

Eva M. Hejzlarová
Magdalena Mouralová
Martina Štěpánková Štýbrová
(editorky)

FANTASTICKÁ DATA VE VEŘEJNÉ POLITICE A JAK JE VYUŽÍT

UNIVERZITA KARLOVA
NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM
2023

od roku 2021 součást Nakladatelství Karolinum

Recenzovali Mgr. Karel Čada, Ph.D., a doc. Mgr. Katarína Staroňová, Ph.D.

Autoři: Olga Angelovská, Tomáš Barták, Iva Brabcová, Tereza Divíšek, Karolína Dobiášová, Jakub Drápal, Patricia Frericks, Martin Gurín, Vít Havelka, Eva M. Hejzlarová, Julia Höppner, Jana Horová, Ema Hrešanová, Jan Chmel, Jakub Iran, Petra Jansa, Marie Jelínková, Veronika Kandusová, Lydie Kárníková, Alexandr Kasal, Vendula Kolařík Mezeiová, Dana Lipová, Magdalena Mouralová, Natálie Nývltová, Jan Skalík, Simona Smrčková, Martina Štěpánková Štýbrová, Lucie Trlifajová, Michaela Veselá Hiekischová, Arnošt Veselý, Ludmiła Władyniak

Katalogizační údaje jsou k dispozici v NK ČR.

SLON – ediční rada:

Luděk Brož, Ph.D. (Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.)
Prof. PhDr. Miloš Havelka, CSc. (Univerzita Karlova)
Prof. PhDr. Jan Holzer, Ph.D. (Masarykova univerzita)
Doc. PhDr. Helena Kubátová, Ph.D. (Univerzita Palackého)
† Prof. PhDr. Miloslav Petrusek, CSc. (Univerzita Karlova)
† PhDr. Markéta Sedláčková, Ph.D. (Univerzita Karlova)
Doc. PhDr. Marek Skovajsa, M.A., Ph.D. (Univerzita Karlova)
PhDr. Jiří Šafr, Ph.D. (Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.)
Mgr. Zuzana Uhde, Ph.D. (Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.)
Ing. Alena Vodáková, CSc. (čestná členka)

© Univerzita Karlova, 2023

© Olga Angelovská, Tomáš Barták, Iva Brabcová, Tereza Divíšek, Karolína Dobiášová, Jakub Drápal, Patricia Frericks, Martin Gurín, Vít Havelka, Eva M. Hejzlarová, Julia Höppner, Jana Horová, Ema Hrešanová, Jan Chmel, Jakub Iran, Petra Jansa, Marie Jelínková, Veronika Kandusová, Lydie Kárníková, Alexandr Kasal, Vendula Kolařík Mezeiová, Dana Lipová, Magdalena Mouralová, Natálie Nývltová, Jan Skalík, Simona Smrčková, Martina Štěpánková Štýbrová, Lucie Trlifajová, Michaela Veselá Hiekischová, Arnošt Veselý, Ludmiła Władyniak, 2023

Illustrations © Tereza Jablonská, 2023

ISBN 978-80-246-5561-1

ISBN 978-80-246-5593-2 (pdf)

OBSAH

Poděkování	13
Úvod	17
EVA M. HEJZLAROVÁ, MAGDALENA MOURALOVÁ	
Návod na čtení pro (začínající) výzkumníky	23
Návod na využití knihy pro vyučující	36
ČÁST 1	
DATA VZEŠLÁ Z INTERAKCE S KONKRÉTNÍMI LIDMI	55
Kapitola 1	
Zkoumání aktérů ve veřejněpolitickém výzkumu	57
EVA M. HEJZLAROVÁ, TEREZA DIVÍŠEK, MARTINA ŠTĚPÁNKOVÁ ŠTÝBROVÁ, LUCIE TRLIFAJOVÁ, LUDMIŁA WŁADYNIĄK	
1.1 Kdo je ve veřejné politice aktér?	58
1.2 Možnosti výzkumného uchopení aktérů ve veřejné politice	62
1.3 Etika výzkumu s aktéry ve veřejné politice	69
1.4 Příklady výzkumu s aktéry ve veřejné politice	71
1.4.1 <i>Příklad využití fotoelicitace ve fokusních skupinách s lidmi ohroženými sociálním vyloučením (LUDMIŁA WŁADYNIĄK, LUCIE TRLIFAJOVÁ)</i>	72
1.4.2 <i>Příklad využití etnografie v ordinacích dětských lékařů v souvislosti s očkováním (TEREZA DIVÍŠEK)</i>	80
1.4.3 <i>Příklad využití „deníkových“ záznamů při výzkumu rodičů dětí nastupujících do mateřské školy (EVA M. HEJZLAROVÁ)</i>	85
1.4.4 <i>Příklad využití expertních rozhovorů při zlepšování protikorupční odolnosti prostředí evropských fondů (MARTINA ŠTĚPÁNKOVÁ ŠTÝBROVÁ)</i>	89
1.5 Závěr	95

ČÁST 2
ADMINISTRATIVNÍ DATA 105

Kapitola 2
Veřejněpolitické dokumenty v Česku 108

EVA M. HEJZLAROVÁ, MARIE JELÍNKOVÁ, SIMONA SMRČKOVÁ

- 2.1 Výhody, úskalí a etické aspekty výzkumné práce s veřejněpolitickými dokumenty 109
- 2.2 Typy veřejněpolitických dokumentů 110
- 2.3 Možnosti výzkumného přístupu k veřejněpolitickým dokumentům 114
- 2.4 Příklady využití veřejněpolitických dokumentů ve výzkumu 115
 - 2.4.1 *Příklad analýzy strategických dokumentů v oblasti lokální integrační politiky migrantů (MARIE JELÍNKOVÁ)* 116
 - 2.4.2 *Příklad využití evaluačních zpráv ve veřejněpolitickém výzkumu (SIMONA SMRČKOVÁ)* 120
- 2.5 Závěr 127

Kapitola 3
Legislativní dokumenty ve veřejněpolitickém výzkumu 132

JAN CHMEL, EVA M. HEJZLAROVÁ

- 3.1 Právní prameny a dokumenty 133
- 3.2 Kde vyhledávat právní prameny a dokumenty? 143
- 3.3 Příklady využití dat o právní úpravě a o legislativním procesu 150
 - 3.3.1 *Příklad analýzy reflexe judikatury Ústavního soudu v parlamentních debatách (JAN CHMEL)* 150
 - 3.3.2 *Příklad analýzy legislativy týkající se samoživitelů (EVA M. HEJZLAROVÁ)* 153
- 3.4 Závěr 157

Kapitola 4
Rozsudky a správní rozhodnutí ve veřejněpolitickém výzkumu 164

VENDULA KOLAŘÍK MEZEIOVÁ, JAKUB DRÁPAL, EVA M. HEJZLAROVÁ

- 4.1 Jak vnímat rozhodnutí soudů a správních orgánů v kontextu? 165
- 4.2 Kdo a co vydává? 170
- 4.3 Vlastnosti rozhodnutí 175
- 4.4 Struktura a obsah rozhodnutí a související etické aspekty 179

4.5	Příklady	186
4.5.1	<i>Příklad využití soudních rozsudků souvisejících s domácími porody (EVA M. HEJZLAROVÁ, VENDULA KOLAŘÍK MEZEIOVÁ)</i>	186
4.5.2	<i>Příklad obsahové analýzy odůvodnění trestů (ROZHOVOR VENDULY KOLAŘÍK MEZEIOVÉ S JAKUBEM DRÁPALEM)</i>	194
4.6	Závěr	202

Kapitola 5

Veřejněpolitické dokumenty Evropské unie 209

VÍT HAVELKA, VERONIKA KANDUSOVÁ

5.1	Komparativní výzkum	210
5.2	Pravomoci Evropské unie a principy fungování	212
5.3	Evropské instituce	214
5.4	Legislativní proces	218
5.5	Příklady výzkumného využití veřejněpolitických dokumentů EU	220
5.5.1	<i>Příklad sladování rodinného a pracovního života v dokumentech Evropské unie (VERONIKA KANDUSOVÁ)</i>	221
5.5.2	<i>Příklad vlivu Evropské komise na přijetí služebního zákona v Česku (VÍT HAVELKA)</i>	225
5.6	Závěr	229

Kapitola 6

Sběr dat prostřednictvím zákona o svobodném přístupu k informacím ve veřejněpolitickém výzkumu 235

JAKUB IRAN, DANA LIPOVÁ, EVA M. HEJZLAROVÁ

6.1	Výhody a rizika sběru dat na základě zákona o svobodném přístupu k informacím	236
6.2	Poskytování informací na základě zákona o přístupu k informacím	238
6.3	Příklady získávání informací na základě zákona o svobodném přístupu k informacím z praxe	247
6.3.1	<i>Příklad dopadů pandemie na péči o děti se zdravotním postižením (DANA LIPOVÁ)</i>	247
6.3.2	<i>Příklad finančního příspěvku fyzickým osobám v samostatné působnosti obcí (EVA M. HEJZLAROVÁ)</i>	249
6.4	Závěr	252

ČÁST 3	
DATA Z MEDIÁLNÍHO PROSTORU	259
Kapitola 7	
Mediální výstupy ve veřejněpolitickém výzkumu	261
EVA M. HEJZLAROVÁ, MAGDALENA MOURALOVÁ, OLGA ANGELOVSKÁ	
7.1 Co jsou mediální výstupy a možnosti práce s nimi	262
7.2 Jak se dostat k mediálním výstupům	266
7.3 Média a veřejná politika	267
7.4 Možnosti jednoduché analýzy mediálních výstupů	269
7.5 Příklady využití mediální analýzy ve veřejněpolitickém zkoumání	271
7.5.1 <i>Příklad analýzy mediálního obsahu na případu inkluze ve vzdělávání (MAGDALENA MOURALOVÁ)</i>	271
7.5.2 <i>Příklad mediální analýzy v oblasti zdravotní politiky (OLGA ANGELOVSKÁ)</i>	280
7.6 Závěr	286
Kapitola 8	
Sociální média jako zdroj dat pro veřejněpolitický výzkum	292
MAGDALENA MOURALOVÁ, EMA HREŠANOVÁ, EVA M. HEJZLAROVÁ	
8.1 Využití sociálních médií pro veřejněpolitický výzkum	293
8.2 Specifika různých platforem a nástroje pro jejich zkoumání	298
8.3 Specifika výzkumného využití dat ze sociálních médií	302
8.4 Příklady výzkumu využívajícího data z digitálního prostoru	307
8.4.1 <i>Příklad využití facebookové skupiny Učitelé+ při výzkumu prožívání pandemie covidu-19 pečujícími učitelkami (MAGDALENA MOURALOVÁ)</i>	307
8.4.2 <i>Příklad využívání digitálního terénu při výzkumu porodnického aktivismu (EMA HREŠANOVÁ)</i>	313
8.5 Závěr	315
Kapitola 9	
Kvantitativní a kvalitativní obsahová analýza	321
PETRA JANSA	
9.1 Obsahová analýza jako metoda	321
9.2 Kvantitativní obsahová analýza	323

9.3	Kvalitativní obsahová analýza	330
9.4	Srovnání kvantitativní a kvalitativní obsahové analýzy	336
9.5	Příklad využití obsahové analýzy	338
9.5.1	<i>Příklad použití obsahové analýzy v rámci případové studie mediálního obrazu identity města a vlivu festivalu Colours of Ostrava na něj (PETRA JANSA)</i>	338
9.6	Závěr	345

Kapitola 10

Mediální data a kritická analýza diskurzu 352

LYDIE KÁRNÍKOVÁ

10.1	Kritická analýza diskurzu: intelektuální zdroje a klíčové pojmy	353
10.2	Kritická analýza diskurzu a mediální diskurz	357
10.3	Nástroje kritické analýzy diskurzu: rozbor argumentace a diskurzivní strategie	359
10.4	Příklad využití kritické analýzy diskurzu	364
10.4.1	<i>Příklad využití kritické analýzy diskurzu: Postsocialistické pohledy na odstraňování uličních názvů z období socialismu (LYDIE KÁRNÍKOVÁ)</i>	364
10.5	Závěr	371

ČÁST 4

DATA Z PROSTŘEDÍ VÝZKUMU 383

Kapitola 11

Sekundární analýza existujících dat 385

MAGDALENA MOURALOVÁ, JAN SKALÍK

11.1	Přednosti sekundární analýzy dat	388
11.2	Úskalí sekundárního využívání dat	389
11.3	Přístup k datům	391
11.4	Na co si dát pozor při sekundární analýze dat	394
11.5	Příklady využití sekundární analýzy dat ve veřejněpolitickém výzkumu	395
11.5.1	<i>Příklad sekundární analýzy dat: Postoje učitelů k vnější diferenciaci (MAGDALENA MOURALOVÁ)</i>	395
11.5.2	<i>Příklad sekundární analýzy dat: Co má vliv na hlasování o životním prostředí (JAN SKALÍK)</i>	403
11.6	Shrnutí a závěr	407

Kapitola 12	
Systematická rešerše	414
ALEXANDR KASAL, JANA HOROVÁ, IVA BRABCOVÁ	
12.1 Typy systematických rešerší	416
12.2 Metodologie	417
12.3 Příklady aplikace metody systematické rešerše	424
12.3.1 <i>Příklad systematické rešerše efektivních intervencí prevence sebevražedného jednání jako podklad pro národní akční plán prevence sebevražd (ALEXANDR KASAL)</i>	424
12.3.2 <i>Příklad podpory neformální péče v celosvětovém kontextu (JANA HOROVÁ, IVA BRABCOVÁ)</i>	428
12.4 Závěr	433
ČÁST 5	
DALŠÍ FANTASTICKÉ PŘÍSTUPY K DATŮM A JEJICH ZPRACOVÁNÍ	441
Kapitola 13	
Práce se zahraniční praxí při zkoumání veřejných politik	443
MAGDALENA MOURALOVÁ, NATÁLIE NÝVLTOVÁ, TOMÁŠ BARTÁK, KAROLÍNA DOBIÁŠOVÁ	
13.1 Komparativní výzkum	444
13.2 Výzkum dobré praxe	448
13.3 Příklady práce se zahraniční zkušeností	449
13.3.1 <i>Příklad komparace politiky sociálních služeb pro seniory v České a Slovenské republice (KAROLÍNA DOBIÁŠOVÁ)</i>	450
13.3.2 <i>Příklad politiky poskytující individualizovanou péči osobám se zdravotním postižením (TOMÁŠ BARTÁK, NATÁLIE NÝVLTOVÁ)</i>	458
13.4 Závěr	462
Kapitola 14	
Process tracing	469
MICHAELA VESELÁ HIEKISCHOVÁ, ARNOŠT VESELÝ	
14.1 Základní koncepty metody	471
14.2 Deskriptivní vs. explanační cíle	480

14.3	Použití metody process tracing v sedmi krocích: Příklad vzniku Úřadu práce ČR (MICHAELA VESELÁ HIEKISCHOVÁ)	481
14.4	Příklad uplatnění metody process tracing	490
14.4.1	<i>Příklad využití process tracingu na příkladu vzniku Národní rady pro vzdělávání (ARNOŠT VESELÝ)</i>	490
14.5	Závěr	494

Kapitola 15

Evoluce nové metody: institucionální analýza přerozdělování veřejných prostředků na příkladu rodiny 502

PATRICIA FRERICKS, MARTIN GURÍN, JULIA HÖPPNER

15.1	Krok první: state-of-the-art	502
15.2	Geneze a vývoj metodologického designu	508

O autorech 527

Dedikace 534

PODĚKOVÁNÍ

Na vzniku knihy *Fantastická data ve veřejné politice a jak je využít* má větší či menší zásluhy mnoho lidí, kterým bychom na tomto místě chtěly poděkovat. | 13

Na prvním místě děkujeme všem autorům a autorkám jednotlivých kapitol a příkladů za to, že do toho s námi šli, i když to obnášelo spoustu práce bez výhledu na finanční odměnu a uznatelný vědecký výstup. Moc rády jsme se propojily s kolegy a kolegyněmi z různých pracovišť napříč Fakultou sociálních věd UK, která tím pro nás ožila. Jsme vděčné také za možnost spolupráce s lidmi mimo FSV UK. Perspektivy jiných disciplín pro nás byly obohacující a společné hledání, vysvětlování a ladění toho, co je a není veřejná politika, činilo práci na knize dobrodružnější. Považujeme za fantastické, že se podařilo dát dohromady a udržet v chodu více než třicetihlavý autorský tým a moc si vážíme času, energie a zkušeností, které všichni zúčastnění do knihy vložili.

Rády bychom také poděkovaly kolegům a kolegyním (nejen) z Katedry veřejné a sociální politiky, kteří s námi o veřejné politice, jejím zkoumání a její výuce v posledních letech přemýšleli a diskutovali; zvláštní dík pak patří všem těm, kteří si byli ochotni přečíst a připomínkovat některé z textů v této knize. Jmenovitě uvádíme fantastické recenzenty – Katarínu Staroňovou a Karla Čadu –, kteří celý rukopis důkladně přečetli a jejichž postřehy a připomínky byly kvalifikované, užitečné a povzbuzující a knihu výrazně posunuly. Stejně tak patří velký dík redaktorce Aleně Miltové za pečlivé jazykové a formální korektury.

Děkujeme také sedmnácti studentům a studentkám kurzu *Dovednosti pro veřejnou politiku: editace a zpětná vazba*, kteří s námi v průběhu jara 2022 strávili tři dny četbou prvních verzí kapitol, připomínkováním textů a diskuzemi nad koncepcí knihy, která by bez nich určitě neměla v názvu přívlástek „fantastická“. Zvláštní dík patří Tomáši Bartákovi, Anně Cerhové a Jáchymu Neradovi za pomoc s editací

textů, kontrolou zdrojů a formální úpravou v rámci pomocné vědecké činnosti. Poděkování ale patří i dalším desítkám studentek a studentů (nejen) veřejné politiky a sociální politiky, které jsme za léta svého pedagogického působení provázely při výzkumu pro jejich bakalářské a diplomové práce a v rámci seminářů k psaní závěrečných prací a metodologických kurzů. Jejich potýkání se s metodologií nebylo vždy právě fantastické, ale právě tím se stalo impulzem pro vznik této knihy.

FANTASTICKÁ DATA

VE VEŘEJNÉ POLITICE A JAK JE VYUŽÍT

ÚVOD - PROČ JSME TO NAPSALY
A CO JSME TÍM CHTĚLY ŘÍCT

DATA VZEŠLA
Z INTERAKCE
S KONKRETNÍMI
LIDMI

① ARTEŘI

DATA Z MEDIALNÍHO
PROSTORU

⑦ Z TRADIČNÍCH
MEDIÍ

⑧ Z SOCIÁLNÍCH
MEDIÍ

A JEJICH ANALÝZA

⑨ OBSAHOVÁ
ANALÝZA

⑩ DISKURZIVNÍ
ANALÝZA

ADMINISTRATIVNÍ
DATA

② ZE STRATEGIÍ
A KONCEPCIÍ

③ ZE ZÁKONŮ
A VYHLÁŠEK

④ ZE SOUDNÍCH
ROZHODNUTÍ

⑤ Z EVROPSKÝCH
DOKUMENTŮ

⑥ 106 - PRAVO NA
INFORMACE

DATA Z PROSTŘEDÍ
VÝZKUMU

⑪ DATA, KTERÁ
SEBRAL NĚKDO JINÝ

⑫ SYNTÉZA VÝZKUMŮ

DALŠÍ FANTASTICKÉ PŘÍSTUPY K DATŮM
A JEJICH ZPRACOVÁNÍ

⑬ JAK TO
DĚLAJÍ JINDE

⑭ PROČ A JAK
SE VĚCI STALY

⑮ KDYŽ NESTAČÍ
EXISTUJÍCÍ PŘÍSTUPY

ÚVOD

Eva M. Hejzlarová, Magdalena Mouralová

Pozornost věnovaná sociálněvědní metodologii v průběhu posledních dvou dekád značně zintenzivnila. Oblast politických věd a konkrétně veřejné a sociální politiky není výjimkou. Na jedné straně to vyvolává poptávku po publikacích, v nichž by byly zpracovány metody a přístupy, které výzkumníci a výzkumnice – zejména ti začínající – potřebují pro svoje bádání. Na straně druhé to na autorské týmy metodologických publikací klade požadavek vymezit se vůči předchozímu, hledat nové řezy a pohledy, aby jen neopakovaly to, co již bylo napsáno.

Když jsme přemýšlely,¹ jak o výzkumu veřejných politik psát, kladly jsme si zejména následující otázky:

- **O čem vlastně psát**, tj. jakou zvolit logiku pro výběr konkrétních témat?
- **Jak o těchto konkrétních tématech psát**, tj. jak je pojednat?

Při hledání odpovědí na ně se před námi postupně vynořovaly dva hlavní principy: dialog s předchozími publikacemi a vstřícnost vůči začínajícím výzkumníkům a výzkumnicím. Oba principy, které nás při editování knihy vedly, nyní podrobněji popíšeme – jednak abychom srozumitelně vysvětlily koncepci knihy a jednak abychom přispěly do diskuze o tom, jak zprostředkovávat zkušenosti s výzkumem začínajícím badatelům a badatelkám.

Prvním principem je **dialog s dříve vydanými odbornými publikacemi**. V nedávné minulosti vznikly v českém prostředí přinejmenším dvě dobré monografie, které do tématu společenskovedního výzkumu přispěly uceleným uchopením daného tématu: *Kvalitativní*

¹ Autorský tandem této úvodní kapitoly je ženský, a proto používáme v 1. osobě množného čísla koncovku přičestí -ly. Koncovku -li pak používáme tam, kde odkazujeme k větší skupině lidí, typicky k celému autorskému kolektivu knihy nebo k celé vědecké komunitě.

výzkum v pedagogických vědách (Švaříček a Šedová 2007) a *Metody výzkumu ve společenských vědách* (Novotná, Špaček a Štovičková Jantulová eds. 2019).

Výzkum o politice pak těží z vědění nashromážděného také v dalších publikacích zaměřených na dílčí či komplexnější perspektivy politických věd a veřejné politiky:

- *Současné metodologické otázky veřejné politiky* (2011) od editorského týmu Martin Nekola, Hana Geissler a Magdalena Mouralová;
- *Úvod do studia politiky* editovaný Miroslavem Novákem, který byl vydán v roce 2011 a dalších vydání se dočkal v letech 2019 a 2023;
- 18 | • *Jak zkoumat politiku. Kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích* (2008) od kolektivu autorů a autorek pod vedením Petra Druláka, resp. kniha *Metodologie výzkumu politiky* editorů Víta Beneše a Petra Druláka (2019);
- *Analýza a tvorba veřejných politik: Přístupy, metody a praxe* (2007) napsaná pod vedením editorů Arnošta Veselého a Martina Nekoly;
- *Manuál prognostických metod* (2006) editovaný Martinem Potůčkem.

Na základě znalosti výše uvedených titulů jsme si uvědomily, že rozvíjet metodologickou diskuzi na témže půdorysu, jako to činí výše zmíněné publikace, tj. představovat jednotlivé momenty v rozhodování o metodologickém postupu, případně jednotlivé metody, znamená variovat na již dříve napsané a precizovat na úrovni, která nemusí být úplně sdělná a užitečná.

K rozhodnutí uchopit logiku naší knihy jinak přispěla i zkušenost, že výzkumné designy a analytické postupy nejsou ve vědecké a výzkumné produkci aplikovány v jednotné podobě, ale že se různě upravují, modifikují či kombinují a v řadě případů tak vznikají velmi originální výzkumné celky. Jejich množství a variabilita se nám v dané chvíli zdály jako hlavní překážka toho, proč snahu o jejich zachycení nevyužít jako klíč k nové publikaci – diverzita výzkumných postupů stále roste a nuancí, o kterých se vede diskuze, je stále více.

Při přemýšlení o knize jsme si dále uvědomily, že i přes těžkosti zmíněné v předchozích dvou odstavcích bychom chtěly nějaký pokus o další rozvinutí diskuze o výzkumu v politických vědách, resp. veřejné (a sociální) politice, podniknout, a to prostřednictvím česky psaných textů. Anglicky psaných odborných textů na nejrůznější – i velmi dílčí – témata je přehršel a je velmi těžké se v nich zorientovat, pokud člověk v dané oblasti nepůsobí dostatečně dlouho. České texty, a s nimi související ustavování českého názvosloví (byť možná ne zcela

důsledné), považujeme za podstatné zejména s ohledem na studenty a studentky vysokých škol.

Výsledkem dialogu s výše uvedenými publikacemi je tedy ujasnění, že na ně chceme navazovat. Toto navazování přitom probíhá na dvou úrovních. Jednak jsme zvolily takovou editorskou perspektivu, která vědění v uvedených metodologických monografiích doplňuje – zvolily jsme originální vhlad do výzkumu prostřednictvím dat a dále zpracováváme témata, která buď chybí, nebo jsou podle nás zpracována nedostatečně. A jednak podáváme v následující podkapitole **Návod na čtení pro (začínající) výzkumníky** přehled různých uzlových bodů výzkumu a jejich zpracování v nejrůznějších česky psaných knihách.

| 19

Tím se dostáváme k druhému klíčovému principu, který jsme formulovaly jako **vstřícnost vůči cílové skupině naší knihy**, tj. začínajícím výzkumníkům a výzkumnicím, zejména studentům a studentkám.

Přestože vznikají kvalitní metodologické monografie, je převládající postoj studujících k metodologii spíše rezervovaný. Podle našich zkušeností vnímají metodologii spíš jako minové pole, kde se vyplatí držet se osvědčených tras, než jako krajinu, kterou je zajímavé prozkoumávat. Příčiny tohoto stavu jsou pravděpodobně komplexnější (např. podoba výuky, setrvačnost) a určitě je nelze redukovat jen na způsob, jakým se píše a hovoří o metodách. Přesto je ale podle nás vhodné zvažovat (alespoň dílčí) vykročení z rámce dosud vydaných knih. Na základě našich zkušeností coby vyučujících jsme si dále uvědomovaly, že v diskuzi o možnostech výzkumu jsou kromě solidního základu velmi nosné i **konkrétní příklady**, které ostatně tvoří součást některých metodologických knih.² Tento posun od obecných shrnutí k důrazu na názornost ostatně považujeme za žádoucí i s ohledem na výzvy, které přináší vzdělávání stále více heterogenní skupiny vysokoškolských studujících a kterým jsme jako komunita čelili při výuce v pandemických podmínkách. Chceme-li dát svým (budoucím) kolegům a kolegyním co nejlepší podněty k jejich odbornému rozvoji, musíme více přemýšlet nad obsahem přímé a nepřímé výuky, a nutně i nad povahou podkladů, které studujícím dáváme ke čtení a přípravě na diskuzi v hodinách.

² V oblasti politických věd srov. Drulák a kol. (2008) a Nekola, Geissler a Mouralová ed. (2011), v obecně společenskovědní pak srov. Švaříček a Šedová (2007). Inspirativní je v tomto ohledu formát knihy autorského kolektivu Řiháček et al. (2013), v níž jsou popsány čtyři metody analýzy na jednom výzkumném problému.

Zejména poslední zmiňovaný důraz nás vedl k tomu, že jsme se rozhodly do jinak celkem tradičního procesu vzniku knihy zařadit také **studentskou zpětnou vazbu**. Se skupinou 17 studujících Fakulty sociální věd Univerzity Karlovy (většinu tvořili studující magisterského programu Veřejná a sociální politika, ale byli zde i studující z několika bakalářských programů) jsme v únoru a březnu 2022 strávili postupně tři celé dny pročitáním prvních verzí kapitol a jejich detailním připomínkováním. Studující označovali silná místa textu i ta slabá, kterým nerozuměli, hledali možnosti, jak změnit konkrétní formulace, aby byly jednoznačnější nebo aby se text lépe četl, sdíleli mezi sebou své dojmy o tom, jestli jim texty přinesly nové poznání a otevřely před nimi nové výzkumné možnosti. Díky této zpětné vazbě jsme získaly velmi důležitý uživatelský vhled a důrazy, které by nebylo možné nasimulovat nijak jinak, a jsme za to všem studentům a studentkám nesmírně vděčné.

Zpětnou vazbu jsme přitom nevyužily jen ke zlepšení konkrétních kapitol, ale i k obecnějšímu přemýšlení nad tím, jak se začínajícími výzkumníky a výzkumnice vlastně komunikovat.

Typická studentská zpětná vazba totiž kromě velmi trefných postřehů týkajících se uspořádání textu cílila na zjednodušování v podobě kratších vět a vysvětlování cizích slov. Nejprve jsme se nad těmito připomínkami trochu ošivaly, ale nakonec jsme je většinou zohlednily. Na jedné straně totiž považujeme situaci, kdy něčemu nerozumíme, za vcelku běžnou a v podstatě vítanou, protože nás nutí se rozvíjet. Na druhé straně jsme si uvědomily, že náš primární cíl je, aby studující textům a přeneseně principům výzkumu co nejvíce rozuměli už na první přečtení.³ Nestačí nám jen přibližné porozumění a orientace, ale rády bychom, aby studující získali co nejvíc jistoty. Po desítkách a stovkách hodin, které jsme jako vyučující strávily nad konzultacemi závěrečných prací i jako editorky této knihy nad studentskou zpětnou vazbou a texty samotnými, jsme čím dál více přesvědčeny, že začínající výzkumníky a výzkumnice máme provázet způsobem, který je přizpůsoben jejich potřebám. V sázce přitom není jen to, aby dokázali provést svůj vlastní výzkum pro potřeby bakalářské nebo diplomové práce. Jde i o to, aby principům společenskovedního výzkumu dokázali co nejvíc porozumět a vnímat a obhajovat jeho společenskou relevanci.

Snaha o čtenářskou přívětivost se konečně promítla i do zařazení orientujících obrázků umístěných na začátek každé části učebnice.

³ Redakce respektovala přání editorek a ponechala v knize některé jazykové jevy v podobě, která neodpovídá redakční praxi nakladatelství. Příkladem je časté nahrazení příděstí trpného přídavným jménem nebo ponechání některých novotvarů. Pozn. red.

Hlavním nositelem informací je i v této knize text, resp. doplňující grafické prvky, ale rozhodly jsme se lehce experimentovat i s vizuálním a zjednodušeným ztvárněním toho, co se čtenáři a čtenářky v té které části mohou dozvědět.

Výsledkem našich úvah a editorské práce je tedy kniha, která je vedena primárně logikou představení různorodých dat relevantních pro výzkum ve veřejné politice a politických vědách obecně. Dodejme, že naši knihu chápeme někde na pomezí odborné monografie a učebnice. Některá témata jsou česky zpracována poprvé, jiná mají přehledovější charakter. Pro všechna nicméně platí, že byla zpracována s velkou péčí a důrazem na užitek odborné obci. Návod na využití knihy jako učebnice pak formulujeme v podkapitole **Návod na využití knihy pro vyučující.** | 21

První část monografie tvoří kapitoly pojednávající o jednotlivých typech dat, která lze při analýze politiky v širokém slova smyslu využít. Prostřednictvím perspektivy dat „vyprávíme“ příběh výzkumu z jiného konce, než činí publikace, na něž navazujeme. Zároveň jde podle nás o příběh koherentní. Toto zaměření nám umožňuje pohybovat se na úrovni detailu, které se předchozí publikace příliš nevěnovaly, a použít data jako možný klíč k inspiraci pro vlastní výzkum.

U každé kapitoly jsou přitom uvedeny dva typy příkladů. Jednak se jedná – typicky v závěru kapitol, ale někdy i v jejich průběhu – o kratší představení článků či studií, které s daným typem dat pracují a které považujeme za dobré. A jednak jsou součástí každé kapitoly zpravidla dva delší **příklady** (u některých kapitol jen jeden, u první kapitoly pak čtyři), jejichž prostřednictvím jednotliví autoři a autorky popisují svou zkušenost s výzkumem využívajícím daný typ dat. V tomto ohledu jdeme zatím nejdál ze všech česky psaných titulů, protože kromě příkladů práce s danými daty vnášíme do textu i výsostně osobní rozměr. Snažily jsme se samy sebe i další autory a autorky povzbudit k tomu, aby byli v těchto podkapitolách co možná nejotevřenější a psali o svých zkušenostech víc tak, jak by o nich mluvili v diskuzích se svými kolegy a kolegyněmi nebo i se studenty a studentkami, než jak by o nich psali třeba v odborném článku. Smysl těchto osobních svědectví spatřujeme rovněž ve zviditelnění různých pojetí a přístupů, čímž se posiluje linka „živosti“ výzkumu, který sice má svá pravidla a hranice, ale zároveň je mnohotvárný. V příkladech se přitom snažíme využívat jak akademicky pojatých analýz politiky, tak (byť v menší míře) těch aplikovaných, jejichž primárním cílem je přinést znalosti využitelné ve veřejněpolitické praxi.

Přestože jednotliví autoři a autorky nepocházejí jen z oblasti politických věd a veřejné a sociální politiky, je zájem o veřejnou politiku

a politické vědy na každé stránce této knihy přítomen. Domovským pracovištěm editorek je Katedra veřejné a sociální politiky (s tím, že přesahy máme i do oborů politických věd) a obeznámenost s veřejnou politikou tak, jak se učí a praktikuje v Česku, je rozhodně jedním z klíčů k výběru témat pojednaných v této knize. Inspirativnost a užitečnost jednotlivých kapitol, nad kterými jsme v průběhu sestavování knihy neustále přemýšlely, nejsou žádným objektivním kritériem a je vcelku dobře představitelné, že jiný editorský tým by se s ním vypořádal jinak. Stejně tak je tento oborový důraz patrný u výběru příkladů, kde jsme se snažily o veřejněpolitickou relevanci a také o jejich pestrost – veřejná politika v sobě zahrnuje nejen „sektorové“ politiky, jako jsou sociální, zdravotní či vzdělávací politika, ale i různé účely, pro něž výzkum realizovat.

Další vhled do uspořádání monografie nabídne následující podkapitola **Návod na čtení pro (začínající) výzkumníky**. Na tomto místě bychom ještě rády uvedly několik technických upozornění: Jako autoři a autorky kapitol jsou uváděni všichni, kdo se na kapitole podíleli, ať už sepsáním obecné části, nebo příkladu. U jednotlivých grafických prvků jsou ale jejich autoři či autorky jmenováni samostatně. V obecných částech kapitol užíváme generického maskulina, v příkladových částech jsme nechali volbu na konkrétních autorech a autorkách.

Poslední téma, kterého bychom se v tomto úvodu rády dotkly, je název knihy. Myšlenky na knihu *Fantastická data ve veřejné politice a jak je využít* v nás krystalizovaly dlouho a u každého kroku této krystalizace jsme měly možnost ověřit nebo alespoň částečně vyhodnotit, zda jde o krok správným směrem. S výběrem názvu to bylo o poznání komplikovanější. Měl by být název zejména akademicky uměřený a popisný, nebo si můžeme dovolit něco svižnějšího a možná i vtipného? Pokud si dovolíme lehčí nazvání, budou naši kolegové a kolegyně brát knihu vážně? Pokud půjdeme standardní (a trochu nudnou) cestou, nezapadne kniha mezi řadou dalších, najde si cestu ke svým studentským čtenářům? O radu jsme se postupně obracely leckam, ale nakonec nás nejvíc inspiroval studentský kruh, který recenzoval první verze kapitol a který navrhl aluzi na *Fantastická zvířata a kde je najít* J. K. Rowlingové. Nejdřív jsme sice tento nápad zavrhly, ale nakonec jsme se k němu s pokorou, ale i zvědavostí vrátily. Důvodů bylo několik. Jednak jsme za celou dobu přípravy knihy nepřišly na nic lepšího. Jednak jsme si s překvapením uvědomily, jak se nad pracovní složkou pojmenovanou „Fantastická data“ vždycky pousmějeme a jak je v tomhle názvu možná ukryto něco z (magické) jiskry originálu. Postupně jsme také doceňovaly další významy, které se ve „Fantastických datech“ skrývají: Samy považujeme výzkum za fantastickou činnost, kterou

provozujeme nesmírně rády, ale i za cosi na pomezí rutiny v dobrém slova smyslu na straně jedné a kouzla či zázraku, když se z dat a našeho přemýšlení něco podstatného vyloupne, na druhé straně. Líbí se nám také trochu provokativní adjektivum „fantastická“ v souvislosti s daty. Dalo by se totiž namítat, že data reálně nikdy fantastická (ve smyslu ideální) nejsou. Za nás jsou ale data fantastická v tom, co všechno je s nimi možné dělat, jak je můžeme kombinovat a zejména, co všechno se z nich o tomto světě můžeme dozvědět. Daly jsme tedy *Fantastickým datům ve veřejné politice a jak je využít* šanci a jsme napjaté, jak se jim bude dařit.

Pokud by vás tento úvod, jednotlivé kapitoly nebo kniha jako celek přiměly k nějaké reakci či zpětné vazbě, velmi rády je uvítáme.

| 23

Návod na čtení pro (začínající) výzkumníky

Tato kniha je zatím nejlepším (protože prvním) českým textem o datech ve veřejné politice a možnostech jejich využití. Naopak tato kniha není nejlepší metodologickou knihou o výzkumu – schází v ní totiž zpracování řady momentů, které jsou pro výzkum podstatné. Nejedná se však o opominutí, ale o záměr neopakovat to, co je již dobře popsáno jinde.

V tomto návodu bychom vás jako editorky za prvé rády navedly na další metodologické texty, které pro vás mohou být přínosné.⁴ V textu níže a zejména v tabulkách U1–U4 jsme sestavily přehled česky psaných textů, které pokrývají oblasti, jež jsou pro výzkum klíčové. Rozdělení do jednotlivých oddílů je přitom do značné míry arbitrární a nepředkládáme je s cílem rigorózního rozlišení. Na přední místa jsme řadily texty, které spadají do oblasti metodologie věd o politice, doplňujeme je texty z příbuzných věd, které považujeme za kvalitní; tučně vyznačujeme ty, které přidává naše kniha. Za druhé bychom vám rády představily jednotlivé kapitoly této knihy a za třetí nabídly možnosti jejího čtení. Abychom zvýšily pravděpodobnost, že bude kniha čtena tak, jak jsme ji zamýšlely, shrnujeme hlavní body, s jejichž znalostí je dobré se do čtení pustit, v boxu U1. Ve zbytku této úvodní části jdeme do větší míry detailu.

⁴ Přehled bude jistě zastarávat, zároveň považujeme toto zpřehlednění za důležité, protože z naší pedagogické praxe plyne, že ačkoli je zdrojů informací celá řada, pro studenty a studentky není tak snadné se v nich vyznat, resp. nabytí jistého a potřebného druhu sebevědomí, díky kterému výzkum přestává být stresujícím „čekáním na chybu“, ale stává se „jen“ další z tvořivých lidských činností, již zdokonalujeme přípravou a nabytými zkušenostmi.

BOX U1: Návod na čtení knihy

Veřejněpolitický výzkum má řadu rovin – tato kniha pokrývá převážně úroveň dat, ale částečně také úroveň výzkumného designu a metod analýzy. K tomu, aby se mohli začínající výzkumníci a výzkumnice ve veřejněpolitickém výzkumu zorientovat, je potřeba číst další metodologické texty.

Každá kapitola má obecnou část a jeden až čtyři příklady konkrétního výzkumu. Příklady píše výzkumníci a výzkumnice v první osobě.

24 | Kniha se dá číst různě – od začátku do konce, po jednotlivých kapitolách, po jednotlivých příkladech.

Kniha navazuje na předchozí metodologické texty (viz tabulky dále v této kapitole) a je napsaná tak, aby začínajícím výzkumníkům a výzkumnicím ozřejmila, k čemu daná data, metoda nebo design jsou a v jakých situacích je použít, a ideálně je i lákala ke čtení dalších textů.

Společenskovědní výzkum v sobě zahrnuje celou řadu rozhodnutí, která se různým způsobem vážou k výzkumnému cíli. Předně je užitečné si s ohledem na výzkumný cíl ujasnit, v jaké se pohybuje výzkumné tradici, zda pozitivistické, postpozitivistické nebo interpretativní (s tím souvisí reflexe ontologických a epistemologických východisek). Dalším rozhodnutím je volba výzkumného designu, který dává výzkumu užší mantinely, a umožňuje tak hlubší a detailnější rozhodování o tom, jaké metody sběru dat zvolit, jaká data vlastně reflektovat a jak je analyzovat. Všemi těmito rozhodnutími se pak vine zohledňování praktických možností konkrétního výzkumníka či výzkumnice (např. komplexity tématu, přístupu do terénu, časové dotace, preferencí apod.) a také etických souvislostí, které každý výzkum nese.

Nejobecnější rozhodnutí se vztahují k ontologii a epistemologii, tj. k povaze toho, co nás výzkumně zajímá, resp. k povaze toho, jakým způsobem to lze poznat. V tabulce U1 je uveden přehled textů, v nichž se lze o tomto náhledu na výzkum a obecném uspořádání výzkumu (s přihlédnutím k veřejněpolitickému) dozvědět víc. Této úrovni metodologických úvah se naše kniha nevěnuje. Nejbližší je tomu kapitola 15 **Evoluce nové metody**, která je průvodcem tvorbou nového designu a představuje úvahy a rozhodnutí, jež takový proces doprovází.

TABULKA U1: Obecný náhled na výzkum, základní uspořádání výzkumu

Vymezení veřejněpolitického výzkumu a výzkumu ve vědách o politice	<ul style="list-style-type: none">• kap. 1: Veřejněpolitický a „klasický“ sociálněvědní výzkum: podobnosti a odlišnosti (Veselý, 12–63) in Nekola et al. (2011)
Ontologická a epistemologická východiska	<ul style="list-style-type: none">• kap. 1: Epistemologie, ontologie a operacionalizace (Drulák, 14–28) in Drulák a kol. (2008)• Společenské vědy a empirický výzkum (Špaček, 15–34) in Novotná et al. (2019)
Vymezení kvalitativního výzkumu	<ul style="list-style-type: none">• kap. 9: Kvalitativní výzkum – standardy, rétorika a logika (Drulák, 227–240) in Drulák a kol. (2008)• Kvalitativní přístup a jeho teoretická a metodologická východiska (Švaříček a Šedová, 12–27) in Švaříček a Šedová (2007)• Kvalitativní strategie výzkumu (Novotná, 257–288) in Novotná et al. (2019)
Vymezení kvantitativního výzkumu	<ul style="list-style-type: none">• Analytický výzkum a kvantitativní metody v politologii a sociologii (Jeřábek, 491–526) in Novák (2019)• Kvantitativní strategie výzkumu (Špaček, 93–122) in Novotná et al. (2019)
Výzkumný design (obecně)	<ul style="list-style-type: none">• kap. 6.3: Plán výzkumného projektu – výzkumný design (Nekola et al., 148–156) in Veselý a Nekola eds. (2007)• kap. 4: Přehled fází empirického výzkumu (Hendl, 55–64) in Hendl a Remr (2017)• kap. 5: Plán a uspořádání výzkumu (Hendl, 65–80) in Hendl a Remr (2017)• Proces kvalitativního výzkumu a jeho plánování (51–82) in Švaříček a Šedová (2007)• Rozvaha výzkumného projektu (Novotná et al., 35–56) in Novotná et al. (2019)

| 25

Zdroj: Hejzlarová a Mouralová

Jako další úroveň rozhodnutí vnímáme výzkumný design. Tento termín může odkazovat jak k ustálenému výzkumnému rozvrhu (např. případová studie), tak ke konkrétnímu mixu metod použitých v konkrétním výzkumu (viz tabulka U2). Co se týče výzkumného designu, přináší tato monografie tři kapitoly, které představují ucelený výzkumný design – kapitolu 12 **Systematická řešerše** (Alexandr Kasal, Jana Horová, Iva Brabcová); kapitolu 14 **Process tracing** (Michaela Veselá Hiekischová, Arnošt Veselý); za svěbytný výzkumný design lze považovat také **kritickou analýzu diskurzu** (kapitola 10, Lydie Kárníková).

TABULKA U2: Výzkumné designy

Případová studie	<ul style="list-style-type: none">• Případová studie (Jelínková, 194–220) in Nekola et al. (2011)• Jednoprípádová studie (Kořan, 29–61) in Drulák a kol. (2008)• Komparativní případová studie (Karlas, 62–91) in Drulák a kol. (2008)• Případová studie (Hendl, 201–214) in Hendl a Remr (2017)• Případová studie (96–111) in Švaříček a Šedová (2007)
Komparace	<ul style="list-style-type: none">• Komparativní přístupy při zkoumání veřejných politik (Geissler a Mouralová, 170–193) in Nekola et al. (2011)• Komparativní případová studie (Karlas, 62–91) in Drulák a kol. (2008)• Pojmový úvod do komparativní politologie (Novák, 316–374) in Novák (2019)• Kvalitativní metody příčinného usuzování v politologii (Kouba 2019, 452–490) in Novák (2019)
Zakotvená teorie	<ul style="list-style-type: none">• Zakotvená teorie (Braun, 203–226) in Drulák a kol. (2008)• Metoda zakotvené teorie (Řiháček a Hytych, 44–74) in Řiháček et al. (2013)• Zakotvená teorie (84–95) in Švaříček a Šedová (2007)• Kap. 9.1 Zakotvená teorie (400–425) in Sedláková (2014)
Etnografie	<ul style="list-style-type: none">• Etnografie (Tulmets a Střítecký, 149–176) in Drulák a kol. (2008)• Etnografie (Jedna ruka kreslí druhou aneb Jak se dělá etnografický výzkum) (112–125) in Švaříček a Šedová (2007)
Biografie	<ul style="list-style-type: none">• Biografie (Horký a Tomalová, 177–202) in Drulák a kol. (2008)• Biografický design (126–141) in Švaříček a Šedová (2007)
Experiment	<ul style="list-style-type: none">• Experiment (Hendl, 169–200) in Hendl a Remr (2017)• Experiment (Seidlová Málková et al., 195–217) in Novotná et al. (2019)
Process tracing	<ul style="list-style-type: none">• kap. 14 Process tracing (Michaela Veselá Hiekischová, Arnošt Veselý)
Systematická rešerše	<ul style="list-style-type: none">• kap. 12 Systematická rešerše (Alexandr Kasal, Jana Horová)

Zdroj: Hejzlarová a Mouralová

Další rozhodování probíhá na úrovni dat, která ve výzkumu využijeme. Tato úroveň je pro začínající výzkumníky a výzkumnice asi nejsrozumitelnější a spadá sem i většina kapitol této knihy (viz tabulka U3). O datech se nejčastěji píše v souvislosti s konkrétní metodou jejich sběru, která předpokládá nebo vytváří data různých vlastností.

Přijde nám užitečné tyto vlastnosti zvědomit, a proto uvádíme následující přehled atributů, jimiž se různá data od sebe mohou lišit:

- podoba dat (jsou to čísla, texty, obrázky, zvuky, věci ad.), s níž se pojí různé možnosti analýzy (kvantitativní statistické analýzy vs. různé typy kvalitativních analýz ad.);
- míra zpracování (surová, upravená, sekundární) a redukce informací (kvantitativní, kvalitativní);
- účel a způsob vzniku materiálu, na nějž jako na data nahlížíme (pro účely výzkumu či nezávisle na výzkumu), případně kdo inicioval vznik materiálu (data vyprodukovaná spontánně, data produkovaná pro administrativní účely, data produkovaná pro výzkumné účely);
- vztah výzkumníka k datům (je jejich tvůrcem, shromažďovatelem, spolutvůrcem s dalšími kolegy; převzal je od jiných výzkumníků nebo z jiných zdrojů).

V následující tabulce U3 se držíme třídění podle některých vlastností a atributů, i když rozčlenění sleduje spíše praxi a její odraz v metodologických textech než čistě logický systém.

TABULKA U3: Data

Data kvantitativní povahy	<ul style="list-style-type: none">• kap. 6.1 Dotazování – standardizovaný rozhovor (Sedláková, 155–207) in Sedláková (2014)• kap. 1 Základy (Hendl, 13–38) in Hendl (2021)• Přehled metod sběru dat (Hendl, 81–92) in Hendl a Remr (2017)• kap. 11 Sekundární analýza existujících dat (Magdalena Mouralová, Jan Skalík)• kap. 4. Sociálněvědní datové archivy: jejich úloha, služby a nástroje (Vávra a Čížek, 82–95) in Krejčí a Leontiyeva (2012)• kap. 5 Standardizace proměnných v sociálněvědním výzkumu (Vávra a Leontiyeva, 96–117) in Krejčí a Leontiyeva (2012)
28 Data kvalitativní povahy vznikající v interakci výzkumníků a informantů, tj. rozhovory, fokusní skupiny ad.	<ul style="list-style-type: none">• část kap. 1 Zkoumání aktérů ve veřejněpolitickém výzkumu (příklad 1.4.4 – expertní rozhovor) (Martina Štěpánková Štýbrová)• část kap. 1 Zkoumání aktérů ve veřejněpolitickém výzkumu (příklad 1.4.1 – fokusní skupina) (Ludmila Władyniak, Lucie Trlifajová)• Hlubkový rozhovor (Švaříček, 159–184) in Švaříček a Šedová (2007)• Ohniskové skupiny a skupinový rozhovor (Sedláček, 184–191) in Švaříček a Šedová (2007)• Rozhovor (Novotná, 315–352) in Novotná et al. (2019) (pozn. včetně fokusní skupiny)• kap. 6.2 Kvalitativní formy dotazování (Sedláková, 207–248) in Sedláková (2014)• část kap. 1 Zkoumání aktérů ve veřejněpolitickém výzkumu (příklad 1.4.3 – rodičovské záznamy) (Eva M. Hejzlarová)• kap. 6 Sběr dat prostřednictvím zákona o svobodném přístupu k informacím ve veřejněpolitickém výzkumu (Jakub Iran, Dana Lipová, Eva M. Hejzlarová)• kap. 13 Práce se zahraniční praxí při zkoumání veřejných politik (částečně) (Magdalena Mouralová, Natálie Nývltová, Tomáš Barták, Karolína Dobiášová)
Data kvalitativní povahy vytvářena samotným výzkumníkem, tj. výzkumné zápisky, výzkumné deníky ad.	<ul style="list-style-type: none">• část kap. 1 Zkoumání aktérů ve veřejněpolitickém výzkumu (příklad 1.4.2 – pozorování) (Tereza Divíšek)• Zúčastněné pozorování (Švaříček, 142–159) in Švaříček a Šedová (2007)• Zúčastněné pozorování (Heřmanský, 353–390) in Novotná et al. (2019)• kap. 7 Pozorování a etnografické postupy sběru dat (249–285) in Sedláková (2014)

Data kvalitativní povahy v podobě vybraných dokumentů a artefaktů existujících nezávisle na výzkumu

- kap. 2 Veřejněpolitické dokumenty v Česku (Eva M. Hejzlarová, Marie Jelínková, Simona Smrčková)
- kap. 3 Legislativní dokumenty ve veřejněpolitickém výzkumu (Jan Chmel, Eva M. Hejzlarová)
- kap. 4 Rozsudky a správní rozhodnutí ve veřejněpolitickém výzkumu (Vendula Mezeiová, Jakub Drápal, Eva M. Hejzlarová)
- kap. 5 Veřejněpolitické dokumenty Evropské unie (Vít Havelka, Veronika Kandusová)
- kap. 7 Mediální výstupy ve veřejněpolitickém výzkumu (Eva M. Hejzlarová, Magdalena Mouralová, Olga Angelovská)
- kap. 8 Sociální média jako zdroj dat pro veřejněpolitický výzkum (Magdalena Mouralová, Ema Hrešanová, Eva M. Hejzlarová)
- kap. 13 Práce se zahraniční praxí při zkoumání veřejných politik (částečně) (Magdalena Mouralová, Natálie Nývltová, Tomáš Barták, Karolína Dobiášová)
- kap. 6 Sběr dat prostřednictvím zákona o svobodném přístupu k informacím ve veřejněpolitickém výzkumu (Jakub Iran, Dana Lipová, Eva M. Hejzlarová)
- kap. 7.2 Metody sběru existujících informací – sekundární zdroje dat (Nekola a Veselý, 159–168) in Veselý a Nekola eds. (2007)
- Výzkum s využitím virtuálních dat (Seidlová et al., 409–412) in Novotná et al. (2019)
- Výzkum s využitím mediálních zdrojů (Seidlová et al., 408–409) in Novotná et al. (2019)
- Nevěřivé výzkumné přístupy (Seidlová et al., 400–413) in Novotná et al. (2019)

| 29

Zdroj: Hejzlarová a Mouralová

V tabulce U4 je pak představena úroveň metod analýzy. K této úrovni přispívá tato kniha dvěma kapitolami – kapitolou 9 **Kvantitativní a kvalitativní obsahová analýza** a kapitolou 10 **Mediální data a kritická analýza diskurzu**.

TABULKA U4: Metody analýzy

Statistické analýzy dat	<ul style="list-style-type: none">• Statistická analýza sociálněvědních dat (prostřednictvím SPSS) – Rabušic et al. (2019)• Pokročilá analýza dat v SPSS a AMOS – Soukup (2022)• Kvantitativní analýza dat (Špaček, 219–253) in Novotná et al. (2019)• Metody analýzy dat (Hendl, 215–270) in Hendl a Remr (2017)
Obecná pravidla pro kvalitativní analýzu	<ul style="list-style-type: none">• Analýza a interpretace dat v kvalitativním výzkumu (Heřmanský, 417–443) in Novotná et al. (2019)• Analýza kvalitativních dat (Šedová, 207–247) in Švaříček a Šedová (2007)
Analýza rámců	<ul style="list-style-type: none">• Analýza rámců (Morávek, 105–135) in Nekola et al. (2011)
Analýza metafor	<ul style="list-style-type: none">• Analýza metafor (Drulák, 125–148) in Drulák a kol. (2008)
Diskurzivní analýza	<ul style="list-style-type: none">• kap. 10 Mediální data a kritická analýza diskurzu (Lydie Kárníková)• Diskurzivní přístupy v policy analysis (Durnová, 64–104) in Nekola et al. (2011)• Diskurzivní analýza (Beneš, 92–124) in Drulák a kol. (2008)• Metody diskurzivní analýzy (Zábrodská a Petrjánošová, 105–138) in Řiháček et al. (2013)• kap. 9.2 Analýza diskurzu (426–467) in Sedláková (2014)
Interpretativní fenomenologická analýza	<ul style="list-style-type: none">• Interpretativní fenomenologická analýza (Koutná Kostínková a Čermák, 9–43) in Řiháček et al. (2013)
Obsahová analýza	<ul style="list-style-type: none">• kap. 9 Kvalitativní a kvantitativní obsahová analýza (Petra Jansa)• kap. 8.1 Obsahová analýza – nástroj pro zpracování velkého množství textů (291–328) in Sedláková (2014)
QCA	<ul style="list-style-type: none">• Kvalitativní srovnávací analýza (QCA) a konfiguratívni metody v politologii (Kouba, 527–568) in Novák (2019)
Narativní analýza	<ul style="list-style-type: none">• Narativní analýza (Čermák et al., 75–104) in Řiháček et al. (2013)
Metoda Q	<ul style="list-style-type: none">• Metoda Q ve veřejné politice (Nekola, 136–169) in Nekola et al. (2011)

Zdroj: Hejzlarová a Mouralová

Jako appendix doplňujeme za pomoci tabulky U5 metody, heuristiky či samostatné výzkumné designy spojené s tvorbou veřejných politik a různými fázemi procesu této tvorby, i když se této oblasti v knize přímo nevěnujeme. Jsou to zejména metody evaluační a prognostické.

TABULKA U5: Metody využívané při tvorbě veřejných politik

Metody evaluace	<ul style="list-style-type: none">• Úvod k metodám pro hodnocení dopadů (Drhová a Ochrana, 222–226) in Nekola et al. (2011)• Posuzování vlivů na životní prostředí: metoda „evidence based policy“ či sociálního učení (Drhová, 227–246) in Nekola et al. (2011)• Hodnocení dopadů regulací (RIA) (Vítek, 247–277) in Nekola et al. (2011)• Metoda kontingentního ohodnocování investičních dopadů veřejných politik (Ochrana, 278–288) in Nekola et al. (2011)• Evaluace a její typy (Remr, 271–290) in Hendl a Remr (2017)• Některé postupy používané při evaluaci (Remr, 291–300) in Hendl a Remr (2017)• Evaluační přístupy (Remr, 301–336) in Hendl a Remr (2017)• Monitoring a evaluace realizovaných politik (Nekola, 337–382) in Veselý a Nekola eds. (2007)
Prognostické metody	<ul style="list-style-type: none">• kap. 1: Brainstorming, kap. 2: Panel expertů, kap. 3: Participativní metody, kap. 4: Index stavu budoucnosti, kap. 5: Systémový přístup, kap. 6: Strom významnosti a morfologická analýza, kap. 7: Kolo budoucnosti, kap. 8: Křížové interakce, kap. 9: Analýza textu pro technologické předvídání, kap. 10: Kritické technologie, kap. 11: Extrapolace trendů a časové řady, kap. 12: Analýza dopadů trendu, kap. 13: Analýza megatrendů, kap. 14: Metoda Delphi, kap. 15: Cestovní mapy pro vědu a technologie, kap. 16: Modelování rozhodování, kap. 17: Simulace a hry, kap. 18: Scénáře, kap. 19: Předpovědi génia, intuice a víze in Potůček (2006)• Prognózování veřejných politik (Veselý et al., 273–290) in Veselý a Nekola eds. (2007)

| 31

Zdroj: Hejzlarová a Mouralová

Zde se dostáváme k představení struktury knihy, jejích částí a jednotlivých kapitol. Vedle úvodu, který právě čtete, obsahuje učebnice pět částí zaměřených na data různého původu, účelu či charakteru. Jsou jimi:

- Data vzešlá z interakce s konkrétními lidmi (kap. 1),
- Administrativní data (kap. 2, 3, 4, 5, 6),
- Data z mediálního prostoru (kap. 7, 8, 9, 10),
- Data z prostředí výzkumu (kap. 11, 12) a
- Další fantastické přístupy k datům a jejich zpracování (kap. 13, 14, 15).

Podrobnějšímu představení jednotlivých částí a vysvětlení jejich logiky jsou věnovány drobné úvody na jejich začátku (a pomoci mohou i uvozující obrázky), zde přinášíme jen orientační přehled a jejich obsah.

První část **Data vzešlá z interakce s konkrétními lidmi** obsahuje pouze jednu kapitolu. Je to proto, že o výzkumné interakci s „lidskými

subjekty“ existuje řada velmi dobrých textů (srov. tabulka U2), na které s klidným svědomím čtenáře a čtenářky odkazujeme. Samotná kapitola 1 **Zkoumání aktérů ve veřejněpolitickém výzkumu** má v rámci knihy trochu výjimečný charakter. Soustředí se na aktéry veřejné politiky a data vzniklá v interakci výzkumníků a výzkumnic s nimi. Kapitola tak pokrývá celou skupinu dat vzniklých přímo pro účely výzkumu a v přímém kontaktu s účastníky a účastnicemi výzkumu. Součástí kapitoly jsou proto hned čtyři příklady, čímž symbolicky zdůrazňujeme význam zkoumání nejrůznějších aktérů veřejné politiky. Jsme přesvědčeny o tom, že všechny typy dat, které v knize představujeme, mají ve výzkumu veřejné politiky své místo, ale jen obtížně si umíme představit dlouhodobější a komplexní výzkum, který by nějakým způsobem nezahrnoval bezprostřední kontakt s lidmi a rezignoval by na nějakou podobu výzkumné interakce s nimi. Ta však může mít velmi různorodý charakter. Příklady se tak týkají fokusních skupin s lidmi ohroženými sociálním vyloučením (napsaly Lucie Trlifajová, Ludmiła Władyniak), pozorování interakcí souvisejících s očkováním dětí v ordinacích pediatrií (autorkou je Tereza Divíšek), využití textů psaných informanty při výzkumu rodičů školkových dětí (napsala Eva M. Hejzlarová) a realizace expertních rozhovorů na ministerstvech (autorkou je Martina Štěpánková Štýbrová).

Druhá část **Administrativní data** obsahuje naopak kapitol hned pět. Tvoří je sestava příbuzných kapitol 2 **Veřejněpolitické dokumenty v Česku**, 3 **Legislativní dokumenty ve veřejněpolitickém výzkumu**, 4 **Rozsudky a správní rozhodnutí ve veřejněpolitickém výzkumu** a 5 **Veřejněpolitické dokumenty Evropské unie**. Všechny se věnují veřejněpolitickým dokumentům tvořeným typicky veřejnými organizacemi. Kapitoly se věnují kontextu vzniku různých dokumentů a nabízejí vodítka, jak se v dokumentech orientovat a jak je využívat. První z kapitol přitom přináší obecnější přehled dokumentů a soustředí se na širokou škálu dokumentů vzniklých v rámci procesu tvorby politik, další tři kapitoly pak hlouběji rozebírají tři specifické typy veřejněpolitických dokumentů, které jsou svázány zvláštními pravidly a tradičně spadají do sféry jiných disciplín než přímo veřejné politiky (právo, evropská studia). Příklady v kapitole 2 se týkají využití strategických dokumentů v oblasti integrace cizinců (napsala Marie Jelínková) a dále evaluačních zpráv (sepsáno Simonou Smrčkovou). U legislativních dokumentů se první příklad věnuje analýze toho, jak zákonodárci ve své činnosti reflektují rozhodnutí ústavního soudu (autorem je Jan Chmel), a druhý popisuje průběh a výsledky analýzy legislativy cílící na samoživitelky (autorkou je Eva M. Hejzlarová). Kapitola o soudních a správních rozhodnutích obsahuje jeden

příklad o rekonstrukci soudních a správních řízení v kauzách tzv. domácích porodů (napsaly Eva M. Hejzlarová a Vendula Mezeiová). Místo druhého příkladu je zařazen rozhovor s právníkem Jakubem Drápalem, který analyzoval trestní rozsudky z hlediska jejich zdůvodnění. U evropských veřejněpolitických dokumentů jsou příklady opět dva – jeden týkající se analýzy konceptu sladování rodinného a pracovního života a jeho vývoje v čase (napsala Veronika Kandusová) a druhý týkající se vlivu Evropské komise na přijetí služebního zákona v Česku (autorem je Vít Havelka). K této čtveřici kapitol je připojena ještě kapitola 6 **Sběr dat prostřednictvím zákona o svobodném přístupu k informacím ve veřejněpolitickém výzkumu**, která zpracovává pravidla pro podání žádosti prostřednictvím zákona č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím, a představuje uplatnění získaných dat ve veřejněpolitickém výzkumu. Příklady sepsaly Dana Lipová (o dotazování se zdravotních pojišťoven na výkony u dětí se zdravotním postižením během pandemie) a Eva M. Hejzlarová (o zjišťování údajů o sociální politice obcí v jejich samosprávné působnosti).

Následuje část **Data z mediálního prostoru**, ve které jsou čtyři kapitoly. V kapitole 7 **Mediální výstupy ve veřejněpolitickém výzkumu** je prostor věnován základnímu přehledu textových a vizuálních obsahů v médiích s tím, že jeden příklad se zabývá mediálním obrazem inkluze ve vzdělávání (autorkou je Magdalena Mouralová) a druhý využil mediální výstupy jako oporu při analýze organizačně-právní proměny nemocnic (sepsala Olga Angelovská). Kapitola 8 **Sociální média jako zdroj dat pro veřejněpolitický výzkum** pak představuje způsoby, jak využívat data ze sociálních médií a digitálních platforem. První příklad ukazuje využití facebookové skupiny Učitelé+ pro výzkum učitelů a učitelek v pandemické situaci (napsala Magdalena Mouralová) a druhý reflektuje zkušenosti se sledováním sociálního hnutí propagujícího tzv. přirozený porod v prostředí e-mailové diskuze a Facebooku (autorkou je Ema Hrešánová). V kapitole 9 **Kvantitativní a kvalitativní obsahová analýza** představuje Petra Jansa kromě metod samotných i příklad svého výzkumu o proměnách mediálního vnímání Ostravy v souvislosti s hudebním festivalem Colours of Ostrava. Kapitola 10 **Mediální data a kritická analýza diskurzu** napsaná Lydií Kárníkovou přináší exkurz do různých odnoží tohoto výzkumného programu a do způsobů jejich aplikace. Příklad v této kapitole se týká kauzy přejmenování ulic pojmenovaných po sovětských vojácích v Ostravě – Zábřehu.

Část **Data z prostředí výzkumu** zahrnuje dvě kapitoly. Kapitola 11 **Sekundární analýza existujících dat** se zaměřuje na data vzniklá primárně pro výzkumné účely, ale vytvářená někým jiným. Kapitola povzbuzuje čtenáře a čtenářky k většímu využívání již existujících dat.

tujících datasetů zejména kvantitativní povahy. Příklady do této kapitoly sepsali Magdalena Mouralová, která reflektovala zkušenosti s opakovaným využitím již existujícího souboru dat z dotazníkového šetření učitelů, a Jan Skalík, který shrnul svou zkušenost s analýzou poslaneckého hlasování u zákonů týkajících se životního prostředí. V kapitole 12 **Systematická rešerše** je popsán výzkumný design spočívající ve sběru, třídění a vyhodnocení stávajícího poznání v určité (veřejněpolitické) oblasti. Příklady sepsali Alexandr Kasal (o vyhledávání a vyhodnocování evidence v oblasti sebevražd) a Jana Horová s Ivou Brabcovou (o systematické práci s výzkumy sledujícími neformální péči o chronicky nemocné seniory).

34 | Poslední část jsme nazvaly s trochou nadsázky **Další fantastické přístupy k datům a jejich zpracování**, protože kapitoly v ní zahrnuté nemají pojitko v podobě původu dat, jako tomu je u předchozích částí. Kapitola 13 **Práce se zahraniční praxí při zkoumání veřejných politik** přináší základní orientaci ve způsobech práce se zahraniční veřejněpolitickou praxí. První příklad Karolíny Dobiášové ukazuje práci se zahraniční zkušeností v akademickém výzkumu a popisuje postup při komparaci českého a slovenského přístupu k sociálním službám pro seniory. Druhý příklad od autorů Tomáše Bartáka a Natálie Nývltové se pak věnuje využití příkladů dobré praxe pro rychlý aplikovaný výzkum a zaměřuje se na politiky podporující individualizovanou péči. V kapitole 14 **Process tracing** jsou představeny základní obrysy tohoto výzkumného přístupu, který má ambici rigorózně vysvětlit vývoj vedoucí k určité události. Jeden příklad je zde spojen s výkladem, kdy Michaela Veselá Hiekischová ilustruje jednotlivé kroky designu na svém výzkumu o vzniku Úřadu práce ČR. Druhý příklad napsal Arnošt Veselý a pojednává o ne/vzniku Národní rady pro vzdělávání. Kapitola 15 **Evoluce nové metody: institucionální analýza přerodělování veřejných prostředků na příkladu rodiny** nepředstavuje konkrétní zavedenou metodu či výzkumný design, ale kroky, které vedou k vytvoření designu zcela nového. Příklad je integrován do celé kapitoly, v níž autoři prezentují, jak došli k ideji i konkrétní podobě analýzy redistribuční logiky sociálních států.

Otázka, jak knihu číst, úzce souvisí s otázkou, pro koho je vlastně určena. Kniha nemá jedno výhradní cílové publikum, jakkoli jsme myslely převážně na začínající výzkumníky a výzkumnice. Zejména pro ně budou určitě přínosné první tři části knihy (kapitoly 1–10) a také kapitoly 11 a 13. Zároveň přiznáváme, že i my jako editorky jsme řadu kapitol připravovaly s cílem si leccos ujasnit a získat pevnější půdu pod nohama, takže ji snad ocení i naši zkušenější kolegové a kolegyně. V kapitolách 12 a 14 jsou zpracována témata, která nikde

jinde v češtině pojednána nejsou (systematická rešerše, process tracing) a jsou spíše pro pokročilejší badatele a badatelky. Totéž se týká kapitoly 15, která ukazuje vývoj relativně komplexního výzkumného designu pracujícího se sekundárními kvantitativními daty.

Knihu tedy lze číst vícero způsoby. První možnost je číst ji jako celek. Takový přístup dává smysl ve chvíli, kdy se chce výzkumník zorientovat v možnostech veřejněpolitického výzkumu z perspektivy dat (relevantní jsou první čtyři části). Pokud by někdo knihu četl „od začátku do konce“, tak se velmi pravděpodobně dozví řadu zajímavých informací podávaných způsobem, který se od jiných monografií liší, ale zážitek z celistvého uchopení určitého fenoménu se spíše nedostaví – to nabízí jiné učebnice a texty (např. Veselý in Nekola et al. 2011; Novotná, Špaček a Šťovíčková Jantulová eds. 2019) a nezdálo se nám užitečné jejich obsah dublovat. | 35

Druhou možností je čtení po jednotlivých kapitolách podle individuálních preferencí a potřeb. Předpokládáme, že půjde o nejčastější způsob čtení, kdy bude kniha využívána jako jeden z mnoha zdrojů znalostí týkajících se veřejněpolitického výzkumu.

Třetí variantou je čtení kombinující kapitoly o datech s kapitolami o metodách. Dobrým příkladem je možné propojení kapitoly 7 Mediální výstupy ve veřejněpolitickém výzkumu, kde si lze základně ujasnit principy práce s daty z médií, aby pak mohl čtenář či čtenářka na své poznání navázat v samostatných kapitolách o kvantitativní a kvalitativní obsahové analýze (kapitola 9) a analýze diskurzu (kapitola 10).

Čtvrtou možností je číst pouze příkladové části kapitol, jejichž přehled uvádí tabulka U6 na konci této kapitoly. Příklady jsou samozřejmě psány primárně s ohledem na zaměření celé kapitoly a jsou se zbytkem textu kapitoly provázány, ale do značné míry fungují také samostatně jako velmi různorodé příběhy o tom, jak se rodily a byly prováděny různé výzkumné záměry. Lze z nich tedy vybírat nejen na základě charakteru dat či metody, ale i na základě tematického zaměření a zacílení výzkumu (viz charakteristiky v tabulce U6).

Hodnotu těchto příkladů spatřujeme hned v několika aspektech. Předně ukazují obrovskou pestrost veřejněpolitického výzkumu, což je dobré nejen pro samotné uvědomění si této skutečnosti, ale také to může podpořit chuť hledat další nové cesty. Dále přinášejí velmi podrobný vhled do toho, jak byly realizovány konkrétní výzkumy, a přinášejí tak důležitá vodítka zejména pro začínající badatele a badatelky. Konečně pak považujeme za důležitý i velmi osobní charakter příkladů. Výzkumníci a výzkumnice popisují svá bádání, a to nejen v perspektivě výsledků a úspěšných cest, ale věnují se různorodým úvahám, které celý výzkumný proces provázely, odhalují dílčí nezdary

a slepé cesty, ale také radosti a překvapení, které výzkum provázely. Příklady tak ukazují výzkum jako živý proces, který je tvořivý, ale také trochu nejistý, a tím vzrušující i frustrující zároveň. Příklady tak zviditelňují „lidský“ rozměr výzkumu, který rozhodně má svá pravidla a zákonitosti, ale zároveň platí, že každé rozhodnutí, které jako badatelé a badatelky činíme, činíme v reálném světě a ve své kůži. Tuto polaritu, kde je na jedné straně rigoróznost výzkumu a na druhé člověk, který výzkum realizuje, resp. pojmenovávání a tematizování této polaritě, považujeme za velmi užitečné a v podstatě nezbytné pro to, aby akademie nebyla jen množinou odborných článků a knih, ale aby byla živou komunitou, která láká k zapojení.

36 | Jak je patrné, nekoncipovaly jsme knihu jako univerzální a samostojné dílo, které beze zbytku pokryje určitou oblast výzkumu v politických vědách a veřejné a sociální politice, ale jako dílo, které tvořivě a za využití jiné perspektivy rozvíjí to, co již napsali mnozí před námi. Věříme, že námi zvolené uspořádání bude nutit čtenáře a čtenářky nespoléhat jen na texty v této knize a přiměje je k dohledávání v dalších zdrojích, porovnávání a přemýšlení o vlastních výzkumných postupech.

Uvedený přehled a spousta dobrých příkladů využití různých dat a postupů, které najdete v této knize, ukazují na pevné základy českého výzkumu veřejné a sociální politiky a politické vědy obecně. I díky nim můžeme naše obory dále rozvíjet a doufáme, že k tomuto rozvoji přispěje také tato kniha i vy jako její čtenáři a čtenářky.

Návod na využití knihy pro vyučující

Jak je zřejmé, knihu jsme promýšlely jinak než jako klasickou učebnici. Navazujeme na dříve vydané knihy a učební texty a doplňujeme je; soustředíme se jak na výklad, tak na příklady, kterým dáváme více prostoru, než je obvyklé. V průběhu práce na knize jsme promýšlely i variantu zařadit k jednotlivým tématům otázky nebo úkoly, které se v učebnicích často vyskytují. Nakonec jsme tuto možnost nevyužily, neboť podobné interaktivní prvky jsme považovaly za zbytečně svazující, a to vzhledem k tomu, jaký potenciál využití naše kniha nabízí. Situací, ve kterých budou texty v této knize čteny, a potřeb, které s těmito situacemi budou spojeny, je podle našich zkušeností nepřeborně a snažit se je vměstnat do několika málo vět nepovažujeme za žádoucí. Nabízíme nicméně vodítka, jak jednotlivé texty při výuce smysluplně využívat, i některé konkrétní nápady na úlohy (viz box U2).

Jak tedy lze výukově využívat tuto knihu?

- Kniha může sloužit jako podpora při samostudiu, kdy konkrétní text či texty mohou pomoci například při přípravě projektu závěrečné práce. S jejich pomocí studující mohou prověřit realizovatelnost svých výzkumných záměrů a uvědomit si, na co při plánovaném využití konkrétních dat nezapomenout.
- Výkladové části kapitol je možné zadávat jako přípravu na kontaktní výuku v metodologických i věcně zaměřených seminářích. Studující mohou následně navrhnout design, který by využíval typ dat tematizovaný v některé kapitole, ať v rámci vlastních výzkumných úloh, nebo k probíranému fenoménu (viz úloha 1 a 2 v boxu U2). | 37
- Podobně lze při výuce metodologie a výzkumu obecně použít jednotlivé příklady a klást k nim doplňující otázky, které třeba nejsou v textu explicitně zmíněny, například na ontologická a epistemologická východiska výzkumu nebo na jiné důležité aspekty výzkumu (viz také úloha 5 v boxu U2).
- Výhodou příkladů je rovněž to, že takřka ke každému z nich existuje výzkumný výstup publikovaný v odborném časopise, knize nebo závěrečné práci. To umožňuje dále prohloubit vzhled do daného výzkumu, ale také lze na kontrastu obou textů ilustrovat pravidla různých odborných žánrů a výstupů, což může být využito například v rámci kurzů psaní odborných textů pro doktorské studenty a studentky (viz úloha 3 v boxu U2).
- Dále je možné některé příklady využít při výuce teoretického myšlení a práce s teoriemi ve veřejněpolitickém výzkumu (např. v rámci seminářů k psaní bakalářských a diplomových prací). Příklady jsou vhodné zejména pro analytičtější úlohy typu odhalení teoretických konceptů a jejich operacionalizace (viz úloha 4 v boxu U2).
- Příklady lze využít pro přiblížení obtíží, které se mohou při výzkumu objevit, případně jako inspiraci pro uchopení určitého výzkumného problému.

Texty v knize považujeme pro výše uvedené účely za vhodné z několika důvodů. Předně jsou „uživatelsky přívětivé“ a zároveň relativně detailní a komplexní. Věcně i příkladové části jsou stručné, díky studentské zpětné vazbě jsme zapracovali na jejich srozumitelnosti a výstižnosti, jako autorský tým jsme se snažili i o koncentrovanost. Troufáme si říci, že pro evokaci nebo vstup do určitého tématu jsou shromážděné texty výborné a konkurovat jim mohou jen materiály připravené na míru dané výuce a okruhu studujících.

Jak už jsme zmínily v úvodu, jedna z inspirací, která nás přivedla k tomu, jak koncipovat tuto knihu, byla pandemie covidu-19, která způsobila změnu kontaktní výuky v distanční. Díky tomu, že jsme v době „zavřených škol“ samy vyučovaly, jsme zjistily přinejmenším dvě věci: Za prvé, že v online seminární výuce se velmi hodí mít po ruce více materiálů, jejichž prostřednictvím se studující asynchronně připraví na synchronní seminární výuku. Tato potřeba je vyšší než při kontaktní formě výuky. V online výuce je většina procesů pomalejší a asynchronní podpora je nezbytná.

38 | Rovněž se ukázalo, že některé věci, které „fungovaly“ v období před covidem, jsme v distanční výuce nasimulovat nedokázaly. Využívaly jsme samozřejmě různorodé podklady jako dostupné texty, krátká videa, evokační otázky před hodinou, v rámci společných online hodin jsme zařazovaly práci ve skupinách v „break-out rooms“ a moderovaly skupinové psaní do sdílených dokumentů. Svoji osobní zkušenost a zkušenost žitého výzkumu jsme ale uměly předávat jen omezeně. Přitom právě dialog nad výzkumem, sdílení metodologických úvah i jejich vzájemná konfrontace je podle nás jednou z hybných sil poznání. I kvůli tomu je pro nás ona osobní příkladová část této knihy tak podstatná. Vykrývá totiž prostor, kterému typicky není věnováno tolik pozornosti, protože v psaných textech bývá metodologii věnováno zpravidla jen pár řádek a jejich většinový narativ je „úspěšný“ („toto jsem si naplánoval, toto se mi povedlo“). Hovořit o tom, co všechno se nepovedlo nebo jak jsme museli náš výzkumný záměr adaptovat, není obvyklé.

BOX U2: Příklady konkrétních úloh využívajících texty z knihy

Úloha 1 – samostatná domácí práce

(možné výukové cíle: rozvinout výzkumnou kreativitu, aplikovat obecné poznatky na konkrétní téma, uvědomit si, že každá metoda a typ dat mají své silné stránky i své limity)

Přečtěte si kapitolu 8 „Sociální média jako zdroj dat pro veřejněpolitický výzkum“ a vymyslete, jakým způsobem by bylo možné taková data využít ve vašem výzkumu; zformulujte přitom jak silné, tak slabé stránky těchto dat či postupů v kontextu vašeho záměru.

Úloha 2 – domácí příprava a skupinová aktivita na hodině

(možné výukové cíle: aplikovat obecné poznatky na konkrétní téma, uvědomit si, že každá metoda a typ dat mají své silné stránky i své limity)

Domácí příprava: Přečtěte si kapitolu 7 „Mediální výstupy ve veřejněpolitickém výzkumu“. Skupinová práce na hodině: Představte si, že

chcete zkoumat vývoj veřejné diskuze o přijímacích zkouškách. Navrhnete konkrétní výzkumné uspořádání využívající mediální výstupy. Co všechno potřebujete řešit? Jaké konkrétní výzkumné otázky byste si mohli položit? S jakými výstupy byste pracovali a jak byste je vybírali? Jak byste je analyzovali?

Úloha 3 – domácí příprava a návazná společná diskuze

(možné výukové cíle: uvědomit si specifika různých odborných žánrů, uvědomit si kontextualitu výzkumu)

Domácí příprava: Přečtěte si texty „Příklad využití ‚deníkových‘ záznamů při výzkumu rodičů dětí nastupujících do mateřské školy“ z kapitoly 1 a odborný článek „Nástup do veřejné mateřské školy v České republice: sonda do adaptace rodiče“ (Hejzlarová et al. 2021).

Na semináři následuje diskuze např. nad následujícími okruhy otázek:

- Jak se liší popis metodologie v obou textech? Které metodologické kroky a úvahy nejsou v článku zachyceny? Proč tomu tak je? Co potřebuje vědět čtenář či čtenářka článku?
- Jaké okolnosti ovlivnily rozhodování o výzkumném procesu? Které z nich je nutno reflektovat a proč? Opominuly autorky v článku něco podstatného, reflektovaly všechny důležité okolnosti vzniku?
- Kdybyste stáli na začátku výzkumu, které kroky byste udělali jinak?

Úloha 4 – samostatná (domácí) práce nebo práce v malých skupinách

(možné výukové cíle: posílit teoretické myšlení, uvědomit si roli teorie ve výzkumu a její propojenost s metodologií)

Přečtěte si „Příklad analýzy mediálního obsahu na případu inkluze ve vzdělávání“ v kapitole 7 a diskutujte metodologické uchopení: S jakými teoretickými koncepty autorka pracovala? Jakým způsobem je autorka operacionalizovala? Jak jinak by šlo daný koncept operacionalizovat?

Úloha 5 – domácí příprava nebo samostatná práce a společná diskuze

(možné výukové cíle: zvědomit metodologické volby a předpoklady, pochopit pojmy epistemologie a ontologie, uvědomit si etické souvislosti výzkumu)

Přečtěte si vybraný příklad výzkumu. Diskutujte, jaká jsou ontologická a epistemologická východiska daného výzkumu. Chybí vám v popisu výzkumu nějaké důležité aspekty, které nejsou zmíněny nebo dostatečně zpracovány? Jaké etické aspekty musel nebo měl autor či autorka řešit a jsou jeho řešení uspokojivá?

Zdroj: Hejzlarová, Mouralová

Pro úplnost dodáváme, že kniha se soustředí na rovinu dat, a nelze tak očekávat preciznost ve vymezení a rozlišení všech konceptů a termínů napříč knihou. V textech jsme v tomto ohledu většinou respektovaly volbu autorů a autorek, a i když jsme se o základní sladění jako autorský kolektiv snažili, mohou se mezi texty objevit drobné neshody v rozlišení dvou pojmů (např. výzkumný design a metoda analýzy) či ve vymezení obsahu pojmů (např. sekundární data). I to může být dobrým podnětem do debaty v rámci výuky.

40 | Doufáme, že kniha vám bude ve výuce nápomocná a že ji budete využívat tvořivě, kriticky a v ideálním případě i radostně. Pokud se to podaří, budeme rády za zpětnou vazbu a konkrétní příklady, vděčně nicméně budeme i za upozornění na to, v čem texty nefungují. Jde o naši první „učebnici“ a doufáme, že časem napíšeme další a lepší. Předem díky!

Zdroje

- Beneš, V., Drulák, P. eds. 2019. *Metodologie výzkumu politiky*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Drulák, P. 2008. a kol. *Jak zkoumat politiku. Kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích*. Praha: Portál.
- Hejzlarová, E. M., Mouralová, M. a Konrádová, K. 2021. Nástup do veřejné mateřské školy v České republice: sonda do adaptace rodiče. *Orbis scholae* 14 (3): 1–25.
- Hendl, J. 2021. *Big data: Věda o datech – základy a aplikace*. Praha: Grada.
- Hendl, J., Remr, J. 2017. *Metody výzkumu a evaluace*. Praha: Portál.
- Krejčí, J., Leontiyeva, Y. eds. 2012. *Cesty k datům: zdroje a management sociálněvědních dat v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Nekola, M., Geissler, H., Mouralová, M. ed. 2011. *Současné metodologické otázky veřejné politiky*. Praha: Karolinum.
- Novák, M. ed. 2019. *Úvod do studia politiky*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Novotná, H., Špaček, O., Štovičková Jantulová, M. eds. 2019. *Metody výzkumu ve společenských vědách*. Praha: Fakulta humanitních studií UK.
- Potůček, M. ed. 2006. *Manuál prognostických metod*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

- Rabušic, L., Soukup, P., Mareš, P. 2019. *Statistická analýza sociálněvědních dat (prostřednictvím SPSS)*. 2. přepracované vyd. Brno: Masarykova univerzita.
- Řiháček, T., Čermák, I., Hytych, R. 2013. *Kvalitativní analýza textů: čtyři přístupy*. Brno: Masarykova univerzita.
- Sedláková, R. 2014. *Výzkum médií. Nejužívanější metody a techniky*. Praha: Grada.
- Soukup, P. 2022. *Pokročilá analýza dat v SPSS a AMOS*. Brno: Masarykova univerzita.
- Švaříček, R., Šedlová, K. 2007. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál.
- Veselý, A., Nekola, M. eds. 2007. *Analýza a tvorba veřejných politik. Přístupy, metody a praxe*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON). | 41

TABULKA U6: Shrnutí případových podkapitol

ČÍSLO ODDÍLU	NÁZEV PŘÍKLADU A JEHO AUTOR/ŘI	VĚCNÁ OBLAST (SPECIFIKACE)	KONTEXT VÝZKUMU
1.4.1	Využití fotoelicitace ve fokusních skupinách s lidmi ohroženými sociálním vyloučením (Lucie Trlifajová, Ludmila Władyniak)	Sociální politika, politika zaměstnanosti (sociální vyloučení, nezaměstnanost, diskriminace)	Aplikovaný projekt (Evropské fondy)
1.4.2	Využití etnografie v ordinacích dětských lékařů v souvislosti s očkováním (Tereza Divíšek)	Zdravotní politika (veřejné zdraví, vztah pacient–lékař)	Mezinárodní výzkumný projekt (Horizon 2020), disertační výzkum
1.4.3	Využití „deníkových“ záznamů při výzkumu rodičů dětí nastupujících do mateřské školy (Eva M. Hejzlarová)	Vzdělávací politika (předškolní vzdělávání, vztah rodič–učitel)	Vlastní výzkumný zájem bez projektového zastřešení
1.4.4	Využití expertních rozhovorů při zlepšování protikorupční odolnosti prostředí evropských fondů (Martina Štěpánková Štýbrová)	Veřejná správa (Evropské fondy, korupce)	Aplikovaný projekt (Evropské fondy, Operační program Technická pomoc)
2.4.1	Analýza strategických dokumentů v oblasti lokální integrační politiky migrantů (Marie Jelínková)	Migrační politika (integrace migrantů, lokální politika)	Vlastní výzkumný zájem bez projektového zastřešení
2.4.2	Využití evaluačních zpráv ve veřejněpolitickém výzkumu (Simona Smrčková)	Veřejná správa (evaluace, veřejné intervence, Evropské fondy)	Disertační práce
3.3.1	Analýza judikatury Ústavního soudu v parlamentních debatách (Jan Chmel)	Politická kultura (parlamentarismus, ústavní soudnictví)	Projekt GA ČR

CÍLE VÝZKUMU	TYP A CHARAKTER DAT	ETICKÉ ASPEKTY
Zachytit, popsat a porozumět zkušenostem lidí, kteří jsou dlouhodobě nezaměstnaní nebo se opakovaně vracejí do evidence Úřadu práce.	Nahrávky rozhovoru přepsané do textové podoby, tj. data kvalitativní povahy (texty), vzniklá za účelem výzkumu, sebraná přímo výzkumným týmem od informačních partnerů, důvěrná a neveřejná.	Zranitelná sociální skupina, citlivá téma, sběr a uchovávání dat (informovaný souhlas, anonymizace).
Porozumět způsobům, jakými se dělá očkování v ordinacích dětských praktických lékařů a lékařek. Porozumět podobám váhání o očkování ve vztahu k prostředí ordinací.	Terénní poznámky z pozorování z ordinace, tj. data kvalitativní povahy (texty), vzniklá za účelem výzkumu, vytvářená přímo výzkumníci v reakci na chování aktérů, neveřejná.	Zranitelná skupina (dětí) a intimní informace o zdravotním stavu, sběr a uchovávání dat (informovaný souhlas, anonymizace).
Porozumět situaci rodičů při nástupu jejich nejstaršího dítěte do veřejné mateřské školy.	„Deníkové“ zápisy rodičů vedené po dobu 12 týdnů od nástupu dítěte do mateřské školy, tj. data kvalitativní podoby (texty), iniciovaná výzkumem, vytvářená informačními partnery, důvěrná a neveřejná.	Zajištění důvěrnosti informací (informovaný souhlas, anonymizace), symbolická finanční kompenzace.
Zmapovat prostředí jednotného národního rámce pravidel a postupů v rámci EF. Identifikovat aktéry, kteří prostředím ovlivňují. Zmapovat protikorupční nástroje a opatření pro zvyšování transparentnosti v metodikách pro EF v ČR a porovnat administrativní náročnost pro orgány i pro žadatele.	Nahrávky a poznámky z rozhovorů, tj. data kvalitativní povahy (texty, nahrávky), vzniklá za účelem výzkumu, sebraná přímo výzkumným týmem od informačních partnerů.	Sběr a uchovávání dat (informovaný souhlas, důvěrnost).
Popsat pojetí lokální integrace migrantů ve strategických dokumentech a zachytit jeho vývoj v čase.	Strategické dokumenty na národní úrovni, tj. data kvalitativní povahy (texty), vzniklá nezávisle na výzkumu a pro jiný účel (plánování, tvorba politiky), veřejně dostupná, shromážděná výzkumníci pro analýzu.	Základní vědecká integrita při nakládání s daty.
Popsat neimplementaci evaluačních zjištění do navazujících intervencí na českých ministerstvech.	Evaluační zprávy projektů a programů a projektové výzvy, tj. data kvalitativní povahy (texty), vzniklá nezávisle na výzkumu a pro jiný účel (evaluace, tvorba politiky), veřejně dostupná, shromážděná výzkumníci pro analýzu.	Základní vědecká integrita při nakládání s daty.
Popsat způsoby, jakými jsou v poslaneckých debatách reflektována rozhodnutí Ústavního soudu a možnost zrušení projednávaných zákonů soudem.	Stenoprotokoly z jednání Poslanecké sněmovny, tj. data kvalitativní povahy (texty), vzniklá nezávisle na výzkumu a pro jiný účel (evidence, informování), veřejně dostupná, vybraná výzkumníkem pro analýzu.	Základní vědecká integrita při nakládání s daty.

ČÍSLO ODDÍLU	NÁZEV PŘÍKLADU A JEHO AUTOR/ŘI	VĚCNÁ OBLAST (SPECIFIKACE)	KONTEXT VÝZKUMU
3.3.2	Analýza legislativy týkající se samoživitelů (Eva M. Hejzlarová)	Sociální politika (neúplné rodiny)	Projekt GA ČR, návaznost na vedenou diplomovou práci
4.5.1	Využití soudních rozhodnutí souvisejících s domácími porody (Eva M. Hejzlarová, Vendula Kolařík Mezeiová)	Zdravotní politika (po-rodnictví)	Projekt GA ČR, potřeba konzultace s expertkou na právo
4.5.2	Obsahová analýza odůvodnění trestů (Vendula Kolařík Mezeiová, Jakub Drápal)	Soudnictví (ukládání trestů)	Mezinárodní výzkumný projekt
5.5.1	Analýza sladování rodinného a pracovního života v dokumentech Evropské unie (Veronika Kandusová)	Rodinná politika, politika zaměstnanosti (sladování rodinného a pracovního života, Evropská unie)	Diplomová práce
5.5.2	Zkoumání vlivu Evropské komise na přijetí služebního zákona v Česku (Vít Havelka)	Veřejná správa (Evropská unie, legislativa)	Diplomová práce
6.3.1	Zjišťování dopadů pandemie na péči o děti se zdravotním postižením (Dana Lipová)	Zdravotní politika (péče o děti s vážným zdravotním postižením)	Výzkum pro potřeby nadace
6.3.2	Mapování využívání finančního příspěvku fyzickým osobám v samostatné působnosti obcí (Eva M. Hejzlarová)	Sociální politika (lokální politika)	GA ČR + Evropské fondy, pomoc výzkumného asistenta/ky

CÍLE VÝZKUMU	TYP A CHARAKTER DAT	ETICKÉ ASPEKTY
Popsat vývoj politiky adresované samoživitelkám v čase. Identifikovat přínosy či zátěže pro samoživitelky. Popsat pravidla pro alokaci přínosů či zátěží a formu součinnosti, kterou vyžadují po cílové populaci.	Zákony a vyhlášky, tj. data kvalitativní povahy (texty), vzniklá nezávisle na výzkumu a pro jiný účel (regulace), veřejně dostupná, vybraná výzkumníci pro analýzu.	Základní vědecká integrita při nakládání s daty, spoluautorství.
Aplikovat koncept societalizace na vývoj sporu o tzv. domácí porody. Porozumět hodnotám a významům, které hrály v tomto sporu důležitou roli, a popsat vývoj těchto hodnot a významů.	Rozsudky a správní rozhodnutí a mediální články, tj. data kvalitativní povahy (texty), vzniklá nezávisle na výzkumu a pro jiný účel (řešení konfliktů, vymáhání pravidel, rozhodování), vyhledávaná v právnických databázích a na internetu.	Základní vědecká integrita při nakládání s daty.
Popsat, jak okresní a krajské soudy v Česku v prvním i druhém stupni trestního soudního řízení odůvodňují tresty.	Trestní rozsudky, tj. data kvalitativní povahy (texty), vzniklá nezávisle na výzkumu a pro jiný účel (vymáhání pravidel), získaná výzkumným týmem na základě žádosti o přístup k informacím.	Vědecká integrita při nakládání s daty; anonymizace rozsudků.
Popsat, jak je sladování rodinného a pracovního života konceptualizováno ve veřejněpolitických dokumentech Evropské unie.	Legislativní a koncepční dokumenty na úrovni EU, tj. data kvalitativní povahy (texty), vzniklá nezávisle na výzkumu a pro jiný účel (plánování, tvorba politiky), veřejně dostupná, shromážděná výzkumníci pro analýzu.	Základní vědecká integrita při nakládání s daty.
Popsat, jakým způsobem Evropská komise ovlivnila vznik a podobu služebního zákona.	Legislativní a koncepční dokumenty ČR a EU, mediální články a polostrukturované rozhovory, tj. data kvalitativní povahy (texty), většina vzniklá nezávisle na výzkumu a pro jiný účel (regulace, tvorba politiky informování), veřejně dostupná a shromážděná výzkumníkem, část přímo iniciovaná výzkumníkem, vzniklá pro účely výzkumu, neveřejná (rozhovory).	Sběr a uchování dat (zajištění důvěrnosti, anonymizace, informovaný souhlas).
Zmapovat využívání plánované i akutní zdravotní péče pro děti s vážným zdravotním postižením v první vlně pandemie covidu-19.	Evidence o využitých zdravotních službách, tj. data kvantitativního charakteru (čísla) evidovaná pro jiné než výzkumné účely (kontrola, monitoring) zdravotními pojišťovnami, nezveřejňovaná, vyžádaná pro analýzu prostřednictvím žádosti o informace.	Základní vědecká integrita při nakládání s daty.
Zmapovat poskytování finanční pomoci v sociální nouzi nad rámec zákonných povinností ze strany obcí. Identifikovat parametry této pomoci.	Informace o parametrech pomoci v jednotlivých obcích (rozhodovací proces, počet žadatelů, resp. příjemců, přiznané částky), tj. data kvantitativního i kvalitativního charakteru (čísla i text), částečně vytvářené pro jiné účely (kontrola, monitoring, plánování), částečně iniciovaná výzkumníci (popis procesu), primárně neveřejná, získaná na základě žádosti o informace.	Základní vědecká integrita při nakládání s daty.

ČÍSLO ODDÍLU	NÁZEV PŘÍKLADU A JEHO AUTOR/ŘI	VĚCNÁ OBLAST (SPECIFIKACE)	KONTEXT VÝZKUMU
7.5.1	Analýza mediálního obsahu na případu inkluze ve vzdělávání (Magdalena Mouralová)	Vzdělávací politika (inkluze, žáci se SVP)	Projekt GA ČR
46 7.5.2	Mediální analýza v oblasti zdravotní politiky (Olga Angelovská)	Zdravotní politika (zdravotní systémy, organizace nemocnic)	Vlastní výzkumný zájem bez grantové podpory, disertační práce
8.4.1	Využití facebookové skupiny Učitelé+ při výzkumu prožívání pandemie covidu-19 pečujícími učitelkami (Magdalena Mouralová)	Vzdělávací politika (covid-19, učitelé, sladování pracovního a rodinného života)	Projekt GA ČR
8.4.2	Využívání digitálního terénu při výzkumu porodnického aktivismu (Ema Hrešanová)	Zdravotní politika (porodnictví)	Projekt GA ČR
9.5.1	Použití obsahové analýzy v rámci případové studie vlivu festivalu Colours of Ostrava na mediální obraz města (Petra Jansa)	Kulturní politika, lokální politika	Disertační práce, projekt GA UK

CÍLE VÝZKUMU	TYP A CHARAKTER DAT	ETICKÉ ASPEKTY
<p>Popsat mediální obraz politiky společného vzdělávání. Porovnat mediální obraz s legislativním vymezením. Testovat platnost teorie sociální konstrukce cílových populací na dané empirické situaci.</p>	<p>Články v novinách a jejich parametry, tj. data kvalitativního i kvantitativního charakteru (samotné texty i standardizované charakteristiky článků), texty existující nezávisle na výzkumu sloužící primárně k jinému než výzkumnému účelu (informování, přesvědčování), vybírané výzkumníci z mediální databáze; charakteristiky článků vytvořené pro účely výzkumu.</p>	<p>Základní vědecká integrita při nakládání s daty.</p>
<p>Popsat vývoj rámování změny organizačně-právního nastavení nemocnic. Popsat způsoby nastolování agendy v mediálním diskurzu ze strany promotérů.</p>	<p>Mediální výstupy (články v tištěných i internetových, masových i odborných periodikách, přepsané záznamy televizní a rozhlasové zpravodajské a publicistické produkce), tj. data převážně kvalitativní povahy (texty), existující nezávisle na výzkumu, sloužící primárně k jinému než výzkumnému účelu (informování, přesvědčování), vybírané výzkumníci z mediální databáze.</p>	<p>Základní vědecká integrita při nakládání s daty.</p>
<p>Porozumět tomu, jak učitelky s malými dětmi prožívaly dobu, kdy byly zavřené školy z důvodů protipandemických opatření. Popsat jejich strategie vypořádávání se s danou situací.</p>	<p>Příspěvky v diskuzích v rámci veřejné facebookové skupiny Učitelé+, tj. data kvalitativní povahy (texty), vzniklá nezávisle na výzkumu a pro jiné účely (předávání informací, sdílení, podpora, zábava), volně dostupná na internetu, vybíraná a upravená výzkumníci.</p>	<p>Zachování soukromí diskutujících, i když se jedná o veřejnou a viditelnou skupinu – nepoužívání FB jmen uživatelů, odkazování na celé vlákno. Vstup do skupiny.</p>
<p>Popsat konkrétní představy související s přirozeným porodem v českém kontextu, cesty, jimiž přicházejí, a jejich klíčové nositele. Identifikovat diskurs přirozeného porodu v ČR a jeho promotéry. Porozumět perspektivám žen, které praktikují a zastávají „přirozený“ porod.</p>	<p>Hromadná e-mailová diskuze a diskuze na sociální síti Facebook, tj. data kvalitativního charakteru (texty), vzniklá nezávisle na výzkumu pro jiné účely (informační, kooperativní, diskuzní), diskutující informování o využití pro výzkumné účely.</p>	<p>Informování respondentů; vyjednávaný souhlas; Obecně principy CASA – České asociace pro sociální antropologii.</p>
<p>Popsat, jak festival ovlivňuje tematickou agendu rámujiící mediální obraz města.</p>	<p>Mediální výstupy a jejich parametry, tj. data kvalitativního i kvantitativního charakteru (samotné texty i standardizované charakteristiky výstupů), texty existující nezávisle na výzkumu sloužící primárně k jinému než výzkumnému účelu (informování, přesvědčování), vybírané výzkumníci z mediální databáze; charakteristiky článků vytvořené pro účely výzkumu.</p>	<p>Základní vědecká integrita při nakládání s daty.</p>

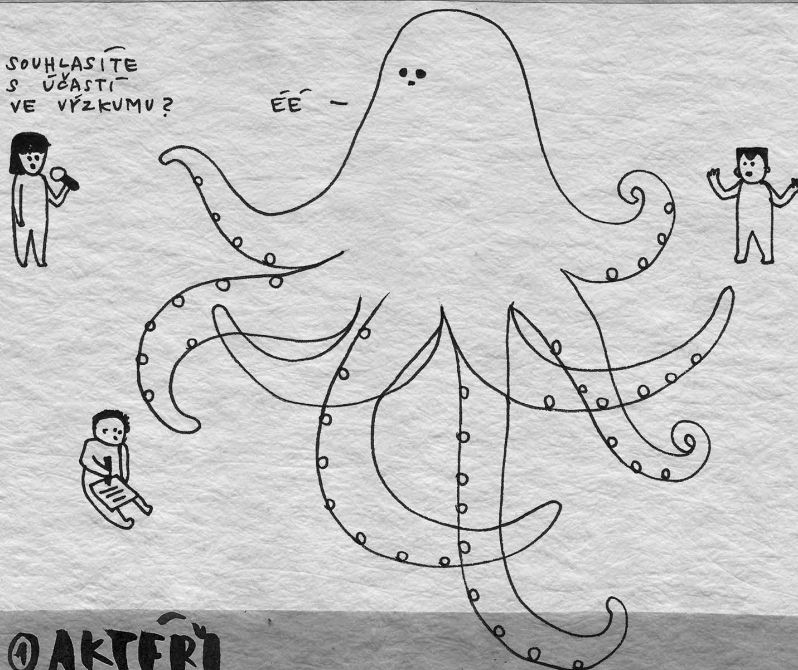
ČÍSLO ODDÍLU	NÁZEV PŘÍKLADU A JEHO AUTOR/ŘI	VĚCNÁ OBLAST (SPECIFIKACE)	KONTEXT VÝZKUMU
10.4.1	Využití kritické analýzy diskursu: Postsocialistické pohledy na odstraňování uličních názvů z období socialismu (Lydie Kárníková)	Lokální politika (veřejný prostor)	Česko-polský výzkumný projekt
11.5.1	Sekundární analýza dat: Postoje učitelů k vnější diferenciaci (Magdalena Mouralová)	Vzdělávací politika (učitelé, diferenciacie žáků)	Profesionální sběr dat na zakázku MŠMT, Specifický vysokoškolský výzkum
11.5.2	Sekundární analýza dat: Co má vliv na hlasování o životním prostředí (Jan Skalík)	Politika životního prostředí (parlamentarismus, hlasování)	Diplomová práce
12.3.1	Systematická rešerše efektivních intervencí prevence sebevražedného jednání jako podklad pro národní akční plán prevence sebevražd (Alexandr Kasal)	Zdravotní politika (duševní zdraví, prevence sebevražd)	Disertační práce, analýza pro NÚDZ
12.3.2	Podpora neformální péče v celosvětovém kontextu (Jana Horová, Iva Brabcová)	Sociální politika (pečující, sociální služby)	Projekt TA ČR
13.3.1	Komparace politiky sociálních služeb pro seniory v České a Slovenské republice (Karolína Dobiášová)	Sociální politika (sociální služby, seniři)	Projekt GA ČR

CÍLE VÝZKUMU	TYP A CHARAKTER DAT	ETICKÉ ASPEKTY
Identifikovat aktéry, jejich názorové pozice a jejich vzájemné vztahy. Porozumět dynamice debaty.	Mediální texty (zpravodajské články), tj. data převážně kvalitativní povahy (texty), existující nezávisle na výzkumu, sloužící primárně k jinému než výzkumnému účelu (informování, přesvědčování), vybírané výzkumníci z mediální databáze.	Základní vědecká integrita při nakládání s daty.
Úloha 1: Odhalit různé sady profesních i osobních hodnot a přesvědčení učitelů. Úloha 2: Zjistit, zda mezi různě socializovanými učiteli existují významné rozdíly v postoji k vnější diferenciaci.	Data z výběrového šetření učitelů, tj. data kvantitativní povahy, iniciovaná výzkumem (dotazníkové šetření), sbíraná agenturně na zakázku MŠMT, výzkumníci převzatá ve formě základně upraveného datasetu.	Základní vědecká integrita při nakládání s daty. Dotazník anonymní.
Odhalit faktory, které ovlivňují hlasování pro životní prostředí v Poslanecké sněmovně.	Záznamy o hlasování a profily poslanců a poslankyň v online databázi Poslanecké sněmovny, identifikace významných hlasování asociací Zelený kruh, tj. data převážně kvantitativní povahy (standardizované charakteristiky), veřejně dostupná, vytvářená pro účely výzkumné (analytické) i jiné (informační, monitorovací, kontrolní), vybraná výzkumníkem převážně z veřejných databází, částečně z neveřejného analytického materiálu, spojena do jednoho datového souboru.	Základní vědecká integrita při nakládání s daty.
Shromáždit dostupné vědění o prevenci sebevražd. Formulovat Národní akční plán prevence sebevražd (NAPPS) založený na dostupném vědění.	Výzkumné publikace a jejich parametry, tj. data kvalitativního charakteru (texty) i kvantitativního charakteru (standardizované charakteristiky), vytvářené nezávisle na výzkumném záměru pro jiné účely (šíření vědeckých výsledků), získávané na základě stanovených kritérií z vědeckých databází recenzovaných prací.	Základní osobní a vědecká integrita při nakládání s daty.
Zjistit, jaké poznání přináší věda v oblasti neformálního pečovatelsství.	Výzkumné publikace a jejich parametry, tj. data kvalitativního charakteru (texty) i kvantitativního charakteru (standardizované charakteristiky), vytvářené nezávisle na výzkumném záměru pro jiné účely (šíření vědeckých výsledků), získávané na základě stanovených kritérií z databází zaměřených na ošetřovatelství a další zdravotnické obory.	Základní osobní a vědecká integrita při nakládání s daty.
Komparovat sociální služby pro seniory ve dvou zemích a ověřit, jak je možné využít teorii SKCP pro komparaci.	Veřejněpolitické dokumenty a rozhovory s experty, tj. data kvalitativní povahy (texty), částečně vzniklé nezávisle na výzkumu pro jiné účely (tvorba politiky), shromážděné výzkumníci z veřejných zdrojů, částečně neveřejné, iniciované a sbírané přímo výzkumníci.	Základní osobní a vědecká integrita při nakládání s daty, souhlas informačních partnerů se způsobem sběru a zpracování dat.

ČÍSLO ODDÍLU	NÁZEV PŘÍKLADU A JEHO AUTOR/ŘI	VĚCNÁ OBLAST (SPECIFIKACE)	KONTEXT VÝZKUMU
13.3.2	Politiky poskytující individualizovanou péči osobám se zdravotním postižením (Tomáš Barták, Natálie Nývltová)	Sociální politika (sociální služby, osoby se zdravotním postižením)	Studentská práce v rámci kurzu, zadání z NNO
14.3.	Použití metody process tracing v sedmi krocích: Příklad vzniku Úřadu práce ČR (Michaela Veselá Hiekischová)	Politika zaměstnanosti (úřady práce)	Vlastní výzkumný zájem bez grantové podpory; disertační práce
14.4.1	Využití process tracingu na příkladu vzniku Národní rady pro vzdělávání (Arnošt Veselý)	Vzdělávací politika	Vlastní výzkumný zájem bez grantové podpory
15.2	Geneze a vývoj metodologického designu (Patricia Frericks, Martin Gurín, Julia Höppner)	Sociální politika (sociální podpora, rodiny)	Grantová podpora; mikrosimulační program Evropské unie EURO-MOD

CÍLE VÝZKUMU	TYP A CHARAKTER DAT	ETICKÉ ASPEKTY
<p>Nalézt opatření, která mohou sloužit jako příklady dobré praxe v oblasti péče o osoby se zdravotním postižením s ohledem na jejich individuální potřeby.</p>	<p>Veřejněpolitické dokumenty z Německa a Nizozemska, odborné články, rozhovory, tj. data převážně kvalitativní povahy (texty, záznamy), částečně existující nezávisle na výzkumu a plnící jiné účely (tvorba politiky, šíření vědění, informování), veřejná, shromážděná výzkumným týmem, částečně iniciovaná přímo výzkumem.</p>	<p>Základní vědecká integrita při nakládání s daty. Riziko snížené citlivosti k některým jevům v cizí kultuře.</p>
<p>Odhalit příčiny selhání organizační reformy ÚP ČR s využitím teorie skupinového myšlení. Pochopit, proč se tato kontroverzní organizační změna, jež byla později považována za politické fiasko, stala jednou z hlavních agend tehdejší vlády.</p>	<p>Různorodá data (rozhovory, záznamy z Poslanecké sněmovny, záznamy z jednání výborů, mediální zprávy) převážně kvalitativní povahy, částečně iniciovaná i sbíraná výzkumníci (rozhovory), částečně existující nezávisle na výzkumu a plnící jiný účel (informační, evidenční, kontrolní, advokační ad.).</p>	<p>Základní vědecká integrita při nakládání s daty. Role insidera.</p>
<p>Popsat, shrnout a strukturovat do chronologického popisu, jak se vyvíjela diskuze o Národní radě pro vzdělávání. Pochopit, proč se stále nepodařilo Radu pro vzdělávání ustanovit, přestože se o to řada politiků dlouhodobě snažila.</p>	<p>Různorodá data (články v novinách a časopisech, rozhovory a osobní poznámky přímých účastníků z konferencí a jednání, záznamy jednání Poslanecké sněmovny) převážně kvalitativní povahy, částečně iniciovaná i sbíraná výzkumníkem (rozhovory), částečně existující nezávisle na výzkumu a plnící jiný účel (informační, evidenční, kontrolní, advokační ad.).</p>	<p>Obtížnost verifikace informací pocházejících ze vzpomínek pamětníků.</p>
<p>Odhalit, jakým způsobem a do jaké míry jsou přerozdělovány veřejné prostředky na základě konkrétního rodinného uspořádání.</p>	<p>Charakteristiky systému (míra a podmínky pro udělení veřejné podpory, regulace vyžadující vzájemnou podporu uvnitř rodiny), tj. data zejména kvantitativní povahy, částečně převzatá z modelu EUROMOD, částečně vytvářena vlastními výpočty na základě informací z jiných zdrojů.</p>	<p>Základní vědecká integrita při nakládání s daty.</p>

DATA VZEŠLÁ Z INTERAKCE S KONKRETNÍMI LIDMI

① AKTÉŘI

- třídění aktérů a aktéři podle teorií
- expertní rozhovory → různé typy a na co se hodí

PŘÍKLAD → JAKÁ JE ZKŮŠENOST DLOUHODOBĚ NEZAMEŠTNANÝCH S ÚŘADEM PRÁCE?

FORUMKY S VYUŽITÍM OBRÁZKŮ

PŘÍKLAD → JAK RODIČE PROŽÍVAJÍ NÁSTUP DĚTÍ DO ŠKOLKY?

PSANÍ DENÍKŮ RODIČI

PŘÍKLAD → JAK PEDIATŘI KOMUNIKUJÍ O OČKOVÁNÍ?

POZOROVÁNÍ V ORDINACI

PŘÍKLAD → JAK JE PODLE ÚŘEDNÍKŮ NASTAVEN PROTIKORUPČNÍ SYSTÉM?

EXPERTNÍ ROZHOVORY S ÚŘEDNÍKY

ČÁST 1

DATA VZEŠLÁ Z INTERAKCE S KONKRÉTNÍMI LIDMI

Eva M. Hejzlarová, Magdalena Mouralová

Úvodní část této knihy zahrnuje – možná trochu paradoxně – pouze | 55 jednu kapitolu. Kdybychom měly ideální podmínky, tj. zejména velkorysý rozpočet a dostatek času, a chtěly napsat opravdu komplexní učebnici, která by obsáhla „vše“, obsahoval by tento oddíl kapitol vícero. Byly by tu kapitoly o různých typech rozhovorů, o fokusních skupinách nebo o různých přístupech k pozorování. Snažily bychom se určitě zařadit i participativní výzkumné designy, které kombinují výzkum s tím, že staví aktéry do výzkumně připravených situací a sledují jejich interakce. Nakonec by z této první části byla samostatná učebnice, která by dost možná měla několik svazků a vycházela na pokračování a v reedicích několik (desítek) let. Naneštěstí jsme ideální podmínky neměly, a tak jsme tuto část pojaly úsporně. Nepředstavujeme celou neobyčejně rozsáhlou výzkumnou oblast, jakou politické vědy aktuálně nabízejí, ale dáváme do ní – přiznaně – jen nahlédnout. Naším cílem je, aby čtenáři a čtenářky získali základní představu o tom, jak pestré a široké pole se jim otevírá pro výzkumnou interakci s „lidskými subjekty“, a chceme jim též poskytnout oporu pro jeho podrobnější objevování formou odkazů na jiné texty, v nichž se lze o tomto poli dozvědět více.

Obecně lze říci, že data vzešlá z interakcí s aktéry jsou data vzniklémi přímo pro účely výzkumu, iniciovanými samotným výzkumníkem či výzkumníci. Typicky mají podobu záznamů interakce (zvukových, obrazových, textových) a mohou mít různou podobu (od standardizovaných záznamů odpovědí u strukturovaných rozhovorů přes rozhovory polostrukturované až po nestrukturovaná vyprávění).

Kapitola 1 **Zkoumání aktérů ve veřejněpolitickém výzkumu** rozšiřuje záběr textů, které se výzkumem zahrnujícím interakci s lidmi zabývají, hned několika způsoby. Předně představuje pojem aktér a zasazuje ho do kontextu výzkumu ve veřejné politice. Dále jako první česky psaný text přináší typologii expertních rozhovorů a možnosti jejich využití ve výzkumu. A konečně, podobně jako další kapi-

toly v této knize, představuje ukázky z uskutečňovaných výzkumů. Ty považujeme za velmi užitečný vhled do přemýšlení o výzkumu a jeho realizaci.

Koncepce tohoto oddílu i samotné kapitoly v sobě ale také nesou přinejmenším jedno riziko. Tím je nebezpečí „kodifikace“ postupů uvedených v příkladech jako preferovaných, „správných“ nebo jediných možných. Způsobů, jak přemýšlet o fokusních skupinách a jak je vést, existuje celá řada a přístup Lucie Trlifajové a Ludmiły Władyniak je jen jedním z nich. Stejně tak je velmi pestré metodologické pole týkající se pozorování a to, co v jednom z příkladů popisuje Tereza Divíšek, rozhodně není jedinou možností, jak k pozorování přistoupit.

56 | Totéž se týká textů psaných aktéry pro potřeby výzkumu, kterým se ve svém příkladu věnuje Eva M. Hejzlarová, a expertních rozhovorů, jejichž realizaci popisuje Martina Štěpánková Štýbrová. Smyslem této části knihy je tedy hlavně nechat čtenáře a čtenářky „nakouknout“ do výzkumu pracujícího s aktéry, vyzvat je k přemýšlení o něm a nasměrovat je k dalším zdrojům (viz tabulka U3 v *Návodu na čtení pro (začínající) výzkumníky*).

Tak jako je v jistém ohledu nenahraditelný přímý kontakt s lidmi, jejichž životy chceme zkoumat, má velkou přidanou hodnotu diskuze o výzkumu s kolegy. Pro hlubší seznámení se s konkrétními metodami a jejich možnostmi proto doporučujeme nejen číst metodologické stati a učebnice, ale také navštěvovat veřejné přednášky a semináře, ve kterých společenskovědní výzkumníci a výzkumnice představují svou aktuální práci. Rády bychom proto začínající badatele a badatelky podpořily v tom, aby se nebáli své služebně starší kolegy a kolegyně oslovovat, ptát se jich na jejich zkušenosti a konzultovat s nimi své nápady. Přestože jsou výzkumníci a výzkumnice z akademického i aplikovaného výzkumu většinou hodně zaměstnaní, troufáme si tvrdit, že na vyjádření zájmu o svůj minulý či současný výzkum nebo prosbu o radu budou reagovat kladně. Mít „načteno“ je jistě žádoucí, ale vědecká komunita by neměla být jen abstraktním společenstvím, kde si lidé navzájem pouze „čtou“ výsledky své práce, ale ideálně soustavou kritických a zároveň podpůrných vazeb, které umožňují předávání zkušeností a hledání nového poznání.

Kapitola 1

ZKOUMÁNÍ AKTÉRŮ VE VEŘEJNĚPOLITICKÉM VÝZKUMU

Eva M. Hejzlarová, Tereza Divíšek, Martina Štěpánková Štýbrová,
Lucie Trlifajová, Ludmiła Władyniak

Lidé a kvalita jejich života jsou pro veřejnou politiku smyslem jejího usilování. V jádru tohoto snažení jde o to uspořádat život společnosti prostřednictvím různých nástrojů, které veřejná a sociální politika mají, tak, aby se lidem s jejich nejrůznějšími zájmy a potřebami žilo co nejlépe. Ne vždy je platnost této teze patrná. Zejména když se řeší technické záležitosti, jako jsou organizační struktura nebo služby úřadu práce, může se zdát jejich smysl nejasný a od reálných potřeb lidí hodně vzdálený. K tomu, aby se tento smysl nevytratil, je potřeba si ho stále připomínat a k lidem a jejich zkušenostem i potřebám se vracet. Proto je tato kapitola o lidech-aktérech a o tom, jak se k nim výzkumně vztahovat, ať už jsou danou veřejnou politikou dotčeni, nebo o ní rozhodují, případně ji realizují, v této knize zařazena jako první.

Hlavní poselství, které bychom si přály předat, je, že všechny typy dat tematizované v následujících kapitolách mají ve veřejněpolitickém výzkumu velký potenciál. Nicméně zjišťovat pozici aktérů a ideálně s nimi i mluvit o tom, co je pro ně důležité a jak věcem rozumí, považujeme za naprosto nezbytné pro to, aby si veřejná politika udržela svůj význam a étos.

V kapitole bude nejprve pozornost věnována vymezení toho, kdo je ve veřejné politice aktér a jak poznat, jací aktéři jsou pro výzkum relevantní. Další část se zaměří na možnosti výzkumného uchopení aktérů se zvláštním důrazem na experty. Stručně budou zmíněny také etické aspekty výzkumu s aktéry. Poté budou představeny příklady výzkumů popsané jejich autorkami – na rozdíl od ostatních kapitol jsou zde příklady hned čtyři, aby se ještě více zdůraznila role, kterou výzkum aktérů ve veřejné politice má. Ludmiła Władyniak a Lucie Trlifajová nejprve přiblíží, jakým způsobem přemýšlely o možnostech, jak provést citlivě výzkum s lidmi, kteří jsou ohroženi dlouhodobou nezaměstnaností, a popíší své řešení, ve kterém využily fokusních skupin a metody fotoelicitace. Druhý příklad Terezy Divíšek se sou-

středí na zprostředkování etnografického výzkumu v ordinacích dětských lékařů zaměřeného na očkování malých dětí a přiblíží, jak se autorka na svůj vstup do terénu připravuje a co pozorování reálně obnáší. Třetí příklad zachycuje využití textů psaných informanty pro účely výzkumu – svou zkušenost s výzkumem rodičů, jejichž nejstarší dítě nastupuje do veřejné mateřské školy, popíše Eva M. Hejzlarová. Čtvrtý příklad představí Martina Štěpánková Štýbrová, která popíše svou zkušenost s expertními rozhovory ve státní správě.

1.1 Kdo je ve veřejné politice aktér?

58 |

Jako aktéra či aktéry označuje veřejná politika jednotlivce, skupiny či organizace, kteří:

- mají nějaký zájem na určitém veřejněpolitickém problému,
- jsou tímto problémem dotčeni,
- mají aktivní či pasivní vliv na řešení daného problému (Veselý 2007, 225–226).

České označení „aktér“ se přitom používá jako ekvivalent anglických termínů *actor*, *stakeholder* a někdy také *agent*, které zdůrazňují různé roviny či okolnosti existence nebo činění aktéra. Nad podrobnějšími nuancemi a vlastnostmi konceptu aktéra je možné vést velmi inspirativní debatu (srov. Muralová 2019). Pro základní pochopení konceptu aktéra nicméně stačí, když si z výše uvedené široké definice odneseme jeden poznatek, který je pro empirický výzkum podstatný: koncept aktéra je odvozen od určitého veřejněpolitického problému (srov. Veselý 2010), a to nejen co do oblasti problému, ale také roviny, kterou sledujeme, a perspektivy, kterou problém nahlížíme. Při určování aktérů pak můžeme postupovat jak induktivně, tj. nechat se vést konkrétním případem, který zkoumáme, tak deduktivně, tj. zohlednit teorii, kterou ve výzkumu využíváme. Oba postupy lze přitom kombinovat.

1.1.1 Induktivní určení aktéra

Ve veřejněpolitickém výzkumu je tradiční zájem o aktéry, kteří jsou **spojení s určitým veřejněpolitickým problémem**. S touto perspektivou se lze setkat zejména v aplikovaném výzkumu, kdy badatele více než teorie vede důraz na konkrétní situaci a její řešení.

TABULKA 1.1: Obecný přehled aktérů veřejné politiky a jejich konkrétní výčet v případě přijímání zákona o náhradním výživném v roce 2020 a v případě implementace náhradního výživného

OBVYKLÍ AKTÉŘI VEŘEJNÉ POLITIKY ⁵	AKTÉŘI V PŘÍPADU PŘIJÍMÁNÍ ZÁKONA O NÁHRADNÍM VÝŽIVNÉM V ROCE 2020	AKTÉŘI V PŘÍPADU IMPLEMENTACE NÁHRADNÍHO VÝŽIVNÉHO
<p>Aktéři veřejného sektoru</p> <ul style="list-style-type: none"> • ministři a jejich poradci • ministerstva a úředníci • zákonodárci • soudy • politické strany • obecní zastupitelstva a rady • armáda • částečně autonomní nevládní organizace (veřejnoprávní korporace) a komise • mezinárodní a nadnárodní instituce 	<p>Vláda ČR</p> <p>Ministerstvo práce a sociálních věcí</p> <p>Ministryně Jana Maláčová</p> <p>Ministerstva v rámci připomínkového řízení</p> <p>Organizace v rámci připomínkového řízení</p> <p>Politické strany zastoupené v parlamentu</p>	<p>Ministerstvo práce a sociálních věcí</p> <p>Úřad práce ČR (ústřední orgán)</p> <p>Konkrétní Úřady práce (v regionech)</p> <p>Soudy</p>
<p>Aktéři soukromého sektoru</p> <ul style="list-style-type: none"> • firmy a podniky • asociace firem • profesní organizace • individuální manažeři firem • finanční instituce 		<p>Exekutoři</p> <p>Zaměstnavatelé povinných osob, které neplatí výživné</p>
<p>Aktéři občanského sektoru</p> <ul style="list-style-type: none"> • média • církve • školy a univerzity • sociální hnutí a advokační skupiny • odborové svazy • národní neziskové organizace • mezinárodní neziskové organizace 	<p>Média referující o situaci neplacení výživného a jeho širších souvislostech</p> <p>Asociace neúplných rodin (Vasevyzivne.cz)</p> <p>Aperio</p> <p>Česká ženská lobby</p>	<p>Média referující o situaci neplacení výživného a jeho širších souvislostech, případně referující o implementaci náhradního výživného</p> <p>Asociace neúplných rodin (Vasevyzivne.cz)</p> <p>Aperio</p> <p>Česká ženská lobby</p>
<p>Jednotlivci bez institucionálního zázemí</p>	<p>Jednotlivci, kteří kontaktovali volené zástupce v parlamentu</p>	<p>Rodiče, kterým bylo nařízeno platit výživné</p> <p>Rodiče, kteří mají dostávat výživné na své nezletilé děti</p> <p>Nezletilé děti</p> <p>Mladí dospělí, kteří mají dostávat výživné</p>

| 59

Zdroj: Hejzlarová

⁵ Převzato z Veselý a Nekola eds. (2007, 229). K aktérům se rovněž vyjadřují kap. 2 Veřejněpolitické dokumenty v Česku, kap. 3 Legislativní dokumenty ve veřejněpolitickém výzkumu, kap. 4 Rozsudky a správní rozhodnutí ve veřejněpolitickém výzkumu a kap. 5 Veřejněpolitické dokumenty Evropské unie. Lze je chápat jako možné doplnění k této kapitole.

Principy těsného sepětí aktéra s konkrétním veřejněpolitickým problémem a jeho situační určení se snaží ilustrovat tabulka 1.1, která pracuje s případem tzv. náhradního výživného na děti. Výživné je obecně veřejněpolitickým opatřením, jehož smyslem je finanční zajištění dítěte po rozchodu rodičů. Náhradní výživné bylo do praxe uvedeno v polovině roku 2021 a je dávkou sociální podpory, kterou lze čerpat v případě, kdy výživné není placeno. V tabulce jsou načrtnuty dvě možné výzkumné situace: první je schvalování zákona o náhradním výživném, druhá se pak soustředí na implementaci náhradního výživného, tj. jak probíhá žádání o dávky a jejich výplata. Rozlišení těchto dvou rovin, které nás mj. mohou na náhradním výživném výzkumně zajímat, ukazuje, že nad aktéry je třeba přemýšlet vždy v souvislosti s konkrétní rovinou či perspektivou.

Tabulka ve svém levém sloupci shrnuje nejčastěji zmiňované aktéry veřejné politiky (Veselý a Nekola eds. 2007). Další dva sloupce pak ukazují, jak se konkrétní výčet aktérů mění, pokud se soustředíme buď na proces přijímání zákonné normy, nebo na proces implementace. Obě tyto fáze mohou být pro veřejněpolitický výzkum relevantní, ale aktéři se v nich částečně liší. Dodejme, že v tabulce není zachycena intenzita zapojení jednotlivých aktérů, což umenšuje rozdíly mezi oběma fázemi. Při podrobnějším zkoumání bychom se nemuseli omezit jen na úroveň institucí, ale mohli bychom výzkumnou pozornost zaměřit například na dynamiky v rámci politických stran (kdo z poslanců zastává jakou pozici ve vztahu k navrhovanému zákonu), případně na zaměstnance úřadů práce v procesu žádání o dávku.⁶ Pokud je v centru naší výzkumné pozornosti nějaký veřejněpolitický problém, lze každopádně doporučit jeho dobré vymezení a také upřesnění roviny, kterou chceme výzkumně sledovat. Díky tomu se relevantní aktéři – pokud nás zajímají – odhalí jednoznačněji.

Pokud chce výzkumník získat jistotu, že má přehled o všech důležitých aktérech, je vhodné provést *desk research* v podobě čtení mediálních výstupů (srov. kap. 7), v nichž se aktéři objevují. Pokud problém není medializovaný, jeví se jako dobrá taktika využít *desk research*, při

⁶ Jednou z uživatelských komplikací náhradního výživného je to, že může být čerpáno po omezenou dobu. Původně šlo o maximálně 24 měsíců (byť nemusely následovat po sobě), v roce 2023 prošel Poslaneckou sněmovnou návrh zákona, který počítá s dvojnásobnou lhůtou. Je-li dávka takto časově omezena, může se snadno stát, že osoba, která o náhradní výživné žádá, si své možnosti nevědomky vyčerpá prostřednictvím relativně nižších částek (např. když dlužník neplatí celou stanovenou částku a měsíčně tak jde o stokoruny), aby později, když dlužník přestane platit úplně, byla ponechána bez pomoci. Informace a důrazy předávané zaměstnanci úřadů práce jsou tak zásadní.

kterém bude badatel číst veřejněpolitické dokumenty (srov. kap. 2), případně bude hovořit s aktéry, které identifikoval, a doptávat se na další (technika sněhové koule).

1.1.2 Deduktivní určení aktéra

Podstatnou roli v zaměření veřejněpolitického výzkumu na aktéry hraje kromě povahy problému také zvolené **teoretické ukotvení**. To ze své povahy významně strukturuje, na jakou úroveň problému se zaměřujeme, jaké aktéry sledujeme a jaké aspekty jejich chování nás zajímají. Vynikajícího průvodce po veřejněpolitických teoretických konceptech ve vztahu k aktérům představuje práce Magdaleny Mouralové (2019), z níž vybíráme přehled naznačující, jaké je místo aktérů v jednotlivých konceptech (tabulka 1.2). | 61

„Velká“ veřejněpolitická teorie nicméně nemusí být jediným vodítkem pro výběr aktérů, které je žádoucí výzkumně uchopit. Příkladem může být třeba zkoumání jednoho aspektu u různých aktérů (např. expertíza politických stran, srov. Novotný a Buchtíková 2015). Stejně tak existují i výzkumná zadání, při nichž není třeba pokrýt všechny nebo velkou část relevantních aktérů, ale pracuje se třeba jen s několika aktéry nebo dokonce jen jedním vybraným aktérem. Zde může být příkladem výzkum Terezy Divíšek zpracovaný v rámci této kapitoly, zaměřující se na interakci mezi bezprostředními aktéry očkování. V příkladu Divíšek popisuje, jak v ordinacích dětských lékařů zkoumala komunikaci a chování pediatrů, zdravotních sester, rodičů a dětí související s tzv. povinným očkováním.

TABULKA 1.2: Roztřídění přístupů podle charakteru aktérů a úrovně politiky

		KDO – CHARAKTER AKTÉRA	
		JEDNOTLIVEC	SKUPINA, ORGANIZACE
Kde – úroveň politiky	Organizace	Teorie zastoupení a akontabilita (<i>Group Theory, Accountability</i>) Analýza politických sítí (<i>Policy network analysis</i>) Narativní analýza (<i>Narrative analysis framework</i>) Koncept liniových pracovníků (<i>Street-level Bureaucracy</i>)	Narativní analýza (<i>Narrative Analysis Framework</i>)
	System	Teorie tří proudů (<i>Multiple Streams Framework</i>) Koncept liniových pracovníků (<i>Street-level Bureaucracy</i>) Teorie zastoupení (<i>Group Theory</i>)	Sociální konstrukce cílových populací (<i>Social Construction Framework</i>) Aktérský institucionalismus (<i>Actor-centered Institutionalism</i>) Teorie zájmových skupin (<i>Interest Groups Approach</i>) Analýza politických sítí (<i>Policy network analysis</i>)

Zdroj: Mouralová (2019, 112). Pro účely kapitoly upravila Hejzlarová

1.2 Možnosti výzkumného uchopení aktérů ve veřejné politice

Způsobů, jak můžeme výzkumně uchopit aktéry a jejich zkušenosti ve veřejné politice, je nespočet. Sociologický výzkum, na který česká veřejná politika zejména navazuje, rozlišuje tři základní způsoby sběru dat:⁷

7 Kromě těchto klasických metod se v posledních letech rozvíjí řada dalších. Jejich společnými jmenovateli jsou snaha o posilování interakce s účastníky výzkumu a přesah výzkumných technik do veřejného prostoru. Příklady takových iniciativ mohou být např. tvorba divadelního představení (např. divadlo utlačovaných, srov. Antikomplex

- rozhovor, případně fokusní skupinu,
- pozorování,
- nevtíravé metody sběru dat, jako je například shromáždění mediálních výstupů nebo výstupů v digitálním prostoru obsahujících postoje či zkušenosti daného aktéra.

Postoje a mentální svět **formalizovaných aktérů**, tj. zjednodušeně řečeno aktérů, kteří se organizují v rámci tradičních institucí a jejichž existenci vnímají ostatní aktéři, lze sledovat za pomoci rozhovorů, mediálních výstupů nebo tiskových zpráv. Ke zkušenostem méně formalizovaných, případně „neviditelných“ aktérů (srov. Hejzlarová 2014) se lze ideálně dostat prostřednictvím rozhovorů či fokusních skupin. Pravidla pro rozhovory a fokusní skupiny s veřejněpolitickými aktéry se přitom neliší od těch obecných. Základem je výzkumná rozvaha, tj. to, že výzkumník má jasno v tom, proč rozhovor nebo fokusní skupinu realizuje, a věnuje jejich přípravě náležitou pozornost. Dále jsou ve vztahu k informantům důležitými hodnotami respekt a transparentnost a u marginalizovaných či zranitelných skupin citlivý přístup (Moree 2018; základní etická opatření srov. 1.3).

Jak již bylo zmíněno v úvodním *Návodu ke čtení pro (začínající) výzkumníky*, tato kniha nemá ambici nahrazovat či zmnožovat existující vědění o tom, jakým způsobem provádět rozhovory nebo pozorování.⁸ Smyslem je spíše upozornit na specifika, která výzkum lidí ve veřejné politice obnáší. Tato specifika se přitom váží zejména k výzkumné interakci s experty, zvláště k expertním rozhovorům.

1.2.1 Expertní rozhovory ve veřejné politice

Předložit srozumitelnou a zároveň přesnou definici expertního rozhovoru není snadné. Pracovní vymezení by mohlo znít tak, že jako expertní rozhovory se typicky označují výzkumné rozhovory, které badatel vede **s cílem získat přístup ke specifickému druhu vědění spojenému s určitým tematickým okruhem a zároveň institucionálním zázemím.**

2016) nebo prezentování výsledků výzkumu a sledování reakce na něj zapojené do navazujícího výzkumu (srov. Příběhy sucha 2022) apod.

⁸ Odkazy na příslušné texty, v nichž se lze v tomto směru poučit, jsou předmětem kapitoly *Návod na čtení pro (začínající) výzkumníky*, jistou inspiraci nicméně mohou přinést i příklady v této kapitole.

Podobně jako je situační určení aktéra, je situační i určení experta a záleží do značné míry na povaze výzkumného problému a na úsudku badatele. K rozhodnutí o tom, koho považovat za experta, může pomoci přemýšlení o různých charakteristikách expertízy jakožto specifického druhu vědění (jejich praktické uplatnění ilustruje na příkladu tzv. domácích porodů box 1.1).

Předně nás může vést **rozlišení mezi laickým a expertním**. Laické vědění je nespécifické a je tvořeno tzv. *common knowledge*, tj. vědění, kterým disponujeme v nějaké podobě všichni. Vzniká tím, že žijeme v určité společnosti a fungujeme v ní. Oproti tomu má řada z nás expertízu, která se buduje každodenním kontaktem s nějakým specifickým fenoménem a již bychom mohli označit jako uživatelskou (příkladem může být např. zkušenost chronické nemoci). Jednou z jejích podob či případnou další variantou je expertíza čerpající z opakovaného výkonu určité zacílené činnosti (např. profese či oblasti zájmu v širokém smyslu slova). Tento druh expertízy je pro expertní rozhovory tak, jak je v této kapitole pojímáme, nejrelevantnější.

Další podstatný rozměr expertízy, která nás zajímá v případě expertních rozhovorů, je spojený s jejím **mocenským potenciálem**, přesněji s tím, že jde o vědění, které je nebo se může stát v určitém kontextu hegemonním. Tato zdánlivě neurčitá formulace v sobě nese představu etablovaného vědění, které je respektované a veřejnému prostoru dominuje, ale zahrnuje i vědění, které s vládnoucí expertízou soupeří, snaží se ji zpochybnit a nahradit (pro podrobnější diskusi srov. Meuser a Nagel 2009).

BOX 1.1: Experti v případě sporu o domácí porody

- V případě sporu o tzv. domácí porody jsou relevantními experty lékaři-porodníci, kteří se opírají o specifické profesní vědění a prestiž svého povolání, čerpají ze své pozice v hierarchiích zdravotnických zařízení, profesních organizací a svých těsných vztahů s ministerstvem zdravotnictví a dobrých kontaktů na média. Díky všem těmto oporám je jejich expertní kvalifikace nezpochybnitelná, protože mohou aktivně ovlivňovat porodnickou agendu či mít vliv na veřejné mínění prostřednictvím médií.
- Stejně tak ale mohou být experty i aktivisté, resp. častěji aktivistky z občanské sféry, které se organizují s cílem upozornit na limity tohoto hegemonního vědění a chtějí dosáhnout změny (příklad interakce těchto dvou expertíz je podrobně analyzován v Durnová et al. 2021).

- Za experty lze v kontextu problematiky tzv. domácích porodů považovat i členy různých pracovních skupin zaměřených na téma porodnictví nebo advokáty zaměřené na lidská či patientská práva.
- U individuálních matek, které se rozhodnou pro porod v domácím prostředí, či u jejich partnerů, může perspektiva expertízy v určitém kontextu také dávat smysl. V tomto případě ale není třeba omezovat výzkumný rozvrh jen na expertní rozhovor jako jediný možný – uvažovat lze o mnohem širším spektru výzkumných nástrojů, jejichž prostřednictvím by bylo možné zkušenost matek uchopit.

Zdroj: Hejzlarová

| 65

Pokud bychom expertní rozhovory nedefinovali skrze vlastnosti expertízy, ale pragmaticky, prostřednictvím jejích vnějších znaků, bylo by možné říci, že **nejtypičtěji se expertní rozhovory vedou ve veřejné politice s úředníky**. V rámci expertního rozhovoru se tak lze dozvědět o vývoji určité politiky a jeho zákrutách, které nejsou nikde písemně zaznamenány, detailech či důležitém kontextu tvorby politiky nebo její implementace. Je také možné zjistit náladu v odborné komunitě (kdo s kým mluví a naopak) nebo poodhalit logiku chování úřadu, která se z vnějšku jeví jako nejasná.

Z tohoto popisu by mělo vyplývat, že expertní rozhovory jsou pro veřejnou politiku velmi cenné, a to v podstatě v jakékoliv fázi výzkumu. Přínosný může být orientující rozhovor doplňující fázi *desk research*, stejně jako hloubkový rozhovor v průběhu výzkumu, který nám má přinést poznání o nějakém aspektu našeho zájmu, i rozhovor sloužící k ověření naší interpretace výsledků výzkumu.

Expertní rozhovor může mít přibližně čtyři funkce, podle kterých jsou pojmenovány rozhovory uvedené dále:⁹

- interpretativní expertní rozhovor,
- informativní expertní rozhovor,
- expertní rozhovor jako expertní výkon,
- triangulační expertní rozhovor.

⁹ Jde o první pokus o české názvosloví expertních rozhovorů a s nimi související typologii. Při hledání vhodné klasifikace a označení jsem reflektovala anglické názvosloví a tři typy podle Bognera et al. (2009), kterých jsem se ale rozhodla nepřidržet. Důvodem je jednak to, že jejich označení nejsou snadno přeložitelná, jednak to, že jsem na základě své praxe považovala za užitečnější zvýznamnit jiné typy rozhovorů.

Některé lze naplnit v rámci jednoho konkrétního rozhovoru (např. informativní a triangulační, viz níže), některé jde kombinovat jen obtížně (např. interpretativní a triangulační).

Interpretativní expertní rozhovor

V prvním pojetí přistupujeme k expertnímu rozhovoru interpretačním způsobem. Znamená to, že výzkumník se snaží rekonstruovat a pochopit určitý význam, který je součástí expertova světa. Tyto rozhovory se neomezují jen na úředníky veřejné správy, ale lze je realizovat i s dalšími lidmi disponujícími určitým typem vědění spojeného s mocí (např. lékaři, politici). Je nasnadě, že s tímto typem rozhovorů se pak dále analyticky pracuje tak, jak je to v interpretativní tradici zvykem (přepis, analýza). Vzhledem k tomu, že například zákonodárci, kteří jsou vhodnými respondenty pro tento typ rozhovorů, nemají příliš času, nemusí se podařit rozhovor domluvit. V takovém případě lze expertní rozhovor nahradit jiným typem dat – například rozhovory v médiích (srov. kap. 7) nebo posty na sociálních sítích (srov. kap. 8).

Bogner et al. (2009) tento typ rozhovorů označují jako *theory-generating expert interviews*. Expert zde není tím, kdo výzkumníkovi nabízí své vědění jako vzácné zboží, ale jeho vědění se stává předmětem kritické analýzy. Autoři zdůrazňují jako cíl tohoto expertního rozhovoru odkrývání implicitních významů souvisejících s různými činnostmi experta a zviditelňování rutin, které povedou k vytvoření nových teoretických konceptů.

Na interpretačním typu expertních rozhovorů stojí například text Anny Durnové (Durnová 2018), která zkoumala spor o přesun vlakového nádraží v Brně. Z analýzy rozhovorů, které Durnová prováděla se zástupci radnice a opozičními aktivisty, vyplynulo, že na pozadí tohoto konkrétního sporu o to, zda nádraží zůstane tam, kde je, nebo bude přesunuto, probíhá spor mezi různým chápáním vědění a způsobu vládnutí.

Informativní expertní rozhovor

V druhém pojetí se k expertnímu rozhovoru přistupuje spíše pozitivisticky jako k určitému zdroji informací, které by mohly existovat i v psané formě (např. v nějakém veřejněpolitickém dokumentu – srov. kap. 2), ale z nějakého důvodu tomu tak není. U tohoto typu expertního rozhovoru nás přitom zajímají právě informace, a ne od-

krývání významové vrstvy. Přepis celého rozhovoru a jeho důkladná analýza nejsou nutné – postačí přepsat jen klíčové informace. Zároveň je u tohoto typu rozhovoru záhodno snažit se získané informace fakticky ověřit, resp. ověřit, že v kontextu jiných dat dávají smysl.

Bogner et al. (2009) označují tento typ expertního rozhovoru buď jako *exploratory expert interview*, nebo jako *systematizing expert interview*. Hlavním cílem prvního typu rozhovoru je podle autorů orientace ve výzkumném terénu a vytvoření základu pro formulaci výzkumných otázek nebo hypotéz; jeho místo je tedy typicky na začátku výzkumu. Druhý zmiňovaný typ expertního rozhovoru je podle Bognera a spoluautorů zaměřenější a usiluje o zachycení exkluzivní expertízy daného experta (řadí sem např. i Delphi metodu, srov. třetí typ expertního rozhovoru); tento typ expertního rozhovoru je pravděpodobně nejčastější.

Informativní typ expertního rozhovoru byl využit například v textu Evy M. Hejzlarové a Anny Durnové (Hejzlarová a Durnová 2022), kdy autorky zjišťovaly u různých expertů na české porodnictví jeho problémová místa (např. zavádějící či chybějící evidenci o kvalitě péče poskytované v českých porodnicích). Informativní expertní rozhovory týkající se korupce ve veřejné správě realizovala také Martina Štěpánková Štýbrová, jejíž příklad si lze přečíst v části 1.4.

| 67

Expertní rozhovor jako expertní výkon

Do tohoto třetího typu, který by ale bylo možné vnímat i jako podtyp informativního expertního rozhovoru, lze zařadit rozhovory, ve kterých výzkumník žádá experta, aby svého vědění využil ke zhodnocení nějakého jevu nebo k prognóze jeho vývoje (např. prostřednictvím Delphi metody – srov. Potůček 2006). Je velmi blízký informativnímu expertnímu rozhovoru, ale je komplexnější a od experta vyžaduje tvořivější přístup a interakci.

Nevhodně je tento typ expertního výkonu nezřídka uplatňován u laických rozhovorů, například s příjemci určité dávky. Výzkumník se v něm daného respondenta ptá, co by na dané dávce, případně celém designu sociálních dávek, změnil a výsledky následně prezentuje bez hlubší analýzy jako doporučení na změnu politiky. Příjemci dávek nebo veřejněpolitických opatření obecně mají ve veřejněpolitickém výzkumu jistě své místo (srov. Durnová a Hejzlarová 2018; Dudová 2018), ale pokud bychom se opírali o tuto typologii, šlo by o rozhovory informativní (kde by si např. badatel ověřoval postup žádosti o dávku z perspektivy příjemce) nebo interpretativní.

Triangulační expertní rozhovor

Ambicí čtvrtého typu expertního rozhovoru je ověřit, jestli badatelé ve výzkumu něco neuniklo nebo zda jeho porozumění situaci, které získal z analýzy jiných dat, je kompatibilní s pohledem a zkušenostmi experta. Tento typ rozhovoru by bylo možné rovněž označit jako kontextuální, kdy není smyslem rozhovoru porovnávat proti sobě data, ale spíše zjišťovat obecnější souvislosti. V praxi se využívá velmi často, ale není vždy explicitně uváděn jako zdroj dat.

68 | Další specifika expertních rozhovorů

U všech typů expertních rozhovorů je žádoucí dodržovat základní pravidla pro vedení výzkumných rozhovorů, kterými jsou transparentní domluva o výzkumném rozhovoru, informovaný souhlas, respekt a ohleduplnost vůči respondentovi. Oproti běžným výzkumným rozhovorům má nicméně expertní rozhovor několik specifík. Na tomto místě je dobré zmínit přinejmenším tři z nich: mocenskou nerovnováhu, emoční regulaci a důvěrnost.

Mocenská nerovnováha bývá tematizována i u běžných výzkumných rozhovorů, a to v souvislosti s **privilegovanou pozicí badatele**. U expertních rozhovorů je ale situace komplikovanější. Výzkumnická pozice je stále ta, která výzkumnou interakci iniciuje a sleduje nějaký cíl. Respondent v expertním rozhovoru má ale také silnou pozici – na rozdíl od laických respondentů, kteří jsou pro účely rekrutace relativně zaměnitelní, je **expert** jediný (nebo jeden z mála), koho se chceme dotazovat. Jeho vědění je do značné míry **exkluzivní**, což mu dodává další autoritu, a jeho společenská pozice mu poskytuje poměrně velkou moc rozhodovat. Někdy se tyto okolnosti nemusejí při rozhovoru vůbec projevit, někdy je tomu naopak. Pod dojmem velké autority a přesvědčivého narativu pak může (zejména začínající) výzkumník velmi snadno nekriticky přijmout rámování experta, což se může negativně odrazit v kvalitě celého výzkumu.

Dalším projevem mocenského napětí může být expertova stylizace do pozice zkušeného a z toho plynoucí žoviální „poučování“, které může být výzkumníkovi nepříjemné. Jelikož není smyslem výzkumného rozhovoru argumentačně zvítězit, ale získat co nejlepší možná data, lze tuto situaci při troše snahy zvrátit ve svůj prospěch. Zjednodušeně řečeno totiž data nevznikají ve chvíli, kdy mluví výzkumník, ale tak, že hovoří respondent, v tomto případě expert. Tento akcent přitom nemá znamenat, že by výzkumník měl jít do terénu bez přípravy. U ex-

pertních rozhovorů je dobré přípravu nepodcenit, protože často je naopak klíčem k rovnocennému rozhovoru, který experta těší a motivuje k tomu, aby výzkumníkovi věnoval svůj čas a pozornost. V případě, že je klíčem k rozhovoru něco jiného (např. právě výše zmíněná expertova chuť „poučovat“), je funkční toho – v mezích etiky – využít.

Dalším specifíkem expertních rozhovorů může být potřeba **emoční regulace**. Téma emocí není u výzkumných rozhovorů obecně neobvyklé. Kromě nervozity, která může výzkumnou situaci provázet, se nás mohou pozitivně i negativně dotýkat zkušenosti informantů nebo můžeme být nespokojeni s tím, jak jsme rozhovor zvládli apod. U expertního rozhovoru je mimo to a kromě výše zmíněné pozice „školáka“ dobré počítat ještě s dalším možným jevem, který se projevuje zejména při dlouhodobějším pobytu ve výzkumném terénu, a tím jsou sympatie, resp. antipatie vůči některým aktérům. Způsoby, jak s nimi naložit, jsou různé – základem je nicméně o nich vědět, aby bylo vůbec možné s nimi pracovat. Někdy stačí už jen samotné uvědomění, jindy je dobré konzultovat tyto emoce s kolegy a hledat radikálnější řešení (např. provedení rozhovoru jiným výzkumníkem nebo nahrazení expertního rozhovoru mediálními výstupy).

Posledním specifíkem expertních rozhovorů je nakládání s **důvěrností**. Stejně jako každý výzkumný rozhovor je i expertní rozhovor základem důvěrný a je na dohodě mezi výzkumníkem a expertem, jakým způsobem bude rozhovor využit a zda a jak bude expert ve výzkumu jmenován. Na rozdíl od běžných rozhovorů, které jsou typicky anonymizované, není anonymizace u expertních rozhovorů pravidlem. Je proto dobré, když má výzkumník jasno v tom, zda je pro něj uvedení jména experta podstatné, či nikoliv, zda se s expertem předem dohodl a případně pružně reagoval v tom smyslu, že některé citace „na jméno“ nebudou. V expertních rozhovorech se také mohou vyskytovat informace „off-the-record“, které se sice stanou součástí výzkumníkovy vědění, ale písemně je využít nemůže.

Výše uvedenou typologii expertních rozhovorů a jejich specifika je dobré vnímat jako pomocná vodítka pro přemýšlení o tomto způsobu sběru dat, nikoliv jako dogma. Téma expertních rozhovorů je v této kapitole formulováno v českém textu poprvé a jistě se ještě bude vyvíjet.

1.3 Etika výzkumu s aktéry ve veřejné politice

Přemýšlení o etických aspektech je jednou z klíčových součástí výzkumu, jehož součástí jsou interakce s lidmi. Není ambicí této podkapitoly

toly předložit vyčerpávající soupis pravidel a zvyklostí v této oblasti. Zejména proto, že přehledně zpracované základy přemýšlení o etice lze nalézt v jiných učebnicích (srov. Švaříček a Šedová 2007; Novotná, Špaček a Štovičková Jantulová eds. 2019). Dalším problémem je pak to, že opustíme-li relativně pevnou půdu „základů“ a dostaneme-li se do komplikovanějších výzkumných situací, je uvažování o etických aspektech vždy **silně vázáno na konkrétní výzkumnou situaci**. V této podkapitole budou tedy jen krátce shrnuta hlavní etická „opatření“, na kterých panuje shoda a která by neměla být opomenuta v podstatě nikdy. Dále budou představeny instituce a dokumenty, které mohou vhodně doplňovat informace z učebních textů.

70 | Etické souvislosti výzkumu se neomezují jen na interakci s lidmi – terminologií výzkumu informanty či informačními partnery, komunikačními partnery nebo respondenty. Vztahují se také na obecné imperativy vědy a výzkumu, férové vztahy mezi výzkumníky, ale mohou zahrnovat například i sebezpečí. Tradičně je nicméně nejzřetelnější rovinou vztahování se k etice právě **vztah k osobám, které zkoumáme**. Zde je jednou z podstatných podmínek tzv. **informovaný souhlas** respondenta s výzkumem. Informovaný souhlas typicky stanovuje práva a povinnosti obou stran – důležitými principy jsou zde zejména dobrovolnost, možnost z výzkumu vystoupit (tj. ukončit rozhovor nebo odmítnout odpovědět na otázku, ke které se respondent vyjadřovat nechce), bezpečné nakládání s daty a anonymizace respondenta ve výstupech výzkumu (srov. Švaříček a Šedová 2007; Novotná, Špaček a Štovičková Jantulová eds. 2019).

V posledních letech se relativně intenzivně rozvíjí i infrastruktura rozhodování o výzkumné etice v podobě nejrůznějších **etických komisí**.¹⁰ Jejich úkolem bývá zvyšování povědomí o etických souvislostech výzkumu (obecná osvěta), rozvíjení diskuze o těchto souvislostech (workshopy, konkrétní doporučení na podobu informovaného souhlasu, úložiště dat apod.) a posuzování kvality vědeckých projektů jako celku (hodnocení ex ante) nebo jeho konečných výstupů (hodnocení ex post). Institucionalizace etických úvah s sebou nese kromě pozitivních efektů i méně jednoznačné důsledky. Jedním z nich může být přílišná formalizace, jejíž vinou získá posouzení etických aspektů výzkumu autoritou v podobě komise větší symbolickou váhu než tzv. situační etika, která si žádá citlivost badatele vůči výzkumnému prostředí a jeho potřebám „tady a teď“. V mezinárodní vědecké komunitě se jistě míře formalizace a plnění požadavků administrativního cha-

¹⁰ Např. na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy existuje od roku 2018 Komise pro etiku ve výzkumu.

rakteru pravděpodobně nelze vyhnout, ale přemýšlení o etice by se na tyto náležitosti nemělo omezit. Podstatná je rovněž kolegiální diskuze, podpora a kritická zpětná vazba, ať už se jedná o dilemata naše, nebo naše pochybnosti nad kroky kolegů.

Různým vrstvám přemýšlení o etice se věnuje **Etický rámec výzkumu**¹¹ – Usnesení vlády ze dne 17. srpna 2005 č. 1005, od kterého jsou odvozeny etické kodexy různých výzkumných a vzdělávacích institucí. Dalšími inspirativními dokumenty jsou:

- Etický kodex České asociace pedagogického výzkumu,¹²
- Etický kodex České asociace pro sociální antropologii,¹³
- Etický kodex výzkumných pracovníků v Akademii věd České republiky.¹⁴

V českém prostředí v tuto chvíli žádný zvláštní kodex upravující situaci ve vědách o politice neexistuje. Velmi nápomocná ale mohou být **Etická pravidla Americké asociace pro výzkum v politických vědách**¹⁵ (APSA), která se například věnují specifikům výzkumu, jež pracuje s experty z řad ministerských úředníků, a diskutují možnosti, při kterých není informovaný souhlas (ať už konkrétního jedince, nebo celé instituce) nezbytný.

1.4 Příklady výzkumu s aktéry ve veřejné politice

V této části budou představeny čtyři příklady výzkumů, které pracovaly s aktéry. V prvním příkladu popsaly výzkumnice Ludmiła Władyniak a Lucie Trlifajová, jak prováděly fokusní skupiny s lidmi ohroženými sociálním vyloučením. Jejich přístup je velmi poučný, reflexivní a názorně ukazuje, že citlivost není ve výzkumu jen metodologická libůstka, ale že přináší výsledky. Příklad navíc upozorňuje na typ aktérů, kteří byli v „mainstreamovém“ veřejněpolitickém výzkumu dlouho přehlíženi, protože za relevantní byli považováni pouze aktéři s institucionálním zázemím. Ve druhém příkladu popisuje Tereza Divíšek

¹¹ <https://www.msmt.cz/vyzkum-a-vyvoj/eticky-ramec-vyzkumu-1>.

¹² <https://capv.cz/eticky-kodex-capv/>.

¹³ http://www.casaonline.cz/?page_id=7.

¹⁴ <https://www.avcr.cz/cs/o-nas/pravni-predpisy/eticky-kodex-vyzkumnych-pracovniku-v-av-cr/>.

¹⁵ https://apsanet.org/Portals/54/diversity%20and%20inclusion%20prgms/Ethics/Final_Principles%20with%20Guidance%20with%20intro.pdf?ver=2020-04-20-211740-153.

svůj vztah k pozorování v terénu a jeho praktické okolnosti. Uvedený příklad týkající se pozorování v ordinacích pediatrů a očkování dětí podkrývá realitu uskutečňování etnografického designu, který není v české veřejné a sociální politice příliš využíván. Třetí příklad Evy M. Hejzlarové představuje „deníkové“ záznamy jako zdroj dat při výzkumu rodičů školkových dětí. Byl zařazen jako upozornění na možnost experimentování s méně obvyklými metodami. Čtvrtý příklad Martiny Štěpánkové Štýbrové ukazuje klasické využití expertních rozhovorů, jaké můžeme pozorovat ve výzkumech veřejné správy – metodologicky nikterak komplikovaných a sloužících ke sběru expertízy, která má sloužit ke zlepšení administrativních procesů. Všechny příklady napsaly autorky v první osobě.

1.4.1 Příklad využití fotoelicitace ve fokusních skupinách s lidmi ohroženými sociálním vyloučením (Ludmiła Władyniak, Lucie Trlifajová)

Jak mluvit s lidmi, jejichž hlas je ve veřejném a výzkumném prostoru slyšet jen velmi málo? Jak s nimi mluvit o tématech, která jsou pro ně citlivá? A jak to všechno uchopit badatelsky a eticky?

To jsou otázky, na které ve společenskovědním výzkumu hledáme odpovědi často. V tomto textu představujeme příběh výzkumu, který jsme realizovaly v letech 2017 a 2018 v Česku. Výzkum sloužil jako vstupní analýza (Władyniak et al. 2019) v rámci projektu Dobrá práce v obci: Možnosti pracovní integrace osob ohrožených sociálním vyloučením na úrovni obce. Projekt se věnoval možné roli obcí v zaměstnávání osob, které obtížně nacházejí uplatnění na trhu práce. Cílem projektu bylo popsat pracovní trajektorie lidí se zkušeností dlouhodobé nezaměstnanosti a na základě toho pak hledat cesty, jak nastavit veřejné politiky vůči této skupině.

Nezaměstnanost, a zejména dlouhodobá nezaměstnanost spojená s pobíráním dávek, je v českém kontextu silně stigmatizovaná. Dlouhodobě nezaměstnaní lidé jsou často zobrazováni jako „nemačankové“, lidé, kteří se nesnaží. Negativní vnímání této skupiny dále násobí propojení nezaměstnanosti s romskou etnicitou a navazuje na dlouhodobé protiromské stereotypy ve společnosti (van Baar 2012; Donert 2017). Stigmatizaci dále posiluje vývoj systému sociálních dávek a politik zaměstnanosti v posledních dvou desetiletích, kterým dominuje důraz na předcházení údajnému zneužívání systému. Nastavení veřejných politik a přístup veřejných institucí tak replikuje stigmatizovaný obraz chudých nezaměstnaných (Trlifajová 2021).

K lidem dlouhodobě registrovaným na úřadech práce se často přistupuje a priori nikoliv jako k lidem ve složité životní situaci, ale jako k těm, které je třeba hlídat a disciplinovat a učit je správnému chování (Rákoczyová a Horáková 2014; Gřundělová 2021). Prakticky se to projevuje zaváděním drobných mechanismů kontroly, jako jsou například snižování dávek, vyplácení podpory v poukázkách, kontroly v domácnostech, povinnost docházet na úřady v nepravidelné hodiny, sankční vyřazení za nedodržení termínů schůzek. Lidé registrovaní na úřadech práce tak čelí jak veřejnému stigmatu, tak neustálému tlaku na to, aby veřejným institucím dokazovali, že si zaslouží podporu.

Cílem výzkumu bylo popsat a porozumět zkušenostem lidí, kteří jsou v České republice dlouhodobě nezaměstnaní nebo se opakovaně vracejí do evidence Úřadu práce. Skrze zvolenou metodiku (popsanou níže) jsme chtěly zachytit perspektivu lidí, kteří dlouhodobou nebo opakovanou nezaměstnanost zažívají na vlastní kůži – dívat se nejen na to, jak vysvětlují svou pozici na trhu práce a její příčiny, ale jak tuto situaci vnímají a prožívají, jak vidí roli veřejných institucí a politik v této oblasti (jako jsou státem podporovaná pracovní místa). Příčiny této situace jsou v Česku popisovány převážně z expertního pohledu (z nedávných studií např. Bičáková a Kalíšková 2018; Hora et al. 2018; Rákoczyová et al. 2021; Hora et al. 2022).

Vzhledem k výše popsané stigmatizaci dlouhodobé nezaměstnanosti a tlaku, pod který se tito lidé dostávají, jsme věděly, že odpovědi na výše popsaná témata mohou být ovlivněny politickým rámováním (otázka zásluhovosti, osobní odpovědnosti, stigma sociálního vyloučení), požadavky veřejných institucí (prokazování vhodného chování pro nárok na podporu) a také tím, že do nich mohou vstupovat negativní a citlivé zkušenosti, jako je rasová, genderová nebo věková diskriminace atd.

Bylo proto důležité najít metodologii, která by vytvořila prostor pro bezpečnou a otevřenou diskuzi. Klasické metody kvalitativního výzkumu s sebou nesou bariéry, které mohou omezovat možnosti komunikace a sdílení zkušenosti. Jde například o rozdíl v jazyce, ve kterém se silně odráží naše vzdělání nebo prostředí, ve kterém se pohybujeme. Akademičtí pracovníci nebo pracovnice veřejné instituce mohou používat jiné způsoby pojmenovávání, než jaký využívají zranitelné nebo kulturně specifické skupiny. Badatelé a badatelky s sebou nesou jak svoji specifickou životní zkušenost, tak i mocenské postavení a třídní, sociální, kulturní, rasové nebo genderové odlišnosti. Otázku, kterou jedna strana vnímá jako sro-

zumitelnou a neutrální, mohou lidé, kteří na ni odpovídají, interpretovat velmi odlišně.

Bezpečný a otevřený prostor jsme se rozhodly vytvořit za pomoci vizuálních nástrojů, jejichž použití jsme znaly z jiných oblastí. Vizuální metody jako nástroj sběru dat umožňují přiblížit se k citlivým tématům a zranitelným skupinám s respektem k jejich pohledu. Zejména u citlivých společenských témat nechávají zaznít hlasy lidí (potažmo různých sociálních skupin), které jsou jinak ve veřejném prostoru slyšet jen málo. Vizuální metody nabízejí neinvazivní přístup, který dává účastníkům možnost vlastními slovy popisovat, a tedy i definovat situaci nebo problém. V tomto ohledu zmírňují stereotypy a snižují bariéry pro přenesení zkušenosti mezi lidmi s velmi odlišnou životní zkušeností. Díky jejich využití mohou badatelé identifikovat různá předporozumění, která jsou často považována za samozřejmá.

74 |

Za hlavní metodu jsme se rozhodly zvolit fokusní skupinu s využitím metody fotoelicitace (*image/photo-elicitation*, např. Clark-Ibáñez 2004; Harper 2002). Metoda spočívá v zahájení nebo v celkovém rámování výzkumného rozhovoru vizuálním materiálem. Účastníci výzkumů s využitím fotoelicitace odpovídají na otázky výzkumného týmu a současně se vztahují k vizuálním prvkům, které vidí před sebou. Průběh a využití konkrétních obrazů jsou úzce přizpůsobeny tématu a cílům výzkumu, a také aktérům, kteří se výzkumu účastní. Otevírání témat přes vizuální prvky namísto otázek může zmírňovat riziko nedorozumění nebo chybného pochopení. Metoda fotoelicitace pomáhá snížit riziko tzv. efektu tazatele a obě strany výzkumného procesu (výzkumníci a účastníci výzkumu) se potkávají na jedné komunikační rovině.

Neměly jsme ale zkušenost s aplikací výzkumných metod pro tuto cílovou skupinu a uvědomovaly jsme si, že dostupné fotografie jsou často zatíženy výše popsanými problémy ve vnímání chudých, nezaměstnaných a Romů, které se přenášejí i do jejich mediální, a tedy i vizuální prezentace (Křížková 2013; Trlifajová a kol. 2016). Jinými slovy, vnímaly jsme, že pro úspěšnost výzkumu je jak z hlediska výzkumníků, tak aktérů výzkumu – respondentů – důležité přizpůsobit vizuální prvky kontextu výzkumu. Rozhodly jsme se proto pro kreslené obrázky, které umožňovaly zachytit tematické okruhy, o kterých jsme se chtěly bavit, ale zároveň byly univerzální a neimplikovaly předem zcela konkrétní významy, osoby a místa. V jiných případech mohou být vhodné realistické fotografie (Władyniak et al. 2019). Konkrétní vizuální prvky – obrázky – jsme připravily s grafickou podporou.

Na takto rozvržené fokusní skupiny navazovaly polostrukturované individuální rozhovory, ve kterých jsme se skupinami informantek a informantů kreslili a následně diskutovali pracovní trajektorie jednotlivých lidí. V této kapitole se nicméně budeme věnovat především zkušenosti s využitím vizuálních nástrojů ve fokusní skupině. V rámci projektu byly realizovány tři fokusní skupiny s osobami se zkušeností dlouhodobé nezaměstnanosti v obcích různé velikosti v České republice. Respondenti byli muži a ženy ve věku od 17 do 64 let, většinou se základním vzděláním nebo s vyučením. Částečně šlo o Romy, etnický původ respondentů byl určen na základě toho, jak se účastníci výzkumu sami identifikovali. Většina respondentů byla v době provádění výzkumu zaměstnána v rámci systému veřejně prospěšných prací (tzv. VPP) nebo v některém sociálním podniku (chráněném pracovišti). Šlo o pozice, na které jsou přijímáni pouze lidé, kteří jsou dlouhodobě evidováni na úřadu práce (ke kritériím výběru podrobněji viz Władyniak et al. 2019).

Účastníci a účastnice fokusních skupin (obvykle v počtu od šesti do deseti osob) dostali na začátku a během rozhovoru obrázky zobrazující typické situace, se kterými se osoby dlouhodobě nezaměstnané běžně setkávají: jednání na úřadu práce, pracovní pohovor, úklidové práce v rámci VPP a také stereotypy a předsudky vůči nezaměstnaným. Na základě prezentovaných vizuálních podkladů (obrázků zobrazujících zkoumané situace) vznikala debata o tom, jak účastníci vnímají danou situaci, jak často se s ní setkávají, co si o předkládané situaci myslí a jaké jsou jejich strategie pro její řešení. Obrázky sloužily nejen jako tematický rámec pro diskuze, ale také jako způsob, jak hovořit o záležitostech, které mohou být traumatizující, a to způsobem, díky němuž se informant/ka cítí bezpečně a je pro něj/ni snazší a přirozenější se otevřít výzkumníkům.

Na začátku každého tematického okruhu jsme všem rozdaly obrázky ve vytištěné podobě (formát A4) a pokaždé jsme položily otázku: „Co si myslíte, že se na tomhle obrázku odehrává?“ Tento přístup nám umožňoval otevírat témata, jako je diskriminace, pocit ponížení, zkušenost se sociálním vyloučením nebo rasové stigma bez invazního pokládání přímých otázek. Ty by mohly být vnímány jako útočné nebo stereotypní a ve výsledku by vedly k oslabení důvěry mezi výzkumným týmem a účastníky a účastnicemi a jejich uzavření se. Naše zkušenost byla, že obrázky většinou vyvolávaly zájem a pomáhaly lidem mluvit o jejich osobních zkušenostech.

Například u obrázku 1 a témat kolem úřadu práce zněla první reakce na obrázek přibližně takto: „To jsem já na pracáku“, „To jsem

OBRÁZEK 1.1: Spolupráce s úřadem práce

76 |

Zdroj: Eden Kučera / Centrum SPOT

OBRÁZEK 1.2: Pracovní trh v Česku a hledání práce

Zdroj: Eden Kučera / Centrum SPOT

OBRÁZEK 1.3: Veřejně prospěšné práce a práce pro nezaměstnané

| 77

Zdroj: Eden Kučera / Centrum SPOT

OBRÁZEK 1.4: Stigmatizace a stereotypy o dlouhodobě nezaměstnaných

Zdroj: Eden Kučera / Centrum SPOT

já, když jdu na úřad práce". Sebeidentifikace se situacemi na obrázcích nám pomáhala otevírat vyprávění o osobních zkušenostech a interpretace diskutovaných situací.

Je důležité zdůraznit, že lidé v situaci sociálního znevýhodnění nemusí reflektovat každou situaci stejným způsobem jako výzkumníci a být schopni ji stejně verbalizovat a pojmenovávat. Úkolem obrázků bylo otevřít diskuzi, inspirovat respondenty k vyprávění jejich příběhů, k jejich interpretaci situace, a také facilitovat celý proces fokusní skupiny.

78 | Velmi důležitým aspektem výzkumu a našeho uvažování o sběru dat, zkoumaných tématech a našem působení v terénu byly etické otázky. Mluvit s lidmi o jejich zkušenostech, které jsou často důsledkem systémového selhávání (což ale neznamená, že nejsou pro své nositele těžké nebo traumatické), vyžadovalo zvolit postup jak vědecký přínosný, tak etický. Velmi podstatné v tomto ohledu bylo vytvořit pro informantky a informanty bezpečnou situaci, kdy mohou oni sami rozhodovat o tom, jaká témata určí jako podstatná a jakým způsobem budou tato témata otevírat. Vizuelní rámování výzkumu se nám zdálo jako jedna z eticky správných cest. Umožňovalo vyvarovat se situace, kdy může výzkumný rozhovor připomínat mocensky nerovnou situaci typu policejního výsledku nebo návštěvy sociálních pracovníků. Nešlo přitom jen o formát, ale také o to vyhnout se určitému předporozumění obsaženému v pokládaných otázkách, což často ovlivňuje nejen podobu výpovědí, ale i pocity lidí, kteří se setkání účastní. Vizuelní nástroje umožňovaly vytvořit bezpečný prostor pro vyjádření vlastního vnímání situace. Při sběru dat to také znamenalo neustále hledat rovnováhu: na jednu stranu dávat pozor na to, aby se rozhovory držely výzkumného postupu a sledovaných témat, a zároveň být empaticky otevřené potřebám lidí občas vyjádřit i něco jiného než odpověď na položenou otázku. Vnímaly jsme také hranici mezi výzkumným rozhovorem (individuálním a skupinovým) a terapeutickým sezením, a pevně držely hranice toho prvního.

S daty jsme při analýze pracovaly za pomoci klasických metod kvalitativního výzkumu, tj. přepsaly jsme záznam fokusních skupin, kódovaly induktivně, vytvořily kategorie interpretativních kódů (Novotná, Špaček a Šťovíčková Jantulová eds. 2019) a následně analyzovaly.

Takto sebraná data nám umožnila identifikovat hlavní překážky, respektive problémy, s nimiž se osoby dlouhodobě nezaměstnané a ohrožené vyloučením na trhu práce běžně potkávají a které jim brání nalézt pracovní uplatnění. Díky fokusním skupinám

a využití vizuálních prvků jsme byly schopny najít propojení mezi individuálními příběhy a strukturálními problémy, které formují český trh práce a postavení skupin ohrožených sociálním vyloučením a chudobou. Tato perspektiva významně doplnila expertní hledisko a rozhovory vedené v rámci projektu.

Pro potřeby projektu jsme pak na základě těchto dat s dalším kolegou vytvořili typologii pro práci s bariérami, s nimiž se potýkají lidé, kteří obtížně nacházejí uplatnění na trhu práce: individuální bariéry, bariéry na úrovni zaměstnavatele a bariéry strukturální (jednoduchý přehled viz Trlifajová a Gajdoš 2019a, 2019b). To nám umožnilo plně mapovat různé dimenze a intersekcionalní propojenost zkoumaných jevů. Od nich se pak odvíjejí možná řešení zkoumaných a popsanych problémů – tak, aby podpora v nezaměstnanosti byla efektivní a bránila nejen opakovaným návratům na úřad práce, ale reálně umožňovala vystoupit z pasti chudoby. Zároveň tento experiment umožnil citlivěji zodpovědět otázky ohledně vnímání kvality práce, způsobů, jak lidé reflektují své (strukturální) postavení na trhu práce nebo jaký význam připisují nefinančním aspektům. Důraz nejen na ohodnocení a finanční udržitelnost práce, ale také na její kvalitu, pocit uznání a důstojnosti výrazně ovlivnil uvažování v rámci celého projektu i jeho finální výstupy (Dobrá politika 2020; Podlaha et al. 2021).

Možnost popsat překážky z perspektivy lidí, jichž se primárně týkají, zároveň ukazuje na jejich vlastní aktérství a volby. Vytváří jiný obraz dlouhodobě nezaměstnaných, než jaký dlouhodobě dominuje veřejnému diskurzu. Když slyšíte příběh jednoho člověka, mizí obraz „práce se vyhýbajícího“ nebo „líného“ příjemce dávek a ukazují se složité životní příběhy, často velká snaha a překážky, s nimiž se tito lidé každodenně potýkají. I přes to, že šlo o experimentální výzkum, povedlo se nám nejen získat pestrá data, ale možná ještě podstatnějším výsledkem bylo navázání vztahu a důvěry s účastnicemi a účastníky našeho výzkumu: nechat zazní jejich hlas a alespoň částečně narovnat primárně mocenské postavení společenskovedního výzkumu.

Výše uvedený výzkum vnímáme jako důležitý hlas v rámci debat o nastavování existujících veřejných politik. Hlas o to důležitější, že je to hlas klientů/ek těchto politik. Doufáme také, že se nám podařilo ukázat, že kvalitativní přístup v rámci zkoumání systémových problémů je osvědčenou cestou pro získání nových vědeckovýzkumných perspektiv. Zvláště podstatný je proto, že může ukázat potenciální možnosti vývoje veřejných politik tak, aby sloužily všem, ale zejména těm nejzranitelnějším sociálním skupinám.

1.4.2 Příklad využití etnografie v ordinacích dětských lékařů v souvislosti s očkováním (Tereza Divíšek)

80 |

Při realizaci svého výzkumu se opakovaně přesvědčuji, že pozorování zásadně stojí na umění improvizace. V kapitole Tradition and improvisation in ethnographic field research (Malkki 2008) je potřeba improvizace v terénu vysvětlena na přirovnání k jazzovým umělcům, kteří využívají pravidla a nástroje jazzu jako stavební prvky pro svá vlastní jedinečná díla stojící na technice improvizace. Neexistuje jasně daná předloha, podle které je vždy nutné nebo ideální v terénu postupovat. Na všechny situace v terénu se nikdy nemůžu dopředu zcela připravit. Právě to činí terénní výzkum záladným i krásným. Každý výzkum je jedinečný a specifický.

Abych si osvojila dovednosti k etnografické improvizaci, je pro mě zcela zásadní nejenom o terénním výzkumu číst, ale především ho realizovat. Já sama jsem měla obrovské privilegium a štěstí, že jsem se v průběhu svého studia mohla věnovat různorodým výzkumným projektům. Jsou dovednosti, které jsem se naučila díky podílení se na výzkumu se zkušenějšími výzkumníky a výzkumnice. Jedná se například o jemná gesta, kterými pobízím účastníky a účastnice výzkumu, aby dále pokračovali ve svých vyprávěních nebo jim dávám najevo svůj zájem o předmět jejich vyprávění, či o chvíle ticha, která nechávám viset ve vzduchu až na lehké hraně sociální trapnosti poté, kdy komunikační partneři domluví. Leckdy je totiž sami vyplní pár větami, ze kterých bývají často perfektně výstižné citace. To jsou dovednosti, které se lépe učí v terénu než v přednáškových sálech. Nebát se jít do terénu by tak byla asi hlavní rada, kterou bych za sebe mohla začínajícím výzkumníkům a výzkumnice předat.

Terénní výzkum má prakticky dva hlavní požadavky. Za prvé dodržovat etické postupy a za druhé vytvářet vědecká data a poznání, přičemž první požadavek je v mém vnímání výrazně nadřazen tomu druhému. Pro seznamování se s etickými principy doporučuji sledovat Českou asociaci pro sociální antropologii, číst literaturu a debatovat s kolegy a kolegyněmi. Já se do terénu leckdy vrhám po hlavě s pouze velmi základní znalostí literatury. Relevantní odborné literatuře se většinou detailněji věnuji až v samotném průběhu výzkumu, kdy se nechávám i při výběru četby vést samotnými daty. Vždy se však snažím nepodcenit přípravu znalosti etických požadavků daného terénu, dopředu pečlivě zvažuji vliv výzkumu na účastníky a účastnice výzkumu a hledám zdroje, v nichž

jiní výzkumníci a výzkumnice analyzují svá rozhodnutí v podobných terénech.

Při výzkumu beru v úvahu i to, že já sama jsem účastnicí výzkumu a etika výzkumu má zohledňovat i mé postavení v terénu. Zohledňování pozice výzkumnice či výzkumníka by mělo začít už u samotného výběru tématu. Já osobně například vnímám výzkum kriminálních aktivit jako příliš náročný a nepříjemný terén a (pokud se mé pocity nezmění) neplánuji se takovému výzkumu vystavovat. Považuji za naprosto legitimní kdykoliv odmítnout určitý výzkum (či jeho směřování), pokud se v něm výzkumníci cítí ohroženi či výrazně nekomfortně. K tématu postavení výzkumníka (výzkumnice) dále doporučuji především text Markéty Vaňkové (Zandlové) rozebírající momenty výzkumu, kdy se ona jako výzkumnice cítila „lapena“ v asymetrii vztahu mezi ní a zkoumanými (Vaňková 2010). Já sama jsem se své pozici a prožívání výzkumu očkování věnovala v článku Stávat se autentickým: Sartrovský sadomasochismus terénního výzkumu (Sedláčková 2019).

V současnosti pracuji na dvou výzkumech týkajících se očkování. Prvním je má disertační práce *Injekce a obrázek za statečnost: očkování v ordinacích* a druhým „Addressing Vaccine Hesitancy in Europe“, který vzniká v mezinárodní spolupráci projektu Horizon. Oba výzkumy mají stejný terén, ordinace dětských lékařů a lékařek. Liší se však svými předměty výzkumu. Má disertace se primárně zaměřuje na způsoby, jakými se dělá/vytváří očkování v ordinacích dětských praktických lékařů a lékařek, a mezinárodní výzkum zajímají podoby váhání o očkování ve vztahu k prostředí ordinací. Oba výzkumy tak například sdílejí zájem o interakci mezi zdravotnickým personálem, rodiči a dětmi. Rozchází se však v dalších aspektech. Součástí terénních poznámek pro mou disertaci jsou například podrobnější informace o způsobech objednávání a skladování vakcín. Tyto informace ovšem nejsou příliš zajímavé pro druhý výzkum. Pro mezinárodní projekt je například zásadní, jaké jednání rodiče motivuje k očkování či podporuje jejich váhavost, což naopak není příliš relevantní pro můj disertační výzkum. Co se týče veřejněpolitické relevance, ta je jistě silnější u druhého projektu, který zkoumá, co vlastně utváří myšlenkový a postojoový svět rodičů, kteří nepatří ani do skupiny těch, kteří by bez okolků svoje děti nechali očkovat podle základního schématu, ani do skupiny „odpíračů“. Poznatky z něj mohou přinést konkrétní nápady, jak s těmito rodiči pracovat a v čem je případně možné jim poskytnout více jistoty.

Dále oba výzkumy spojuje, že na nich lze ukázat, proč je v některých případech dobré zvolit metodu etnografie a jaké přínosy

pro výzkum může mít. Přestože oba výzkumy využívají také další výzkumné metody (např. polostrukturované rozhovory s rodiči či zdravotnickými profesionály), jsou data, která se přímým dotazováním získávají velmi těžko či je to prakticky nemožné. Mohu se ptát pediatrů, jak se o očkování baví s rodiči. Jejich odpověď však většinou ve srovnání s etnografií nabízí velmi omezená data. Očkování je součástí preventivních prohlídek, takže s jeho vyjednáváním se lze často útržkovitě setkat během několika prohlídek, kde bývá pouhým jedním z řady témat (vedle kojení, růstu a pohybu dítěte, nachlazení aj.). Když se tedy napřímo zeptám lékaře, spíš mi stručně shrne diskuzi, která přímo předchází aktu očkování či na něj hned navazuje. Pro pochopení způsobů vyjednávání očkování jsou však stěžejní všechny jeho zmínky (např. upozornění „příště budeme očkovat“), odkazování na očkování (např. slovy včelička, pigáro), stejně jako pochopení kontextu prohlídek (např. co všechno ostatní se během prohlídky řeší, způsob administrace očkování) a další. Obdobné platí pro pochopení váhání o očkování ve vztahu k pediatrickým prohlídkám. Pediatr může říct, jaké události podle něj mají vliv na vnímání očkování rodiči. Já si však v terénu mohu všimnout neporozumění, které může vzniknout mezi ním a rodiči (aniž by to zaznamenal), a spousty dalších aspektů, které on sám nemusí považovat za relevantní.

Protože jsem nikdy dříve pozorování v lékařském prostředí ne-realizovala, byla jsem zpočátku nervózní, jak si zajistím přístup do terénu. Začala jsem předložením disertačního projektu ke schválení Komisi pro etiku ve výzkumu FSV UK. Slibovala jsem si, že doporučující hodnocení Komise by mi mohlo získání přístupu do terénu ulehčit a já bych měla celkově lepší pocit, že má etická rozhodnutí přímo zvažila komise zabývající se problematikou etiky výzkumu. Postupy, které jsem při spolupráci s Komisí pečlivě zvažila pro svou disertační práci, jsme navíc dále využili u mezinárodního projektu. Právě účast na mezinárodním výzkumu za mě nakonec vyřešila otázku vstupu do terénu, neboť spolupráci s lékaři a lékařkami skrze mezinárodní projekt zajišťuje koordinátor projektu a můj školitel.

V terénu mě překvapilo, s jakou samozřejmostí je má přítomnost v ordinaci vnímána během pozorování. Rodiče mají možnost mou přítomnost během prohlídky odmítnout. Po skončení prohlídky podepisujeme informovaný souhlas a máme čas na vzájemné otázky. Setkala jsem se zatím pouze s jednou matkou, které byla má přítomnost při prohlídce nepřijemná. Ačkoliv ona sama nic přímo neřekla, raději jsem po dobu jejich návštěvy vyčkala v čekárně. Nedošlo k žádnému konfliktu, ba naopak. Za mé pochopení mi

poté opakovaně děkovala a já jsem ji ujišťovala, že na takové rozhodnutí má naprosté právo. Ostatní rodiče se někdy zeptají, jak jsme se dostali k pozorování v ordinaci jejich pediatra (je známým jednoho z členů týmu). Pediatr bývá u rodičů velmi oblíbený a jejich důvěra v něj se většinou promítá také do důvěry v probíhající výzkum. Z mé zkušenosti vyplývá, že pokud se povede domluvit spolupráci s lékaři, další pobyt ve zdravotnickém zařízení bývá výrazně jednodušší, než by se na první pohled mohlo zdát.

Co je dobré v terénu pozorovat, za mě výborně vysvětluje Martin Heřmanský v učebnici *Metody výzkumu ve společenských vědách*, kde přehledně popisuje, jak při pozorování postupovat od celkového popisného obrazu terénu k jeho vybraným aspektům (Heřmanský 2019; další vhodné zdroje k etnografii srov. Soukup 2017; Křížková 2013; Trlifajová a kol. 2016). Já jsem se během prvních dnů v terénu snažila zjistit, jak vypadá ordinace a čekárna, jak probíhají prohlídky (Mají nějakou strukturu nebo postup? Liší se u jiných věkových kategorií?), o čem všem se lidé během prohlídek baví, jak personál komunikuje s rodiči a dětmi (Vysvětluje své činnosti i dětem?). V okamžiku, kdy už se v terénu lépe orientuji, se například zaměřuji na odchylky od postupů, věnuji pozornost pouze vybraným aspektům prohlídek, které jsem při předchozích pozorováních vyhodnotila jako relevantní, a doptávám se personálu i rodičů na nejasnosti a jejich interpretace vzniklých situací.

Terénní poznámky vytvářím při svém pobytu v terénu prakticky neustále. Mám menší papírový blok, abych alespoň trochu snižovala pozornost, kterou na sebe zapisováním poutám. U některých citlivějších témat propisku odkládám, aby účastníci neměli pocit, že si zapisují každé jejich slovo. To jsem například udělala, když jedna z matek vysvětlovala rozvodové řízení a neshody s otcem dítěte. Byly to pro mě důležité informace, neboť předmětem debaty byla i možnost rozdílných přístupů k očkování. Ženě však bylo očividně velmi nepříjemné, že taková situace vznikla a musí ji v ordinaci řešit. Poznámky jsem si tedy vytvořila, až když matka z ordinace odešla. Podobně nezapisuji vždy vše, co mi říká pediatr mezi pauzami. Záleží na předmětu debaty. Někdy se při zápisu snažím zachytit každé slovo. Jindy se naopak během hovoru snažím gesty a očním kontaktem dávat najevo zájem o jeho vyprávění. Opět záleží na důležitosti informací pro výzkum a na vyhodnocení, nakolik může být lékaři nepříjemný pocit, že si mohu dělat téměř přesný zápis jeho slov.

Při zápisu poznámek se snažím, aby byly co možná nejčitelnější. Píši však nepřetržitě tři hodiny, takže jsem v těchto snahách

různě úspěšná. Poznámky následně přepisují do počítače. Doba přepisu bývá dvojnásobná oproti samotnému pozorování. Do přepisu doplňuji ještě další dojmy, které vždy nemám v poznámkách na papíře. Poznámky se snažím přepisovat co možná nejdříve po návratu z terénu. Ze své zkušenosti vím, že každý den odstupu má vliv na mou paměť, je pro mě čím dál těžší si vybavit konkrétní situace a vyznat se ve svých zápiscích. Pokud nemám čas poznámky přepsat hned po skončení v ordinaci, snažím se přepis vytvořit nejpozději do příští návštěvy terénu. Mé pozorování je v podstatě sled jednotlivých prohlídek, takže se jednoduše může stát, že se v mé paměti začnou slévat do jednoho celku.

84 | V okamžiku, kdy už se začínám v terénu orientovat, se snažím trénovat své pozorující oko prostřednictvím nových impulzů. To je ten moment, kdy intenzivně čtu literaturu a debatuji s kolegy a kolegyněmi. V samotném terénu si například domluvím delší rozhovor s personálem ordinace. Přestože se v krátkých pauzách mezi prohlídkami doptávám na různé věci, delší čas vyhrazený pouze na moje otázky mi může pomoci lépe nasměrovat moji pozornost. Například v pediatrické ordinaci na mé otázky často odpovídá lékař a sestra většinou mlčí. S krátkým rozhovorem po pracovní době tak oslovuji i ji, abych se dozvěděla více o její perspektivě a mohla se jí blíže zeptat na její činnosti v pracovní době. Zásadní pohled pak může přinést srovnání s další ordinací. Nerealizují tedy postupně pozorování nejdříve v jedné a pak v dalších ordinacích, ale poté, co se trochu zorientuji v prvním terénu, se snažím začít docházet simultánně do dalších ordinací. Skrze srovnání s dalším prostředím zjišťuji, co může být na konkrétních ordinacích specifické, a odhaluji tak klíčové momenty a rysy jednotlivých pracovišť.

Právě s poslední představenou fází výzkumu, hledání nových impulzů, v současnosti v terénu začínám. Jak je vidět z předchozích řádků, terénní výzkum podobně jako jiné kvalitativní výzkumy není lineární. Na začátku si sice stanovuji výzkumnou otázku, seznamuji se s literaturou a následně začínám vytvářet data. Ke všem těmto bodům se však v průběhu výzkumu vracím i po dobu analýzy dat a psaní výsledné práce. Časovost kvalitativního výzkumu je dále specifická tím, že se jedná o nekončící proces. Mohlo by se zdát, že můj výzkum očkování začal napsáním projektu disertace a skončí jejím odevzdáním. Avšak při svém výzkumu se vracím zpětně ke svým vzpomínkám, které doktorskému studiu dávno předcházely (např. zpětně interpretuji své vlastní zkušenosti z očkování v dětství, k výzkumu se dostávám skrze dřívější inspirace). Výzkumnou perspektivu již také nikdy zcela neodložím, s očkováním budu ur-

čitým způsobem dále spjata, podobně jako se svými dalšími předchozími výzkumy. I proto si volím výzkumné záměry s rozvahovou a věnuji se tématům, která mě upřímně zajímají.

1.4.3 Příklad využití „deníkových“ záznamů při výzkumu rodičů dětí nastupujících do mateřské školy

(Eva M. Hejzlarová)

V tomto textu bych ráda ukázala, jakým způsobem je možné získat zkušenosti lidí v narativní formě, a přitom s nimi napřímo nemluvit, a to na příkladu „deníkových“ záznamů, které psali rodiče prvních 12 týdnů docházky svého nejstaršího dítěte do veřejné mateřské školy. Obecně není tento druh dat, tj. využívání textů, které na popud výzkumníka napsali respondenti, využíván v sociálních vědách právě často – zároveň není ani v Česku úplně neznámý (srov. Majerčíková 2017; tzv. paměťové protokoly jsme s kolegyňami využily i při sběru dat týkajících se zkušeností v pandemii covidu-19¹⁶). Ráda bych tu tento způsob sběru dat zmínila jako originální a v řadě situací efektivní způsob, jak data získat.

Řízeně psané deníkové záznamy jako typ dat jsou využívány zejména ve výzkumech souvisejících se zdravím, ve kterých lidé, již se léčí s nějakým onemocněním, případně jejich pečující, zaznamenávají ať už projevy nemoci, nebo jiné okolnosti péče (srov. Välimäki et al. 2007; Jacelon a Imperio 2005; Wiseman et al. 2005). Deníky v pravém slova smyslu, tedy záznamy, které si lidé vedou pro svou potřebu, jsou jako zdroj dat užívány zejména v etnografii a spíše díky šťastné shodě okolností, než že by bylo možné je plánovat (srov. slavný výzkum Nedbálkové 2009). V mém případě se jednalo o texty vzniklé v návaznosti na výzkumnické zadání, které mají s deníky – pokud je zadání zaznamenávat události a zážitky v reálném čase – řadu styčných ploch: obecné zadání zapisovat to, co informantka v daném období řešila a prožívala v souvislosti s nástupem svého dítěte do MŠ tak, aby měla poměrně velkou

| 85

16 Na začátku ledna 2021 a ledna 2022 jsme prostřednictvím sociálních sítí a dalších kanálů distribuovaly s kolegyňami Annou Durnovou a Magdalenou Mouralovou výzvu k napsání tzv. paměťových protokolů. Text reflektující uplynulý rok mohli lidé zaslat buď e-mailem, nebo vložit do Google formuláře. Na první výzvu reagovalo 155 lidí, na druhou 184 lidí. Formát jsme blíže nespecifikovaly – někteří lidé poslali několikastránkový souhrn, někdo jen pár vět. Smyslem těchto dat bylo primárně triangulovat naše jiné výzkumné aktivity, první vlna nicméně nasměrovala naši pozornost na téma samoty, které jsme původně v plánu výzkumného projektu neměly.

svobodu psát o všem, co považuje za podstatné, a to svými slovy a v rozsahu, pro jaký se sama rozhodne (srov. Alaszewski 2006).

Co do metod sběru dat se jedná o texty na pomezí rozhovorů a nevtíravých metod sběru dat. Podobnost s rozhovorem je taková, že výzkumník určuje téma a formu interakce a že jde o sběr textů vzniklých v kontextu výzkumu a pro jeho účely. Příbuznost s nevtíravými metodami sběru dat pak tkví v tom, že interakce při sběru dat je velmi omezená. Relativně časté jsou kvantitativněji laděné denní záznamy (*activity diaries*), které mohou evidovat frekvenci různých jevů v životě informanta nebo informantky, ať už psané ručně, nebo zadávané do webové či mobilní aplikace (srov. odkazy výše související s výzkumy zaměřenými na zdraví). V kvalitativním výzkumu mohou být kombinovány s rozhovory, ať už v podobě doplňujícího způsobu sběru dat, nebo v podobě jejich alternativy (pokud nechce informant vést rozhovor, může napsat text). Rozvinutý je tento způsob sběru dat ve zdravotních vědách, kde těžší z tradice anamnézy a zápisů, které si o sobě a svém zdravotním stavu lidé vedou.

86 |

Potenciál tohoto přístupu je co do šíře využití menší než u klasického shromažďování zkušeností informantů a informantek, jako jsou rozhovory nebo fokusní skupiny. Typicky totiž předpokládá zapojení lidí, kteří jsou zvyklí se písemně vyjadřovat a jsou základně disciplinovaní a motivovaní (už tyto podmínky nejsou samozřejmé). Ideální je pro tento způsob sběru dat taková situace, kdy potřebujeme výzkumně podchytit každodennost, tj. rozměr, který se obtížně zachycuje v rozhovorech. Dále lze texty psané informanty a informantkami využít, když potřebujeme reflektovat nějaké obecnější zkušenosti či postoje k nějakému jevu (a máme k těmto lidem dobrý přístup, srov. Majerčíková 2017), případně když hledáme reflexi nějaké nedávno minulé zkušenosti (srov. pandemický výzkum výše).

Výhodou tohoto typu dat je právě zachycení každodennosti a detailů, které by se jinak nikdy „daty“ nestaly, protože by na ně informanti a informantky zapomněli. Lidé zapojení do tohoto typu výzkumu někdy popisují psaní těchto záznamů jako terapeutické, a i po letech mohou být rádi za určitý časový snímek svého života. Relativní výhodou je také to, že odpadají náklady spojené s přepisem rozhovorů, jakož i autenticita projevu a možnost informantů a informantek zapisovat to, co je pro ně důležité, v době, kdy na to mají prostor.

Nevýhodou může být rozdílná kvalita textů, jejich nejasná struktura a riziko malé „výtežnosti“ – pro naši kulturu je typické,

že texty mají formálnější ráz než osobní interakce, což se může negativně projevit i na bohatosti dat; příznačné je zároveň i to, že je třeba být s informanty a informantkami během jejich psaní v kontaktu, což může být časově náročné.

Okolností, kterou nelze zařadit pod výhody ani nevýhody, je motivovanost informantů a informantek – lze ji podchytit finanční odměnou, ale i jinak. Je rovněž potřeba věnovat zvláštní pozornost formulaci zadání a kontextu, ve kterém se odehrává.

Nyní již k mému příkladu. Na začátku září 2014 jsem na základě své osobní situace naznala, že „nutně“ potřebuji realizovat výzkum mezi rodiči školkových dětí o jejich vztahu k mateřské škole. Výzkumně jsem se v té době hledala, resp. experimentovala s tím, jaká témata by pro mě mohla být výzkumně i lidsky zajímavá, a protože jsem o měsíc dříve absolvovala letní školu ECPR v Lublani „Issues in Political, Policy, and Organizational Ethnography“ vedenou Dvorou Yanow, v řádu desítek hodin jsem se rozhodla pro hledání informantů a informantek, kteří by pro mě byli ochotni psát deníkové záznamy o tom, jak prožívají nástup svého dítěte do mateřské školy. Toto rozhodnutí nebylo ovlivněno jen mým okouzlením etnografií, ale vyplývalo i z toho, že jiná možnost, jak výzkumně uchopit živou zkušenost rodičů v této situaci, reálně neexistovala. Pokud bych měla výzkumný tým, šlo by jistě realizovat například v týdenních nebo dvoutýdenních intervalech rozhovory s rodiči, ale já jsem byla sama. Bez větší přípravy jsem tedy dala na sociální síť výzvu, ve které jsem hledala rodiče, jejichž nejstarší dítě právě nastupuje do veřejné mateřské školy a kteří by byli ochotni po dobu 12 týdnů psát deníkové záznamy o tom, jaké to je. Psala jsem zároveň, že kromě ochoty psát poptávám ještě dva rozhovory – jeden po skončení těchto tří měsíců a jeden zhruba po půl roce. Slíbila jsem anonymizaci a symbolickou odměnu.¹⁷

Na výzvu zareagovalo 13 matek (ve výzvě jsem poptávala rodiče, kteří jsou zejména v kontaktu s mateřskou školou), jež se později staly účastnicemi výzkumu, čtrnáctá se do výzkumu zapojila se zpožděním, protože její dítě se do školky nedostalo od září, ale až později. Se šesti jsem se znala již před zahájením výzkumu, zbývajících osm bylo osloveno zprostředkovaně. S každou účastnicí jsem si zatelefonovala a domluvily jsme se na intervalu posílání záznamů, a to prostřednictvím e-mailu a wordovských dokumentů.

Některé účastnice posílaly své záznamy pravidelně, některé na psaní v průběhu týdnů zapoměly. Pokud jsem delší dobu nedo-

17 Konkrétně šlo o 1 000 Kč.

stala záznam, napsala jsem milý upomínací e-mail. Řada účastnic posílala záznamy s komentářem „snad Vám to k něčemu bude“ nebo „nevím, jestli to píšu dobře“. Snažila jsem se je vždy ujistit, že jejich záznam je dobrý tak, jak je, a jsem za něj vděčná, případně jsem připojila slova účasti „vidím, že to máte náročné, přeju hodně sil“, emoce a zkušenosti jsem se ale snažila víc nekomentovat.

Záznamy měly různý rozsah. Některé účastnice napsaly jen několik málo vět ke každému týdnu (a ne vždy byly popsány všechny týdny), u jiných jsem měla k dispozici až 17 normostran textu. Účastnice se také pochopitelně lišily v tom, co pro ně bylo tématem hodným zaznamenání a s jakou mírou detailu se jednotlivým situacím věnovaly. Rozhodně se potvrdil můj předpoklad, že záznamy psané v reálném čase budou zachycovat aktuální zkušenosti a nálady a že bude možné těžit z jejich drobnokresby. Ještě intenzivněji pak pro mě přidaná hodnota záznamů vystoupila ve chvíli, kdy jsem začala s realizací rozhovorů a zjistila, jak přínosné je vést rozhovor ve chvíli, kdy už účastníci a zprostředkovaně i její dítě a celou „školkovou“ situaci nějak „znám“ a mohu na tuto znalost navazovat. Náladu rozhovoru pro mě byla důvěrnější, nepotřebovala jsem tolik času na zorientování se a měla jsem navíc možnost doptávat se na mikrosituace, které už by účastnice třeba ani samy nezmiňovaly, protože už byly překryty aktuálnějšími nebo silnějšími podněty, nebo byly dokonce zapomenuty.

Deníkové záznamy jsem následně použila jako hlavní evidenci do článku *Nástup do veřejné mateřské školy v České republice: sonda do adaptace rodiče* (Hejzlarová et al. 2021). Rozhovory jsme použily pouze triangulačně a analyticky jsme s nimi nepracovaly; plánujeme nicméně zpracovat ještě text, který by těžil i z rozhovorů. V článku jsme jako ústřední teoretické koncepty využily adaptaci ve vzdělávacím systému a roli rodiče, naše závěry byly vůči „státnímu“ předškolnímu vzdělávání poměrně nelichotivé v tom slova smyslu, že pro rodiče představuje nástup dítěte silnou emoční zátěž, s níž mu mateřská škola tolik nepomáhá (málo informací, rodičovská iniciativa nebývá podporována apod.), což ve výsledku vede k méně angažované rodičovské roli, než jaký by byl její potenciál. Na první pohled triviální problém, který si většina rodičů odžije s tím, že buď narazí na školku snů, nebo se po čase smíří s tím, co má k dispozici, a naučí se na školce vidět to hezké, nebo si najde jinou (nezřídka soukromou) školku, jsme tedy zasadily do širších veřejněpolitických souvislostí, které by nás měly zajímat.

1.4.4 Příklad využití expertních rozhovorů při zlepšování protikorupční odolnosti prostředí evropských fondů (Martina Štěpánková Štýbrová)

V rámci tohoto příkladu chci představit praktické uchopení metody expertního rozhovoru v rámci výzkumu, který se zaměřoval na protikorupční odolnost, transparentnost a administrativní nastavení nového programového období 2021–2027.

Projekt a jeho výstupy jsou v kontextu délky čerpání a rozsahu podpory evropských prostředků v ČR velmi zajímavé, neboť v předchozích letech byly zjištěny závažné nesrovnalosti při využívání finančních prostředků EU (např. vyšetřování úřadu OLAF). Obecně byla Česká republika kritizována za nedostatečnou kontrolu, nesourodé pravomoci vedoucí ke vzniku neprůhledných struktur a střetu zájmů apod. Vzhledem k mnohamiliardovým alokacím a rozsahu podpor po celé ČR od výstavby po financování strategických projektů je nutné vnímat, že i nastavení řízení, kontroly a transparentnosti systému je základem pro rozvoj ČR, stabilitu vládnutí a omezení korupčních rizik. Problematika se úzce dotýká strategického vládnutí v ČR, neboť většina fondových záměrů je zase úzce navázána na strategické priority a plány ČR.

Expertní rozhovor umožňuje získat jedinečný pohled „zevnitř problému“, doplnit chybějící informace či objasnit fakta. Z toho důvodu byla tato metoda využita i v rámci projektu „Zvyšování protikorupční odolnosti metodik jednotného národního rámce pro programové období 2021–2027“¹⁸, kde jsem byla v první části zapojena na pozici výzkumníka. Projekt probíhal rok a půl, od ledna 2021 do června 2022. V rámci projektového týmu jsme se dělili o místo výzkumníka s druhou osobou, což byla výhoda vzhledem k možnosti společné diskuze při nastavování výzkumu a řešení problémů.

Projekt, v jehož rámci rozhovory probíhaly, si kladl za cíl jednak zmapovat prostředí, které ovlivňuje vznik a podobu jednotného národního rámce pravidel a postupů v rámci evropských fondů, jednak poznat aktéry, kteří prostředí nastavují a ovlivňují. A v návaznosti na dané pak zmapovat protikorupční nástroje a opatření v příslušných metodikách pro evropské fondy v ČR s porovnáním administrativní náročnosti, jak pro samotné orgány nastavující ev-

¹⁸ Průběžná zpráva dostupná zde: https://www.astracr.cz/wp-content/uploads/Hodnot%C3%ADc%C3%AD-zpr%C3%A1va-Jednotn%C3%A9ho-n%C3%ADrodn%C3%ADho-r%C3%A1mce-11_2021.pdf (cit. 13. 2. 2022).

ropské fondy v ČR, tak i pro příjemce, resp. žadatele. Projekt vychází z faktu, že je nutné v ČR dle evaluací a doporučení z minulých let posilovat transparentnost při rozdělování evropských fondů a snižovat korupční rizika.

Cílem tedy bylo obecně zhodnotit protikorupční odolnost nastavení současného programového období a identifikovat slabé části systému. Ačkoliv existují dostupné analýzy či studie z minulého období i metodické pokyny pro současné období (srov. tabulka 1.3 s vybranými materiály pro rešerši a analýzu), bylo od začátku zřejmé, že pro porozumění této specifické problematice je nutné využít rozhovory s experty. V části zaměřené na rozhovory jsme prováděli rozhovory s aktéry, které měly v prvé řadě ověřit a rozšířit informace získané z analýzy dokumentů. Z rozhovorů s aktéry bylo možné i blíže specifikovat problematické oblasti, na které mohl tým následně navázat konkrétní doporučení. Před zahájením rozhovorů byla provedena rešerše dostupných analýz a studií, která se dle předem nadefinovaných cílů zaměřila na otázky typu:

- Jak byly upraveny metodické pokyny (dále jen „MP“) v Jednotném národním rámci (dále jen „JNR“)¹⁹ oproti jednotnému metodickému prostředí (dále jen „JMP“)²⁰ ve snaze snižovat administrativní zátěž v oblastech, které souvisejí s protikorupční odolností a transparentností metodického prostředí?
- Pokrývají MP všechny oblasti pro boj s podvody vymezené ve Strategii pro boj s podvody a korupcí v rámci čerpání fondů SSR v období 2014–2020?
- Existují nějaké oblasti, které nejsou v MP dostatečně rozpracovány? Které to jsou?
- Je v MP reflektována směrnice Evropského parlamentu a Rady EU 2018/843 „proti praní peněz“ a jak?
- Které příklady dobré praxe ze zahraničí lze přenést do českého prostředí?

Cílem rešerše pak bylo zodpovědět základní otázky, určit si okruhy rozhovorů s experty a identifikovat předběžná doporučení pro další kroky.

19 Představuje rámec pravidel a postupů v rámci EU fondu pro programové období 2021–2027.

20 Představuje základní rámec pro tvorbu a nastavení pravidel pro programové období 2014–2020.

TABULKA 1.3: Přehled analýz a metodických pokynů z předchozího i nového období vybraných pro rešerši

OBDOBÍ 2007–2020	OBDOBÍ 2021–2027
Analýzy a studie z programových období 2007–2013 a 2014–2020 ²¹	Metodické pokyny JNR na období 2021–2027
Evaluace vnímaného fungování a efektivnosti vybraných nástrojů JMP z hlediska zvyšování transparentnosti v ESIF. Deloitte. Praha: 2018 ²²	Jednotný národní rámec pravidel a postupů v rámci EFRR, ESF+, FS a ENRF v programovém období 2021–2027 ²³
Hodnocení Strategie pro boj s podvody a korupcí v rámci čerpání fondů SSR v období 2014–2020. Asociace pro transparentnost. Praha: 2018 ²⁴	Strategie pro boj s podvody a korupcí v rámci čerpání EU fondů v období 2021–2027 ²⁵
Vnímání korupce v rámci ESI fondů. INESAN. Praha: 2017 ²⁶	Národní koncepce realizace politiky soudržnosti v ČR po roce 2020 ²⁷
Hodnocení rizik podvodů a jejich možná prevence se zaměřením na projekty spolufinancované z prostředků Evropské unie. Transparency International – Česká republika (2016) ²⁸	Podkladová studie pro přípravu systému implementace období 2021+ (zkráceně Architektura 2021+) ²⁹

| 91

21 <https://dotaceeu.cz/cs/evropske-fondy-v-cr/programove-obdobi-2007-2013> a <https://dotaceeu.cz/cs/evropske-fondy-v-cr/2014-2020>.

22 <https://www.dotaceeu.cz/cs/evropske-fondy-v-cr/narodni-organ-pro-koordinaci/evaluace/knihovna-evaluaci/evaluace-vnimaneho-fungovani-a-efektivnosti-vybran>.

23 https://www.dotaceeu.cz/getmedia/383968ab-3c10-4e05-946d-ad2f0d64b10c/JNR_2.pdf.aspx?ext=.pdf.

24 <https://www.dotaceeu.cz/cs/evropske-fondy-v-cr/narodni-organ-pro-koordinaci/evaluace/knihovna-evaluaci/hodnoceni-strategie-pro-boj-s-podvody-a-korupci-v>.

25 https://www.dotaceeu.cz/getmedia/7604e726-9729-4dd1-b015-db598a9e85b1/NKR_postup-praci-2c-struktura-2c-analytik_srpen2017.pdf.aspx.

26 http://www.dotaceeu.cz/getmedia/a88f5fe3-bef5-40bb-ae86-ff1e77bebdde/02_MMR-2016_Korupce-FINAL_podpis.pdf?ext=.pdf.

27 <https://www.databaze-strategie.cz/cz/mmr/strategie/narodni-koncepce-realizace-politiky-soudrznosti-v-cr-po-roce020-public?typ=o>.

28 <https://www.transparency.cz/wp-content/uploads/Hodnocen%C3%AD-rizik-a-podvod%C5%AF-a-jejich-mo%C5%BEn%C3%A1-prevence-2016.pdf>.

29 [https://www.dotaceeu.cz/cs/evropske-fondy-v-cr/narodni-organ-pro-koordinaci/evaluace/knihovna-evaluaci/podkladova-studie-pro-pripravu-systemu-impleme-\(1\)](https://www.dotaceeu.cz/cs/evropske-fondy-v-cr/narodni-organ-pro-koordinaci/evaluace/knihovna-evaluaci/podkladova-studie-pro-pripravu-systemu-impleme-(1)).

Analýza implementačního procesu operačních programů z pohledu korupčních rizik. Závěrečná zpráva. Květen 2011. ERNST&YOUNG³⁰

Metodické dokumenty pro období 2021+, které byly předmětem evaluace:

MP Indikátory, evaluace a publicita (MP IEP)

MP výzvy, hodnocení a výběr projektů pro PO 2021–2027 (MP VHVP)

MP Způsobilost výdajů (MP Způsobilost výdajů) MP pro zadávání veřejných zakázek (MP VZ)

MP společných procesů (MP Společné procesy, MP SP)

MP procesů řízení a monitorování v MS2021+(MP MS2021+)

MP pro výkon kontrol (MP Kontroly) MP finančních toků (MPFT)

MP upravující hlášení nesrovnalostí (OLAF)³¹

Další evaluační a auditní zprávy (např. Evaluace metodického prostředí z pohledu implementační struktury, Evaluace vnímání fungování a efektivnosti vybraných nástrojů MP z hlediska zvyšování transparentnosti ESF, Shrnutí evaluací 2014–2020 apod.), včetně zpráv NKÚ (např. zpráva 2016, zpráva 2020), Metodické pokyny JMP)

Zdroj: Štěpánková Štýbrová

Výzkumný design jako celek zahrnoval jak počáteční řešerši, expertní rozhovory, tak i uspořádání fokusních skupin dle jednotlivých fází výzkumu a výzkumných otázek.

Pro zmapování prostředí nastavení nového programového období byly tedy využity explorativní rozhovory s relevantními zástupci ze státní správy. Explorativní rozhovory s pěti osobami probíhaly od března do května 2021 a měly zejména pomoci ověřit a rozšířit informace získané z řešerše dokumentů a dále

³⁰ www.dotaceeu.cz/getmedia/7db2909d-3c5a-4c6f-bd53-a664a3bac522/MMR_zaverecna-zprava_FINAL.pdf.

³¹ <https://www.dotaceeu.cz/cs/evropske-fondy-v-cr/kohezni-politika-po-roce-2020/metodicke-dokumenty/metodicke-dokumenty-v-gesci-mf-cr/metodicky-pokyn-hlaseni-nesrovnalosti-olaf-4>.

specifikovat možné problematické oblasti k tvorbě doporučení. Výběr respondentů byl v rámci našeho výzkumu ovlivněn přímo zadavatelem výzkumu, který uvedl osoby, jež považuje za důležité k pochopení problému. V daném kontextu to bylo spíše přínosné, jelikož jsme tím dostali jasný okruh kontaktů na osoby, které se daným problémem detailně zabývají a jsou schopny o něm hovořit na expertní úrovni. Bez podpory zadavatele by bylo náročné se k těmto osobám vůbec dostat a zároveň by s námi nemuseli chtít hovořit. Se zadavatelem bylo rovněž možné diskutovat například organizační strukturu ministerstva s cílem identifikovat, jaké útvary jsou klíčové a koho dále oslovit, což bylo rovněž přínosné, jelikož oddělení a odbory se na jednotlivých rezortech od sebe dost liší co do názvů i agend. Není tedy zcela jednoduché se rychle zorientovat a dostat k lidem, které opravdu potřebujete. V rámci výzkumu byla využita i tzv. technika sněhové koule, kdy nám někteří respondenti doporučili pohovořit ještě s dalšími experty v dané oblasti.

| 93

V další fázi byly realizovány i polostrukturované rozhovory s gestory metodických pokynů pro programové období 2021–2027. Cílem daných systemizačních rozhovorů s gestory metodických pokynů bylo zmapovat proces tvorby a nastavení metodických materiálů, způsob, jakým se metodické pokyny předávají a včleňují do agendy jednotlivých řídicích orgánů, ale i praktické problémy při jejich aplikaci. Hlavním cílem bylo využít know-how daných osob při práci s metodickými pokyny. Lze tedy říci, že v daném výzkumu sloužily explorativní rozhovory k identifikaci problémů a možných doporučení, polostrukturované rozhovory pak k dokreslení problematiky a objasnění procesů.

K samotnému praktickému provedení rozhovoru je potřeba nastavit způsob oslovení, přípravu jednotlivých otázek dle specifik respondentů, připravit informovaný souhlas a rovněž se na rozhovor důkladně připravit. V našem případě byl před rozhovorem respondentům s časovým předstihem sedmi pracovních dní zaslán informační e-mail s okruhy témat, cílem výzkumu a rovněž dopisem ze strany zadavatele s žádostí o poskytnutí součinnosti. Plánování termínu schůzky bylo provedeno prostřednictvím online nástroje (lze využít jak Google plánovače, tak např. Doodle), následně byl prostřednictvím e-mailu předán i informovaný souhlas.

Scénáře rozhovorů, které jsme připravovali vždy ve dvojici, se zaměřily na definici ideálního stavu, zhodnocení nastavení systému v metodické oblasti ve vztahu k transparentnosti, protikorupční odolnosti a administrativní zátěži. V případě expertních rozhovorů s gestory metodických pokynů byl rozdíl v přístupu pouze v důraz-

nějším zaměření rozhovoru na specifický metodický pokyn, oblast jeho vzniku, oblasti působení, slabé stránky, doporučení apod.

Vzhledem ke specifickému zaměření tématu, které bylo náročnější na porozumění, se velmi osvědčilo u přípravy oblastí k rozhovoru držet se jasných, přímých otázek a důkladné přípravy. V našem případě jsme se před rozhovory vždy potkali buď s projektovým týmem, nebo jen druhým tazatelem, který měl spolu se mnou dělat rozhovor. Společně jsme probrali, na co se chceme ptát, kde spatřujeme nějaké nesrovnalosti. Také se na začátku připravovaly tzv. karty, na nichž se věcně shrnula určitá problematika (např. na základě konkrétního metodického pokynu či studie) a sepsaly se možné otázky a doporučení k tématu. Tyto karty byly v rámci projektového týmu sdíleny prostřednictvím online dokumentů. Před prvním rozhovorem proběhl cvičný rozhovor, při němž jsme si v týmu sehráli role tazatelů a respondentů a mohli si tak ověřit zacílení otázek. I to nám umožnilo nalézt vzájemné porozumění u klíčových slov, jelikož například transparentnost může být chápána různě. Příprava rozhovorů a scénářů byla však v rámci tohoto výzkumu z mého pohledu náročná, neboť bylo potřeba sladit představy týmu i zadavatele výzkumu o podobě otázek, délce rozhovoru, oslovených respondentech. Příprava celkově zabrala téměř 2–3 měsíce. Vedle přípravy rozhovorů probíhaly současně další činnosti. Otázky a jejich podoba (zda se má jednat jen o nějaká vodítka pro tazatele nebo formální pevné otázky, jak mají být nastaveny, aby výstupy byly srovnatelné, a přitom reflektovaly specifika jednotlivých odborných agend respondentů apod.) se několikrát předělávaly, zkoušeli jsme je i se zadavatelem, který ze své pozice usiloval o co nejmenší zátěž respondentů a co největší získané know-how nás výzkumníků z dostupných materiálů. Zpětně bych však hodnotila, že se dané úsilí vyplatilo ke spokojenosti všech i vzhledem ke kvalitě výstupů.

Na začátku samotného rozhovoru pak byli respondenti informováni o pořízení zápisu v anonymizované podobě. Většina rozhovorů probíhala v online formě na platformě Zoom. Se souhlasem respondenta byly rozhovory i nahrávány, což usnadnilo následné nakládání s jejich obsahem. Po ukončení rozhovorů byla formulována i konkrétní doporučení nebo problémové okruhy, které se spolu se zápisem předaly zpět projektovému týmu k další analytické práci na vyhodnocení nastavení nového programového období.

V našem výzkumu nedocházelo ke kódování, pouze jsme sledovali jednotlivé oblasti dle klíčových slov a oblastí nadefinovaných na začátku projektu. Jednalo se o:

- střet zájmů,
- rozkrývání vlastnické struktury,
- transparentnost procesů,
- opatření proti omezování politických vlivů,
- preventivní prvky bránící podvodům,
- prosazování kultury odmítající podvody,
- sdílení, posilování a nastavování kontrolních mechanismů,
- napojení na daňové ráje,
- práce s identifikovanými případy či indikátory podvodu aj.

Předběžné výsledky zpracované týmem i na základě výše uvedeného lze nalézt v materiálu z listopadu 2021 s názvem *Průběžné hodnocení Jednotného národního rámce*.²⁴ Materiál uvádí, že v rámci metodického prostředí v novém programovém období 2021+ jsou využity všechny současné zkušenosti gestorů metodických pokynů. Výhodou je, že se jedná již o několikáté programové období a lze stavět na mnoha zkušenostech z minulých let a odbornosti jednotlivých pracovníků. Pokud se podíváme na detaily, lze vidět i posun v oblasti snižování administrativní zátěže (v odstranění duplicit, výkazů vyžadovaných nad rámec potřeby apod.), je zde patrný i pozitivní posun v podchycení korupčních rizik. Co však zůstává otázkou, je problematika střetu zájmů, která zůstává tématem i vzhledem k nevyjasněným rolím rezortů financí a místního rozvoje.

Z pohledu mé role výzkumníka bylo výhodou, že pro mě prostředí státní správy vzhledem k předchozím pracovním zkušenostem bylo známé, a to včetně postupů a komunikace s respondenty. Výzkum ovšem probíhal po dobu mé mateřské dovolené, kdy jsem byla sice formálně mimo roli „úředníka“, ale nebyla jsem si jistá, zda vedení rozhovorů s „kolegy“ není eticky sporné. Situaci jsme vyřešili tak, že rozhovory probíhaly jen s respondenty, které jsem neznala a nebyli ani spjati s žádnou předchozí agendou, kterou jsem řešila nebo u níž by byl předpoklad, že by se mě během dalšího působení ve státní správě dotýkala. Stejně tak byla striktně zachovávána etika výzkumu ve vztahu k respondentům, jejich výpovědím, získaným datům a informacím.

1.5 Závěr

Za aktéry ve veřejné politice jsou označovány jak instituce, tak lidé, kteří v nich nebo pro ně pracují, i lidé bez specifické veřejněpolitické

institucionální vazby. Reálně to znamená, že okruh aktérů, kteří nás v empirickém výzkumu zajímají, vždy těsně souvisí s problémem, který se v rámci veřejné politiky nastoluje nebo řeší, a s teoretickým ukotvením, jež zvolíme. Lze si zároveň představit i výzkumy, které pracují jen s jedním typem aktéra.

Jedním z hlavních specifík veřejněpolitického výzkumu pracujícího s aktéry je využívání expertů. Expertních rozhovorů existuje několik typů a je dobré si ujasnit, s jakými očekáváními rozhovor realizujeme a jak s těmito daty pak můžeme pracovat.

96 | V příkladové části bylo popsáno několik výzkumů, které pracovaly s aktéry – ty ukázaly něco málo z široké palety možností, jak lze k aktérům výzkumně přistoupit. Připojit k nim lze i další rozvíjející se metody, které se ve veřejněpolitickém výzkumu dají využít. Inspirativní jsou například metody využívající expertní a laickou interakci, jako to činil například výzkumný projekt „Příběhy sucha“ (Příběhy sucha 2022). V něm výzkumný tým, který sestával jak ze sociálněvědních badatelů, tak z výzkumníků z oblasti přírodních věd, zkoumal na mnoha úrovních projevy klimatické změny na jižní Moravě. Jednou z aktivit byla i příprava scénářů využití půdy v konkrétních obcích postižených suchem, které vypracovali pedologové. K těmto scénářům se následně vyjadřovali starostové daných obcí. Nad mapami a v interakci s konkrétními výhledy tak vznikaly nové (nebo aktualizované) narativy o tom, co sucho znamená, ale zároveň i nové úrovně vazeb mezi starosty navzájem i mezi starosty a experty.

Opět je ale třeba zopakovat a aktualizovat poselství kapitoly formulované už v úvodu: Ve veřejněpolitickém výzkumu a analýze aktérů není nezbytně nutné být maximálně progresivní a nutně využít co nejoriginálnější metodické postupy. Podstatné je zejména se o aktéry – lidi vytvářející veřejné politiky a lidi ovlivněné veřejnou politikou – zajímat a pracovat s jejich zkušenostmi a zjištěným poznáním v rámci veřejné politiky.

SHRNUTÍ KAPITOLY Zkoumání aktérů ve veřejněpolitickém výzkumu

Hlavní poselství

- Data získaná od konkrétních lidí-aktérů jsou pro veřejnou politiku nedocenitelná.
- Zatímco data kvantitativní povahy jsou ideální pro porozumění makrosituacím (např. charakteristiky domácností ohrožených chudobou, jejich regionální distribuce, dopady sociálních dávek na chování těchto domácností), data kvalitativní povahy (z rozhovorů, fokus-

ních skupin, pozorování apod.) jsou vhodná pro situace, kdy potřebujeme porozumět světům konkrétních lidí (Jak vypadají situace, v nichž se vyřizují sociální dávky? Jak probíhají z pohledu úředníků na úřadech práce a jak z pohledu žadatelů? Proč o dávky někteří lidé nežadají, přestože na ně mají nárok a o jejich existenci vědí?).

- Způsobů, jak získat data od konkrétních lidí, je nepřeberné množství.
- Expertní rozhovor je rozhovor, který výzkumník provádí s expertem na určitou oblast. Podle funkce rozhovoru rozlišujeme různé druhy expertních rozhovorů.

Typy výzkumných problémů, pro které jsou data vhodná

- Zachycení vnímání lidí jakožto uživatelů veřejných služeb nebo příjemců veřejněpolitických intervencí.

Příklady výzkumných otázek

- Jak vypadají situace, v nichž se vyjednává nebo děje určitá veřejněpolitická intervence (podpora v nezaměstnanosti, očkování u pediatra, nástup dítěte do mateřské školy, rozhodování o přidělení projektové podpory na ministerstvu)?
- Jak je vnímají různí aktéři daných situací?
- Jaká jsou formalizovaná, resp. subjektivně vnímaná pravidla těchto situací?

Typ dat či metody

- Rozhovory, fokusní skupiny, pozorování.

Doporučená metodologická četba

Bogner, A., Littig, B., Menz, W. eds. 2009. *Interviewing Experts*. London: Palgrave Macmillan.

Clark-Ibáñez, M. 2004. Framing the Social World with Photo-Elicitation Interviews. *American Behavioral Scientist* 47 (12): 1507–1527.

Novotná, H., Špaček, O., Šťovíčková Jantulová, M. eds. 2019. *Metody výzkumu ve společenských vědách*. Praha: Fakulta humanitních studií UK.

Doporučené praktické příklady využití dat

Hejzlarová, E. M., Mouralová, M., Konrádová, K. 2021. Nástup do veřejné mateřské školy v České republice: sonda do adaptace rodiče. *Orbis scholae* 15 (1): 57–81.

Příběhy sucha. 2022. Lokální souvislosti extrémních klimatických jevů, jejich percepce a ochota aktérů k participaci. Praha: Fakulta humanitních studií UK. <https://www.pribehysucha.cuni.cz>.

Rákoczyová, M., Trbola, R., Sirovátka, T. 2021. *Individuální práce s obtížně umístitelnými uchazeči o zaměstnání: Případová studie na vybraném kontaktním pracovišti Úřadu práce ČR*. Brno: VÚPSV. https://katalog.vupsv.cz/fulltext/vz_492.pdf.

Sedlačko, M., Staroňová, K. 2022. Putting Experts in Their Place: Achieving Policy Impact as an Outsider—academic in Civil Service Reforms in Slovakia. *International Journal of Social Welfare* 32, 1: 86–100. <https://doi.org/10.1111/ijsw.12538>.

Trlifajová, L., Gajdoš, A. 2019b. *Zkušenosti dlouhodobě nezaměstnaných*. Praha: Centrum pro společenské otázky – SPOT. <https://www.pracevobci.cz/upload/studies/15/factsheet-07.pdf>.

Zdroje

Alaszewski, A. 2006. *Using Diaries for Social Research*. London: SAGE.

Antikomplex 2016. *Divadlem ke změně. Vybrané texty k divadlu utlačovaných*. Praha. https://issuu.com/kristyna24/docs/metodika_o_divadle_utla__ovan__ch-o.

Baar van, H. 2012. Socio-economic Mobility and Neo-Liberal Governmentality in Post-Socialist Europe: Activation and the Dehumanisation of the Roma. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 38 (8): 1289–1304.

Bičáková, A., Kalíšková, K. 2018. *The Low-skilled in the Czech Republic*. Praha: Národohospodářský ústav AV ČR. https://idea.cerge-ei.cz/files/IDEA_Study_3_2018_Low_skilled/IDEA_Study_3_2018_Low_skilled.html#p=10.

Bogner, A., Littig, B., Menz, W. eds. 2009. *Interviewing Experts*. London: Palgrave Macmillan.

Clark-Ibáñez, M. 2004. Framing the Social World with Photo-Elicitation Interviews. *American Behavioral Scientist* 47 (12): 1507–1527.

Dobrá politika. 2020. *Dobrá politika zaměstnanosti musí lidem přinášet celkovou životní stabilizaci*. Praha: Centrum pro společenské otázky – SPOT. <https://www.pracevobci.cz/upload/studies/20/klicovazjisteni.pdf>.

Dohoda o partnerství (DoP, 2021–2027). 2022. <https://www.dotaceeu.cz/cs/evropske-fondy-v-cr/kohezni-politika-po-roce-2020/s>.

Donert, C. 2017. *The Rights of the Roma*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dudová, R., 2018. Příspěvek na péči jako „zvláštní peníze“: chápání a užívání příspěvku na péči v blízkých vztazích. *Gender a výzkum* 19 (1): 58–81.

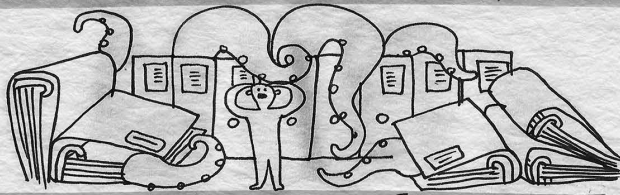
- Dufková, I., Nováková, M. 2016. *Hodnocení rizik podvodů a jejich možná prevence se zaměřením na projekty spolufinancované z prostředků Evropské unie*. Praha: Transparency International – Česká republika. <https://www.transparency.cz/wp-content/uploads/Hodnocen%C3%AD-rizik-a-podvod%C5%AF-a-jejich-mo%C5%BEen%C3%A1-prevence-2016.pdf>.
- Durnová, A. 2018. A Tale of "Fat Cats" and "Stupid Activists": Contested Values, Governance and Reflexivity in the Brno Railway Station Controversy. *Journal of Environmental Policy & Planning* 20 (6): 720–733.
- Durnová, A., Formánková, L., Hejzlarová, E. M. 2021. Empowered or Patronized? The Role of Emotions in Policies and Professional Discourses on Birth Care. *Critical Social Policy* 42 (1): 129–149. | 99
- Durnová, A., Hejzlarová, E. M. 2018. Framing Policy Designs Through Contradictory Emotions: The Case of Czech Single Mothers. *Public Policy and Administration* 33 (4): 409–427.
- Evaluace vnímaného fungování a efektivnosti vybraných nástrojů JMP z hlediska zvyšování transparentnosti v ESIF*. Deloitte. Praha: 2018. <https://www.dotaceu.cz/cs/evropske-fondy-v-cr/narodni-organ-pro-koordinaci/evaluace/knihovna-evaluaci/evaluace-vnimaneho-fungovani-a-efektivnosti-vybran>.
- Gřundělová, B. 2021. Client Experience of Street-level Activation Practices: Implementation of Discourage Policy in the Czech Republic. *Critical Social Policy* 41 (4): 566–585.
- Harper, D. 2002. Talking about Pictures: A Case for Photo Elicitation. *Visual Studies* 17 (3): 13–26.
- Hejzlarová, E. M. 2014. „Neviditelní“ aktéři v policy analysis. *Sociální studia* 11 (1): 109–129.
- Hejzlarová, E. M., Durnová, A. 2022. Spor o domácí porody jako příklad aktivizace občanské sféry: koncept societalizace Jeffreyho Alexandera. *Sociologický časopis* 58 (2): 151–180.
- Hejzlarová, E. M., Mouralová, M., Konrádová, K. 2021. Nástup do veřejné mateřské školy v České republice: sonda do adaptace rodiče. *Orbis scholae* 15 (1): 57–81.
- Heřmanský, M. 2019. Zúčastněné pozorování. In *Metody výzkumu ve společenských vědách*, eds. H. Novotná, O. Špaček a M. Štovičková Jantulová, 353–390. Praha: Fakulta humanitních studií UK.
- Hodnocení Strategie pro boj s podvody a korupcí v rámci čerpání fondů SSR v období 2014–2020*. 2018. Praha: Asociace pro transparentnost. <https://dotaceu.cz/cs/evropske-fondy-v-cr/narodni-organ-pro-koordinaci/evaluace/knihovna-evaluaci/hodnoceni-strategie-pro-boj-s-podvody-a-korupci-v>

- Hora, O., Horáková, M., Suchanec, M. et al. 2022. *Vyhodnocení dopadu a cílenosti programu společensky účelných pracovních míst realizovaného v roce 2017*. Praha: VÚPSV. https://katalog.vupsv.cz/fulltext/vz_494.pdf.
- Hora, O., Suchanec, M., Horáková, M., Rákoczyová, M., Sirovátka, T. 2018. *Zhodnocení krátkodobých a střednědobých dopadů vybraných programů APZ realizovaných v roce 2014 s důrazem na situaci dlouhodobě nezaměstnaných*. Brno: VÚPSV, Výzkumné centrum Brno. https://katalog.vupsv.cz/Fulltext/vz_447.pdf.
- Jacelon, C. S., Imperio, K. 2005. Participant Diaries as a Source of Data in Research with Older Adults. *Qualitative Health Research* 15 (7): 991–997.
- Jednotné metodické prostředí (JMP, 2014–2020). <https://www.dotaceeu.cz/cs/evropske-fondy-v-cr/2014-2020/metodicke-pokyny>.
- Jednotný národní rámec (JNR, 2021–2027). <https://www.dotaceeu.cz/cs/evropske-fondy-v-cr/2014-2020/metodicke-pokyny>.
- Křížková, M. 2013. *Analýza mediálního zobrazení Romů v českých médiích od začátku července 2011 do konce května 2012*. Praha: Agentura pro sociální začleňování.
- Majerčíková, J. 2017. Odklady povinné školní docházky v perspektivě učitelek mateřských škol. *Orbis scholae* 11 (1): 9–30.
- Malkki, L. H. 2008. Tradition and Improvisation in Ethnographic Field Research. In *Improvising Theory*, 162–188. Chicago: University of Chicago Press.
- Meuser, M., Nagel, U., 2009. The Expert Interview and Changes in Knowledge Production. In *Interviewing experts*, eds. A. Bogner, B. Littig a W. Menz, 17–42. London: Palgrave Macmillan.
- Moree, D. 2018. Qualitative Approaches to Studying Marginalized Communities. In *Oxford Research Encyclopedia of Education*. New York: Oxford University Press (online). <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264093.013.246>.
- Mouralová, M. 2019. *Učitelé jako aktéři vzdělávací politiky: konceptualizace aktérů ve veřejné politice a aplikace vybraných přístupů na příklad učitelů*. Disertační práce. Univerzita Karlova, Praha.
- Nedbálková, K. 2009. Řád veřejných toalet aneb Píšu pro sociologii ne pro svoji zábavu. *Biograf – časopis pro biografickou a reflexivní sociologii* (49): 50 odst. <http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=v4901>.
- Novotná, H., Špaček, O., Šťovíčková Jantulová, M. eds. 2019. *Metody výzkumu ve společenských vědách*. Praha: Fakulta humanitních studií UK.

- Novotný, V., Buchtíková, L. 2015. Ke studiu poradenských systémů v oblasti veřejných politik politických stran: Východiska výzkumu na příkladu ČSSD a ODS. *Acta Politologica* 7 (2): 101–118.
- Podlaha, B., Novák, K., Trlifajová, L. 2021. *Manuál pro podporu zaměstnanosti v obci*. Praha: Centrum pro společenské otázky – SPOT. <https://www.pracevobci.cz/upload/studies/27/Manual-pro-podporu-zamestnanosti-v-obci-final.pdf>.
- Potůček, M. ed. 2006. *Manuál prognostických metod*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Programové období 2021–2027 (PO 21+). <https://www.dotaceeu.cz/cs/evropske-fondy-v-cr/kohezni-politika-po-roce-2020>.
- Příběhy sucha. 2022. *Lokální souvislosti extrémních klimatických jevů, jejich percepce a ochota aktérů k participaci*. Praha: Fakulta humanitních studií UK. <https://www.pribehysucha.cuni.cz>. | 101
- Rákoczyová, M., Horáková, M. 2014. Sociální politika vstřícná k zaměstnanosti? Česká republika v období krize – politický diskurz a realita. In *Česká politika zaměstnanosti v době krize a po krizi*, T. Sirovátka, P. Horák, M. Horáková, O. Hora, M. Suchanec, M. Rákoczyová, 18–66. Brno – Boskovice: MUNI Press a František Šalé – Albert.
- Rákoczyová, M., Trbola, R., Sirovátka, T. 2021. *Individuální práce s obtížně umístitelnými uchazeči o zaměstnání: Případová studie na vybraném kontaktním pracovišti Úřadu práce ČR*. Brno: VÚPSV. https://katalog.vupsv.cz/fulltext/vz_492.pdf.
- Sedlačko, M., Staroňová, K. 2022. Putting Experts in Their Place: Achieving Policy Impact as an Outsider–academic in Civil Service Reforms in Slovakia. *International Journal of Social Welfare* 1–15. <https://doi.org/10.1111/ijsw.12538>.
- Sedláčková, T. 2019. Stávat se autentickým: Sartrovský sadomasochismus terénního výzkumu. *Biograf* (69–70): 63–79.
- Soukup, M. 2017. *Terénní výzkum v sociální a kulturní antropologii*. Praha: Karolinum.
- Stöckelová, T., Ghosh, Y. A. 2014. *Etnografie. Improvizace v teorii a terénní praxi*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Strategie pro boj s podvodny a korupcí v rámci čerpání fondů SSR v období 2014–2020*. 2013. Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj ČR. https://www.dotaceeu.cz/Dotace/media/SF/FONDY%20EU/2014-2020/Dokumenty/Ostatn%c3%ad/MMR_Strategie-proti-podvodum-SSR_FINAL3.pdf.
- Švaříček, R., Šedová, K. 2007. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál.

- Trlifajová, L. a kol. 2016. *Analýza politik nulové tolerance v Litvínově a Duchcově*. Praha: Centrum pro společenské otázky – SPOT. http://centrumspot.cz/wp-content/uploads/2016/07/SPOT_-_vyzkumna_zprava_-_Nulova-tolerance-v-Litvinove-a-Duchcove.pdf.
- Trlifajová, L. 2021. O ekonomických periferiích a omezování sociálního státu v Česku. In *Demokracie – jak dál? Rizika a výzvy pro Česko a svět*, ed. F. Outrata, 59–86. Praha: Vyšehrad.
- Trlifajová, L., Gajdoš, A. 2019a. *Příčiny obtížného uplatnění na trhu práce: vícenásobné bariéry*. Praha: Centrum pro společenské otázky – SPOT. <https://www.pracevobci.cz/upload/studies/16/factsheet-08.pdf>.
- Trlifajová, L., Gajdoš, A. 2019b. *Zkušenosti dlouhodobě nezaměstnaných*. Praha: Centrum pro společenské otázky – SPOT. <https://www.pracevobci.cz/upload/studies/15/factsheet-07.pdf>.
- Välimäki, T., Vehviläinen-Julkunen, K., Pietilä, A. M. 2007. Diaries as Research Data in a Study on Family Caregivers of People with Alzheimer's Disease: Methodological Issues. *Journal of Advanced Nursing* 59 (1): 68–76.
- Vaňková, M. 2010. Výzkumník lapený: Úvahy k (a)symetrii vztahů mezi výzkumníkem a zkoumaným. *Biograf* (52–53): 46 odst.
- Veselý, A. 2007. Analýza a vymezení problému. In *Analýza a tvorba veřejných politik. Přístupy, metody a praxe*, 191–234. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Veselý, A. 2010. *Vymezení a strukturace problému ve veřejné politice*. Praha: Karolinum.
- Veselý, A., Nekola, M. eds. 2007. *Analýza a tvorba veřejných politik. Přístupy, metody a praxe*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Vnímání korupce v rámci ESI fondů*. 2017. Praha: INESAN. <https://www.dotaceeu.cz/cs/evropske-fondy-v-cr/narodni-organ-pro-koordinaci/evaluace/knihovna-evaluaci/indikatory-spokojenosti-a-vnimani-korupce-v-esif-z>.
- Wiseman, V., Conteh, L., Matovu, F. 2005. Using Diaries to Collect Data in Resource-Poor Settings: Questions on Design and Implementation. *Health Policy and Planning* 20 (6): 394–404.
- Władyniak, L., Trlifajová, L., Kudrnáčová, M. 2019. *Voni kvůli tomudle mě nikde nechtěli... Zkušenosti dlouhodobě nezaměstnaných a příčiny jejich postavení na trhu práce*. Praha: Centrum pro společenské otázky – SPOT. <https://www.pracevobci.cz/upload/studies/8/SPOT-Zkusenosti-dlouhodobě-nezamestnaných.pdf>.
- Závěrečná zpráva. 2019. Praha: Asociace pro transparentnost. https://www.dotaceeu.cz/getmedia/7417a876-82a2-44e4-8a37-b5bb-247661f8/12-zaverecna_zprava_z_projektu_Mapovani_rizik_korupce_v_regionech.pdf.aspx?ext=.pdf.

ADMINISTRATIVNÍ DATA

② VEŘEJNĚPOLITICKÉ DOKUMENTY

• Co všechno tvoří úředníci
PROGRAMY PLÁNY ZÁMĚRY KONCEPCE

V ČESKU

EVALUACE STRATEGIE ANALÝZY

• nejsou právně závazné

PŘÍKLAD → JAK SE VYVIJÍ STRATEGIE
INTEGRACE CIZINCŮ NA MÍSTNÍ ÚROVNI

PŘÍKLAD → JAK VYPADAJÍ EVALUAČNÍ ZPRÁVY
A JAK S NIMI MINISTERSTVA NE/PRACUJI

③ LEGISLATIVNÍ DOKUMENTY

VE VEŘEJNĚPOLITICKÉM VÝZKUMU

• jak zkoumat zákony a vyhlášky

PŘÍKLAD → JAK ZÁKONY MĚNÍ ŽIVOT
SAMOŽIVITELK

PŘÍKLAD → JAK POSLANCI ŽERMUJÍ
ÚSTAVNÍM SOUDEM

§ ZÁKONODÁRNÁ
MOC

④ ROZSUDKY A SPRÁVNÍ ROZHODNUTÍ

VE VEŘEJNĚPOLITICKÉM VÝZKUMU

• jak zkoumat soudní rozhodnutí

PŘÍKLAD → JAK SOUDY A JINÉ ORGÁNY
ROZHODOVALY VE VĚCI DOMÁCÍCH PORODŮ

PŘÍKLAD → JAK SOUDCI ZPŮVODŇUJÍ
TRESTY ROZHODR

SOUDNÍ
MOC

⑤ VEŘEJNĚPOLITICKÉ DOKUMENTY EVROPSKÉ UNIE

• jak to vypadá
na evropské úrovni
TŘEBA PRAVĚ NESO

② STRATEGIE ③ ZÁKONY
KONCEPCE VYHLÁŠKY

PŘÍKLAD → JAK SE PSALO
O SLADOVÁNÍ V EU

PŘÍKLAD → JAK EU OVLIVŇOVALA
VZNIK ČESKÉHO SLUŽEBÁKU

⑥ SBĚR DAT PROSTŘEDNICTVÍM ZÁKONA O SVOBODNĚM PŘÍSTUPU K INFORMACÍM zákon č. 106

• jak se k datům dostat

PŘÍKLAD → JAK DĚTI SE ZTP
(NE) VYUŽIVALY PĚČI
V COVIDU (JAK DOSTAT
DATA Z POJIŠTŮVEN)

PŘÍKLAD → JAK OBCE DĚLAJÍ
SOCIÁLNÍ POLITIKU

ČÁST 2

ADMINISTRATIVNÍ DATA

Eva M. Hejzlarová, Magdalena Mouralová

Další část knihy se věnuje administrativním datům, tj. datům vytvářeným zejména různými složkami státu, ale také společnými orgány více států a dalšími organizacemi veřejného sektoru a někdy též sektorů soukromého a občanského. Pro administrativní data je typické, že vznikla nezávisle na výzkumu a pro jiný než výzkumný účel, totiž pro účel vládnutí a spravování věcí veřejných (např. pro plánování, řízení, regulaci, kontrolu, evaluaci, rozhodování, monitoring, vymáhání pravidel). Nejčastěji se jedná o data textového charakteru (různé typy dokumentů), kterým se v této části věnujeme primárně, ale k administrativním datům patří i různé statistiky, výkazy a další data kvantitativního charakteru, jimž se v této části příliš nevěnujeme, ale jsou částečně pokryty v kapitole 11. | 105

Do části **Administrativní data** jsme zařadily čtyři kapitoly, které se zabývají různými druhy dokumentů, jež vznikají zejména při činnosti orgánů zákonodárné, výkonné a soudní moci v Česku i na úrovni Evropské unie, a jednu kapitolu týkající se možnosti získání administrativních dat. Kapitola 2 nazvaná **Veřejněpolitické dokumenty v Česku** přináší přehled různých typů dokumentů a věnuje se zejména dokumentům produkovaným pro exekutivní účely (typicky na ministerstvech, na krajských úřadech a ve vedení obcí a v jejich příspěvkových organizacích, ale též v nestátních neziskových i komerčních organizacích). Kapitola 3 **Legislativní dokumenty ve veřejněpolitickém výzkumu** a kapitola 4 **Rozsudky a správní rozhodnutí ve veřejněpolitickém výzkumu** se zaměřují na dokumenty reprezentující zákonodárnou, resp. soudní složku moci, kapitola 5 **Veřejněpolitické dokumenty Evropské unie** se pak věnuje dokumentům produkovaným na úrovni EU.

Všechny čtyři kapitoly pojednávají o významu těchto dokumentů pro fungování společnosti, jejich závaznosti i systematicke, velká pozornost je pak věnována jejich významu pro poznávání v rámci veřejněpolitického výzkumu a úskalím i výhodám jejich využívání jako

dat. Zejména kapitolu 4, ale do velké míry i kapitolu 3 a 5, považujeme v českém akademickém prostředí za unikátní.

106 | Kapitoly mají přehledový charakter a mohlo by se zdát, že patří spíše do obecné učebnice politických věd než do metodologické učebnice. Přesto jsme si byly jisté, že je v této učebnici chceme. Stávající učební texty se totiž existenci tohoto typu dat nijak nevěnují a potýkání se s nimi příliš netematizují. Jak ale ukazují samotné kapitoly a příklady v nich, metodologická rozhodnutí o povaze datasetu, o jeho případné redukci či rozšíření, ale i porozumění jeho povaze nejsou samozřejmé a banální – nejsou to jen technické detaily a postupy, které si může každý nastudovat sám, ale vyžadují relativně dobrou orientaci v terénu. Těmito čtyřmi kapitolami tak chceme přispět k tomu, aby měli začínající výzkumníci a výzkumnice v oblasti veřejné politiky při využívání administrativních dat pevnější půdu pod nohama a aby jejich výzkum neměl oporu jen v dobře stanoveném cíli a výzkumné otázce, resp. v analýze a dalších krocích, které charakterizují dobrý výzkum, ale i v oblasti datasetu.

Rády bychom upozornily také na jedno riziko, které s sebou nese „přehledový“ rozvrh kapitol obsažených v části **Administrativní data**, a tím je oslabující se aktuálnost. Administrativní data, která popisujeme, jsou odvozena od nejrůznějších regulací a procesů a jako taková se časem proměňují. Tyto změny – stejně jako třeba nestálost internetových odkazů – pochopitelně není možné v knize zachytit, a apelujeme proto na čtenáře a čtenářky, aby si informace týkající se konkrétního kontextu daných dat ověřovali z aktuálních zdrojů. Věříme, že kromě nejrůznějších praktických linků a tipů je v uvedených kapitolách zachycena i řada úvah a postřehů, které si svou obecnější platností zachovají.

Čtyři kapitoly o dokumentech pak doplňuje kapitola 6 nazvaná **Sběr dat prostřednictvím zákona o svobodném přístupu k informacím ve veřejněpolitickém výzkumu**, jejíž zacílení je poněkud odlišné. Nepředstavuje typ dat podle jejich charakteru, původního cíle či oblasti, ve které vznikají, ale popisuje, jak se k těmto datům, jsou-li produkována veřejnými institucemi, dostat, pokud nejsou zveřejněna. Název kapitoly odkazuje k zákonu č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím, jehož možnosti jsou v textu popsány. Využití tohoto zákona ale není jedinou (a možná by ve většině případů nemělo být ani první) možností – řada institucí, resp. konkrétních zaměstnanců a zaměstnankyň, je velmi vstřícných a na poskytnutí potřebných údajů se s nimi lze domluvit. I tato kapitola je v českém prostředí výjimečná, protože využití zákona o svobodném přístupu k informacím nebylo v kontextu výzkumu zatím zpracováno.

Stejně jako ostatní kapitoly v této knize obsahují i kapitoly shromážděné v části **Administrativní data** kromě obecného pojednání také konkrétní příklady. U kapitoly 4, která se zabývá rozhodnutími soudů a správních orgánů, je namísto jednoho příkladu zařazen – možná trochu překvapivě – rozhovor. Nápad na jeho realizaci vznikl z důvodu časové nouze (a obecně nedostatku výzkumů pracujících s rozhodnutími soudů jako s typem dat), ale s jeho podobou jsme ve výsledku více než spokojeni. V kolegiálním dialogu Venduly Kolařík Mezeiové a Jakuba Drápala je zachyceno upřímné svědectví nejen o průběhu velmi originálního výzkumu, ale také obecnější úvahy, které by v klasickém příkladu vyznívaly nepatřičně.

Závěrem dodejme, že administrativní data využívá ve větší či | 107
menší míře v podstatě každý veřejněpolitický výzkum, ne vždy jako analytický materiál, ale minimálně pro charakterizaci věcné oblasti a zasazení zkoumaného tématu do souvislostí. V naší knize je jejich využití ilustrováno i v řadě dalších příkladů. Okrajově se objevuje v kapitolách 7 a 8 a velmi intenzivně v kapitolách 11, 13, 14 a 15. Příklad Jana Skalíka z kapitoly 11 by dokonce bylo možné zařadit přímo do této části, protože využívaná data lze z velké části považovat i za data administrativní, vyprodukovaná Poslaneckou sněmovnou.

Kapitola 2

VEŘEJNĚPOLITICKÉ DOKUMENTY V ČESKU

Eva M. Hejzlarová, Marie Jelínková, Simona Smrčková

108 | Za veřejněpolitické dokumenty v obecném slova smyslu lze považovat **dokumenty, které vznikají při snaze o řešení nějaké veřejné politiky**. Do této definice spadá velké množství různých typů dokumentů – od rezortních strategií a zápisů jednání ministerských pracovních skupin přes stenozáznamy z parlamentního projednávání zákonů a zákony samotné až po dílčí rozhodnutí úřadů, zápisy z jednání zastupitelstev samospráv či soudní rozhodnutí. Toto široké pojetí zahrnuje i dokumenty vydávané nejrůznějšími aktéry mimo veřejnou a soudní správu. Typicky může jít o dokumenty, ve kterých organizace formulují svůj postoj k určitému problému (tzv. *position papery* a *policy papery*), nebo výroční zprávy organizací občanského sektoru, v některých případech ale i firem nebo jejich střešních organizací, které jsou s nějakou veřejnou politikou svázány. Zvykově se z veřejněpolitických dokumentů vydělují legislativní dokumenty a také soudní a správní rozhodnutí, a to z toho důvodu, že jsou právně závazné. S cílem je blíže představit vznikly samostatné kapitoly 3 a 4. Podobně nejsou za veřejněpolitické dokumenty považovány mediální výstupy, přestože i ony mohou mít veřejněpolitickou relevanci (viz kap. 7).

Tato kapitola se soustředí zejména na **dokumenty vznikající na ministerské a vládní úrovni a na dokumenty provázející vznik legislativy** do momentu, kdy se její návrh dostane do parlamentu. Ambicí kapitoly je představit výhody a úskalí práce s veřejněpolitickými dokumenty, nabídnout způsoby, jakými lze s veřejněpolitickými dokumenty výzkumně pracovat, a zpřehlednit terén veřejněpolitických dokumentů na uvedených úrovních (na tento poslední úkol se v kontextu Evropské unie zaměřuje kap. 5). V závěru kapitoly pak bude pozornost věnována dvěma konkrétním příkladům využití veřejněpolitických dokumentů ve výzkumu. Příklad Marie Jelínkové ukáže výzkum založený na analýze strategických dokumentů týkajících se integrace cizinců, příklad Simony Smrčkové pak pracuje s analýzou evaluačních zpráv v jedné fázi veřejněpolitického výzkumu.

2.1 Výhody, úskalí a etické aspekty výzkumné práce s veřejněpolitickými dokumenty

Výhoda využití veřejněpolitických dokumentů spočívá v tom, že jsou tvořeny ve všech oblastech veřejné politiky a že bývají relativně **snadno dohledatelné a dostupné**. Pokud nejsou dostupné veřejně, lze je získat buď na základě osobní žádosti, nebo žádosti na základě zákona o svobodném přístupu k informacím (srov. kap. 6). Některé veřejněpolitické dokumenty mají pravidelný rytmus vydávání (např. výroční zprávy, každoročně aktualizované plány – srov. příklad Marie Jelínkové v podkap. 2.4.1), díky kterému lze sledovat vývoj veřejněpolitických témat v čase; stejně tak se nabízí například komparace typově podobných dokumentů na úrovni různých institucí.

| 109

Nevýhody nebo limity využití veřejněpolitických dokumentů souvisejí s jejich ambivalentní povahou. Na jedné straně jsou typicky přístupné veřejnosti a odrážejí řadu podstatných důrazů či projevů veřejných politik (některé veřejněpolitické dokumenty mívají silný deklaratorní charakter, případně zrcadlí kapacity svých tvůrců nebo specifický jazyk), na druhé straně nemusí být bez dalšího zkoumání úplně jasné, kdo se na nich podílel, s jakou motivací tak činil, na jaké publikum byly primárně cíleny a jaké byly obecnější okolnosti vzniku dokumentu.³² Důraz na **kontext vzniku dokumentů** a funkci, kterou jim přisuzují jejich tvůrci, je ostatně něco, co mají veřejněpolitické dokumenty společné s jinými druhy dat, jež nevznikly za účelem výzkumu – klíčové je proto znát kontext jejich vzniku, aby byly naše analýzy a interpretace odpovídající. **Konzultace s insidery**, kteří tento kontext znají, je důležitou součástí práce s veřejněpolitickými dokumenty i z jiných důvodů. Z těch praktičtějších lze zmínit změny v názvosloví nebo ve frekvenci vydávání dokumentů, ve kterých se může výzkumník či výzkumnice snadno ztratit. Podstatná je role insiderů i z toho důvodu, že kultura organizací ve smyslu systematickosti a pravidel pro tvorbu a ukládání veřejněpolitických dokumentů není

³² Podle expertních zkušeností přitom drtivá většina veřejněpolitických (dále jen VP) dokumentů vzniká ze dvou příčin. První je vynucení legislativou (např. Krajské plány rozvoje sociálních služeb) a druhou je vynucení podmínkami financování programů z prostředků evropských fondů. S tímto stavem pak souvisí velmi kolísavá úroveň zpracování těchto VP dokumentů – některé jsou psány s upřímnou snahou o zhmotnění plánu, jiné jen se snahou být připraveny v šuplíku, až nastane jejich čas a budou se moci přiložit k žádosti o finanční dotaci. Výjimkou proto nejsou strategie či plány, které nedefinují odpovědnost, časový rámec nebo konkrétní výstup. Vnějšíkově tak jeví znaky strategií, ale jejich funkce je od začátku definovaná jinak.

v současném Česku nejvyšší myslitelná a zejména ve sféře interních dokumentů se mohou objevit nesrovnalosti.³³

110 | Z hlediska etických aspektů není výzkum zahrnující veřejněpolitické dokumenty nijak zapeklitý. Pokud výzkum vychází z veřejněpolitických dokumentů, které jsou obecně dostupné, spočívají nároky v podstatě jen v **pečlivé práci se zdroji a snaze o obecnou výzkumnickou integritu**. Ta spočívá v naplňování co nejvyšších standardů kvality výzkumné práce, zjednodušeně řečeno v poctivosti při realizaci výzkumu a referování o něm a v kontaktu s dostupným vědeckým poznáním. Etické napětí by nicméně mohlo vzniknout v případě, že by měl výzkumník k dispozici neveřejné materiály – například díky svým nadstandardním kontaktům ve veřejné správě. V takové situaci doporučujeme vynaložit úsilí na jejich získání standardní cestou, tj. například na základě žádosti. Pokud by tato cesta nebyla z nějakého důvodu možná nebo úspěšná, lze s těmito dokumenty pracovat v režimu „off-the-record“. Výzkumník daná data nevyužívá přímo (např. v citacích) a nemůže na jejich základě formulovat silné závěry, ale může jejich znalost využít při interpretaci svého základního datasetu nebo třeba při dotazování respondentů. Využití dat, jejichž původ nemůžeme ve výzkumné zprávě uvést, je kontraproduktivní zejména ze dvou důvodů: za prvé ohrožuje budoucí vztahy mezi výzkumníky a veřejnou správou a za druhé klade otazník nad důvěryhodností samotného výzkumu.

2.2 Typy veřejněpolitických dokumentů

Typologie veřejněpolitických dokumentů není zcela ustálená. Veselý et al. (2005) rozdělují veřejněpolitické dokumenty podle jejich funkce a způsobu vzniku na čtyři typy:

33 Úsměvnou ilustrací je zkušenost částečně zachycená v diplomové práci *Etické aspekty využívání behaviorálních poznatků při tvorbě veřejné politiky na případu sdíleného lékového záznamu* (Havlíček 2021). Autor potřeboval zjistit jména zástupců Pracovní skupiny k lékovému záznamu, která fungovala na Ministerstvu zdravotnictví, aby s těmito lidmi mohl provést expertní rozhovory. Ministerstvo ale podle svého vyjádření tyto detaily o pracovní skupině nearchivuje, takže autor nedostal ani informace o členech ani další informace o činnosti skupiny. Prostřednictvím své známé se nicméně dostal k seznamu organizací, které byly v pracovní skupině zastoupeny, a s těmi si pak korespondoval a ptal se na jména konkrétních osob. Někde byl úspěšný, někde ne, někde byla daná osoba identifikována, ale nebyla si úplně jistá, zda šlo o účast právě v této pracovní skupině.

- legislativní (ty jsou v této knize zpracovány v samostatné kap. 3),
- strategické (strategie, koncepce, dlouhodobé záměry, plány, akční plány, plány rozvoje, strategické plány, národní politiky),
- výzkumné (veřejněpolitické analýzy, výzkumné zprávy),
- deklarativní a advokační (programové prohlášení vlády, dokumenty politických stran).

Autoři této typologie nicméně připouštějí, že je možné z této perspektivy uvažovat také o fiskálních veřejněpolitických dokumentech, případně implementačních veřejněpolitických dokumentech (Veselý et al. 2005, 50). Dalšími možnými perspektivami, na jejichž základe lze veřejněpolitické dokumenty členit, jsou politická úroveň, na které dokumenty vznikají, komplexita problému či cílové skupiny a časový horizont (Veselý et al. 2005, 50–51).

| 111

Následující zřehlednění výše uvedenou typologii nerozporuje, ani jí nijak nekonkuruje – je totiž vedeno jinou logikou. Naším cílem je za prvé představení **veřejněpolitických dokumentů podle konkrétních klíčových aktérů**. Kapitola se detailněji zaměřuje na veřejněpolitické dokumenty na ministerské a vládní úrovni, u ostatních aktérů je stručnější. Za druhé je důraz kladen na maximální názornost a návod, jak se k dokumentům dostat. Zejména druhý uvedený cíl je riskantní, protože veřejněpolitické dokumenty si žijí vlastním životem a názvosloví, které používají, i místa, kde je lze dohledat, se mění. Přesto podle nás stojí jisté zřehlednění za pokus.

Tabulka 2.1 sice zachycuje pouze **úroveň ministerstev** jako zástupců ústředních orgánů státní správy, ale může být vodítkem i pro hledání obdobných dokumentů na krajské nebo obecní úrovni.

Dalším důležitým aktérem, v jehož gravitačním poli vzniká řada podstatných veřejněpolitických dokumentů, je **vláda** (srov. tabulka 2.2). Z institucionální kategorizace, kterou zde nabízíme, vypadává mezirezortní, tzv. vnější připomínkové řízení, kterým procházejí přepracované legislativní dokumenty předtím, než se dostanou na pořad jednání vlády. Cesta legislativní normy (návrhu zákona, vyhlášky apod.) na jednání vlády je zaznamenána v databázi veKLEP (Úřad vlády ČR 2022a), která je verzí eKLEP (Úřad vlády ČR 2022b) – elektronické Knihovny připravované legislativy – pro veřejnost. K dohledání jsou zde detaily vnějšího připomínkového řízení, tj. připomínky ze všech rezortů, výsledek jejich vypořádání a finální stav normy. Od roku 2007 jsou zde rovněž výsledky hodnocení dopadů regulace (tzv. RIA, srov. Vitek 2011).

TABULKA 2.1: Přehled veřejněpolitických dokumentů ministerstev

TYP DOKUMENTU	KONKRÉTNÍ DOKUMENT	KDE LZE DOKUMENT NAJÍT
Strategické a koncepční dokumenty	<ul style="list-style-type: none"> • zastřešující strategické dokumenty (Politika, Bílá kniha, Strategický rámec) • strategické dokumenty (Koncepce, Strategie, Plán) • strategické prováděcí dokumenty (Operační program, Implementační plán, Program, Akční plán)³⁴ 	<ul style="list-style-type: none"> • Databáze strategií. Portál strategických dokumentů v ČR (MMR 2022a) • Webové stránky úřadu
112 Dokumenty, které se váží k realizaci strategických a koncepčních dokumentů	zprávy o realizaci/plnění a evaluační zprávy	<ul style="list-style-type: none"> • Webové stránky úřadu • Knihovna evaluací (MMR 2022b)
Dokumenty semiformální povahy vztahující se k dílčím aktivitám úřadu	zápisy z jednání pracovních skupin na úrovni ministerstev	<ul style="list-style-type: none"> • na vyžádání na úřadu, případně prostřednictvím zákona o svobodném přístupu k informacím (srov. kap. 6)
Dokumenty směřující „dovnitř“ úřadu	organizační řád, příkaz ministra/státního tajemníka, pravidla pro vnitřní připomínkové řízení	<ul style="list-style-type: none"> • na vyžádání na úřadu, případně prostřednictvím zákona o svobodném přístupu k informacím (srov. kap. 6)
Dokumenty sloužící pro komunikaci „vně“ úřadu³⁵	tiskové zprávy, zprávy na sociálních sítích	<ul style="list-style-type: none"> • na vyžádání na úřadu, případně prostřednictvím zákona o svobodném přístupu k informacím (srov. kap. 6), na webových stránkách nebo sociálních sítích

Zdroj: Hejzlarová

³⁴ Členění strategických dokumentů podle Ministerstva pro místní rozvoj (2017).

³⁵ Tyto dokumenty lze samozřejmě považovat i za mediální výstupy (srov. kap. 7) nebo za výstupy ze sociálních sítí (srov. kap. 8) – uvádíme je zde proto, že v přehledu dokumentů relevantních pro ministerstva (resp. vládu v tabulce 2.2) mají své místo a dává smysl o nich uvažovat i v tomto kontextu.

TABULKA 2.2: Přehled veřejněpolitických dokumentů vlády

TYP DOKUMENTU	KONKRÉTNÍ DOKUMENT	KDE LZE DOKUMENT NAJÍT
Strategické a koncepční dokumenty	Programové prohlášení vlády	• Na webových stránkách www.vlada.cz
Dokumenty, které se váží k realizaci strategických a koncepčních dokumentů	Plán legislativních prací vlády, Plán nelegislativních prací vlády, Zpráva vlády o plnění programového prohlášení (nejednotný název, nepravidelné)	• Na webových stránkách www.vlada.cz
Dokumenty vztahující se k dílčím aktivitám vlády	programy jednání vlády, záznamy, usnesení a uveřejňované materiály pro jednání vlády, nepodléhají-li režimu utajení	• Databáze zVlády
Dokumenty vztahující se k dílčím aktivitám poradních, pracovních a jiných orgánů vlády	statuty, jednací řády, zápisy z jednání, příslušné strategie, roční plány práce	• Na webových stránkách www.vlada.cz nebo na vyžádání na úřadu
Dokumenty směřující „dovnitř“ úřadu	Jednací řád vlády, Organizační řád	• Na webových stránkách www.vlada.cz nebo na vyžádání na úřadu
Dokumenty sloužící pro komunikaci „vně“ úřadu	tiskové zprávy, zprávy na sociálních sítích	• Na vyžádání na úřadu, na webových stránkách nebo sociálních sítích

| 113

Zdroj: Hejzlarová

Činnost **parlamentu** je pojednaná v kapitole 3, kde se věnujeme jednacímu řádu obou komor a procesu schvalování zákonů včetně stenozáznamů z rozprav, které mohou být důležitým zdrojem dat. Velmi nápomocný je Digitální repozitář poslanecké sněmovny, jehož součástí je Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, která nabízí záznamy o činnosti zákonodárných sborů od roku 1848. Dvěma oblastmi, které jsou stranou plenárního jednání (a neřeší je tudíž kap. 3) a které jsou veřejněpoliticky relevantní, jsou:

- jednání výborů, podvýborů, komisí, delegací a zápisy z nich; tato jednání jsou neveřejná a zápisy z nich také – je možné si je ale vyžádat prostřednictvím zákona o svobodném přístupu k informacím (srov. kap. 6);
- veřejná slyšení, semináře a kulaté stoly; veřejná slyšení se v poslanecké sněmovně typicky konají v rámci činnosti výborů a záznamy o jejich průběhu nejsou veřejné, v senátu jsou naopak plenární a existují z nich často videozáznamy.

Poslední důležitou skupinou aktérů jsou **organizace občanského sektoru** (např. spolky, nadace), organizace zřizované státem nebo samosprávou (např. školy), příspěvkové organizace (např. muzea, dětské diagnostické ústavy), politické strany a řada dalších. Výčet relevantních aktérů přitom vždy záleží na kontextu výzkumného problému – stejné je to i s dokumenty, které tito aktéři tvoří. Typicky jde nicméně o statuty nebo zakládací listiny, výroční zprávy, deklarace, volební programy (u politických stran), tiskové zprávy, u think tanků pak zvláště o studie.

114 | 2.3 Možnosti výzkumného přístupu k veřejněpolitickým dokumentům

V této části budou představeny tři možnosti, jak veřejněpolitické dokumenty využít při výzkumu. První znamená využít je pro orientaci v tématu, ověřování a kontext. Druhou možností je využít dokumenty jako jeden z více zdrojů dat, které analyzujeme. Třetí varianta je soustředit se ve výzkumu výhradně na veřejněpolitické dokumenty.

Nejčastější využití veřejněpolitických dokumentů je v rámci tzv. *desk research*. Ten bývá v tradiční lineární představě výzkumného procesu považován za jednu z počátečních fází výzkumu, kdy je třeba se zorientovat v tématu. Lze si ho ale představit i jako vrstvu nebo linku, která výzkumníka provází po celý výzkumný proces. Pokud uvažujeme spíše lineární model, obnáší desk research seznámit se před vstupem do terénu, rozuměj před realizací rozhovorů a dalších výzkumnických iniciativ, s legislativními a strategickými dokumenty, webovými stránkami vládních i nevládních aktérů v dané věci, případně mediálními výstupy. Pokud bychom se klonili k nelineární představě výzkumu, může fáze seznamování se s veřejněpolitickými dokumenty nastat později a třeba i výběrově. V obou pojetích přitom hovoříme o **studiu dokumentů a o kontextuálním využití veřejněpolitických dokumentů** (např. ve chvíli, kdy v závěrečné práci popisujeme vedle teoretických východisek také „věcná východiska“), nikoliv o analýze v pravém slova smyslu.

Další možností je využití veřejněpolitických dokumentů jako **plnohodnotného zdroje dat vedle zdrojů dalších**. Tato možnost se nabízí zejména ve chvíli, kdy se výzkum může opřít o komplexní teoretický rámec. Příkladem takového rámce může být teorie, v níž je jednou z proměnných určitá politika, kterou lze operacionalizovat do podoby veřejněpolitických dokumentů. Takovou možnost nabízí například teorie sociální konstrukce cílových populací (Schneider

a Ingram 1993, srov. Nekola, Hejzlarová a Kohoutek ed. 2020). Podobně lze veřejněpolitické dokumenty využít v rámci komplexního výzkumného designu, který předpokládá analýzu veřejněpolitických dokumentů (např. process tracing, srov. kap. 14). Dále existuje řada dalších možností využití veřejněpolitických dokumentů, kde je již třeba kritický a základně analytický přístup, ale kde zároveň absentuje komplexní teoretický nebo analytický rámec. Typicky jde o kritický a bohatý přehled vývoje určité veřejné politiky, na jehož pozadí se věnujeme nějakému dílčímu jevu, případně využití veřejněpolitických dokumentů jako důkladné a analyticky propracované fáze výzkumu (srov. příklad Simony Smrčkové v podkap. 2.4.2).

Poslední varianta výzkumného využití veřejněpolitických dokumentů znamená **soustředit se analyticky výhradně na tyto dokumenty** a učinit z nich středobod výzkumné práce. Tato možnost předpokládá velmi dobrou znalost výzkumného terénu a ideálně i předem prověřený dataset (nelze spoléhat na to, že „se“ to nějak poskládá). Veřejněpolitické dokumenty totiž nebývají tak bohaté jako mediální výstupy, omezuje je často formální jazyk (zejména ty oficiální) a určitá míra obecnosti – to jsou všechno okolnosti, které komplikují pozici veřejněpolitických dokumentů jakožto těžiště výzkumu. Když se ale podaří tato rizika zmenšit, například velkým objemem dat a zacílením na jeden jejich konkrétní aspekt v čase, případně rozmanitostí veřejněpolitických dokumentů a již zmiňovanou důvěrnou znalostí dané oblasti, může vzniknout velmi cenné poznání. Dalším neopominutelným předpokladem je silná, metodologicky informovaná analýza.

| 115

2.4 Příklady využití veřejněpolitických dokumentů ve výzkumu

V následující části budou představeny dva příklady využití veřejněpolitických dokumentů ve výzkumu. Jako první bude svůj výzkum představovat Marie Jelínková – ta analyzovala strategické dokumenty v oblasti politiky integrace a prostřednictvím analýzy sledovala vývoj jednotlivých dílčích témat. Veřejněpolitické dokumenty tedy využila jako hlavní zdroj dat svého výzkumu. Druhý příklad napsala Simona Smrčková, která popisuje práci s evaluačními zprávami – jejich sběr, logiku třídění a analýzu. Na rozdíl od prvního příkladu zde analýza dokumentů tvoří první část výzkumu, na kterou navazují další.

2.4.1 Příklad analýzy strategických dokumentů v oblasti lokální integrační politiky migrantů (Marie Jelínková)

116 |

Otázka, která mě aktuálně nejvíc zajímá, je, jak jsou v Česku nastavovány politiky směrem k integraci migrantů na lokální a krajské úrovni. V migračních studiích byl význam lokální integrace dlouho opomíjen. Současné studie se nicméně věnují právě podobám integrace v místě, kde migranti žijí, pracují, posílají děti do škol, stýkají se s místními atp. (Jelínková 2019; Jelínková a Valenta 2022). Často docházejí k závěru, že právě lokální interakce hrají v procesu integrace zásadní roli.

Přestože má výše uvedená otázka více rovin (např. rovinu implementační praxe), rozhodla jsem se samostatně se zaměřit na úroveň strategických dokumentů a zúžit výzkumnou otázku na: Jak lokální integraci migrantů pojmají strategické dokumenty? A jak se toto pojetí vyvíjí v čase? Výhodou bylo, že strategickou rovinou tohoto tématu se v Česku zabývá jen minimum prací (Valentová 2018; Pořízek 2018) a že tyto otázky jsou relevantní pro řadu aktérů. Příchod ukrajinských uprchlíků, či spíše uprchlic, v průběhu roku 2022 ukázal, jak důležité je (mimo řadu jiných věcí) rozumět právě nastavení lokální integrační politiky. Obrovský tlak, který tato situace na obce vytvořila, ukázal, že obce reagovaly v době krizového stavu obecně velmi dobře. Následně však sehrála negativní roli absence strukturálního zapojení obcí do lokální integrační politiky, které jsem ve své analýze (viz dále) popsala.

Ve své výzkumné činnosti se dlouhodobě řídím imperativem, že by měla být k veřejnému prospěchu (či minimálně neškodit) a že výzkum by měl být replikovatelný, transparentní a měl by velice uvážlivě zacházet s citlivými daty. V tomto konkrétním výzkumu jsem se snažila o obecně poctivý a promyšlený přístup, o zahrnutí všech relevantních dokumentů a o co největší otevřenost analytické práce.

Úplně na začátku jsem uvažovala nad tím, že do svého zkoumání zahrnu i evropský rámec. To se nakonec ukázalo jako ne úplně nosný směr. Důležitost integrace na lokální úrovni totiž sice vyzdvihují *Společné základní zásady politiky integrace přistěhovalců v EU (2004)*³⁶, které (nezávazně) formulují zásady, na nichž by měly stát

36 Známe pod názvem *Common Basic Principles for Immigrant Integration Policy in the EU*. https://ec.europa.eu/migrant-integration/library-document/common-basic-principles-immigrant-integration-policy-eu_en.

integrační politiky členských států. Zároveň ale neexistuje mechanismus, který by ze strany EU mohl zásadněji národní politiky v takovémto detailu ovlivnit, a v praxi tak nelze tento vliv pozorovat.³⁷ Skončila jsem tedy jen u zohlednění evropského rámce.

V druhém kroku jsem se pak zaměřila na identifikaci českých strategických dokumentů v oblasti integrace migrantů, které byly přijaty na *národní* úrovni. Díky svému dlouhodobému působení na poli migračních politik jsem tušila, že v této oblasti existuje šest strategických dokumentů³⁸ (většinou koncepcí), což jsem si následně ověřila. Vzhledem k tomu, že první strategický materiál k tématu integrace migrantů vstoupil v platnost až v roce 2000, nabízelo se začít pracovat s dokumenty od roku 2000 dále. Další výhodou pak byla na první pohled dobrá dostupnost těchto dokumentů. Od roku 2006 byly dokumenty dostupné na stránkách Ministerstva vnitra, starší dokumenty pak na stránkách *cizinci.cz*, které provozuje Ministerstvo práce a sociálních věcí.

Před začátkem samotné analýzy jsem měla prostudované relevantní české i zahraniční studie ke svému výzkumnému tématu (buť obecnějšího rázu). Zároveň jsem do analýzy vstupovala se znalostí vývoje české migrační politiky (včetně tématu integrace migrantů).

Znění většiny dokumentů bylo dobře dostupné na výše zmíněných stránkách. Potíž jsem ale měla s nalezením úplně první *Koncepce integrace cizinců z roku 2000*³⁹, která měla cíle stanovené v *Zásadách koncepce integrace cizinců na území České republiky* jako první uvádět do praxe. Když jsem tento dokument začala hledat, nejprve jsem se domnívala, že hledám špatně, ale po desítkách minut prozkoumávání různých zákoutí internetu a několika telefonátech jsem zjistila, že tento dokument neumějí najít ani další odborníci z oboru. Zkusila jsem tedy právní vyhledávač ASPI (detaily viz kap. 3), ale i tam bylo dostupné pouze usnesení vlády,

37 Ti, kdo jsou dobře obeznámeni s touto problematikou, by po právu mohli namítat, že velmi účinným nástrojem ovlivňování těchto politik jsou finanční toky (nyní zejména Evropský integrační fond) a jejich priority. V případě lokální úrovně a integrace migrantů však k žádnému explicitnějšímu ovlivnění ze strany EU či spíše Evropské komise nedošlo.

38 Aktualizovaná koncepce integrace cizinců 2016 – Ve vzájemném respektu, Strategie migrační politiky České republiky (2015), Aktualizovaná koncepce integrace cizinců 2011 – Společné soužití, Aktualizovaná koncepce integrace cizinců 2006, Koncepce integrace cizinců 2000, Zásady koncepce integrace cizinců na území České republiky (2000).

39 Jedná se o Přílohu k usnesení vlády ze dne 11. prosince 2000 č. 1266.

a nikoliv vyhledávaná příloha. Vzhledem ke staršímu datu jsem nebyla úspěšná ani na Portálu strategických dokumentů v ČR. Začala jsem tedy analýzu bez tohoto dokumentu. Později se mi podařilo dostat se za pomoci spřátelené úřednice k materiálu v eKlepu, který obsahuje všechny materiály projednávané vládou ČR, a seznam klíčových dokumentů byl finální.

118 | V dalším kroku jsem si dokumenty přečetla. Kromě těchto šesti dokumentů jsem si stáhla dobře dostupné *Postupy při realizaci koncepce integrace cizinců* (dříve nazývané *Zpráva při realizaci*), které jsou vytvářeny každý rok. Celkem jich bylo 15.⁴⁰ Informace z těchto *Postupů* však měly ze své povahy spíše doplňkový charakter. *Postupy* totiž pro každý rok rozpracovávají úkoly, které by měly vyplývat z platné koncepce, a obsahují spíš praktické informace a opatření.

Následně jsem si ve všech 21 dokumentech označila místa, jež se k lokální rovině vztahují. Výhodou bylo, že jsem dokumenty díky jejich počtu mohla nejen dobře pročíst, ale pro kontrolu v nich i vyhledávat klíčové pojmy (např.: „místní“, „krajský“, „obce“, „kraj“). Hodně zajímavé pro mě bylo, že po prvním přečtení oněch šesti strategických materiálů jsem měla pocit, že se příliš mnoho věcí nezměnilo a že stát v podstatě pořád podporuje lokální rovinu integrace velmi podobně, což byl dojem, který se ukázal jako mylný. Při pečlivějším přečtení jsem si uvědomila rozdíl mezi koncepcemi zhruba do roku 2011 a těmi, co následovaly. Starší koncepce na sebe lépe navazovaly, více spolu komunikovaly, a třebaže byly ve svých cílech ze současného pohledu přehnaně optimistické, obsa-

40 Jednalo se o: (1) Postup při realizaci aktualizované Koncepce integrace cizinců – Ve vzájemném respektu 2021; (2) Postup při realizaci aktualizované Koncepce integrace cizinců – Ve vzájemném respektu 2020; (3) Postup při realizaci aktualizované Koncepce integrace cizinců – Ve vzájemném respektu 2019; (4) Postup při realizaci aktualizované Koncepce integrace cizinců – Ve vzájemném respektu 2018; (5) Postup při realizaci aktualizované Koncepce integrace cizinců – Ve vzájemném respektu 2017; (6) Postup při realizaci aktualizované Koncepce integrace cizinců – Ve vzájemném respektu 2015; (7) Postup při realizaci aktualizované Koncepce integrace cizinců – Ve vzájemném respektu 2014; (8) Postup při realizaci aktualizované Koncepce integrace cizinců – Ve vzájemném respektu 2013; (9) Postup při realizaci aktualizované Koncepce integrace cizinců – Ve vzájemném respektu 2012; (10) Zpráva o realizaci KIC v roce 2009 a návrh dalšího postupu; (11) Zpráva o realizaci KIC v roce 2008 a návrh dalšího postupu; (12) Zpráva o realizaci KIC v roce 2007 a návrh dalšího postupu; (13) Zpráva o realizaci KIC v roce 2006 a návrh dalšího postupu; (14) Realizace KIC v roce 2004 a její další rozvoj v roce 2005; (15) Realizace KIC v roce 2003 a její další rozvoj v souvislosti se vstupem ČR do Evropské unie. Dokumenty k aktualizovaným koncepcím tyto *Postupy* za daný rok rovněž obsahují.

hovaly řadu vysvětlení, proč se vytyčených cílů nepodařilo dosáhnout. Materiály zhruba po roce 2011 tyto vysvětlující informace nejen neobsahují, ale ani nepojmenovávají, že nějaké cíle mění či opouští, ani takové kroky nezdůvodňují.

Při samotné analýze dokumentů jsem postupovala tak, že jsem si v textech příslušné pasáže označila, následně si tyto části (nebo ucelené úseky, které je obsahují, pokud to pro porozumění textu bylo třeba) vykopírovala a vytvořila z nich jeden dokument. V tomto dokumentu jsem si k nim pak psala poznámky a různými barvami jsem označovala různé oblasti zájmu, tedy témata, která se v dokumentech opakují nebo jsou pro mou výzkumnou otázku nějak důležitá. Během kódování jsem se přirozeně zaměřovala na témata, jež by mohla být nějak podstatná pro mé výzkumné otázky. Tento způsob práce s textem mi dlouhodobě vyhovuje, pomáhá mi i větší monitor počítače. Nutno dodat, že ke konci práce s textem jsem byla změnami ve strategických dokumentech natolik zaujatá, že jsem se věnovala až přílišným detailům a strávila nad tím až zbytečné množství času. Při analýze se mi v této fázi také osvědčilo mít otevřený textový dokument, do kterého jsem si mohla zaznamenávat myšlenky a postřehy k jednotlivým tématům nebo k obecným posunům. Při sepisování výsledné analýzy jsem se pak k těmto heslovitým útržkům vracela a hodně jsem jejich existenci ocenila. Témata, která v mém výzkumu vyvstala, byla: (a) role obcí, (b) role krajů, (c) působení nestátních neziskových organizací na lokální úrovni, (d) role Center pro integraci cizinců, (e) obecný kontext s důrazem na dostupné financování.

Následně jsem na základě těchto témat začala psát souhrn. Když jsem měla hrubý text hotový, vytiskla jsem si ještě verzi, ve které jsem měla dohromady poskládané pouze vykopírované relevantní pasáže. Jednalo se tedy o výchozí pracovní text bez poznámek a dalších barev. S odstupem několika málo dní jsem si tento text prošla a zkontrolovala jsem, že jsem na nic důležitého, co se v textu objevuje, nezapomněla a také že si tam něco, co v textu úplně není, nevědomky nepřidávám. Právě v této fázi mi došlo, že v prvním draftu analýzy jdu až do příliš velkých detailů.

Pak už zbývalo jen analýzu dotáhnout, dát ji do kontextu odborné literatury a předchozích analýz a začít hledat další informace, které by mohly být pro text užitečné. Těmi byly další dokumenty strategické povahy v jednotlivých krajích a obcích s rozšířenou působností. Vedle většího množství dokumentů z hl. m. Prahy a Jiho-moravského kraje jsem z dalších krajů nashromáždila zhruba 15 krajských dokumentů a 12 dokumentů z lokální úrovně, u nichž

je alespoň zmínka o opatřeních, která se vztahují k integračním politikám vůči migrantům.

Analýza veřejněpolitických dokumentů v oblasti integrace migrantů se zacílením na lokální rovinu tak ukázala, že téma lokální integrace migrantů je silně akcentováno na obecné úrovni. V konkrétnější rovině ale stát stále více zdůrazňuje roli Center pro integraci cizinců, která ve většině krajů nejsou napojena na kraj, ale na Ministerstvo vnitra (konkrétně Správu uprchlických zařízení), což pak vede k nedostatečné provázanosti politik integrace na regionální úrovni. Obce jsou sice ze strany Ministerstva vnitra, které problematiku koordinuje, považovány za významného partnera a jejich angažovanost je vnímána jako žádoucí, ale s postupem času je zdůrazňována stále méně. Naopak pro aktivnější obce je zcela klíčovou pomocí možnost žádat o finanční podporu integračních opatření z programu Projekty obcí, provozovaného Ministerstvem vnitra. I přesto, že je v analyzovaných strategických dokumentech patrná snaha o nastavování nějaké vize, typicky zde zároveň absentují funkční implementační mechanismy, minimální evaluace toho, co se daří, co ne, proč, a co tedy v praxi posilovat a kde naopak praxi měnit.

120 |

2.4.2 Příklad využití evaluačních zpráv ve veřejněpolitickém výzkumu

(Simona Smrčková)

V rámci své disertační práce se zaměřuji na to, jestli a jakým způsobem česká ministerstva pracují s výstupy evaluačních zpráv z projektů, které daná ministerstva financovala. Zajímá mě tedy rozhraní mezi producenty vědění (evaluátory) a příjemci vědění (příslušnými odbory) na ministerstvech a podoba reálného využívání evaluačních výstupů v praxi. Jako jeden ze zdrojů dat mi tedy slouží evaluační zprávy reflektující dané veřejněpolitické intervence a na ně úzce (či zprostředkovaně) navazující programové dokumenty. Jakožto výzkumný cíl pro tuto dílčí analýzu jsem si proto stanovila zjistit, zda a případně do jaké míry vybraná ministerstva v ČR implementují evaluační zjištění do tematicky podobných či navazujících intervencí. Výzkumný cíl jsem následně zúžila za pomoci dvou výzkumných otázek, které se zaměřují na to, (i) v jaké míře se v České republice implementují evaluační zjištění do veřejněpolitické praxe na úrovni vybraných ministerstev a (ii) zda se tato míra využívání poznatků na úrovni vybraných ministerstev liší. V rámci této analýzy jsem nebyla nucena řešit

žádné etické souvislosti, kromě běžné procedurální etiky (obecně ve svých analýzách vycházím ze základních etických principů výzkumu se zaměřením na odbornost, objektivitu, nestrannost, transparentnost, dále také rozlišuji závěry získané na základě empirických dat a závěry na základě vlastní zkušeností a praxe a další). V následných fázích disertační práce zapojím relevantní aktéry do tzv. účastnické validace, kdy budou závěry ohledně reálné míry využívání evaluačních výstupů v praxi alespoň nepřímo verifikovány.

Tato analýza mi umožňuje získat obecný vhled do míry využívání evaluačních výstupů. Připravuje mi ale také „půdu“ pro další kroky mého výzkumu, konkrétně pro kvalitativní šetření s příjemci vědění ohledně toho, zda a případně proč nejsou evaluační zjištění aplikována v praxi. Díky zahraničním zkušenostem (viz např. Høydal 2020; Nutley et al. 2007; Olejniczak a Kupiec 2016; Olejniczak et al. 2020) víme, že potenciálními bariérami v přenosu vědění může být nízká rigoróznost výzkumných designů a malá opora evaluační zprávy v datech, nízká praktická využitelnost závěrů, špatné načasování a konečně příliš akademický jazyk, který je pro rozhodovatele málo srozumitelný.

V prvním kroku bylo třeba stanovit si záběr zkoumání. Zde jsem postupovala čistě pragmaticky – v České republice je poslední roky stále častěji kladen důraz na vyhodnocování veřejných politik, který souvisí s trendem kodifikace evaluací ve veřejněpolitickém procesu u západních států. Ve větší míře zde však hraje roli ustanovení Evropského parlamentu a Rady Evropské unie, ze kterého vyvstává povinnost evaluace aktivit financovaných z ESI fondů (Evropské strukturální a investiční fondy) a které podpořilo vznik evaluačních pracovišť.⁴¹ Evaluace realizované v rámci operačního programu by měly být zveřejněné a dohledatelné, a proto jsem pro svůj design vícepřípadové studie zvolila právě ministerstva, která jsou povinna své aktivity evaluovat a výstupy veřejně publikovat, tedy ministerstva s tzv. řídicím orgánem.⁴² Konkrétně jsem se zaměřila na evaluace realizované v programovém období 2014–2020.

41 Tato povinnost provádět evaluace a podpořit vznik evaluačních pracovišť se váže pouze na implementační strukturu operačních programů, evaluace se však začínají realizovat i mimo řídicí orgány.

42 Řídicí orgán je zodpovědný za účelnou, hospodárnou a efektivní realizaci operačního programu (příkladem operačního programu může být Operační program Zaměstnanost, řízený Ministerstvem práce a sociálních věcí). Každý operační program má svůj vlastní řídicí orgán, který ve své podstatě dohlíží na aktivity operačního programu, ale také např. vybírá podpořené projekty a monitoruje jejich realizaci.

Tabulka 2.3 obsahuje přehled národních operačních programů, spolu s řídicími orgány a cestou k nalezení evaluačních zpráv, které jsou publikované na jejich webových stránkách.

TABULKA 2.3: Seznam národních operačních programů: programové období 2014–2020

ŘÍDICÍ ORGÁN	OPERAČNÍ PROGRAM	KDE NAJÍT EVALUAČNÍ ZPRÁVY
Magistrát hlavního města Prahy (MHMP)	Operační program Praha – pól růstu ČR	penizeproprahu.cz> O programu> Evaluace
Ministerstvo dopravy (MD)	Operační program Doprava	opd.cz> Dokumenty> Brožury a další> Studie a analýzy
Ministerstvo práce a sociálních věcí (MPSV)	Operační program Zaměstnanost	esfcr.cz> Evropský sociální fond> Evaluační zprávy> Evaluační zprávy OPZ
Ministerstvo pro místní rozvoj (MMR)	Integrovaný regionální operační program	irop.mmr.cz> Žadatelé a příjemci> Dokumenty> Ostatní dokumenty v IROP> Evaluace IROP
Ministerstvo pro místní rozvoj (MMR)	Operační program Technická pomoc	dotaceEU.cz/OPTP> OPTP 2014–2020> Dokumenty> Evaluace
Ministerstvo průmyslu a obchodu (MPO)	Operační program Podnikání a inovace pro konkurenceschopnost	mpo.cz> Dotace a podpora podnikání> OP PIK (2014–2020)> Evaluace a analýzy
Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy (MŠMT)	Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání	opvvv.msmt.cz> O programu> Evaluace OP VVV
Ministerstvo zemědělství (MZ)	Operační program Rybářství 2014–2020	eagri.cz> Dotace> Operační program Rybářství na období 2014–2020> Hodnocení a monitoring
Ministerstvo zemědělství (MZ)	Program rozvoje venkova	eagri.cz> Dotace> Program rozvoje venkova na období 2014–2020> Hodnocení a monitoring> Hodnocení
Ministerstvo životního prostředí (MŽP)	Operační program Životní prostředí	mzp.cz> Ministerstvo> Projekty operačních programů> Projekty Technické pomoci OPŽP

Zdroj: Smrčková, částečně dle DotaceEU.cz

Pro vyhledání evaluačních zpráv jsem nejdříve využila Knihovnu evaluací (MMR 2022b), která je spravována pod záštitou Národního orgánu pro koordinaci Ministerstva pro místní rozvoj a kam se propisují plánované, ale hlavně již realizované evaluace. Výhodou Knihovny evaluací je skutečnost, že je možné vyhledá-

vat evaluační zprávy dle názvu (či slova, které název obsahuje), operačního programu, tematického zaměření evaluace, programového období, druhu evaluace či roku ukončení – pro přesnější vyhledávání lze tyto filtry libovolně kombinovat. Na druhou stranu vyžaduje Knihovna evaluaci nějaký čas k seznámení se s touto platformou, jelikož na první pohled, resp. klikání, může působit poněkud nepřehledně. Pro prvotní orientaci je vhodné obrátit se s žádostí o pomoc na někoho, kdo s tímto nástrojem již pracoval nebo má povědomí o evaluacích realizovaných v oblasti fondů EU. Případně je potřeba počítat s trochu větší časovou náročností na zorientování se a vyhledání potřebných evaluačních výstupů.

Při vyhledávání evaluačních zpráv jsem narazila na některé, pro účely mé studie nerelevantní, výstupy,⁴³ které jsem musela odfiltrovat. Následně jsem navštívila webové stránky jednotlivých ministerstev, konkrétně sekce zaměřené na realizované analytické a evaluační výstupy, kde jsem dohledala evaluační zprávy a doplnila do svého vzorku ty evaluační výstupy, na které jsem nenatrefila v rámci výstupů zveřejněných v Knihovně evaluací. Tento krok jsem dělala z toho důvodu, že jsem si nebyla jistá, zda všechny evaluace zveřejněné na webových stránkách ministerstev jsou publikovány také v Knihovně evaluací (a naopak). Ve výsledku se však počty takto doplněných výstupů pohybovaly v řádu jednotek (Knihovna evaluací tedy drtivou většinu evaluačních výstupů obsahovala). Má sestava publikovaných evaluací a analýz v tomto bodě čítala 161 výstupů.⁴⁴ Celkově byla tato fáze časově poměrně náročná a zorientovat se ve všech výstupech mi trvalo několik dnů. Pro každé ministerstvo jsem vytvořila tabulku, ve které jsem evidovala jednotlivé výstupy dle jejich tematického zaměření, díky čemuž jsem si vytvořila poměrně přehledný souhrn publikovaných evaluačních výstupů.

Při zběžném studiu evaluačních zpráv jsem soustavně narážela na základní problém, se kterým jsem na začátku nepočítala – každé ministerstvo pracuje se zaměřením evaluací a mírou obecnosti vyhodnocovaných témat odlišným způsobem, což je nakonec vzhledem k rozdílnému zaměření operačních programů logické.

⁴³ Mezi evaluačními výstupy jsem našla např. šetření, které se zaměřovalo na povědomí široké veřejnosti o celonárodní kampani zaměřené na fondy EU, či vyhodnocení plnění komunikačních plánů. V souvislosti s tématem mé disertační práce jsem se rozhodla podobné evaluace a analýzy do vzorku nezahrnovat.

⁴⁴ Je potřeba počítat s tím, že každá evaluační zpráva má jiný rozsah. Můžeme nalézt zprávu o 20 stranách, stejně jako komplexní evaluační zprávu o 120 stranách – záleží vždy na cíli evaluace, jejím zaměření a míře obecnosti zpracování.

Některá ministerstva směřují vyhodnocení operačního programu spíše na úroveň jednotlivých výzev či tematických okruhů (např. MPSV či MŠMT), jiná ministerstva realizují evaluace spíše na úrovni vyhodnocení specifických cílů či vyšších tematických celků (např. MZ či MPO). Je pravda, že evaluace mohou vznikat také na úrovni jednotlivých projektů podpořených v rámci jednotlivých výzev, v mé práci jsem se však rozhodla tuto úroveň evaluačních výstupů nezohledňovat. Doporučení v rámci těchto projektových evaluací jsou totiž tvořena povětšinou na úrovni projektů, a nikoliv výzev.⁴⁵ Pro svou práci jsem se tak rozhodla dále využívat pouze evaluace, které se zaměřují na vyhodnocení na úrovni výzev, tematických okruhů, specifických cílů či jednotlivých prioritních os operačních programů⁴⁶ v případech, kdy jsou tyto evaluace realizovány přímo evaluační jednotkou daného ministerstva či jsou evaluační jednotkou zadávány externímu subjektu.

Vzhledem k tomu, že i přes další selekci vhodných výstupů má sestava stále obsahovala velké množství evaluačních zpráv a analýz (v této fázi 115 výstupů), rozhodla jsem se zaměřit na menší počet ministerstev, u kterých následně proběhne analýza realizovaných evaluačních šetření. Pro selekci konkrétních ministerstev jsem jednak stanovila kritéria, jež zohledňovala způsob zpracování evaluací. Konkrétně jsem se rozhodla zařadit (i) ministerstvo, které většinu evaluací zadává externímu dodavateli, a (ii) ministerstvo, které větší část evaluací zpracovává interně. Do vzorku tak spadlo MPO, které evaluace převážně „outsourcuje“, a MPSV, které většinu evaluací zpracovává samo. Také jsem do svého vzorku ministerstev zařadila MMR. To jsem zvolila s ohledem na další fáze svého výzkumu (konkrétně kvalitativní šetření), v této fázi má spíše doplňkovou funkci. V rámci MMR totiž funguje Národní orgán pro koordinaci, který má oficiální funkci koordinátora evaluačních aktivit napříč prostředím fondů EU, a v dalších krocích své analýzy bych tak mohla získat cenné informace o evaluačních aktivitách na úrovni všech ministerstev. I u tohoto ministerstva mi ale analýza umožňuje získat obecný vhled do míry využívání evaluačních

⁴⁵ Samozřejmě je možné najít evaluační zprávy, které obsahují doporučení na úrovni nastavení výzev, avšak dohledat a analyzovat všechny takové zprávy by bylo časově velmi náročné.

⁴⁶ Pracuji s předpokladem, že evaluace zaměřené na vyhodnocení plnění celého operačního programu či na vyhodnocení větších tematických bloků (jako je vyhodnocení více prioritních os najednou) neposkytuje přílišnou míru detailu a je tedy obtížnější implementovat závěry do praxe. Je však možné, že se mi tento předpoklad během dalších etap výzkumu nepotvrdí a následně do svého vzorku zahrnu i tyto výstupy.

výstupů v praxi. Díky této selekci mi zbylo 55 výstupů, se kterými jsem mohla dále pracovat.⁴⁷

V dalším kroku jsem již přistoupila k analýze evaluačních zpráv, kdy jsem musela zohlednit fakt, že každé ministerstvo své aktivity vyhodnocuje s jinou mírou obecnosti. I zde jsem následně musela selektovat evaluační výstupy a zaměřila jsem se proto na dva typy evaluací. Jako první typ jsem si zvolila evaluace, na které explicitně navázaly (nebo navazují) další výzvy a aktivity, abych mohla sledovat, jestli nějakým způsobem reflektují zjištění a doporučení těchto evaluací. Laicky řečeno, jestli někdo tyto evaluace četl a obsažené vědění dokázal promítnout do navazující výzvy nebo aktivity. Jako druhý typ jsem si vybrala evaluace, na které explicitně žádná výzva ani aktivita nenavázala, ale jejichž výsledky se hypoteticky mohly odrazit v nastavení výzev nebo aktivit, jež byly tematicky podobné.

V rámci každé evaluační zprávy jsem si stanovila několik aspektů, na které by bylo dobré se zaměřit a které by mi umožnily následnou práci s projektovými dokumenty (či v dalších krocích výzkumu, konkrétně v hloubkových rozhovorech s příjemci vědění). Prvním zkoumaným aspektem je vymezení předmětu evaluační zprávy – tedy která výzva, aktivity či specifické cíle jsou ve zprávě vyhodnocovány. Tento krok je stěžejní pro dohledání programové dokumentace či dokumentace výzvy, také ale k dohledání, zda byla vyhlášena navazující výzva nebo proběhly navazující aktivity, či k nalezení výzvy a aktivity tematicky podobné.⁴⁸ Dohledávání navazujících výzev a aktivit tematicky podobných bylo pro mě dalším časově náročným úkolem – nešlo pouze o pročitání projektových dokumentací, ale i o zorientování se na webových stránkách jednotlivých ministerstev a dohledání potřebných dokumentů.

47 Toto číslo však není konečné – jelikož programové období nebylo k datu odevzdání tohoto textu u konce, nejsou finalizovány ani všechny evaluační aktivity (a sepsány všechny evaluační zprávy). Souběžně však probíhá plánování a designování aktivit navazujících operačních programů, proto mám v plánu aktualizovat tento přehled evaluačních výstupů a zjistit, zda byla evaluační zjištění nějakým způsobem zohledněná v nových výzvách (samozřejmě za předpokladu, že jsou nové výzvy alespoň nějakým způsobem podobné aktivitám evaluovaným v současném operačním programu).

48 Pro dohledávání navazujících výzev a podobných aktivit jsem si stáhla harmonogram výzev daných ministerstev. U navazujících výzev je to většinou jednoduché – název výzvy velmi často zůstává stejný (mění se číslo výzvy, někdy se přidává pro odlišení řadová číslovka) nebo velice podobný. U hledání výzev tematicky podobných jsem vždy v rámci jedné prioritní osy (což je základní oblast rozvoje daného operačního programu) a v rámci stejné investiční priority (což je úžeji zaměřená část prioritní osy) hledala výzvy, které si jsou podobné (dle porovnání cílových skupin, podporovaných aktivit a podobně).

Dalším sledovaným aspektem je metodologie evaluace, díky které budu moci posoudit rigoróznost celého designu a validitu prezentovaných výsledků.⁴⁹ Dalším sledovaným aspektem jsou výsledky šetření, tedy závěry o realizovaných aktivitách. Vždy záleží na výzkumných otázkách, cílech a zaměření evaluace, spolu s typem zkoumané intervence, obecně však lze v evaluačních zprávách nalézt informace ohledně dopadu aktivit na cílové skupiny, naplnění stanovených cílů, vyhodnocení jednotlivých realizovaných aktivit či ohledně úspornosti vynaložených financí.

V neposlední řadě se zaměřuji na uvedená doporučení, tedy na případné návrhy na změny v nastavení aktivit. Pokud ve zprávě nejsou explicitně uvedena žádná doporučení, považuji za potenciální doporučení popis silných a slabých míst (tedy popis toho, co se „povedlo a fungovalo“ a co nikoliv), který je možné získat v části zaměřené na výsledky šetření.

Výše popsané kroky mi v současné chvíli slouží v další fázi výzkumu, konkrétně v zodpovězení toho, zda jsou evaluační zjištění implementována ve veřejněpolitické praxi, kdy porovnávám znění programových dokumentů s cílem zjistit, zda se tyto dokumenty změnilo v souladu se závěry a doporučeními evaluačních zpráv. Tato část mi tedy slouží jako důkladná rešerše před realizací kvalitativního šetření a „odrazový můstek“ celé mé práce. Už v této fázi se totiž začíná projevat existence bariér přenosu vědění, které brání v implementaci poznatků do praxe. Na identifikaci těchto bariér se hodlám zaměřit a následně formulovat příklady dobré praxe a identifikovat, jaké faktory vedly k implementaci zjištění. Dané závěry a zjištění jsou pro oblast veřejné politiky relevantní převážně z hlediska praktické využitelnosti. Pro vhodnou tvorbu politik je třeba mít vždy dostatek kvalitních a relevantních informací a jedním ze základních zdrojů jsou právě evaluace, které by měly do jisté míry sloužit jakožto podpora pro proces rozhodování. Při identifikaci bariér přenosu vědění a následné implementace poznatků do praxe, spolu s identifikací dobré praxe, se tak zvyšuje šance na informované rozhodování ve veřejné politice.

49 Tato zjištění nejsou sice důležitá pro tuto část výzkumu, beru to však jako přípravu pro další fázi, kdy se hodlám ptát příjemců vědění na to, zda pro ně byl faktor rigoróznosti evaluace důležitý pro (ne)implementaci poznatků v praxi.

2.5 Závěr

Veřejněpolitické dokumenty známe ve veřejné politice velmi dobře uživatelsky a v podstatě každá závěrečná práce nebo odborný článek z oblasti veřejné politiky s nimi pracují jako s důležitým kontextem. Přestože mohou být motivace jejich vzniku různé (a často i jiné než deklarované), jsou jednou z důležitých zpráv o tom, co považují rozhodovatelé za relevantní. Další rovínou, která je podle našich zkušeností častá a projevuje se více ve veřejněpolitické praxi, je normativně-technický přístup k veřejněpolitickým dokumentům, resp. jejich obsahu: víme, jak by měla vypadat strategie nebo co znamená dobře nastavit cíle a indikátory (srov. Veselý a Nekola eds. 2007), případně posuzujeme soulad mezi deklarovanými hodnotami, cíli a reálnou politikou. V českém prostředí je naopak dosud velmi málo textů, které by k veřejněpolitickým dokumentům přistupovaly jako k plnohodnotnému typu dat, jenž má potenciál rozkrýt a ozřejmit veřejněpoliticky relevantní jevy. Kromě textu *Pojetí integrace migrantů v ČR perspektivou analýzy podpory stanovených priorit* (Jelínková a Valenta 2022), který byl představen v příkladu výše, lze pro inspiraci a další studium doporučit také analýzu *(Ne)bezpeční Romové? Analýza významu bezpečnosti ve vztahu k Romům ve vládních dokumentech České a Slovenské republiky* (Walach 2016). Považujeme ji za – v dobrém slova smyslu – nepřekomplikovanou a čtenářsky přístupnou.

Dalším podnětným příkladem práce s veřejněpolitickými dokumenty je článek *Legitimizace vzdělávacích reforem: Strategické dokumenty a konkurenční režimy vědění* (Wirthová 2020), který mimo jiných kvalit velmi výstižně reflektuje specifika veřejněpolitických dokumentů jako sociologických dat a vysvětluje, s jakou intencí je využívá k analýze. Konečně chceme zmínit analýzu dokumentů *RIA Hodnocení dopadů regulace na rovnost mužů a žen: česká praxe v letech 2007–2014* (Hejzlarová a Hondlíková 2015). Text za pomoci těchto dokumentů nasvětluje zvyklosti veřejné správy ohledně hodnocení dopadů regulace a jejich vztah k genderové rovnosti (na výzkum pak navázala komparativní studie pracující s českým a slovenským případem, srov. Staroňová et al. 2017). Tento přístup k veřejněpolitickým dokumentům jakožto výhradnímu typu dat zde zvýznamňujeme, protože v něm spatřujeme dosud málo využívanou příležitost – rozhodně ale není jediným žádoucím způsobem práce. Významnou roli může ve výzkumu sehrát studium a kategorizování veřejněpolitických dokumentů, které bylo popsáno v příkladu výše, a ostatně i jakékoliv jiné využití než „kontextuální“ a „povinné“. Veřejněpolitické dokumenty mohou být ve veřejněpolitickém výzkumu samozřejmě využí-

| 127

vány i v kombinaci s jinými daty a pravděpodobně půjde o nejčastěji volenou strategii.

Shrnujeme, že výhodami veřejněpolitických dokumentů jsou ve veřejněpolitickém výzkumu zejména jejich šíře (pokryty jsou všechny oblasti veřejné politiky), pravidelná emitace (týká se oficiálních dokumentů), dostupnost a zpravidla i výzkumně rozumný objem. Nevýhodou nebo spíše komplikací může být dílčí nedostupnost (nebo obtížná dostupnost) některých dokumentů, nejednotnost v jejich názvech nebo změna rytmicity časové řady. Tyto těžkosti lze ale relativně snadno překonat díky konzultacím s lidmi, kteří kontext jejich vzniku znají. Nepodceňujeme nicméně ani riziko formalizace veřejněpolitických dokumentů, na které upozorňuje příklad se strategickými dokumenty v oblasti migrace, u nichž lze v průběhu času pozorovat kopírování pasáží z jednoho dokumentu do navazujícího a rezignaci na zachycení živé skutečnosti.

SHRnutí KAPITOLY Veřejněpolitické dokumenty v Česku

Hlavní poselství

- Bez zahrnutí veřejněpolitických (VP) dokumentů je v podstatě nemožné realizovat výzkum ve veřejné politice.
- Existuje řada typů VP dokumentů – rozlišit je můžeme podle jejich funkce, aktéra, který je jejich autorem, úrovně, ke které se vztahuje apod.
- Výhodou VP dokumentů pro výzkum je jejich dostupnost a široké možnosti využití (včetně zachycení vývoje v určité oblasti).
- Nevýhodou může být nejasný kontext jejich existence; pokud se rozhodneme výzkumně soustředit pouze na VP dokumenty, je dobré konzultovat kontext s insiderem.

Typy výzkumných problémů, pro které jsou data vhodná

- Přehled o stavu a/nebo vývoji určité veřejněpolitické oblasti; přehled o pozici určitého aktéra ke konkrétní veřejněpolitické oblasti.

Příklady výzkumných otázek

- Jak je konkrétní politika pojmána v určitém typu dokumentů nebo určitými formalizovanými aktéry/organizacemi? Jak se toto pojetí vyvíjí v čase? Jak se pojetí v různých organizacích liší?
- Jak je formulována konkrétní politika?
- Na jaké aspekty se soustředí určitý typ dokumentů (např. evaluační zprávy)?

- Jak spolu určité politiky korespondují? Jaká je provázanost či návaznost dokumentů?
- Jak lokální integraci migrantů pojmají strategické dokumenty? A jak se toto pojetí vyvíjí v čase? / Zjistit, zda a případně do jaké míry vybraná ministerstva v ČR implementují evaluační zjištění do tematicky podobných či navazujících intervencí.

Typ dat či metody

- Administrativní data vytvářená pro jiné než výzkumné účely, typicky ve formě textů, veřejně dostupná i interní.

Doporučená metodologická četba

Karppinen, K., Moe, H. 2019. Texts as Data I: Document Analysis. In *The Palgrave Handbook of Methods for Media Policy Research*, eds. H. Van den Bulck, M. Puppis, K. Donders a L. Van Audenhove, 249–262. Cham: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-16065-4_14.

Prior, L. 2016. Using Documents in Social Research. In *Qualitative Research*, ed. D. Silverman, 171–186. London: SAGE.

Veselý, A., Nekola, M. eds. 2007. *Analýza a tvorba veřejných politik: přístupy, metody a praxe*, 50–51. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

Doporučené praktické příklady využití dat nebo metody

Hejzlarová, E. M., Hondlíková, K. 2015. Hodnocení dopadů regulace na rovnost mužů a žen: česká praxe v letech 2007–2014. *Evaluační teorie a praxe* 3 (2): 29–59.

Jelínková, M., Valenta, O. 2022. Pojetí integrace migrantů v ČR perspektivou analýzy podpory stanovených priorit. *Sociologický časopis* 58 (1): 71–97.

Walach, V. 2016. (Ne)bezpeční Romové? Analýza významu bezpečnosti ve vztahu k Romům ve vládních dokumentech České a Slovenské republiky. *Sociológia* 48 (2): 172–191.

Wirthová, J. 2020. Legitimizace vzdělávacích reforem: Strategické dokumenty a konkurenční režimy vědění. *Sociologický časopis* 56 (4): 491–521.

Zdroje

- Dotace EU. Nedatováno. *Evropské fondy v ČR: Programové období 2014–2020* (online). <https://www.dotaceeu.cz/cs/evropske-fondy-v-cr/2014-2020/operacni-programy> (cit. 18. 9. 2022).
- Havlíček, P. 2021. *Etické aspekty využívání behaviorálních poznatků při tvorbě veřejné politiky na případu sdíleného lékového záznamu*. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Praha.
- Hejzlarová, E. M., Hondlíková, K. 2015. Hodnocení dopadů regulace na rovnost mužů a žen: česká praxe v letech 2007–2014. *Evaluační teorie a praxe* 3 (2): 29–59.
- 130 | Høydal, Ø. S. 2020. Worlds Apart or Coproduction? Investigating the Relationship Between Knowledge Users and Producers. *Evaluation* 26 (4): 404–421.
- Jelínková, M. 2019. A Refugee Crisis Without Refugees: Policy and Media Discourse on Refugees in the Czech Republic and its Implications. *Central European Journal of Public Policy* 13 (1): 33–45.
- Jelínková, M., Valenta, O. 2022. Pojetí integrace migrantů v ČR perspektivou analýzy podpory stanovených priorit. *Sociologický časopis* 58 (1): 71–97.
- Karppinen, K., Moe, H. 2019. Texts as Data I: Document Analysis. In *The Palgrave Handbook of Methods for Media Policy Research*, eds. H. Van den Bulck, M. Puppis, K. Donders a L. Van Audenhove, 249–262. Cham: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-16065-4_14.
- Ministerstvo pro místní rozvoj. 2017. *Typologie strategických a prováděcích dokumentů. Metodické doporučení*. http://www.mmr.cz/getmedia/a8e367ae-8c84-48f2-9ce4-5484e4d5de52/Typologie-strategicky-ch-a-provade-cich-dokumentu_final.pdf.
- Ministerstvo pro místní rozvoj. 2022a. Databáze strategií. Portál strategických dokumentů ČR. <https://www.databaze-strategie.cz/> (cit. 17. 9. 2022).
- Ministerstvo pro místní rozvoj. 2022b. Knihovna evaluací. <https://www.dotaceeu.cz/cs/evropske-fondy-v-cr/narodni-organ-pro-koordinaci/evaluace/knihovna-evaluaci?page=8> (cit. 17. 9. 2022).
- Nekola, M., Hejzlarová E. M., Kohoutek, J. ed. 2020. *Česká veřejná politika optikou teorie sociální konstrukce cílových populací*. Praha: Karolinum.
- Nutley, S. M., Walter, I., Davies, H. T. O. 2007. *Using Evidence: How Research Can Inform Public Services*. Bristol: Bristol University Press.

- Olejniczak, K., Borkowska-Waszak, S., Domaradzka, A., Park, Y. 2020. Policy Labs: The Next Frontier of Policy Design and Evaluation? *Policy & Politics* 48 (1): 89–110.
- Olejniczak, K. R., Kupiec, E. T. 2016. Evaluation Units as Knowledge Brokers: Testing and Calibrating an Innovative Framework. *Evaluation* 22 (2): 168–189.
- Pořízek, P. 2018. „Lesk a bída“ integrace cizinců pohledem vládních koncepcí integrace cizinců (s využitím kazuistik z praxe veřejného ochránce práv). *Acta Universitatis Carolinae Iuridica* 64 (2) 49–72.
- Prior, L. 2016. Using Documents in Social Research. In *Qualitative Research*, ed. D. Silverman, 171–186. London: SAGE.
- Schneider, A., Ingram, H. 1993. Social Construction of Target Populations: Implications for Politics and Policy. *The American Political Science Review* 87 (2): 334–347. | 131
- Staroňová, K., Hejzlarová, E. M., Hondlíková, K. 2017. Making Regulatory Impact Assessment Gender Sensitive: The Case of the Czech Republic and Slovakia. *Transylvanian Review of Administrative Sciences* 51: 89–105.
- Úřad vlády České republiky. 2022a. eKLEP pro veřejnost. <https://apps.odok.cz/veklep> (cit. 17. 9. 2022).
- Úřad vlády České republiky. 2022b. eKLEP. <https://apps.odok.cz/eklep> (cit. 17. 9. 2022).
- Valentová, E. ed. 2018. *Integrace cizinců v Česku z pohledu nevládních organizací*. Praha: Konsorcium nevládních organizací pracujících s migranty.
- Veselý, A., Drhová, Z., Nachtmannová, M. 2005. *Veřejná politika a proces její tvorby. Co je „policy“ a jak vzniká*. Praha: CESES FSV UK.
- Veselý, A., Nekola, M. eds. 2007. *Analýza a tvorba veřejných politik: přístupy, metody a praxe*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Vítek, L. 2011. Hodnocení dopadů regulací (RIA). In *Současné metodologické otázky veřejné politiky*, ed. M. Nekola, H. Geissler a M. Mouralová, 247–277. Praha: Karolinum.
- Walach, V. 2016. (Ne)bezpeční Romové? Analýza významu bezpečnosti ve vztahu k Romům ve vládních dokumentech České a Slovenské republiky. *Sociológia* 48 (2): 172–191.
- Wirthová, J. 2020. Legitimizace vzdělávacích reforem: Strategické dokumenty a konkurenční režimy vědění. *Sociologický časopis* 56 (4): 491–521.

Kapitola 3

LEGISLATIVNÍ DOKUMENTY VE VEŘEJNĚPOLITICKÉM VÝZKUMU

Jan Chmel, Eva M. Hejzlarová

132 | Jedním z hlavních produktů veřejné politiky je **právní úprava**. Respektive, jak by řekli právníci, „objektivní právo“: systém obecně závazných pravidel chování stanovených či uznaných státem (Gerloch 2013, 21). Podobu právní úpravy jednotliví političtí aktéři vytvářejí, připomínají, zvažují alternativy, debatují, vedou o ní spory a uzavírají kompromisy. Právní úprava samotná i proces, který vedl k jejímu vzniku, z tohoto důvodu představují přirozený objekt zájmu jak výzkumníků zabývajících se právní vědou, tak i těch, kteří se zabývají veřejnou politikou.

Z výzkumného hlediska má práce s právní úpravou tu důležitou výhodu, že obvykle nebývá spojena s výraznými etickými dilematy. Jádrem této práce totiž zpravidla v základu spočívá ve vyhledání relevantních právních zdrojů, jejich analýze a dobrém pochopení – to vše pak tvoří základ pro další kroky výzkumníka, který se následně (při zapojení dalších typů zdrojů i metod) často bude snažit právní úpravu zasadit do společenského či politického kontextu, hodnotit ji či navrhnout její změny. O etických aspektech práce s právní úpravou tak platí to, co bylo řečeno v kapitole 2 věnované veřejněpolitickým dokumentům: důležité je dodržet obecné **standardy pečlivosti a výzkumnické integrity**. V případě právní úpravy je navíc situace o to jednodušší, že představuje zdroj z podstaty věci veřejný. Nemůžeme se tedy setkat s takovými právními zdroji, které by sice byly obecně závazné, nebyly by však obecně dostupné a citovatelné. Největší etické nároky tak práce s právní úpravou na výzkumníka klade ve dvou vzájemně souvisejících ohledech: Za prvé je na místě při jejím zkoumání shromáždit zdroje v dostatečné šíři a otevřeně je zohlednit. Mnohdy totiž můžeme narazit na situaci, kdy si názory různých právních autorit odporují, ať už zdánlivě, či skutečně; v takovém případě však výzkumník nemůže ani závěry, které mu nekonvenují, ignorovat. Za druhé je při práci s právní úpravou potřebné, byť někdy náročné, aby výzkumník uměl vždy odlišit svá zjištění o tom, jaká je právní úprava

určité problematiky, od vlastního názoru na to, jaká by dobrá právní úprava měla být.

Tato kapitola vznikla v dialogu dvou výše uvedených expertíz – právní a veřejněpolitické – a měla by dát čtenáři základní informace potřebné pro využití dat týkajících se právní úpravy k veřejněpolitickému výzkumu. Jejím cílem je především **poskytnout základní návod k systematickému zkoumání legislativy**, a to jak pro případ, kdy je naší ambicí „pouze“ porozumět legislativnímu kontextu nějakého společenského problému, tak pro případ, kdy právní úprava tvoří těžiště naší analýzy. První část kapitoly vysvětlí, **jaké dokumenty lze považovat za právní zdroje a jaká je jejich systematika**. Druhá se pak již zaměří na praktičtější otázku, **kde a jak lze tyto dokumenty nejlépe vyhledat**. Následně kapitola podrobněji představí dva konkrétní postupy využití legislativy ve výzkumu: příklad Jana Chmela se věnuje analýze toho, jak často a jakým způsobem jsou v poslaneckých debatách reflektovány jednak rozhodnutí Ústavního soudu a jednak možnost zrušení projednávaných zákonů soudem. Příklad Evy M. Hejzlarové se pak soustředí na analýzu legislativy adresované samoživitelkám. V obou příkladech je přitom pozornost zaměřena nejenom na konkrétní práci s daty, tj. postupy při jejich sběru a procesování, včetně problémů, které se vyskytly, ale i na celek daného výzkumu.

| 133

3.1 Právní prameny a dokumenty

3.1.1 Co může sloužit jako právní zdroje? Formální prameny práva vs. ostatní zdroje

Právní řád je v zásadě tvořen obecnými pravidly obsaženými v takových zdrojích, které stát a společnost považují za formálně závazné – právníci je označují jako „**prameny práva ve formálním slova smyslu**“ (viz Gerloch 2013, 71). Při jakékoliv právní rešerši, tedy vyhledávání toho, jaká právní úprava platí, je důležité si uvědomovat, že ne každý právní dokument či text, který hovoří o právu, takovým formálním pramenem práva je. Stejně tak je pak zásadní chápat i to, že prameny práva mají určitou systematiku a hierarchii.

Formálními prameny práva v ČR rozumíme především **platné a účinné právní předpisy, mezinárodní smlouvy a prameny tvořící evropské právo**.⁵⁰ Právě na tyto zdroje by se každé zkoumání práv-

⁵⁰ Na tomto místě můžeme ponechat stranou teoretické debaty, které mezi sebou právníci vedou o tom, zda za prameny práva nepovažovat třeba i judikaturu a zejména

ní úpravy mělo zaměřit především. Níže v podkapitole 3.1.2 se jim proto bude věnovat podrobnější výklad, byť zaměřený především na právní předpisy, a to s ohledem na skutečnost, že evropské dokumenty jsou rozebírány v samostatné kapitole knihy (kap. 5).

Od formálních pramenů práva je nutné odlišovat **ostatní právní zdroje** – dokumenty, které nám mohou pomoci právní úpravu nalézt, správně pochopit a interpretovat či které ji dokonce nějakým způsobem dovysvětlují a „dotvářejí“, samy však *právo* ve formálním slova smyslu neobsahují. Jejich význam a přínos přitom může být různě silný podle toho, jaká autorita je vydala a nakolik přesvědčivé pro čtenáře jsou.

134 | Z právních zdrojů nemajících přímo povahu formálních pramenů práva právníci obvykle největší pozornost a důvěru věnují třem skupinám. **Těmi jsou soudní judikatura, odborná literatura a dokumenty z legislativního procesu.** I neprávníckému výzkumníkovi, který se snaží pochopit právní úpravu, lze doporučit zaměření právě na tyto zdroje. Soudní judikatura, které se bude věnovat samostatná kapitola, je důležitá proto, že v právní praxi jsou to nakonec právě soudy, kdo podává autoritativní výklad právních předpisů (viz k tomu Bobek a Kühn et al. 2013, 23–40). Odborná právní literatura čerpá svůj význam z erudice jejích autorů, kterými jsou zpravidla právní akademici, a z hlubší pozornosti věnované v ní konkrétnímu právnímu problému. Z odborné literatury je pak třeba vyzdvihnout význam tzv. **komentářů**, které – jak název napovídá – komentují právní předpisy, resp. jejich jednotlivá ustanovení, a velmi prakticky tak dovysvětlují jejich souvislosti i odstraňují jejich nejasnosti. Komentář přitom v zásadě existuje k většině významnějších zákonů; k těm nejzákladnějším kodexům, jako je například občanský či trestní zákoník, lze komentářů od různých autorských kolektivů dohledat dokonce několik. Dokumenty z legislativního procesu, především důvodové zprávy a stenoáznamy z parlamentních schůzí, jsou potom významné proto, že pomáhají odhalit úmysl zákonodárce, který má při výkladu předpisů rovněž nepominutelný – byť nikoliv výlučný – význam (viz Wintř 2019, 135–162).

Určitou pomoc pak mohou při zkoumání právní úpravy přinést i další zdroje, méně autoritativní, avšak snáze dostupné: informativní pochopitelně mohou být kupříkladu internetové články ke konkrétním právním otázkám i některé právnícké blogy. Je ovšem nezbytné

nálezy Ústavního soudu, právní principy, ústavní zvyklosti či další zdroje (viz např. Mates 2013). V této kapitole jsou označovány zkrátka obecnějším výrazem „právní zdroje“.

věnovat pozornost spolehlivosti samotného zdroje (v právní praxi se v současnosti využívají např. servery epravo.cz a pravni prostor.cz) i autora. Při právních rešerších lze někdy využít i různá právní stanoviska ministerstev a jiných orgánů státní správy, často dostupná na jejich webových stránkách.⁵¹ Právě u nich je ovšem důležité si uvědomovat, že pramen práva nepředstavují, pro veřejnost nejsou závazná a pouze ji informují o právním názoru ministerstva.

3.1.2 Systém vnitrostátních formálních právních předpisů

Vnitrostátní právní řád ČR je podle aktuálních odhadů tvořen řádově statisíci platných a účinných předpisů (viz Ministerstvo vnitra 2018). Pro orientaci v nich a schopnost efektivně v nich vyhledávat právní úpravu je potřebné znát jednotlivé typy pramenů, které právní řád tvoří, a alespoň v základu rozumět jejich hierarchickému a systematickému uspořádání. V různých typech pramenů totiž nacházíme obsahově odlišné druhy právní úpravy a mezi těmito prameny fungují určitá vzájemná pravidla přednosti.

Základní uspořádání vnitrostátní právní úpravy spočívá v odlišení tří úrovní právního řádu, mezi nimiž platí pravidlo *lex superior derogat legi inferiori* – **předpis vyšší právní síly má přednost před předpisem nižší právní síly**. Nejvyšší, ústavní úroveň („ústavní pořádek“) je tvořena ústavními zákony, tj. především Ústavou ČR, Listinou základních práv a svobod a několika dalšími ústavními předpisy (viz čl. 112 Ústavy ČR). Obsahuje nejzákladnější pravidla uspořádání státu a vztahu veřejné moci a jednotlivců. V případě rozporu s ústavním pořádkem mohou být předpisy nižší právní síly zrušeny Ústavním soudem ČR. Z praktického hlediska nejvýznamnější úrovní právního řádu je úroveň zákonná, tvořená především zákony a částečně též zákonnými opatřeními Senátu (viz k tomu čl. 33 Ústavy ČR). Jedině zákonem či na základě zákona mohou být ukládány povinnosti, upravovány meze základních práv a svobod i uplatňování státní moci nebo stanoveno, jaké jednání je trestným činem a jaký je za něj trest (viz k tomu čl. 2 odst. 3 a 4 Ústavy ČR a čl. 2 odst. 2 a 3, čl. 4 odst. 1 a 2 a čl. 39 Listiny základních práv a svobod). Je proto přirozené, že právě zákony tvoří jádro právního řádu a stejně tak i jádro výzkumu veřejných politik. Přehled platných zákonů či vývoje legislativy s obec-

⁵¹ Poměrně často používaný příklad představují výkladová stanoviska expertní skupiny Komise pro aplikaci nové civilní legislativy „KANCL“ – <http://obcanskyzakonik.justice.cz>.

nou závazností je součástí velké většiny veřejněpolitických výzkumů. Kromě kontextuálního využití, kdy je v textu stručně popsán legislativní rámec, je rovněž možné pracovat se zákony také analyticky (srov. Nekola, Hejzlarová a Kohoutek ed. 2020). Jako příklad velmi pečlivé a podrobné historizující analýzy legislativního rámce a jeho proměn lze uvést text Karolíny Dobiášové *Dostupnost zdravotní péče pro migranty ze třetích zemí v České republice* (Dobiášová 2016).

Nejnižší úroveň právního řádu je pak tvořena rozličnými druhy podzákonných předpisů (viz podrobně tabulka 3.1), které obsahují typicky různá prováděcí, detailní, technická či oborově specifická pravidla, popřípadě pravidla s omezenou územní působností. Podzákonnými předpisy jsou především **nařízení vlády** vydávaná k provedení zákona a v jeho mezích (čl. 78 Ústavy ČR), dále **vyhlášky ministerstev** a popřípadě předpisy jiných správních úřadů vydávané v mezích zákona, na základě výslovného zákonného zmocnění (čl. 79 odst. 3 Ústavy ČR – viz k nim podrobně Suchánek a Mikule 2016). Dále mezi ně patří rovněž na území krajů a obcí omezená **nařízení vyšších územně samosprávných celků (krajů) a obcí**, resp. jejich samosprávné **obecně závazné vyhlášky** (čl. 104 odst. 3 Ústavy ČR).

S podzákonnými normami se ve veřejněpolitickém výzkumu pracuje méně. Jejich využití se nabízí především při výzkumu lokálních témat, kde mohou být obecně závazné vyhlášky (stejně jako místní noviny a zápisy z jednání zastupitelstva) jedním ze zdrojů dat. Dobrým příkladem takové aplikace je Nová výstavba obecního bydlení, rozhodování a rizika segregace: případová studie Rudoltice (Matoušek 2014), kde je – ne zcela obvyklý – případ rezidenční obecní výstavby nájemních bytů popisován v kontextu obecní politiky obce Rudoltice, státních politik i politik jiných obcí a jejich vzájemného působení. Podzákonné normy si jako typ dat ve veřejněpolitickém výzkumu lze představit také při komparaci různých obecních či krajských politik.

Závěrem této podkapitoly je třeba upozornit na to, že se lze setkat i s takovými normativními dokumenty – tj. dokumenty obsahujícími určitá pravidla chování –, které mohou připomínat formální prameny práva, avšak ve skutečnosti jimi nejsou, neboť postrádají obecnou závaznost. Mezi ty mohou patřit třeba různé všeobecné smluvní podmínky, technické normy a především rozličné interní předpisy, směrnice, řády, pokyny, příkazy, instrukce, metodiky atp., které mohou být vydávány stejně tak soukromými subjekty jako úřady a institucemi (viz k nim např. podrobně Osina a Pejzl 2015; Frumarová 2020; Huleš a Stejskal 2004). Tyto dokumenty budou mít obvykle pro právní řešerše spíše jen malý význam. Lze ovšem poukázat na to, že některé

interní předpisy vydávané úřady přeci jen mohou být pro výzkum důležité tím, že fakticky ovlivňují právní praxi v příslušné oblasti státní správy. Mezi takové patří kupříkladu daňové pokyny Generálního finančního ředitelství, směrnice Ministerstva financí, vnitřní předpisy Generálního ředitelství cel, metodické pokyny Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy, pokyny policejního prezidenta, cenové výměry Ministerstva financí, instrukce Ministerstva spravedlnosti, pokyny obecné povahy Nejvyššího státního zástupce atd.

TABULKA 3.1: Druhy podzákoných předpisů

DRUH PODZÁKONNÉHO PŘEDPISU	KDO JEJ VYDÁVÁ	ÚZEMNÍ PŮSOBNOST	ROZSAH PRAVOMOCI K VYDÁVÁNÍ PŘEDPISU
Nařízení vlády	Vláda	Celostátní	K provedení zákona a v jeho mezích (čl. 78 Ústavy)
Vyhlášky ministerstev	Ministerstva	Celostátní	Na základě zákonného zmocnění a v mezích zákona (čl. 79 odst. 3 Ústavy)
Právní předpisy jiných správních úřadů	např. Energetický regulační úřad, Státní úřad pro jadernou bezpečnost, Český báňský úřad (vyhlášky), Česká národní banka (vyhlášky i jinak nazvané předpisy)	Celostátní	Na základě zákonného zmocnění a v mezích zákona (čl. 79 odst. 3 Ústavy)
Nařízení obcí/krajů	Rady či zastupitelstva obcí/rady krajů	Území obce/kraje	Na základě zákonného zmocnění a v mezích zákona (čl. 79 odst. 3 Ústavy)
Obecně závazné vyhlášky obcí/krajů	Zastupitelstva obcí/krajů	Území obce/kraje	V mezích samostatné působnosti obce/kraje (čl. 104 odst. 3 Ústavy)

Zdroj: Chmel

3.1.3 Formální prameny evropského a mezinárodního práva

Ke struktuře právního řádu je třeba dodat, že v současnosti jsou za jeho přímou součást považovány také některé prameny mezinárodního, a především evropského práva. Z **mezinárodních smluv, jimiž je ČR vázána**, tvoří přímou součást jejího právního řádu ty, které byly ratifikovány se souhlasem parlamentu a vyhlášeny. Takové mezi-

národní smlouvy pak v případě rozporu mají dokonce přednost před vnitrostátními zákony (viz čl. 10 Ústavy ČR). Závazky plynoucí pro ČR z mezinárodních smluv jsou zpravidla provedeny pomocí různých forem recepce (přijetí) mezinárodních pravidel přímo do vnitrostátního právního řádu, například jejich adaptací do domácích zákonů (viz např. Mikeš 2012, 5). Díky tomu mezinárodní smlouvy obvykle netvoří klíčovou součást rešerše právní úpravy. To ale neznamená, že jejich význam je zanedbatelný: vnitrostátní právo musí být vykládáno tzv. mezinárodněkonformně, tj. v souladu s právem mezinárodním, a v některých případech mohou z mezinárodních smluv vyplynout práva a povinnosti přímo, nezávisle na vnitrostátní úpravě. V právní praxi bývají mezinárodní smlouvy často citovány především v lidskoprávní oblasti (viz Mikeš 2012, 264–269) a nejinak je tomu ve veřejné politice. Národním příkladem využití mezinárodních smluv ve veřejněpolitickém výzkumu je kapitola Uprchlíci jako naše hranice: analýza diskurzu utváření současné azylové politiky České republiky Marie Jelínkové (2020). Ta rozebírá na pozadí tzv. migrační krize vývoj azylové právní úpravy v Česku, a to i v kontextu tzv. Ženevské úmluvy, resp. Newyorského protokolu, které formulují základní principy pozice žadatelů o mezinárodní ochranu. Dalším příkladem je text Denormalizace kouření a kontrola tabáku v České republice v letech 1990–2017 (Nekola a Smolík 2020), ve které je zmiňován vliv utvářející se globální tabákové politiky na národní úpravy stran užívání tabáku.

Evropské právo pak má – navzdory obecnému přesvědčení nepravni veřejnosti – přednost nejen před českými zákony a podzákonnými předpisy, ale dokonce i před většinou českého ústavního pořádku. Mezi jeho hlavní prameny patří **primární právo**, tvořené především Smlouvou o EU, Smlouvou o fungování EU, Listinou základních práv EU a smlouvami o přistoupení členských států, a dále **sekundární právo**, tvořené především nařízeními a směrnicemi. **Nařízení** lze přirovnat k jakýmsi „evropským zákonům“ bez dalšího přímo použitelným ve všech členských státech. **Směrnice** pak předpokládají provedení vnitrostátním zákonodárstvím (srov. Stehlík et al. 2018, 98–112). V každém případě platí zásada „eurokonformního výkladu“, podle níž je třeba vnitrostátní právo vykládat v souladu s právem evropským. Právní úprava, která se nachází v pramenech evropského práva, přesahuje právo mezinárodní jak svou kvantitou, tak svou detailností, a ve srovnání s ním proto evropské právo při různých právních rešerších mnohem častěji představuje důležitý zdroj. Práci s evropskými dokumenty se věnuje samostatná kapitola knihy, zde lze nicméně alespoň krátce zmínit další příklad využití evropské legislativy ve veřejněpoli-

tickém výzkumu, kterým je – kromě výše zmíněných textů Jelínkové (2020) a Nekoly a Smolíka (2020) – také práce Rodiny imigrantů ze třetích zemí jako „ne/zasloužená“ cílová skupina veřejné politiky (Dobíášová a Kotrusová 2020), která mj. reflektuje promítání evropských norem do české cizinecké legislativy.

3.1.4 Proces vzniku právních předpisů

Alespoň stručnou zmínku si zaslouží proces vzniku právních předpisů. Jednak se totiž může stát předmětem výzkumu sám tento proces nebo jednání jeho aktérů, jednak je přehled o něm praktický pro výzkumníka, který chce pracovat s dokumenty vztahujícími se ke vzniku předpisů. Ve veřejněpolitickém výzkumu jsou relativně častými typy dat **stenografické záznamy** z projednávání právních norem v parlamentu, díky kterým lze analyzovat argumentaci zákonodárců či získat představu o promotérech určité perspektivy či změny.

| 139

Hlavní pozornost přitom přirozeně musí být věnována vzniku zákonů: Parlamentní legislativní proces začíná **podáním návrhu zákona** některým z oprávněných navrhovatelů, kterými jsou poslanec či skupina poslanců, Senát, vláda nebo zastupitelstvo kraje (viz čl. 41 Ústavy ČR). Již návrh zákona vždy musí jako svou součást obsahovat důvodovou zprávu, která vysvětluje potřebnost navrhované právní úpravy i jejích jednotlivých ustanovení a obsahuje i další náležitosti (viz § 86 odst. 3 zákona o jednacím řádu Poslanecké sněmovny a čl. 9 Legislativních pravidel vlády – „Legislativní pravidla“). V asi 60 % případů bývá návrh zákona podán vládou (viz Kysela a Wintr 2011, 98). To znamená, že jeho **předložení předchází jeho vypracování některým z ministerstev či jiných ústředních orgánů státní správy, mezirezortní připomínkové řízení a projednání návrhu zákona Legislativní radou vlády i vládou samotnou**. V některých případech navíc ještě předtím stejné „kolečko“ oběhne věcný záměr zákona (viz podrobně čl. 4–8a Legislativních pravidel a přehledně též Crha 2021). V případě návrhů podaných ostatními oprávněnými navrhovateli má pak vláda v počátku parlamentního legislativního procesu 30 dní na vyjádření k takovému návrhu.

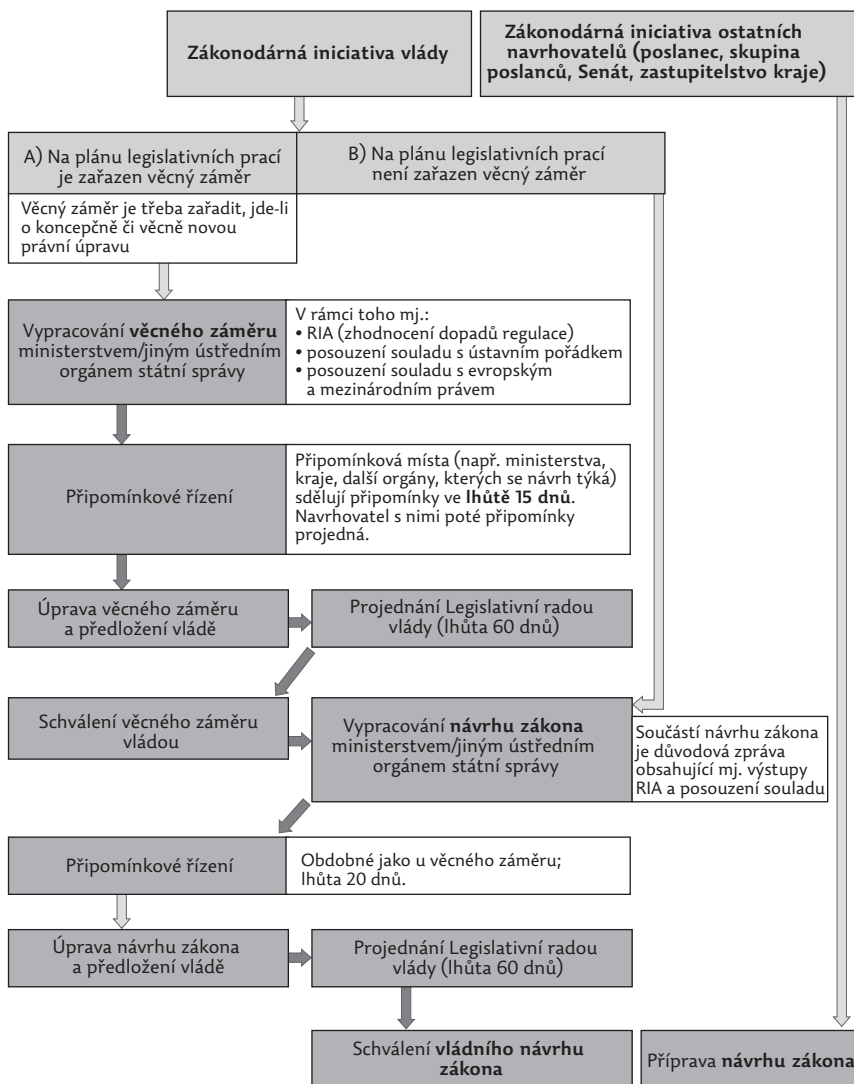
V rámci vlastního projednávání návrhu zákona Poslaneckou sněmovnou pak obvykle postupně probíhají **tři čtení návrhu** (viz podrobně § 90–95 jednacích řádů Poslanecké sněmovny). Mezi prvním a druhým čtením navíc návrh projednávají příslušné výbory sněmovny, v rámci druhého čtení jsou projednávány pozměňovací návrhy podané výbory či jednotlivými poslanci. Třetí čtení návrhu zákona již

pak v podstatě slouží jen ke schválení finálního textu a zapracování případných technických oprav. Vysloví-li sněmovna ve třetím čtení s návrhem zákona souhlas, je návrh sněmovnou schválen a je zaslán **k projednání Senátu**. V něm návrh zákona následně projednají příslušné výbory a poté plénum (viz § 99–112 zákona č. 107/1999 Sb., o jednacím řádu Senátu). Senát může návrh zákona schválit nebo vyjádřit vůli se jím nezabývat a v takovém případě (nebo v případě, že návrh do 30 dnů neprojednává vůbec) je návrh zákona přijat. Vedle toho může Senát návrh zamítnout nebo jej vrátit sněmovně s pozměňovacími návrhy (viz čl. 46–48 Ústavy ČR). Sněmovna v takovém případě může Senát přehlasovat kvalifikovanou většinou, popř. schválit zákon v pozměněném znění schváleném senátem (čl. 47 Ústavy). Posledním krokem legislativního procesu je pak **podpis zákona prezidentem republiky**. Ten disponuje právem suspenzivního veta, které může být přehlasováno kvalifikovanou většinou sněmovny (čl. 50 Ústavy ČR). Celý proces shrnují přehledně schémata 3.1 a 3.2.

Pokud jde o proces **přijímání podzákonných právních předpisů**, zdaleka není právem tak podrobně upraven. U návrhů vyhlášek ministerstev a nařízení vlády však Legislativní pravidla předpokládají obdobně jako u zákonů mezirezortní připomínkové řízení (čl. 13 a čl. 16 odst. 1–3 Legislativních pravidel) a odůvodnění návrhu připomínající svými náležitostmi důvodové zprávy zákonů (čl. 14 a čl. 16 odst. 4 Legislativních pravidel). Návrhy nařízení vlády navíc projednává i její Legislativní rada (čl. 15 odst. 3–4 Legislativních pravidel), návrhy vyhlášek pak pracovní komise Legislativní rady vlády (čl. 16 odst. 7–10 Legislativních pravidel). Proces vzniku vyhlášek naznačuje schéma 3.3.

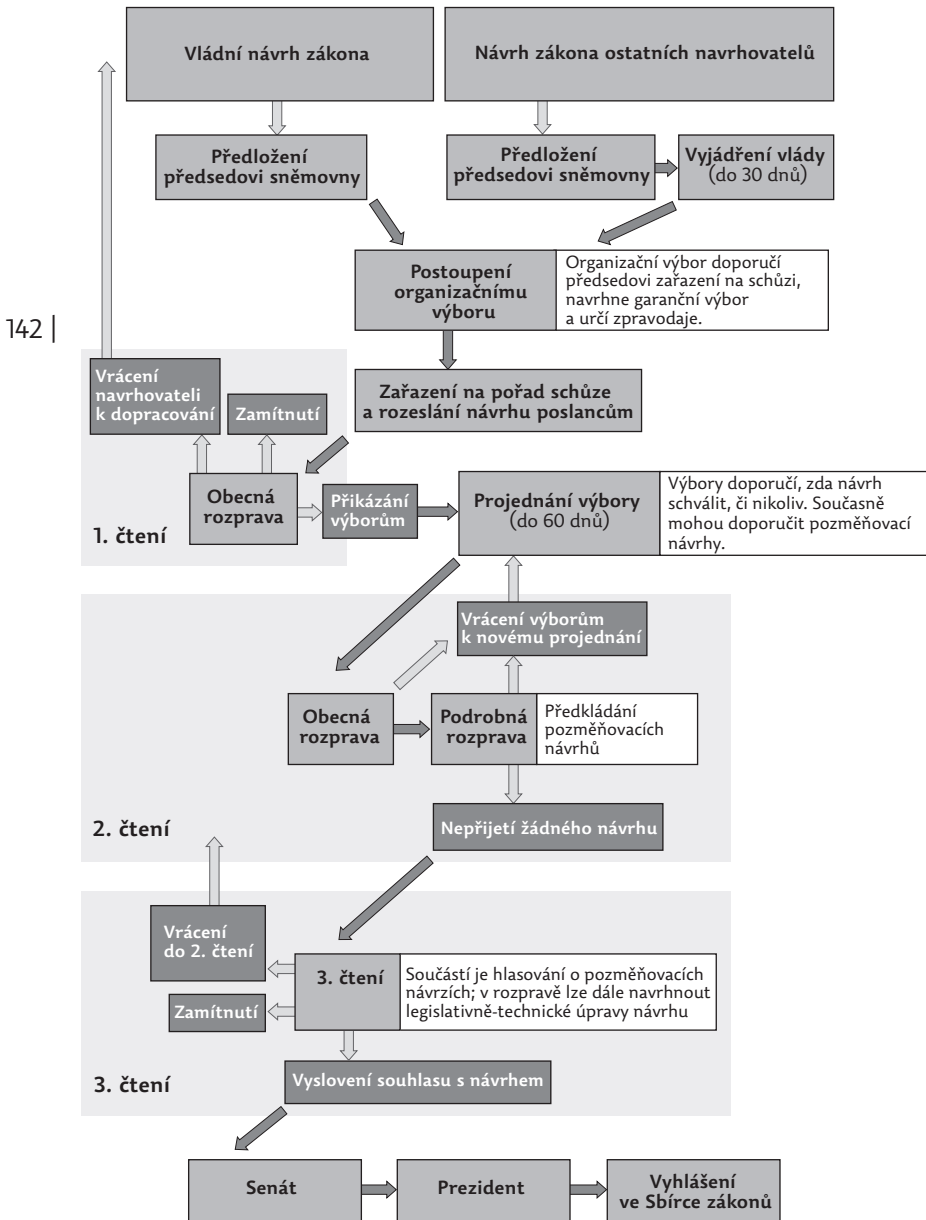
U právních předpisů vydávaných obcemi a kraji se pak pravidla a praxe jejich přijímání mohou lokálně významně lišit – významné z hlediska zákonných požadavků je v zásadě především to, aby obecně závazné vyhlášky přijalo v mezích působnosti zastupitelstvo, resp. aby nařízení přijala rada. V některých případech však proces přijímání těchto předpisů zastupitelstva podrobně upravují svými jednacími řády. V rámci tohoto procesu mohou kraje a obce nad rámec svých zákonných povinností k přijímaným předpisům provádět připomínkové řízení či vypracovávat důvodovou zprávu; to jim ostatně Ministerstvo vnitra také doporučuje v nezávazném metodickém doporučení (Ministerstvo vnitra 2018; viz též Mertha 2014, 71–76). V takových případech pochopitelně proces přijímání lokálních předpisů může generovat i více materiálů použitelných v rámci případného výzkumu.

SCHEMA 3.1: Zákonodárny proces předtím, než se zákon dostane do Poslanecké sněmovny

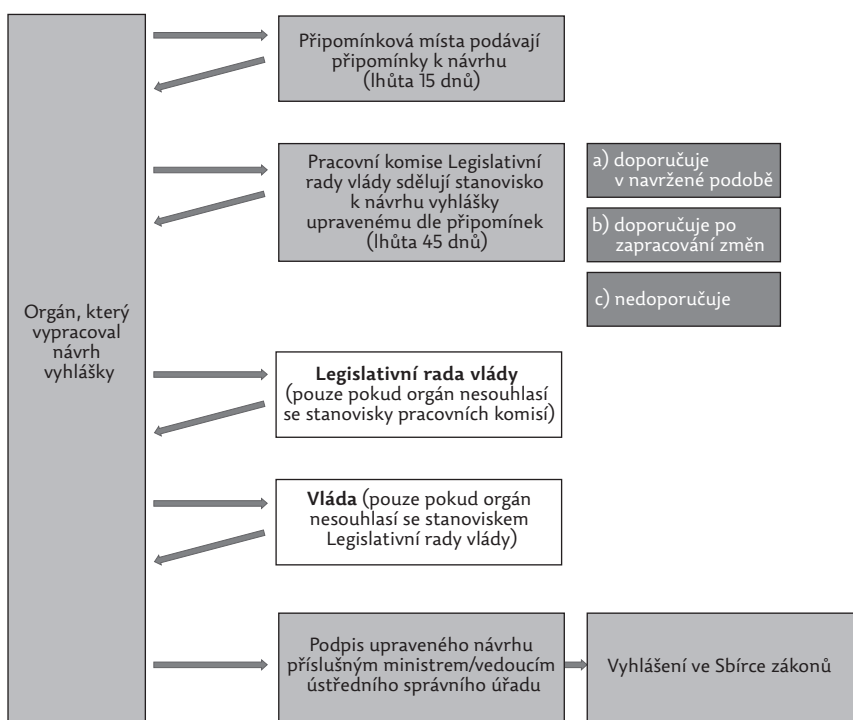
Zdroj: Chmel

SCHEMA 3.2: Zákonodárny proces poté, co se zákon dostane do Poslanecké sněmovny

Zdroj: Chmel

SCHÉMA 3.3: Vznik vyhlášek

Zdroj: Chmel

3.2 Kde vyhledávat právní prameny a dokumenty?

Právní prameny a dokumenty lze v zásadě najít v nepřeborném množství rozličných online i offline zdrojů. I množství samotných právních pramenů a dokumentů, stejně jako jejich vzájemných vnitřních souvislostí, je ovšem nepřeborné, a pro výzkumníka je tak zásadní především schopnost najít potřebnou materii dostatečně efektivně a poté se v ní „neutopit“. Alespoň základní přehled (srov. tabulka 3.2) a rady k tomu se pokusí poskytnout tato podkapitola.

Většinu právních pramenů, základních („formálních“), doplňujících i pomocných, je společné to, že prvotně vycházejí v určité oficiální podobě, která však pro rychlé a snadné vyhledání právních informací příliš neposlouží. Judikatura se prvotně objevuje v podobě rozsudků, které se nacházejí v soudních spisech a jsou zasílány jen stranám sporů. Odborné články a knihy se nacházejí v papírové podobě v knihovnách. Především se však tento problém týká právních předpisů: ty celostátní jsou vyhlášovány ve **Sbírce zákonů**, vydávané

tiskem Ministerstvem vnitra. Vyhlášení má mimo jiné ten význam, že právě jeho okamžikem právní předpisy nabývají platnosti. Účinnosti pak mohou nabýt až poté, uplynutím tzv. legisvakanční lhůty (tj. zákonem upravené lhůty mezi vyhlášením a účinností, viz § 1–3 a § 10 zákona č. 309/1999 Sb., o Sbírce zákonů). Právě ve Sbírce obsažené znění předpisů je pak zněním oficiálně závazným. Nevýhodou Sbírky zákonů pro praktické využití je však nejen její listinná podoba, ale také skutečnost, že Sbírka obsahuje odděleně původní znění předpisu a jeho následných novel (novějších předpisů zapracovávaných do původního určité změny). Nelze v ní však nalézt konsolidované znění předpisu s novelami již zapracovanými. V budoucnu by mělo dojít k elektronizaci Sbírky zákonů (viz zatím neúčinný zákon č. 222/2016 Sb., o Sbírce zákonů a mezinárodních smluv), těžko však lze předvídat, nakolik praktický vyhledávací nástroj bude elektronická sbírka představovat. Stejnopisy Sbírky zákonů již v současnosti (bez formální závaznosti) Ministerstvo vnitra zveřejňuje též na webu.

144 |

TABULKA 3.2: Typy vnitrostátních právních pramenů a jejich dostupnost

TYP PRÁVNÍHO PRAMENE	KONKRÉTNÍ PRAMEN	KDE LZE PRAMEN NAJÍT
Právní předpisy ústavní úrovně	Ústavní zákony	Sbírka zákonů, stejnopisy Sbírky zákonů zveřejňované Ministerstvem vnitra ⁵² ,
Právní předpisy zákonné úrovně	Zákony, zákonná opatření Senátu	úplné znění zákonů (tzv. ÚZ), zakonyprolidi.cz a další weby, právnické databáze - např. ASPI ⁵³ či Beck online ⁵⁴
Právní předpisy podzákoné úrovně	Nařízení vlády Vyhlášky ministerstev a předpisy jiných správních úřadů	Sbírka právních předpisů územních samosprávných celků a některých správních úřadů ⁵⁵ , weby a úřední desky územně samosprávných celků, právnické databáze
	Obecně závazné vyhlášky obcí a vyšších územně samosprávných celků (krajů) Nařízení obcí a vyšších územně samosprávných celků (krajů)	

⁵² Ministerstvo vnitra. Sbírka zákonů a sbírka mezinárodních smluv. aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/.

⁵³ ASPI (Automatizovaný systém právních informací). aspi.cz.

⁵⁴ C. H. Beck. Beck online. beck-online.cz.

⁵⁵ Ministerstvo vnitra. Sbírka právních předpisů územních samosprávných celků a některých správních úřadů. sbirkapp.gov.cz.

Judikatura	Rozhodnutí Ústavního soudu	Databáze Nalus na webu Ústavního soudu ⁵⁶ , právnícké databáze
	Rozhodnutí Nejvyššího správního soudu	Databáze na webu Nejvyššího správního soudu (NSS) ⁵⁷ , právnícké databáze
	Rozhodnutí Nejvyššího soudu	Databáze na webu Nejvyššího soudu (NS) ⁵⁸ , právnícké databáze
	Rozhodnutí okresních, krajských a vrchních soudů	Databáze vedená Ministerstvem spravedlnosti ⁵⁹ , právnícké databáze
Odborná literatura	Komentáře	Knihovny, právnícké databáze
	Odborné monografie	
	Články v odborných časopisech	
Dokumenty z legislativního procesu	Důvodové zprávy	Weby komor Parlamentu ČR ⁶⁰ , právnícké databáze
	Stenoprotokoly	Weby komor Parlamentu
	Další dokumenty z předparlamentní fáze legislativního procesu	Aplikace Odok ⁶¹
Další zdroje	Právní články online	Např. weby epravo.cz a pravni prostor.cz
	Právní stanoviska a interní předpisy ministerstev či jiných úřadů	Webové stránky úřadů, žádost podle zákona č. 106/1999 Sb.

| 145

Zdroj: Chmel

Pokud se pak jedná o předpisy vydávané kraji a obcemi, ty byly donedávna vyhlášovány na příslušných úředních deskách či v krajských věstnících a evidovány příslušnými kraji a obcemi. Oficiálně pak byly – poněkud neprakticky – přístupné na krajských a obecních

⁵⁶ Ústavní soud. Nalus. nalus.usoud.cz.

⁵⁷ Nejvyšší správní soud. <https://vyhledavac.nssoud.cz>.

⁵⁸ Nejvyšší soud. Rozšířené vyhledávání. https://nsoud.cz/Judikatura/ns_web.nsf/WebSpreadSearch.

⁵⁹ Ministerstvo spravedlnosti. Databáze rozhodnutí okresních, krajských a vrchních soudů. rozhodnuti.justice.cz/soudnirozhodnuti.

⁶⁰ Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky. psp.cz a Senát Parlamentu České republiky. senat.cz.

⁶¹ Úřad vlády České republiky. Aplikace o/dok. apps.odok.cz.

úřadech či na Ministerstvu vnitra (viz § 12 zákona č. 128/2000 Sb., o obcích, a § 8 zákona č. 129/2000 Sb., o krajích, v obou případech ve znění účinném do 31. 12. 2021). Od roku 2022 došlo v této oblasti k posunu a zřízení centralizované a digitalizované „**Sbírky právních předpisů územních samosprávných celků a některých správních úřadů**“ (viz zákon č. 35/2021 Sb.), která je dostupná online. Obce a kraje ovšem mají čas do konce roku 2025, aby v této sbírce zveřejnily předpisy, které vstoupily v platnost již před rokem 2022.

146 | Z pochopitelných důvodů je tak v praxi pro vyhledávání právních pramenů vhodnější využít zdroje, jejichž znění sice není oficiálně formálně závazné, zato je však dostupné a v praxi obvykle formálně závaznému znění odpovídá. V případě právních předpisů mohou někdy čtenářsky komfortní alternativu Sbírky zákonů poskytnout konsolidovaná znění zákonů se zapracovanými novelami vydávaná soukromými vydavatelstvími (mezi právníky je populární především edice Úplná znění předpisů – „ÚZ“ nakladatelství Sagit). Nejčastěji jsou však pro vyhledání právních pramenů využívány buď zdarma dostupné online zdroje, nebo placené právnícké databáze.

Zdroje dostupné online a zdarma jsou obvykle vhodné jen pro hledání určitého typu právních pramenů, většinou pro něj však zcela postačují. Celostátní právní předpisy lze volně najít na soukromých, ale spolehlivých serverech, jako je například mezi právníky oblíbený web zakonyprolidi.cz nebo neplacené základní verze databází ASPI či Beck online. Judikaturu vrcholných soudů lze vyhledávat v databázích poskytovaných těmito soudy samotnými na jejich webech, které zároveň nabízejí poměrně propracované vyhledávací formuláře. Rozhodnutí nižších soudů pak online zveřejňuje Ministerstvo spravedlnosti. Řadu materiálů z legislativního procesu, přínosných nejen pro právní rešerše, ale i pro výzkumy zaměřené na jednání politických aktérů, lze konečně nalézt na webu vlády a parlamentních komor. Vláda na svých webových stránkách provozuje aplikaci ODok obsahující mimo jiné řadu vládních dokumentů (typicky usnesení vlády) a elektronickou knihovnu připravované legislativy (eKLEP) pro veřejnost. V ní lze dohledat nejen samotnou připravovanou legislativu, a to i v předparlamentní fázi, ale také s ní související dokumenty, například z připomínkového řízení. Na webech Poslanecké sněmovny a Senátu Parlamentu ČR pak lze vyhledávat mj. projednávané i již projednané návrhy zákonů včetně jejich důvodových zpráv, texty navrhovaných a přijatých pozměňovacích návrhů a také celé těsnopisecké záznamy ze schůzí daných komor.

Pro složitější, rozsáhlejší či hlubší právní rešerše zřejmě nejlépe poslouží **placené právnícké databáze**, které ostatně tvoří základní

výstavu většiny praktikujících právníků, ať již v advokacii, soudnictví, akademické sféře, státní správě, nebo v jakýchkoliv jiných oblastech. Z nich k nejpoužívanějším patří databáze ASPI a Beck online, které ostatně mají i shora odkazované online verze. K přístupu do těchto databází lze využít například veřejné knihovny jako Národní knihovnu ČR či některé městské knihovny. Vzdálený přístup zdarma pro své pracovníky a studenty často poskytují také některé univerzity, resp. jejich fakulty.

Hlavními výhodami těchto databází jsou široký rozsah obsažených právních pramenů a promyšlené vyhledávací funkce. Právnícké databáze zpravidla obsahují nejen texty předpisů na celostátní, krajské i obecní úrovni včetně jejich historických znění, ale rovněž soudní judikaturu a širokou škálu dalších odborných textů – mezi nimi i výše vyzdvihované komentáře k právním předpisům. K vyhledávání v nich je pak možné využít běžný fulltext, ale také další funkce včetně kvalitně zpracovaných provazeb mezi jednotlivými typy zdrojů. V právních informačních systémech tak lze například zobrazit veškeré právní předpisy/judikaturu/odborné texty, v nichž se vyskytuje určité slovo či slovní spojení (viz níže obrázek 3.1). Podobně je možné vyhledávat například dokumenty, které souvisejí s určitým ustanovením právního předpisu nebo soudním rozhodnutím (viz obrázek 3.2 a výsledky zadání téhož slovního spojení zobrazované systémem Beck online). Právní informační systémy v každém případě disponují poměrně širokou škálou vyhledávacích funkcí a metadat k jednotlivým právním dokumentům a jejich zevrubný popis tak přesahuje kapacitu tohoto textu.

Závěrem je nutné poznamenat, že pro úspěšnou rešerši, ať už za využití placených právníckých databází, soudních databází judikatury, textu právních předpisů, nebo třeba jen internetových vyhledávačů, je důležité pokusit se **převést výzkumnou otázku, resp. její věcnou podstatu z jazyka veřejné politiky do jazyka právníckého**. K tomu je třeba (ideálně za pomoci právníka) identifikovat právní pojmy a instituty, které se k otázce vztahují, a právě ty pak používat ke svému dalšímu vyhledávání: výzkumník tak bude namísto „hypoték“ hledat „zástavní právo“; namísto „kriminalistických postupů“ postupy „orgánů činných v trestním řízení“; namísto „rodinné politiky“ například „přídavek na dítě“, „slevu na dítě“, „mateřskou a rodičovskou dovolenou“ atp. Následně již stačí „jen“ poctivě vyhledání a prostudování právních pramenů rozebíraných v této kapitole. Pokud je naším cílem porozumět legislativní úpravě v určité oblasti, lze výrazně doporučit nastudování obecných komentářů k jednotlivým právním úpravám. Je-li potřeba komplexnější uchopení nějaké oblasti, je ideální dohledat

OBRÁZEK 3.1: Výsledky vyhledání slovního spojení „výše přídatku na děti“ v modulu „předpisy“ systému ASPI

Státní sociální podpora

Přídatk. číslo	Název	Účinný od	TextBank
17/1939 Sb.	zákon o státní sociální podpoře	01.10.1995	
35/2009 Sb.	zákon o úpravě některých věcí občanského zákoníku	14.07.1995	
326/2009 Sb.	zákon o úpravě některých věcí občanského zákoníku	15.10.2009	
437/2020 Sb.	úpravy v oblasti dávek státní sociální podpory a příspěvků na péči v souvislosti s nouzovým stavem	24.09.2020	
136/2021 Sb.	úpravy v oblasti dávek státní sociální podpory a příspěvků na péči v souvislosti s epidemií COVID-19	30.10.2020	
160/2020 Sb.	úpravy v oblasti dávek státní sociální podpory a příspěvků na péči v souvislosti s epidemií COVID-19	19.03.2021	
112/2006 Sb.	o některých úpravách dávek státní sociální podpory a příspěvků na péči při epidemii v roce 2020	14.04.2020	
362/2009 Sb.	změna zákona o souvislosti s příjmem zákonů 110 a 111/2006 Sb.	31.03.2006	
30/2020 Sb.	změna zákona o souvislosti s návrhem zákona o státním rozpočtu	20.10.2009	
242/1997 Sb.	Novela zák. o státní sociální podpoře	06.02.2020	
200/2017 Sb.	změna zákona o státní sociální podpoře	01.01.1998	
453/2003 Sb.	změna zákona o státní sociální podpoře a některých dalších zákonů	12.07.2017	
334/1993 Sb.	změna zákona o státní sociální podpoře a zákona o daních z příjmu	27.12.2003	
394/1923 Sb.	úprava některých věcí občanského zákoníku	20.01.2004	
33/1923 Sb.	úprava některých věcí občanského zákoníku	31.12.1922	
87/1998 Sb.	úprava některých věcí občanského zákoníku	20.02.1923	
32/1923 Sb.	úprava některých věcí občanského zákoníku	22.04.1998	
65/1923 Sb.	o služebních, odpovídajících a zaopatřovacích požitcích	20.02.1923	
64/1923 Sb.	o služebních požitcích zřízenců pošt, automobil, provozu	01.01.1923	
63/1923 Sb.	o služebních požitcích pracovníků pošt, a telegraf, ústava	11.04.1923	
402/2001 Sb.	úprava některých věcí občanského zákoníku	01.01.1923	
	úplně znění zákona o státní sociální podpoře	14.11.2001	

TextBank

121 výše@přidavku@mg@alé

© ASPI systém | Účinnost | Druh | Sbírky | Filtr vztahů | Autor | Působnost | Označeno

Vazy dokumentu

- F Provedení předpisů (69)
- A Aktovní derogace (90)
- D Právní derogace (103)
- S Speciální předpis (1)
- U Subsidijní předpisy (1)

Související dokumenty

- JU Judikatura (920)
- VJ Výbranská judikatura (11)
- L Literatura (831)
- UV Ústavní soudy ČR (49)
- EU a SDEU (16)
- SS Samospráva (1)
- M Monografie (97)
- MS Meritum (194)
- EB Bibliografie (818)

Detail

Druh: Zákon
 Autor: Parlamentu České republiky
 Schváleno: 26. 5. 1995
 Platnost od: 14. 7. 1995
 Účinnost od: 1. 10. 1995

Zdroj: Chmel dle ASPI

OBRÁZEK 3-2: Související dokumenty k ustanovení vyšší přídatku na děti zobrazené v systému Beck online

beck-online

Zákon o státní sociální podpoře

117/1995 Sb.: 1. 2. 2022 - 31. 12. 2022

Část první. Úvodní ustanovení (§ 1-3)
 Část druhá. Vymezení náležitých podmínek (§ 4-16)
 Část třetí. Dávky (§ 17-48)
 Hlava první. Přídatky na dítě (§ 17-19)
 § 17. Podmínky nároku na přídatek na dítě

§ 18. Vyšší přídatek na dítě

§ 19. Výplata přídatku na dítě

Hlava druhá. Zrušení (§ 20-23)

Hlava třetí. Příspěvek na bydlení (§ 24-28)

Hlava čtvrtá. Zrušení (§ 29)

Hlava pátá. Rodičovský příspěvek (§ 30-32)

Hlava šestá. Zrušení (§ 33-35)

Hlava sedmá. Zrušení (§ 36-43)

Hlava osmá. Pohlavní (§ 44-46)

Část čtvrtá. Společná ustanovení o dávkách (§ 49-73b)

Část pátá. Přechodná ustanovení (§ 74-79)

Část šestá. Zrušení (§ 79a-79b)

Část sedmá. Závěrečná ustanovení (§ 80-81)

Přechodná ustanovení

§ 19. Výplata přídatku na dítě

Nárok na přídatek na dítě má nezaopatřené dítě, jestliže rozdílný příjem v rodině nepřevyšuje součin částky zivotního minima rodiny a koeficientu 3,40.

§ 18. Vyšší přídatek na dítě

(1) **Vyšší přídatek** na dítě činí za kalendářní měsíc, jde-li o nezaopatřené dítě ve věku

- do 6 let 630 Kč,
- od 6 do 15 let 770 Kč,
- od 15 do 26 let 880 Kč.

(2) Pokud některé ze společně posuzovaných osob má v každém kalendářním měsíci rozdílného období příjem podle § 5 odst. 1 písm. a) bodu 1, alespoň ve vyšší částky zivotního minima jednotlivce

- podle § 5 odst. 1 písm. a) bodu 2,
- podle § 5 odst. 1 písm. a) bodu 5,
- podle § 5 odst. 1 písm. b) bodu 5,
- z dávek nemocenského pojištění,
- z dávek důchodového pojištění,
- z podpory v nezaměstnanosti a podpory při requalifikaci⁴,
- z příspěvků na péči o osobu do 18 let věku, nebo
- z rodičovského příspěvku, pokud je poskytován pro vyčerpání peněžité pomoci v mateřství, náleží nezaopatřenému dítěti přídatek na dítě ve zvýšené výměře

(3) **Vyšší přídatek** na dítě ve zvýšené výměře činí za kalendářní měsíc, jde-li o nezaopatřené dítě ve věku

- do 6 let 1 130 Kč,
- od 6 do 15 let 1 270 Kč,
- od 15 do 26 let 1 380 Kč.

Novela: 285/2021 Sb.

Verze (9) 1
od 28.07.2021

LEGISLATIVNÍ PROCES 1

DALŠÍ KNÍHY 2

- > Příkro sociálního zabezpečení, 7. vydání, 2018 (KOLDIŇSKÁ, TRÁSTERA)
- > IV. Dávky státní sociální podpory
- > Příkro sociálního zabezpečení, 4. vydání, 2018 (TRÁSTERA A KOL)
- > 4. tit. Právní na dítě

CLANKY 1

- > Výběr rozhodnutí Ústavního soudu (FANŠAL, HUSSEIN)

JUDIKATURA 2

- > Ú.S. Pl. ÚS 3107
- > Ú.S. Pl. ÚS 4697

DŮVODOVÉ ZPRÁVY 9

- > 285/2021 Dz

NOVELIZOVÁNO 8

Zdroj: Chmel dle Beck online.

i judikaturu nebo materiály z legislativního procesu. V průběhu celého procesu je pak užitečné konzultovat jak s experty z oblasti práva, tak s experty z praxe dané politiky.

3.3 Příklady využití dat o právní úpravě a o legislativním procesu

150 | Přestože již byly některé příklady výzkumu využívající právní zdroje zmiňovány v průběhu textu, rádi bychom ukázali dva další příklady ve větším detailu, ale i kontextu. Příklady jsou – na rozdíl od zbytku textu – psány v první osobě, abychom v nich mohli být sami za sebe a za svou práci. První příklad Jana Chmela přibližuje výzkum, jehož cílem bylo zjistit, jak zákonodárci ve své práci reflektují rozhodnutí Ústavního soudu. Druhý příklad Evy M. Hejzlarové se zabývá analýzou vývoje legislativy adresované samoživitelkám v průběhu zhruba dvaceti let.

3.3.1 Příklad analýzy reflexe judikatury Ústavního soudu v parlamentních debatách (Jan Chmel)

V letech 2017–2021 jsem se podílel na projektu GA ČR s názvem „Ústavní a procedurální rámec legislativního procesu a parlamentní kultury“, jehož cílem bylo analyzovat vliv pravidel parlamentní procedury a judikatury ústavních soudů na kvalitu a efektivitu fungování parlamentů. Při jeho zpracování jsme často potřebovali data o průběhu legislativního procesu (viz z dalších výstupů projektu např. Wintr 2021; Wintr a Chmel 2018; Wintr a Askari 2017), popř. o rozhodnutích ústavních soudů (viz např. Wintr et al. 2021; k datům o soudních rozhodnutích viz podrobně kap. 4 v této knize). Příkladem textu, k němuž bylo třeba obou uvedených druhů dat, byl článek o reflexi rozhodovací činnosti Ústavního soudu ČR v poslaneckých debatách, který jsem v rámci uvedeného projektu psal v roce 2018 (Chmel 2018).

Článek zkoumal výzkumnou otázku, jak často a jakým způsobem jsou v poslaneckých debatách reflektovány jednak rozhodnutí Ústavního soudu a jednak možnost zrušení projednávaných zákonů soudem. Širší ambicí článku pak bylo přispět k výzkumu fenoménu nazývaného „judicializace politiky“ (přesun rozhodování politických otázek na soudy – viz např. Hirschl 2008) a k výzkumu fungování parlamentu a zákonodárství. V rámci těchto oblastí se

totiž právní věda i politologie často ptá, jak silný přímý i nepřímý vliv mají ústavní soudy na tvorbu zákonů a zda již v jejím rámci je nějakým způsobem zohledňováno, jak soudy judikovaly v minulosti a jak by mohly potenciálně judikovat v budoucnosti (viz Stone Sweet 2000; Bar-Siman-Tov 2015). Článek vycházel z běžných zdrojů a při jeho tvorbě tedy nebylo třeba řešit žádné etické otázky a postačilo dodržet běžné standardy akademické etiky.

Pro článek bylo třeba získat a zpracovat především data o tom, co zaznívá v debatách v Poslanecké sněmovně. Nezbytná pak byla i práce s textem rozhodnutí Ústavního soudu. Jako východisko pro výzkum jsem proto zvolil fulltextové vyhledání slovního spojení „Ústavní soud“ ve stenoprotokolech ze schůzí Poslanecké sněmovny ve volebním období 2013–2017. Platí totiž, že veškerý obsah veřejných schůzí sněmovny je zachycován ve formě těsnopisecké zprávy, tzv. stenoprotokolu (viz § 68 odst. 3 zákona č. 90/1995 Sb., o jednacím řádu Poslaneckém sněmovny). Bohužel jsou však takto zachycena pouze jednání pléna sněmovny, nikoliv jejích výborů – tím byl rozsah výzkumu nutně významně zúžen, ačkoliv debaty na výborech tvoří důležitou součást poslanecké diskuze o návrzích zákonů.

Vyhledání ve stenoprotokolech bylo možné provést díky vyhledávači, který na svých webových stránkách nabízí Poslanecká sněmovna.⁶² Takto nalezené zmínky o Ústavním soudu jsem poté postupně procházel, vylučoval případy, kdy použití slovního spojení nijak nesouviselo s rozhodovací činností soudu, a ve zbývajících případech pročítal okolní poslaneckou diskuzi. Jednotlivé případy jsem následně hodnotil a zanášel do excelové tabulky. V ní jsem současně zaznamenával důvod, proč byla rozhodovací činnost soudu zmiňována, i základní údaje o autorovi zmínky (jméno, politická příslušnost, právní vzdělání). Tato fáze výzkumu byla relativně časově náročná, řádově zabrala nižší desítky hodin práce.

Výsledky obsažené v tabulce jsem následně kategorizoval. Vyhledávač poskytnutý Poslaneckou sněmovnou bohužel neobsahuje žádné pokročilejší funkce, které by tuto práci usnadňovaly. Poměrně prakticky však vždy odkazuje na příslušné místo stenoprotokolu z celé schůze, díky čemuž je pak relativně snadné zhodnotit kontext, v němž zmínka o soudu zazněla.

Uvedená metoda práce se stenoprotokoly přinesla předně určitá základní kvantitativní data týkající se odkazování na Ústavní

62 Viz Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky. Plnotextové vyhledávání v dokumentech. Stenozáznamy. <https://fulltext.psp.cz/stenozaznamy>. (cit 15. 10. 2022).

soud ze strany poslanců. Slovní spojení Ústavní soud se v souvislosti s rozhodovací činností soudu v debatách za jedno volební období objevilo celkem 356krát (po zmiňovaném vyloučení irelevantních zmínek, při započtení zmínek opakovaných v jednom vystoupení pouze jedenkrát). Bylo pak možné konstatovat mj. to, že soud je častěji zmiňován opozičními nežli koaličními poslanci a že poslanci na něj nejčastěji odkazují tehdy, když právně argumentují jeho staršími rozhodnutími, snaží se anticipovat jeho budoucí rozhodnutí pro případ, že by před ním v budoucnu byla napadena aktuálně zvažovaná právní úprava, a konečně tehdy, jsou-li přímo nuceni zareagovat na aktuální zrušení nějakého zákona soudem. Jednotlivé typy poslaneckých odkazů na Ústavní soud jsem pak v článku podrobněji obsahově rozebíral a ukazoval na příkladech z poslaneckých debat získaných ze stenoprotokolů. V této souvislosti pak bylo v některých případech přínosné znát i obsah konkrétních odkazovaných rozhodnutí soudu – ta jsem získával z jeho online databáze obsažené na adrese nalus.usoud.cz (která mimochodem oproti vyhledávací Poslanecké sněmovny disponuje výrazně širším okruhem vyhledávacích funkcí přínosných pro nalezení a filtrování potřebných dat v rámci výzkumu).

Mám za to, že popsání způsob práce s daty dostupnými na webu Poslanecké sněmovny vedl k výsledkům s určitou vypovídací hodnotou. Výsledky výzkumu pak mají relevanci pro oblast (ústavního) práva, ale rovněž pro oblast veřejné politiky: konkrétně ukazují to, že judikatura Ústavního soudu ovlivňuje české zákonodárství nejen v okamžiku, kdy soud zruší nějaký zákon, ale v mnohem širší míře. Jednak má vliv později do budoucna po vydání rozhodnutí soudu, neboť poslanci právní názory soudu vnímají jako přesvědčivé argumenty ve své debatě. Jednak na poslance působí dokonce „předem“, neboť ti často vyjadřují a zohledňují obavy, aby soud nakonec projednávaný zákon nezrušil pro protiústavnost.

K použité metodě je ale zároveň třeba dodat, že zmiňovaná vypovídací hodnota má i svá významná omezení: kromě určitého zatížení mou vlastní subjektivitou při ručním hodnocení obsahu stenozáznamů jde především o zaměření na úzký výsek legislativního procesu, který poslanecké debaty představují. Kromě již výše zmiňovaných debat na výborech sněmovny totiž především přehlíží celý předparlamentní proces vzniku návrhu zákona, který pochopitelně hraje ve formulaci legislativního textu dominantní roli. Další limit pak z podstaty věci představuje to, že poslancům „nevidíme do hlavy“, a z jejich veřejných vystoupení tak přirozeně nemůžeme činit závěry o tom, nakolik je skutečně judikatura sou-

du ovlivnila v jejich hlasování. Pokud by se tedy v budoucnu někdo chtěl tématu věnovat zevrubněji, bylo by pravděpodobně třeba, aby podstatně rozšířil záběr použitých metod i zkoumaných dat. Nabízelo by se například zaměření na další fáze procesu vzniku zákona (tvorba textu návrhu zákona na ministerstvech či v týmech poslanců; projednávání návrhu vládou, popř. její legislativní radou; senátní fáze legislativního procesu) a získávání dat z širšího okruhu písemných dokumentů, ale také například formou rozhovorů s aktéry legislativního procesu.

Druhou nevýhodou zvolené metody vedle omezení její vypovídací hodnoty je pak poměrně vysoká časová náročnost ručního procházení jednotlivých stenoprotokolů. V tomto směru by u podobných typů výzkumu jistě stálo za zvážení zapojit automatickou analýzu textu umělou inteligencí – byť v mém případě by to znamenalo nutnost nalézt spoluautora, který disponuje k tomu potřebnými dovednostmi.

| 153

3.3.2 Příklad analýzy legislativy týkající se samozvitelek (Eva M. Hejzlarová)

Impulz k tomu, abych zkoumala vývoj legislativy v konkrétní situaci, vzešel z projektu GA ČR „Komparativní výzkum cílových populací v České republice: záleží na obsahu veřejných politik?“ a mého dlouhodobého zájmu o neúplné rodiny a politiky, které jsou jim určeny. V projektu jsme pracovali s teoretickým konceptem sociální konstrukce cílových populací (SKCP), který – zjednodušeně řečeno – tvrdí, že design politiky (legislativa, finanční transfery, služby apod.) je určován tím, jaká je moc dané cílové populace a jak je tato populace konstruována (vnímána veřejností, vykreslována médií apod.) (Schneider a Ingram 1993). Protože SKCP vznikl ve Spojených státech, zajímalo nás, jestli a do jaké míry bude tato základní teze platit i v českém kontextu. Realizovali jsme proto několik případových studií, ve kterých jsme se snažili sledovat vývoj politik určených nejrůznějším cílovým populacím a identifikovat dynamiky ve vývoji jednotlivých *policy designů* na ploše posledních 20–30 let (Nekola, Hejzlarová a Kohoutek ed. 2020). V tomto textu popíšu zkušenost z výzkumného zpracování *policy designu* zaměřeného na cílovou populaci samozvitelek tak, jak jsem je zachytila v kapitole Samozvitek jako „mizející“ cílová populace české veřejné politiky: analýza legislativy platné v letech 1990–2015 (Hejzlarová a Jeřábková 2020). Sledovala jsem následující výzkumné otázky: Jak se legislativa adresov-

vaná samoživitelkám proměňovala v čase? Jaké přínosy či zátěže představovala/uje pro samoživitelky? Jaká jsou pravidla pro alokaci těchto přínosů či zátěží a jakou formou vyžadují součinnost této cílové populace?

154 |

Ještě než se budu věnovat samotnému výzkumu, cítím potřebu se krátce zmínit o vzniku kapitoly a jeho specifikách. Při psaní textu jsem částečně vycházela z diplomové práce, kterou pod mým vedením napsala Anna Jeřábková (2017). Spolupráce s Annou pro mě byla inspirativní a radostná a je jednou z těch, za které jsem jako vyučující velmi vděčná. V průběhu práce na kapitole už jsme s Annou nebyly v intenzivním kontaktu, ale přesto jsem ji uvedla jako spoluautorku, protože prapočátky textu vznikaly při našem společném přemýšlení nad její diplomovou prací, která ale byla zároveň jejím dílem a nesla rukopis jejích výzkumných a analytických rozhodnutí. Tento „diplomkový“ základ byl pro mě na jednu stranu skvělým východiskem – nezačínala jsem od nuly a měla jsem relativní jistotu, že dynamika, kterou na základě teoretického konceptu očekávám, v případě policy designu vůči samoživitelkám přítomná je. Na druhé straně jsem v průběhu práce narazila při kontrole na jeden zákon a jednu vyhlášku, které do diplomové práce zařazeny nebyly, a po pečlivějším zkoumání jsem také dospěla k tomu, že potřebuji zpřesnit kategorizaci právních norem. Ani jedna z těchto okolností není úplně zásadní a nijak nemění mé vnímání diplomové práce jako velmi dobré, ani nemá vliv na výslednou interpretaci. Přesto mě tyto objevy krátkodobě vykojily, protože jsem začala pochybovat i o ostatních datech a jejich vyhodnocení. A přestože je jinak revidování a zpřesňování výsledků běžnou součástí výzkumné práce, tak v těchto momentech jsem cítila jistou frustraci. Tím se dostávám k druhému komplikujícímu aspektu tohoto typu navazování. Zpětně si uvědomuji, že jsem se při práci nechala hodně vést již ověřeným, a tam, kde bych možná za jiných okolností soustředěně vymýšlela nějaké „své“ řešení, jsem je v tomto případě mohla jen přijmout. Vinou toho jsem si ale nebyla vždy úplně jistá, že je dané řešení to nejlepší možné. Nevylučuji zároveň, že je tato kritická perspektiva posílená i časovým odstupem, kvůli kterému se některá dílčí rozhodnutí učiněná v minulosti jeví jako málo promyšlená nebo prostě jen taková, že už bychom je (možná) udělali jinak. Vůbec si nemyslím, že by byl výsledek špatný nebo málo originální – záběr diplomové práce jsem rozhodně přesáhla a dílčí zjištění pro mě byla nová a velmi zajímavá. Spíše je to ilustrace toho, jak ambivalentní mohou být zkušenosti s prací v „asynchronním tandemu“; ostatně podobně jako jiné typy spoluprací.

Při aplikaci SKCP jsem na rozdíl od ostatních členů projektového týmu nesledovala jednu politiku (např. tabákovou, srov. Nekola a Smolík 2020, nebo politiku inkluzivního vzdělávání, srov. Muralová 2020) a různé cílové populace, kterých se daná politika dotýká, ale soustředila jsem se primárně na cílovou populaci samoživitelk. Stála jsem tedy před otázkou, jakým způsobem vymezit policy design adresovaný samoživitelkám. V prvním kroku jsem ji vyřešila tak, že jsem se rozhodla věnovat se legislativě jakožto „jádro“ politiky (Colebatch 2005, 49). Na ostatní formy veřejněpolitických intervencí (sociální služby, projekty financované z fondů ESI) jsem rezignovala z důvodu nejednotnosti a omezené možnosti tato data v jejich komplexitě získat.

| 155

Druhým krokem bylo vymezení relevantní legislativy. V databázi ASPI jsem legislativu vyhledávala pomocí výrazů „osamělý rodič“ a „neprovdaná matka“; výsledky jsem poté konzultovala s odborníci na právo týkající se samoživitelství a se sociálními pracovníci, díky kterým se rozšířily o další zákony. Získala jsem tím 28 zákonů a sedm vyhlášek, které byly platné v letech 1990–2015 a cílily na samoživitelky, a následně jsem k nim dohledala také důvodové zprávy, pokud byly k dispozici.

Analýza legislativy pak spočívala v tom, že jsem se snažila identifikovat, jaké přínosy či zátěže představují jednotlivé úpravy pro samoživitelky, jaká jsou pravidla pro alokaci těchto přínosů či zátěží a jakou formou vyžadují součinnost této cílové populace. V důvodových zprávách jsem hledala argumenty zdůvodňující daný policy design a dovozovala případné implicitní předpoklady pro jeho volbu. Kromě svého úsudku jsem v expertních rozhovorech a e-mailové komunikaci se sociálními pracovníci ověřovala svou interpretaci přínosů, resp. zátěží a zpřesňovala své porozumění pravidlům konkrétního procesu aplikace legislativních norem.

Při základní kategorizaci jsem rozčlenila legislativu do sedmi tematických oblastí: 1) související s otcem dítěte, 2) vztahující se ke vzdělávání, 3) poskytující pomoc službou, 4) související s trhem práce, 5) související s pojistnými sociálními dávkami, 6) související s nepojistnými sociálními dávkami, 7) související s brannou povinností.

Mé závěry byly, že na úrovni celostátní legislativy je policy design určený samoživitelkám – kromě zužování tematického záběru a nevytváření nové legislativy – charakteristický tím, že došlo k proměně typu opatření, která jsou uplatňována. Na počátku 90. let existovala specifická opatření cílící na samoživitelky či jejich rodiny v podobě finančních dávek, která nicméně byla ještě

v průběhu této dekády rušena (s jednou výjimkou zrušenou až v roce 2005). Výhody, které začaly dominovat po přelomu tisíciletí, souvisejí s trhem práce a mají daleko větší potenciál *de iure*, tj. „na papíře“, než jak jsou naplňovány *de facto*, protože předpokládají jednak zaměstnanecký poměr, jednak vstřícného zaměstnavatele, a dále se vztahují k sociálnímu zabezpečení, ovšem jinak než v 90. letech. Zatímco tehdy bylo dostatečným ospravedlněním k přiznání dávky či stipendia samotné samoživitelství jako sociální situace bez dalších podmínek, nově je podstatnějším atributem problémové situace, která je předmětem intervence, ekonomická situace domácnosti. V oblasti sociálního zabezpečení tak sociální politika reflektuje samoživitelky jako specifickou cílovou populaci až poté, co čelí vážným existenčním problémům. Lze tedy konstatovat, že samoživitelky jako cílová populace výrazně oslabují.

Co se týče přínosů a zátěží, tak ty jsem u samoživitelek vyhodnotila jako ne vždy zcela jednoznačné. Ilustrativním příkladem je výživné, které lze interpretovat jako benefit, ovšem pouze v případě, že otec dítěte alespoň základně respektuje soudní systém. V opačném případě – při vyhýbání se placení výživného, při nepřiznání skutečných příjmů nebo při opuštění českého území – se tyto benefity stávají do značné míry fiktivními. Oblast nepojistných sociálních dávek je podobně dvojznačná. Dávky (benefity) samoživitelkám sice mohou být přiznány, ale podmínky pro jejich získání byly se změnou legislativy v roce 2007 zpřísněny, a to v reakci na domnělé zneužívání dávek. Jak vyplývá z výše uvedeného, zátěže mají v případě samoživitelek spíše implicitní charakter a objevují se až v implementační fázi. Samoživitelky rozhodně nejsou objektem represe, na straně druhé je řešení většiny problémů, jimž čelí, necháno na nich, jejich iniciativě a neviditelné ruce trhu práce.

Analýza legislativy tvořila podstatnou část případové studie zaměřené na samoživitelky z perspektivy SKCP; kromě ní jsem analyzovala také stenozáznamy a volební programy politických stran. Jako silný svorník a pomoc jsem vnímala právě koncept SKCP, který stanovil, jakých parametrů legislativy si všímat (jakkoli teorie nebyla úplně precizní) a jakým způsobem je zapojovat do celku dalších zjištění.

Ve svém výzkumu jsem pracovala převážně s dokumenty, takže etické aspekty mé práce se soustředily zejména na obecné parametry kvality vědecké práce (snaha o volbu dobrých podmínek pro stanovení datasetu, snaha o co nejlepší analýzu). Za součást rozhodování o etice lze považovat i mé rozhodnutí o spoluautorství Anny Jeřábkové. Pro tuto situaci existovaly v principu tři možnosti:

1) odkázat na diplomovou práci jako na jeden z důležitých zdrojů, na který navazují, 2) jmenovat Annu jako výzkumnou asistentku, která shromáždila data a provedla pod mou supervizí jejich třídění, 3) uvést ji jako spoluautorku. Pokud vím, nejsou pro tuto situaci stanovena žádná striktní pravidla. Osobně se nicméně snažím být v tomto ohledu spíše inkluzivní a uvádět všechny, kdo se na textu podíleli, jako spoluautory/ky.

Moje výzkumná práce měla výhradně akademický přínos. Zachytila jsem vývoj části politik adresovaných samoživitelkám a přispěla k tomu, že jsme jako editoři knihy (Nekola, Hejzlarová a Kohoutek ed. 2020) mohli následně formulovat obecnější závěry stran platnosti SKCP v českém prostředí. Aktuálně se snažím ke každému akademickému textu, který napíšu nebo na kterém se podílím, napsat alespoň jeden popularizační, nebo se snažím poslat ho různým lidem v rozhodovacích pozicích (podle zaměření akademického textu) s tím, že jsem k dispozici pro případnou další spolupráci, jež by měla reálný veřejněpolitický dopad. V době psaní této kapitoly jsem ale byla maximálně vytížená účastí ve dvou výzkumných projektech a péčí o rodinu, takže jsem takto nepřemýšlela.

| 157

3.4 Závěr

Informace týkající se práva a platné právní úpravy lze obecně najít v široké škále zdrojů. Specifikum správné a korektní práce s právem ovšem spočívá ve schopnosti uvědomovat si nejen různou míru spolehlivosti těchto zdrojů, ale také různou míru jejich závaznosti a autoritativnosti. Ta se pohybuje na škále od formálních pramenů práva, kterými jsou zejména právní předpisy a které je v podstatě nezbytné při právních rešerších zohlednit, přes vhodné doplňující prameny, jako jsou judikatura, odborná literatura či dokumenty z legislativního procesu, až po zdroje nevhodné či irelevantní. Pro vyhledávání právní úpravy lze proto doporučit zaměřit se právě na právní prameny spíše než na různé zprostředkované a zjednodušující zdroje právních informací. V současnosti jsou přitom právní prameny v přehledné podobě ve značném rozsahu přístupné online, popř. v právnických databázích. Jelikož výzkumníci z oblasti veřejné politiky nemohou nikdy dosáhnout erudice právníků, je záhodno, aby s nimi sběr dat a jejich interpretaci (zvláště jsou-li komplexní a výzkum na nich stojí) konzultovali.

V této kapitole bylo představeno několik výzkumů, které se zabývaly legislativou v kontextu širšího veřejněpolitického zájmu. Vzhle-

dem k tomu, že šlo o texty akademické, stojí za to ukázat i výstupy aplikovaného výzkumu, které se typicky zaměřují na implementační fázi, tj. na to, jak veřejněpolitické intervence fungují v reálném světě, a které přinášejí i konkrétní doporučení pro praxi. Dobrým příkladem a obecně poučným čtením může být *Zpráva z ex post hodnocení dopadů regulace (RIA) k zákonu č. 234/2014 Sb., o státní službě* (KPMG 2019), která vyhodnocuje účinnost tohoto zákona. V dokumentu o více než 200 stranách je popsána výchozí situace a podrobně analyzovány detaily nejrůznějších změn, které služební zákon do státní správy přinesl, a jejich žádoucích i méně žádoucích aspektů. Dalším výborným příkladem aplikovaného výzkumu je *Analýza politik nulové tolerance v Litvínově a Duchcově* (SPOT 2015), kde je výzkum zaměřen na řešení sociálních problémů na lokální úrovni. Legislativa zde není ústředním tématem (tím jsou zejména širší souvislosti problémové situace zmíněných lokalit a snah o jejich řešení). Pracuje se zde ale se zákonným rámcem poskytování sociálních dávek, který obce v daném případě překračovaly. Názorně je zde také analyzována politika, která se o legislativu sice opírá, ale reálně ji nesou vazby mezi aktéry (město – městská policie – úřad práce) a energie, kterou do realizace politiky tzv. nulové tolerance tito aktéři vkládají.

Legislativní veřejněpolitické dokumenty zcela jistě tvoří „jádro“ veřejné politiky a minimálně pro představu kontextu je nelze opomenout. Veřejná politika jde nicméně svým záběrem „za“ legislativu v tom slova smyslu, že se zaměřuje na širší výsek a souvislosti politiky. I z toho důvodu je legislativa sama o sobě jen málokdy v ohnisku veřejněpolitického výzkumu a většinou je jedním z typů dat (jakkoli podstatným) využitých ve výzkumu.

SHRNUTÍ KAPITOLY Legislativní dokumenty ve veřejněpolitickém výzkumu

Hlavní poselství

- U právních zdrojů je třeba si uvědomovat odlišnou míru jejich formální závaznosti a relevance.
- Mezi nejdůležitější právní zdroje patří právní předpisy, judikatura, právní odborná literatura a dokumenty z legislativního procesu.
- Právní zdroje v praxi vyhledáme jednodušeji online nebo v právnických databázích než v původní oficiální podobě.

Typy výzkumných problémů, pro které jsou data vhodná

- Přehled o stavu či vývoji legislativy/politiky státu ve zkoumané oblasti.
- Výzkum jednání aktérů legislativního procesu.

Příklady výzkumných otázek

- Jak se v čase proměňovala legislativa adresovaná samoživitelkám? Jaké přínosy či zátěže představovala/uje pro samoživitelky? Jaká jsou pravidla pro alokaci těchto přínosů či zátěží a jakou formou vyžadují součinnost této cílové populace?
- Jak často a jakým způsobem jsou v poslaneckých debatách reflektována jednak rozhodnutí Ústavního soudu a jednak možnost zrušení projednávaných zákonů soudem?

Typ dat či metody

- Administrativní data vytvářená pro jiné než výzkumné účely, ve formě strukturovaných textů, veřejně dostupné.

Doporučená metodologická četba

Barkan, S. M., Bintliff, B., Whisner, M. 2015. *Fundamentals of Legal Research*. 10. vyd. St. Paul: Foundation Press.

Gerloch, A. 2021. *Teorie práva*. 8. aktualizované vyd. Praha: Aleš Čeněk.

Tomoszková, V., Tomoszek, M. 2008. *Kurz právnických dovedností: učební pomůcka pro studenty PF UP v Olomouci*. Olomouc: Iuridica Olomucensis.

Varvařovský, P. 2015. *Základy práva. O právu, státě a moci*. 3. vydání. Praha: Wolters Kluwer.

Yelin, A. B., Samborn, H. V. 2022. *The Legal Research and Writing Handbook: A Basic Approach for Paralegals*. 9. vyd. New York: Wolters Kluwer.

Doporučené praktické příklady využití dat nebo metody

Dobiášová, K. 2016. *Dostupnost zdravotní péče pro migranty ze třetích zemí v České republice*. Disertační práce. Univerzita Karlova, Praha.

Jelínková, M. 2020. Uprchlíci jako naše hranice: analýza diskurzu utváření současné azylové politiky České republiky. In *Česká veřejná politika optikou teorie sociální konstrukce cílových populací*, ed. M. Nekola, E. M. Hejzlarová a J. Kohoutek, 176–215. Praha: Karolinum.

Matoušek, R. 2014. Nová výstavba obecního bydlení, rozhodování a rizika segregace: případová studie Rudoltice. *Sociologický časopis* 50(2): 211–232.

Nekola, M., Smolík, P. 2020. Denormalizace kouření a kontrola tabáku v České republice v letech 1990–2017. In *Česká veřejná politika optikou teorie sociální konstrukce cílových populací*, ed. M. Nekola, E. M. Hejzlarová a J. Kohoutek, 35–86. Praha: Karolinum.

Zdroje

- ASPI – Automatizovaný systém právních informací.
- Barkan, S. M., Bintliff, B., Whisner, M., 2015. *Fundamentals of Legal Research*. 10. vyd. St. Paul: Foundation Press.
- Bar-Siman-Tov, I. 2015. The Role of Courts in Improving the Legislative Process. *The Theory and Practice of Legislation* 3 (3): 295–313.
- Bobek, M., Kühn, Z. et al. 2013. *Judikatura a právní argumentace*. 2., přepracované a aktualizované vyd. Praha: Auditorium.
- C. H. Beck. *Beck online*. <https://beck-online.cz> (cit. 15. 10. 2022).
- Colebatch, H. 2005. *Úvod do policy*. Brno: Barrister & Principal.
- 160 | Crha, M. 2021. *Deficity soudobé legislativní tvorby práva v České republice*. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Praha.
- Dobiášová, K. 2016. *Dostupnost zdravotní péče pro migranty ze třetích zemí v České republice*. Disertační práce. Univerzita Karlova, Praha.
- Dobiášová, K., Kotrusová, M. 2020. Rodiny imigrantů ze třetích zemí jako „ne/zasloužená“ cílová skupina veřejné politiky. In *Česká veřejná politika optikou teorie sociální konstrukce cílových populací*, ed. M. Nekola, E. M. Hejzlarová a J. Kohoutek, 216–250. Praha: Karolinum.
- Frumarová, K. 2020. Vnitřní předpisy, jejich „vnější“ účinky a jiné problematické aspekty. *Acta Universitatis Carolinae Iuridica* 66 (2): 23–35.
- Gerloch, A. 2013. *Teorie práva*. 6. aktualizované vyd. Praha: Aleš Čeněk.
- Gerloch, A. 2021. *Teorie práva*. 8. aktualizované vyd. Praha: Aleš Čeněk.
- Hejzlarová, E. M., Jeřábková, A. 2020. Samoživitelky jako „mizející“ cílová populace české veřejné politiky: analýza legislativy platné v letech 1990–2015. In *Česká veřejná politika optikou teorie sociální konstrukce cílových populací*, ed. M. Nekola, E. M. Hejzlarová a J. Kohoutek, 87–130. Praha: Karolinum.
- Hirschl, R. 2008. Judicialization of Politics. In *The Oxford Handbook of Law and Politics*, eds. K. E. Whittington, R. D. Kelemen a G. A. Caldeira, 119–141. Oxford: Oxford University Press.
- Huleš, J., Stejskal, V. 2004. Co je a co není právní předpis? *Právní rozhledy* 12 (20): 760–765.
- Chmel, J. 2018. Parlament a judicializace politiky: reflexe rozhodovací činnosti Ústavního soudu České republiky v poslaneckých debatách. *Jurisprudence* 27 (5): 3–14.
- Jelínková, M. 2020. Uprchlíci jako naše hranice: analýza diskurzu utváření současné azylové politiky České republiky. In *Česká ve-*

- řejná politika optikou teorie sociální konstrukce cílových populací, ed. M. Nekola, E. M. Hejzlarová a J. Kohoutek, 176–215. Praha: Karolinum.
- Jeřábková, A. 2017. *Vývoj veřejných politik ve vztahu k matkám samoživitelkám v letech 1989–2015 v České republice*. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Praha.
- KPMG. 2019. *Zpráva z ex post hodnocení dopadů regulace (RIA) k zákonu č. 234/2014 Sb., o státní službě, ve znění pozdějších předpisů*. Praha: Ministerstvo vnitra ČR (online). <https://www.mvcr.cz/služba/soubor/zprava-z-ex-post-hodnoceni-dopadu-regulace-ria.aspx>.
- Kysela, J., Wintr, J. 2011. *Zákonodárny proces v Parlamentu*. In *Legislativní proces (teorie a praxe)*, ed. D. Bohadlo et al., 97–114. Praha: Tiskárna Ministerstva vnitra. | 161
- Mates, P. 2013. *Jiné prameny práva*. *Jurisprudence* 22 (1): 22–27.
- Matoušek, R. 2014. *Nová výstavba obecního bydlení, rozhodování a rizika segregace: případová studie Rudoltice*. *Sociologický časopis* 50 (2): 211–232.
- Mertha, D. 2014. *Tvorba právního textu. Tvorba obecně závazných vyhlášek obcí*. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Brno.
- Mikeš, P. 2012. *Aplikace mezinárodního práva v právním řádu ČR pohledem teorie a soudní praxe*. Praha: Wolters Kluwer ČR.
- Ministerstvo spravedlnosti. *Databáze rozhodnutí okresních, krajských a vrchních soudů*. <https://rozhodnuti.justice.cz/soudni-rozhodnuti> (cit. 15. 10. 2022).
- Ministerstvo vnitra. *Odbor veřejné správy, dozoru a kontroly*. 2018. *Metodické doporučení k činnosti územních samosprávných celků. 1.1 Proces tvorby a vydávání obecně závazných vyhlášek obcí – obecná část* (online). <https://www.mvcr.cz/odk2/soubor/metodicke-doporuceni-c-1-1-1-proces-tvorby-a-vydavani-obecne-zavaznych-vyhlasek-obci-obecna-cast.aspx>.
- Ministerstvo vnitra. *Poskytnutí informací podle zákona č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím, z 25. 5. 2018, č. j. MV-56477-2/LG-2018* (online). <https://www.mvcr.cz/soubor/mv-56477-2-lg-2018.aspx>.
- Ministerstvo vnitra. *Sbírka právních předpisů územních samosprávných celků a některých správních úřadů*. <https://sbirkapp.gov.cz> (cit. 15. 10. 2022).
- Ministerstvo vnitra. *Sbírka zákonů a sbírka mezinárodních smluv*. <https://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/> (cit. 15. 10. 2022).
- Mouralová, M. 2020. *Žáci se speciálními vzdělávacími potřebami jako cílová populace vzdělávacích politik a jejich zobrazování v médiích*. In *Česká veřejná politika optikou teorie sociální konstrukce cí-*

- lových populací, ed. M. Nekola, E. M. Hejzlarová a J. Kohoutek, 251–295. Praha: Karolinum.
- Nejvyšší soud. Rozšířené vyhledávání. https://nsoud.cz/Judikatura/ns_web.nsf/WebSpreadSearch (cit. 15. 10. 2022).
- Nejvyšší správní soud. <https://vyhledavac.nssoud.cz> (cit. 15. 10. 2022).
- Nekola, M., Hejzlarová, E. M., Kohoutek, J. ed. 2020. *Česká veřejná politika optikou teorie sociální konstrukce cílových populací*. Praha: Karolinum.
- Nekola, M., Smolík, P. 2020. Denormalizace kouření a kontrola tabáku v České republice v letech 1990–2017. In *Česká veřejná politika optikou teorie sociální konstrukce cílových populací*, ed. M. Nekola, E. M. Hejzlarová a J. Kohoutek ed., 35–86. Praha: Karolinum.
- 162 | Osina, P., Pejzl, J. 2015. Problematika technických norem z pohledu právního řádu. *Právní rozhledy* 23 (23–24): 822–826.
- Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky. <https://psp.cz> (cit. 15. 10. 2022).
- Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky. Plnotextové vyhledávání v dokumentech. Stenozáznamy. <https://fulltext.psp.cz/stenozaznamy> (cit. 15. 10. 2022).
- Senát Parlamentu České republiky. <https://senat.cz> (cit. 15. 10. 2022).
- Schneider, A., Ingram, H. 1993. Social Construction of Target Populations for Politics and Policy. *The American Political Science Review* 87 (2): 334–347.
- SPOT. 2015. *Analýza politik nulové tolerance v Litvínově a Duchcově*. SPOT – Centrum pro společenské otázky (online). http://centrum-spot.cz/wp-content/uploads/2016/07/SPOT_-_vyzkumna_zprava_-_Nulova-tolerance-v-Litvinove-a-Duchcove.pdf.
- Stehlík, V., Hamulák, O., Petr, M. 2018. *Právo Evropské unie. Ústavní základy a vnitřní trh*. Praha: Leges.
- Stone Sweet, A. 2000. *Governing with Judges: Constitutional Politics in Europe*. Oxford – New York: Oxford University Press.
- Suchánek, R., Mikule, V. 2016. § 79. In *Ústava České republiky. Komentář*, ed. V. Sládeček a kol., 753–817. 2. vyd. Praha: C. H. Beck.
- Tomoszková, V., Tomoszek, M. 2008. *Kurz právnických dovedností: učební pomůcka pro studenty PF UP v Olomouci*. Olomouc: Iuridica Olomucensis.
- Úřad vlády České republiky. Aplikace o/dok. <https://apps.odok.cz> (cit. 15. 10. 2022).
- Ústavní soud. Nalus. <https://nalus.usoud.cz> (cit. 15. 10. 2022).
- Varvařovský, P. 2015. *Základy práva. O právu, státě a moci*. 3. vyd. Praha: Wolters Kluwer.

- Wintr, J. 2019. *Metody a zásady interpretace práva*. Praha: Auditorium.
- Wintr, J. 2021. *Proměny parlamentní kultury*. Praha: Auditorium.
- Wintr, J., Askari, D. 2017. Parlamentní obstrukce ve světle ústavně-právních diskusí. *Správní právo* 19 (7–8): 106–125.
- Wintr, J., Chmel, J. 2018. Mezinárodní lidskoprávní rozhodnutí v parlamentních debatách. In *Beyond Compliance. Implementace rozhodnutí mezinárodních lidskoprávních těles na národní úrovni*, ed. H. Smejkal a L. Vyhnánek, 121–136. Praha: Wolters Kluwer.
- Wintr, J., Chmel, J., Askari, D., 2021. The Role of Parliamentary Autonomy in Constitutional Review. *The Lawyer Quarterly* 11 (7): 83–103.
- Yelin, A. B., Samborn, H. V. 2022. *The Legal Research and Writing Handbook: A Basic Approach for Paralegals*. 9. vyd. New York: Wolters Kluwer. | 163
- Zákon č. 90/1995 Sb., o jednacím řádu Poslaneckém sněmovny.

Kapitola 4

ROZSUDKY A SPRÁVNÍ ROZHODNUTÍ VE VEŘEJNĚPOLITICKÉM VÝZKUMU

Vendula Kolařík Mezeiová, Jakub Drápal, Eva M. Hejzlarová

164 | **Soudní rozhodnutí** – tzv. judikatura a **rozhodnutí správních orgánů** – orgánů moci výkonné jsou pro veřejnou politiku zajímavým, avšak doposud ne zcela obvyklým zdrojem dat. Nezávislá soudní moc hraje ve veřejné politice důležitou roli, neboť v určitém rozsahu slouží jako korektiv moci zákonodárné a výkonné. Soudy také rozhodují o právech a povinnostech, jejichž ukotvení v zákoně je samo o sobě projekcí veřejné politiky. Soudy však svými rozhodnutími mohou při nastolování veřejněpolitické agendy působit zároveň jako hybatelé. Oproti tomu správní orgány ve svých rozhodnutích veřejnou politiku přímo v praxi implementují, neboť aplikují obecné veřejné politiky na konkrétní případy jednotlivců.

Navzdory vzájemným souvislostem se veřejněpolitický výzkum analýze soudních a správních rozhodnutí věnuje jen zřídka. Důvodem může být nesrozumitelnost, nepřehlednost či nepřístupnost soudních a správních rozhodnutí jako výstupů právní odbornosti pro výzkumníky veřejné politiky. Následující text se proto zcela prakticky zabývá otázkami, **jak se orientovat** v judikatuře a správních rozhodnutích, **jak k nim přistupovat** a **jak s nimi pracovat** jako s daty ve veřejněpolitickém výzkumu.

V první části se kapitola věnuje otázce, jak rozhodnutí soudů a správních orgánů souvisejí s veřejnou politikou a jak je lze vnímat v kontextu rozličných faktorů, které v právním prostředí jejich podobu ovlivňují. Druhá část kapitoly identifikuje, kdo a co vydává a jaký to má vliv na povahu rozhodnutí. Ve třetí části se text zabývá rozбором základních vlastností rozhodnutí, přičemž je vysvětleno, co tyto vlastnosti v důsledku znamenají pro porozumění obsahu, funkci a podobě rozhodnutí. Na to navazuje v části čtvrté rozbor jejich struktury a obsahu a návod, jak se v nich orientovat, kde rozhodnutí správních orgánů i soudů a informace o nich hledat a jak. Součástí čtvrté části je i pojednání o etických aspektech výzkumné práce na rozsudcích a rozhodnutích. Kapitola v části páté uzavírá podrobná analýza dvou

praktických výzkumných příkladů, jejichž předmětem byly rozsudky soudů a rozhodnutí správních orgánů. První příklad, který se věnuje problematice domácích porodů, představí Eva M. Hejzlarová, přičemž související právní analýzu popíše její zpracovatelka Vendula Kolařík Mezeiová, autorka obecné části této kapitoly. Druhý příklad je prezentován netradičně prostřednictvím rozhovoru Venduly s výzkumníkem Jakubem Drápalem, který analyzoval rozsudky v trestním soudnictví ohledně ukládání trestů.

4.1 Jak vnímat rozhodnutí soudů a správních orgánů v kontextu?

| 165

4.1.1 Relevance rozhodnutí pro veřejnou politikou

Jak již bylo naznačeno v úvodu této kapitoly, správní rozhodnutí jsou významným nástrojem veřejných politik a soudní rozhodnutí jejich významným korektivem, aplikátorem, ale i hybatelem. Vzhledem k tomu, že soudní a správní rozhodnutí nejsou pro veřejnou politiku obvyklým zdrojem dat, je vhodné si význam rozhodnutí soudů či správních orgánů pro veřejné politiky ukázat na praktických příkladech.

V první řadě soudní rozhodnutí působí jako **korektiv** moci výkonné a zákonodárné. Například Ústavní soud na návrh v konkrétních případech i v abstraktní rovině posuzuje, zda k omezením a zásahům do lidských a ústavně zaručených práv dochází přiměřeným způsobem. Právní úpravu tak může Ústavní soud pro rozpor s ústavním pořádkem zrušit, a tím i deaktivovat související veřejnou politiku (např. zrušení zákonné úpravy zdravotnických standardů a nadstandardů a zvýšení poplatku za hospitalizaci⁶³). Obdobně obecné soudy mohou pro rozpor se zákonem neaplikovat podzákonné právní předpisy (např. nařízení vlády, vyhlášky ministerstev), prostřednictvím nichž se moc výkonná snaží dosahovat svých veřejněpolitických cílů (např. omezení hazardu⁶⁴). Stejně tak Nejvyšší správní soud může z určitých důvodů zrušit mimořádné opatření (tj. opatření obecné povahy), jímž chce Ministerstvo zdravotnictví regulovat chování lidí v průběhu pandemie covidu-19.⁶⁵ Je však nutné mít na paměti, že mezi právem a politikou panuje trvale napjatý vztah, jehož součástí je i debata, do jaké míry mohou soudy rozhodovat o otázkách politických. Ústavní

⁶³ Nález Ústavního soudu ze dne 20. 6. 2013, sp. zn. Pl. ÚS 36/11.

⁶⁴ Nález Ústavního soudu ze dne 7. 9. 2011, sp. zn. Pl. ÚS 56/10.

⁶⁵ Např. rozsudek Nejvyššího správního soudu ze dne 27. 7. 2021, č. 8 Ao 17/2021–63.

soud tak často aplikuje **princip soudního sebeomezení**, podle něhož se při svém rozhodování co nejvíce snaží minimalizovat zásahy soudní moci do činnosti jiných orgánů veřejné moci, včetně moci zákonodár-
né.⁶⁶ Na základě toho je také Ústavní soud často zdrženlivý vyjadřovat se k některým sporným otázkám souvisejícím s veřejnými politikami (např. zamítavý náleží Ústavního soudu ve věci návrhu na zrušení některých ustanovení zákona o veřejném zdravotním pojištění, týkajících se zdravotní politiky a způsobu úhrady zdravotní péče⁶⁷).

166 | V druhé řadě však mohou soudní rozhodnutí působit jako **hybatelé** ve veřejněpolitických otázkách, které nejsou zprvu (např. z politických důvodů) prosaditelné. Ilustrovat to lze na fenoménu tzv. procesu zviditelňování,⁶⁸ v němž díky lidskoprávním či kupříkladu zdravotnicko-právním soudním sporům určité subjekty získávají své právní, ale zároveň i společenské postavení tím, že úspěch ve sporu jednotlivce postupně přeroste v úspěch celé sociální skupiny subjektů, nebo tím, že (byť neúspěšný) soudní spor připoutá pozornost v jiných podobných procesech, například v procesu legislativním (Krajewska 2020). V tomto duchu lze sledovat například vývoj kauzy, v níž správní orgány i soudy rozhodovaly⁶⁹ ve věci povinné sterilizace a úřední změny pohlaví transgender osob.⁷⁰ Jelikož kauza vzbudila pozornost veřejnosti i politiků, bude zajímavé, jaké budou její veřejněpolitické i legislativní důsledky.

Vedle toho však soudy rozhodují o právech a povinnostech v konkrétních případech jednotlivců, přičemž vycházejí z konkrétního zákonného uspořádání, které odráží i veřejnou politiku. Například soudy rozhodují o péči o dítě po rozvodu rodičů nebo o výši výživného, což jsou i otázky řešené rodinnou veřejnou politikou. Nejen že soudy veřejnou politiku v konkrétních případech jednotlivců pomocí aplikace zákona **realizují**, ale mají na její vývoj i obsah prostřednictvím soudních rozhodnutí výrazný **vliv**. Závazně totiž blíže **vykládají** neurčité pojmy používané ve veřejných politikách a **vynutitelně naplňují** jejich obsah konkrétními pokyny, jak se mají jednotlivci za určitých konkrétních okolností chovat. Tomuto vzájemnému vztahu mezi soudním rozhodováním a veřejnou politikou se podobá i její **vztah k rozhodnutím správních orgánů**. Nastíněné souvislosti správních

66 Nález Ústavního soudu ze dne 22. 1. 2008, sp. zn. Pl. ÚS 54/05.

67 Nález Ústavního soudu ze dne 26. 4. 2022, sp. zn. Pl. ÚS 49/18.

68 Tzv. visibilisation (Krajewska 2020).

69 Resp. v případech správních orgánů se jednalo o nezákonný zásah.

70 Nález Ústavního soudu ze dne 9. 11. 2021, sp. zn. Pl. ÚS 2/20.

a soudních rozhodnutí a veřejné politiky trefně ilustruje případ D. H. analyzovaný v boxu 4.1.

BOX 4.1: Kauza D. H. ilustrující vztahy mezi veřejnou politikou a soudními či správními rozhodnutími

Kauza D. H. se týká neoprávněného zařazování romských dětí do zvláštních škol v letech 1996–1999. Skupina osmnácti Romů podala žádost o přezkum zařazení do zvláštních škol, kterou adresovala školskému úřadu v Ostravě. Stěžovatelé tvrdili, že jejich intelektuální schopnosti nebyly řádně otestovány a že jejich zástupci nebyli řádně informováni o důsledcích souhlasu s jejich umístěním do zvláštních škol. Stěžovatelé proto požádali školský úřad, aby napadená rozhodnutí zrušil, neboť ta podle jejich názoru nesplňovala zákonné požadavky a porušila jejich právo na vzdělání bez jakékoli diskriminace. Školský úřad však shledal, že nebyly splněny podmínky pro přezkum. Ústavní soud ústavní stížností stěžovatelů odmítl. Navrhovatelé se následně obrátili na Evropský soud pro lidská práva (dále také ESLP). Velký senát ESLP dal stěžovatelům po osmi letech (v roce 2007) za pravdu a **rozhodl, že pravidla byla vůči nim diskriminační**.⁷¹ Česko jakožto žalovaný stát pak muselo zaplatit každému stěžovateli odškodné a zároveň mělo pod dohledem Výboru ministrů **implementovat obecná a individuální opatření s cílem zajistit nápravu**. Některé související změny se v české veřejné politice prosadily ještě před vynesením rozsudku ESLP (srov. zákon č. 19/2000 Sb., zákon č. 561/2004 Sb., vyhláška č. 73/2005 Sb., vyhláška č. 73/2005 Sb.). Rozsudek ESLP nicméně **tlak na změny zesílil**. V roce 2012 představilo ministerstvo školství „Plán opatření pro výkon rozsudku Evropského soudu pro lidská práva v případě D. H. a ostatní proti České republice“.⁷² V roce 2014 nicméně zahájila Evropská komise vůči ČR řízení pro porušení povinnosti, ve kterém upozorňovala na **neúčinnou implementaci opatření vyplývajících z rozsudku**. Následovala **další veřejněpolitická opatření** – novelizace školského zákona a další změny vyhlášek (srov. Mouralová 2020, 295). Přestože nebyla tato soudní linka jedinou dynamikou ve vývoji inkluze ve vzdělávání, nelze ji od porozumění této politice odmyslet.

| 167

Zdroj: Kolařík Mezeiová

⁷¹ Rozsudek Velkého senátu ESLP ve věci D. H. a další proti České republice.

⁷² Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. 2012. Plán opatření pro výkon rozsudku Evropského soudu pro lidská práva v případě D. H. a ostatní proti České republice. Zveřejněno 27. 11. 2012. <https://www.msmt.cz/ministerstvo/novinar/msmt-predstavilo-plan-opatreni-k-vykonu-rozsudku-d-h-proti>.

Případ D. H. proti České republice ilustruje, že bez toho, aby se výzkumníci základně orientovali v rozhodnutích soudů a správních orgánů, lze veřejněpolitickým jevům porozumět jen částečně. Zvláště důležité je zorientovat se v rozhodnutích zejména v následujících případech:

- když se soudní rozsudky **odlišují** od veřejněpolitické praxe, a **otevírají** tak prostor ke **změně politik** (např. výše zmíněná „pandemická“ opatření vlády nebo případ domácích porodů jako možný příklad práv pacienta);
- když je rozhodování soudů a správních orgánů **součástí určitého policy designu** (např. azylová politika, náhradní rodinná péče, rodinná péče po rozchodu rodičovského páru, politiky týkající se transgender osob);
- když v rozsudcích a správních rozhodnutích spočívá **značná část evidence** o dané oblasti (např. domácí či sexualizované násilí, neplacení výživného, ukládání trestů).

4.1.2 Právní odbornost jako kontext

Správní a soudní rozhodnutí spoluvytvářejí pravidla tím, jak v nich soudy a správní orgány rozhodují o konkrétních situacích konkrétních jednotlivců. Nelze však zapomínat, že rozhodnutí jsou také svým způsobem **technické dokumenty**, v nichž se odráží způsob myšlení a přístup k řešení problémů typický pro **právní odbornost**. Složitě životní i hodnotové situace soudnictvo či úřednictvo posuzuje primárně z hlediska legislativně zakotvených pravidel. Odpovídají tedy v prvé řadě na právní, nikoliv politické, filosofické či jiné odborné otázky, byť i ty s **právními otázkami** souvisejí a práce s nimi je často nevyhnutelná. Vědomí, že je na řešené případy nahlíženo především z pohledu právní odbornosti, má vliv na to, co lze od obsahu rozhodnutí soudů a správních orgánů a jejich analýzy při výzkumu očekávat.

Například je přínosné si uvědomit, že rozhodnutí vznikají obvykle jako **reakce** správních orgánů a soudů na návrh, žalobu, žádost či podnět jednotlivce či na nějakou právně relevantní situaci (např. porušení povinnosti, vznik škody atd.). Správní orgány i soudy se tedy nevyjadřují ke všemu, co ve věci může připadat v úvahu. Ačkoliv strany sporu mohou opomíjet zásadní a rozhodující argumenty, soudy i správní orgány se obvykle v rozhodnutích vyjadřují pouze k jejich sporné či protichůdné argumentaci v řízení vznesené. Na problém také soudy i správní orgány **nahlízejí z předem vymezeného úhlu pohledu** –

například v rámci svých zákonem svěřených pravomocí a příslušnosti. Ve velké míře je jim tedy zapovězeno zabývat se okolnostmi ostatními, ačkoliv by mohly i zcela změnit výsledek řízení.

Soudy i správní orgány navíc používají svůj vlastní **odborný jazyk** odpovídající formulacím zákona, ale i vlastnímu **odbornému diskurzu**, který neovlivňuje jen to, jak o věci rozhodující osoby přemýšlejí, ale i to, co je obsahem rozhodnutí a jakým způsobem se v něm o problému hovoří. Například zákon jasně vymezuje, co se má při ukládání trestu vzít v potaz, a využívá k tomu svou přesnou terminologii. Ukládání trestů je v praxi repetitivní až rutinní záležitost, v níž by se však měla projevit individualizace ve vztahu ke konkrétnímu pachateli. Soudy tak mohou například sklouzávat k tomu, že při odůvodňování trestu pouze kopírují výrazové jazykové prostředky obecné právní terminologie obsažené již v zákoně, čímž se však odůvodnění trestu míjí účinkem, jelikož zkrátka nevíme, proč soud v individuálním případě uložil trest, který uložil.

Odhlédnout nelze ani od již zmiňovaných **hodnotových aspektů** právních případů. Rozhodování soudů a správních orgánů je procesem neustálého poměřování, zvažování a balancování protichůdných zájmů či hodnot při nalézání spravedlivého řešení, jehož výsledkem musí být nutně volba jednoho řešení, které v celém rozsahu vylučuje řešení druhé. V tomto ohledu hraje roli právní filosofie (např. iusnaturalismus či iuspozitivismus; Sobek a Hapla 2020; Holländer 2012) či osobnost soudce či soudkyně a další faktory (i vnější), jejichž výzkumem se zabývá například právní realismus. Pro veřejněpolitický výzkum to znamená, že ačkoliv se aplikace a interpretace práva v rozhodnutí soudů či správních orgánů zdá být objektivním procesem s jednoznačným výsledkem, mohou při něm různí stejně erudovaní a kvalifikovaní soudci a soudkyně dospět k zcela opačným závěrům, které mají své legitimní opodstatnění, odůvodnění a oporu v zákoně. Právo, jeho výklad a interpretace a s ním i **rozhodovací praxe soudů se** v závislosti na různých okolnostech **vyvíjí, mění, rozchází či sjednocuje**. Obdobné dynamiky lze vysledovat i v rozhodnutích správních orgánů. Změna v judikatuře či rozhodování správních orgánů v závislosti na hodnotových východiscích soudců a soudkyň či úředníků a úřednic tak může ovlivnit i vývoj veřejné politiky. V praxi se to projevuje například rozkošem v judikatuře soudů či postupným obratem dříve ustáleného právního výkladu a stanoviska. Příkladem může být aktuálně diskutovaný potenciální obrat v rozhodování amerického Nejvyššího soudu ohledně práva na potrat, které se doposud opíralo o precedentní rozhodnutí *Roe vs. Wade* (Gerstein a Ward 2022). Zajímavou roli v tomto hrají tzv. disenty – součást (některých)

| 169

rozhodnutí, v nichž soudci a soudkyně, kteří nesouhlasili s názorem většiny, mohou vyjádřit svou kritiku a opačné postoje. Z disentu se postupným vývojem může stát většinový názor.

Zevrubné analýze těchto okolností se bravurně věnuje odborná právnícká literatura, na niž lze odkázat (např. Bobek, Kühn et al. 2013; Kühn 2002). Výzkumníky z oblasti veřejné politiky a věd o politice lze také upozornit na odbornou literaturu zabývající se **právním empirickým výzkumem**, která v podrobnostech rozebírá, co a jak lze v právu, a to i v soudních a správních rozhodnutích, zkoumat (Cane a Kritzer 2010; Leeuw a Schmeets 2016). Tato literatura však může být pro svou komplexnost složitou vstupní bránou, proto tato kapitola na následujících stranách vytváří praktický a (z pohledu práva) zjednodušený přehled toho, co může hrát při zkoumání rozsudků a rozhodnutí roli.

4.2 Kdo a co vydává?

4.2.1 Soudy a správní orgány

Kromě **orgánů moci soudní** (soudů) rozhodují o právech a povinnostech jednotlivců v konkrétních případech i **orgány moci výkonné – správní orgány**. Interpretací a aplikací práva soudy i správní orgány ve svých rozhodnutích do určité míry realizují, vynucují, mění, ale i vytvářejí či dotvářejí právo, které je jedním z nástrojů veřejné politiky.

Soudy i soudci a soudkyně mají z pohledu dělby moci ústavně zakotvenou a různými institucionálními prvky zajišťovanou **nezávislost a nestrannost** (čl. 81 a 82 Ústavy). Vytvářejí zároveň instanční hierarchii, v jejímž rámci se lze proti rozhodnutím soudů nižší instance či správních orgánů bránit opravnými prostředky (viz schéma 4.1).

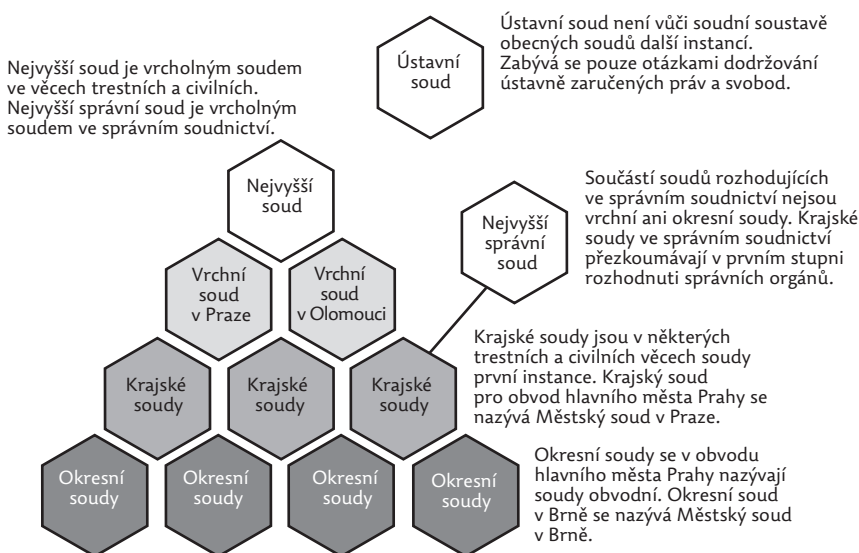
Je dobré si uvědomit, že v konkrétních případech nerozhoduje „soud“ jako celek. Zákon stanoví, v jakých situacích kterého charakteru rozhodují soudci a soudkyně v senátech (zpravidla tříčlenných) a kdy jako samosoudci. Z toho lze například i vyvozovat, jakou váhu zákon přikládá určitému typu a předmětu řízení.

Oproti soudům jsou **správní orgány** více či méně⁷³ součástí struktury moci výkonné, již tvoří zejména ministerstva a jiné ústřední správní úřady⁷⁴ či orgány obcí a krajů v přenesené působnosti. Dů-

⁷³ Některé správní orgány mají zákonem zakotvenou určitou míru nezávislosti, např. Úřad pro ochranu hospodářské soutěže.

⁷⁴ Zákon č. 2/1969 Sb., o zřízení ministerstev a jiných ústředních orgánů státní správy České socialistické republiky.

SCHÉMA 4.1: Systém českého soudnictví

| 171

Zdroj: Kolařík Mezeiová

sledkem toho se prostřednictvím správních rozhodnutí při rozhodování o právech a povinnostech jednotlivců výrazněji projevují faktory politické. I v rámci správních orgánů mohou být případy přidělovány různým odborům, sekcím či komisím zejména podle jejich odborného zaměření.

Mezi rozhodnutími správních orgánů a soudů existuje **ústavně definovaný vztah** zajišťující, že každý se může domáhat před soudem přezkumu rozhodnutí správního orgánu (čl. 36 odst. 2 Listiny základních práv a svobod), přičemž správní orgány jsou posouzením soudů vázány. Na základě tohoto principu krystalizuje správní soudnictví, které stojí vedle soudnictví trestního, civilního (občanského a obchodního), případně ústavního, které se již ze své podstaty zaměřuje výhradně na posouzení dodržování lidských práv a svobod a ústavního pořádku. Jakkoliv toto rozlišení podle oblastí práva může znít banálně, je dobré si uvědomit, že se od něj odvíjejí **podstatné rozdíly v pravidlech v jednotlivých soudních řízeních a rozhodnutích** v nich vydávaných, což může být určující pro odlišný vývoj veřejné politiky v jednotlivých oblastech (např. vzájemně se bude lišit řešení otázek spojených s rodinnou politikou, vězeňstvím, sociálním zabezpečením apod.).

Kapitola se blíže nezabývá **rozhodnutími mezinárodních orgánů ani rozhodnutími orgánů Evropské unie**. Nelze však zapomenout, že

i tyto orgány a jejich rozhodnutí mají na vývoj judikatury a rozhodování soudů a správních orgánů v České republice vliv. Blíže o této problematice pojednává kapitola 5 **Veřejněpolitické dokumenty Evropské unie**.

4.2.2 Formy rozhodnutí a jiných aktů

Soudy typicky rozhodují formou usnesení či rozsudků. Zpravidla se **rozsudkem** rozhoduje ve věci samé, tzn. například o důvodnosti žalobního návrhu. **Usnesením** se naopak rozhoduje (až na výjimky) o otázkách procesních, tedy o tom, že nejsou splněny zákonné podmínky pro to, aby se řízení vůbec mohlo vést. Lze se setkat i s různými **zjednodušenými formami rozsudků** či rozhodnutí, jejichž odůvodnění je zkrácené či zjednodušené oproti rozsudkům standardním (např. rozsudek pro zmeškání, rozsudek pro uznání, platební rozkaz, trestní příkaz). Ústavní soud kromě usnesení rozhoduje i formou **nálezu**. Rozdíly mezi formami soudních rozhodnutí ilustruje následující příklad uvedený v boxu 4.2.

BOX 4.2: Formy soudních rozhodnutí ilustrované na příkladu osob zúčastněných na řízení ve věci domácích porodů

Klientky se dovolávaly svého práva vyjádřit se v soudním řízení, v němž krajský soud rozhodoval o tom, zda jejich porodní asistentce má být uděleno oprávnění vést domácí porod.⁷⁵ Přestože hlavní účastnicí řízení o oprávnění vést domácí porody byla porodní asistentka, chtěly mít v tomto řízení její klientky možnost jako tzv. osoby zúčastněné na řízení vyjádřit, jak se jich věc porodní asistentky dotýká. Ve vztahu k tomu tedy krajský soud rozhodl o procesní otázce **usnesením** tak, že klientky nemají právo se v řízení vyjadřovat.⁷⁶ Proti tomuto usnesení se klientky bránily kasační stížností⁷⁷ u Nejvyššího správního soudu. Předmětem řízení u něj už byla odděleně pouze otázka, zda krajský soud správně posoudil, že klientky nemají mít právo se v řízení vyjadřovat. Nejvyšší správní soud rozhodl o této věci **rozsudkem** tak, že

⁷⁵ Ústavní soud. 2021. Právo klientek vyjádřit se v soudním řízení, jež se týká oprávnění jejich porodní asistentky vést domácí porod. <https://www.usoud.cz/aktualne/pravo-klientek-vyjadrit-se-v-soudnim-rizeni-jez-se-tyka-opravneni-jejich-porodni-asistentky-vest-domaci-porod> (cit. 8. 5. 2022).

⁷⁶ Usnesení Krajského soudu v Praze ze dne 24. 6. 2020, čj. 51 A 48/2019–47.

⁷⁷ Kasační stížnost je typ návrhu, jímž se lze bránit proti rozhodnutí krajského soudu u Nejvyššího správního soudu.

dal krajskému soudu za pravdu.⁷⁸ Nezabýval se přitom vůbec tím, zda je porodní asistentka oprávněna vést domácí porody. Klientky proti rozsudku Nejvyššího správního soudu brojily ústavní stížností, které Ústavní soud **nálezem** vyhověl, neboť klientkám mělo být umožněno se v řízení vyjadřovat.⁷⁹ Ústavní soud zrušil jak rozsudek Nejvyššího správního soudu, tak usnesení krajského soudu.

Zdroj: Kolařík Mezeiová

Akty správních orgánů jsou v porovnání s typy soudních rozhodnutí mnohem rozmanitější. Správní orgán nejčastěji vydává tzv. **správní rozhodnutí**, jímž zakládá, mění či ruší práva a povinnosti v konkrétní věci konkrétní osoby (např. rozhodnutí o udělení oprávnění k poskytování zdravotních služeb, rozhodnutí o udělení azylu, rozhodnutí o žádosti o dávku státní sociální podpory – příspěvek na bydlení). Kromě nich správní orgány vydávají i **vyjádření, osvědčení** (např. občanský průkaz, osvědčení o státním občanství), **ověření** (např. ověření shody kopie dokumentu s originálem), **sdělení** či **veřejnoprávní smlouvy**, jež mají specifickou povahu. Vedle toho v každodenní realitě dochází k faktickým neformalizovaným úkonům správních orgánů tzv. **zásahům, pokynům či donucením**, jimiž mohou být práva a povinnosti jednotlivců taktéž ovlivněna, přestože se o tom formálně nevydává rozhodnutí. U takových neformalizovaných aktů nelze očekávat, že budou jako rozhodnutí „vypadat“ nebo že budou mít podobný obsah. Jako zásah si lze představit za určitých okolností například odtah vozidla na náklad jeho provozovatele na základě pokynu strážníka, zabránění nahlížení do správního spisu, (ne)provedení změny rodného čísla (Kühn a Kocourek 2019). Pro veřejněpolitický výzkum je tedy důležité si uvědomit, že ne vše, co správní orgán činí, musí mít nutně formalizovanou podobu rozhodnutí „na papíře“. Pro veřejnou politiku a její realizaci může být významná dokonce i nečinnost či pasivita správních orgánů. Jedná se za prvé o případy, v nichž správní orgány nevydají rozhodnutí či osvědčení v zákonné lhůtě. Za druhé se jedná také o případy, kdy jako orgány veřejné moci nekonají k ochraně práv, byť podle práva konat mají (z titulu tzv. pozitivních závazků státu).⁸⁰ Trefnými příklady ilustrujícími veřejněpoliticky relevantní pasivitu orgánů veřejné moci může být případ

⁷⁸ Rozsudek Nejvyššího správního soudu ze dne 26. 3. 2021, čj. 5 As 224/2020–25.

⁷⁹ Nález Ústavního soudu ze dne 24. 11. 2021, sp. zn. II. ÚS 1238/21.

⁸⁰ Rozsudek rozšířeného senátu Nejvyššího správního soudu ze dne 26. 3. 2021, čj. 6 As 108/2019–39, č. 4178/2021 Sb. NSS.

tzv. klimatické žaloby,⁸¹ absence zákonné úpravy sociálního bydlení⁸² či faktická nečinnost stavebních úřadů ve věci odstraňování černých staveb.⁸³ I neformální akty či nečinnost tak mohou mít širokosáhlé důsledky pro práva a povinnosti jednotlivců a vliv na veřejnou politiku v praxi, jak ukazuje příklad nezákonného zásahu při úřední změně pohlaví v boxu 4.3.⁸⁴

BOX 4.3: Zásah ilustrovaný na případě úřední změny pohlaví transgender osoby

174 |

V případě povinné sterilizace a úřední změny pohlaví transgender osoby se Nejvyšší správní soud i Ústavní soud zabývaly posouzením tzv. nezákonného zásahu, který měl spočívat ve sdělení Ministerstva vnitřní, že transgender osobě není možné změnit rodné číslo (přičítané číslo 50 u měsíce narození osoby rozlišuje pohlaví), aniž doloží lékařskou zprávu o dokončení změny pohlaví (sterilizaci), a že bez tohoto lékařského osvědčení není podle stávající právní úpravy možno správní řízení o změně (resp. o přidělení nového) rodného čísla zahájit.

Zdroj: Kolařík Mezeiová

Zdůraznit je také třeba tzv. **opatření obecné povahy**. Jimi správní orgány v konkrétní věci upravují poměry blíže neurčitého okruhu účastníků. Opatřeními obecné povahy jsou například pandemická opatření Ministerstva zdravotnictví podle pandemického zákona⁸⁵ nebo územní plány či zásady územní rozvoje.

Všechny tyto akty správních orgánů (včetně nečinnosti) až na výjimky podléhají **přezkumu ve správním soudnictví**. Veřejněpolitický výzkum tak musí mít při zkoumání činnosti správních orgánů na paměti, že na ni mohou **navazovat i rozhodnutí soudů**, která mohou

⁸¹ Klimatická žaloba – soudní dokumenty. 2023. <https://www.klimazaloba.cz/soudni-dokumenty/> (cit. 20. 2. 2023).

⁸² Nález Ústavního soudu sp. zn. II. ÚS 2533/20. <https://www.usoud.cz/aktualne/v-cr-chybi-zakon-o-socialnim-bydleni-dlouhodobajnejjistota-obcanu-tykajici-se-bydleni-muze-ohrozit-duveru-v-demokraticky-pravni-stat> (cit. 3. 5. 2023).

⁸³ Rozsudek rozšířeného senátu Nejvyššího správního soudu ze dne 26. 3. 2021, čj. 6 As 108/2019–39, č. 4178/2021 Sb. NSS.

⁸⁴ Rozsudek Nejvyššího správního soudu ze dne 30. 5. 2019, č. j. 2 As 199/2018–37.

⁸⁵ Zákon č. 94/2021 Sb., o mimořádných opatřeních při epidemii onemocnění covid-19 a o změně některých souvisejících zákonů (dále v textu jen „pandemický zákon“).

názor správních orgánů korigovat, měnit a ovlivňovat. Správní soudy mohou správní rozhodnutí zrušit – pak správní orgán rozhoduje zpravidla znovu. Přehlednosti výzkumných dat nepřispívá ani skutečnost, že v praxi je často pochybné či nejasné, zda vydaný akt správního orgánu je skutečně rozhodnutím či jinou formou správní činnosti (zásahem), což má vliv například na to, jakou mají akty podobu, jak a kde je jako data hledat a jak s nimi pracovat. Taková situace například nastává, pokud správní orgán ukončí správní řízení pouze neformálním dopisem, v němž informuje osobu o svém stanovisku. Pochybnosti o tom, zda se o rozhodnutí jedná, či nikoliv, vhodně ilustrují tzv. souhlasy vydávané podle stavebního zákona⁸⁶ (kolaudační souhlas, územní souhlas, souhlas se změnou v užívání stavby), které nebyly nejprve za rozhodnutí považovány, od září roku 2019 však jsou.⁸⁷ Tato kapitola se soustředí zejména na **rozhodnutí soudů a rozhodnutí správních orgánů**, jelikož se jedná o nejčastější typy aktů.

| 175

4.3 Vlastnosti rozhodnutí

Pro účely výzkumu v oblasti veřejných politik je užitečné se zamyslet, jaké **vlastnosti** mají soudní rozhodnutí či rozhodnutí správních orgánů. Z těchto vlastností a charakteristik pak lze dovodit, co je možno od rozhodnutí očekávat a co v nich lze hledat. Nejedná se o absolutní výčet, nýbrž o nejdůležitější faktory, které mohou být při zkoumání rozhodnutí užitečné.

4.3.1 Zákonnost

První takovou vlastností či zásadou je **zákonnost**. Podle ní platí, že správní orgány i soudy musí postupovat a rozhodovat v souladu se zákonem a mezinárodními smlouvami, které jsou součástí právního řádu. Správní orgány jsou na rozdíl od soudů vázány také podzákonnými právními předpisy (např. vyhláškami či nařízeními⁸⁸). Pokud soudy shledají, že vyhlášky či nařízení jsou se zákonem v rozporu, mohou pravidla ve vyhlášce či nařízení ignorovat a rozhodnout, jako by vůbec neexistovaly. Soudy mají také pravomoc navrhnout Ústavní-

⁸⁶ Zákon č. 183/2006 Sb., o územním plánování a stavebním řádu (dále jen „stavební zákon“).

⁸⁷ Rozsudek Nejvyššího správního soudu ze dne 17. 9. 2019, čj. 1 As 436/2017–43.

⁸⁸ Blíže vysvětleno v kap. 3 týkající se legislativního procesu.

mu soudu zrušení zákona, o kterém se domnívají, že odporuje ústavnímu pořádku. Ústavní soud je při rozhodování vázán pouze ústavním pořádkem a zákonem o Ústavním soudu. Bez výjimky však pro soudy i správní orgány platí, že jako orgány veřejné moci nesmí činit nic, co jim zákon výslovně nedovoluje, a to v mezích stanovených zákonem a způsobem, který zákon stanoví.

176 | Prakticky to znamená, že soud i správní orgán postupuje v řízení podle konkrétního **procesního předpisu**, který mu stanovuje, jak má v jakých situacích postupovat. Takovými procesními předpisy jsou zejména trestní řád,⁸⁹ občanský soudní řád,⁹⁰ zákon o zvláštních řízeních soudních,⁹¹ soudní řád správní,⁹² správní řád,⁹³ daňový řád,⁹⁴ zákon o Ústavním soudu⁹⁵ a další zvláštní zákony, které speciálně upravují některá zvláštní řízení či jen částečně některá jejich dílčí pravidla. V těchto předpisech je tedy nutné v konkrétním případě dohledat, za jakých procesních okolností soud či správní orgán rozhodl, z jakých procesních důvodů a jakým procesním způsobem. Kromě procesních pravidel je správní orgán i soud vázán tzv. **hmotným právem**, které určuje, kdo je v právu, čím nárok je opodstatněný či kdo je odpovědný za porušení zákona. Podle oblasti soudnictví se procesní i hmotné právo liší nejen v jednotlivostech, ale i v zastřešujících **zásadách a principech**. Jednotlivé obory práva vycházejí z různých předpokladů, které odrážejí mimo jiné i historický vývoj právních disciplín, ústavní zásady apod. Jednotlivá řízení se tedy různí například v tom, kdo v řízení nese důkazní břemeno, tedy kdo je povinen nejen tvrdit, ale i prokázat relevantní skutečnosti pro to, aby byl v řízení úspěšný.

Konkrétním projevem zákonnosti relevantním pro veřejněpolitický výzkum také je, že každé rozhodnutí by mělo **odkazovat na ustanovení zákona**, podle něhož se řídí či byl konkrétní případ posuzován. Význam pro veřejněpolitický výzkum spočívá v tom, že podle konkrétních odkazů na ustanovení zákona lze rozhodnutí správních orgánů a soudů třídit, získávat a také porovnávat. Podle spojitosti s těmito ustanoveními jsou také soudní rozhodnutí kódována, lze je dohledat v právních databázích a srovnat, co jednotlivá rozhodnutí ve vztahu k určitému ustanovení či totožné právní otázce říkají, jak sou-

89 Zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád).

90 Zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád.

91 Zákon č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních.

92 Zákon č. 150/2002 Sb., o soudním řádu správním.

93 Zákon č. 500/2004 Sb., správní řád.

94 Zákon č. 280/2009 Sb., daňový řád.

95 Zákon č. 182/1993 Sb., o Ústavním soudu.

dy či správní orgány ustanovení vykládají a interpretují v konkrétním případě a za konkrétních okolností.

4.3.2 Přezkoumatelnost

Další obecnou vlastností rozhodnutí je přezkoumatelnost. **Přezkoumatelnost** rozhodnutí laicky znamená, že z rozhodnutí má být bez velkých námah zjistitelné a pochopitelné, proč soud či správní orgán rozhodl tak, jak rozhodl, a že si argumentace uvedená v odůvodnění či ve výroku nikterak vnitřně neodporuje. Pro přezkoumatelnost tedy nestačí uvést, co si soud či správní orgán myslí, ale také proč si to myslí. Nestačí říct, jak soud či správní orgán rozhodl, ale také na základě kterých konkrétních důvodů tak učinil.

| 177

Stěžejní roli hrála nepřezkoumatelnost například při přezkumu pandemických opatření Ministerstva zdravotnictví při pandemii covidu-19. Řadu opatření Nejvyšší správní soud v rámci soudního přezkumu zrušil, jelikož neobsahovala žádné či dostatečné odůvodnění stanovovaných omezujících povinností. Pro srovnání, jaké odůvodnění považoval soud za nepřezkoumatelné a jaké již požadavkům přezkoumatelnosti vyhovovalo, lze odkázat na řízení o dvou pandemických opatřeních regulujících obdobným způsobem nošení ochranných prostředků dýchacích cest. Prvé z nich, vydané dne 19. 6. 2021, Nejvyšší správní soud pro nepřezkoumatelnost zrušil, jelikož rezignovalo na posouzení rizik spojených s dlouhodobým nošením respirátorů a nezabývalo se přiměřeností takové povinnosti pro některé nemocné osoby.⁹⁶ Druhé opatření, vydané dne 30. 7. 2021, však soud již shledal přezkoumatelným, jelikož jeho odůvodnění bylo podstatným způsobem rozšířeno.⁹⁷

4.3.3 Závaznost

Ani neprávnický výzkumník jistě nemine otázka, zda a do jaké míry jsou rozhodnutí soudů a správních orgánů závazná. **Závaznost** soudních rozhodnutí je v právní teorii i praxi problematickou právní otázkou, které se podrobně věnuje odborná literatura (např. Bobek a Kühn et al. 2013, 23–40 a 101–144). Z pohledu společenskovedního výzkumu lze zjednodušeně uvést, že i soudy v české – kontinentální – právní kultu-

⁹⁶ Rozsudek Nejvyššího správního soudu ze dne 27. 7. 2021, č. j. 8 Ao 17/2021–63.

⁹⁷ Rozsudek Nejvyššího správního soudu ze dne 20. 10. 2021, č. j. 2 Ao 7/2021–157.

ře⁹⁸ tzv. právo nalézají, tedy vytvářejí či dotvářejí, přestože s určitými výhradami. Judikatura, která nalézá, dotváří či vytváří právo, má tzv. **precedentní závaznost** (např. Bobek a Kühn et al. 2013, 23–40), což znamená, že přesahuje konkrétní kauzu a má obecnější **platnost i pro obdobné budoucí případy** díky soudem zformulovanému obecnému principu. Není neobvyklé, že v precedentní judikatuře dojde časem na základě nového precedentního rozhodnutí ke změně či obratu v již vysloveném právním názoru. Pro platnost právních závěrů prvního rozhodnutí a pro osoby, jež byly účastníky s ním souvisejícího řízení, to však (až na výjimky) nic neznamená. Novým právním názorem se řídí až kauzy následující. Příkladem takové precedentně závazné judikatury jsou rozhodnutí velkých či rozšířených soudních senátů na vrcholných soudech (Nejvyšší soud, Nejvyšší správní soud, Ústavní soud), které sjednocují rozkoly v judikatuře nejen soudů nižších instancí, ale i svých jednotlivých tříčlenných senátů, v nichž soudci a soudkyně těchto vrcholných soudů zpravidla většinu věcí posuzují. Významné je to pro veřejněpolitický výzkum v tom, že některé závěry v soudních či správních rozhodnutích, aniž by byly jakkoliv zrušeny či „odstraněny“, nemusí být v důsledku vývoje judikatury a praxe platné pro budoucí případy.

Pro detailnější pochopení závaznosti rozhodnutí lze také zmínit, že se rozlišuje několik druhů závazností mimo jiné i v návaznosti na to, o která rozhodnutí kterých soudů se jedná. Zejména nálezy Ústavního soudu jsou závazné pro všechny orgány i osoby (čl. 89 odst. 2 Ústavy; Šámal et al. 2018). Soudní rozhodnutí obecného soudu⁹⁹ (resp. jeho výrok) je závazné pro dotčenou individuální kauzu a její účastníky. Nabude-li rozhodnutí právní moci, tj. rozhodnutí se plynutím času a neuplatněním opravného prostředku stane konečným a nezměnitelným, nelze o téže předmětu (o téže věci) rozhodnout v soudním řízení znovu. Je-li na základě opravného prostředku rozhodnutí soudem vyšší instance zrušeno, soud je při novém rozhodování o věci vázán názorem vyššího soudu. Obdobně je právní posouzení soudů závazné pro rozhodnutí správních orgánů.

Shora uvedené úvahy o precedenční závaznosti soudních rozhodnutí neplatí pro rozhodování správních orgánů. Přesto lze některé pa-

⁹⁸ České právo spadá do kontinentální právní kultury, v níž podle některých právních teoretiků nejsou soudní rozhodnutí pramenem práva a nemohou být obecně závazná, na rozdíl od angloamerického práva *common law*. Rozdíly mezi *common law* a kontinentálním právem se však pod vlivem vývoje právních kultur stírají.

⁹⁹ Obecným soudem se v českém systému soudnictví rozumí každý soud s výjimkou Ústavního soudu (tedy jakýkoliv okresní soud, krajský soud, vrchní soud, Nejvyšší soud či Nejvyšší správní soud).

ralely vysledovat. Rozhodnutí **nadřízeného** správní orgánu je závazné pro rozhodování **podřízeného**, který je právním posouzením svého nadřízeného vázán. V souvislosti s rozhodováním správních orgánů je však možno zmínit obecné pravidlo, které ve svém důsledku platí i pro rozhodování soudů a principiálně zaštiťuje odpověď na otázku, zda a do jaké míry jsou rozhodnutí soudů a správních orgánů obecně a precedentně závazná. Soudy i správní orgány by měly **rozhodovat ve věcech s podobnými znaky obdobně a v rozdílných odlišně** (Kühn 2002). Existuje-li tedy v obdobných případech určitá rozhodovací praxe soudů či správních orgánů, mělo by být v rozhodnutí s odlišným závěrem vysvětleno, proč se od ní v konkrétním případě soud či správní orgán **odchýlil**. Tímto se projevuje při rozhodování soudů i správních orgánů požadavek na dosažení **individuální** ale i **obecné spravedlnosti** (Holländer 2012), mezi nimiž soudy či správní orgány musí balancovat. | 179

4.4 Struktura a obsah rozhodnutí a související etické aspekty

S vlastnostmi rozhodnutí soudů a správních orgánů rozebranými v předchozí pasáži souvisí i fakt, jak rozhodnutí vypadají či jakou mají strukturu včetně atributů, které lze považovat za jejich podstatné náležitosti. Problematické může být, co a kde je v rozhodnutích obsaženo a jestli se to v nich skutečně dá vždy najít. Vypovídající hodnotu tedy může mít i skutečnost, že (a z jakého důvodu) některá z těchto podstatných náležitostí v rozhodnutí chybí. S vlastním obsahem rozhodnutí se pojí i některé etické aspekty výzkumu, jehož předmětem rozhodnutí jsou.

4.4.1 Co lze v rozhodnutích nalézt?

Správní i soudní rozhodnutí jsou vždy **nezaměnitelně identifikována** označením toho, kdo je vydal, datem a spisovou značkou či číslem jednacím.¹⁰⁰ V případě rozhodnutí soudů v záhlaví nalezneme i konkrétní jména soudců a soudkyň, kteří ve věci rozhodovali. Součástí záhlaví je i označení účastníků, které je však často u veřejně dostupných rozhodnutí z důvodu ochrany osobních údajů anonymizováno.

¹⁰⁰ Instrukce č. 4/2017 Ministerstva spravedlnosti ze dne 23. 10. 2017, č. j. 12/2017–OJD–ORG/36, o soudních písemnostech.

Všechny tyto informace se nacházejí na první straně v části nazývané **záhlaví** rozhodnutí a vymezují předmět řízení. Formálně tedy ohraničují, pro jakou otázku či věc konkrétních osob je dané rozhodnutí závazné. Číslo jednacích či spisových značek slouží zároveň jako citační označení, jak lze sledovat i v poznámkách pod čarou u této kapitoly.

180 | Každé rozhodnutí správních orgánů i soudů dále obsahuje tzv. **výrok**, tedy část obsahující „věty“ o tom, jak bylo v dané věci rozhodnuto. Způsob rozhodnutí musí odpovídat formulačně i tomu, co umožňuje zákon, v čemž se projevuje zásada zákonnosti. Tato část může obsahovat jeden či vícero výroků, přičemž jejich formulace musí být dostatečně přesná a určitá tak, aby se podle nich dalo bezpochyby řídit a jednat. Formulace výroků ve správních rozhodnutích odpovídá zákonu a zvyklostem v praxi správních orgánů. S relativně nejjednoduššími výroky se lze setkat v rozhodnutích ve správním soudnictví (např. žaloba se zamítá, žaloba se odmítá, řízení se zastavuje, rozhodnutí se zrušuje a věc se vrací správnímu orgánu k dalšímu řízení apod.). Nejkomplikovanější, nejrozmanitější a také nejméně formálně ustálené jsou výroky ve věcech civilních. Lze se s nimi podrobně seznámit ve sborníku vzorů (Králík 2021), který však není závazný a soudy v praxi postupují podle zvyklostí, které se mohou mezi soudci a soudkyněmi lišit. Naprostá formulační preciznost je vyžadována zejména u výroků v trestním soudnictví (výrok prvostupňového odsuzujícího rozsudku zní například obžalovaný je vinen, že [popis spáchaného skutku], tedy [slovní znění zákonného ustanovení skutkové podstaty], čímž spáchal [právní věta vymezující trestní čin včetně citace paragrafů] a odsuzuje se [výrok o trestu včetně právní věty vymezující přesně trest]; podrobně Jelínek 2018). Podle výroku lze opět rozhodnutí klasifikovat. Výrok říká, jaká práva a povinnosti mají strany sporu, popřípadě je určujícím faktorem pro to, co se v celé kauze může odehrát dál (např. vrácení zpět správnímu orgánu či soudu nižší instance). Box 4.4 ilustruje, jak může vypadat struktura rozsudku ve věci zvýšení výživného.

53 P 48/2019–197
Pa Nc 301/2019

[malý státní znak]

ROZSUDEK

JMÉNEM REPUBLIKY

Obvodní soud pro Prahu 5 rozhodl předsedkyní senátu JUDr. Marií Petrovou ve věci

nezletilé: **Aneta Špačková**, narozená dne 5. 5. 2003
bytem Ježlovská 32, 150 00 Praha 5
zastoupená opatrovníkem Městskou částí Praha 5
Náměstí 14. října 1381/4, 150 00 Praha 5

dcery rodičů:

Zuzana Kubátová, narozená dne 30. 1. 1982
bytem Ježlovská 32, 150 00 Praha 5

Antonín Špaček, narozený dne 8. 12. 1969
bytem Pod Řípem 25, 417 54 Kostomlaty

**o návrhu matky na zvýšení výživného
takto:**

I. Rozsudek Okresního soudu v Litoměřicích č. j. 5 P 244/2013–42 ze dne 19. 11. 2013, pokud jím byla naposledy stanovena vyživovací povinnost otce k nezletilé Anetě částkou 4 000 Kč, se mění tak, že toto výživné se s účinností od 1. 9. 2018 zvyšuje na částku 7 000 Kč měsíčně, kterou je otec povinen platit vždy do 15. dne každého měsíce předem k rukám matky. Nedoplatek na výživném takto vzniklý za období od 1. 9. 2018 do 9. 6. 2019 v celkové výši 27 000 Kč je otec povinen zaplatit k rukám matky v měsíčních splátkách po částkách 3 000 Kč, vždy spolu s běžným výživným, pod ztrátou výhody splátek, s účinností od právní moci tohoto rozsudku.

II. Žádný z účastníků nemá právo na náhradu nákladů řízení.

Odůvodnění:

1. Rozsudkem Okresního soudu v Litoměřicích č. j. P 244/2013–42 ze dne 19. 11. 2013 byla nezletilá svěřena pro dobu po rozvodu manželství rodičů do výchovy matky a otci [...]

Zdroj: Králík 2021

Po výrokové části následuje **odůvodnění**, které obvykle obsahuje:

- **narativní část**, tedy shrnutí, čeho se který účastník domáhá, jak se k tomu další účastníci vyjádřili, popř. čeho se řízení týká a co mu předcházelo;
- **skutková zjištění**, tedy skutečnosti, které vyplývají z dokazování, je-li v řízení prováděno, a které soud či správní orgán potřebuje, aby mohl o věci rozhodnout;
- **právní posouzení**, tj. úvahy, při nichž soud či správní orgán vykládá právní předpisy, aplikuje je na konkrétní skutečnosti případu, vysvětluje, jak hodnotil důkazy, vypořádává se s námitkami účastníků a vyvozuje z toho určité právní závěry. Tyto atributy rozhodnutí odpovídají přezkoumatelnosti.

182 |

Odůvodnění musí zároveň odpovídat tomu, co soudu či správnímu orgánu hmotné i procesní právo určuje jako relevantní k posouzení věci v souladu se zásadou zákonnosti. Například v případě odpovědnosti za škodu se musí soud zabývat otázkou:

- porušení povinnosti,
- vznikem škody a její výší,
- příčinnou souvislostí mezi porušením povinnosti a vzniklou škodou,
- zaviněním, a
- rozložením důkazního břemene – tj. kdo musí co prokazovat k těmto bodům.

Vhodné je tedy v textu identifikovat dotčená ustanovení zákona, z nich zjistit, k čemu by se měl soud vyjádřit, a zabývat se tím, zda to skutečně rozsudek či rozhodnutí obsahuje, popř. zda z něčeho vyplývá, proč to obsahem odůvodnění není.

Závěrečnou pasáží rozhodnutí je **poučení** o tom, jakými opravnými prostředky a u jakého nadřízeného soudu či správního orgánu je možné se proti rozhodnutí bránit. Poučení však není zcela určující, nemusí obsahovat všechny možnosti opravných prostředků. Správní orgán například nemá povinnost ve správních rozhodnutích poučovat o možnosti bránit se proti němu žalobou ve správním soudnictví. Rozhodnutí Nejvyššího správního soudu například nepoučuje o možnosti podat ústavní stížnost.

4.4.1 Kde a jak lze rozhodnutí a informace o nich hledat?

Většina rozhodnutí okresních, krajských a vrchních soudů by měla být v civilním a trestním soudnictví nejpозději od 1. července 2022 **zveřejňována** online v anonymizované podobě.¹⁰¹ Některé soudy takto zveřejňovaly svá rozhodnutí již od prosince 2020. Dílčí jednotky rozhodnutí okresních, krajských a vrchních soudů lze dohledat v placených právních informačních databázích (např. ASPI, Codexis, Beck online). Kompletní databázi svých rozhodnutí zpřístupňují soudy vrcholné (Nejvyšší správní soud,¹⁰² Nejvyšší soud,¹⁰³ Ústavní soud¹⁰⁴). Součástí databáze Nejvyššího správního soudu jsou i anonymizovaná rozhodnutí krajských soudů ve správním soudnictví. **Informace o průběhu řízení** (např. kdy bylo řízení zahájeno, zda bylo nařízeno jednání, kdy bylo řízení skončeno, zda bylo vydáno předběžné opatření) lze na základě spisové značky či čísla jednacího dohledat na platformě Infosoud.¹⁰⁵ Vrcholné soudy navíc publikují svá nejdůležitější a inovátorská rozhodnutí či stanoviska ve **sbírkách rozhodnutí**, přičemž k těmto rozhodnutím vytvářejí tzv. právní věty, které shrnují podstatu nového právního závěru.¹⁰⁶ Podstatné je také zmínit, že o publikování inovátorských rozhodnutí v těchto sbírkách hlasuje zpravidla plénum soudců a soudkyň vrcholného soudu. To znamená, že většina soudců a soudkyň musí projevit souhlas s názory uvedenými v tomto publikovaném rozhodnutí, což může vypovídat o podstatné shodě názorových frakcí, do nichž se soudci a soudkyň na soudech neformálně formují (např. podle svých filosofických a profesních postojů a přístupů). To může být indikátorem pro to, kam se bude judikatura soudu v dané veřejněpolitické oblasti dále vyvíjet. Není však snadné zjistit, zda některé rozhodnutí k publikaci nebylo schváleno a z jakých důvodů, jelikož zasedání pléna je neveřejné.

Rozhodnutí správních orgánů nijak systematicky zveřejňována nejsou. Záleží v mnoha případech na přístupu jednotlivých orgánů. I u správních orgánů se však projevuje snaha o vyšší transparentnost a elektronizaci. Například Ministerstvo spravedlnosti zveřejňuje

¹⁰¹ Justice.cz – Soudní rozhodnutí. <https://rozhodnuti.justice.cz/soudnirozhodnuti>.

¹⁰² Nejvyšší správní soud. <https://vyhledavac.nssoud.cz/Home/Index?formular=4>.

¹⁰³ Nejvyšší soud. https://www.nsouid.cz/Judikatura/ns_web.nsf/WebSpreadSearch.

¹⁰⁴ NALUS: Vyhledávání rozhodnutí Ústavního soudu České republiky. <https://nalus.usoud.cz/Search/Search.aspx>.

¹⁰⁵ Informace o řízení. <https://infosoud.justice.cz/InfoSoud/public/search.jsp>.

¹⁰⁶ Sbíрка soudních rozhodnutí a stanovisek – Nejvyšší soud. <https://sbirka.nssoud.cz/>. Sbíрка rozhodnutí Nejvyššího správního soudu. <https://sbirka.nssoud.cz/>. Sbíрка nálezů a usnesení Ústavního soudu. <https://www.usoud.cz/sbirka-nalezu-a-usneseni-us>.

svá rozhodnutí v oblasti dozoru nad insolvenčními správci či znalci.¹⁰⁷ Obdobně zveřejňuje svá správní rozhodnutí Úřad průmyslového vlastnictví,¹⁰⁸ Úřad pro ochranu hospodářské soutěže¹⁰⁹ či Státní ústav pro kontrolu léčiv¹¹⁰. V některých případech mohou být správní rozhodnutí uveřejňována po přechodnou dobu na úředních deskách správních orgánů.

Postupem podle zákona o **svobodném přístupu k informacím**, o němž podrobně pojednává kapitola 6, se lze obracet na všechny soudy a správní orgány. Lze po nich požadovat různě strukturovaná data o rozhodnutích a rozhodovací činnosti (např. tabulky četností rozhodnutí o určité věci určitým způsobem) i úplná anonymizovaná znění určených rozhodnutí (srov. Gealfow 2019).

O tom, jak se judikatura v informačních systémech zpracovává a jak ji lze vyhledávat, podrobně pojednává literatura (Bobek a Kühn et al. 2013, 231–280). Pro lepší představu lze však stručně nastínit, **jak při vyhledávání uvažovat a postupovat**, zajímá-li výzkumníka například diskriminace v přístupu ke vzdělání. V prvé řadě lze fulltextově v databázích vrcholných soudů vyhledat pojmy „diskriminace“ a „přístup ke vzdělání“. Vycházet lze primárně z výsledků v databázi Ústavního soudu, jelikož zákaz diskriminace a právo na vzdělání jsou základní ústavně zaručená práva (čl. 3 a čl. 33 Listina základních práv a svobod). Kromě fulltextového průzkumu lze vyhledat rozhodnutí podle toho, jestli se vztahují k těmto ustanovením. V okamžiku, kdy takto výzkumník vyselektuje základní relevantní rozhodnutí, může podle jejich spisové značky hledat, zda nejsou citována či se na ně neodkazuje i v rozhodnutích dalších soudů, a to pomocí databází všech soudních rozhodnutí či právnických databází. Zároveň je nutno věnovat pozornost tomu, co se v takto vybraných rozhodnutích píše. Jejich texty mohou výzkumníka navést na další související ustanovení zákonů, na to, jaké orgány bývají v otázkách zapojeny, co rozhodnutí předcházelo atd. Čtením a analýzou rozhodnutí se postupně začne nabalovat

¹⁰⁷ Justice.cz – Rozhodnutí Ministerstva spravedlnosti a ministra spravedlnosti. <https://rozhodnuti.justice.cz/MSP>.

¹⁰⁸ Databáze správních a soudních rozhodnutí – Úřad průmyslového vlastnictví. <https://upv.gov.cz/informacni-zdroje/narodni-databaze/databaze-spravnich-a-soudnich-rozhodnuti>.

¹⁰⁹ Úřad pro ochranu hospodářské soutěže – Sbírký rozhodnutí. <https://www.uohs.cz/cs/verejne-zakazky/sbirky-rozhodnuti.html>.

¹¹⁰ Státní ústav pro kontrolu léčiv – správní řízení. <https://www.sukl.cz/modules/procedures/index.php?data%5Bspzn%5D=&data%5Bname%5D=&data%5Bcode%5D=&data%5Batk%5D=&data%5Bsubstance%5D=&data%5Bparticipant%5D=&data%5Bstate%5D=all>.

„sněhová koule“ indicií, podle kterých lze zadáváním různých variant a kombinací hesel a proměnných vyhledávat další a další relevantní rozhodnutí. Pro lepší orientaci může být použit i vyhledávač Google. Vyhledávání rozhodnutí je analytickou schopností, v níž se výzkumník postupem času trénuje, pochopí logiku kódování informací a databází a postupně porozumí vzájemným souvislostem mezi těmito informacemi. Důležité je však si po celou dobu uvědomovat, **co hledám, proč mě to zajímá a jak jsou pro to vyhledávaná rozhodnutí relevantní.**

4.4.2 Etické aspekty

| 185

Jelikož se v rozsudcích soudů a rozhodnutích správních orgánů zpravidla rozhoduje o konkrétních případech konkrétních jednotlivců, obsahují téměř vždy řadu **osobních a citlivých osobních údajů**, s nimiž je třeba při výzkumné práci náležitě a přiměřeně pracovat. Kromě základních osobních údajů (jméno, příjmení, bydliště apod.) lze jako příklad citlivých osobních údajů uvést informace o zdravotním stavu v případech týkajících se sociálního zabezpečení.

Vzhledem k tomu, že by rozhodnutí soudů měla být veřejnosti přístupná, měly by je soudy před jejich publikováním také **anonymizovat** či **pseudonymizovat** v souladu s metodickými pokyny Ministerstva spravedlnosti.¹¹¹ Se zveřejňováním a anonymizací rozsudků tak výzkumníkům odpaďají etické otázky související se zpracováním osobních údajů. Nesprávná pseudonymizace či anonymizace ze strany soudů však za určitých okolností může naopak výzkum velmi ztížit. Pseudonymizace či anonymizace totiž není zcela rutinní záležitostí, a nepostupuje-li se při ní přiměřeně, vede často k absurdním situacím. Administrativa soudu například v jedné kauze týkající se vydávání knihy *Mein Kampf* v rozhodnutí začernila nejen jméno Adolfa Hitlera, ale i název díla.¹¹² V trestních případech například dochází k anonymizaci informací, které jsou esenciální pro naplnění skutkové podstaty trestného činu či uložení trestu, čímž se však rozhodnutí „vykuchá“ natolik, že je jeho text z pohledu zkoumané problematiky takřka bezvýznamný. Výzkumníkům pak nezbývá než postupovat při shromáždění dat cestou žádosti o poskytnutí informací podle zákona o svobodného přístu-

¹¹¹ Sdělení č. 4/2020 Ministerstva spravedlnosti ze dne 26. 11. 2020, č. j. 101/2020-POOS-SP/2, o vydání Metodického návodu k postupu soudů při pseudonymizaci osobních údajů a dalších informací v soudních rozhodnutích pro účely jejich zveřejňování s ohledem na zásady ochrany osobních údajů.

¹¹² Česká justice. 2019. <https://www.ceska-justice.cz/2019/03/zverejnovani-rozhodnuti-soudu-kamenem-urazu-je-zejmena-narocnost-anonymizace/> (cit. 16. 10. 2022).

pu k informacím, jejíž součástí je i žádost o poskytnutí určitého údaje, který je předmětem výzkumu. Totéž platí při práci s rozhodnutími správních orgánů, které svá rozhodnutí automaticky nezveřejňují. Pokud má výzkumník či výzkumnice k dispozici v souvislosti s rozhodnutími soudů či správních orgánů jakékoliv osobní údaje, jsou povinni při jejich zpracování dbát jejich ochrany. Kromě toho etické požadavky spočívají v **pečlivé práci se zdroji a snaze o obecnou výzkumnickou integritu**, jak bylo popsáno například v kapitole 2.

4.5 Příklady

186 |

Pro lepší porozumění, jak lze s rozsudky či jinými rozhodnutími ve výzkumu pracovat, se následující pasáž kapitoly věnuje příkladům využití soudních či správních rozhodnutí. Prvním příkladem je rekonstrukce časové osy, vývoje a výsledků soudních a správních řízení na základě rozsudků a rozhodnutí souvisejících s domácími porody, který popisují Eva M. Hejzlarová (v částech psaných obyčejným písmem) a autorka obecné části této kapitoly Vendula Kolařík Mezeiová (v části psané kurzívou). Příklad zachycuje přípravu článku Evy M. Hejzlarové a Anny Durnové (2022), ve kterém Vendula Kolařík Mezeiová provedla kontrolu a doplnění části týkající se soudních a správních rozhodnutí. Druhým příkladem je netypický rozhovor, který vedla Vendula Kolařík Mezeiová s Jakubem Drápalem, vědcem z Ústavu státu a práva Akademie věd České republiky a odborným asistentem Právnické fakulty Univerzity Karlovy. Výzkum, o kterém spolu hovoří, je obsahová analýza odůvodnění trestů v trestních rozsudcích, jež je v českém prostředí unikátní – jednak výzkumným přístupem, jednak svými výsledky, které ukázaly, že rozsudky v trestních řízeních se napříč Českem významně liší.

4.5.1 Příklad využití soudních rozsudků souvisejících s domácími porody (Eva M. Hejzlarová, Vendula Kolařík Mezeiová)

Eva M. Hejzlarová: S rozsudky ze soudních procesů jsme pracovaly v rámci výzkumného projektu GA ČR „Role intimity v české kontroverzi ohledně domácích porodů“ v letech 2018–2021, byť až v samotném závěru. V průběhu projektu jsme realizovaly rozhovory se ženami, které rodily doma, i se ženami, které rodily v porodnickém zařízení, s otci, kteří byli u těchto porodů přítomni, expertní rozhovory s právníky, lékaři a členy poradních orgánů.

Provedly jsme také mediální analýzu pokrytí tématu od roku 1996 do roku 2019 a mediální analýzu rámování přítomnosti otců u porodů v době první vlny pandemie covidu-19. Soudní procesy jsme samozřejmě vnímaly jako důležitou součást kontroverze. Vnímaly jsme je však nikoliv jako svébytný typ dat, ale spíše zprostředkovaně jako něco, co se v souvislosti s debatami reflektuje v médiích.

Tato perspektiva pro nás byla funkční a udržitelná po celou dobu projektu, protože jsme díky podrobnému studiu mediálních výstupů byly schopny se v soudních procesech a legislativě základně orientovat. První „historizující“ shrnutí jsme si pro naše účely vytvořily hned na začátku výzkumu. Už tehdy jsme si byly vědomy toho, že některé informace se do médií nedostanou (např. jak přesně byl kvalifikován případný trestný čin), či o nich různá média informují různě, takže to, co zachycujeme, je mediální obraz, a nikoliv proces a jeho uzlové body samotné. Vzhledem k tomu, že těžiště naší výzkumné práce nespočívalo v detailní analýze rozsudků či legislativy, jsme však tuto skutečnost pragmaticky přijaly.

Změna nastala ve chvíli, kdy jsme začaly pracovat na článku Spor o domácí porody jako příklad aktivizace občanské sféry: koncept societalizace Jeffreyho Alexandera (Hejzlarová a Durnová 2022). Oproti ostatním textům a prezentacím, které jsme připravovaly v rámci projektu, v němž jsme zmiňovaly jen hlavní momenty vývoje kontroverze, bylo v tomto článku potřeba jít o úroveň níže a hlouběji do právní problematiky. S ohledem na koncept, který rozlišuje různé fáze v dynamice vývoje sporu, jsme potřebovaly přesně popsat, kdy a jaké – pro naše téma relevantní – soudní spory ve sledovaném období (od roku 1996 do roku 2019) probíhaly, čeho přesně se týkaly a jak časově souvisely se změnou legislativy a jinými veřejněpolitickými akcemi, jako je třeba ustavení expertních skupin. Výzkumnou otázkou, která nás vedla, bylo, jakým způsobem lze vývoj sporu o tzv. domácí porody fázovat s využitím konceptu societalizace (Alexander 2018), jaké hodnoty a s jakými významy hrály v tomto sporu důležitou roli a jak se tyto hodnoty a jejich významy posouvaly.

Vrátila jsem se tedy znovu ke svému základnímu „historizujícímu“ shrnutí sporů a u jednotlivých kauz jsem na internetu a v mediálním archivu dohledávala co nejvíce podrobností. Přestože jsem postupovala kupředu a podařilo se mi některé údaje zpřesnit, stále jsem byla trochu nervózní, jestli mi něco neuniká. Nevěděla jsem například s jistotou, jestli jedna konkrétní kauza, o níž média referovala až ve chvíli, kdy byla podána ústavní stížnost, neměla svou předeheru u soudu nižší instance (médiá o této fázi neinformovala,

ale to neznamena, že neproběhla). Nevěděla jsem s jistotou, zda připravovaná stížnost, o níž referovala média, byla skutečně podána. Nevěděla jsem dále s jistotou, kdy přesně které kauzy ve správním řízení končí nebo jaké jsou zde lhůty. Jelikož šlo při určování fází societalizace o drobné nuance a jejich interpretaci, byly moje znalosti o soudní linii hodně „na vodě“. Když mi tedy moje kolegyně Anna Durnová relativně nedlouho před dokončením článku dala vědět, že má na stáži právnickou doktorandku a zda bych ji nemohla do něčeho zapojit, hodně se mi ulevilo, protože jsem jí mohla dát ke konzultaci část textu, který jsem napsala o legislativě a soudních procesech, a také časovou osu, kterou jsem vytvořila, abych vizualizovala jednotlivé fáze societalizace. (Předávám slovo Vendule Kolařík Mezeiové, která mi tuto konzultaci laskavě poskytla.)

Vendula Kolařík Mezeiová: Zejména jsem revidovala skutečnosti týkající se jednotlivých soudních a správních řízení v kauzách Königsmarková, Kubaňová, Candigliota, Dubská a Krejzová, Porodní dům U Čápa, Brněnská záchranka a Hořovice. Měla jsem za úkol vytvořit jejich seznam a časově řízení ohraničit. I pro mě jako právničku byly zpočátku jednotlivé kauzy zmatené kvůli jejich spletnosti, délce trvání a neucelenosti informací o nich dostupných. Odpíchnout jsem se mohla pouze od informací sdělovaných v mediálních výstupech, které jsou obecné, kusé a často právně nepřesné či zavádějící.

V prvé řadě jsem si tedy musela srovnat, o jakých všech řízeních jednoznačně identifikovaných spisovou značkou články Evy a Anny Durnové pojednává. Úkol byl komplikovaný v tom, že soudní a správní spory zahrnovaly několik vzájemně nezávislých, v některých případech ale i propojených řízení, v nichž jako účastníci figurovali různí, někdy však i titíž aktéři. Některá řízení těchto aktérů probíhala paralelně (např. Dubská a Krejzová). V kauzách figurovala řízení občanskoprávní (např. o náhradě škody a nemajetkové újmy), trestní, ale i řízení vedená ve správním soudnictví, v nichž se přezkoumávala rozhodnutí správních orgánů vydaná ve správním řízení (např. řízení o přestupku, řízení o poskytnutí informací či řízení o žádosti o oprávnění k poskytování zdravotních služeb). Musela jsem si tedy uvědomit, že průběh každé kauzy se řídí podle svých procesních předpisů (zejména podle trestního řádu, občanského soudního řádu, správního řádu a soudního řádu správního) i předpisů hmotněprávních a že i tato okolnost může mít vliv na specifika průběhu a vývoje či výsledek jednotlivého řízení. Například v případě Candigliota jsem upozornila na rozdíl mezi počátkem řízení ve správním soudnictví a mezi počátkem správního řízení. V řízeních navíc ve většině případů byly podány opravné prostředky, na jejichž

základě vyšší soudní instance vracely případy zpět nižším soudům či správním orgánům k novému rozhodnutí. V některých případech ke zrušení rozhodnutí a opakovanému rozhodování o případu docházelo z důvodu procesních pochybení soudů či správních orgánů. To je z právního hlediska jistě důležitý faktor, z pohledu společenskovedního výzkumu však neměl podle mého názoru velký význam a spíše jen komplikoval přehlednost a porozumění řízením.

Dále jsem tedy přistoupila k rozklíčování jednotlivých linek řízení, jejich postupného vývoje a případně jejich výsledků. Celá věc se komplikovala tím, že v době rešerše nebyly uveřejňovány rozsudky či rozhodnutí nižších soudů a správních orgánů. Odrazovým můstkem však pro mě byla rozhodnutí soudů nejvyšší instance, která veřejně dostupná jsou. V první řadě jsem si v databázích vrcholných soudů (www.nssoud.cz, www.nsoud.cz, www.nalus.usoud.cz, www.hudoc.echr.coe.int) opatřila rozhodnutí těchto soudů týkající se dotčených kauz. Tato rozhodnutí bylo možné v databázích vrcholných soudů dohledat na základě mediálně dostupných spisových značek či na základě fulltextového vyhledávání klíčových slov. Výhodou bylo, že všechny kauzy se dostaly k nejvyšším soudům, některé i opakovaně, až na případ „Kubaňová“, který se v okamžiku konzultace nacházel ve fázi opakovaného odvolacího správního řízení vedeného Ministerstvem zdravotnictví. Ve věci Kubaňová jsem se tedy podle rozhodnutí vrcholných soudů orientovat nemohla. O rozhodnutích a průběhu řízení ve věci Kubaňová však veřejně informovala na svých internetových stránkách účastnice a zastupující advokátka. Bez toho by nebylo možné mediálně sdělované informace v případě Kubaňová snadno ověřit.

Pro rekonstrukci časové osy a průběhu všech zkoumaných řízení jsem na základě získaných rozhodnutí vrcholných soudů začala sestavovat „řetězec“ všech rozhodnutí napříč instancemi do minulosti až k okamžikům, kdy byla řízení zahájena. Podle nezaměnitelné spisové značky či čísla jednacího a data rozhodnutí jsem postupně rozhodnutí dohledávala či o nich zjišťovala informace. Všechna rozhodnutí vrcholných soudů ve svém prvním odstavci (tzv. záhlaví) obsahují, o čem je rozhodováno. V prvních odstavcích odůvodnění pak rozhodnutí stručně popisují, jak řízení v té které kauze probíhalo, včetně uvedení identifikace rozhodnutí, která byla ve věci vydána, zda některá rozhodnutí byla zrušena, zda o nich bylo znovu rozhodnuto a proč. V některých případech, bylo-li to pro posouzení případu v ten okamžik důležité, pak rozhodnutí povětšinou stručně shrnovala důvody předcházejících rozhodnutí. Z toho bylo možné v obecné rovině ověřit i hrubý náčrt argumentace účastníků a soudů. V kauzách jsem sestavila seznam jednotlivých rozhodnutí

identifikovaných čísly jednacími či spisovou značkou a seřadila je chronologicky podle data vydání. Například ve věci Königsmarková jsem identifikovala sedm rozhodnutí soudů různých instancí, ve věci Brněnská záchranka jich bylo deset.

Na základě spisových značek a čísel jednacích jsem se dále pokusila dohledat, zda nejsou dostupná i úplná znění rozsudků či rozhodnutí nižších soudů či správních orgánů (okresních, krajských, vrchních soudů). Nejprve jsem se pokusila vyhledávat v právnických databázích ASPI či Beck online, posléze jsem dohledávala rozhodnutí i prostřednictvím Google vyhledávače, neboť se často stává, že rozhodnutí zveřejní v anonymizované podobě účastník, jeho zástupce či média se souhlasem účastníka. Nepodařilo se mi dohledat úplná znění všech rozhodnutí, zejména okresních soudů a krajských soudů. Pro účely ověření skutečností v článku však nebylo zcela nutné pracovat podrobně s celým odůvodněním rozhodnutí, proto jsem nežádala o poskytnutí anonymizovaných rozhodnutí podle zákona o svobodném přístupu k informacím. Kromě toho, že vše potřebné jsem vyčetla z rozhodnutí soudů vyšších instancí, pracovala jsem se systémem infoSoud.¹¹³ V něm jsem po zadání spisové značky a rozhodujícího soudu zjistila den zahájení soudního řízení, den nařízení jednání, den vydání předběžného opatření, den rozhodnutí apod. Na základě těchto zdrojů ve vztahu ke každé kauze jsem sestavila časovou osu s počátečním dnem zahájení řízení, daty podání opravných prostředků či daty jednotlivých rozhodnutí ve věci (zjednodušená časová osa viz schéma 4.2). Časová linie je v některých případech neukončená, jelikož ke dni zkoumání nebylo ve věci rozhodnuto (či to nelze dohledat), případně časová linie končí rozhodnutím o, laicky řečeno, posledním možném opravném prostředku.

Eva M. Hejzlarová: Z výsledku téhle právní konzultace jsem byla nadšená – získaná jistota mi hodně pomohla článek dokončit s dobrým pocitem, že naše závěry mají pevný základ. V článku se nám povedlo jednak představit celou kontroverzi na ploše přibližně dvaceti let a v souvislostech, za což jsem upřímně vděčná, protože typicky je v člancích prostor jen na dílčí analýzu nějakého problému. Další věc, která se nám povedla, bylo to, že jsme příběh sporu o domácí porod nevyprávěly jako příběh neúspěchu a slabé postsocialistické občanské společnosti. Organizace občanského sektoru rozhodně nedosáhly řady svých cílů: stále neexistuje infrastruktura, která by umožnila zvolit jako místo porodu domov nebo porodní dům tak, aby byla pozice všech aktérů právně ošetřená

113 Informace o řízení. <https://infosoud.justice.cz/InfoSoud/public/search.jsp>.

a jistá, což není ideální, a to na více úrovních. Za prvé není situace bezpečná z hlediska dítěte a jeho matky, která obtížně shání provázející komunitní porodní asistentku, takže nezřídka rodí bez odborného dohledu, a pokud už asistentku má, nemůže si být jistá, jaké standardy péče od ní očekávat. Za druhé není bezpečná ani z hlediska komunitní porodní asistentky, která čelí hrozbě nemalé pokuty a soudních tahanic. Za třetí není bezpečná ani z hlediska záchranářů a lékařů, kterým v okamžiku, kdy nastanou problémy, často chybí důvěryhodné informace o dosavadním průběhu porodu, což je dostává pod velký psychický tlak doplněný obávanou vidinou soudního vyjasňování si, co se vlastně stalo špatně. Na straně druhé lze ale příběh sporu o domácí porody vnímat i jako příběh posilování občanské sféry, která nachází svou silnou zbraň v podobě soudních řízení, která se stává součástí etablovaných veřejněpolitických struktur a které se daří artikulovat své představy a cíle způsobem, který je přijatelný pro stále větší část populace. Rozhodnutí správních orgánů a soudů dokládají snahu konkrétních jednotlivců na problematickou veřejnou politiku ohledně domácích porodů upozornit a změnit ji prostřednictvím argumentů opírajících se mimo jiné o lidská práva. Zároveň jsou rozhodnutí (i řízení o nich vedená) platformou, která koncentrovaně v určitém rámci nutí jak instituce, tak jednotlivce „položít na stůl“ ve veřejném prostoru argumenty, jimiž se obě strany snaží určitou podobu veřejné politiky legitimizovat a zdůvodnit její opodstatněnost na základě svých zájmů, což může být pro veřejněpolitickou analýzu domácích porodů a souvisejících změn v legislativě či jiných souvisejících akcí přínosem.

Z hlediska etických aspektů výzkumu nebyla práce na tomto článku významnou výzvou. Pracovaly jsme s dokumenty a spíše než etiku jsme měly silně na mysli imperativ kvality výzkumné práce a odpovědnosti, které mají s etikou řadu styčných ploch. V textu jsme pracovaly s množstvím detailních informací, které jsme chtěly předat pravdivě, takže jsme text mnohokrát kontrolovaly z hlediska věcné správnosti. Dalším důležitým vodítkem pro nás bylo vystavět text tak, aby pozornost nepoutaly obě soupeřící strany, ale spíše vrstvy jejich sporu. Přestože je širší rámec Alexanderova konceptu societalizace (Alexander 2018) normativní, naším cílem nebylo rozhodnout, kdo má pravdu, ale odhalit právě významové posuny v tomto sporu.

Relevance našeho textu pro veřejnou politiku je veskrze akademická. Přinesly jsme co do šíře i hloubky významnou reflexi, na které bude – jak doufáme – moci stavět řada dalších textů zkoumajících tuto oblast.

SCHEMA 4.2: Vývoj sporu o tzv. domácí porod v Česku

Legislativa

Zákon č. 160/1992 Sb., o zdravotní péči v nestátních zdravotnických zařízeních (účinnost do 4/2012)

Zákon č. 96/2004 Sb., o nelékařských zdravotnických povoláních (účinnost od 4/2004)

Vyhláška Ministerstva zdravotnictví č. 221/2010 Sb., o požadavcích na věcné a technické vybavení zdravotnických zařízení (účinnost od 9/2010 do 4/2012)

Zákon č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách a podmínkách jejich poskytování (účinnost od 4/2012)

Vyhláška ministerstva zdravotnictví č. 55/2011 Sb., o činnosti zdravotnických pracovníků a dalších odborných pracovníků (účinnost od 4/2012)

Vyhláška Ministerstva zdravotnictví č. 92/2012 Sb., o požadavcích na minimální vybavení zdravotnických zařízení (účinnost od 4/2012)

Vyhláška Ministerstva zdravotnictví č. 421/2013 Sb., kterou se mění vyhláška Ministerstva zdravotnictví č. 134/1998 Sb., kterou se vydává seznam zdravotních výkonů s bodovými hodnotami, ve znění pozdějších předpisů (účinnost od 1/2014)

Zákon č. 251/2016 Sb., o některých přestupcích (účinnost od 7/2017)

192 |

Pracovní skupiny

První pracovní skupina pro porodnictví na MZd (3/2012 – 3/2013)

Druhá pracovní skupina pro porodnictví na MZd
(4/2013 – pravděpodobně konec roku 2013)

Pracovní skupina pro porodnictví na ÚV (09/2013 – funguje stále)

Soudní procesy

Kauza „Königsmarková“: ublížení na zdraví (soudní řízení) (11/2010 – 10/2014)

Kauza „Königsmarková“: náhrada ušlého zisku a náhrada nemajetkové újmy za trestní stíhání (soudní řízení) (5/2015 – 5/2021)

Kauza „Kubaňová“ (správní řízení) (2/2018 – zatím neukončeno)

Kauza „Analýza MZd“ (soudní řízení a správní řízení) (10/2010 – zatím neukončeno)

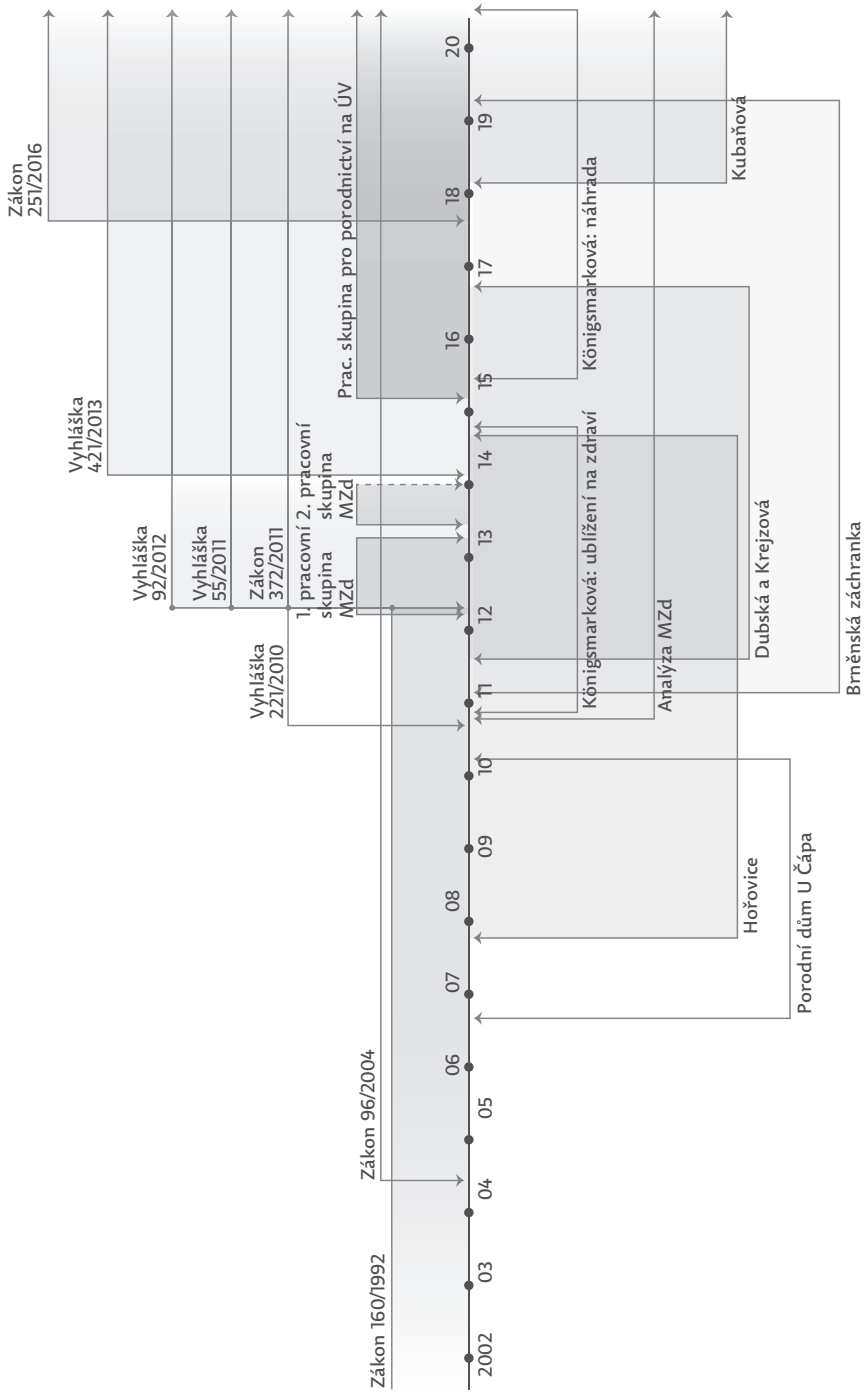
Kauza „Dubská a Krejzová“ (soudní řízení) (7/2011 – 11/2016)

Kauza „Porodní dům U Čápa“ (správní řízení a soudní řízení) (8/2006 – 3/2010)

Kauza „Kauza Brněnská záchranka“ (soudní řízení) (1/2011 – 3/2019)

Kauza „Hořovice“ (správní řízení a soudní řízení) (10/2007 – 12/2014)

Zdroj: Hejzlarová a Durnová 2022

4.5.2 Příklad obsahové analýzy odůvodnění trestů (rozhovor Venduly Kolařík Mezeiové s Jakubem Drápalem)

Mohl bys, Jakube, svůj výzkum stručně představit? Jaká byla výzkumná otázka?

V rámci mezinárodního projektu (srovnávací studie v Česku, na Slovensku, v Estonsku, ve Slovinsku a v Moldavsku) jsme analyzovali, jak (primárně) okresní, ale i krajské soudy v Česku v prvním i druhém stupni trestního soudního řízení odůvodňují tresty.

194 | Zajímalo nás to proto, že kontinentální soudce v postkomunistické Evropě má k dispozici široké možnosti, jaké tresty uložit. Nejsou mu ale dána jasnější vodítka, co a jak může uložit, a v žádném jiném okamžiku než v okamžiku odůvodňování rozsudku nelze pochopit, proč byl uložen konkrétní trest. Ze zákona tedy nelze vyčíst, proč odsouzený dostal nějaký trest. S tím je nutné počkat na soudce a jeho rozhodnutí. Ten by uložený trest měl nějakým způsobem vysvětlit – nejen tak, aby to pochopil odsouzený, ale také aby to mohl přezkoumat odvolací soud a mohl se k tomu vyjádřit i Nejvyšší soud nebo Ústavní soud. Trestní řád přitom velmi jasně vyjmenovává, co všechno by mělo být odůvodňováno. Když jsme se o tom bavili se soudci, jeden z nich s dlouhou zkušeností řekl, že ale přece nelze jen z rozhodnutí zjistit důvody, proč byl uložen nějaký trest, že k tomu je třeba další informace a soudní spis. To ale neplatí podle trestního řádu.¹¹⁴ Jak se obviněný či oběť mají dozvědět, proč soud obviněného posílá do vězení na dva a půl roku, a ne na jeden a půl? A je to fér, nebo to není fér? Jak se má veřejnost dozvědět, že když došlo k mimořádnému snížení trestu odnětí svobody u podnikatele, který je lobbista, jestli to bylo oprávněné, nebo ne?

Jako výzkumnou metodu jsme zvolili obsahovou analýzu (Hall a Wright 2008). Výstupem byl článek, který byl publikován v časopise *Státní zastupitelství* (Drápal a Tomšů 2019) a v angličtině teprve vyjde. Článek na reprezentativním vzorku rozhodnutí ukázal, že se u nás odůvodňují tresty nedostatečně a že rozhodnutí soudů nelze běžně přezkoumat. Nemůže tedy dobře fungovat ani odvolací systém. Odvolací soud totiž takto nemůže přezkoumat argumentaci nižšího soudu, ale nevyhnutelně si musí utvářet svůj názor a zkoumat, zda se prvoinstanční posouzení odlišuje natolik, že musí zasáhnout a uložený trest napravit. Takhle by to nemělo fungovat. Uložení trestu má spoustu aspektů a na odůvodnění

114 Zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád), § 125 odst. 1.

závisí náš systém ukládání trestů. V článku jsme ukázali, že byť je odůvodnění trestu podstatné pro funkční systém trestání, je v praxi velmi problematické.

Proč sis to téma zvolil? Co tě k tomu motivovalo? [pozn. v odpovědi na tuto otázku tkví také to, jak je tento příklad relevantní pro obor veřejné trestní politiky]

Zajímá mě ukládání trestů a jak tento proces zlepšit. Bylo to součástí zkoumání mechanismů, které vedou ke zvýšení konzistentnosti rozhodování soudů v trestních věcech. Jednalo se o projekt, který zkoumal rozdíly mezi soudy a jejich odůvodňováním. Jeden z problémů v této oblasti je, že soudy rozhodují odlišně. Zkoumání ukládání trestů je i počátek toho, jak v právu překonat odpor doktrinárních právníků¹¹⁵, kteří mají za to, že každý případ je individuální, což je podle nich v rozsudcích odůvodňováno. Tímto výzkumem jsme ukázali, že velká část rozsudků neobsahuje ani jednu okolnost vztahující se k pachateli či trestnému činu. Většina okolností týkajících se pachatele či trestných činů není specifikovaná – je například zmíněna trestní minulost pachatele, ale ne co se jí myslí. Jen na základě velmi malé části odůvodněných rozsudků by tak bylo možné replikovat uložení trestu. Náзор doktrinárních právníků tudíž neodpovídá vůbec tomu, jaká je skutečnost. Teorie jsou hezké, ale pojďme se bavit o něčem, co je skutečně realizovatelné. Bez empirické evidence ale na toto doktrinární právníci běžně nebudou slyšet.

Proč sis vybral obsahovou analýzu jako metodu svého výzkumu?

Jelikož centrální jádro odůvodnění tkví právě v tom, že se má něco manifestovat, že se dává něco najevo. Bez toho rozsudek nemůže fungovat, bez toho nemůže naplňovat svoje funkce. Takže nás zajímalo, jak soudci v odůvodnění rozsudků dávají najevo svou úvahu. I to, že v tom odůvodnění byla jen obecná fráze „bylo přihlédnuto k povaze a závažnosti trestného činu, k osobním majetkovým a rodinným poměrům a jiným“ (i bez toho, abychom řekli k jakým jiným) „poměrům pachatele, a byly zohledněny všechny přítěžující a polehčující okolnosti“ pro nás bylo podstatné, protože jsme zjistili, že rozsudky v takovém případě nejsou nijak odůvodněné. A pak jsme mohli říct, jaká část rozsudku byla absolutně ne-

115 Doktrinární právník se zabývá výkladem právních norem na základě různých výkladových metod (logický, teleologický, historický, systematický či jazykový výklad) a svou argumentací se snaží přesvědčit o legitimitosti zastávaného právního názoru.

odůvodněná a jaká část pachatelů, obětí, veřejnosti odchází s tím, že vůbec nemá ani základní ponětí, proč byl daný trest uložen.

Vzpomínáš si na moment, kdy jsi zjistil, že vůbec nebude tak lehké dosáhnout vytyčeného cíle? Čím sis nebyl jistý? Jak ses k tomu postavil?

196 |

Hlavní problém byl, že nám vlastně chyběla teorie toho, jak by mělo správné odůvodnění vypadat. Vůbec jsem zprvu nevěděl, vůči čemu budu rozsudky porovnávat. Nejdřív jsme tedy sledovali kategorie, o nichž mluví trestní řád – jaké jednotlivé okolnosti mají být při ukládání trestu zohledněny. Pak jsme šli o kousek dál a objevili teorii, kterou vyvinula nizozemská kriminoložka (Schuyt 2009), která učí odůvodňovat trestní rozhodnutí nizozemské soudce a říká, jak by mělo vypadat kvalitní odůvodnění trestů. Takže tu jsme použili při analýze našich dat a v porovnání s ní jsme zkoumali, zda kategoriím podle ní odpovídá odůvodnění rozhodnutí. Sledovali jsme i to, jestli soudci například intuitivně odůvodňují způsobem, jakým by se to mělo dělat správně podle teorie. Tohle byla asi ta primární těžkost.

V čem konkrétně spočívaly ony výzkumné kategorie a jak odráží tebou zvolenou teorii?

Ta teorie říká, že pokud hodnotím rozhodnutí institucí, které mají širokou míru diskrece, tj. uvážení při rozhodování, tak potřebuji tři věci. Za prvé je nutné specifikovat okolnost, která ovlivňuje moje rozhodnutí. Takže třeba vymezit, že zohledňuji závažnost trestné činnosti a co konkrétně mám pod pojmem závažnost na mysli v tom konkrétním případě – například zohledňuje se, že se pachatel na čin připravoval (vystlal kabelku alobalem a do ní strčil alkohol, aby nepípal, když projde bránou supermarketu). Takže to je náročnější a připravované jednání, tedy závažnější než ostatní. Přesně toto je třeba blíže specifikovat.

Za druhé je nutné říct, jakou roli tato závažnost hraje – například že to hraje střední roli z hlediska toho, jakým způsobem to ovlivní moje uvažování o trestu. Nebo třeba by se mohlo jednat o případ, kdy je pachatel rodičem menšího dítěte, ale protože dítě zároveň žije s partnerkou, která se o dítě stará, výchova dítěte by nebyla zásadně ohrožena, a proto to výrazně neovlivní uložení trestu. Dále můžu říct, zda mě to ovlivňuje z hlediska rozhodování o druhu trestu nebo i o výměře.

Nakonec, když mám tyhle jednotlivé okolnosti, kde říkám, jak silnou roli hrají, musím je dát dohromady. Existuje okolo 117 fakto-

rů, které mohou ovlivnit uložení trestu. Pokud tedy jenom řeknu, jakou roli hrají tyto faktory individuálně, ale pak je nedám dohromady, nelze rozsudek přezkoumat a pochopit.

Teprve když jsou všechny tyhle tři aspekty splněny, tak rozhodnutí můžu pochopit a můžu ho přezkoumat. Takže to jsou v zásadě asi tři velmi logické kroky. Ale našli jsme je vyjádřené jenom v nizozemské knize psané holandsky, takže jsme ji museli taky trochu náročněji přeložit.

Jakým způsobem jsi sbíral data, tedy rozsudky?

Na začátku už jsme disponovali záznamy o všech trestních řízeních v Česku, které máme od Ministerstva spravedlnosti. Všechno by ulehčilo, kdyby trestní rozsudky byly zveřejněny online – jako jsou na Slovensku a jako jsou u nás civilní. U trestních rozsudků to tak není, ale máme v Česku databázi všech trestních řízení rozhodovaných českými soudy.¹¹⁶ Bez těchto záznamů by to bylo relativně těžké, jelikož vědec si nemůže od soudu vyžádat reprezentativní vzorek soudních rozhodnutí. Jde postupovat cestou vyžádání všech rozhodnutí vydaných v nějaké dny a časový okamžik, ale je to náročnější. Na základě databáze trestních řízení jsme si pak sestavili stratifikovaný vzorek¹¹⁷ 445 rozsudků okresních soudů. Před tím jsme data osekali o trestní příkazy a zjednodušené rozsudky, které nemají ze zákona žádné odůvodnění. Po kontrole dat byl celkový počet analyzovaných rozsudků 366.

A jak jste postupovali dál?

A pak jsme šli dvěma cestami. První byl postup podle zákona o svobodném přístupu k informacím¹¹⁸, kdy jsme obeslali všechny soudy s žádostí o těchto 366 rozsudků. Některé soudy odpověděly, některé nás ignorovaly, takže jsme se jim museli připomínat. Některé po nás chtěly peníze, některé ne. Takže jsme za to celkově zaplatili asi deset tisíc. To trvalo asi půl roku, ale kdybychom byli aktivnější a měli zdroj peněz od začátku, tak by se to dalo zvládnout za cca dva a půl měsíce.

Pak jsme šli druhou cestou, zejména na krajských soudech, které jsme také chtěli zkoumat, protože anonymizace i pro soudy

¹¹⁶ Justice.cz – Soudní rozhodnutí. <https://rozhodnuti.justice.cz/soudnirozhodnuti>.

¹¹⁷ Stratifikovaný (též oblastní) výběr je založen na rozdělení zkoumané skupiny do několika stejných menších podskupin, které se nazývají *strata*. V každém *stratu* je pak uplatněn princip prostého náhodného výběru (Petrušek, Maříková a Vodáková 1996).

¹¹⁸ Zákon č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím.

byla spíš v minulosti náročná [pozn. v anonymizaci spočívá i etický aspekt spojený s rozsudky jako výzkumnými daty], dnes už je jednodušší. Takže jsme je nechtěli otravovat a zároveň jsme jim za tu anonymizaci nechtěli platit, chtěli jsme se s nimi dohodnout, že by nám rozhodnutí poskytl pro výzkumné účely, což můžou. Někteří předsedové krajských soudů nám ale nevyhověli. Takže ty jsme pak už podle zákona o svobodném přístupu k informacím požádali a trochu jsme se s nimi o tom hádali.

Takhle jsme během jednoho roku získali výzkumná data. Pak jsme se pustili do analýzy, načetli jsme si, jak se dělá obsahová analýza. Poprvé to člověk úplně „netrefí na hlavičku“. Něco jsme udělali, něco bylo dobře a něco hůř. Takže jsme třeba nesestavili úplně detailní kódovací manuál a kodoval to jeden člověk.

Byl pro tebe tento zdlouhavý proces získávání dat frustrující?

V porovnání s jinými oblastmi v kriminologii jsou rozhodnutí soudů něco, na co mám právo, co si můžu vydobýt, takže to nezáleží na rozhodnutí toho povinného subjektu. To je velmi výrazná výhoda a zároveň mám jasně stanovenou proceduru, jak data můžu získat, za co je možné požadovat úplatu. Tohle vše z toho činí sice náročnou, ale zvládnutelnou záležitost. V porovnání se sháněním sekundárních dat od institucí, které nemají povinnost je poskytnout, tohle byla procházka růžovým sadem.

Ve chvíli, kdy jsi tedy shromáždil masu soudních rozhodnutí, jak jste postupovali dál?

Rozdělili jsme si tu práci tak, že já jsem primárně připravoval manuál, jak se to bude kódovat, a kolegyně pak pročetla ty jednotlivé rozsudky. Kategorie jsme si nastavili právě částečně na základě té teorie a částečně na základě zákona. Snažili jsme se je co nejvíce popsat a pak jsme začali kódovat naše rozsudky, přičemž jsme kategorie zpočátku upravovali v návaznosti na rozsudky.

Zajímal nás čistý popis četnosti, nic jiného. Zajímalo nás, jak často je rozebírána určitá okolnost. Když už je rozebírána, je konkretizovaná, nebo není? A u každého rozhodnutí pak vzniklo několik různých dalších aspektů. Měli jsme ještě záznam příkladů toho, jak co bylo použito, což však byla určitá nadstavba – jak třeba byly interpretovány rodinné poměry pachatele, co pod tímto termínem soud zvažoval, když to specifikoval. To však bylo jakýmsi doplněním, aby článek nebyl pouze souborem četností – to by čtenáře rychle přestalo bavit.

Nastaly při obsahové analýze nějaké potíže?

Problém se vlastně objevil, až když jsme začali pracovat na dalším projektu s obsahovou analýzou. V něm jsme šli více do hloubky a začali podle standardních doporučení kódovat data ve dvou li-
dech podle podrobného kódovacího manuálu. Tam jsem si uvě-
domil, že aby výsledky plně odpovídaly standardům v oboru, měli
jsme v první obsahové analýze jít ještě o kus dál – zejména měli kó-
dovat dva výzkumníci a u některých našich kritérií by muselo být
v kódovacím manuálu lépe vyjádřeno, co za nimi stojí. Kódování
by prováděli dva lidé a pak bychom také zjišťovali, nakolik se shod-
nou, a to jak u cvičného vzorku, tak u toho finálního.

Například jeden z aspektů, kterého se tento problém týká, byl, zda soudci vyvažují všechny okolnosti vůči sobě a na základě toho dojdou k určitému trestu. Soudci tedy specifikují trestní minulost, specifikují závažnost trestné činnosti, specifikují dopad na oběti trestné činnosti atd. a pak tato kritéria zváží. V takový moment však soudce pracuje s mnoha aspekty, které hrají různou roli. Soudce musí vzít všechny tyto aspekty v potaz a říct, proč je spravedlivé uložit trest ve výměře dva a půl roku a ne trest ve výměře dva roky, což je opravdu složité. Soudce se však musí alespoň pokusit tímto směrem postupovat. Definovat v rámci kódovacího kritéria, co přesně znamená, jestli se soudce alespoň pokusil vyvažování okolností provést, není úplně jednoduché. Názory různých lidí by se jistě lišily v tom, jak si toto kódovací kritérium nadefinovat. Takže my jsme si sice nadefinovali, co to přibližně znamená, ale měli jsme jít víc do detailu. Pokud by tu samou věc právě kódovali dva lidé, vedlo by nás to zřejmě k většímu zpřesnění obsahové analýzy. Je asi logické, že když to dělá jeden člověk, neuvědomí si, že někdo jiný by se na tu samou věc mohl dívat jinak, a teprve když to udělají dva, uvědomí si, jak výrazná míra nesouhlasu tam může být. V tom spočívá určité výzkumné etické riziko.

Ale vzhledem k tomu, že podobnou obsahovou analýzu v právní oblasti v České republice v zásadě zřejmě před námi nikdo nedělal, tak myslím, že ty závěry z velké části platí, ale v těch špičkových zahraničních kriminologických časopisech bych se neodvážil je publikovat.

Jaký je to pro tebe pocit zpětně říct, že jsi obsahovou analýzu neprovedl tak, jak by sis představoval. Vnímáš to na druhou stranu také jako posun ve svém výzkumu?

Nejradši bych asi strčil hlavu do koše. To je můj reálný pocit. Mám dojem, že jako výzkumník v právu, který nemá dlouholeté meto-

dologické vzdělání a učí se to za pochodu, tak *imposter syndrom*¹¹⁹ je strašně silný. Ale je to součástí toho.

Obohatilo mě to ale v tom, že teď se to snažíme dělat lépe. Díky tomu jsem si uvědomil, že i ohledně jiných a nových projektů je třeba víc dbát na *best practises*¹²⁰. V jiném projektu, kde děláme rozhovory s experty, jsme se poučili a například uspořádali workshopy se socioložkou, která dělá kvalitativní výzkum a rozhovory. Uvědomil jsem si, že si nelze myslet, že to „nějak“ zvládneme. A také, že některé věci stojí víc peněz, času a energie, než si člověk původně myslí.

200 |

Zároveň jsem si uvědomil, že některé věci se asi budou muset dělat méně kvalitně, protože jinak je nejde dělat vůbec. Například bych si přál, aby studenti na právech v diplomových pracích častěji dělali obsahovou analýzu soudních rozhodnutí, ale otázka je, jak to technicky, ale i eticky provést, když jsou potřeba dva kodéři. Nemám na to jednoduchou odpověď a do určité míry jsem proto ochoten přijmout i méně kvalitní obsahovou analýzu, pokud se to pak odráží v interpretaci a je to přiznané.

Měl jsi při své obsahové analýze nějaké kolegyně, kolegy nebo kamarády, s nimiž jsi výzkum konzultoval (třeba i z jiných oborů) a kteří by ti dávali kritickou zpětnou vazbu?

To jsem si také uvědomil – že je skvělé mít možnost se s někým poradit. V českém akademickém prostředí mi to obecně chybí. Není tu jednoduché najít někoho, s kým bych mohl danou metodu probrat. Není jednoduché někoho zkontaktovat. Takže ptal jsem se z mého pohledu málo.

Je tedy obsahová analýza ve vztahu k rozsudkům a rozhodnutím něčím specifická oproti analýze novinových článků, například povahou právníckého prostředí, povahou rozsudků?

Zmíním věci, které by asi pro právníky byly samozřejmé. Není možné očekávat, že v rozsudku bude všechno, co potřebuji. Taky není reálné očekávat, že tam budou všechny věci, které soudce měl k dispozici, nebo že argumentace, která je v rozhodnutí, musí věrně odrážet okolnosti případu. Také nejde neočekávat, že rozsudek bude dobře strukturovaný a že se v něm vyznám.

¹¹⁹ Imposter syndrom neboli syndrom podvodníka zahrnuje pocity pochybností a osobní neschopnosti, které přetrvávají navzdory vzdělání, zkušenostem a úspěchům. *Respekt* 2021 (online), 29. 8. 2021.

¹²⁰ Nejlepší možný způsob provedení podle poznatků v oboru.

Co sis nejdříve musel uvědomit ve vztahu k rozsudkům, které jsi analyzoval? Co by v nich vlastně mělo být, nebo naopak, co nelze očekávat?

Bylo nutno – a to je vždy ve vztahu k rozsudkům – uvědomit si, co mě zajímá. Například zajímá mě argumentace toho soudu? Pokud ano (stejně jako třeba zajímalo nás), tak od toho neočekávejme moc. Mnohé rozsudky často vypadají tak, že se kopírují protokoly z hlavního líčení nebo protokoly z předchozí výpovědi a pak je tam velmi krátká argumentace. Anebo tam jsou často opakované a zkopírované obecné fráze, které ale nic neříkají. Takže se musím pokusit najít ten jeden nebo dva odstavce, které reálně hrají roli. Otázka ale dále je, kolik informací v nich bude a zda v nich bude reálně ta informace, kterou chci. Podobně jako si myslím, že právníci by se víc měli bavit s ostatními sociálními vědci, kteří jsou více metodologicky kovaní, a naopak. Ideální je také bavit se s lidmi, kteří rozsudky nebo rozhodnutí píšou. Myslím si, že mnohé věci od psaných dokumentů v právu očekávat nemůžeme, protože je tam například soudci ani nebudou chtít přiznat nebo prostě není zvykem je psát.

Je nutné si také uvědomit, jak vnímat právní systém. Je dobré chápat, v jakém prostředí se to děje. Jeden švýcarský kriminolog například psal o tom, že němečtí a švýcarští soudci neodůvodňují tresty konkrétně proto, že se chtějí vyhnout kontrole ze strany odvolacího soudu. Anebo když mají čeští soudci málo času, prostě jen kopírují protokol z hlavního líčení, velmi jednoduše a vloží ho do rozsudku. Když má soudce trochu víc času, odůvodnění třeba napíše podrobněji. Za tím, jak rozhodnutí jako psaný text vypadá, jsou různé strategie. Proč rozhodnutí vypadá, tak jak vypadá. Nebo například ve správním právu azylová rozhodnutí – promítají se tam i nějaké politické otázky? Je tam nějaká snaha být konzistentní? Promítá se tam snaha něco změnit? Promítá se tam okolnost, že člověk ví, že je to medializované? Projevuje se tam změna judikatury? V trestním právu jsme také například dělali obsahovou analýzu rozhodnutí o podmíněném propuštění a zjistili jsme, že soudy ignorují judikaturu Ústavního soudu z mnoha zajímavých důvodů.

Co tě na obsahové analýze bavilo? Co by sis znovu zopakoval?

No, mě to moc nebaví. Já to dělám, protože mám dojem, že to je jediná cesta, jak něco zjistit. Baví mě jakž takž vymýšlet ty kategorie, baví mě vymýšlet teorie. Baví mě to interpretovat. Ale neustále se snažit to zpřesňovat?! Aby ty kategorie byly ještě o pár procent ve větší shodě?! A pak to kódovat? To mě vůbec nebaví. A jsem rád, že je možné alespoň na část těchto prací zaplatit stu-

denty. Ale vnímám to jako nutnou součást výzkumu. Víím, že bez toho by to nešlo. Stále přemýšlím, za jak dlouho se vyvine automatizovaná analýza textu, abychom se bez některých obsahových analýz mohli obejít.

Navíc alternativa v právu je „dojmologie“. Když se zeptám na určitou otázku, tak mi mnozí soudci, advokáti nebo státní zástupci řeknou: „já to dělám 30 let, tak víím, jaké to je“. V tu chvíli mi přijde výrazně lepší obsahová analýza, kterou dělal sice jen jeden člověk, ale udělal se pilot, na základě kódovacího manuálu, který není stoprocentní, ale alespoň trochu detailní. Obsahová analýza bude podle mne výrazně více vypovídající než „dojmologie“ praktika. Poskytne daleko lepší výsledky než jakýkoliv názor soudce nebo advokáta nebo státního zástupce, protože u jejich pohledu je míra zkreslení skutečně velká.

202 |

4.6 Závěr

Z kapitoly, kterou jste právě dočetli, by mělo být zřejmé, že rozsudky a správní rozhodnutí mají jako data pro veřejněpolitický výzkum *velký potenciál*. Za prvé je užitečné se v jejich systému základně orientovat, protože se prakticky dotýkají **dynamiky veřejných politik** (nastolování agendy, zpochybnění přijaté legislativy apod.) i jejich realizace prostřednictvím soudních a správních rozhodnutí. Za druhé jsou zejména soudní rozhodnutí **nosným zdrojem dat**, protože v jejich textaci může být zachycen širší kontext problému a způsoby jeho řešení a posléze i zdůvodnění rozhodnutí (vynikajícím příkladem je např. rozhodnutí ESLP v kauze D. H.). Za třetí existují oblasti, u kterých je dobrá obeznámenost s fungováním soudů a správních orgánů předpokladem k **porozumění dané veřejné politice**, a tím i k její analýze. Na druhé straně je však nevýhodou rozsudků a rozhodnutí správních orgánů jejich **nepřehlednost a nesrozumitelnost** pro neprávnický, způsobená nepřehledností a složitostí právního řádu a systému či právním odborným stylem vyjadřování. Pokud nemá analytik veřejných politik právní vzdělání, platí – stejně jako u legislativy (srov. kap. 3) – že lze jen doporučit **konzultace** s právními a soudními experty.

Soudní a správní rozhodnutí se jako **data využívají v tuzemském veřejněpolitickém výzkumu jen málo**. Kromě dvou příkladů rozpracovaných výše využily rozsudky, resp. statistické údaje Ministerstva spravedlnosti týkající se rozsudků v opatrovnickém řízení výzkumnice Höhne a Palonciová (2019). Díky součinnosti Ministerstva spravedlnosti, resp. tamního odboru statistiky, se autorkám podařilo z agrego-

vaných dat, která sledovala jednotlivá rozhodnutí, ale neuměla je provázat s konkrétním dítětem, získat podrobnější anonymizované údaje za každé dítě, u něhož došlo k ukončení opatrovnického řízení v roce 2018 (typ péče o dítě, určení vyživovací povinnosti, úprava styku s rodiči, nikoliv jeho rozsah, informaci, zda před konečným rozhodnutím soudu bylo podáno odvolání a zda soud rozhodl na základě dohody rodičů) (Höhne a Palonciová 2021). Toto poznání pak významně prohlubuje porozumění tomu, jak se péče v rodině po rozvodu mění, a umožňuje veřejným politikám na tyto změny lépe cíleně reagovat. Za pozornost stojí také analýza Havlíkové a Šmídové (2023), která na datasetu rozsudků týkajících se sexuálního násilí a domácího násilí zkoumala, jak jsou v rozsudcích vykreslováni pachatelé a jak oběti trestných činů, jak vypadá zdůvodňování trestů a jak soud zachází s výpověďmi aktérů. Na základě toho se tato analýza snaží zviditelnit praxi soudů a to, jakým způsobem se v této praxi pracuje s genderovými stereotypy. | 203

SHRNUTÍ KAPITOLY Rozsudky a správní rozhodnutí ve veřejněpolitickém výzkumu

Hlavní poselství

- Rozsudky a správní rozhodnutí jako data mají pro veřejněpolitický výzkum velký potenciál, ačkoliv se využívají jen málo.
- Rozsudky soudů a rozhodnutí správních orgánů mají specifické formy, vlastnosti, obsah i strukturu, jimž je třeba porozumět.
- Zachycují širší kontext problému a způsoby jeho řešení a přispívají k porozumění dané veřejné politice, a tím i k její analýze.
- Dotýkají se dynamiky veřejných politik (nastolování agendy, zpochybnění přijaté legislativy apod.) i jejich realizace.
- Nevýhodou je nepřehlednost a nesrozumitelnost rozsudků a rozhodnutí pro neprávnický.
- Výhodou je relativně snadná dostupnost dat.

Typy výzkumných problémů, pro které jsou data vhodná

- Přehled o stavu a/nebo vývoji určité veřejněpolitické oblasti.

Příklady výzkumných otázek

- Jak (primárně) okresní, ale i krajské soudy v Česku v prvním i druhém stupni trestního soudního řízení odůvodňují tresty?
- Jakým způsobem lze vývoj sporu o tzv. domácí porody fázovat s využitím konceptu societalizace, jaké hodnoty a s jakými významy hrály v tomto sporu důležitou roli a jak se tyto hodnoty a jejich významy posouvaly?

Typ dat či metody

- Administrativní data vytvářená pro jiné než výzkumné účely, ve formě textů, typicky nejsou zveřejňována zcela otevřeně, ale lze vyžádat na základě Zákona o svobodném přístupu k informacím.

Doporučená metodologická četba

Bobek, M., Kühn, Z. et al. 2013. *Judikatura a právní argumentace*. 2., přepracované a aktualizované vyd. Praha: Auditorium.

Cane, P., Kritzer, H. M. 2010. *The Oxford Handbook of Empirical Legal Research*. Oxford: Oxford University Press.

Kühn, Z. 2002. *Aplikace práva ve složitých případech: k úloze právních principů v judikatuře*. Praha: Karolinum.

Leeuw, F. L., Schmeets, H. 2016. *Empirical Legal Research: A Guidance Book for Lawyers, Legislators and Regulators*. Cheltenham: Edward Elgar.

Přibáň, J. et al. 2020. *Research Handbook on the Sociology of Law*. Cheltenham: Edward Elgar.

Doporučené praktické příklady využití dat nebo metody

Drápal, J., Tomšů, K. 2019. Odůvodnění trestů: Empirická studie rozhodnutí okresních soudů. *Státní zastupitelství* 6 (16): 9–21.

Ferraz, O. L. M. 2009. The Right to Health in the Courts of Brazil: Worsening Health Inequities? *Health and Human Rights* 11 (2): 33–45.

Havlíková, P., Šmídová, I. 2023. *Bagatelizace a nerovnosti. Analýza rozsudků sexuálního a domácího násilí*. Praha: proFem – centrum pro oběti domácího a sexuálního násilí.

Hejzlarová, E. M., Durnová, A. 2022. Spor o domácí porody jako příklad aktivizace občanské sféry: koncept societalizace Jeffreyho Alexandra. *Sociologický časopis* 58 (2): 151–180.

Höhne, S., Palonciová, J. 2021. Péče a výživa dětí po rozchodu rodičů podle výsledků opatrovnických řízení. *Demografie, revue pro výzkum populačního vývoje* 63 (1): 3–21.

Krajewska, A., Cahill-O'Callaghan, R. 2020. When a Single Man Wants to Be a Father: Revealing the Invisible Subjects in the Law Regulating Fertility Treatment. *Social & Legal Studies* 29 (1): 85–106.

Zdroje

Alexander, J. C. 2018. The Societalization of Social Problems: Church Pedophilia, Phone Hacking, and the Financial Crisis. *American Journal of Sociology* 83 (6): 1049–1078.

- Bobek, M., Kühn, Z. et al. 2013. *Judikatura a právní argumentace*. 2., přepracované a aktualizované vyd. Praha: Auditorium.
- Cane, P., Kritzer, H. M. 2010. *The Oxford Handbook of Empirical Legal Research*. Oxford: Oxford University Press.
- Česká justice. 2019. <https://www.ceska-justice.cz/2019/03/zverejnovani-rozhodnuti-soudu-kamenem-urazu-je-zejmena-narocnost-anonymizace/> (online), 4. 3. 2019.
- Databáze správních a soudních rozhodnutí – Úřad průmyslového vlastnictví. <https://upv.gov.cz/informacni-zdroje/narodni-databaze/databaze-spravnich-a-soudnich-rozhodnuti>.
- Drápal, J., Tomšů, K. 2019. Odůvodnění trestů: Empirická studie rozhodnutí okresních soudů. *Státní zastupitelství* 6 (16): 9–21. | 205
- Ferraz, O. L. M. 2009. The Right to Health in the Courts of Brazil: Worsening Health Inequities? *Health and Human Rights* 11 (2): 33–45.
- Gealfow, J. A. 2019. Jak české soudy poskytují své rozsudky na základě práva na informace? *Iurium*. <https://www.iurium.cz/2019/05/08/soudy-poskytnuti-rozsudku/> (online). 8. 5. 2019 (cit. 15. 10. 2022).
- Gerstein, J., Ward, A. 2022. Supreme Court has voted to overturn abortion rights, draft opinion shows (online), 2. 5. 2022. *Politico*. <https://www.politico.com/news/2022/05/02/supreme-court-abortion-draft-opinion-00029473>.
- Hall, M. A., Wright, R. F. 2008. Systematic Content Analysis of Judicial Opinions. *California Law Review* 96 (1): 63–122.
- Havlíková, P., Šmídová, I. 2023. *Bagatelizace a nerovnosti. Analýza rozsudků sexuálního a domácího násilí*. Praha: proFem – centrum pro oběti domácího a sexuálního násilí.
- Hejzlarová, E. M., Durnová, A. 2022. Spor o domácí porody jako příklad aktivizace občanské sféry: koncept societalizace Jeffreyho Alexandera. *Sociologický časopis* 58 (2): 151–180.
- Höhne, S., Palonciová, J. 2019. *Péče o děti po rozvodu či rozchodu. Výsledky předvýzkumu v rámci projektu „Dopady míry rodičovského konfliktu na dítě a role, jakou v nich hraje konkrétní forma porozvodového uspořádání péče“*. Praha: VÚPSV. https://katalog.vupsv.cz/fulltext/vv_002.pdf (cit. 16. 10. 2022).
- Höhne, S., Palonciová, J. 2021. Péče a výživa dětí po rozchodu rodičů podle výsledků opatrovnických řízení. *Demografie, revue pro výzkum populačního vývoje* 63 (1): 3–21.
- Holländer, P. 2012. *Filosofie práva*. 2., rozšířené vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.
- Informace o řízení. <https://infosoud.justice.cz/InfoSoud/public/search.jsp>.

- Jelínek, J. 2018. *Rozhodnutí ve věcech trestních: se vzory rozhodnutí soudů a podání advokátů*. 4. aktualizované a doplněné vyd. podle právního stavu k 1. 9. 2018. Praha: Leges.
- Justice.cz – Soudní rozhodnutí. <https://rozhodnuti.justice.cz/soudni-rozhodnuti>.
- Justice.cz – Rozhodnutí Ministerstva spravedlnosti a ministra spravedlnosti. <https://rozhodnuti.justice.cz/MSP>.
- Klimatická žaloba – soudní dokumenty. 2023. <https://www.klimazaloba.cz/soudni-dokumenty/> (cit. 20. 2. 2023).
- Krajewska, A. 2020. Sociology of Health Law. In *Research Handbook on the Sociology of Law*. Cheltenham: Edward Elgar.
- 206 | Krajewska, A., Cahill-O'Callaghan, R. 2020. When a Single Man Wants to Be a Father: Revealing the Invisible Subjects in the Law Regulating Fertility Treatment. *Social & Legal Studies* 29 (1): 85–106.
- Králík, M. 2021. *Vzory rozhodnutí a úkonů soudů všech stupňů: v občanském soudním řízení a v soudním řízení správním včetně zvláštních řízení soudních*. 5. aktualizované a doplněné vyd. podle stavu k 1. 1. 2021. Praha: Leges.
- Kühn, Z. 2002. *Aplikace práva ve složitých případech: k úloze právních principů v judikatuře*. Praha: Karolinum.
- Kühn, Z., Kocourek, T. 2019. *Soudní řád správní: komentář*. Praha: Wolters Kluwer.
- Leeuw, F. L., Schmeets, H. 2016. *Empirical Legal Research: A Guidance Book for Lawyers, Legislators and Regulators*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Ministerstvo spravedlnosti. Instrukce č. 4/2017 ze dne 23. 10. 2017, č. j. 12/2017-OJD-ORG/36, o soudních písemnostech.
- Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. 2012. Plán opatření pro výkon rozsudku Evropského soudu pro lidská práva v případě D. H. a ostatní proti České republice. Zveřejněno 27. 11. 2012. <https://www.msmt.cz/ministerstvo/novinar/msmt-predstavilo-plan-opatreni-k-vykonu-rozsudku-d-h-proti>.
- Mouralová, M. 2020. Žáci se speciálními vzdělávacími potřebami jako cílová populace vzdělávacích politik a jejich zobrazování v médiích. In *Česká veřejná politika optikou teorie sociální konstrukce cílových populací*, ed. M. Nekola, E. M. Hejzlarová a J. Kohoutek, 251–295. Praha: Karolinum.
- Nález Ústavního soudu ze dne 22. 1. 2008, sp. zn. Pl. ÚS 54/05.
- Nález Ústavního soudu ze dne 7. 9. 2011, sp. zn. Pl. ÚS 56/10.
- Nález Ústavního soudu ze dne 20. 6. 2013, sp. zn. Pl. ÚS 36/11.
- Nález Ústavního soudu ze dne 9. 11. 2021, sp. zn. Pl. ÚS 2/20.
- Nález Ústavního soudu ze dne 24. 11. 2021, sp. zn. II. ÚS 1238/21.

- Nález Ústavního soudu ze dne 26. 4. 2022, sp. zn. Pl. ÚS 49/18.
- Nález Ústavního soudu sp. zn. II. ÚS 2533/20. <https://www.usoud.cz/aktualne/v-cr-chybi-zakon-o-socialnim-bydleni-dlouhodobajestota-obcanu-tykajici-se-bydleni-muze-ohrozit-duveru-v-demokraticky-pravni-stat> (cit. 3. 5. 2023).
- NALUS: Vyhledávání rozhodnutí Ústavního soudu České republiky. <https://nalus.usoud.cz/Search/Search.aspx>.
- Nejvyšší soud. https://www.nsoud.cz/Judikatura/ns_web.nsf/WebSpreadSearch.
- Nejvyšší správní soud. <https://vyhledavac.nssoud.cz/Home/Index?formular=4>.
- Petrusek, M., Maříková, H., Vodáková, A. 1996. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum. | 207
- Respekt. 2021. Syndrom podvodníka: Počkej, až na to přijdou (online), 29. 8. 2021.
- Rozsudek Nejvyššího správního soudu ze dne 30. 5. 2019, č. j. 2 As 199/2018–37.
- Rozsudek Nejvyššího správního soudu ze dne 17. 9. 2019, č. j. 1 As 436/2017–43.
- Rozsudek Nejvyššího správního soudu ze dne 26. 3. 2021, č. j. 5 As 224/2020–25.
- Rozsudek Nejvyššího správního soudu ze dne 27. 7. 2021, č. j. 8 Ao 17/2021–63.
- Rozsudek Nejvyššího správního soudu ze dne 20. 10. 2021, č. j. 2 Ao 7/2021–157.
- Rozsudek rozšířeného senátu Nejvyššího správního soudu ze dne 26. 3. 2021, č. j. 6 As 108/2019–39, č. 4178/2021 Sb. NSS.
- Rozsudek Velkého senátu Evropského soudu pro lidská práva ve věci D. H. a další proti České republice.
- Sbírka nálezů a usnesení Ústavního soudu. <https://www.usoud.cz/sbirka-nalezu-a-usneseni-us>.
- Sbírka rozhodnutí Nejvyššího správního soudu. <https://sbirka.nssoud.cz/>.
- Sbírka soudních rozhodnutí a stanovisek – Nejvyšší soud. <https://sbirka.nsoud.cz/>.
- Sdělení č. 4/2020 Ministerstva spravedlnosti ze dne 26. 11. 2020, č. j. 101/2020–POOS-SP/2, o vydání Metodického návodu k postupu soudů při pseudonymizaci osobních údajů a dalších informací v soudních rozhodnutích pro účely jejich zveřejňování s ohledem na zásady ochrany osobních údajů.
- Schuyt, P. 2009. *Verantwoorde straftoemeting*. Deventer: Kluwer.
- Sobek, T., Hapla, M. 2020. *Filosofie práva*. Brno: Nugis Finem Publishing.

Státní ústav pro kontrolu léčiv – správní řízení. <https://www.sukl.cz/modules/procedures/index.php?data%5Bspzn%5D=&data%5Bname%5D=&data%5Bcode%5D=&data%5Batc%5D=&data%5Bsubstance%5D=&data%5Bparticipant%5D=&data%5Bstate%5D=all> (cit. 16. 10. 2022).

Šámal, P., Raimondi, G., Lenaerts, K. 2018. *Závaznost soudních rozhodnutí – vnitrostátní a mezinárodní náhledy*. Praha: Wolters Kluwer ČR.

Úřad pro ochranu hospodářské soutěže – Sbírký rozhodnutí. <https://www.uohs.cz/cs/verejne-zakazky/sbirky-rozhodnuti.html>.

Usnesení Krajského soudu v Praze ze dne 24. 6. 2020, čj. 51 A 48/2019–47.

208 | Usnesení předsednictva České národní rady č. 2/1993 Sb., o vyhlášení Listiny základních práv a svobod jako součásti ústavního pořádku České republiky.

Ústavní soud. 2021. Právo klientek vyjádřit se v soudním řízení, jež se týká oprávnění jejich porodní asistentky vést domácí porod. <https://www.usoud.cz/aktualne/pravo-klientek-vyjadrit-se-v-soudnim-rizeni-jez-se-tyka-opravneni-jejich-porodni-asistentky-vest-domaci-porod>. 1. 12. 2021.

Ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky.

Vyhláška č. 73/2005 Sb., o vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami a dětí, žáků a studentů mimořádně nadaných.

Zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád).

Zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád.

Zákon č. 2/1969 Sb., o zřízení ministerstev a jiných ústředních orgánů státní správy České socialistické republiky.

Zákon č. 182/1993 Sb., o Ústavním soudu.

Zákon č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím.

Zákon č. 19/2000 Sb., kterým se mění zákon č. 29/1984 Sb., o soustavě základních škol, středních škol a vyšších odborných škol (školský zákon), ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 150/2002 Sb., o soudním řádu správním.

Zákon č. 500/2004 Sb., správní řád.

Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon).

Zákon č. 183/2006 Sb., o územním plánování a stavebním řádu.

Zákon č. 280/2009 Sb., daňový řád.

Zákon č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních.

Zákon č. 94/2021 Sb., o mimořádných opatřeních při epidemii onemocnění covid-19 a o změně některých souvisejících zákonů.

Kapitola 5

VEŘEJNĚPOLITICKÉ DOKUMENTY EVROPSKÉ UNIE

Vít Havelka, Veronika Kandusová

Cílem následujícího textu je zprostředkovat vhled do záležitostí týkajících se Evropské unie (dále EU) a tipy na práci s relevantními evropskými dokumenty. Dříve než představím strukturu kapitoly, bych rád „vytkl před závorku“ dvě podstatné věci. Za prvé, ačkoliv se může zdát, že spolu jednotlivé části kapitoly přímo nesouvisejí a jsou náhodně vybrané, je nutné si uvědomit, že bez komplexního porozumění evropské integraci není možné zacházet s evropskými dokumenty a jejich politikami v rámci výzkumu veřejných politik. Jedním z hlavních problémů evropské integrace je totiž její komplexnost – jednotlivé politické procesy vznikaly v průběhu historie tak, jak si to žádaly konkrétní problémy. Na rozdíl od národních států s jasným ústavním pořádkem a administrativními postupy jsou tak EU politiky a rozhodovací proces komplikovanější. Za druhé předložený přehled je nutné brát jako úvodní lekci popisující nejběžnější fungování EU. Unie je složitá mezinárodní organizace, kde na většinu pravidel existují výjimky, které mohou být použity třeba jen v jednom konkrétním případě. Na druhou stranu ale platí, že níže popsané procesy jsou platné v drtivé většině případů.

První část kapitoly je zaměřená na evropské právo a měla by čtenářům pomoci se zorientovat v tom, jaké typy právních aktů EU známe, jakým způsobem se promítají do národního práva a kde jsou limity EU legislativy v ovlivňování politik národních států. Díky tomu lze získat základní přehled o tom, jaké dokumenty EU produkuje a nakolik jsou závazné. Hodit se to může především v případě obsahových analýz veřejněpolitických aktů či process tracingu.

Druhá kapitola se pak věnuje rozdělení pravomocí mezi EU a členské státy. Je zde popsáno, do kterých oblastí může EU přímo zasahovat a kde naopak má pouze „podpůrné pravomoci“. Znat tyto kategorie je esenciální pro to, aby výzkumníci veřejných politik chápali vztahy mezi činnostmi EU a národních států. Unie totiž pokrývá prakticky všechny politické oblasti, ale pouze v některých je relevantním hráčem.

Třetí část textu se zaměřuje na samotné evropské instituce. Chápat rozdíl mezi jejich funkcemi je důležité proto, aby bylo možné správně identifikovat původ a účel evropských dokumentů. Je nutné mít vždy na paměti, jaká konkrétní instituce analyzovaný dokument vydala a jakou relevanci má pro samotnou podobu zkoumané veřejné politiky.

Čtvrtá podkapitola pak popisuje poslední důležitou část znalostí o EU, a tou je její **legislativní proces**. V rámci Unie existuje několik rozdílných způsobů rozhodování, ale nejčastěji je možné se setkat s tzv. standardním legislativním procesem (*ordinary legislative procedure*), do něhož je zapojený Evropský parlament (dále EP) a Rada EU. 210 | Tato kapitola bude relevantní především pro výzkumníky zajímající se o politiky související s vnitřním trhem EU, a to ať už se jedná o sociální, či zelenou politiku s tím spojenou. Aby byl výklad legislativního procesu názornější, bude ilustrován na příkladu vzniku „Zelené dohody pro Evropu“ formulující principy klimatické politiky.

Tyto obecnější výklady pak doplní dva příklady z konkrétních výzkumných záměrů, které pracovaly s evropskými dokumenty. Prvním bude příklad Veroniky Kandusové, která sledovala, jak je téma sladování rodinného a pracovního života konceptualizováno ve veřejněpolitických dokumentech Evropské unie, druhým pak výzkum autora této kapitoly Víta Havelky, který zkoumal vliv Evropské komise na přijetí služebního zákona v Česku.

5.1 Komparativní výzkum

5.1.1 Primární právo

Evropská unie je mezinárodní organizace, která byla zřízena na základě mezinárodních smluv zvaných zakládající smlouvy. První takovou byla Maastrichtská smlouva, jež vstoupila v platnost v roce 1993. Od té doby proběhlo několik novelizací, přičemž poslední byla schválena v roce 2009 pod názvem Lisabonská smlouva.

Zakládající smlouvy formují tzv. primární právo Evropské unie, které se dá připodobnit k ústavnímu právu v případě legislativního rámce národních států. Jsou v něm definovány jednotlivé evropské instituce, jejich činnost, způsob rozhodování a vztah mezi členskými státy EU a samotnou Uníí.

Nedílnou **součástí primárního práva jsou také rozsudky Soudního dvora Evropské unie,** který má jako jediný pravomoc interpretovat obsah smluv. V minulosti tak soud prokázal poměrně výraznou

sílu v utváření vztahu mezi členskými státy a EU. V rozsudku *Costa vs. Enel* (EUR-Lex 1964) například zavedl princip přednosti evropských norem před národní legislativou, nebo v rozsudku *Cassis de Dijon* (EUR-Lex 1978)¹²¹ zakázal diskriminaci produktů na jednotném trhu na základě netarifních bariér. Vytvořil tak prakticky základ pro dnešní fungování jednotného trhu.

Zakládající smlouvy se dají změnit pouze jednomyslně tím, že jednotlivé členské státy podepíší novou mezinárodní smlouvu a ratifikují ji dle svých vlastních národních pravidel. V Irsku je tak například nutné referendum, zatímco v Česku stačí pouze souhlas obou komor parlamentu. V neposlední řadě je nutné zmínit, že mezi primární právo se řadí i smlouvy o přistoupení k Evropské unii. Proto jsme byli v posledních letech svědky snah o „přilepení“ nesouvisejících úprav primárního práva ke smlouvám, jimiž vzniká členství v EU novým státům. Česko takto například usilovalo o výjimku z celé Základní listiny práv a svobod Evropské unie, kterou si prosadil Václav Klaus jako ústupek umožňující jeho podpis pod Lisabonskou smlouvu (ČTK a iDNES.cz 2012).

| 211

5.1.2 Právně závazné sekundární právo

Sekundární právo vzniká na základě principů obsažených v zakládajících smlouvách. Podobně jako v Česku se dá rozlišit na „zákony“¹²² a „podzákoné normy“. V případě ekvivalentu zákonů se jedná o **nařízení** (*regulation*) a **směrnice** (*directive*). Nařízení mají přímý účinek a pevně definují svůj obsah. Naproti tomu směrnice zpravidla neobsahují přímý účinek a jejich obsah je implementován skrz zákony/podzákoné normy členských států EU. Pokud bychom měli ilustrovat typický rozdíl mezi směrnicí a nařízením, je možné uvést příklad stanovení maximální povolené rychlosti na silnicích v EU. Nařízení by přímo stanovovalo, že se auta mohou pohybovat maximálně 90 km/h, směrnice by určila, že státy si mohou určit jakoukoliv maximální rychlost, která ale nepřekročí 90 km/h. Česká

¹²¹ Ve sporu šlo o zákaz prodeje *Cassis de Dijon* (ovocný likér) na německém trhu, ačkoliv produkt nebyl závadný. Německo argumentovalo, že povoluje prodej ovocných likérů s obsahem alkoholu min. 25 %, což *Cassis de Dijon* nesplňoval. Evropský soud ale řekl, že se jedná o obchodní bariéru zakázanou Smlouvami a prakticky zavedl princip „co je legální vyrábět a prodávat v jednom členském státě, může být prodáváno i v jiném“.

¹²² Jedná se o připodobnění pro přehlednost. V právníké terminologii tyto názvy neexistují.

republika by se tak mohla rozhodnout pro zavedení limitu 70 km/h, zatímco Německo 90 km/h.

Nařízení bývají nejčastěji používána pro oblasti týkající se fungování samotné EU, způsob rozdělování peněz z evropského rozpočtu nebo regulaci nových oblastí, které doposud nebyly pokryty národní legislativou. Z tohoto důvodu využívají principu přímého účinku a není nutné jejich požadavky transponovat do národního práva.

Cílem směrnic pak bývá sjednotit normy v rámci celé EU, přičemž nastavují maximální nepřekročitelné limity. Členské státy se následně mohou v rámci takto nastavených limitů pohybovat dle vlastního uvážení. Národní vlády také mohou cílů směrnice dosáhnout 212 | různými způsoby – od zákona přes úpravu administrativních procesů až po vyhlášky. Počítá se pouze konkrétní výsledek, který musí odpovídat cílům stanoveným ve směrnici.

Vedle nařízení a směrnic jsou **třetí samostatnou kategorií** právně závazné sekundární legislativy tzv. rozhodnutí (*decision*). Ta jsou vydávána Evropskou komisí na základě pravidel stanovených primárním/sekundárním právem. **V českém kontextu by se daly přirovnat k vyhláškám.** Platí zároveň, že mají přímý účinek a jsou adresovány konkrétní entitě. Příkladem může být rozhodnutí o uznávání certifikátů o očkování proti covidu-19 vydané státy stojícími mimo EU, EHS a Švýcarsko (tzv. třetí státy) (Evropská komise 2021).

5.1.3 Právně nezávazné sekundární právo

Kromě právně závazného sekundárního práva existují dokumenty, které se sice dají považovat za součást evropské legislativy, ale nejsou přímo závazné. Patří sem například **doporučení** (*recommendation*) nebo **stanoviska** (*opinion*) Evropské komise (dále EK). V jejich rámci se EK vyjadřuje k určitým problémům a navrhuje jejich řešení. Doporučení tak mohou například navrhnout státům, jak nastavit sladování rodinného a pracovního života. Doporučení a stanoviska se často používají v oblastech, kde nemá Evropská unie přímou pravomoc (viz následující podkapitola).

5.2 Pravomoci Evropské unie a principy fungování

Zakládající smlouvy rozlišují **tři druhy kompetencí EU,** které se liší v závislosti na tom, zdali je Unie v dané politické oblasti suverénem, sdílí část pravomocí s členskými státy nebo má pouze poradní pravo-

moci (viz tabulka 5.1). První kategorií **pravomocí jsou tzv. výlučné**. Evropská unie je jediným aktérem, který má možnost přijímat závaznou legislativu a členské státy nejsou v těchto oblastech přímo aktivní. Může se jednat například o obchodní politiku, evropskou měnovou unii nebo pravidla hospodářské soutěže na vnitřním trhu. Druhou kategorii představují **sdílené pravomoci**. Zde je část politik regulována na celoevropské úrovni a část na úrovni národních států. V praxi dochází ke snaze sdílené oblasti harmonizovat na úrovni EU, nicméně členské státy si uchovávají jistou dávku autonomie. Do sdílených pravomocí patří typicky energetika, jednotný trh nebo zemědělství. Poslední kategorií jsou pak oblasti **podpůrných pravomocí**. Zde Evropská unie přímo legislativně nezasahuje, ale formou například doporučení nebo stanovisek určuje, jak by z jejího pohledu měly členské státy určitou problematiku řešit. Mezi podpůrné pravomoci nejčastěji patří oblasti spojené s kulturou, turismem, veřejným zdravím nebo veřejnou ochranou.

| 213

TABULKA 5.1: Oblasti činností EU s ohledem na pravomoci

VÝLUČNÉ PRAVOMOCE ¹²³	SDÍLENÉ PRAVOMOCE ¹²⁴	PODPŮRNÁ ROLE ¹²⁵
Celní unie; hospodářská soutěž na vnitřním trhu; měnová unie; obchodní politika a mezinárodní smlouvy; mořské rostliny a živočišné podzemědělskou politikou	Jednotný trh; zaměstnanost a sociální otázky; ekonomická a sociální koheze; zemědělství; rybnářství; životní prostředí; ochrana spotřebitele; doprava; transevropské cesty; energetika; bezpečnost a spravedlnost; veřejné zdraví; výzkum a vesmír; rozvojová a humanitární pomoc	Veřejné zdraví; průmysl; kultura; turismus; vzdělávání, mládež a sport; veřejné bezpečí a ochrana; administrativní spolupráce

Zdroj: Havelka (Evropská komise 2023)

Občas se stává, že **určitá oblast v podpůrných pravomocích „přejde“ fakticky pod výlučné pravomoci**, jelikož si to nastalá situace vyžaduje. Svědky jsme tomu mohli být například v případě nákupu vakcín proti viru covid-19, kdy byla Evropská komise zaúkolována členskými státy vyjednávat o dodávkách pro celou Unii (Evropská komise 2021). Je proto důležité si pamatovat, že i když nemá EU v určité oblasti pravomoci, může politickou dohodou mezi členskými státy dojít k posílení pravomocí evropských institucí.

¹²³ Definované v čl. 3 SFEU.

¹²⁴ Definované v čl. 4 SFEU.

¹²⁵ Definované v čl. 6 SFEU.

Zároveň je nutné zmínit, že **veškerá evropská legislativa a činnost** se musí řídit dvěma základními principy, a **to principem proporcionality a principem subsidiarity**. Proporcionalita stanovuje, že EU může přijmout opatření pouze do té míry, aby bylo možné naplnit cíle stanovené v základních smlouvách. Jinými slovy veškerá činnost EU musí mít přiměřenou sílu a není možné prosazovat regulaci nad rámec toho, co je nezbytně nutné. Princip subsidiarity zase říká, že EU může přijímat opatření pouze v případě, že daný problém není možné vyřešit na národní úrovni.

214 | Poměrně často se proto můžeme setkat se spory mezi Evropskou komisí a členskými státy, v jejichž rámci národní vlády argumentují, že EU překročila své pravomoci dané principem subsidiarity a zasahuje do věcí, které by se měly řešit čistě na národní úrovni. V České republice jsme se mohli s takovouto argumentací setkat například v případě střetu zájmů bývalého premiéra Andreje Babiše (Vačková a Tománek 2019) nebo sporů o legálnost justičních reforem v Polsku (Euractiv 2017). U proporcionality se pak objevují spory, kdy členské státy nezpochybňují to, že by EU nemohla danou věc regulovat, ale že je představená norma příliš přísná a limitující.

Velmi přehledným zdrojem informací týkajících se evropského práva, EU institucí a jejich politik jsou internetové stránky euroskep.cz. Jedná se o pravidelně aktualizovanou platformu spravovanou Úřadem vlády, která přehledně zpracovává informace týkající se EU. Je také pravidelně aktualizována.

5.3 Evropské instituce

Oficiálně má **Evropská unie pouze sedm institucí**. Ty jsou definovány v zakládajících smlouvách a představují hlavní administrativní strukturu EU. Kromě toho **zřizuje Unie tzv. agentury**, které přímo nejsou součástí institucionálního rámce, ale vykonávají určitou specifickou funkci. Existuje tak například Evropská pohraniční a pobřežní stráž FRONTEX¹²⁶ nebo v Praze umístěná Agentura pro vesmírný program EU EUSPA¹²⁷. Mezi evropské agentury se dá zařadit také Evropská léková agentura EMA¹²⁸, která schvaluje léčivé přípravky pro jednotný evropský trh. Pokud tedy hledáte informace o regulaci či sou-

¹²⁶ Více na internetových stránkách FRONTEX: <https://frontex.europa.eu>

¹²⁷ Více o agentuře EUSPA je možné nalézt zde: <https://www.euspa.europa.eu>.

¹²⁸ Více o agentuře EMA je možné nalézt zde: <https://www.ema.europa.eu/en>.

časném stavu v nějaké konkrétní oblasti, je dobré zaměřit se kromě standardního evropského práva i na evropské agentury.¹²⁹

Co se týče hlavních institucí zřizovaných zakládajícími smlouvami, známe Evropskou komisi, Evropský parlament, Evropský účetní dvůr, Evropskou centrální banku, Soudní dvůr Evropské unie, Evropskou radu a Radu EU. Každá z těchto organizací má přesně stanovenou funkci a také pozici v rozhodovací struktuře Evropské unie.

5.3.1 Evropská komise

Evropská komise by se dala nejlépe připodobnit ke státní správě národních států, její pravomoci jsou ale rozšířeny o některé vládní prvky. Mezi její hlavní úkoly patří naplňování úkolů zadaných členskými státy, ochrana dodržování evropského práva a exekutivní role v implementaci některých rozhodnutí učiněných na úrovni EU. Evropská komise **má také jako jediná možnost předkládat do legislativního procesu novou evropskou legislativu** (viz podkap. 5.4).

Strukturálně se dá Evropská komise rozdělit na kolegium komisařů a generální ředitelství (*Directorates-General*, zkráceně DGs). Kolegium se skládá z 27 evropských komisařů, přičemž každý členský stát má možnost navrhnout jednoho nominanta. Komisaři mají na starosti politické vedení aparátu EK a rozhodovací pravomoc například v oblasti toho, jaký legislativní návrh bude předložen do procesu přijímání.

Samotná generální ředitelství by se pak dala přirovnat k národním sektorovým ministerstvům. Důležité je zmínit, že počet komisařů včetně agendy, za kterou jsou odpovědní, neodpovídá přímo počtu DGs. Může se tak stát, že jedno generální ředitelství pracuje pro více komisařů nebo ti spolupracují se dvěma či více DGs.

Evropská komise na svých internetových stránkách¹³⁰ zveřejňuje zápisy z jednání, svou budoucí agendu a rozhodnutí. Je k dispozici poměrně kvalitní vyhledávač, který je schopen jednotlivé dokumenty řadit dle témat, období či odpovědných útvarů EK.

¹²⁹ Seznam agentur viz <https://euroskop.cz/evropska-unie/instituce-eu/dalsi-instituce-eu/agentury-eu/>.

¹³⁰ Oficiální internetové stránky Evropské komise je možné nalézt zde: https://ec.europa.eu/info/index_cs.

5.3.2 Rada Evropská unie

Rada EU, která je někdy zkráceně nazývána Radou (*Council*), je institucí sestávající z ministrů členských států EU. **Svou funkcí odpovídá národní vládě kombinované s parlamentní komorou.** Mezi její hlavní úkoly patří především schvalování evropské legislativy – bez jejího souhlasu není možné přijmout jakoukoliv směrnici nebo regulaci (viz podkap. 5.4).

216 | Rada se setkává vždy v určitých sektorových formátech – například ECOFIN (ministři financí) nebo Rada pro společnou zemědělskou politiku (ministři zemědělství). Kromě toho existují specializované formáty GAC (Rada pro všeobecné záležitosti) a FAC (Rada pro zahraniční otázky). Jednotlivým formátům předsedá ministr ze země držící rotující předsednictví, který má na starosti také přípravu agendy a vyjednávání kompromisů. Jedinou výjimkou je Rada FAC, které předsedá komisař nebo komisařka zodpovědný/á za Společnou zahraniční a bezpečnostní politiku.

Samostatnou kapitolou struktury Rady EU jsou pak její přípravné výbory zvané COREPER (z francouzského *Comité des Représentants Permanents*, angl. *Committee of Permanent Representatives*, tj. komise stálých zástupců), jejichž členy jsou velvyslanci členských států EU pracující na Stálých zastoupeních při EU. Za úkol mají předjednat kompromisy pro zasedání sektorových rad. Zároveň platí, že drtivá většina rozhodnutí se učiní právě na úrovni COREPER. Ministři následně formálně schvalují již uzavřenou dohodu nebo podrobněji řeší sporné body. COREPER je tak klíčovou institucí, kterou je nutné vždy brát v potaz v případě analýzy legislativního procesu EU.

Se záznamy z jednání COREPER je to složitější. Jednání jsou většinou neveřejná, a proto je třeba kontaktovat buď Stálé zastoupení, nebo příslušné odbory na Úřadu vlády a českých sektorových ministerstvech. Zde pak záleží na kontaktech a dobré vůli úřednického aparátu.

5.3.3 Evropská rada

Evropská rada (dále ER) se dá považovat za nejdůležitější instituci Evropské unie. Jejími členy jsou **nejvyšší představitelé národních vlád** – tedy prezidenti nebo premiéři dle ústav členských států EU. Evropské radě předsedá její stálý předseda, který připravuje jednotlivá setkání a po dohodě s členy ER připravuje program. Instituce se schází pravidelně jednou za 2 až 3 měsíce a v případě nutnosti je svoláno i mimořádné zasedání.

Mezi úkoly Evropské rady patří především politické řízení Unie, určování budoucí agendy EU a úkolování Evropské komise k vypracování legislativních návrhů či jiných řešení problémů, které byly předmětem diskuze na setkání. Rozhoduje se vždy jednoduše v podobě společné deklarace hlav států a jednotlivé závěry jsou de facto závazné pro Evropskou komisi i Radu EU.

Relativně častou chybou je záměna Evropské rady a Rady EU. Kromě podobně znějícího názvu na tom má svůj díl viny i skutečnost, že obě instituce sdílejí stejné internetové stránky¹³¹ a ve vyhledávači textů a závěrů zasedání se oba formáty míchají. Veřejnost se běžně dostane k informacím týkajícím se hlasování a zdůvodnění nesouhlasného názoru v případě Rady EU.

| 217

5.3.4 Evropský parlament

Evropský parlament je jedinou přímo volenou institucí Evropské unie. Každý stát má předem určený počet mandátů, jejichž obsazení probíhá na základě národních pravidel. V případě České republiky se jedná o poměrný systém s jedním volebním obvodem za celou zemi.

Evropský parlament v současné době **neoplývá podobně velkým množstvím pravomocí, jako je tomu v případě národních států,** kde parlamenty bývají suverénní s podstatnou mocí nad exekutivou. Na druhou stranu **je EP součástí standardního legislativního procesu,** v jehož rámci musí s návrhy vyslovit souhlas, schvaluje složení Evropské komise a podílí se na přijímání legislativy související s ročními evropskými rozpočty a víceletými finančními rámci.

Internetové stránky Evropského parlamentu¹³² zveřejňují prakticky veškeré dokumenty týkající se projednávání legislativy včetně online záznamů z plenárních zasedání. Je tak možné poměrně podrobně sledovat legislativní proces v EP včetně důvodových zpráv.

5.3.5 Soudní dvůr Evropské unie

Soudní dvůr Evropské unie (dříve Evropský soudní dvůr, *European Court of Justice*, dále ECJ) **by se dal v rámci národních institucí přirovnat k českému Ústavnímu soudu.** Skládá se z 27 soudců, jeden

¹³¹ Odkaz na internetové stránky Evropské rady/Rady EU: <https://www.consilium.europa.eu/cs/>.

¹³² Odkaz na internetové stránky EP: <https://www.europarl.europa.eu/portal/en>.

za každý členský stát. Zároveň má 11 tzv. generálních advokátů, kteří mají za úkol zpracovat posudky k jednotlivým sporům, o kterých následně rozhodují soudci.

Za hlavní roli Soudního dvora se dá považovat **pravomoc vykládat evropské právo**. Může tak odsoudit členské státy za porušování unijní legislativy či poradit národním soudům, jakým způsobem by měly interpretovat právo EU.

Důležité je zmínit, že v minulosti docházelo ke sporům mezi výkladem ECJ a národních ústavních soudů o to, zdali má evropská legislativa přednost před národním právem, což je realitou ve většině případů členských států. **Existují ale země, jako je například Německo, kde má národní legislativa včetně ústavního práva přednost**, pokud poskytuje svým občanům větší ochranu než evropské právo. V případě Česka řešila **potenciální kolizi novelizace ústavy v článku 1 a 10, kdy byla přímo stanovena přednost evropské legislativy**. Později však český Ústavní soud deklaroval, že mezinárodní smlouva (tedy i legislativa EU) nemůže být plně ratifikována, pokud se k ní nevyjádřil ÚS. Došlo tak k faktickému uznání přednosti české ústavy před právem EU.

5.4 Legislativní proces

Přijímání evropské legislativy se liší v závislosti na tématu. V drtivé většině případů probíhá pomocí **standardního legislativního procesu**, který se podobá tomu, na co jsme zvyklí z České republiky. Evropská komise je jediná, která má právo navrhnout nový akt a v případě jeho neúspěchu má také možnost text kdykoliv stáhnout k přepracování. Platí zároveň, že na směrnici nebo nařízení se musí shodnout Evropský parlament a Rada EU.

Samotný proces přijímání legislativy má celkem dvě čtení, přičemž v rámci každého z nich má Evropský parlament i Rada EU možnost návrhy pozměnit. Pokud tyto instituce ani v jednom čtení nedojdou ke kompromisu, přichází tzv. smírčí řízení, do kterého Rada EU a Evropský parlament nominují své zástupce. Ti mají za úkol dohodnout kompromis vyhovující oběma stranám. Pokud ani zde není dosaženo shody, je nutné návrh přepracovat a začít legislativní proces znovu.

Legislativní proces EU je velmi dobře zpracovaný na internetových stránkách Evropského parlament v rámci tzv. *legislative train*.¹³³

¹³³ Legislativní vlak lze dohledat zde: <https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/>.

Výhodou je, že databáze shromažďuje všechny důležité dokumenty relevantní pro legislativní proces a umožňuje procházet jednotlivé návrhy podle oblasti politik EU.

5.4.1 Postup přípravy legislativního návrhu na příkladu tzv. klimatické politiky

Ve většině případů začíná příprava legislativního návrhu rozhodnutím Rady nebo Evropské rady, která stanoví strategii a problém k řešení. Evropská komise následně dostane za úkol problém zanalyzovat a navrhnout vhodná řešení včetně samotného legislativního textu. Poté následuje projednávání nové regulace nebo nařízení dle příslušného legislativního procesu.

| 219

Stává se pochopitelně, že Evropská komise předem ví, jak bude přibližně vypadat zadání členských států a pracuje tedy na strategiích současně s tím, jak dochází k vyjednávání na Evropské radě. Může se proto zdát, že občas strategie mohou předcházet dohodu států, nicméně **v praxi platí, že Komise nezveřejní nic, na čem by předem nebyla s národními vládami dohodnuta.**

Dobrý příklad toho, jak celý rozhodovací proces EU funguje, představuje klimatická politika EU. Dá se na ní ilustrovat, jak činnost Evropské unie reflektuje národní politiky a jak dochází k vytváření politik společně s diskuzí členských států o tom, jak postupovat v řešení problémů.

V roce 2016 byla v Paříži podepsána klimatická dohoda, která si stanovila za cíl omezit oteplování planety pod dva stupně celsia oproti předprůmyslovému období (Ministerstvo životního prostředí 2022). Signatářem byla i Evropská unie, za kterou vyjednávala Evropská komise na základě mandátu uděleného členskými státy (Evropský parlament 2015). V návaznosti na to začala probíhat diskuze o tom, jak závazek nejlépe splnit, přičemž přípravy probíhaly na dvou liniích – úřední a politické.

V rámci úřední roviny byla činná především Evropská komise, která připravila klimatický zákon a první **sdělení** (*communication*, zkráceně COM) (Evropská komise 2018), ve kterém popsala, na základě jakých nástrojů by bylo možné klimatické závazky EU plnit. Z následných diskuzí postupně vykristalizovala strategie „Zelená dohoda pro Evropu“ (angl. *European Green Deal*), která již popisovala konkrétní politické nástroje pro implementaci (Evropská komise 2022).

Zároveň s vypracováváním analýz a konkrétní podoby evropských politik probíhala politická diskuze, která přímo ovlivňovala podobu

dokumentů typu „Zelená dohoda“ vypracovaných Evropskou komisí. Za nejdůležitější rozhodnutí se dá jednoznačně považovat společná deklarace po jednání Evropské rady z 12. prosince 2019, které formálně posvětilo již připravované plány EK (Evropská rada 2019).

Od té doby je pozornost zaměřena na implementaci European Green Deal, a to jak ve formě evropského rozpočtu, který intenzivně podporuje dekarbonizaci evropské ekonomiky, tak i příslušných legislativních návrhů. Ty jsou předkládány Evropskou komisí do legislativního procesu, v jehož rámci dochází ke schvalování směrnic a nařízení Evropským parlamentem a Radou EU.¹³⁴

220 | Příběh zelené politiky je poučný z několika hledisek. Za prvé ukazuje, že rozhodnutí o konkrétní akci na EU úrovni má svůj počátek výhradně v zadání členských států EU. Ty zadají Evropské komisi úkol přijít s konkrétními plány a návrhy. Za druhé ukazuje na to, že ačkoliv existují určité institucionální procedury (např. legislativní iniciativa EK), v praxi předkládá Komise pouze předdohodnuté iniciativy. Politická i úřední diskuze jsou vzájemně propustné a často probíhají současně. Třetí důležitou informací je to, že skutečně dochází k postupnému propracovávání tematiky od obecných záměrů a strategií ve formě **sdělení** až po konkrétní legislativní návrhy.

Při studiu konkrétního tématu je možné doporučit nejprve navštívit stránky euroskep.cz, které jsou vhodným primárním zdrojem informací poskytujícím základní charakteristiku příslušné politiky. Následně považují za vhodné zaměřit se na stránky Evropské komise a pročíst strategie EU ve zkoumané oblasti. Postupně je možné se propracovat až k primárním dokumentům, které nejčastěji budou mít v první fázi podobu bílé nebo zelené knihy, poté podobu sdělení a nakonec samotného legislativního návrhu. Platí zde totiž, že téměř veškerá činnost EU je opřena o konkrétní plán či zadání členských států, a tedy každý legislativní akt se bude vztahovat k většímu množství obecnějších textů a analýz.

5.5 Příklady výzkumného využití veřejněpolitických dokumentů EU

Podobně jako v jiných kapitolách zařazujeme i zde příklady toho, jak vypadá praktické výzkumné využití evropských veřejněpolitických dokumentů. Každý příklad přitom ilustruje odlišný přístup. První

¹³⁴ Konkrétní legislativní návrhy je možné nalézt zde: <https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-a-european-green-deal>.

ukazuje, jak vypadá výzkum založený výlučně na dokumentech, a přibližuje, jak může vypadat výzkum zaměřený na zkoumání proměn určitého konceptu (zde jde o sladování rodinného a pracovního života) v čase. Druhý je pak cenný v zachycení interakce mezi evropskou a českou úrovní politiky a ve využití datasetu, v němž evropské dokumenty tvoří jen jeho část.

5.5.1 Příklad sladování rodinného a pracovního života v dokumentech Evropské unie (Veronika Kandusová)

Ve své diplomové práci jsem chtěla více pochopit a analyzovat politiky sladování rodinného a pracovního života na úrovni Evropské unie. Sladování rodinného a pracovního života je v sociální politice často skloňovaný pojem, ale ne vždy je jasné, co přesně tento pojem zahrnuje, jaká konkrétní opatření se za ním schovávají a ve výsledku prosazují. Při prvních rešerších studií na toto téma jsem nacházela mnoho studií a článků (např. Stratigaki 2004; Golinowska a Żukowski 2009), které hodnotily Evropskou unii jako důležitého aktéra politik sladování a které sladování řadily mezi prioritní témata evropské sociální politiky. Kromě obecných popisů jsem ale nenacházela jasnou definici, která by explicitněji vymezovala, jak je tento koncept uchopován, a jestli a jak se chápání této oblasti a politik s ní spojených měnilo v průběhu let. V diplomové práci jsem chtěla zjistit, v jakých kontextech je pojem sladování rodinného a pracovního života používán, s jakými oblastmi politik je spojován, a tedy jak je tímto kontextem definován na úrovni Evropské unie.

Původně zamýšlenou výzkumnou otázku „jak je téma konceptualizováno v Evropské unii?“ jsem zúžila a zpřesnila na „jak je téma konceptualizováno ve veřejněpolitických dokumentech Evropské unie?“. V původní verzi bych totiž musela zahrnout například i veřejné projevy zástupců EU a další dokumenty neoficiálního charakteru, například zápisy z debat či schůzí odborných týmů. To jsem ale vyhodnotila jako nereálné, protože jsem chtěla případné posuny v tom, jak je téma pojímáno, sledovat v delším časovém období (nakonec bylo zvoleno období 1995–2016). Dalším důvodem pro zúžení otázky bylo to, že mě zajímalo, jak je sladování oficiálně rámováno, tj. jak „vypadá“ sladování, na němž v danou chvíli existuje politická shoda, a jak je komunikováno směrem k členským státům.

Dalším úkolem bylo zjistit, co jsou ony důležité dokumenty sociální politiky EU, které zahrnu do analýzy. Přístup a kompetence

| 221

Evropské unie se totiž u různých oblastí politik výrazně liší. Sociální politika, včetně sladování rodinného a pracovního života, je primárně v rukou členských států, což je situace, která je často dávána do protikladu k politikám hospodářským a politikám trhu práce, kde jsou kompetence EU mnohem širší (např. Lombardo a Meier 2007, 5; Scharpf 2002, 645). Pokud vývoj sociální politiky v EU zjednodušíme, můžeme říci, že od 80. let lze pozorovat postupné zvyšování kompetencí Evropské unie i na poli sociálních politik, prozatím nejvíce prohloubené Lisabonskou smlouvou. Ta formalizovala tzv. otevřenou metodu koordinace, která umožňuje větší spolupráci mezi členskými státy, včetně identifikování a definování cílů i u těch oblastí, kde EU primárně nemá legislativní pravomoc. I když valná většina kompetencí zůstává stále národním státům, Evropská unie výrazně zasahuje i do oblasti rovnosti mezi pohlavími, kam je sladování řazeno (např. Trubek a Trubek 2005, 345; Golinowska a Żukowski 2009, 308–311; Evropská komise 2017).

To, že jsou kompetence EU značně omezené, znamenalo, že jsem nemohla analýzu koncipovat jednoduše jako porovnání „tvrdých“ opatření, jako jsou právní normy, a sledovat definice a kontext v nich obsažený, ale musela jsem obsáhnout i širší oblast dokumentů, třeba i ze zmiňované otevřené metody komunikace. Kromě zahrnutí tzv. sekundární legislativy Evropské unie (tzv. právních aktů) jsem využila i množství dokumentů, které mají vzhledem ke zmíněnému slabému mandátu EU v této oblasti jen mizivou (někdy dokonce žádnou) závaznost a vynutitelnost. Patří sem různé strategie zaměstnanosti a obecné pokyny v různých oblastech politik (Evropská komise 2017) a proklamativní, doporučující a nezávazné veřejněpolitické dokumenty. Nakonec byly jako zdroj dat vybrány dokumenty typu „COM“ (*communications*), což je typ pracovních dokumentů Evropské komise, který zahrnuje jak legislativní dokumenty, tak bílé a zelené knihy i dokumenty „měkkého charakteru“, relevantní i pro oblast sociální politiky.

Následně jsem v COM dokumentech ve sledovaném období 1995–2016, kterých bylo 18 644, hledala pojmy, jimiž se označuje sladování rodinného a pracovního života,¹³⁵ a to dle výčtu pojmů vytvořeného na základě literatury. Z prvního čištění dat již ale bylo vyřazeno množství dokumentů (např. obchodní smlouvy týkající se vývozu konkrétních surovin) a analyzováno tak bylo na 1 500 COM dokumentů. Pokud se sledovaný pojem objevil,

135 Jednalo se o anglické výrazy, např. work life balance, reconciliation policies, work leisure conflict.

zaznamenala jsem jak konkrétní pojem, tak i širší kontext jeho užití. S pomocí obsahové a kategorické analýzy (např. Yanow 2002, 2007; Wang a Gao 2016), kdy třídíme významy do kategorií, které reflektují rozdílné přístupy ke zkoumanému konceptu, pak bylo možné nacházet a systematicky uchopovat kontext a konkrétní významy spojené se sladováním rodinného a pracovního života. Na konci třídění jsem měla do analýzy zařazeno 142 dokumentů, jež obsahovaly některý ze sledovaných výrazů. V části textu dokumentů, které se věnovaly sladování, pak byly identifikovány kategorie na základě pojmu a kontextu, s nimiž bylo sladování rodinného a pracovního života spojováno. Příkladem jsou pojmy a kategorie jako demografická krize a změny v uspořádání rodin, nerovný podíl práce v domácnosti mezi pohlavími či znevýhodnění žen na trhu práce. Hledala jsem tedy opakující se pojmy a kontexty a zaznamenávala jejich zastoupení četnostně a v průběhu času. Obsahová analýza, díky které jsem sledovala četnost zastoupení pojmu a výkyvy v průběhu let, se ukázala jako užitečná jen omezeně. Důvodem bylo to, že se v průběhu sledovaných let poměrně často měnily způsoby klasifikace dokumentů a počty COM dokumentů se snižovaly.

Zajímavějšími závěry výzkumu jsou konkrétní významy, se kterými byl hledaný koncept sladování rodinného a pracovního života spojován. Jako čtyři nejvýznamnější kategorie byly identifikovány: Trh práce, Demografické a společenské změny, Práce doma a péče v rodině a Rovné příležitosti. Každá z kategorií je specifická tím, jakým způsobem je v ní vysvětlován a rámován koncept sladování a co nám tedy o jeho implicitní definici v dokumentech říká Evropská komise. Například v kategorii Trh práce vidíme argumentaci, že sladování je nutné z hlediska míry zaměstnanosti a ekonomického růstu, kdežto Rovné příležitosti tyto politiky vidí spíše jako součásti politik rovnosti a jako řešení znevýhodnění žen na trhu práce a ve společnosti.

Závěrem práce (Kandusová 2017) bylo, že ačkoli se ve sledovaných dokumentech nejčastěji objevovala proklamace o tom, že sladování patří do politik rovných příležitostí, a má tak být chápáno, způsob a kontext využití pojmu sladování ukazují spíše na to, že rovné příležitosti mezi muži a ženami zdaleka nejsou cíl sám o sobě, a už vůbec ne jediný. Rovné příležitosti byly v dokumentech chápány velmi úzce, se zaměřením především na problémy, jimž ženy čelí v přístupu na trh práce. Politiky sladování byly spojovány s politikami rovného zacházení spíše proklamativně, kdežto ekonomická dimenze a význam sladování jako nástroj

hospodářské politiky silně dominoval. Naopak se v průběhu let vytratila dimenze, která rámovala sladování jako politiku, u které je v popředí péče o děti v rodině. Stejně tak se neobjevovaly situace, za kterých by bylo možné vidět politiky sladování jako cestu k vyšší spokojenosti lidí a rodin. Kontexty, které často nacházíme v odborné literatuře k tématu sladování, jako jsou negativní důsledky na život jednotlivců a stres a konflikty v rodině, pokud existuje významný konflikt mezi prací a osobním životem, či negativní důsledky intenzifikace povinností na trhu práce (např. Fiksenbaum 2013; Lane 2008; Chung 2012; Lane a Bäck-Wiklund 2011), se v dokumentech vůbec neobjevovaly. Závěry dávaly za pravdu některým předchozím výzkumům (např. Stratigaki 2004; Lombardo a Meier 2007) na toto téma, které varovaly před stále se zužujícími cíli politik sladování i politik rovnosti mezi pohlavími, jež jsou vedeny především myšlenkou, že ženy musí být aktivnější na trhu práce, jelikož je to v ekonomickém zájmu členských států a potažmo EU.

Pokud bych měla někomu, kdo chce podobně zkoumat politiky Evropské unie a dělat analýzu dokumentů, něco doporučit, tak je to určitě konzultace s odborníkem na evropskou legislativu a administrativu. Hledat relevantní zdroje dat bylo velmi složité, a ačkoliv EUR-Lex nabízí podporu, nebylo pro mě jednoduché pochopit rozdíly mezi jednotlivými typy dokumentů a porozumět změnám v jejich klasifikaci. Ačkoliv jsem této části věnovala nemalé úsilí, výzkum má zcela jistě svá omezení v důsledku toho, že byly nakonec vybrány výhradně COM pracovní dokumenty Evropské komise a dokumenty jiné klasifikace a z jiných institucí EU byly vyřazeny. Naopak bych se vůbec nebála o analýzu dokumentů EU kvůli tomu, že jsou v anglickém jazyce. Pojmy se často opakují, včetně ustálených proklamací¹³⁶, a analýza dokumentů byla zjednodušená i tím, že kontexty a věty byly v drtivé většině velmi obecné. Po analýze několika dokumentů a překladu některých neznámých termínů je možné si zvyknout na používaný žargon. Proklamativní a spíše jednoznačný charakter textu usnadnil i kategorizaci dle kontextu.

136 Např. „Flexible working arrangements enable employees to vary their working hours and adapt them to their personal and family needs, which makes a better work-life balance possible.“

5.5.2 Příklad vlivu Evropské komise na přijetí služebního zákona v Česku (Vít Havelka)

Má diplomová práce se zaměřovala na otázku, do jaké míry je Evropská unie schopna vynutit strukturální změnu ve fungování členského státu, konkrétně Česka, i po skončení přístupových rozhovorů v roce 2004. Zajímalo mě specificky přijetí zákona č. 234/2014 Sb., o státní službě a ve své podstatě se jednalo o případovou studii transformativní role EU a evropeizace, což byly poměrně oblíbené předměty studia od poloviny 90. let do roku 2010.

Nejsložitější částí psaní byla pro mě příprava teoretického rámce a metodologie výzkumu. Po dlouhém zvažování jsem se rozhodl navázat na Schimmelfenniga a Sedelmeiera (2005), kteří vypracovali teorii mechanismu, pomocí něhož Evropská unie vynucuje svou vůli na členských státech i v oblastech, kde nemá z hlediska primárního práva přímý vliv. Teorie byla původně vytvořena pro období před vstupem států do Evropské unie, nicméně se ukázala poměrně praktická i pro případ přijímání služebního zákona v ČR.

Z metodologického hlediska jsem zvolil kombinaci process tracingu (srov. kap. 14) a obsahové analýzy polostrukturovaných rozhovorů a dokumentů. Výhodou tohoto přístupu bylo, že mi to umožnilo dobře zrekonstruovat celý legislativní proces nového služebního zákona včetně pozadí jeho vzniku. Process tracing byl užitečný k analýze dokumentů, zatímco polostrukturované rozhovory k určení relevance jednotlivých informací obsažených v oficiálních textech.

V případě analýzy psaných dokumentů bylo nutné vzít v úvahu jak relevantní texty týkající se českého legislativního procesu, tak i dokumenty vydané Evropskou unií, potažmo jejími institucemi. Z hlediska přijímání služebního zákona v České republice dobře posloužily oficiální internetové stránky Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR, kde má každý projednávaný zákon přehledně zpracovaný stav v rámci legislativního procesu, jednotlivé důvodové zprávy, vyjádření příslušných výborů i odkazy na stenografický přepis debaty na půdě PSP ČR (Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR 2022). Dalšími zdroji pak byly internetové stránky ministerstev a informační systém eKlep, kde jsou shromážděny veřejněpolitické dokumenty projednávané vládou.¹³⁷ Při využívání eKLEPU je ale

| 225

137 Archiv veřejných dokumentů Vlády lze nalézt zde: <https://www.vlada.cz/cz/jednani-vlady/odok/uvod-22349/>.

nutné mít na paměti, že veřejně přístupné texty tvoří v tomto systému jen část informací, a je proto dobré využít kontaktů a získat zdroje i z neveřejné části.

226 |

V obecné rovině mě celkem překvapila ochota české státní správy poskytovat pracovní dokumenty bez toho, že by člověk využíval zákon o svobodném přístupu k informacím. Často je totiž pro úředníky jednodušší texty přímo poskytnout než vše vyřizovat formálněji přes zákon o přístupu k informacím. Abychom se k takovému přístupu dopracovali, je ale třeba se s úředníky dobře seznámit a dodržovat striktní etické normy. Daná osoba musí mít důvěru v to, že nebude nikde citována a uvedena jako zdroj informací. K tomu se váže i další věc – je dobré si vybrat téma, kterým se člověk dlouhodobě zabývá. Student bakalářského stupně pochopitelně nemůže mít vybudovanou síť kontaktů, jakou má student v závěru magisterského studia. Mně osobně pomohlo to, že jsem v diskuzích o služebním zákoně byl sám aktivní a spolupracoval s českými watchdogovými organizacemi, které jsou „hlídači“ státu v oblasti veřejné správy. Díky tomu jsem měl možnost osobně poznat velké množství přímo zapojených aktérů. Zároveň bylo jednodušší se ve změti dokumentů orientovat a rekonstruovat celý proces přijímání zákona. Již předem jsem věděl, které instituce se do diskuze zapojovaly a jaké konkrétní texty produkovaly.

I tak se ale jako v podstatě nemožné ukázalo získat zápisy z jednání mezi Evropskou komisí a českým státem. Na rozdíl od pracovních dokumentů se jednalo o politicky citlivé texty, které nebyly mé zdroje ochotny sdílet. Bylo nutné se spolehnout na anonymně zpracované polostrukturované rozhovory, v jejichž rámci byli jednotliví respondenti pod příslibem anonymity ochotni obsah jednání komentovat.

V případě získávání relevantních dokumentů EU byla situace jednodušší. Ačkoliv jsem neměl přístup přímo k pracovním verzím před zveřejněním, jsou evropské databáze výrazně uživatelsky přívětivější než jejich české verze. Existuje tzv. legislative train (srov. podkap. 5.4), kde je možné sledovat legislativní proces každé nově přijímané normy. Stránky obsahují důvodové zprávy, sdělení EK předcházející samotnému návrhu směrnice či nařízení, ale i zprávy z jednání výborů případně smírčího řízení.

Internetové stránky Evropské komise také obsahují velké množství relevantních zdrojů, nicméně jejich přehlednost je spíše horší. Nejúčinnější je využít Google, který dokáže při vhodném zadání hesel vyhledat skutečně relevantní odkazy. Obecně se dá říct,

že texty jsou řazeny dle příslušných politik a témat a jednotlivé stránky obsahují vše relevantní.

Logika přípravy evropské legislativy je téměř vždy stejná. Nejprve Evropská komise vydává tzv. zelenou knihu (dnes se také používá *discussion paper*), kde EK shrne problém a možná řešení. Následuje bílá kniha, která je úžeji zaměřená a rozvíjí ideje prezentované v zelené knize. Poté přichází na řadu samotný legislativní návrh, ve kterém jsou rozepsané body obsažené v zelené knize. Dá se tedy říct, že je poměrně jednoduché sledovat jednotlivé změny a vývoj evropské legislativy už od počátku iniciativy až po její přijetí.

Za zmínku také stojí závěry Evropské rady, ze kterých vychází velká část zelených a bílých knih. Setkání premiérů a prezidentů má vždy formu společné deklarace, která obsahuje úkoly pro Evropskou komisi a třeba v případě víceletých finančních rámců i kvaziparagrafové znění. Vzhledem k tomu, že závěry Evropské rady jsou pro všechny EU instituce více méně závazné, je dobré nevynechat analýzu tohoto orgánu. Z praktického hlediska je důležité si dát pozor, zdali se člověk skutečně dívá na zasedání Evropské rady, protože ta má společné internetové stránky s Radou EU.¹³⁸ Na druhou stranu má velmi kvalitní fulltextové vyhledávání, kde je možné nalézt vše k příslušnému jednání.

Principem process tracingu je zjistit, jak se z výchozí situace A stala situace B. Jedná se tedy o rekonstrukci událostí, která může sloužit například k ověřování tezí vytvořených na základě teoretického rámce. V případě mé diplomové práce šlo o to zjistit, proč se Česko rozhodlo pro přijetí zákona až po 12 letech členství v EU, ačkoliv to byla podmínka vstupu.

V praxi můj process tracing probíhal tak, že jsem se snažil získat všechny relevantní dokumenty, o kterých jsem věděl nebo které mi mé kontaktní osoby doporučily. Následně jsem je zařadil do časové osy a porovnával s hlavními událostmi, například s předložením zákona do legislativního procesu. Díky tomu jsem získal přehled o tom, kdy se co událo, a dokázal odhadnout, jaké dokumenty byly pro reálný děj zásadní.

Rekonstrukcí legislativního procesu jsem zjistil, že předložení právní úpravy bylo iniciováno tzv. předběžnými podmínkami pro možnost čerpání z evropského rozpočtu v letech 2014–2020. Podkategorie obecných předběžných podmínek totiž obsahovala

138 Webové stránky Evropské rady a Rady EU je možné nalézt zde: <https://www.consilium.europa.eu/cs/european-council/>.

předpoklad oddělení politické a úřednické moci v podobě ochrany úřednického aparátu před politickým vlivem na personální otázky. Nová Sobotkova vláda se tedy ocitla v situaci, kdy musela urychleně přijmout nový služební zákon – bez toho by Evropská komise nepodepsala s Českou republikou Dohodu o partnerství, ve které je stanoveno, kam a za jakých podmínek bude možné investovat evropské finance.

Poměrně zajímavé bylo, že fakt podmíněnosti přijetí služebního zákona se promítal i do českých dokumentů souvisejících s legislativním procesem. Šlo například o pracovní texty, které zmiňovaly různé požadavky Evropské komise na podobu zákona, či přímo výroky politických představitelů (např. ministr Jiří Dienstbier ml.). Bylo tedy zřejmé, že hlavním důvodem práce na novém zákoně byl právě tlak Evropské komise.

Na výše zmíněný předběžný process tracing jsem navázal polostrukturovanými rozhovory. Díky analýze dokumentů jsem již předem věděl, které klíčové události pravděpodobně hrály roli v přijímání služebního zákona v ČR. Zároveň jsem měl předběžnou představu o tom, které instituce a jak byly zapojeny do vyjednávání. Mohl jsem tak na základě těchto znalostí vytvořit polostrukturovaný dotazník.

Zde se jako velký problém ukázalo najít rovnováhu mezi relevantními otázkami a zároveň snahou o to, aby nebyly příliš navodné a nevedly k falešnému potvrzení předpokladů z process tracingu. Nakonec jsem se rozhodl pro otevřené dotazy směřující k roli jednotlivých institucí a zásadních událostí bez toho, že bych zmiňoval předem vytipované body zlomu.

Při samotné obsahové analýze jsem se pak soustředil především na propojení výroků s dokumenty, které jsem nasbíral při process tracingu. Potvrdilo se mi přitom, že konverzace mezi Evropskou komisí a českými představiteli byla intenzivní. Zároveň existovala poměrně velká nevole k faktu, že Evropská komise nemá dle primárního práva přímo právo zasahovat do národní legislativy upravující fungování státu. Nicméně pomocí vlivu přes evropské finance se EU povedlo účinně ovlivnit strukturu české státní správy.

Při zpracování tématu mi hodně pomohla znalost fungování EU – mně samotnému trvalo nějakou dobu, než jsem se zorientoval natolik, abych byl s EU dokumenty schopen účinně zacházet. Hodně jsem těžil také z toho, že jsem téma dlouhodobě sledoval. Předchozí zkušenosti a kontakty se totiž ukázaly jako zásadní pro to, aby bylo možné vůbec diplomovou práci v rozumném čase

a požadované kvalitě vypracovat. Ideální je vytvořit si dostatečné kontakty ve státní správě, médiích a neziskovkách. Máte pak snazší přístup k relevantním informacím a dokumentům, které jsou pro zamýšlenou analýzu zásadní.

5.6 Závěr

Výhod práce s veřejněpolitickými dokumenty na evropské úrovni politiky je hned několik: jsou k dispozici online, dohledatelné podle věcných politik a proces jejich vzniku bývá přehledně dostopovatelný; mohou nám také přinést jak důležité informace o kontextu, ve kterém se odehrávají české veřejné politiky, tak být materiálem pro veřejněpolitické analýzy. Úzkým místem jejich využití je naopak předpoklad dobré znalosti fungování EU a orientace v jejích institucích a pravomocích. | 229

Rekapituluji, že mezi pravomocemi jednotlivých evropských institucí existují velké rozdíly. Na vrcholu pyramidy stojí Evropská rada, kterou si není možné plést s Radou EU. Právě druhá jmenovaná je součástí legislativního procesu a fakticky se podílí na schvalování nových právních norem. Úkolem Evropské rady je pouze vydávat koordinační deklarace a ovlivňovat základní směřování EU.

Dále shrnuji, že pro rámec fungování EU jsou zásadní dokumenty tzv. primárního práva. Chceme-li analyzovat celý životní cyklus legislativní regulace od jejího zrodu až po její přijetí, stojí za to se zaměřit nejlépe na závěry Evropské rady v dané věci, protože Evropská komise nerozpracovává materiály, u kterých nepanuje mezi členskými státy základní shoda. Na základě této shody pak typicky Evropská komise zpracuje tzv. zelenou knihu (*discussion paper*). Ta se přetváří v tzv. bílou knihu a sdělení Evropské komise. Pak už přichází ke slovu legislativní návrh (nařízení, směrnice) projednávaný Evropským parlamentem a Radou EU. Kromě těchto veřejněpolitických dokumentů se na evropské úrovni můžeme setkat ještě s doporučeními a stanovisky, které nemají právní závaznost, a s expertními podklady evropských agentur. Doplňme, že přestože exkluzivní kompetence má v celém procesu Evropská komise, v praxi je veřejněpolitický proces velmi propustný a propojený a legislativní návrhy vznikají v úzké koordinaci se zástupci členských států a Evropského parlamentu. Je tomu tak proto, že unijní dokumenty a politiky mají v principu vždy původ v přáních členských států.

Pokud se výzkumník pustí do analýzy veřejněpolitických dokumentů na úrovni EU, musí si být dále vědom toho, že ne všechny

evropské politiky jsou pro členské státy závazné. Většina činnosti EU se nachází ve sdílených nebo podpůrných pravomocích. Exkluzivní možnost vydávat právní předpisy má Unie pouze v oblasti obchodu, měnové politiky, hospodářské politiky na vnitřním trhu a části rybářské politiky. Zároveň ale mohou pravomoci EU v průběhu času přecházet od podpůrných do sdílených. Je tedy vždy třeba ověřit, v jakém období byly relevantní dokumenty přijímány a jakou konkrétní váhu měly.

230 | Jako příklad práce s výše uvedenými dokumenty – zápisy z hlasování v Radě EU – lze například jmenovat kvantitativní analýzu hlasování členských států „Minilaterální spolupráce v EU: Vnitřní soudržnost, skupinová dynamika a hlasovací chování vybraných státních bloků.“¹³⁹ Výzkumníci se zde zaměřili na statistickou analýzu záznamů hlasování v Radě EU a provedli zároveň kvalitativní obsahovou analýzu polostrukturovaných rozhovorů s diplomaty působícími v Bruselu. Je zde vidět, jakým způsobem lze efektivně porovnávat preference jednotlivých členských států v rámci politik EU na základě zveřejňovaných dat.

Jako druhý příklad lze uvést sborník think tanku Bruegel „Greening Europe's post-COVID-19 recovery“,¹⁴⁰ který obsahuje několik článků zabývajících se zelenými investicemi a postcovidovou obnovou. Jednotlivé práce jsou dobrými případovými studii pracujícími s primárními prameny EU a zároveň ukázkou toho, jak se dají vytvářet tzv. poziční dokumenty (*policy papers*).

SHRNUTÍ KAPITOLY Veřejněpolitické dokumenty Evropské unie

Hlavní poselství

- EU legislativa má zcela zásadní vliv na podobu českých zákonů/veřejněpolitických dokumentů.
- Rozhodovací proces EU se dá velmi dobře sledovat, neboť v naprosté většině případů prochází předem danými fázemi a jednotlivé dokumenty jsou veřejné.
- Pro práci s EU dokumenty je nutné znát alespoň základy fungování EU.

¹³⁹ <https://www.europeum.org/articles/detail/4539/minilateralni-spoluprace-v-eu-vnitri-soudrznost-skupinova-dynamika-a-hlasovaci-chovani-vybranych-statnich-bloku>.

¹⁴⁰ <https://www.bruegel.org/2022/02/greening-europes-post-covid-19-recovery/>.

Typy výzkumných problémů, pro které jsou data vhodná

- Analýza vzniku určité politiky.
- Analýza vlivu EU na národní politiky.
- Přenos norem mezi úrovněmi vládnutí v EU.

Příklady výzkumných otázek

- Jakým způsobem ovlivnila evropská politika zaměstnanosti český pracovní trh?
- Nakolik pomohl Evropský sociální fond v začleňování znevýhodněných skupin obyvatelstva v ČR?

Typ dat či metody

- Data převážně textového charakteru vzniklá pro jiné než výzkumné účely (regulace, informace, tvorba politiky).

Doporučená metodologická četba

Jørgensen, K. E., Pollack, M., Rosamond, B. ed. 2007. *The SAGE Handbook of European Union Politics*. London: SAGE.

Pitrová, L. 2014. *Evropská dimenze legislativního procesu*. Praha: Leges.

Šlosarčík, I. 2017. *Právní a politický systém Evropské unie*. Praha: Wolters Kluwer.

Doporučené praktické příklady využití dat

Carta, C., Morin, J.-F. 2014. *EU Foreign Policy through the Lens of Discourse Analysis: Making Sense of Diversity*. Farnham: Ashgate.

Furuseth, R. 2003. *Creating Security through Immigration Control: An Analysis of European Immigration Discourse and the Development towards a Common EU Asylum and Immigration Policy*. Norwegian Institute of International Affairs NUPI (online). https://nupi.brage.unit.no/nupi-xmlui/bitstream/handle/11250/2393516/Rapp_nr274_03_Furuseth.pdf.

Sosa-Nunez, G., Lucatello, S. 2016. *Analysing Political Discourse: Mexico's Climate Change Policy*. *Europe en formation. Centre international de formation européenne* 380 (2): 71-89. <https://doi:10.3917/eufor.380.0071>.

Šlosarčík, I., Weiss, T., Young, M. 2020. *Europeizace české státní správy: čtyři instituce, čtyři modely*. Praha: Leges.

Voltolini, B., Eising, R. 2017. *Framing Processes and Lobbying in EU Foreign Policy: Case Study and Process-tracing Methods*. *European Political Science* 16 (3): 354-368. <https://doi:10.1057/eps.2016.18>.

Zdroje

- ČTK a IDNES.cz. 2012. „Klausova výjimka“ z Lisabonské smlouvy v Evropské unii opět narazila. IDnes.cz (online). https://www.idnes.cz/zpravy/zahranicni/klausova-vyjimka-z-lisabonske-smlouvy-v-ustavnim-vyboru.A121009_172311_zahranicni_ipl.
- Česká pozice. 2019. Andrej Babiš: Chovám se přesně dle toho, co mi ukládá český zákon (online), 17. 6. 2019. https://ceskapozice.lidovky.cz/tema/andrej-babis-chovam-se-presne-dle-toho-co-mi-uklada-cesky-zakon.A190613_170340_pozice-tema_lube.
- 232 | Euractiv. 2017. Polish Government Adviser: Commission Position is "Grotesque" (online). 3. 8. 2017. <https://www.euractiv.com/section/justice-home-affairs/interview/polish-government-adviser-commission-position-is-grotesque/>.
- Eur-Lex. 1964. Rozsudek Soudního dvora ze dne 15. července 1964. Flaminio Costa proti E.N.E.L. Žádost o rozhodnutí o předběžné otázce: Giudice conciliatore di Milano – Itálie. Věc 6-64. In Eur-lex.eu (online), 15. 7. 1964. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/?uri=CELEX%3A61964CJ0006>.
- Eur-Lex. 1978. Judgment of the Court of 20 February 1979. Rewe-Zentral AG v Bundesmonopolverwaltung für Branntwein. Reference for a preliminary ruling: Hessisches Finanzgericht – Germany. Measures heaving an effect equivalent to quantitative restrictions. Case 120/78. In Eur-lex.eu (online), 20. 2. 1979. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61978CJ0120>.
- Eur-Lex. 2018. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee, the Committee of the Regions and the European Investment Bank: A Clean Planet for all. A European strategic long-term vision for a prosperous, modern, competitive and climate neutral economy (online), 28. 11. 2018. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52018DC0773>.
- Evropská komise. 2017. Setting the Priorities (online), 16. 5. 2017. https://ec.europa.eu/info/strategy/european-semester/european-semester-timeline/setting-priorities_en.
- Evropská komise. 2018. Communication from the Commission: A Clean Planet for all (online), 28. 11. 2018. B.m.: Evropská komise. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52018DC0773>
- Evropská komise. 2020. Zelená dohoda pro Evropu (online). https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_cs (cit. 19. 4. 2022).

- Evropská komise. 2021. Commission Implementing Decisions on the equivalence of COVID-19 certificates issued by non-EU countries (online). https://ec.europa.eu/info/publications/commission-implementing-decisions-eu-equivalence-covid-19-certificates-issued-non-eu-countries_en (cit. 19. 4. 2022).
- Evropská komise. 2022. Zelená dohoda pro Evropu. Zelená dohoda pro Evropu (online). https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_cs (cit. 19. 4. 2022).
- Evropská komise. 2023. Oblasti činnosti EU (online). https://commission.europa.eu/about-european-commission/what-european-commission-does/law/areas-eu-action_cs (cit. 21. 6. 2023).
- Evropská rada. 2019. European Council meeting (12 December 2019) (online), 12. 12. 2019. <https://www.consilium.europa.eu/media/41768/12-euco-final-conclusions-en.pdf>. | 233
- Evropský parlament. 2015. EU position for COP 21 climate change conference (online). listopad 2015. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/572787/EPRS_BRI\(2015\)572787_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/572787/EPRS_BRI(2015)572787_EN.pdf) (cit. 19. 4. 2022).
- Fiksenbaum, L. M. 2013. Supportive Work–Family Environments: Implications for Work–Family Conflict and Well-Being. *The International Journal of Human Resource Management* 25 (5): 653–672.
- Golinowska, S., Żukowski, M. 2009. European Social Policy (Supranational). In *Diversity and Commonality in European Social Policies: The Forging of a European Social Model*, eds. S. Golinowska, P. Hengstenberg a M. Żukowski, 295–319. Warsaw: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Chung, H. 2012. Explaining Work-Life Conflict of Men and Women Across Europe: Disentangling the Impact of Social Policy. Working paper for the 2012 ESPAnet conference (online): 1–34. http://www.citsee.ed.ac.uk/__data/assets/pdf_file/0005/88979/Chung_-_Stream_12.pdf (cit. 16. 4. 2017).
- Jørgensen, K. E., Pollack, M., Rosamond, B. ed. 2007. *The SAGE Handbook of European Union Politics*. London: SAGE.
- Kandusová, V. 2017. *Proměny konceptu sladování rodinného a pracovního života na úrovni EU*. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Praha.
- Lane, L. 2008. Gender and Well-Being: Interactions between Work, Family and Public Policies. *Fourth Symposium: Gender and Well-Being* 1 (1): 1–24.
- Lane, L., Bäck-Wiklund, M. 2011. Perceived Work-Life Conflict Among Swedish Women in Dual-Earner Families. In *Gender and Well-Being: The Role of Institutions*, eds. E. Addis, P. De Villota, F. Degavre a J. Eriksen, 221–240. London: Ashgate.

- Lombardo, E., Meier, P. 2007. European Union Gender Policy Since Beijing: Shifting Concepts and Agendas. In *Multiple Meanings of Gender Equality: A Critical Frame Analysis of Gender Policies in Europe*, M. Verloo, 51–74. Budapest: Central European University.
- Ministerstvo životního prostředí. 2022. Pařížská dohoda (online). Ministerstvo životního prostředí. https://www.mzp.cz/cz/parizska_dohoda (cit. 20. 10. 2022).
- Pitrová, L. 2014. *Evropská dimenze legislativního procesu*. Praha: Leges.
- Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR. 2022. Sněmovní tisk 71 Novela z. – služební zákon. Sněmovní tisk 71 Novela z. - služební zákon (online). <https://www.psp.cz/sqw/historie.sqw?o=7&t=71>.
- 234 | Scharpf, F. W. 2002. The European Social Model: Coping with the Challenges of Diversity. *MPIfG working paper 02/8* (online) červenec 2002: 1–22. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/44265/1/644399538.pdf> (cit. 16. 4. 2017).
- Schimmelfennig, F., Sedelmeier, U. 2005. *The Europeanization of Central and Eastern Europe*. Ithaca: Cornell University Press.
- Stratigaki, M. 2004. The Cooptation of Gender Concepts in EU Policies: The Case of „Reconciliation of Work and Family“. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society* 11 (1): 30–56.
- Šlosarčík, I. 2017. *Právní a politický systém Evropské unie*. Praha: Wolters Kluwer.
- Šlosarčík, I., Weiss, T., Young, M. 2020. *Europeizace české státní správy: čtyři instituce, čtyři modely*. Praha: Leges.
- Trubek, D. M., Trubek, L. G. 2005. Hard and Soft Law in the Construction of Social Europe: the Role of the Open Method of Co-ordination. *European Law Journal* 11 (3): 343–364.
- Váčkov, V., Tománek, T. 2019. „Andrej Babiš: Chovám se přesně dle toho, co mi ukládá český zákon“. *Česká pozice* (online), 17. 6. 2019. Česká pozice. https://ceskapozice.lidovky.cz/tema/andrej-babis-chovam-se-presne-dle-toho-co-mi-uklada-cesky-zakon. A190613_170340_pozice-tema_lube.
- Wang, S., Gao, Y. 2016. What Do We Know about Corporate Social Responsibility Research? A Content Analysis. *The Irish Journal of Management* 35 (1): 1–16.
- Yanow, D. 2000. Symbolic Language. In *Conducting Interpretive Policy Analysis*, 42–62. Thousand Oaks: SAGE.
- Yanow, D. 2007. Qualitative-Interpretive Methods in Policy Research. In *Handbook of Public Policy Analysis: Theory, Politics, and Methods*, eds. F. Fischer, G. J. Miller a M. S. Sidney, 405–415. London: CRC.

Kapitola 6

SBĚR DAT PROSTŘEDNICTVÍM ZÁKONA O SVOBODNÉM PŘÍSTUPU K INFORMACÍM VE VEŘEJNĚPOLITICKÉM VÝZKUMU

Jakub Iran, Dana Lipová, Eva M. Hejzlarová

Mnoho údajů, které jsou relevantní pro veřejněpolitické zkoumání, zveřejňují instituce, jež jimi disponují, ze své vůle. Řada cenných dat ale veřejnosti přístupná není. Není to přitom proto, že by data byla tajná nebo kontroverzní, ale proto, že po nich ve veřejné správě či společnosti není přímá poptávka a ke zveřejnění chybí impulz. Právě tato data se mohou stát základem nebo doplňkem výzkumu ve veřejné politice, a to díky **zákonu č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím** (Česká republika 1999a, dále též „106ka“ nebo informační zákon), který umožňuje jejich získání.¹⁴¹

Smyslem informačního zákona je umožnit dohled občanů nad výkonem moci v České republice tak, aby měli možnost získat informace o tom, co, jak a kdy orgány veřejné správy a další povinné subjekty konají. Společenskovědní výzkumy pak „106ku“ nevyužívají tolik k dohledu, ale spíše k **advokační činnosti** nebo **akademické reflexi**.

Ještě než budeme věnovat prostor různým aspektům získávání dat prostřednictvím informačního zákona, je třeba formulovat jedno důležité upozornění. Existence tohoto zákona je pro veřejnou politiku a její výzkum velmi užitečným „páčidlem“, díky kterému se lze relativně rychle dostat k dobrým datům. Na základě řady zkušeností, které má autorský tým k dispozici, lze zároveň doporučit komunikovat s úřady nejprve neformálně, e-mailem, nebo telefonicky, a teprve potom podat oficiální žádost. Veřejné instituce z řady důvodů, které výzkumníci nemohou příliš ovlivnit, vnímají „106ku“ negativně a velké množství údajů (byť rozhodně ne všechny) lze získat i jen na základě slušného „zaklepání“, tj. **prosby o informace mimo rámec informačního zákona**.

¹⁴¹ Informační zákon upravuje dvojí formu poskytování informací – jejich aktivní zveřejnění povinným subjektem (např. na úřední desce nebo webu) a poskytování informací na základě žádosti. V této kapitole se soustředíme na druhou variantu, tj. žádosti.

V následujícím textu se nejprve věnujeme výhodám a rizikům sběru dat na základě „106ky“. Následně se zaměříme na konkrétní proces získávání těchto dat a jeho úskalí. Poté představíme konkrétní příklady výzkumů, které využily informačního zákona: půjde o případ (ne zcela úspěšného) žádání o data týkající se zdravotní péče o děti s nějakým typem postižení v první vlně pandemie covidu-19 a o (relativně úspěšný) sběr dat od 227 obcí, který se soustředil na přímou finanční pomoc poskytovanou fyzickým osobám.

6.1 Výhody a rizika sběru dat na základě zákona o svobodném přístupu k informacím

Zásadní výhodou dat ve veřejné správě je jejich množství a rozmanitost. Státní správa a samospráva a jimi zřizované instituce a organizace (jazykem informačního zákona tzv. povinné subjekty) shromažďují pro účely svého fungování obrovské množství dat o činnostech, úkonech nebo osobách, které mají potenciál rozšířit a zpřehlednit naše vědění o fenoménu, který nás zajímá. Data, která lze od úřadů žádat prostřednictvím „106ky“, lze najít téměř ve všech oblastech lidského konání. Získat lze jak **data kvantitativní** povahy, jako jsou časové řady nebo počty úkonů či osob v určité oblasti, tak i **data kvalitativní** povahy, jako jsou různé dokumenty, které zachycují rozhodovací, analytické nebo projektové podklady a procesy běžící ve státní správě a samosprávě, jako jsou třeba zápisy z porad, protokoly kontrolních šetření nebo analytické zprávy. Velkou výhodou je rovněž **exkluzivita** těchto dat v tom smyslu, že žádá-li výzkumník o tato data jako první, disponuje jedinečnými údaji. Další výhodou je možnost získat v dané oblasti úplný dataset (jakkoli se tuto možnost ne vždy podaří naplnit – viz dále).

Další výhodou (byť často menší, než se na první pohled zdá) je **relativní nenáročnost přístupu k těmto informacím**. Oproti sběru primárních dat, který vyžaduje komplexní přípravu i koordinaci a typicky si žádá nezanedbatelný čas v terénu, může být sběr dat prostřednictvím informačního zákona jednodušší. Náročnost se zde odvíjí od počtu dotazovaných institucí a povahy dat, která požadujeme, stejně tak na ni má vliv i naše znalost tématu a orientace v tom, jakými daty úřady disponují a jakými ne. Přestože získávání dat přes „106ku“ zabere v průměru méně času než sběr primárních dat a přestože je výzkum „od stolu“ pohodlnější než terénní výzkum, je třeba počítat s tím, že doba mezi žádostí o data a poskytnutím dat může být i tak poměrně dlouhá a do výzkumného plánu je třeba zahrnout výraznou časovou rezervu.

V Česku nevykazují povinné subjekty obecně příliš velkou ochotu poskytovat informace, a ne vždy také bez průtahů požadované informace poskytnou. Je proto třeba v plánu výzkumu počítat s **delším časovým obdobím**, kdy může probíhat **komunikace s povinným subjektem** o podobě dat, o jejich formě nebo o úhradách nákladů. Klíčové je, aby výzkumník znal předem všechny části zákonného procesu poskytování informací dle informačního zákona, aby znal práva obou stran a měl pod kontrolou proces doplňování, dokazování, stížností a odvolání, než potřebná data získá.

Obecně může mít **zpoždění sběru dat** několik příčin. První takovou situaci představuje špatné určení povinného subjektu. Může se tak stát, že žádost o poskytnutí informací bude zaslána subjektu, který danými daty nedisponuje. Subjekt zároveň není povinen poskytnout informaci, kdo těmito daty disponuje. Bude tedy na výzkumníkovi, aby si tuto informaci sám dohledal. Druhou možnou příčinou je případ, kdy není podaná žádost formálně správně nebo je nejednoznačná. V případech, kdy má žádost formální nedostatky a nesplňuje požadavky kladené na žádost ze zákona, dojde k jejímu vrácení žadateli a žadatel má šanci žádost opravit a podat znovu. V tomto případě ale opět poběží všechny lhůty od začátku. Třetím důvodem pro zdržení je nejednoznačnost formulací v žádosti, kdy má povinný subjekt právo žádat doplnění. Tato situace pak také prodlužuje lhůty na poskytnutí informací na straně povinného subjektu (více viz podkap. 6.2.4). Zpoždění způsobí i případ, kdy je nejasná jenom jedna část žádosti, protože povinný subjekt s ní bude chtít pracovat jako s celkem. Bude pak obvykle čekat na vyjasnění této jedné nejednoznačné části, a teprve poté přistoupí ke zpracování žádosti jako celku. Je proto velmi důležité nejen věnovat pozornost formálním aspektům žádosti, ale také vymezení toho, jaká data žádáme.

Čím jednoznačnější **definice požadovaných dat** je vložena do žádosti, tím se zvyšuje šance, že žádost nebude pozastavena požadavkem na dodatečné upřesnění obsahu žádosti. V případě, kdy žádáme o poskytnutí kopií dokumentů, je vhodné například uvést přesné názvy dokumentů, období, za které mají být poskytnuty, ale také v jaké podobě mají být kopie poskytnuty. Jde-li o kvantitativní data, která lze poskytnout ve formě tabulek, je vhodné v žádosti uvést formát těchto tabulek s co nejpřesnější definicí jednotlivých řádků a sloupců. Čím menší prostor bude ponechán pro kreativitu povinného subjektu, tím spíše výzkumník získá data, která potřebuje. Povinný subjekt je také oprávněn po žadateli požadovat úhradu za úpravu a přípravu dat v požadované podobě. V tomto případě má povinný subjekt vyzvat žadatele k úhradě. Dochází zde opět k prodloužení doby získání dat,

neboť povinný subjekt přistoupí k přípravě a poskytnutí dat až po uhrazení požadované částky.

Ne vždy také získáme data v takovém rozsahu a kvalitě, jaké si představujeme. Potíž může být v tom, že úřady data podají v jiné podobě¹⁴² (např. v papírové místo elektronické, v podobě audiozáznamu namísto psaného dokumentu), než jakou výzkumník potřebuje, že data nebudou poskytnuta v požadovaném rozsahu nebo detailu od všech institucí nebo nebude možné data vzájemně propojit. Ideální je ve výzkumném plánu, zejména pokud žádáme o informace více institucí a naše požadavky nejsou triviální, s těmito riziky počítat. Znamená to připravit se na variantu, že bude potřeba data upravit, sjednotit a vyčistit (např. když každý úřad pošle odpověď v jiném formátu, případně v odlišné struktuře) nebo že budeme moci reálně využít jen část dat.

6.2 Poskytování informací na základě zákona o přístupu k informacím

V tomto oddíle shrneme základní pojmy a pravidla při podávání žádosti na základě informačního zákona.

6.2.1 Kdo může být žadatel?

Žadatelem podle „106ky“ může být **jakákoliv fyzická či právnická osoba**. Podmínkou není ani česká státní příslušnost či trvalý pobyt nebo sídlo firmy na českém území. Rozhodný není ani věk žadatele či jeho svéprávnost. Jedinou podmínkou vztahenou k žadateli je jeho procesní způsobilost¹⁴³ k realizaci tohoto práva (Tuláček 2016).

¹⁴² Povinný subjekt nemá povinnost poskytnout data výhradně v požadovaném formátu. Pokud data existují v jiné podobě, může je poskytnout právě v této podobě – pokud např. bude žádán přepis jednání, a povinný subjekt bude disponovat pouze audiozáznamem jednání, může místo přepisu poskytnout tento audiozáznam.

¹⁴³ Zjednodušeně řečeno jde o základní schopnost žádat informace.

6.2.2 Jak se poznají povinné subjekty?

Jako povinné subjekty označujeme instituce, kterým informační zákon ukládá povinnost poskytovat informace na žádost. „106ka“ tak vymezuje čtyři kategorie povinných subjektů (§ 2 odst. 1 a 2):

- státní orgány,
- územní samosprávné celky i jejich orgány,
- veřejné instituce,
- subjekty, kterým zákon svěřil rozhodování o právech, právem chráněných zájmech nebo povinnostech fyzických nebo právnických osob v oblasti veřejné správy, a to pouze v rozsahu této jejich rozhodovací činnosti. | 239

Zákon přitom přesně nevymezuje, co je veřejná instituce, oporu nám tak nabízí související judikatura (srov. nálezy Ústavního soudu v kauze „Letiště Praha“ – viz Česká republika 2007). Typické znaky veřejné instituce jsou podle ní:

- způsob vzniku či zániku instituce (z pohledu přítomnosti či nepřítomnosti soukromoprávního úkonu),¹⁴⁴
- zřizovatelem je stát (pokud ano, jedná se o znak vlastní veřejné instituci),
- vliv na jmenování řídicích a kontrolních orgánů má stát (pakliže ano, jde o charakteristický rys pro veřejnou instituci),
- existence státního dohledu nad činností instituce (existence státního dohledu je typická pro veřejnou instituci),
- účel instituce je veřejný (veřejný účel je typickým znakem veřejné instituce),
- jediným vlastníkem instituce (např. v případě akciových společností) je stát.

Veřejná instituce však nemusí splňovat všechny tyto znaky, stačí splnění jejich většiny. Za veřejnou instituci tak lze považovat například Českou televizi, Český rozhlas, Všeobecnou zdravotní pojišťovnu, státní podnik Letiště Praha, Národní památkový ústav, Kancelář prezidenta republiky či fakultní nemocnice a další.

¹⁴⁴ Typicky je soukromoprávním úkonem smlouva, kterou se zakládá společnost s ručením omezeným (s. r. o.), stanovy, kterými se zakládá akciová společnost (a. s.) nebo třeba závěť, ve které lze např. zřídit nadaci.

Většina subjektů, které jsou v rámci „106ky“ chápány jako tzv. povinné, jsou povinnými subjekty v celém rozsahu své působnosti, některé pouze v rozsahu své rozhodovací činnosti (např. se jedná o příslušníky tzv. veřejné – lesní, myslivecké, rybářské – stráže nebo o organizace občanského sektoru pověřené státem k doprovázení pěstounů, u nichž je možné se dotazovat právě jen v rozsahu jejich rozhodovací činnosti).

6.2.3 Jak má vypadat žádost?

240 | Podle informačního zákona lze žádost podat **jak ústně, tak písemně**. Vzhledem k zákonným lhůtám a případným obstrukcím ze strany povinných subjektů je vhodnější zvolit písemnou formu, u které je možné doložit, že povinný subjekt žádost skutečně obdržel. Žádost je možné donést osobně, zaslat poštou, e-mailem nebo datovou schránkou; v případě elektronické komunikace se doporučuje poslat dopis na podatelnu.

Ze žádosti by mělo být zřejmé, kterému povinnému subjektu je žádost určena a že se žadatel domáhá informací na základě „106ky“. Fyzické osoby pak dále v žádosti uvádějí jméno a příjmení, datum narození, adresu místa trvalého pobytu či bydliště a adresu pro doručování, liší-li se od adresy trvalého místa pobytu či bydliště. Právnícké osoby uvádějí název, IČO, adresu sídla a adresu pro doručení, liší-li se od adresy sídla. Doporučuje se také uvést, v jaké podobě a jakým způsobem má být informace poskytnuta. Některé povinné subjekty zveřejňují formuláře pro podání žádosti na svých webových stránkách, avšak podat žádost pomocí takového formuláře není povinné, protože struktura a formát žádosti nejsou zákonem nijak definovány. Zkušenosti však ukazují, že je vhodnější využít formuláře daných subjektů, a to z důvodu urychlení procesu zpracování žádosti.

Žádost může mít i formu dotazníku umístěného na webových stránkách nebo zasláného v jiné podobě. Mohou se žádat jak údaje, tak kopie dokumentů nebo jejich částí, žadatel může žádat o nahlédnutí do správního spisu nebo jiných dokumentů, případně o pořízení fotografií těchto dokumentů.

Podrobnější **návody k žádosti o informace** lze nalézt na webových stránkách právních poraden a organizací (srov. Frank Bold 2021; Oživení 2021; Otevřená společnost 2021).

6.2.4 Jak se žádost vyřizuje?

Po podání žádosti má povinný subjekt **k poskytnutí informací lhůtu 15 dnů**. Může však žadatele vyzvat k doplnění nebo upřesnění žádosti. Pokud se požadované informace netýkají působnosti daného subjektu, žádost odloží a sdělí to žadateli.

Výzva k doplnění (v případě, kdy nedostatek údajů o žadateli brání vyřízení žádosti) nebo výzva k upřesnění (v případě, kdy je žádost nerosozumitelná, není zřejmé, jaké informace žadatel vyžaduje, nebo je formulována příliš obecně) prodlužuje lhůtu pro poskytnutí informací. Takovou výzvu však musí povinný subjekt zaslat žadateli do sedmi dnů od doručení žádosti. Lhůta patnácti dnů se pak počítá znovu od začátku, a to od data dodání doplňujících údajů či upřesnění žádosti. Žadatel má třicetidenní lhůtu na doplnění nebo upřesnění žádosti, pokud tak neučiní, povinný subjekt žádost odloží.

| 241

Povinný subjekt může také prodloužit patnáctidenní lhůtu až o deset dnů v následujících případech:

- když je třeba dohledat informaci v jiných úřadovnách,
- když jde o sběr velkého množství oddělených a odlišných informací,
- když je nutná konzultace s jiným povinným subjektem či mezi dvěma nebo více složkami povinného subjektu, které mají závažný zájem na předmětu žádosti.

O takovém prodloužení musí povinný subjekt žadatele informovat v původní patnáctidenní lhůtě a musí mu sdělit konkrétní důvody pro prodloužení lhůty.

Obecným předpokladem je, že **poskytování informací je zdarma**. Za definovaných podmínek však může povinný subjekt za poskytnutí informace požadovat úhradu. Povinný subjekt je oprávněn **požadovat úhradu** ve dvou situacích:

- existence reálných nákladů na materiál a na poštovné – za pořízení kopií (tisk, kopírování), za opatření nosičů dat (DVD, flashdisk), za odeslání žadateli (poštovné, balné),
- mimořádně rozsáhlé vyhledání informací.

Úhrady žádných jiných nákladů nemůže povinný subjekt požadovat. Povinné subjekty jsou také povinny zveřejnit sazebník úhrad za poskytování informací. Právě podmínka zveřejnění sazebníku povinný subjekt ospravedlňuje požadovat po žadateli úhradu za poskytnutí

informací. Sazebník by měl obsahovat informace o výši úhrady jak nákladů na materiál, tak i výši hodinové mzdy zaměstnance pro účely mimořádně rozsáhlého vyhledávání informací.

V praxi je problematické určit, co je a co není mimořádně rozsáhlé vyhledávání. Mělo by jít o vyhledávání, které trvá delší čas a kdy je činnost výslovně zaměřena na tvorbu dané informace a významně zasahuje do činnosti daného pracovníka. Dle Houškové (2014) se za takové vyhledání považují činnosti, které přesáhnou tři až deset hodin.

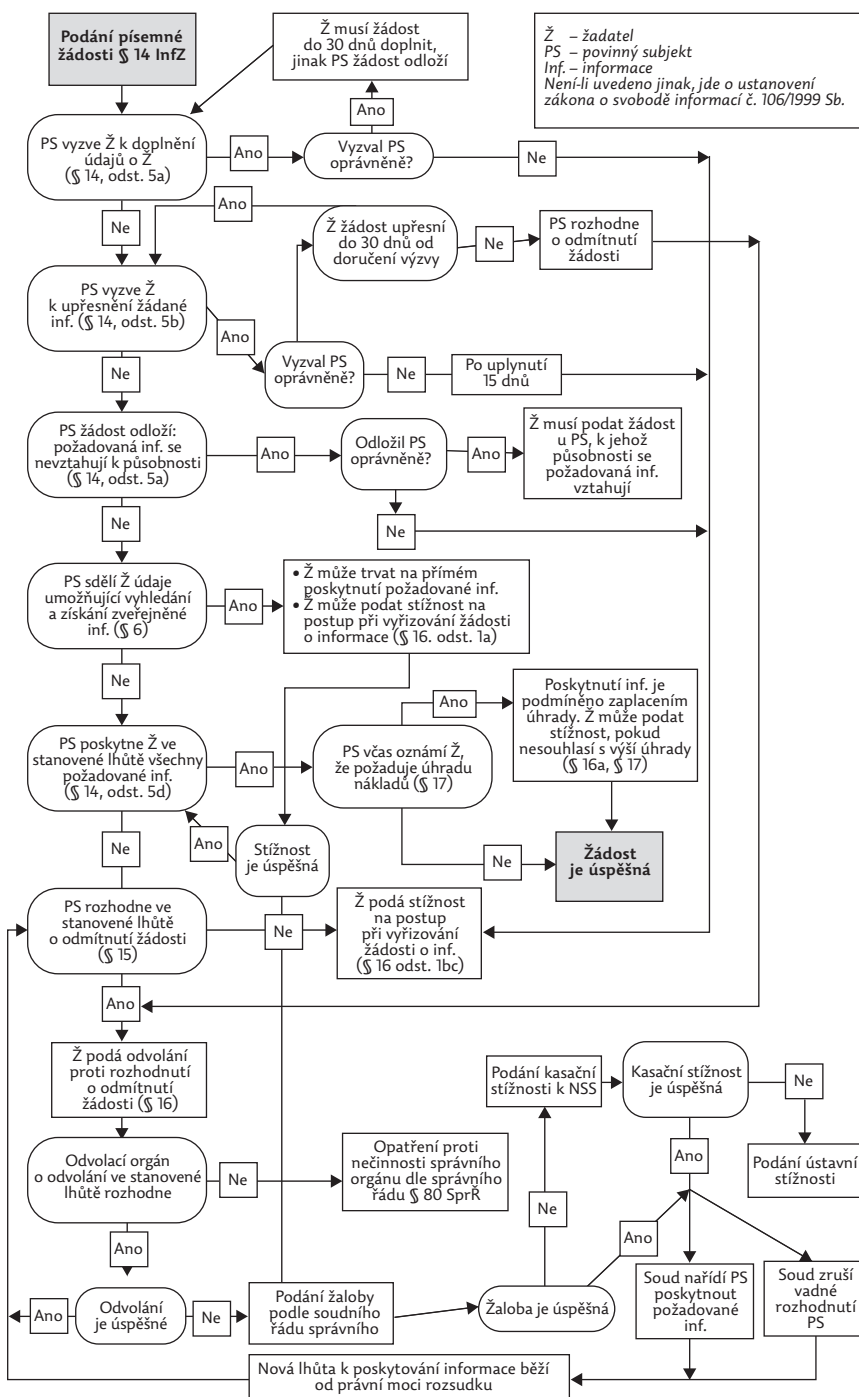
Povinný subjekt musí žadateli poslat oznámení, ve kterém ho vyzve k úhradě dané částky.¹⁴⁵ Pokud žadatel není ochoten zaplatit požadovanou sumu a nezaplatí ji, žádost je odložena a komunikace ustává. Druhá možnost je úhradu provést, i když s ní žadatel nesouhlasí, a poté co žadatel získá požadovanou informaci, podat stížnost danému subjektu, který ji postoupí nadřízenému orgánu.

Další variantou procesu je **odmítnutí žádosti**. V takovém případě musí povinný subjekt vydat rozhodnutí o odmítnutí žádosti nebo částečném odmítnutí žádosti obsahující výrokovou část, odůvodnění odmítnutí a také poučení pro žadatele. Důvody pro odmítnutí stanoví přímo informační zákon (srov. §7 až §11), případně mohou být vymezeny i jinými zákony (např. GDPR, dle Evropský parlament a Rada EU 2016 nebo sociálně-právní ochrana dětí, dle Česká republika 1999b).

Přehledné schéma podání žádosti a jednotlivých variant jejího vyřízení, včetně odvolání a stížnosti, zpracoval Kužílek (2007, 78) – srov. schéma 6.1.

¹⁴⁵ Tohoto okamžiku mají tendenci se obávat zejména začínající výzkumníci, kteří mají na svůj výzkum jen omezené prostředky. Pro začátek zdůrazníme, že není třeba se děsit toho, že by částku povinný subjekt vymáhal – ze strany subjektu jde jen o nacenění služby, kterou badatel poptává. Z našich zkušeností vyplývá, že je užitečné si předem rozmyslet, jak se chovat v případě, že bude třeba zaplatit – zda tím výzkum reálně skončí, protože badatel nezaplatí, anebo zda existuje možnost pokračovat, ať už s bezplatně poskytnutou částí získaných informací, nebo se „zaplacenými“ daty. Velmi doporučujeme předem se poradit se služebně staršími kolegy, kteří mohou poskytnout cenné rady stran stipendijních a jiných fondů, kterými různé výzkumné a vzdělávací instituce disponují. Jejich využití může výzkumníkův manévrovací prostor významně rozšířit. Další rada autorského kolektivu pro případ požadované úhrady je zavolat na daný povinný subjekt a pokusit se domluvit.

SCHEMA 6.1: Vývojový diagram podání písemné žádosti

Zdroj: Kužilek 2007, 78, upraveno

6.2.5 Praktické tipy při podání a procesování žádosti

Naprostým základem úspěchu je **dobře napsaná žádost** obsahující všechny náležitosti definované zákonem a zároveň maximálně konkrétní specifikaci žádosti. V úvodu kapitoly byla zmínka o tom, že kromě oficiální žádosti lze se zaměstnanci či zástupci povinných subjektů komunikovat i méně formálně a že se to zpravidla vyplatí. Na tomto místě je třeba dodat, že **konzultace** s člověkem, který je velmi dobře obeznámen s chodem povinného subjektu a s daty, kterými disponuje, dokáže žádost – zejména je-li komplexní – zacílit mnohem přesněji, než by toho byl schopen sám výzkumník. Pokud není „insider“ po
244 | ruce, může zejména ve chvíli, kdy výzkum obnáší sběr dat od více institucí, výrazně pomoci **pilotní rozeslání** jen několika povinným subjektům – na základě jejich reakce je pak možné žádost upravit. Jak bylo popsáno výše, relativně obvyklou součástí žádání dle informačního zákona jsou časové průtahy – v souvislosti s nimi je dobré se připravit na trpělivou komunikaci a na to, že výzkumný záměr založený na aktuálnosti dat a jejich snadném získání nemusí skončit šťastně (viz podkap. 6.3.1).

Někdy se povinné subjekty chovají v souladu se zákonem, jindy nikoliv. Pro případ druhé varianty je užitečné vědět, jakých faulů se povinné subjekty zpravidla dopouštějí (srov. Tuláček 2016), aby toto neférové jednání výzkumníka příliš nezaskočilo. U všech níže uvedených situací přitom platí, že na ignorování žádosti či její neoprávněné zamítnutí lze reagovat různými způsoby:

- přijmout je jako fakt a dále věnovat energii jiným částem výzkumu,
- s daným subjektem vyjednávat (s ne zcela jistým výsledkem),
- pustit se do časově nákladného správního řízení v podobě stížnosti nadřízenému orgánu.

V souvislosti s výzkumem tedy není od věci mít předem připravenou základní rozvalu týkající se toho, jaká varianta a v jakém rozsahu je pro výzkumníka přijatelná.

Relativně častou **záminkou k odmítnutí žádosti** je situace, kdy žadatel z jakéhokoliv důvodu (opomenutí, neznalost) nesplnil zákonné požadavky na náležitosti žádosti. Jedná se například o situace, kdy v žádosti není uveden jeden nebo více údajů o žadateli, případně kdy žadatel specifikuje formu doručení (např. prostřednictvím datové schránky), ale neuvede odpovídající kontaktní informace. Povinný subjekt by měl správně postupovat tak, že zašle výzvu k doplnění chy-

běžících údajů. Často ale povinné subjekty žádost rovnou odmítají, čímž se dopouštějí protiprávního jednání.

Další možností, kterou některé povinné subjekty využívají, je odmítnutí žádosti o informace z důvodu neexistence informace, případně z důvodu ochrany osobních údajů či z důvodu ochrany obchodního tajemství. V případě **odmítnutí žádosti z důvodu neexistence informace** je pozice výzkumníka nezáviděníhodná, protože z pozice „outsidera“ může jen velmi těžko rozhodnout, zda jde ze strany instituce o obstrukční jednání, nebo o konstatování faktu. V případě odmítnutí z důvodu ochrany osobních údajů či z důvodu ochrany obchodního tajemství a jiných citlivých informací jde velmi často o snahu subjektu žadatele odradit. Reálně lze totiž kolizi různých práv vyřešit prostým začerněním informací v poskytnutých datech nebo odmítnutím poskytnout informace jako celek a poskytnout pouze části z nich. Zároveň je třeba dodat, že neexistuje žádné obecné pravidlo, na které by se výzkumník mohl spolehnout – o každé kolizi se rozhoduje s ohledem na konkrétní kontext.

| 245

Pro větší názornost lze uvést příklad žádosti (viz box 6.1) rozesílané studujícími v rámci kurzu „Výzkumná praktika: Quick & Dirty“, který se v zimním semestru 2020 konal na Katedře veřejné a sociální politiky FSV UK. Žádost obsahuje kromě zákonem daných údajů o žadateli a specifikace informací, o které studenti žádali, také vysvětlení toho, proč jsou pro ně data důležitá. Toto vysvětlení není z legálního hlediska nezbytné, ale lidsky může velmi pomoci.

box 6.1: Ukázka žádosti o informace dle zákona č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím, ve znění pozdějších předpisů

Vážená paní ředitelko / Vážený pane řediteli,

obracíme se na Vás jako výzkumný tým z Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy pod vedením Mgr. xxx, Ph.D. a Mgr. xxx, Ph.D. V současnosti na fakultě probíhá sběr dat s cílem vytvoření komplexní rešerše potřeb lidí se zdravotním postižením, dlouhodobým onemocněním a jejich pečujících.

Cílem projektu je vytvořit souhrnná data pro potřebnou podporu neziskových organizací, jejichž hlavní činností je hájit zájmy osob se zdravotním postižením či chronickým onemocněním s vyššími nároky na podporu a péči. Tyto neziskové organizace usilují o spravedlivý sociální systém a takovou zdravotní péči, která bude respektovat jedinečné potřeby každého jednotlivce, které budou pomáhat opravdu

každému podle jeho skutečných potřeb, bez ohledu na diagnózu či typ zdravotního postižení.

Z některých veřejně dostupných informací, například výstupů Kanceláře (bývalé) veřejné ochránkyně práv, vyplývá, že síť sociálních služeb pro osoby s některými typy zdravotních postižení nebo chronických onemocnění nemá dostatečnou kapacitu a někteří lidé s handicapem tak nemají vždy péči odpovídající jejich potřebám. Cílem rešerše, kterou nyní provádíme, je tedy získat co nejpřesnější informace o počtu občanů s konkrétními diagnózami a díky tomu zlepšit predikci potřeb sociálních služeb pro různé handicapované skupiny obyvatel.

246 | Data, o která Vás žádáme, nejsou veřejně dostupná, jsou ale přitom zásadní pro efektivní nastavení sociálních služeb, aby lépe pokryly potřeby handicapovaných. Domníváme se totiž, že zjištění současného stavu, tedy počtu osob s různými typy diagnóz, je jediný způsob, jak poskytnout sociálním službám dostatek podkladů pro dlouhodobé plánování jejich služeb, tak, aby mohly efektivněji uspokojovat potřeby svých klientů. Velmi si ceníme toho, pokud budete ochotni zaslat nám požadované informace a napomoci tak k lepšímu nastavení sociálních služeb.

Proto Vás ve smyslu zákona č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím žádáme o vybraná statistická data ohledně počtů osob, kterým je vyplácen invalidní důchod, rozdělených podle seznamu diagnóz (s využitím číselníku MKN-10) uvedeného v příloze této žádosti. O data žádáme v následující struktuře:

Pro každou vyjmenovanou diagnózu (viz příloha) prosíme uvést souhrnné počty osob, kterým je přiznán invalidní důchod a byl jim v období od 1. 12. 2019 do 31. 12. 2019 vyplacen, a to v následujícím rozpadu:

- a) Podle stupně invalidity.
- b) Následně v rámci stupně invalidity podle okresu, ve kterém má osoba, které byl v daném období vyplacen invalidní důchod, trvalé bydliště.
- c) Následně v rámci okresu podle roku narození, pokud takovémuto předání informací nebrání legislativní předpisy. V případě, že z legislativních důvodů nelze předat údaje podle věty předcházející, prosíme o rozdělení do věkových kategorií 0–1 let, 2–7 let, 8–18 let, 19–30 let, 31–45 let, 46–70 let, 71+ let.
- d) Současně podle toho, zda je osobě invalidní důchod přiznán trvale nebo na určitou dobu.

Data žádáme zaslat ve formátu .xls či .xlsx (excelovská tabulka)
na e-mail: xxx@xxx.xx.

Děkujeme Vám za ochotu a zaslání informace.
S pozdravem
Jméno a Příjmení
Narozen, bydliště, doručovací adresa

Zdroj: studenti Katedry veřejné a sociální politiky FSV UK

6.3 Příklady získávání informací na základě zákona o svobodném přístupu k informacím z praxe

V této části přinášíme dva konkrétní příklady využití „106ky“, které mohou pomoci lépe dokreslit, co tento postup ve společenském výzkumu obnáší. První příklad je aplikovaný a popisuje ne zcela úspěšnou snahu o získání údajů o tom, jak se chovali rodiče dětí s vážným zdravotním postižením v první vlně pandemie covidu-19 – zda s dětmi chodili na pravidelné kontroly a vyšetření nebo je (z velmi pochopitelných důvodů) odkládali. Druhý příklad má spíše akademickou relevanci – snažil se sebrat údaje od 227 obcí s cílem zjistit, jestli ve své samostatné působnosti poskytují přímou finanční pomoc. | 247

6.3.1 Příklad dopadů pandemie na péči o děti se zdravotním postižením (Dana Lipová)

Na podzim roku 2020 začali pediatři vyjadřovat obavy spojené se změnou chování rodičů dětí s vážným zdravotním postižením, a to v souvislosti s pandemií covidu-19. Obávali se především odkladů pravidelných kontrol a vyšetření, které mohla vyvolat řada příčin – omezení ambulantní péče v nemocnicích, omezení návštěv ve zdravotnických zařízeních, obava rodičů z nálezů a další karanténní opatření. Klíčové nicméně bylo zjistit, jaký je skutečný rozsah jevu a zda individuální pozorování reprezentují širší fenomén a zda si problém zaslouží intervenci. Pokud by se obava potvrdila, plánovala Nadace Sirius uskutečnit komunikační kampaň směrem k rodičům těchto dětí.

K potvrzení či vyvrácení mohlo dojít prostřednictvím porovnání počtu ambulantních vyšetření dětí v období leden až říjen 2019 s obdobím leden až říjen 2020. Pediatři při ambulantním vyšetření dětí se ZTP/P vykazují v systému zdravotních výkonů speciální kód 09509, díky kterému je možné odlišit jejich vyšetření od ambulantních vyšetření ostatních dětí.

Povinnými subjekty byly v tomto případě zdravotní pojišťovny, popř. Ústav zdravotních informací a statistiky (ÚZIS), který data od zdravotních pojišťoven přebírá. U všech sedmi zdravotních pojišťoven se dohledávalo, zda nemají specifické instrukce k žádosti dle „106ky“ (např. formulář) a zda mají zveřejněn ceník pro poskytování informací (všechny pojišťovny se na svých webových stránkách věnovaly jak informačnímu zákonu, tak i případným podmínkám úhrady).

Po této základní rešerši byla připravena žádost o poskytnutí dle informačního zákona. Žádost obsahovala strukturu požadovaných dat v podobě tabulky a byla sepsána tak, aby bylo jednoznačně definováno, jaká data jsou požadována. Obsahovala také slovní spojení odkazující na „106ku“. Žádost byla připravena samostatně pro každou ze zdravotních pojišťoven. K odeslání žádostí došlo v listopadu 2020 prostřednictvím e-mailu nebo datové schránky – podle toho, co která pojišťovna požadovala. Žádosti byly zaslány všem sedmi zdravotním pojišťovnám v ČR.

Pět pojišťoven zaslalo obratem výzvy k úhradě nákladů za rozsáhlé vyhledání a zpracování požadovaných informací, a to v celkové hodnotě cca 6 200 Kč; jedna pojišťovna nepožadovala žádnou úhradu a informace relativně rychle poskytla, jedna ji odmítla s tím, že požadované informace nelze vyhledat mechanicky, ale musel by být vytvořen vyhledávací software, tudíž by v důsledku šlo o vytvoření „nové informace“. Důležité je zmínit, že šlo o data, která pojišťovny musí evidovat a která by následně dokonce měly poskytovat ÚZISu. Jde o údaje o výkonech patřící k základním datům, která pojišťovny od zdravotnických zařízení získávají, tj. argumentace vytvářením nových dat je zavádějící.

Ani po uhrazení nákladů pojišťovnám (na konci prosince), které provedla Nadace Sirius, nebyla zaslána všechna data ani v zákonných lhůtách, ani v požadovaném rozsahu. Jedna pojišťovna poskytla jiná data, další dvě poskytly neúplná data s odůvodněním, že jsou reportována se zpožděním. Časový rozptyl mezi získáním prvních a posledních dat činil přesně čtyři měsíce, a to i se započítáním urgencí.

Příprava žádosti byla postavena na předpokladu, že jde o využití dat, která zdravotní pojišťovny musí ze zákona pravidelně sbírat a evidovat a poskytovat dalšímu subjektu. Nebyla požadována žádná speciální operace s daty před jejich poskytnutím, ani speciální formát jejich poskytnutí, šlo pouze o tabulku s počty výkonů podle konkrétního kódu a podle měsíců v roce. Nebyl proto důvod očekávat, že by pojišťovny požadovaly za poskytnutí dat

úhrady nebo by nebyly schopny tato data poskytnout. Očekávalo se také, že data budou poskytnuta poměrně rychle, realita byla ale jiná a komplikovanější. Z komunikace některých zdravotních pojišťoven byla patrná snaha žadatele odradit.

Průběh sběru dat značně zkomplikoval i samotné zpracování dat. Přestože se nepodařilo získat data včas a v jejich úplné podobě, bylo z trendů zřejmé, že došlo ke snížení počtu ambulantních vyšetření u těžce nemocných dětí a původní hypotézy se potvrdily (Nadace Sirius 2021). Vinou průtahů při sběru dat však původní záměr na jejich využití ztratil smysl.

Ani v průběhu sběru, ani v průběhu analýzy dat nebyly řešeny žádné zvláštní etické souvislosti výzkumu.

| 249

6.3.2 Příklad finančního příspěvku fyzickým osobám v samostatné působnosti obcí

(Eva M. Hejzlarová)

V roce 2011 jsem psala svou disertační práci, ve které jsem se zabývala situací matek po rozchodu či rozvodu a intenzivně přemýšlela nad možnostmi, které jim mohou státní správa a samosprávy nabídnout. Zatímco u systému sociální pomoci, který zajišťuje státní správa, jsou pravidla, za kterých lidé mohou dávky získat, zřejmá, činnost samosprávy v oblasti finančních „dávek“ potřebným nebyla popsána. Rozhodla jsem se proto provést dotazníkové šetření mezi 227 municipalitami (205 obcemi s rozšířenou působností a 22 pražskými městskými částmi). V něm jsem pokládala otázky na přímou finanční pomoc, kterou tyto municipality poskytují svým obyvatelům „dobrovolně“, aniž by ze zákona musely. Tento způsob sběru dat jsem zvolila proto, že jiné typy výběru obcí (např. po vybraných krajích) jsem vyhodnotila jako méně vhodné. Soustředila jsem se na obce s rozšířenou působností, které jsou si svým charakterem podobné. Zároveň jsem počet přibližně dvou stovek „respondentů“ shledala jako výzkumně zvládnutelný. Můj výzkumný cíl byl v této fázi, kdy se o tomto fenoménu nic nevědělo, explorační: zmapovat, kolik obcí poskytuje svým obyvatelům finanční pomoc v sociální nouzi nad rámec svých zákonných povinností a jaké parametry tato pomoc má.

Sběr dat jsem prováděla v únoru a březnu 2011 s využitím zákona o svobodném přístupu k informacím. Dotazovala jsem se na aktivity municipalit v roce 2010, a to prostřednictvím následujících otázek:

- Kolik osob v roce 2010 žádalo o finanční pomoc v mimořádné situaci sociální komisi/výbor ve vaší obci/městské části?
- Kolika osobám v roce 2010 sociální komise/výbor přiznala finanční pomoc v mimořádné situaci?
- Jaká byla celková částka rozdělená touto formou v roce 2010?
- Kolik z této celkové částky bylo vyplaceno prostřednictvím voucherů/poukazů?
- Kolik z osob, kterým byla finanční pomoc v mimořádné situaci přiznána, tvořili samoživitelky/lé (rodiče vychovávající dítě/děti bez partnera)?
- Jaká jsou kritéria pro přiznání finanční pomoci v mimořádné situaci?
- Jsou tato kritéria zachycena v nějakém dokumentu? Pokud ano, uveďte prosím název dokumentu a ideálně i odkaz na URL adresu.

Návratnost dotazníku byla 78 %, zhruba pětina se ale vyjadřovala k aktivitám spadajícím do pomoci garantované státem, tj. s mým zacílením se míjela. Toto „neporozumění“ jsem si vysvětlovala absencí jednotné terminologie, která dotazníkovým šetřením úplně nenahrává. Aby obce mé žádosti vyhověly, odpovídaly na to, co znají, tj. poskytování dávky mimořádné okamžité pomoci. U těchto i jiných municipalit, jejichž odpovědi jsem vyhodnotila jako zavádějící, jsem se snažila o telefonické ověření uvedených informací, ale vzhledem k objemu dat a mým tehdejšími kapacitám a ambicím se mi to nepodařilo beze zbytku.

Výzkum ukázal, že finanční pomoc obcí v jejich samosprávné působnosti určená fyzickým osobám není v Česku úplně běžným nástrojem – v roce 2010 jej uplatnilo 23 obcí s rozšířenou působností (tj. 12,5 %), dalších deset pak uvedlo, že jej uplatnily v minulosti nebo jej plánují implementovat, případně že mají připravena pravidla, nicméně zatím nebyla příležitost je využít. Celkem mělo tedy v zorném poli tento nástroj sociální politiky téměř 15 % municipalit s rozšířenou působností (Hejzlarová 2012).

V roce 2015 jsem se pak k těmto datům vrátila, a abych je „oživila“, realizovala jsem další dotazníkové šetření na stejném půdorysu – dotazovala jsem se přitom na stav v roce 2014. Zpětně neumím úplně jednoznačně posoudit, do jaké míry bylo rozhodnutí o realizaci druhého kola sběru dat ovlivněné faktem, že v Česku v letech 2011 a 2012 proběhla sociální reforma, která přesunula agendu sociálních dávek financovaných ze státního rozpočtu (dávky v hmotné nouzi, příspěvek na péči, dávky sociální péče pro občany s těž-

kým zdravotním postižením) z obcí s rozšířenou působností na úřady práce. Je ale zřejmé, že v návaznosti na tuto zásadní změnu jsem pak na základě nasbíraných dat a sledování jednotlivých municipalit v čase (jakkoli omezeném) mohla sledovat dvě výzkumné linky: jedna se týkala právě reakce municipalit na sociální reformu a jejich snah kompenzovat nedokonalosti implementovaného systému (srov. Hejzlarová a Kotrusová 2016), druhá se zaměřila na to, v jakých podmínkách tato sociální opatření v samosprávné působnosti obcí vznikají a jak se implementují (srov. Hejzlarová 2019). V obou uvedených článcích jsem pak data z dotazníkového šetření doplnila o další studium dokumentů a rovněž o rozhovory.

Moje otázky se v roce 2015 lehce proměnily a rozšířily. Všechny otázky jsem zachovala, ale při jejich formulaci jsem se snažila o explicitnější oddělení mnou zamýšlených opatření od systému pomoci v hmotné nouzi. Přidala jsem rovněž otázky na existenci fondu nebo samostatného titulu a na to, kolik osob o dávku žádalo, abych mohla sledovat, zda je nějaký rozdíl mezi počtem žadatelů a počtem příjemců. Návratnost byla i tentokrát vysoká a dosáhla 82 %.

Díky datům z let 2010 a 2014 jsem následně byla schopna identifikovat municipality, které tato opatření nevyužívaly v roce 2010, ale o čtyři roky později už ano. Díky následným telefonickým rozhovorům jsem zjistila, že pro některé municipality byla důležitým impulzem právě uvedená sociální reforma a řada nepokrytých situací či implementačních děr, které se municipality snažily vykrýt. Právě případové studie těchto municipalit se pak staly základem článku, který představoval obce jako lokální sociální systémy interagující se systémem státního sociálního systému (Hejzlarová a Kotrusová 2016).

Časové snímky jednotlivých municipalit z let 2010 a 2014 mi rovněž umožnily sestavit mnohonásobnou případovou studii, v níž jsem mohla pracovat s tzv. kritickými případy v podobě jednotlivých opatření. Kritérii pro výběr opatření byl celkový objem pomoci (jedním extrémem byla alokace pod 20 000 Kč ročně, druhým nad 150 000 Kč) a existence dokumentu, o který se poskytování pomoci opírá (zastoupení jsem chtěla mít jak variantu, kdy dokument existuje, tak variantu opačnou). Následně jsem z výběru vyřadila municipality, které v roce 2010 pomoc poskytly, ale v roce 2014 nikoliv, protože jsem usilovala o zachycení praktikujících municipalit. Kritéria výběru splnilo jedenáct municipalit; konečné slovo pak měly samy municipality, kdy s výzkumem souhlasilo pět ze šesti oslovených. V této mnohonásobné případové studii jsem se pak v souladu s teoretickými koncepty sociální konstrukce cílových

populací a liniových pracovníků, které tvořily teoretickou oporu studie, zaměřila na cíl opatření, jeho cílovou skupinu, na to, kdo byl iniciátorem tohoto opatření, na rozpočet, jeho alokaci, počet příjemců a konečně medializaci, abych následně zkoumala, do jaké míry souvisí nastavení opatření s tím, kdo je jeho iniciátorem, a jakým způsobem si úředníci vyjednávají prostor pro svou iniciativu coby tvůrců opatření (Hejzlarová 2019).

S negativní či ostražitou reakcí na žádosti na základě zákona o svobodném přístupu k informacím jsem se nesetkala – pravděpodobně proto, že shromáždění informací, které jsem žádala, nebylo příliš náročné; rovněž jsem neurogovala municipality, které na mou žádost nereagovaly. V obou kolech sběru dat jsem nicméně měla k ruce asistenta, resp. asistentku, na které jsem delegovala jak rozesílání dotazů, tak základní komunikaci s municipalitami i zapisování dat, a se kterým jsem průběžně konzultovala problémové situace. Tuto pomoc považuji za nedocenitelnou, protože komunikace s 227 municipalitami na základě žádosti přes „106ku“ je agenda, která reálně zabere desítky hodin – možná méně fyzické, ale určitě mentální kapacity.

Přínos mých textů byl veskrze akademický – popsal dosud neznámý fenomén a ukotvil jej ve dvou teoretických konceptech. Během výzkumu jsem neřešila žádné zvláštní etické otázky.

6.4 Závěr

Pro využívání „106ky“ platí stejně jako pro řadu jiných metod sběru dat, že je důležité velmi dobře znát její možnosti a případné slabiny, aby bylo možné ji efektivně využívat. V případě informačního zákona spočívá klíč k úspěchu ve znalosti a realistickém odhadu toho, jaká data povinné subjekty mají a mohou je celkem nekomplikovaně poskytnout (byť jak ukazuje příklad zdravotních pojišťoven, není ani tento klíč zárukou úplné jistoty), dále v uvážlivé formulaci žádosti a následně v připravenosti na průtahy při čekání na data. Výsledkem pak může být unikátní dataset, který bychom jinak shromažďovali jen obtížně. Ten může sloužit jak k ryze akademické reflexi, jak ukázal příklad finanční pomoci fyzickým osobám, tak jako základ pro veřejněpolitickou intervenci, jako tomu mohlo být v případě dat o zdravotní péči v pandemické situaci.

Zdá se, že toto druhé využití – zejména pro účely advokační činnosti – v českých podmínkách převažuje. V rámci lobbingu za zrušení kojeneckých ústavů využívala zákon o svobodném přístupu k infor-

macím například organizace Lumos, která dlouhodobě přinášela detailní údaje o vývoji počtu dětí v kojeneckých ústavech, povaze jejich pobytu, specifických potřebách těchto dětí a porovnání mezi kraji (Lumos 2018, 2019, 2020). Dokládala tak snižování počtu dětí v těchto zařízeních v závislosti na návazných službách jednotlivých krajů.

Stejný výzkumný postup zvolila Asociace Dítě a rodina, která se v roce 2019 dotazovala všech 25 dětských domovů pro děti do tří let (tzv. kojeneckých ústavů) na počty odborníků, kteří jsou zde zaměstnaní nebo mají s ústavem smluvní vztah. Asociace tak chtěla nabourat klíčový argument zastánců ústavů o komplexní zdravotní péči, kterou náhradní rodinná péče nemůže poskytnout. Díky údajům z dětských domovů pro děti do tří let Asociace Dítě a rodina ukázala, že tři čtvrtiny jich nesplňují ani minimální nároky na odborné personální zajištění definované příslušnou vyhláškou (Asociace Dítě a rodina 2019).

| 253

Výstupem, při jehož tvorbě sehrál roli i zákon o svobodném přístupu k informacím, je Mapa autismu. Spolku Naděje pro děti úplňku se podařilo zjistit věk, pohlaví, okres bydliště a stupeň příspěvku na péči o lidi, kteří jsou vedení v databázi Lékařské posudkové služby ČSSZ pro účely příspěvku na péči, a mj. tyto údaje graficky ztvárnit v interaktivní mapě (Mapa autismu ČR 2020). Bez ohledu na přívětivé zpracování jde o velmi podstatná data pro plánování sociálních služeb.

Zařazením sběru dat prostřednictvím „106ky“ do této knihy kodifikujeme tento způsob sběru dat jako jednu z řady metod využitelných jak při akademické analýze veřejné politiky, tak při snaze o změnu veřejných politik. Snažili jsme se ukázat velký potenciál, který tento způsob sběru dat skýtá, i poukázat na všechny relevantní souvislosti, které je dobré mít při rozhodování se o této metodě na paměti. V závěru bychom ještě rádi zdůraznili jeden aspekt, který považujeme za důležitý: zákonnou oporu stojící v základech této metody vnímáme stejnou měrou jako její sílu i jako slabinu či křehkost. Zejména u větších povinných subjektů, které mají na procesování těchto žádostí kapacity, bychom se nezdřáhali poukázat na zákonnou povinnost a následně vymáhání nároku využít (jakkoli zdvořile), u menších povinných subjektů, které nemají zaměstnance na plný úvazek, bychom doporučovali tento typ sběru dat důkladně zvážit, a to jak s ohledem na očekávaný přínos, tak na kontroverze, které jsou se „106kou“ spojeny (srov. Iran 2022) a které bychom si nepřáli dále přiživovat. Za jedny z podstatných etických hodnot společenskovedního výzkumu realizovaného s lidmi, kam tato metoda také spadá, totiž považujeme korektnost vzájemných vztahů, nezhoršování situace informantů (jakkoli zde jde formálně o instituce) a předpokládaný prospěch výsledků v situaci, kdy informanty uvádíme do nekomfortních situací.

Hlavní poselství

- Užitečný nástroj ve veřejněpolitickém výzkumu.
- Vyžaduje dobrou znalost kontextu kvůli formulaci dotazu, ideálně konzultaci s insidery a pilotáž.
- Velkou oporou je také znalost procedur souvisejících s žádostí (práv, lhůt apod.).
- Někdy může být užitečnější položit dotaz neformálně.

254 |

Typy výzkumných problémů, pro které jsou data vhodná

- Explorace, zjišťování rozsahu určitého jevu, advokační účely.

Příklady výzkumných otázek

- Došlo v první vlně pandemie covidu-19 ke snížení plánovaných i akutních zdravotních prohlídek a vyšetření dětí s vážným zdravotním postižením?
- Kolik obcí poskytuje svým obyvatelům finanční pomoc v sociální nouzi nad rámec svých zákonných povinností a jaké parametry tato pomoc má?

Typ dat či metody

- Způsob získávání administrativních dat různého charakteru (statistiky, dokumenty).

Doporučená metodologická četba

Frank Bold. 2021. Právo na informace (online). <https://frankbold.org/poradnan/kategorie/66> (cit. 14. 10. 2022).

Houšková, I. 2014. *Právo na informace dle zákona č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím*. Rigorózní práce. Univerzita Karlova, Praha.

Kužílek, O. 2007. *Dalších 106 odpovědí na Vaše dotazy*. Praha: Otevřená společnost.

Doporučené praktické příklady využití dat nebo metody

Asociace Dítě a rodina. 2019. Dětské domovy pro děti do 3 let věku (online), září 2019. https://ditearodina.cz/wp-content/uploads/2022/04/Asociace_Dite_a_Rodina_Odbornost_DC_2019.pdf (cit. 18. 6. 2023).

Kolář, M. H., Hladík, R. 2020. Grand prix české vědy: Analýza soutěží Grantové agentury ČR pro rok 2020 (online), 3. 3. 2020. <https://>

czexpats.org/wp-content/cache/czexpats.org/all/clanek/grand-prix-ceske-vedy-analyza-soutezi-grantove-agentury-cr-pro-rok-2020/index.html.

Lumos. 2020. *Bývalé kojenecké ústavy v roce 2020*. Výzkumná zpráva (online), 9. 10. 2020. https://lumos.contentfiles.net/media/assets/file/kojeneckeustavy2020lumos_op.pdf.

Mapa autismu ČR. 2020. *Mapa počtu osob s poruchou autistického spektra vedených v databázi příspěvku na péči* (online), 11. 6. 2020. <https://mapaautismu.cz/>.

Zdroje

| 255

Asociace Dítě a rodina. 2019. *Dětské domovy pro děti do 3 let věku* (online). září 2019. https://ditearodina.cz/wp-content/uploads/2022/04/Asociace_Dite_a_Rodina_Odbornost_DC_2019.pdf (cit. 18. 6. 2023).

Česká republika. 1999a. Zákon č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím.

Česká republika. 1999b. Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí.

Česká republika. 2007. *Nález Ústavního soudu 260/06 ze dne 24. 1. 2007*.

Evropský parlament a Rada Evropské unie. 2016. *Nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) 2016/679 ze dne 27. dubna 2016 o ochraně fyzických osob v souvislosti se zpracováním osobních údajů a o volném pohybu těchto údajů a o zrušení směrnice 95/46/ES (obecné nařízení o ochraně osobních údajů)*.

Frank Bold. 2021. *Právo na informace* (online). <https://frankbold.org/poradnan/kategorie/66> (cit. 14. 10. 2022).

Hejzlarová, E. M. 2012. *Samoživitelství jako veřejněpolitický problém: vymezení problému různými aktéry a návrh politiky*. Disertační práce. Univerzita Karlova, Praha.

Hejzlarová, E. M. 2019. *Nestandardní finanční pomoc potřebným ze strany obcí: případová studie vlivu úředníků na design politiky*. *Sociológia* 51 (1): 44–63.

Hejzlarová, E. M., Kotrusová, M. 2016. „Kdyby neproběhla reforma, tak bychom fond nezřizovali“: *přímá finanční pomoc fyzickým osobám na úrovni obcí jako reakce na sociální reformu v roce 2012. Proměny role obcí v sociální práci*. *Sociální práce* 16 (2): 5–21.

- Houšková, I. 2014. *Právo na informace dle zákona č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím*. Rigorózní práce. Univerzita Karlova, Praha.
- Iran, J. 2022. *Postoje malých obcí k žádostem o informace podle zákona č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím*. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Praha.
- Kolář, M. H., Hladík, R. 2020. Grand prix české vědy: Analýza soutěží Grantové agentury ČR pro rok 2020 (online), 3. 3. 2020. <https://czexpats.org/wp-content/cache/czexpats.org/all/clanek/grand-prix-ceske-vedy-analyza-soutezi-grantove-agentury-cr-pro-rok-2020/index.html>.
- 256 | Kužílek, O. 2007. *Dalších 106 odpovědí na Vaše dotazy*. Praha: Otevřená společnost.
- Lumos. 2018. *Dětské domovy pro děti do 3 let věku* (online), 15. 4. 2018. https://lumos.contentfiles.net/media/assets/file/dd3roky_lumos.pdf.
- Lumos. 2019. *Kojenecké ústavy na počátku roku 2019* (online), březen 2019. https://lumos.contentfiles.net/media/assets/file/Lumos_kojenecke_ustavy_2019.pdf? (cit.14. 10. 2022).
- Lumos. 2020. *Bývalé kojenecké ústavy v roce 2020*. Výzkumná zpráva (online), 9. 10. 2020. https://lumos.contentfiles.net/media/assets/file/kojeneckeustavy2020lumos_op.pdf.
- Mapa autismu ČR. 2020. *Mapa počtu osob s poruchou autistického spektra vedených v databázi příspěvku na péči* (online), 11. 6. 2020. <https://mapautismu.cz/>.
- Nadace Sirius. 2021. *Existuje dopad pandemie COVID19 na počet ambulantních vyšetření a hospitalizací dětských pacientů v letech 2019 a 2020?* Interní materiál (neveřejný).
- Otevřená společnost. 2021. *Právo na informace* (online). <https://www.otevrenaspolecnost.cz/pravo-na-informace/zadam-o-informace> (cit. 14. 10. 2022).
- Oživení. 2021. *Koho se lze ptát* (online). <https://www.oziveni.cz/faqs/koho-se-lze-ptat/> (cit. 14. 10. 2022).
- Tuláček, M. 2016. *Obstrukce spojené s právem na informace*. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Praha.

DATA Z MEDIÁLNÍHO PROSTORU

7 NOVINY, ROZHLAS, TELEVIZE

PŘÍKLAD → JAK SE PSALO O INKLUZI VE VZDĚLÁVÁNÍ?

VYUŽÍVA TEORII SOCIÁLNÍ KONSTRUKCE
CÍLOVÝCH POPULACÍ

PŘÍKLAD → JAK SE PSALO O TRANSFORMACI
NEMOCNIC?

VYUŽÍVA TEORII TRŽI PROUDŮ

8 "TV INTERNETY"

PŘÍKLAD → CO ŘEJILI UČITELÉ NA FB
BĚHEM COVIDU?

PŘÍKLAD → CO SE ŘEŠÍ V HNUTÍ PROSAZUJÍCÍM
PŘIROZENÝ POROD?

TRADIČNÍ X SOCIÁLNÍ MÉDIA

RŮZNÉ TYPY ANALÝZY

9 OBSAHOVÁ ANALÝZA ("OBSAHOVKA")

kvanti & kvali

• podrobně popsany postup!

PŘÍKLAD → JAK SE OSTRAVA ZOBRAZOVÁNA
V MÉDIÍCH?

LOKÁLNÍ IDENTITA

COLOURS OF OSTRAVA

10 DISKURZIVNÍ ANALÝZA

kvanti & kvali

• taky podrobně popsano logika a postup!

PŘÍKLAD → JAK SE NE/PŘEJMENOVALY ULICE?

AMERICKÝCH LACHTANŮ

SOVĚTSKÝCH LACHTANŮ

ČÁST 3

DATA Z MEDIÁLNÍHO PROSTORU

Eva M. Hejzlarová, Magdalena Mouralová

Ve třetí části knihy se věnujeme datům existujícím v mediálním prostoru. Jedná se typicky o data kvalitativní povahy – texty nebo zvukové a obrazové záznamy (či jejich přepisy). Stejně jako administrativní data i tato data vznikla nezávisle na výzkumu a pro jiný než výzkumný účel, tentokrát se jedná o účel informační a advokační. | 259

Část tvoří celkem čtyři kapitoly, které je možné vnímat jako dvě pomyslné dvojice. Kapitola 7 **Mediální výstupy ve veřejněpolitickém výzkumu** a kapitola 8 **Sociální média jako zdroj dat pro veřejněpolitický výzkum** se soustředí na povahu dat vzniklých v mediálním prostoru – u kapitoly 7 jde o média „klasická“ (televize, noviny, rozhlas, včetně jejich digitálních mutací), kde je obsah regulován redakcí, u kapitoly 8 jde pak o média „sociální“ (internetová diskuzní fóra, sociální sítě), kde obsah vzniká do značné míry živelně. Obě kapitoly se soustředí zejména na formulaci specifík, která je dobré mít na paměti ve chvíli, kdy chceme mediální obsah využít pro veřejněpolitický výzkum. Kapitola 9 **Kvantitativní a kvalitativní obsahová analýza** a kapitola 10 **Mediální data a kritická analýza diskurzu** jsou pak návody, jak postupovat při analýze těchto dat, čímž se trochu vymykají základnímu záběru knihy. Autorky obou těchto kapitol pocházejí z disciplinárního zázemí mediálních studií, a proto jsou obě kapitoly vztaženy převážně k mediálním výstupům a řadíme je do této části knihy. V principu je ale možné popsané analýzy použít na jakýkoliv typ textu, tedy i na data popisovaná v prvních dvou částech knihy.

Kapitola 7 **Mediální výstupy ve veřejněpolitickém výzkumu** není co do dílčích poznatků – až na drobné výjimky – nijak zvlášť objevná. Mediální studia jsou rozvinutý obor a mediální data jsou standardní součástí analýz nejen v této disciplíně, ale i v řadě oborů příbuzných, včetně veřejné politiky. Přidaná hodnota kapitoly tak tkví zejména v uceleném uchopení, zaměření na využití těchto dat právě ve veřejněpolitickém výzkumu a v popisu konkrétních rozhodnutí,

kteřá vřzkumnřky a vřzkumnice řekajř, pokud řtřřj s mediálními vřstupy pracovat.

260 | Kapitola 8 **Sociální media jako zdroj dat pro veřejněpolitický vřzkum** naopak představuje pokus o zachycení terěnu, který se sice vřzkumně využívá, ale toto uřivání není v řeském prostředř zatiř kodifikováno a studenti a studentky se o něm mají řanci dozvřdat spřře dřlři informace v řamci seminářř a konzultací, nikoliv prostřednictvřm sumarizujřicř textř. Autorka této kapitoly Magdalena Mouralová tak prokázala značnou akademickou statečnost, protože se pustila do prvního systematiřtřřřho popisování tohoto terěnu, který se navíc dynamicky proměňuje, a tak je riziko faktické chyby nebo řpatně odhadnutřch důrazř ještě vřřř. S rizikem rychlého zastarání a nepřesností jsme do určité míry smřřeny a je podle nás vyváženo přřnosem pro začínajři vřzkumnřky a vřzkumnice a také možností na tuto kapitolu kriticky navazovat, k řemuž tímto akademickou obec vybřřzřme. Ambicř kapitoly je zejména představřt řůzné možnosti využitř sociálních mediř ve vřzkumu, upozornřt na specifřka dat ze sociálních mediř, která je nutné brát při vřzkumu v potaz, a v neposlední řadě ukázat konkrětnř přřklady vřzkumněho využitř těchto dat a jejich relevanci pro veřejnou politiku.

Kapitoly 9 **Kvantitativní a kvalitativní obsahová analřza** a 10 **Mediaální data a kritická analřza diskurzu** mají – jak bylo řečeno vřře – jinou povahu než kapitoly 7 a 8. Spřře než „co“ řeřř otázku „jak“. Do knihy jsme je zařadřly proto, že jsme v řeském prostředř postrádaly dostatečně srozumitelně a názorně texty a řtřřly jsme dát prostor tomu, aby vznikly. Studentská zpětná vazba ukázala, že se náš záměř podařřl, za což patřř oběma autorkám velký dřk.

Ve vřřech kapitolách této řasti jsou uvedeny přřklady využitř mediálních vřstupř při zkoumání terěnu zdravotnř, vzdělavací, kulturnř ři lokální politiky. U kapitol 7 a 8 jde vřřdy o dva přřklady, u kapitol 9 a 10 jsme se kvřřli rozsahu rozhodly zařadřt jen jeden přřklad.

Celá řast jako komplet řtyř kapitol přřitom podle nás nese přřřdanou hodnotu v tom, že ukazuje rozdřl mezi kontextovřm využitřm dat a jejich analřzou. V tomto rozlišování – jakkoli je hranice mezi kontextuálním využitřm a analřzou pruřná – nemá řada studentř a studentek jasno. řetba celé řasti tedy mřže napomoci uvědoměni ři tohoto rozdřlu. Těto otázky se také vřrazně dotřká kapitola 11 z následujři řasti.

Kapitola 7

MEDIÁLNÍ VÝSTUPY VE VEŘEJNĚPOLITICKÉM VÝZKUMU

Eva M. Hejzlarová, Magdalena Mouralová, Olga Angelovská

Mediální výstupy jsou pro veřejnou a sociální politiku a politické vědy | 261
podstatné ze dvou důvodů. Za prvé mohou představovat efektivní způsob, jak se zorientovat v určitém tématu a jeho dynamice. To se týká zejména veřejněpolitických témat, která mají svou dlouhodobější historii. Zde mohou mediální výstupy posloužit jako dobrý zdroj informací o tom, kdy se o čem hlasovalo, případně kdy padlo nějaké soudní rozhodnutí, o proběhlých výzkumech na dané téma, o aktérech, kteří se v řešení tématu angažovali, o tom, jak dlouho je téma ve veřejném prostoru. Fázi *desk research* není obvykle v metodologické literatuře věnováno tolik pozornosti, ale u výsledného výzkumu je znát, když se zanedbá. Za druhé mohou mediální výstupy sloužit jako data, s nimiž se analyticky pracuje, aby bylo možné danému tématu hlouběji porozumět.

Tato kapitola si klade za cíl spíše zpřehlednit téma mediálních výstupů jako specifického typu dat pro výzkum v oblasti politických věd. V následujících podkapitolách bude věnován prostor pro vymezení toho, co jsou mediální výstupy, a přehledu možností, jak se k nim dostat. Následně bude představen koncept nastolování agendy, který nejpropracovaněji vysvětluje vztah mezi veřejnou politikou a médií. Poté budou vysvětleny možnosti jednodušších analýz mediálních výstupů. Ačkoli je mediální debata pro veřejnou politiku důležitá, málokdy tvoří analýza mediálních výstupů jádro analýzy veřejných politik a typicky se využívá pro doplnění kontextu nebo jako dílčí kousek skládačky. V závěru budou na větší ploše představeny dva konkrétní příklady využití mediálních výstupů. Půjde o příklad Magdaleny Mouralové, který přibližuje analýzu mediálního zobrazování různých skupin u tématu inkluze ve vzdělávání a využívá teoretického konceptu sociální konstrukce cílových populací (podkap. 7.5.1), a příklad Olgy Angelovské, která analyzovala odraz diskuzí o proměně organizačně-právního postavení nemocnic za pomoci teorie tří proudů (podkap. 7.5.2). O maximální názornost se tato kapitola nicméně bude snažit v celém svém průběhu.

7.1 Co jsou mediální výstupy a možnosti práce s nimi

Jako mediální výstupy můžeme označit **psaná, zvuková a audiovizuální sdělení, která jsou produkována médii**. Tyto útvary jsou **prostorově, resp. časově ohraničené**, mají své datum vydání a často i jasného autora. Jsou šířeny prostřednictvím médií, tj. prostředků masové komunikace, které „multiplikují sdělení veřejného charakteru a rozšiřují je směrem k širokému, rozmanitému a individuálně neurčenému anonymnímu publiku“ (Halada a Osvaldová ed. 2017, 146). V této kapitole bude prostor věnován především výstupům tzv. starých médií – tištěných periodik, rozhlasu, televizi – a internetovým periodikům, která se těm starým podobají (např. internetové zpravodajské servery).

7.1.1 Textové mediální výstupy

Za textové mediální výstupy lze považovat takové výstupy, jejichž **těžištěm je psaný text** (např. zpráva, komentář). Jako textový mediální výstup můžeme ale označit také převod jakéhokoli mediálního výstupu (z rozhlasu nebo televize) do textové formy.

Tímto převodem pochopitelně dochází ke **ztrátě** řady důležitých **kontextuálních informací**. U původně tiskového mediálního výstupu ve výsledném textu často scházejí ilustrační fotografie, infografiky nebo jiný obrazový doprovod. U rozhlasových mediálních výstupů se pak převodem na prostý text ztrácí hlas, jeho rytmus, melodie a nálada a stejně tak i ruchy. U převodu audiovizuálních mediálních výstupů jsou pak „ztráty“ nejcitelnější, protože přepis televizní zpravodajské relace nebo diskuze sice zachycuje pronesená slova, ale opět nepostihuje kontext obrazu, resp. videa, který je zde podstatnější než u tištěných médií.

Tyto nedostatky je třeba mít na paměti ve chvíli, kdy s těmito „převody“ analyticky pracujeme, zároveň je nespornou výhodou snadné procesování takovýchto dat.

7.1.2 Vizuelní a audiovizuelní mediální výstupy

Povaze vizuelního a audiovizuelního obsahu v médiích a vztahu mezi obrazem a slovem je věnována řada teoretických pojednání mediálních studií. Pro základní přehled a orientaci v této oblasti lze doporučit publikaci *Výzkum médií. Nejužívanější metody a techniky* (Sedláková 2014, zvláště srov. 343–356, 383–386).

Síla analýzy vizuálního obsahu spočívá v povaze analyzovaných dat. Obraz poutá pozornost příjemce jednoznačněji než text, jeho sdělení bývá koncentrovanější, dynamicky komunikuje s „okolním“ textem. Obraz může posilovat celkové vyznění textu, může ale i významňovat jeden argument a ostatní nechávat stranou, může také odkrývat sdělení, které v textu explicitně formulováno není.

Analýza obrazu je v české veřejné politice spíše zřídka – výzkumníci si zpravidla vystačí s analýzou textu, což vzhledem k jejich primárnímu zaměření není špatně. Přesto mohou nastat situace, kdy je **analýza vizuálního obsahu užitečným nástrojem**.

První takovou situací je snaha o **výzkumné uchopení obrazu určité populace**. Tato snaha může být relevantní při aplikaci teoretických konceptů, jako jsou teorie sociální konstrukce cílových populací (Nekola, Hejzlarová a Kohoutek ed. 2020; konkrétně např. Jelínková 2020) nebo teorie životního běhu (Havlíková 2007), případně jako vedlejší větev komplexních výzkumných úkolů. Příkladem takového využití je analýza zobrazování seniorů, která vznikla v rámci aplikovaného výzkumu projektu TA ČR „Zabezpečování na stáří v interakci státní správy a občanů“. Ministerstvo práce a sociálních věcí, které bylo zadavatelem projektu, si tehdy analýzu zobrazování seniorů objednalo jako doplněk k diskurzivní analýze médií a dalším výzkumným aktivitám (Frič et al. 2021). Cílem analýzy byla identifikace a zmapování vizuální reprezentace a zobrazování stáří a stárnoucích osob v českém tisku. Jako metoda byla zvolena kvalitativní vizuální obsahová a sémiotická analýza dat. Výzkumnice Ludmiła Władyniak zvolila stejné sledované období 12 měsíců jako její kolegové, kteří pracovali na diskurzivní analýze. Analyzovala deník Blesk jako nejčtenější český deník a týdeníky Reflex a Respekt, které jsou na prvních příčkách čtenosti.¹⁴⁶ Výzkumnice se k vizuálnímu obsahu dostala díky předplatnému, resp. vstupu do archivu těchto titulů, které jí umožnilo relativně rychle vyhledávat a nadto mít fotografie v dobré kvalitě i pro prezentaci výsledků. Předmětem analýzy se stalo 34 fotografií, které byly v těchto médiích otištěny v období od července 2018 do června 2019 a které byly součástí článků zabývajících se problémy spojenými se stářím, procesem stárnutí a také zabezpečováním a připravováním se na toto životní období. Analýza formulovala několik poznatků: stárnutí je vyobrazováno jako primárně ekonomická záležitost (typické byly koláže sestavené z vyobrazení peněz a osaměle stojící seniorky), jako období pasivity a bezmoci a jako období, kdy jsou staří lidé osamělí, nemoc-

| 263

¹⁴⁶ Pokud by byla čtenost jediným kritériem, pracovala by analýza také s Týdeníkem Květy. Ten byl ale vyřazen pro omezený potenciál formovat veřejné mínění.

ní, potřebují pomoc zvenčí, nedostává se jim pomoci od rodiny nebo ji nemají. Tato zjištění pak byla interpretována v kontextu zaměření celého výzkumného projektu (Frič et al. 2021, 35–36 a 42–46).

264 | Další možnou příležitostí, při které je relevantní využít analýzu vizuální obsahu, je situace, kdy je **veřejněpolitické zkoumání těsně spojeno se zobrazováním určitého tématu v médiích**. Příkladem takové aplikace může být zpracování tématu zobrazování alkoholu ve veřejnoprávní České televizi, které je veřejněpoliticky rámováno snahou o novou regulaci alkoholové reklamy. Toto téma ve své diplomové práci *Na zdraví? Alkohol a jeho obraz ve veřejnoprávní televizi* pojednala Karolína Burdová (2021). Předmětem analýzy se stal jednak obsah hlavní zpravodajské relace Události na programu ČT1, kde autorka zaznamenala v období od listopadu 2019 do února 2021 celkem 91 zmínek, které následně analyzovala. Dále Burdová zkoumala marketingová sdělení (reklamu a sponzoring) na alkoholické nápoje a sledovala, jakým způsobem s tématem pracují a zda naplňují podmínky stávající regulace. Na rozdíl od zpravodajství se ale autorce nepodařilo získat systematický přehled reklamního obsahu. Oba typy dat pak byly analyticky uchopeny prostřednictvím rámcování. Celkově pak diplomová práce směřovala k možnostem využití tzv. nudges¹⁴⁷ v oblasti alkoholové reklamy a referování o alkoholu v médiích.

7.1.3 Nakládání s mediálními výstupy

Konkrétní typ práce s mediálními výstupy je vždy odvozen od cíle, který výzkumník sleduje, a také od povahy výzkumu. To znamená, že pokud je analýza mediálních výstupů těžištěm práce, je potřeba jí věnovat více péče, než když je její úloha okrajová. Stejně tak pokud je naším cílem zachytit a analyzovat lokální veřejněpolitické téma, dává smysl soustředit se spíše na regionální a lokální média a klidně opomenout ta celostátní. Výzkumníky a výzkumnice každopádně čeká rozhodování o konkrétních médiích, která do výzkumu zahrnou, o typech mediálních výstupů a o tom, zda budou pracovat s celým mediálním výstupem nebo jen jeho částí. Velmi často je také potřeba rozhodnout o nějaké formě redukce mediálních výstupů, které budou podrobeny analýze.

¹⁴⁷ Český překlad „nudge“ znamená poštouchnutí a ve veřejněpolitickém kontextu jde o intervenci, jejíž podoba vychází z poznatků psychologie a behaviorální ekonomie. Může spočívat např. ve specifickém způsobu kontextualizace nějakého sdělení.

Co se týče **rozhodování o konkrétních médiích**, tak u celostátních témat bývá nejčastěji kritériem dosah daného média. U tištěných médií se obvykle využívají údaje Unie vydavatelů, které reflektují **náklad**¹⁴⁸ jednotlivých titulů, resp. jejich **čtenost**¹⁴⁹. V přehledech Unie vydavatelů nicméně chybí dva deníky – Deník N a Haló noviny, které nejsou k reportování dat motivovány tržními mechanismy a snahou přitáhnout inzerenty. **Poslechovost** rozhlasových stanic zjišťuje výzkum Radioprojekt¹⁵⁰, údaje o **sledovanosti televizního vysílání** nabízí údaje Česká televize.¹⁵¹ Údaje o **návštěvnosti internetových médií** shromažďuje NetMonitor.¹⁵² Kromě dosahu je možné zohlednit profil daného média, ať už odborný, který bývá celkem jednoznačný, nebo ideologický, kde je ale přiřazení komplikovanější.

| 265

Následuje **rozhodování o typu mediálního výstupu**, případně využití určité jeho části. U televizního vysílání se lze soustředit například jen hlavní zpravodajskou relaci, případně pouze na rozhovory nebo komentáře. Předmětem analýzy se pak může stát celý mediální výstup, ale také jen jeho titulek nebo třeba jen tzv. perex, tj. první odstavec.

Naznačením těchto možností se dostáváme k tématu **redukce mediálních výstupů**. Pokud totiž výzkum zpracovává téma, které mediálním prostorem hodně a dlouhodobě rezonuje, může být analytické zpracování „všech“ mediálních výstupů mimo reálné možnosti výzkumníka. První možností je **redukce na „vstupu“**, kdy například zvolíme pouze jeden deník; případně kdy zvolíme více médií, ale sledujeme pouze titulky mediálních výstupů. Druhou možností je ponechat okruh médií širší a **redukovat až počet mediálních výstupů**, které široce formulované zadání vygeneruje. Pro výběr nižšího a „procesovatelnějšího“ počtu textů, jež budou analyzovány, přitom schází jednoznačná kodifikace a shoda napříč akademickou komunitou – u obou druhů redukce je jednoznačně potřeba zvažovat kontext

¹⁴⁸ Údaje o nákladu poskytují vydavatelé, data jsou pak ověřována proti účetnictví (Unie vydavatelů 2022a).

¹⁴⁹ Údaje vycházejí z výzkumu MEDIA PROJEKT, který zadává Unie vydavatelů a Asociace mediálních agentur (ASMEA) a který realizují renomované výzkumné agentury (Unie vydavatelů 2022b).

¹⁵⁰ Výzkum Radioprojekt nemá vlastní webové stránky. Jde nicméně o oficiální výzkum poslechovosti, jehož zadavateli jsou Asociace provozovatelů soukromého vysílání APSV a Rozhlasová sekce Sdružení komunikačních a mediálních agentur SKMO a jež je zajišťován renomovanými výzkumnými agenturami.

¹⁵¹ Česká televize 2022.

¹⁵² NetMonitor 2022.

výzkumu.¹⁵³ Jako příklad redukce na výstupu může posloužit případ výzkumu, který se snažil porozumět sporu o domácí porod v Česku. Z 2 360 mediálních výstupů z let 1996–2019, které obsahovaly výraz „domácí porod“, bylo vybráno 625, které byly podrobněji analyzovány. Pro výběr dat k podrobnější analýze zde byl zvolen algoritmus čtvrtiny objemu dat v daném roce, nejméně však 10 jednotek (pokud $n > 10$) (srov. Hejzlarová a Durnová 2022).

7.2 Jak se dostat k mediálním výstupům

266 | Nejvhodnější cestou k mediálním výstupům jsou **databáze**. V českém prostředí jsou pro odbornou veřejnost nejdostupnější Newton Media Search a AnoPress.¹⁵⁴ Obě databáze fungují na komerční bázi, shromažďují mediální výstupy od roku 1996 a obsahují články z celostátních a regionálních periodik, odborných časopisů, zpravodajství internetových serverů a přepisy publicistických, diskuzních a zpravodajských pořadů českých televizí.

Databáze jsou určitě nedocenitelným pomocníkem při rychlé rešerši i pozdější systematické analýze. Stejně jako u jiných typů dat, která nebyla vytvořena pro účely výzkumu, ale platí, že je potřeba znát a brát v potaz jejich kontext a specifika – co zohledňují a jaké informace nám naopak poskytnout nemohou. Obecně lze říci, že databáze umějí vytržít výstupy podle klíčových slov, daného média a časového období, nemohou ale přinést kontext, který je také důležitý – s jakými dalšími články byl „náš“ text na stejné straně, jejich vzájemné postavení, reálná velikost titulků nebo obrazový doprovod apod. Neumějí zprostředkovat ani obecný kontext mediální krajiny – aspekty jako čtenost, vlastnická struktura, význam konkrétního média pro určitou

153 Opět je třeba zopakovat, že záleží na tom, jakou funkci mediální analýza v rámci celého výzkumu plní – zda doplňkovou, nebo nosnou, důležité je také oborové rámování. Rovněž záleží na tom, jak se výzkumníkovi podaří tuto funkci a z ní plynoucí souvislosti pro stanovení kritérií výběru vysvětlit zadavateli výzkumu (např. grantové agentuře, školiteli) nebo jeho příjemci (časopisu, oponentovi, čtenáři). Jediné pevné pravidlo, které lze pro redukci mediálních výstupů doporučit, je výběr příslušného podílu textů za pomoci náhodného výběru. Znamená to, že když např. chceme počet mediálních výstupů snížit na třetinu, je lepší onu třetinu určit nahodile než systematicky vybírat každý třetí výstup.

154 Tyto databáze mají předplacené přední české univerzity, a proto je zde výslovně jmenujeme. Služby související s rešeršemi a reportováním mediálních sdělení se nicméně rozvíjejí a není jasné, zda si tyto dvě databáze své postavení udrží. Z dalších inspirovatelných databází jmenujeme např. systém Monitora, který má některé funkcionality, jimiž výše uvedené databáze nedisponují.

sociální skupinu apod. je v případě, že budeme aspirovat na promyšlenou mediální a hutnou analýzu, potřeba doplnit z jiných zdrojů.

Pokud má výzkum pokrýt i období před rokem 1996, je nutné využít **knihovny**. Sázkou na jistotu jsou přitom archiv Národní knihovny a Knihovna Národního muzea, velmi dobře je vybavena také „žurnalistická“ studovna knihovny Fakulty sociálních věd UK. Další možností je využití předplatného ke konkrétním titulům, jehož součástí bývá i přístup do archivu.

V databázích Newton Media Search a AnoPress nejsou indexovány lokální noviny¹⁵⁵ (na rozdíl od regionálních mutací celostátních deníků), radniční zpravodaje ani lokální televize. K nim je zapotřebí se dostat vlastním úsilím.

| 267

7.3 Média a veřejná politika

Za pomoci mediálních výstupů lze doložit nebo jen ilustrovat řadu veřejněpolitických fenoménů. Může jít o prohlášení politických činitelů nebo úředníků k určitému problému, které bychom jinak mohli (např. prostřednictvím individuálního rozhovoru) získat jen obtížně a zpravidla jen retrospektivně. V tom tkví ostatně velká síla mediálních výstupů, které nám poskytují „časové snímky“ zachycující téma v konkrétním okamžiku. Mediální výstupy také mohou pomoci zachytit činnost veřejněpolitických aktérů.

S **médií** jako s fenoménem, který má vliv na podobu veřejných politik, **pracuje** několik tzv. velkých veřejněpolitických teorií. Teorie **sociální konstrukce cílových populací** (*social construction of target population*; Schneider a Ingram 1993) počítá, jak už název napovídá, s vlivem sociální konstrukce určité cílové populace na to, jaký policy design jí bude adresován. Analyzovat sociální konstrukci prostřednictvím mediálních výstupů se tak přímo nabízí (srov. příklad 7.5.1). Dalším konceptem, který explicitně pracuje s rolí médií, je **teorie tří proudů** (*multiple stream framework*; Kingdon 1984). Za pomoci mediálních výstupů lze u každého z metaforických „proudů“, které tato teorie sleduje, zachytit aktivitu v rámci daného proudu (srov. příklad 7.5.2). Poslední teorií, kterou zde zmíníme, je **teorie přerušované rovnováhy** (*punctuated equilibrium theory*; Baumgartner a Jones 1993), která explicitně pojmenovává **nastolování agendy** jako zdroj dynamiky ve vývoji veřejných politik.

¹⁵⁵ Přehled místních novin je dostupný na <https://lokalnik.cz>.

U nastolování agendy stojí za to se více pozastavit, protože se v něm protínají zájmy mediálních studií a teorií veřejné politiky. Jelikož je v této kapitole pojednáváno téma mediálních výstupů, bude nastolování agendy představeno z pozic mediální agendy s tím, že agenda veřejná a agenda politická zůstanou stranou (pro základní orientaci srov. Červenka 2008, resp. Kalvas 2008).

268 | Koncept nastolování agendy vychází obecně z předpokladu, že média „ovlivňují představy, přesvědčení, postoje, hodnoty a chování příjemců“ (Burton a Jiráček 2001, 347). **Témata**, která mezi sebou pomyslně **soupeří** o pozornost, se pak pohybují v „**trojúhelníku**“, jehož vrcholy tvoří kromě **medií** také **veřejnost** a **politika**, jež mají na dynamiku témat rovněž svůj vliv. Nastolování agendy pak v mediálních studiích popisují koncepty prvního a druhého stupně nastolování agendy, rámcování a vypíchnutí, které budou nyní ve stručnosti představeny.¹⁵⁶

Nastolování agendy jako teorie vysvětluje dynamiku témat a problémů, které dostávají nebo nedostávají prostor za pomoci přenosu významnosti objektů (témat, osob apod.) z mediální agendy do veřejné. **Přenosem významnosti** (*salience*) těchto **objektů** se zabývá **první stupeň nastolování agendy**. **Druhý stupeň nastolování agendy** se pak zaměřuje na **přenos významnosti** tzv. **atributů**, které jsou vlastnostmi výše uvedených objektů – výzkumník se zde zaměřuje na to, jaké atributy dostávají přednost. Rozdíl mezi prvním a druhým stupněm lze popsat také tak, že zatímco u prvního stupně sledujeme, „o čem“ mají lidé přemýšlet, u druhého sledujeme, „jak“ o tom mají přemýšlet (Tabery 2008, 28–29).

Rámcům rozumí teorie nastolování agendy tak, že jde o „organizační principy, které jsou sociálně sdílené a trvalé v čase“ a „které fungují symbolicky“ s cílem významně strukturovat sociální svět (Reese 2003, 11, podle Tabery 2008, 31). **Rámcování** (*framing*) je pak komplexní proces, jehož prostřednictvím se témata dostávají do popředí (nebo zapadávají). Oproti prvnímu a druhému stupni nastolování agendy se zde v daleko větší míře uplatňuje koncept moci a zkoumá se vnímání příjemců mediálního výstupu.

Vypíchnutí (*priming*) je procesem, který zaměřuje pozornost veřejnosti na určité téma, ale navíc sleduje, jak se toto téma a jeho podání stává základem pro hodnocení jiných objektů, resp. jejich atributů (Tabery 2008, 38). Upřesňuje tak vztah mezi mediální agendou a veřejným míněním.

¹⁵⁶ Pro detailnější výklad nastolování agendy v souvislostech lze doporučit publikaci *Agenda-setting: teoretické přístupy* (Škodová ed. 2008).

7.4 Možnosti jednoduché analýzy mediálních výstupů

Jak už bylo řečeno v úvodu, mediální výstupy mohou pro potřeby veřejněpolitického výzkumu velmi dobře posloužit pro základní orientaci v tématu, které nás zajímá. Mezi tímto „prozkoumáváním terénu“ a relativně robustními metodami analýzy, jež jsou představeny v kapitole 9 Kvantitativní a kvalitativní obsahová analýza a kapitole 10 Mediální data a kritická analýza diskurzu, je ale velký prostor, který lze využít na dílčí i komplexnější analýzy.

Jednou z možností je **analýza intenzity**,¹⁵⁷ s jakou se téma vyskytuje v mediálním, a tedy i veřejném prostoru. Jednoduše jde o popis toho, jak často se určité veřejněpolitické téma v médiích objevuje. Taková analýza může být zaměřena na sledování relativní intenzity určitého tématu v čase, může se ale soustředit i na relativní intenzitu výskytu tématu v rámci jednoho časového okamžiku. U těchto přístupů čeká výzkumníka rozhodování o tom, podle jakých klíčových slov bude evidovat počet výskytů, jaká média zvolí a zda pro něj bude relevantním místem výskytu klíčového slova celý mediální výstup nebo třeba jen titulky. Toto rozhodování by mělo být vedeno výzkumným cílem – pokud je analýza mediálních výstupů doplňková, lze zohlednit například jen titulky, pokud se o mediální analýzu významně opírá celý výzkum, musí být analýza detailnější.

V případě, že nás zajímá relativní **intenzita určitého tématu v určitém časovém období**, budeme se muset vypořádat s výzvou v podobě výběru zdrojových médií, který by měl být po celé období z důvodu srovnatelnosti totožný. To ale logicky dostává ze hry internetová média, jejichž počet od přelomu tisíciletí roste, a stejně tak je tento přístup limitující ve vztahu k nově vznikajícím tištěným médiím (v českém prostředí to při sledování delší časové plochy vyřazuje například Deník N, který vychází od roku 2018). Tyto limity nejsou nutně na závadu, ale je dobré je zohlednit.

Příkladem sledování intenzity výskytu tématu v čase může být opět ukázka z výzkumného zpracování sporu o domácí porody v Česku. Zde bylo potřeba podpořit argument dokládající, že domácí porody byly v prvních dvou dekádách, resp. do roku 2019, nejatraktivnějším tématem české mediální diskuze o zdravotní péči¹⁵⁸ (viz tabulka 7.1).

¹⁵⁷ Analýza intenzity ve smyslu, jak je zde popsána, není odborným termínem s pevnou nebo široce uznávanou definicí. Jde o praktické a arbitrární označení určitého analytického fenoménu.

¹⁵⁸ Pro podporu tohoto tvrzení bylo provedeno srovnání s tématem očkování. Srovnání je pochopitelně komplikované, protože jde o témata s rozdílnou mírou obecnosti a komplexity a kritéria posuzování nejsou nijak pevná; v tabulce 7.1 nicméně uvádíme

TABULKA 7.1: Mediální jednotky v televizi, rozhlasu a tištěných médiích, jejichž název obsahoval výrazy „domácí porod“, resp. „očkování“ + „rodič“ v letech 2000–2019

	2000–2004	2005–2009	2010–2014	2015–2019
počet mediálních jednotek, jejichž název obsahoval výraz „domácí porod“	12	42	235	165
počet mediálních jednotek, jejichž název obsahoval výrazy „očkování“ + „rodič“	33	34	29	73

270 | Zdroj: Hejzlarová a Durnová 2022, 152

Realizace druhé nastíněné varianty – **intenzity v daný okamžik** – již není příliš komplikovaná. „Časové snímky“ se nejvíce hodí ve chvíli, kdy je cílem výzkumníka argumentace, že v určitém časovém okamžiku (den, týden, měsíc) dané téma dominovalo mediálnímu prostoru (a tudíž vytlačovalo ostatní témata). Tento dílčí výzkumný krok pak spočívá v co nejpřesvědčivější kombinaci volby klíčových slov, médií a časového období.

Další možností je **analýza jevů, které nás výzkumně zajímají**. Nesleduje se zde jen samotný výskyt daného jevu, resp. jeho intenzita, ale i některé další charakteristiky. Jde o analýzu, která se svou povahou blíží kvantitativní obsahové analýze, ale je méně komplexní a nesvazují ji tak těsná pravidla. Její nevýhodou je pak to, že je její výsledek velmi jednoduchý a popisný a lze jej uplatnit ve chvíli, kdy má výzkum k dispozici silné teoretické zázemí. Dobrým příkladem takové analýzy může být dokumentace toho, kdo se k danému tématu vyjadřuje v médiích jako mluvčí, a to opět na případu domácích porodů¹⁵⁹ (Hejzlarová a Durnová 2022). Velmi užitečný je tento typ analýzy také ve chvíli, kdy pracujeme s jasnou teoreticko-analytickou

kumulované počty mediálních jednotek podle Newton Media Search (televize, rozhlas, tištěná média), jejichž název obsahoval spojení „domácí porod“, resp. „očkování“ + „rodič“ v jednotlivých pětiletkách pro nás relevantního období. Argument pochopitelně není příliš silný – velmi záleží na volbě klíčových slov.

159 Z celkově analyzovaných 625 článků, z nichž ve 448 hovoří nějaký aktér, byl ve čtvrtině případů jediným mluvčím právě lékař a v další čtvrtině byl jedním z více mluvčích, kteří se k problematice domácího porodu vyjadřovali. Celkově tedy lékař dostává slovo skoro v každém druhém mediálním výstupu, ve kterém vznikne prostor pro mluvčího. Dominance lékařů v mediální diskusi znamená mimo jiné to, že jejím výchozím bodem jsou hodnoty bezpečí a expertízy.

oporou, jakou je třeba teorie sociální konstrukce cílových populací (srov. příklad 7.5.1) nebo teorie tří proudů (srov. příklad 7.5.2).

Kromě těchto dvou možností existuje v praxi veřejněpolitického výzkumu celá řada dalších. Lze říci, že obecně není jedinou cestou najít dostatečně rigorózní metodu a tu pak aplikovat. Pokud to umožňuje kontext výzkumu a úloha, jakou v něm mediální analýza hraje, může být legitimní využít i méně komplikované a méně pracné metody. Na tom, jak metodu nazveme, nemusí tolik záležet – klíčový je její příslušný popis a soulad se zbytkem výzkumného přístupu a s ambicemi, které si výzkum jako celek klade.

| 271

7.5 Příklady využití mediální analýzy ve veřejněpolitickém zkoumání

Oba příklady, které v této části představí jejich autorky Magdalena Mouralová a Olga Angelovská, jsou charakteristické detailním popisem rozhodnutí, která výzkum ovlivnila. Velmi živě tak doplňují obecnější část kapitoly, kde bylo – možná častěji, než by bylo milé – zdůrazňováno, že vše záleží na kontextu.

7.5.1 Příklad analýzy mediálního obsahu na případu inkluze ve vzdělávání (Magdalena Mouralová)

K analýze mediálního obsahu jsem se dostala v rámci grantu „Komparativní výzkum cílových populací v České republice: záleží na obsahu veřejných politik?“, který jsme na katedře řešili v letech 2016–2018. Můj výzkum se věnoval vývoji české politiky cílící na žáky se speciálními vzdělávacími potřebami (dále SVP), na který jsem nahlížela optikou teoretického rámce sociální konstrukce cílových populací (dále též SKCP, detailněji o teoretickém rámci např. Schneider et al. 2014; Nekola, Hejzlarová a Kohoutek ed. 2020). SKCP zkoumá vztah mezi podobou politiky (designem) a charakterem populace, na niž cílí. Pro různé typy populací jsou využívány různé typy politik, které například různě nastavují benefity či restriktce, čímž je znovu konstruován obraz dané populace.

V případě žáků se SVP došlo k situaci, kdy byla novelou školského zákona z roku 2015 (zákon č. 82/2015 Sb.) politika redesignována a součástí této změny bylo i explicitní přerámování cílové populace v zákonném vymezení. Zjednodušeně řečeno se dřívější taxativní výčet možných znevýhodnění (např. tělesný hendicap,

specifická porucha učení apod.) nahradil obecným vymezením žáka se SVP jako každého žáka, který pro naplnění svého potenciálu potřebuje zvláštní podporu. Z hlediska teorie SKCP je to situace velmi zajímavá: předpokládá se, že takovýto redesign politiky by ve výsledku měl vést i ke změně ve vnímání oné cílové populace veřejností. Proto mě zajímalo, zda se nové vymezení populace žáků se SVP ukotvené v zákoně prosadí i ve veřejném prostoru reprezentovaném médií. Změna politiky navíc vyvolala na několik měsíců zvýšenou mediální pozornost včetně silné antikampaně deníku Blesk (viz obrázek 7.1). Z toho vyvstaly další teoreticky zajímavé otázky týkající se vztahu mezi pojetím cílové populace a silou mediálního zájmu či zabarvením mediálního obsahu.

Zkoumat mediální obraz politiky bylo tedy nasnadě – přinášelo to zejména možnost rozvinout teorii, ale navíc i pomoci rozklíčovat aktuální fenomén. Cíli mé analýzy tedy bylo popsat mediální obraz politiky společného vzdělávání, porovnat jej s legislativním vymezením a testovat platnost některých předpokladů teorie SKCP o konstrukci cílových populací. Konkrétně jsem se ptala na to, jaké cílové populace jsou v médiích s politikou spojovány, zda dochází

OBRAZEK 7.1: Logo kampaně deníku Blesk „Stop škodlivé inkluzi“

Zdroj: Blesk.cz 2016 (přetištěno se svolením)

k fragmentaci cílové populace žáků se SVP a které subpopulace jsou případně vyčleňovány, v jakých kontextech k tomuto rozdělování a vyčleňování dochází a jak je mediální obraz ovlivněn silou mediální pozornosti.

Pro stanovení hypotéz a následně kategorií a kódů pro mě byla určující teoretická opora v SKCP.

Za prvé je populace žáků se SVP velmi heterogenní skupinou, která zahrnuje mnoho subpopulací, lišících se mezi sebou řadou charakteristik včetně moci a konstrukce. Teorie SKCP předpokládá, že politiky jsou designovány různě pro různě konstruované a různě mocné cílové populace. U komplexní politiky složené z různých prvků, jakou politika společného vzdělávání je, by zároveň mohlo docházet k vyčleňování různých subpopulací a jejich propojování s různými prvky designu, i když tato propojení nejsou obsažena v legislativním rámci. Může se tak dít jak v rovině rétorické, kdy je to součástí strategie prosazení politiky, tak v implementační fázi. Tento aspekt SKCP, tj. důraz na různé populace, mě vedl k rozhodnutí zaměřit se na výskyt různých populací a subpopulací v médiích a kontexty, v jakých se objevují.

Za druhé je součástí změny designu politiky pokus o změnu konstrukce skupiny ze strany tvůrců politiky. Posun definice cílové populace od taxativně vymezených skupin žáků se SVP ke všem žákům je explicitně uveden v důvodové zprávě k návrhu zákona a převládá v rétorice předkladatelů, tvůrců politik (MŠMT, včetně ministrů školství Chládko a Valachové). Nová definice cílové populace ale nemá oporu v široce sdíleném obrazu, nevychází ze všeobecného společenského vnímání populace, ale je definicí expertní. V teorii SKCP je taková situace zahrnuta jako jedna z možností změny politiky (*policy change*), která umožňuje řešit nespravedlivé nastavení plynoucí ze vzájemného utvrzování sociální konstrukce a designu politiky (Ingram et al. 2007). Tento aspekt mě vedl ke sledování výskytu široké definice cílové populace jako všech žáků. Podpořilo to i sledování časové dimenze, kdy jsem období rozčlenila podle fází *policy* cyklu.

Za třetí, Schneiderová a Ingramová (1997) upozorňují, že expertní design politiky se snáze prosadí v situaci, kdy se o dané politice a konstrukci cílové populace příliš nemluví. Jakmile se na politiku upne pozornost veřejnosti, rozhoří se boj o politické body, který akcentuje široce rozšířené konstrukce cílových skupin. Pokud by platil předpoklad SKCP, pak by v období zvýšeného mediálního zájmu měla expertní (široká) definice žáků se SVP ustupovat před definicemi laickými, které byly ve společnosti více rozšířeny, při-

padně prosazovány různými zájmovými skupinami vzniklými kolem dílčích či vzdálených populací.

Z uvedených předpokladů vycházely následující hypotézy:

Obraz cílové populace se liší v době zvýšeného mediálního zájmu a mimo něj.

- V době zvýšeného mediálního zájmu je méně častý výskyt expertní definice cílové populace (všichni žáci).
- V době zvýšeného mediálního zájmu dochází k častějšímu vyčleňování subpopulací žáků se SVP, které se liší mocí nebo konstrukcí.
- V době zvýšeného mediálního zájmu dostávají větší prostor vzdálené populace disponující vyšší mocí (profesionálové, rodiče, žáci bez SVP).

274 |

Články s různým vyzněním akcentují různé cílové populace.

- Proinkluzivně laděné články spíše využívají expertní vymezení cílové populace jako všech žáků než články protiinkluzivně laděné.
- Protiinkluzivně laděné články více zdůrazňují populaci žáků bez SVP jako populaci, která je politikou zatížena.
- Protiinkluzivně laděné články více zdůrazňují populaci profesionálů jako populaci, která je politikou zatížena.
- Proinkluzivně a protiinkluzivně laděné články vyčleňují jiné subpopulace žáků se SVP.

Věděla jsem tedy, co chci zjistit, a teď šlo o to vybrat konkrétní postup, jak to provést.

Z logiky výzkumných otázek a hypotéz celkem jasně plynulo, že jednotkou analýzy (případem) bude jeden mediální výstup (článek) a o žádné jiné variantě jsem ani neuvažovala.

Více pozornosti jsem věnovala způsobu tvorby korpusu, kde jsem řešila několik otázek: (i) Jaká média zařadit? (ii) Jaký časový úsek zvolit? (iii) Jaká klíčová slova při výběru používat?

V mém rozhodování přitom hrála roli věcná smysluplnost a obhajitelnost postupu, do hry ale vstoupilo i kritérium realizovatelnosti, neboť jsem analýzu plánovala provádět sama. V neposlední řadě byly volby ovlivněny i zvyklostmi v oboru a související osobní zkušeností mojí i dalších kolegů v projektovém týmu. Pracovala jsem tedy s databází Newton Media Search, která nabízí opravdu široké spektrum médií. Nakonec jsem se rozhodla jen pro práci se třemi nejčtenějšími plošnými tištěnými deníky, kterými byly v da-

ném období Blesk, MF Dnes a Právo. Kromě objektivního kritéria čtenosti mi výběr dával smysl z hlediska různorodosti médií (bulvární Blesk, spíše pravicový MF Dnes a levicové Právo). Tato volba byla zároveň jasně ohraničená a bylo reálné, že analýzu zvládnou udělat sama. Nějakou dobu jsem uvažovala ještě o zařazení Lidových a Hospodářských novin, kde mě lákalo rozšíření palety z hlediska politické orientace, nicméně to by již neplatilo kritérium čtenosti, a nakonec na ně ani nezbyly kapacity (články z těchto médií jsem vygenerovala a mám frekvence pro různá období, ale nikdy nedošlo k jejich kódování). O výběru médií jsme diskutovali v rámci širšího výzkumného týmu projektu a tato volba nám přišla funkční a odpovídající zvyklostem. S odstupem ale kriticky přiznávám, že nezařazení online mutací a audiovizuálních médií bylo možná dáno i nezkušeností a obavami, než že by mělo nějaký racionální základ. Časové omezení bylo vcelku přirozeně dáno působením vlády Bohuslava Sobotky (tj. roky 2014–2017), kdy došlo k přípravě, schválení i zahájení platnosti a účinnosti „inkluzivní“ novely školského zákona. Pro vyhledávání jsem využila klíčových slov „společn* vzděláván*“ OR „inkluzivn* vzděláván*“ OR („inkluz*“ AND „škol*“).

Očištění datového souboru proběhlo dvoukolově. Nejprve probíhalo čištění jen na základě názvů a byly vyřazeny zdvojené články – zde bylo významné rozhodnutí vůbec nepracovat s regionálními mutacemi periodik, ve kterých se texty opravdu hodně opakovaly. V druhém kole čištění jsem již texty zběžně četla a vyřazovala články, které se nevěnovaly inkluzivnímu/společnému vzdělávání a klíčová slova byla užitá v jiné souvislosti. Do analýzy pak nebyly zahrnuty ani články, v nichž se sice inkluzivní/společné vzdělávání zmiňovalo, ale jen okrajově, tj. klíčové slovo se v textu objevilo jen jednou a téma nebylo předmětem článku (typicky se jednalo o výčet různých politik a opatření v souvislosti se shrnutím aktivit vlády či ministra, se státním rozpočtem apod.).

Dataset po vyčištění obsahoval celkem 296 článků, které jsem přečetla a kódovala do záznamového listu v Excelu. Sledované kategorie jsem určovala z velké části deduktivně, vyplývaly z teorie a výzkumných otázek. Kódování trvalo řádově vyšší desítky hodin a probíhalo vícekolově: nejprve jsem okódovala asi 20 % článků a byla jsem přitom otevřená úpravám kódů i kategorií. Tj. rozšiřovala jsem a upravovala kódovací knihu, pokud jsem narazila na jev, který byl zajímavý z hlediska teoretického ukotvení a stanovených výzkumných otázek. Tuto fázi jsem ukončila ve chvíli, kdy se již seznam kódů nerozšiřoval. V druhém kole jsem již kódovala s využitím vzniklé kódovací knihy. Opětovně jsem kódovala i oněch

20 % článků, s nimiž jsem pracovala v prvním kole. Využitelnost kódů jsem ověřovala i zkušební analýzou a prezentací dat v rámci výzkumného týmu v době, kdy jsem měla okódovánu asi polovinu článků.

276 |

Ve finálním kódování jsem sledovala asi 20 proměnných. Kromě základních publikačních charakteristik (médiu, datum vydání, autor, výskyt na titulní stránce, rubrika) jsem sledovala také vyznění textu, kde jsem rozlišovala vyznění proinkluzivní, protiinkluzivní, neutrální a ambivalentní (poslední jmenovaný kód je příkladem kódu přidaného až na základě zkušební kódování; s jeho pomocí jsem rozlišovala texty nehodnotící, tj. neutrální, a texty přinášející hodnotící soudy z obou stran). Klíčové proměnné zachycovaly vymezení cílové populace v článku. Jednak mě zajímalo, zda se vůbec nějaká cílová populace v článku vyskytuje (neobjevila se jen v 7 % článků). Dále jsem sledovala, které populace, na něž politika může dopadat, jsou v článku zmíněny (kromě žáků se SVP to mohli být též žáci bez SVP, všichni žáci, rodiče, učitelé, ředitelé, školy, asistenti, společnost jako celek a výjimečně i jiné populace, mezi nimiž se objevovaly např. „neziskovky“, „úřady“ či „sociálka“). Každé z potenciálních populací přitom odpovídala samostatná proměnná. Kromě toho jsem ještě detailněji sledovala skupinu žáků se SVP a vypisovala jsem přesné formulace, jak jsou tyto žáci označováni. I u této proměnné jsem pak informaci převedla do číselných kódů, které ale vznikly induktivně (kódování proběhlo dvoukolově) a ve výsledku jsem rozlišovala 15 kódů¹⁶⁰, při dalších analýzách jsem některé skupiny spojovala, nicméně jemné rozlišení mi pomohlo odhalit některé vzorce. Zároveň jsem ale pro další práci v záznamovém archu ponechala i otevřená pojmenování, která jsem pak využívala pro prokreslení při analýze a prezentaci zjištění. Podobně jsem zaznamenávala v textech zmiňovaná opatření a dopady politik na cílové populace, s nimiž jsem pak pracovala v kvalitativní části analýzy. Detailněji jsem kodovala titulky článků, kde jsem kromě pojmenování cílové populace zachycovala i emocionálně zabarvené výrazy, interpunkční znaménka či konkrétní aktéry (jména osob). Nakonec jsem ale z těchto proměnných využila jen pojmenování cílové populace v titulku, které mě zajímalo

160 Užité kódy byly: SVP obecně; obecně postižení, handicap; tělesný handicap; mentální handicap; smyslový handicap; poruchy učení; poruchy chování; sociální znevýhodnění; cizinci a odlišný mateřský jazyk; nadání; romský původ; zdravotní znevýhodnění obecně; nemoc; porucha autistického spektra; problémovost bez specifikace.

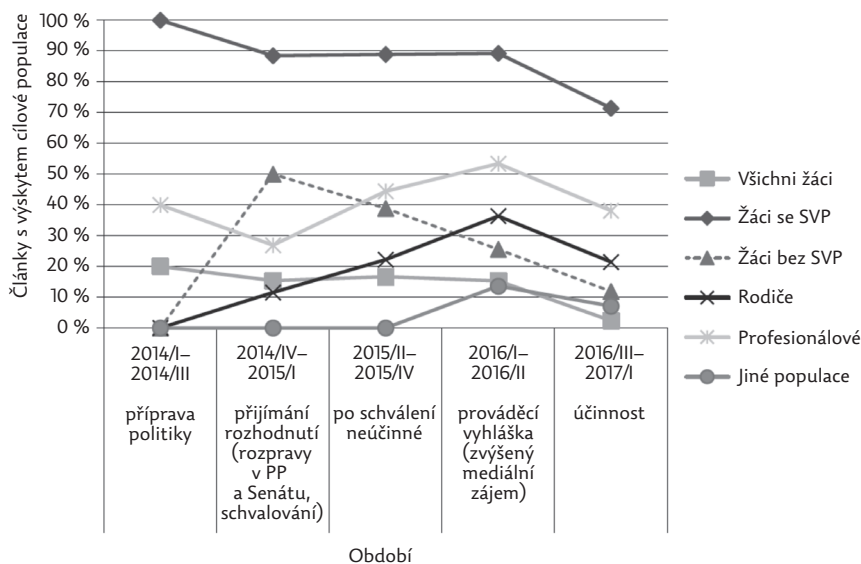
jako identifikace hlavní cílové populace (většina článků se v textu věnovala více populacím) a také pro svou mobilizační roli.

Kódování probíhalo jen v jednom člověku a bez kontroly spolehlivosti, což zpětně považují za slabinu výzkumu. Z hlediska etického neměl výzkumný design žádná omezení a úskalí, neboť využíval veřejných a publikovaných dat.

Pro analýzu kvantitativních proměnných jsem využila základní popisné statistiky a dvojrozměrné třídění, přičemž jsem porovnávala relativní četnost různých cílových populací v různých etapách sledovaného období korespondujících s fázemi policy cyklu a také v článcích s různým zabarvením. Rozdíly mezi skupinami byly testovány testem dobré shody (Pearsonův chí-kvadrát test) na 5% hladině významnosti.¹⁶¹ Výstupy byly prezentovány ve formě komentovaných tabulek a grafů. Pro představu uvádím graf 7.1, v němž lze pozorovat nárůst výskytu sekundárních cílových populací (rodiče, profesionálové, jiné populace) v době zvýšeného mediálního zájmu a také postupné mizení původní expertní definice cílové populace, což potvrzuje očekávání teorie SKCP.

| 277

GRAF 7.1: Zastoupení cílových populací v článcích z různých období procesu tvorby a realizace politiky společného vzdělávání

Zdroj: Mouralová 2020, 281

161 Kompletní výsledky testování hypotéz jsou k dispozici v kapitole Žáci se speciálními vzdělávacími potřebami jako cílová populace vzdělávacích politik a jejich zobrazování v médiích (Mouralová 2020).

V druhé části analýzy jsem odpovídala na otázku týkající se kontextu výskytu různých populací. Zde jsem využila řízenou kvalitativní obsahovou analýzu (Hsieh a Shannon 2005), která zdůrazňuje teoretický základ pro deduktivně tvořené kategorie. Pracovala jsem s otevřenými kódy (výpisky formulací v excelové tabulce), přičemž jsem zjišťovala možné obsahy a jejich vztahy, ale nezajímala mě jejich četnost. Opět jsem uplatňovala optiku SKCP, takže jsem obsahy třídila do skupin a například sledovala, o jakých dopadech (zda to jsou spíše benefity nebo zátěže) se píše v souvislosti s různými cílovými populacemi a jak to souvisí s vyzněním článku. Prakticky to vypadalo tak, že jsem postupně procházela řádky záznamového listu (excelové tabulky) a zapisovala si do matice kombinace, které se v člancích objevují, případně doplňovala konkrétní náplně a formulace k již zaznamenaným kombinacím. Výsledkem byly čtyři kategorie dopadů na populace – satisfakce jako oprávněný benefit, uzurpování jako neoprávněný benefit a závazek jako legitimní zátěž a příkoří jako nelegitimní zátěž (viz tabulka 7.2). Analýza mediálních výstupů tak ukázala, že různá sociální konstrukce se nepojí jen se skupinami příjemců politik (v termínech teorie SKCP s cílovými populacemi), ale i s jednotlivými benefity a zátěžemi. To je spolu s rozdělováním populace do různě konstruovaných skupin jednou ze společenských reakcí na situaci, kdy je politika designována shora a v rozporu se sociální konstrukcí. K tomu dochází ve střeoevropském kontextu častěji než v tom americkém, ať už je to kvůli komunistické minulosti a odcizení státu od lidí, nebo kvůli začlenění do evropských struktur. V každém případě to lze považovat za příspěvek k aktualizaci teorie SKCP při jejím rozšiřování mimo Spojené státy, kde přístup vznikl.

TABULKA 7.2: Mediální obraz přínosů a zátěží u různých cílových populací

	Profituje (přínos)	Je zatížen (zátěž)
Oprávněné (pozitivně nebo neutrálně vnímáno, zastánci politiky)	Satisfakce Všichni žáci <ul style="list-style-type: none"> individualizace přístupu, výchova k toleranci Žáci se SVP <ul style="list-style-type: none"> vyšší šance na uplatnění, začlenění do společnosti Rodiče, kteří chtějí mít své dítě se SVP v běžné škole <ul style="list-style-type: none"> snazší realizace preferencí, záruka Základní školy, které (už) integrují <ul style="list-style-type: none"> jistota financí, jasná pravidla Asistenti <ul style="list-style-type: none"> nárůst pracovních příležitostí, vyšší odměna Společnost <ul style="list-style-type: none"> lidská práva, humanizace 	Závazek Ředitelé <ul style="list-style-type: none"> administrativa, ztráta rozhodovací moci Kraje <ul style="list-style-type: none"> povinnost zajistit finance, administrativa Poradny <ul style="list-style-type: none"> zvýšení objemu práce Učitelé <ul style="list-style-type: none"> náročnější práce – individualizovaný přístup k žákům)
	Neoprávněné (negativně vnímáno, odpůrci politiky)	Uchvácení Neziskové organizace, lidskoprávní lobby <ul style="list-style-type: none"> finance – prodej know-how ve formě školení, poradenství, analýz Úřady, poradny, OSPOD <ul style="list-style-type: none"> nepřiměřený vliv, rozhodování o dětech proti vůli rodičů Soukromé školy, výběrové školy <ul style="list-style-type: none"> finance – příliv žáků utíkajících ze základních škol Rodiče, kteří chtějí mít své dítě se SVP v běžné škole <ul style="list-style-type: none"> prosazení svého zájmu na úkor jiných Žáci se SVP <ul style="list-style-type: none"> prosazení potřeb na úkor jiných

Zdroj: Mouralová 2020, 287, upraveno

7.5.2 Příklad mediální analýzy v oblasti zdravotní politiky (Olga Angelovská)

280 |

Mediální analýzu mám obecně v oblibě ze dvou důvodů. Za prvé se v médiích odráží hlavní události, ať už jde o dění v politické aréně (např. schvalování zákonů), nebo ve veřejném prostoru (např. protesty proti chystané legislativě). Za druhé média odrážejí vytvářené rámce k dané problematice, a navíc velmi často lze identifikovat i jejich viditelné nositele. Mediální analýzu jsem využila i ve své disertační práci (Angelovská 2021), v níž jsem se zaměřila na změnu organizačně-právní formy nemocnic optikou teorie tří proudů (*multiple stream framework*, dále MSF). Jde o koncept vysvětlující tvorbu politiky pomocí metafory tří nezávislých proudů (proud problémů, veřejných politik a politiky), jejichž vhodným propojením v okně příležitostí může dojít ke změně politiky. O úspěšné propojení všech tří proudů se snaží promotéři veřejných politik, kteří mají zájem na dané změně (Herweg 2017). Jak je typické pro studie zaměřené na MSF (Jones et al. 2016; Rawat a Morris 2016), zvolila jsem kvalitativní přístup. Využila jsem výzkumný design diachronní případové studie, což je typ longitudinální studie, kdy jsou sledovány změny a vývoj studovaného případu v různých časových okamžicích (Gerring 2017; Yin et al. 2018). Cílem bylo získat podrobný vhled do procesů, které hrály roli při snaze o vznik nové organizačně-právní formy nemocnic. Nemocnice do té doby fungovaly v podobě právní formy příspěvkové organizace, která se ale v novém miléniu začala ukazovat jako zastaralá a pro řízení nemocnice příliš těžkopádná a byrokratická, s dopady do účetní a daňové oblasti. Sledovala jsem dvě snahy o změnu, z nichž úspěšná byla pouze jedna. Šlo o výsledek úsilí v období 2002 až 2006, které vedlo ke schválení nové organizační formy v podobě veřejných neziskových institucionálních zdravotnických zařízení. Druhým sledovaným případem pak byla neúspěšná snaha o změnu organizačně-právní formy nemocnic na univerzitní nemocnice v letech 2014 až 2017.

Ve svém výzkumu jsem se zaměřila na širší kontextuální změny, které ohrožovaly fungování „starých“ institucí, tedy nemocnic fungujících jako příspěvkové organizace poskytující zdravotní péči financovanou ze systému zdravotního pojištění, a zároveň na motivaci rozhodovatelů řešit nepříznivou situaci novým typem instituce. Práce si proto kladla za cíl vysvětlit, co vedlo k odlišným výsledkům snah o změny organizačně-právního uspořádání nemocnic v letech 2006 a 2017. Položila jsme si hlavní výzkumnou

otázku „Proč došlo v oblasti institucionálního nastavení nemocniční péče jen k inkrementálním změnám, a ne ke strukturálním změnám?“ a dále vedlejší výzkumné otázky „Jaké rozdíly lze identifikovat ve způsobech nastolování agendy ve sledovaných obdobích?“, „Ve kterých proudech se ve sledovaných obdobích otevírala okna příležitostí a proč?“, „V čem se lišily způsoby propojení proudů ve fázi nastolování agendy a fázi rozhodování?“, „K jakým změnám došlo ve složení a přístupu aktérů?“

Pozornost jsem v obou zkoumaných případech soustředila na nastolování agendy a na fázi rozhodování a podle použité teorie jsem se zaměřila na příslušné indikátory. Ty vycházely z MSF tak, jak je definuje Herweg (2017). V rámci proudu problémů jsem pracovala jak s indikátorem získání pozornosti, tak s interpretací problému (zadlužení nemocnic, riziko privatizace, dvojkolejnost sektoru zdravotnictví a vzdělávání v případě fakultních nemocnic). Promotéři veřejných politik byli identifikováni na základě jejich snah o upoutání pozornosti na daný problém nebo snah o změnu rámování. V proudu politiky jsem se zaměřila na strany a zájmové skupiny. V proudu veřejných politik hraje roli odborná komunita a její interakce, které vedou k vytváření různých návrhů a alternativ. V tomto proudu propagují promotéři veřejných politik své nápady v rámci politiky a odborné komunity, aby získali podporu pro své alternativy.

Původně jsem předpokládala, že stěžejní výzkumnou metodou budou v mé disertaci rozhovory a mediální analýza výsledky rozhovorů pouze doplní. Přesto jsem první „náštel“ mediální analýzy vyzkoušela ještě před rozhovory. Tato první mediální analýza byla jakýmsi pilotem ke zjištění, s kolika články mohu počítat i jaká pro mě relevantní témata se v médiích objevují. Zkoušela jsem vyhledávání různých výrazů a postupně je upřesňovala na základě získaných výstupů. Zde jsem zohledňovala relevanci i počet. Osvědčilo se mi zkontrolovat agregované výstupy, které Newton Media Search nabízí. Zároveň jsem sondažovala, jací aktéři by byli vhodní pro oslovení k rozhovorům. Pozornost jsem zaměřila na aktéry, kteří se často v médiích k problematice vyjadřovali nebo byli médií či jinými aktéry často zmiňováni. Pandemie covidu-19 nicméně můj původní záměr výrazně změnila. Potenciální respondenti pro rozhovory byli z oblasti zdravotnictví, a protože v té době řešili praktickou politiku, neměli čas na výzkumné rozhovory. Tím se mediální analýza stala hlavní metodou mé práce.

Na začátku mediální analýzy bylo zapotřebí si ujasnit KDY, KDE a CO. Výběr sledovaného časového úseku, tzn. KDY, vycházel z MSF

a z cíle komparace dvou časových období. Sledovala jsem periodika z pětiletého období od ledna 2002 do května 2006 a čtyřletého období od ledna 2014 a do června 2017. Začátek časového úseku byl dán krystalizací problému, která se více méně kryla s výsledkem voleb. Konec byl určen ukončením, ať už úspěšným či neúspěšným, rozhodovací fáze.

Základní „KDE hledat“ se nabízelo v obecné rovině samo, a i díky dobrým předchozím zkušenostem jsem zvolila Newton Media Search. Dále bylo potřeba zvolit konkrétní periodika. Vybrala jsem čtyři nejsledovanější televize, jediné celostátní rádio nabízející publicistiku a tři nejčtenější publicistické servery. Při výběru jsem vycházela z publikovaných výsledků o čtenosti a sledovanosti v obou obdobích a vybrala média s celostátní působností. Daný výběr jsem zachovala stejný pro obě období. Čtenost v posledních letech je možné poměrně jednoduše dohledat ve zprávách Unie vydavatelů (Unie vydavatelů 2015). Problematické bylo dohledat čtenost na začátku milénia. Nakonec jsem vycházela z grafu ČTK, který pokrýval čtenost v tomto období (ČTK 2003). U tištěných periodik byla nejvíce konzistentní situace ve čtenosti celostátních deníků na prvních třech místech, kde se v roce 2003 i 2015 držely Blesk, MF Dnes a Právo. Do analýzy byly zahrnuty i deníky Lidové noviny a Hospodářské noviny, které se pohybovaly ve čtenosti v průběhu let na páté až sedmé pozici. Deník Sport byl vzhledem ke svému zaměření z analýzy vynechán. Dále jsem vybrala nejčtenější celostátní týdeníky (Reflex a Respekt) a jeden ekonomický časopis (Forbes), ve kterém se ale ve sledovaném období objevilo téma pouze jednou. Protože šlo o rozhovor s ministrem zdravotnictví, do analýzy jsem ho zařadila.

V případě zdravotnických časopisů se mi nepodařilo dohledat informace o jejich čtenosti. Pro analýzu jsem vybrala takové, u kterých existoval předpoklad, že se téma organizačně-právní formy nemocnic objeví alespoň okrajově. Pokud v periodikách nebyl k tématu publikován žádný článek, z analýzy jsem celé periodikum vyřadila (šlo např. o Praktického lékaře). Hlavním zdrojem mediálních zpráv z odborných zdravotnických periodik byla paradoxně taková, která začala vycházet až ke konci prvního sledovaného období, konkrétně Medical Tribune, který vychází od roku 2005, a časopis České lékařské komory TEMPUS Medicorum, který začal vycházet až v roce 2006. Přesto v těchto dvou byly publikovány čtyři pětiny pro mne relevantního obsahu ze zdravotnických periodik. Napomohl tomu i fakt, že obecně v těchto dvou letech byla i celková četnost článků k mému tématu nejvyšší.

Oříškem obvykle zůstává CO, tedy jak dobře definovat dotaz v databázi. Mým tématem byla organizačně-právní forma nemocnic, ale při zadání jednoduchého dotazu „nemocnice“ databáze nabízí i jakékoliv zmínky, kdy byl někdo hospitalizován či kdy byla budova nemocnice opravována. Nejprve jsem zkoušela vyhledávat termín „nezisková nemocnice“, což mi předchází tisíce výsledků výrazně zúžilo a zároveň šlo o termín, kterým novináři často nahrazovali delší, i když přesnější, názvy nové právní formy nemocnic. Velmi brzo jsem však zjistila, že zúžení bylo až příliš úspěšné a celá řada relevantních zpráv se do výběru nepropracovala. Dalším zádrhelem se ukázala různorodá terminologie během sledovaných let. Novináři v průběhu let obecně používali termín „nezisková nemocnice“, ale relevantními pro můj výzkum byly přesnější termíny jako „veřejné neziskové nemocnice“ či v druhém sledovaném období při změně *policy* „univerzitní nemocnice“. Protože jsem v médiích sledovala i konkurenční rámce, potřebovala jsem zmapovat i rámování příspěvkových nemocnic.

| 283

Ve výsledku jsem tedy záznamy v databázi Newton IT identifikovala na základě dotazu „nezisková nemocnice“~10 OR „nemocnice příspěvková“~10 OR „nemocnice veřejná“~10 OR „nemocnice univerzitní“~10. Slovo nemocnice mělo být od druhého výrazu vzdáleno maximálně deset slov. Získaných necelých osm tisíc článků mě nevyděsilo, protože jsem schopna číst relativně rychle a velkou část článků lze vyčistit po přečtení názvu či několika úvodních vět, kdy je zřejmé, že se vztahují k jinému tématu. Tomu napomáhá i zvýraznění vyhledávaných slov v textu, které Newton IT nabízí, a čtenář pak má možnost text „prolétnout“ a rychleji odhalit, zda je článek relevantní. V mém případě jsem vyřadila všechny články, ve kterých byly nemocnice uvedeny v jiné než zkoumané souvislosti (např. „byla zahájena výstavba univerzitní nemocnice“). Dále jsem vyřadila články informativního charakteru, které opakovaly stejnou zprávu (např. „dnes se sejde poslanecká sněmovna k návrhu zákona o neziskových nemocnicích“) a obdobně byly vyřazeny články s identickým sdělením, obvykle vydané ČTK (např. „včera prezident podepsal zákon o neziskových nemocnicích“), které periodika často přebírala s minimálními úpravami. V obou případech jsem do analýzy zařadila pouze jeden článek, a pokud to bylo možné určit, šlo o ten, který byl zveřejněn jako první. Vyřazení se vyhnuly ty články, které krom předchozího nabízely další informaci jako například vyjádření některého z aktérů (např. „na včerejší podpis zákona o neziskových nemocnicích prezidentem reagovali hejtmani prohlášením, že se odvolají k Ústavnímu soudu“). Prvotních

7 759 článků jsem takto zúžila na 2 087, které jsem už analyzovala. V samotném textu disertační práce jsem pak citovala ze 151 zdrojů (srov. tabulka 7.3).

TABULKA 7.3: Počty analyzovaných článků

	ROK	NALEZENÉ ČLÁNKY, REPORTÁŽE	ANALYZOVANÉ ČLÁNKY, REPORTÁŽE
Případ první	2002	477	33
2002–2006	2003	775	107
Zákon o veřejných neziskových ústavních zdravotnických zařízeních	2004	967	315
	2005	1221	548
	2006	1526	773
<i>Celkem případ první</i>		4966	1776
Případ druhý	2014	685	51
2014–2017	2015	659	63
Zákon o univerzitních nemocnicích	2016	633	64
	2017	816	133
<i>Celkem případ druhý</i>		2793	311
<i>Celkem oba případy</i>		7759	2087

Zdroj: Angelovská

Články jsem z Newton Media Search exportovala do pdf souborů podle let a zároveň do excelové tabulky, což mi ulehčilo práci s přepisováním základních údajů o konkrétních článcích. Obojí jsem měla v různých souborech podle jednotlivých zkoumaných let. Protože databáze mi neumožnila export více než 500 článků najednou, měla jsem dva ročníky (2005 a 2006) vždy ve dvou souborech. Pdf soubory jsem si pro čtení vytiskla, protože upřednostňuji čtení „z papíru“.

Data byla získána prostřednictvím obsahové a tematické analýzy médií. Ve vytištěných zdrojích jsem si barevně podtrhávala sledované indikátory. V první řadě šlo o samotné téma změny organizačně-právní formy nemocnic a jeho rámování (např. zdůrazňování zadlužení nemocnic, rizika privatizace, dvojkolejnosti sektoru zdravotnictví a vzdělávání v případě fakultních nemocnic, negativní rámování změny organizačně-právní formy nemocnic). Dále jsem identifikovala promotéry veřejných politik na základě jejich snah o upoutání pozornosti na daný problém nebo snah o změnu rámování, a stejně tak politické strany a zájmové skupiny. Poslední analyzovanou oblastí byla odborná komunita, její interakce a různé

návrhy a alternativy. Každý indikátor měl přiřazenou svou barvu, takže ve výsledku vytištěné články vypadaly jako po zásahu pastelkami od dětí z mateřské školky, na druhou stranu, pokud jsem chtěla zpětně zkontrolovat například zmiňované aktéry, mohla jsem se zaměřit už jen na modrou barvu a rychle články „projet“. Zjištěné údaje jsem zanášela do excelové tabulky, kam jsem si zaznamenávala aktéry, témata a jejich vyznění (pozitivní, neutrální či negativní), policy (opět včetně jejího rámování) atd.

Samotná mediální analýza mi dle mého odhadu trvala celkem cca měsíc až měsíc a půl čistého času. Jde o hrubý odhad, protože jsem neměla možnost ji provádět v jednom časovém úseku a docházelo i k měsíčním prodlevám. Do odhadovaného času jsem nezapočítala asi týdenní zdržení, kdy jsem část textů musela analyzovat znovu. Texty jsem si sice s sebou vozila i na dovolenou či víkendy, ale to s sebou přineslo i jeden zádrhel, kdy se mi podařilo část analyzovaných textů ztratit. Předpokládám, že pokud má výzkumník možnost analyzovat text v jednom nepřerušovaném časovém úseku, proces se zrychlí alespoň o třetinu. Na druhou stranu jsem nemusela ztrácet téměř žádný čas s výběrem databáze, neboť jsem díky předchozím zkušenostem s Newton Media Search nejen věděla, že to je relevantní zdroj dat, ale zároveň jsem se už v databázi orientovala, věděla, jak vyhledávat, ukládat výsledky apod.

Pro analýzu proudu veřejných politik a proudu politiky se stala mediální analýza doplňkovou metodou pro mapování prezentovaných hodnot v politické aréně, taktiky prosazování sledovaných návrhů nebo kampaně zájmových skupin. Naopak hlavní roli hrála mediální analýza při analýze proudu problémů a sledování, zda a jak se měnilo rámování problému. Díky ní jsem zmapovala proměnu rámování, a to následovně. V obou sledovaných případech byl problém nemocnic nejprve rámován jako jejich špatná ekonomická situace a až v průběhu času byl přerámován jako důsledek jejich nevhodné organizační formy, která si žádá změny. Zajímavé bylo opětovné využití rámce, který zdůrazňoval riziko privatizace nemocnic, i po deseti letech, kdy už toto riziko bylo výrazně nižší. Nicméně šlo o rámec, který se začátkem milénia osvědčil a ve společnosti rezonoval. Analýza médií mi také napomohla identifikovat nositele rámců. Zde se odráželo jejich hodnotové zaměření nebo jejich zainteresovat v řešení situace. Obecně byli zastánci privatizace nemocnic představitelé středo–pravého politického spektra, zatímco právní formu neziskových nemocnic prosazovali představitelé středo–levých politických stran. Osobně považuji mediální analýzu za přínosnou pro výzkum veřejných politik. Poskytuje nejen deskriptivní

popis událostí a politik, ale nabízí, byť částečně omezený, pohled do zákulisí politiky a umožňuje identifikovat základní rysy *politics*. Jako ideální vidím přístup kombinující mediální analýzy s dalším typem výzkumu (rozhovory, analýza statistických dat apod), čímž by se výsledky mediální analýzy alespoň částečně ověřily.

V případě této konkrétní analýzy jsem nemusela řešit žádný zvláštní etický problém.

7.6 Závěr

286 | Tato kapitola se snažila poskytnout základní přehled, jak o mediálních výstupech jako datech pro výzkum veřejné a sociální politiky přemýšlet, jak s nimi konkrétně pracovat a kde je hledat. Ambicí textu není v žádném ohledu suplovat odbornou literaturu v oblasti mediálních studií – její studium lze při soustředěnějším zájmu o mediální výstupy určitě doporučit.

Shrňme, že významnou výhodou mediálních výstupů je zejména jejich dostupnost a také – díky databázím – možnost systematického přístupu k nim. Dalším velkým kladem je jejich flexibilita, kdy lze mediální analýzu využít jako základ pro hlavní argument výzkumu, ale i jen okrajově, případně kdy lze mediální výstupy využít jen v rámci *desk research* pro základní orientaci ve výzkumném tématu. „Pružnost“ mediálních výstupů se projevuje v tom, že jimi lze za určitých okolností nahradit jiný druh dat (např. rozhovor, případně výzkum veřejného mínění). Tato flexibilita se ale může stát i nevýhodou, protože velikost vzorku a způsob práce s mediálními daty hodně záleží na kontextu výzkumu a neexistují pro ně pevná pravidla.

S využitím mediálních výstupů nejsou spojena žádná zvláštní etická dilemata.

V textu bylo použito vícero příkladů využití mediálních výstupů, na tomto místě uvedeme ještě dva.

Prvním je text Zasluhují si neformální pečující větší péči? Změny v sociální konstrukci neformálních pečujících a designu politiky dlouhodobé péče v ČR Karolíny Dobiášové a Miriam Kotrusové (2017). Autorky v něm mj. identifikují rámce vztahující se k neformálním pečujícím: neformální pečující jako neviditelná cílová skupina politiky dlouhodobé péče, neformální pečující jako samostatná cílová skupina politiky dlouhodobé péče a neformální pečující jako někdo, kdo šetrí výdaje státu a pečuje z lásky. Následně uvádějí frekvenci rámců v jednotlivých sledovaných letech období 2005–2016, rámce zevrubně popisují a dávají do vztahu k obecnějšímu teoretickému rámci.

Druhým příkladem je velmi inspirativní článek Jiřího Mertla Vše v rámci trhu, nic proti trhu, nic mimo trh: neoliberální devianti a dohled nad nimi skrze sociální pomoc (2016), který aplikuje kritickou diskurzivní analýzu a analýzu metafor na korpusu sestávajícím z mediální a obecně textové produkce ze strany politických představitelů a rozhovorů s příjemci sociální pomoci a sociálními pracovníky. Poté, co jsou v textu přesvědčivě představeny (teoreticky i na příkladech ze zahraničí) koncepty neoliberálního dohlížení spojeného s poskytováním sociálních dávek, je jejich využívání demonstrováno i na české praxi.

První příklad (stejně jako příklady Magdaleny Mouralové a Olgy Angelovské) ilustruje využití mediální analýzy v souvislosti s „velkou“ veřejněpolitickou teorií – sociální konstrukcí cílových populací a teorií tří proudů. Druhý příklad pak ukazuje, kam je možné při zpracovávání veřejněpolitických témat jít dál směrem k jejich sociologičtějším uchopením.

| 287

SHRNUTÍ KAPITOLY Mediální výstupy ve veřejněpolitickém výzkumu

Hlavní poselství

- Mediální výstupy se ve veřejněpolitickém výzkumu využívají často a mnoha různými způsoby.
- Výhody: široké možnosti využití, dostupnost dat, možnost systematického přístupu k datům díky databázím, mediální výstupy jako „časové snímky“ různých událostí.
- Nevýhody/výzvy: nutnost zohledňovat kontext, rozhodování o redukci datasetu.

Typy výzkumných problémů, pro které jsou data vhodná

- Orientace v problému.
- Sledování mediálního obrazu nějakého jevu nebo populace v okamžiku či čase.
- Výzkumné problémy, jejichž zpracování je spojeno s teorií sociální konstrukce cílových populací, teorií tří proudů, teorií přerušované rovnováhy a teorií nastolování agendy.

Příklady výzkumných otázek

- Jaké cílové populace jsou v médiích spojovány s politikou společného (inkluzivního) vzdělávání? Dochází k fragmentaci cílové populace žáků se SVP? Které subpopulace jsou vyčleňovány, v jakých kontextech k tomuto rozdělování a vyčleňování dochází a jak je jejich mediální obraz ovlivněn silou mediální pozornosti?

- Proč došlo v oblasti institucionálního nastavení nemocniční péče jen k inkrementálním změnám, a ne ke strukturálním změnám? Jaké rozdíly lze identifikovat ve způsobech nastolování agendy ve sledovaných obdobích? Ve kterých proudech se ve sledovaných obdobích otvírala okna příležitostí a proč? V čem se lišily způsoby propojení proudů ve fázi nastolování agendy a fázi rozhodování? K jakým změnám došlo ve složení a přístupu aktérů?

Typ dat či metody

- Data různého charakteru (texty, obrazy, audio- a audiovizuální záznamy) vytvářená pro jiný než výzkumný účel (typicky informování, přesvědčování).

Doporučená metodologická četba

- Seidlová, V. et al. 2019. Nevтіravé výzkumné přístupy. In *Metody výzkumu ve společenských vědách*, eds. H. Novotná, O. Špaček a M. Štovíčková Jantulová, 391–413. Praha: Fakulta humanitních studií UK.
- Sedláková, R. 2014. *Výzkum médií. Nejužívanější metody a techniky*. Praha: Grada.
- Trampota, T., Vojtěchovská, M. 2010. *Metody výzkumu médií*. Praha: Portál.

Doporučené praktické příklady využití dat nebo metody

- Kňapová, K. 2013. Obraz stávky dopravních odborů z června 2011 ve vysílání České televize. *Mediální studia* 4 (1): 93–107.
- Kupka, P. et al. 2018. Obchod s chudobou: obsahová analýza českých zpravodajských médií v období 2006–2017. *Středoevropské politické studie* 20 (2): 124–146.
- Vávra, J. et al. 2013. Obraz změn klimatu v českých denících v letech 1997–2010. *AUC Philosophica et Historica* (2): 9–33.

Zdroje

- Angelovská, O. 2021. *(Ne)úspěch změny organizačně právního uspořádání českých nemocnic*. Disertační práce. Univerzita Karlova, Praha.
- Baumgartner, F., Jones, B. 1993. *Agendas and Instability in American Politics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Blesk.cz. 2016. *Valachová sestavila inkluzivní tým. Má ale háček. Je tam i muž, který o tom neví* (online), 17. 3. 2016. <https://www.blesk.cz/clanek/zpravy-politika/381148/valachova-sestavila-inkluzivni-tym-ma-ale-hacek-je-tam-i-muz-ktery-o-tom-nevi.html>.

- Burdová, K. 2021. *Na zdraví? Alkohol a jeho obraz ve veřejnoprávní televizi*. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Praha.
- Burton, G., Jiráček, J. 2001. *Úvod do studia médií*. Brno: Barrister a Principal.
- Červenka, J. 2008. Veřejná agenda. In *Agenda-setting: teoretické přístupy*, ed. M. Škodová, 48–62. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Česká televize. 2022. *Sledovanost a data o vysílání* (online). www.ceskatelevize.cz/vse-o-ct/sledovanost-a-data-o-vysilani/grafy-divackeho-ohlasu-kolace/ (cit. 14. 10. 2022).
- ČTK. 2003. Náklad, prodej a počet celostátních deníků v ČR od roku 1996 (graf) (online). <http://multimedia.ctk.cz/grafika/document/8414189/10> (cit. 12. 5. 2017).
- Dobiášová, K., Kotrusová, M. 2017. Zaslouhují si neformální pečující větší péči? Změny v sociální konstrukci neformálních pečujících a designu politiky dlouhodobé péče v ČR. *Sociální práce* 6: 22–41.
- Frič, P. et al. 2021. *Stárneme strategicky? Stárnutí a příprava na něj* (online). https://ceses.cuni.cz/CESES-478-version1-starneme_strategicky_starnuti_a_priprava_na_nej.pdf (cit. 14. 10. 2022).
- Gerring, J. 2017. *Case Study Research. Principles and Practices*. 2. vyd. Cambridge: Cambridge University Press.
- Halada, J., Osvaldová, B. ed. 2017. *Slovník žurnalistiky: výklad pojmů a teorie oboru*. Praha: Karolinum.
- Havlíková, J. 2007. Věk v sociologické teorii: Perspektiva životního běhu. *Sociální studia* (1–2): 179–200.
- Hejzlarová, E. M., Durnová, A. 2022. Spor o domácí porod jako příklad aktivizace občanské sféry: koncept societalizace Jeffreyho Alexandera. *Sociologický časopis* 58 (2): 151–180.
- Herweg, N. 2017. *European Union Policy-Making. The Regulatory Shift in Natural Gas Market Policy*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Hsieh, H., Shannon, S. 2005. Three Approaches to Qualitative Content Analysis. *Qualitative Health Research* 15 (9): 1277–1288.
- Ingram, H., Schneider, A., de Leon, P. 2007. Social Construction and Policy Design. In *Theories of the Policy Process*, P. Sabatier, 93–126. New York: Routledge.
- Jelínková, M. 2020. Uprchlíci jako naše hranice: analýza diskurzu utváření současné azylové politiky České republiky. In *Česká veřejná politika optikou teorie sociální konstrukce cílových populací*, ed. M. Nekola, E. M. Hejzlarová a J. Kohoutek, 176–215. Praha: Karolinum.
- Jones, M. D. et al. 2016. A River Runs Through It: A Multiple Streams Meta-Review. *Policy Studies Journal* 44 (1): 13–36.
- Kalvas, F. 2008. Politická agenda. In *Agenda-setting: teoretické přístupy*, ed. M. Škodová, 63–73. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

- Kingdon, J. 1984. *Agendas, Alternatives, and Public Policies*. Boston: Little Brown.
- Kňapová, K. 2013. Obraz stávky dopravních odborů z června 2011 ve vysílání České televize. *Mediální studia/Media Studies* (1): 93–107.
- Kupka, P. et al. 2018. Obchod s chudobou: obsahová analýza českých zpravodajských médií v období 2006–2017. *Středoevropské politické studie* 20 (2): 124–146.
- Mertl, J. 2016. Vše v rámci trhu, nic proti trhu, nic mimo trh: neolibérální devianti a dohled nad nimi skrze sociální pomoc. *Sociologický časopis* 52 (2): 179–208.
- 290 | Muralová, M. 2020. Žáci se speciálními vzdělávacími potřebami jako cílová populace vzdělávacích politik a jejich zobrazování v médiích. In *Česká veřejná politika optikou teorie sociální konstrukce cílových populací*, ed. M. Nekola, E. M. Hejzlarová a J. Kohoutek, 251–295. Praha: Karolinum.
- Nekola, M., Hejzlarová E. M., Kohoutek, J. ed. 2020. *Česká veřejná politika optikou teorie sociální konstrukce cílových populací*. Praha: Karolinum.
- NetMonitor. 2022. *Veřejné výstupy od července 2017* (online). <https://www.netmonitor.cz/verejne-vystupy-od-cervence-2017-pouze-v-gar-https-rating-gemius-com-cz> (cit. 14. 10. 2022).
- Rawat, P., Morris, J. C. 2016. Kingdon's "Streams" Model at Thirty: Still Relevant in the 21st Century? *Politics* 44 (4): 608–638.
- Sedláková, R. 2014. *Výzkum médií. Nejužívanější metody a techniky*. Praha: Grada.
- Seidlová, V. et al. 2019. Nevítřravé výzkumné přístupy. In *Metody výzkumu ve společenských vědách*, eds. H. Novotná, O. Špaček a M. Štovičková Jantulová, 391–413. Praha: Fakulta humanitních studií UK.
- Schneider, A., Ingram, H. 1993. Social Construction of Target Populations: Implications for Politics and Policy. *The American Political Science Review* 87 (2): 334–347.
- Schneider, A., Ingram H. 1997. *Policy Design for Democracy*. Lawrence: University Press of Kansas.
- Schneider A., Ingram, H., de Leon, P. 2014. Democratic Policy Design: Social Construction of Target Populations. In *Theories of the Policy Process*, P. Sabatier, 105–149. New York: Routledge.
- Škodová, M. ed. 2008. *Agenda-setting: teoretické přístupy*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Tabery, P. 2008. První a druhý stupeň nastolování agendy (agenda-setting), rámcování (framing) a vypíchnutí (priming). In *Agenda-setting: teoretické přístupy*, ed. M. Škodová, 28–39. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

- Technologická agentura ČR. 2018–2021. *Zabezpečování na stáří v interakci státní správy a občanů* (online). <https://starfos.tacr.cz/cs/project/TL01000491> (cit. 14. 10. 2022).
- Trampota, T., Vojtěchovská, M. 2010. *Metody výzkumu médií*. Praha: Portál.
- Unie vydavatelů. 2015. *Media projekt 4. čtvrtletí 2014 a 1. čtvrtletí 2015* (online). http://www.unievydavatelu.cz/gallery/files/MP_4-1-2015-Prezentace_v04.pdf (cit. 15. 11. 2016).
- Unie vydavatelů. 2022a. *Ověřování nákladu tisku* (online). http://www.unievydavatelu.cz/cs/unie_vydavatelu/medialni_data/overovani_nakladu_tisku (cit. 14. 10. 2022).
- Unie vydavatelů. 2022b. *Media projekt – výzkum čtenosti* (online). www.unievydavatelu.cz/cs/unie_vydavatelu/medialni_data/vyzkum_ctenosti (cit. 14. 10. 2022). | 291
- Vávra, J. et al. 2013. *Obraz změn klimatu v českých denících v letech 1997–2010. AUC Philosophica et Historica (2): 9–33.*
- Yin, R. K. et al. 2018. *Case Study Research and Applications: Design and Methods*. 6. vyd. Los Angeles: SAGE.
- Zákon č. 82/2015 Sb., kterým se mění zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon), ve znění pozdějších předpisů, a některé další zákony.

Kapitola 8

SOCIÁLNÍ MÉDIA JAKO ZDROJ DAT PRO VEŘEJNĚPOLITICKÝ VÝZKUM¹⁶²

Magdalena Mouralová, Ema Hrešanová, Eva M. Hejzlarová

292 | Internet je zásobníkem bohatého a snadno přístupného materiálu, který může být využit jako data pro sociálněvědní výzkum (srov. Hladík a kol. 2022). I přes svou viditelnost a dostupnost je toto využití ve veřejné politice zatím dosti opatrné a panuje kolem něj řada nejasností a otázek. V této kapitole se pokusíme alespoň některé z otázek zodpovědět a obavy rozptýlit tím, že shrneme a zpřehledníme různorodou praxi a nastíníme analytické možnosti i úskalí práce s těmito daty. Pozornost zaměříme zejména na oblast tzv. **sociálních médií**, které chápeme jako **digitální platformy, jež umožňují lidem sdružovat se, komunikovat a vytvářet, upravovat, sdílet a hodnotit informace** (srov. Švelch a Vochocová 2015; Leonardi et al. 2013). Mezi sociální média v tomto textu řadíme internetové sociální sítě jako Facebook, Twitter¹⁶³, Instagram apod., které jsou založeny na vytváření vztahů mezi uživateli a sdílení obsahu mezi nimi, ale také služby na sdílení audio/vizuálního obsahu jako YouTube, tematická diskuzní fóra, diskuzní sekce na webech organizací, diskuze pod články, blogy ad.

Pro sociální média je (zejména v kontrastu s tradičními médii, jako jsou tisk, rozhlas a televize) typická **otevřenost pro širokou skupinu uživatelů, nízká míra kontroly a absence formálních autorit, možnost rychlé reakce a interakce a proměnlivost obsahu** (mazání, doplňování, úpravy). Hranice mezi různými typy médií ale není jasná a pro tento text ani není klíčová. Smyslem kapitoly totiž není přesně vymezit, co jsou sociální média, a vytyčit hranice fenoménu, ale spíš poukázat na možnosti využití specifických oblastí digitálního prostoru a dat v něm produkovaných pro veřejněpolitický výzkum.

¹⁶² Za konzultace k tématu této kapitoly děkujeme Lukáši Hájkovi a Lence Vochocové.

¹⁶³ Platforma Twitter byla 25. 7. 2023 přejmenována na X a v době vydání knihy již tedy tento název nenese. V kapitole se nicméně dále držíme původního označení Twitter, protože popisujeme stav před změnou majitele a jména.

Kapitola ve třech oddílech představuje základní směry využití sociálních médií pro veřejněpolitický výzkum: první se věnuje sociálním médiím jako prostředku pro ohledávání terénu, druhý jako nástroji pro přístup do terénu a oslovování respondentů, třetí pak jako předmětu výzkumu. V kapitole jsou rovněž nastíněna i specifika jednotlivých platforem v perspektivě roku 2022 či 2023. Dále se kapitola věnuje etickým a metodologickým zvláštnostem práce s daty ze sociálních médií a porovnává je s jinými typy dat. V závěru jsou pak detailněji popsány dva příklady využití dat ze sociálních médií: v prvním Magdalena Mouralová popisuje využití facebookové skupiny Učitelé+ při zkoumání učitelů v době pandemie covidu-19, v druhém Ema Hrešanová sdílí své zkušenosti s využitím digitálního prostoru při etnografickém výzkumu porodnického aktivismu. | 293

8.1 Využití sociálních médií pro veřejněpolitický výzkum

V digitálním prostoru a prostřednictvím sociálních médií se odehrává čím dál více politické komunikace (Barberá 2015), a to komunikace o politice i komunikace samotných politiků. V tomto prostoru dochází k interakci mezi různými aktéry, prezentují se zde jednotlivci, skupiny a organizace včetně veřejných institucí a úřadů, konkrétních politiků, stran a hnutí. Ti všichni zde interagují mezi sebou i s jednotlivci a neformalizovanými skupinami. Je to také prostor, kde se komunikuje obsah politik, kde se pojmenovávají problémy, navrhují řešení a diskutuje způsob jejich realizace. Politiky jsou zde prezentovány, obhajovány i kritizovány a sociální média tak **vstupují do procesu tvorby politik**, zejména se podílí na **nastolování agendy**, ale též na implementaci, jejíž součástí je **komunikace o přijatých opatřeních**.

Je zřejmé, že pro řešení řady úloh veřejněpolitického výzkumu dává velmi dobrý smysl zabývat se i sociálními médii. Lze je přitom využít několika způsoby: jako **prostředek ohledávání terénu** a identifikace výzkumných otázek, jako **nástroj pro přístup do terénu** či k hledání a oslovování respondentů nebo jako samotný **předmět výzkumu**.

8.1.1 Sociální média jako vhléd do terénu

První možností využití sociálních médií je základní ohledávání terénu, „navnímání“ kontextu situace a pozice různých aktérů. Může se

jednat o **počáteční fázi výzkumu**, kdy výzkumník zná oblast svého zájmu, ale konkrétní téma teprve hledá. Může ale fungovat též jako **korektiv** nebo **zdroj inspirace** po celé období trvání výzkumu nebo jeho podstatné části.

K jistému kontaktu s terénem dochází u všech výzkumníků v jejich běžném životě, u většiny společenských fenoménů máme nějaké předporozumění odvislé od naší zkušenosti včetně zkušenosti ze sociálních médií. Některé tradice společenskovědního výzkumu se přitom snaží designovat výzkum tak, aby byl od této osobní zkušenosti co nejvíce oproštěn a tato zkušenost v něm nehrála roli, jiné s ní naopak vědomě pracují a využívají ji.

294 | V této kapitole se zaměříme na **zacílený kontakt s terénem, který již je přímo navázán na konkrétní výzkumný záměr a je výsledkem výzkumníkovy rozhodnutí**. Tím může být například vstup do konkrétní online komunity (facebookové skupiny, fóra), která souvisí s předmětem výzkumu. Často se přitom jedná o aktivitu, kterou bychom ještě nenazvali přímo výzkumem, ale spíše činností s výzkumem související, která samotnému výzkumu předchází nebo jej doplňuje. Jako vědecký výzkum totiž označujeme systematické, kontrolované a kritické (Jeřábek 1993) zacházení s daným terénem vycházející z rozhodnutí o výzkumné metodě, kterou na daný terén aplikujeme.¹⁶⁴

I když k takovému rozhodnutí nedošlo, může být nicméně hlubší kontakt s terénem velmi užitečnou aktivitou, kterou lze typicky **využít při formulaci výzkumných otázek či přípravě výzkumných nástrojů** (např. okruhy pro rozhovor). A i když z této fáze nevzejde nic hmatatelného, může mít velký smysl v tom, že výzkumníka velmi přirozeně dostává k tématu a pomáhá mu vnímat perspektivu daných aktérů a orientovat se v problémech, které řeší. Je tak možné se v poměrně koncentrované formě dostat ke zkušenostem a potřebám mnoha lidí, které by jinak bylo velmi obtížné obsáhnout. To platí zejména u komunit, jež v rámci sociálních sítí řeší své konkrétní problémy a hledají radu či podporu ostatních. Příkladem takových komunit mohou být „rodičovské“ skupiny sdružující rodiče dětí s nějakou formou znevýhodnění na platformě Facebook, do značné míry to platí i o komunitě Učitelé+, se kterou pracuje příklad v podkapitole 8.4.1.

¹⁶⁴ Aktivita má blízko zejména k výzkumné metodě pozorování, s níž sdílí některé společné znaky (např. průvodní jevy jako emoční ponor nebo únava), nicméně za pozorování ji nelze považovat, pokud nedojde k rozhodnutí o systematickém přístupu k terénu a způsobu sběru dat k další analýze (např. formou terénních poznámek).

Pobývání na sociálních sítích tedy může pomoci identifikovat „citlivá“ místa komunity, která si zaslouží pozornost veřejněpolitického výzkumu. Může také ukázat, jaká témata nebo způsob jejich prezentace rezonují v médiích a jak je **prožívají ti, kterých se bezprostředně týkají**. Ilustrativním příkladem může být výzkum sporu o domácí porody, který je v této knize zmiňován na několika místech. Díky pobývání v několika facebookových skupinách (a díky paralelně prováděné mediální analýze) výzkumnice Eva M. Hejzlarová a Anna Durnová zjistily, že mediální obraz žen, které plánují porod v domácím prostředí (zjednodušeně: nezodpovědných, případně zmanipulovaných žen) se velmi liší od toho, jak se jejich chování a příprava na porod jeví z pozorování na dané platformě, kde relativně pečlivě a informovaně zvažují alternativy a plány pro různé situace. Výzkumně tento moment nevyužily autorky bezprostředně, ale pomohl jim v porozumění podstatě sporu o domácí porody a v jejich výzkumnickém sebevědomí. Přestože pak prováděly řadu rozhovorů, síla této zkušenosti by jim jinak zůstala nedostupná (pro podrobnější výsledky výzkumu viz Hejzlarová a Durnová 2022).

| 295

Při tomto způsobu využití sociálních médií není nijak nutné odhalovat výzkumnické role, pokud si to výslovně nežadají pravidla skupiny nastavené jejími správci.¹⁶⁵ Kdyby mělo dojít k proměně této pasivně pozorovatelské role, pak je záhodno tento posun explicitně ozřejmit správcům skupiny (viz podkap. 8.3).

8.1.2 Rekrutace informantů pomocí sociálních médií

Sociální média mohou být využita také k oslovení informantů pro další výzkum, například pro individuální rozhovory nebo fokusní skupiny. Tento postup lze považovat za typ výběru sněhovou koulí, kdy jsou využívány virtuální kontakty a vztahy (Brickman Bhutta 2012). Výhodou jsou nízké finanční náklady a rychlost.

Při využití sociálních sítí může výzkumník **jako běžný uživatel pracovat se svým „přirozeným“ dosahem** (ať už na svém profilu, nebo v různých skupinách, jichž je uživatel ve své ne-výzkumnické pozici členem). Tuto variantu výzkumníci podle našich zkušeností využívají poměrně často. Příkladem je třeba rozšíření výzvy k psaní deníkových záznamů hledající rodiče školkových dětí (podrobněji v příkladu 1.4.3 v kap. 1 této knihy) nebo výzva k sepsání tzv. paměťových

¹⁶⁵ Pro vstup do některých skupin je třeba odpovědět na otázky a naše doporučení by bylo odpovědět pravdivě.

OBRÁZEK 8.1: Ukázka převedení informací do formy obrázku pro zvýšení dosahu výzvy

Zkoumáme prožívání pandemické situace v roce 2021 v Česku, a rády bychom vás proto laskavě požádaly o sdílení vašich zážitků a zkušeností, ale i pozitivních či negativních emocí spojených s pandemií.

Jak jste pandemii v roce 2021 prožili? Co vás děsilo, těšilo, štválo, unavovalo, nabíjelo, svíralo?

Zejména nás zajímá:

- jak jste zvládali péči o děti (školní "lockdown" na začátku roku a podzimní "karantény", kombinace s prací, situace v neúplných rodinách nebo rodinách s více dětmi);
- jaký vliv měla pandemie na váš partnerský vztah;
- jaký vliv měla pandemie na vaši osobní psychickou pohodu.

Zajímavá jsou pro nás jak celková shrnutí roku, tak i detailní popsání dílčí epizody, která pro vás byla z nějakého důvodu důležitá.

Předem děkujeme, vaše zkušenost nám velmi pomůže.

Své svědectví můžete vkládat na

bit.ly/doma_v_pandemii.

Nebo je zaslat na e-mail magdalena.mouralova@fsv.cuni.cz.

Budeme je pečlivě anonymizovat.

296 |

Zdroj: Mouralová

protokolů, kterou autorky této kapitoly distribuovaly prostřednictvím platformy Facebook (viz obrázek 8.1). Vzhledem k logice fungování platformy Facebook lze kvůli zvýšení dosahu doporučit při podobné rekrutaci využití fotografie nebo informace prezentovat ve formě obrázku, který lze šířit nebo přesdílet s větším efektem než prostý text (viz např. obrázek 8.1).

Druhou variantou je **rekrutovat informanty z výzkumnické pozice**, k čemuž jsou vhodným místem například facebookové skupiny nebo tematická fóra. V takovém případě doporučujeme kontaktovat správce dané skupiny či administrátory fóra. Skrze ně je možné oslovit její členy s prosbou o vyplnění dotazníku, s poptávkou po realizaci rozhovoru nebo prosbou o jiný úkon související s výzkumem. Příkladem může být zprostředkování kontaktu, které využily Anna Durnová, Eva M. Hejzlarová a Lenka Formánková v projektu „Role intimity v české kontroverzi ohledně domácích porodů“. Součástí jejich výzkumu byla realizace fokusních skupin složených z poloviny z otců, kteří zažili porod své partnerky v porodnici, a z poloviny z otců, kteří byli v této roli u domácího porodu. Vzhledem k tomu, že se tito otcové

v online prostředí ani v jiném výzkumníci známém prostředí nesdružují, potřebovaly zprostředkování kontaktu od jejich partnerek, které své virtuální skupiny mají.

Při využívání sociálních médií pro oslovování informantů pro další výzkum přitom považujeme za podstatné upozornit na několik **metodologických, etických i praktických rizik či omezení**:

- Při kontaktování prostřednictvím „přirozeného“ dosahu výzkumníka je nutné uvažovat **specifika tohoto dosahu** a charakteristiky své „bubliny“, kterou příspěvkem oslovujeme.
- Vliv na výzkum může mít i vystupování výzkumníka na síti, a to nejen aktuální, ale i minulé. Vaše stopa může ovlivnit nejen to, kdo se do výzkumu zapojí, ale i způsob zapojení a podobu odpovědí.
- Při oslovování informantů v jejich komunitě je dobré nepodcenit **domluvu se správcem skupiny**. Pro hladký průběh výzkumu i pro realizaci jakýchkoli dalších výzkumů lidí, kteří přijdou po nás, se osvědčuje slušná a otevřená komunikace, při které lze formulovat očekávání obou stran a domlouvat konkrétní podoby možnosti jejich naplnění.
- Pozornost doporučujeme věnovat **vymezení výzkumnické pozice**. To je tématem i u jiných metod sběru dat, ale zejména při rekrutování informantů, kteří jsou v nějaké náročné situaci, je třeba být při práci s očekáváním informačních partnerů velmi opatrný. Pozornost si zaslouží formulace cíle a smyslu výzkumu, která určuje, s jakými očekáváním se informanti do výzkumu zapojí a jakou protihodnotu (jakkoli symbolickou) budou čekat.
- Online komunikace má svá specifika a rizika, vyžaduje poměrně **vysokou operativnost a rychlost reakce** ze strany výzkumníka, ale zároveň by měla zůstat uvážlivá a kontrolovaná.

| 297

Využitelnost sociálních médií pro rekrutaci informantů a respondentů se odvíjí od výzkumného designu, zacílení konkrétního výzkumu i konkrétní oslovované skupiny. Užitečná mohou být zejména při oslovování specifických skupin, a to především pro kvalitativní typy šetření. Naopak se nehodí pro výzkum cílící na široké populace a zejména s ambicemi zobecňovat závěry na tyto populace. Zde je třeba nezapomínat, že při využití této cesty dochází k výrazné a zároveň jen obtížně kontrolovatelné chybě výběru (*response bias*). Uvedené aspekty nemusí nutně vést ke ztrátě důvěryhodnosti výzkumu, ale je třeba je vždy **zohlednit, reflektovat a případně kompenzovat**.

8.1.3 Sociální média jako prostředí a předmět výzkumu

Výzkum sociálních médií má dva základní směry. První se soustředí na **obsah příspěvků a diskuzí** a na sociální média pohlíží jako na specifický diskurzní prostor. Zde mohou být využity jak diskuze na sociálních sítích jako Facebook, Twitter, Instagram ad., tak diskuze vázané ke konkrétnímu obsahu (pod články v klasických médiích, na stránkách institucí) nebo na tematických diskuzních platformách (např. mimibazar.cz, ceskaskola.cz, rodina.cz, stridavka.cz, lupa.cz a mnoho dalších).

298 | Druhý směr se soustředí na **vzájemnou interakci uživatelů sociálních médií**, zejména tedy na jejich vztahy (sledování, přátelství, diskuze) a vzájemné reakce (sdílení, lajky), ale také na kulturu a pravidla konkrétních skupin a komunit působících v digitálním prostoru. Zde jsou primárně využívány sociální sítě jako Twitter, Facebook ad.

Pro veřejněpolitický výzkum se zatím zdá jako nosnější první jmenovaný směr. Sociální média lze nahlížet jako jeden z prostorů, kde jsou popisovány životní situace, pojmenovávány a specifikovány společenské problémy a navrhována, diskutována a hodnocena jejich možná řešení. Výzkumně využitelný je digitální prostor zejména při **zacílení na velmi specifickou životní situaci a/nebo skupinu**, ale také jako jeden ze zdrojů při **zjišťování veřejného diskurzu** (jako doplněk k tradičním médiím). Sociální média jsou hojně využívána i pro zkoumání politické participace a jejich proměn, polarizace společnosti a šíření idejí (srov. Boulianne 2015; Švelch a Vochocová 2015).

8.2 Specifika různých platforem a nástroje pro jejich zkoumání

Při zkoumání obsahu sociálních médií většinou pracujeme s materiálem, který vznikl nezávisle na našem výzkumu pro nějaký jiný účel a v určitém kontextu. To znamená, že nás nutně musejí zajímat **parametry prostředí**, ve kterém tento obsah vzniká. V tomto oddíle tedy představíme specifika některých typů sociálních médií a zamyslíme se nad dopady těchto specifík na možnosti zkoumání, které se nám nabízejí.

Zároveň chceme upozornit, že výčet rozhodně není úplný a je situován do doby vzniku textu na podzim 2022 s dílčím doplněním v roce 2023. S ohledem na dynamiku digitálního světa je velmi pravděpodobné, že o pár let později bude výběr jiný, stejně jako téměř jistě nebudou platit některé z popsaných charakteristik a nastavení.

Diskuze pod články v tradičních médiích

Diskuze pod články mohou být brány jako jeden z obrazů veřejné diskuze o konkrétním tématu. Bývají využívány při zkoumání konkrétních intervencí a jejich přijetí veřejností, i když vesměs jen jako jeden z datových zdrojů. Diskuze pod články jsou totiž často zcela otevřeným fórem, kde může diskutovat každý a leckdy anonymně. O jejich autorech výzkumník nic neví a ani nemůže zjistit, nelze dokonce ani říci, zda to jsou konkrétní (a unikátní) lidé. I tak ale diskuzní příspěvky figurují ve veřejném prostoru a **spoluutváří veřejný diskurz** a touto perspektivou k nim také má smysl přistupovat. Tvoří vesměs doplňkový zdroj dat, který je analyzován kvalitativně některou z textových analýz (viz např. kap. 11 a kap. 12). Příklad zkoumání diskuzí pod článkem najdeme například v analýze projevů nenávisti v online prostoru vytvořené organizací Člověk v tísni (Hrdina et al., nedatováno), kde byla pomocí komerčního nástroje Social Insider prováděna kvantitativní obsahová analýza různých částí digitálního prostoru, včetně diskuzí pod zpravodajskými články. Dalším příkladem tentokrát z akademického prostředí je studie Vochocové, Numerata a Sedláčkové (2022), v níž autorský tým analyzoval obsah diskuzních fór tří českých zpravodajských serverů v období epidemie spalniček v roce 2019, konkrétně se soustředil na argumenty podporující očkování.

| 299

Statická diskuzní fóra

Rozkvět klasických diskuzních fór byl v nultých letech a postupně jsou nahrazována sociálními sítěmi. Stále však mohou být relevantním médiem pro výzkum specifických témat či skupin (např. rodiny s dětmi s určitým typem postižení; lidé v nějaké zvláštní situaci jako třeba rozvod).

Výhodou klasických veřejných diskuzních fór je jejich **přehlednost a úplnost**, data z nich lze kompletně kopírovat a pak s nimi pracovat jako s jinými texty, které jsou využívány pro kvalitativní analýzy. Nevýhodou je **omezený okruh uživatelů**, nad nímž jako výzkumníci nemáme žádnou kontrolu, neboť informace o uživatelích většinou nejsou k dispozici.

Pro získání alespoň základních kontextových informací doporučujeme projít všechna pravidla daného fóra, neboť to formuje podobu výsledných dat. Je také možné kontaktovat moderátory fóra či konkrétní diskuze a získat od nich doplňkové informace. Příklad analýzy

klasického fóra najdeme v textu Vochocové a Rosenfeldové (2019), které analyzovaly obraz migrantů v diskuzích matek na fóru e-mimino.cz.

Facebook

300 | Facebook představuje nejpoužívanější sociální síť na světě, a i když zájem o ni pomalu klesá, stále mají facebookový účet téměř 3 miliardy uživatelů. V ČR je asi 6 milionů uživatelů a Facebook poměrně dobře pokrývá populaci mezi 35 a 60 lety. U mladších ročníků jsou preferovány jiné sítě jako Instagram a TikTok (a budou pravděpodobně následovat další).

Z výzkumného hlediska je problémem Facebooku (ale platí to i pro Instagram či TikTok) zejména **proměnlivost a neprůhlednost prostředí**, kdy neznáme přesné algoritmy, podle nichž je uživatelům zobrazován obsah. Dosah příspěvků je tak ovlivněn nejen samotným sdělením, ale zejména předchozím jednáním všech zúčastněných na síti. Pro snížení nejistoty spojené s neprůhlednými algoritmy využívají někteří výzkumníci zvláštních výzkumných profilů, které vytvářejí přímo pro účely daného výzkumu a které nejsou zatíženy nesouvisejícími kontakty a jednáním na síti. Ani pak ale nemají zcela pod kontrolou, jaké informace jim Facebook nabídne. Pro výzkum to představuje poměrně velký problém a omezuje to využitelnost zejména pro kvantitativní účely, kde absence kontroly nad vzorkem výrazně snižuje výpovědní hodnotu analýz. Kvalitativní design si s tím umí poradit o něco lépe, neboť nepracuje s reprezentativitou.

Pro analýzu obsahu Facebooku bývají využívány zejména diskuze v rámci facebookových skupin (viz podkap. 8.4.1), kde lze získat přístup ke kompletní diskuzi za poslední rok skrze správce skupiny. Další možností je analyzovat jen jedno vlákno reakcí na jediný post. Numerato a jeho kolegové (2019) tak zkoumali společenskou diskuzi o očkování pouze na základě reakcí na jediný post Marka Zuckerberga s fotkou jeho právě očkované dvouměsíční dcery.

Pro analýzu Facebooku a dalších sociálních sítí existuje řada **komerčních marketingových nástrojů** (např. Sentione, Social Insider), které mohou být v omezené míře využitelné i pro výzkumné účely. Vzhledem k tomu, že většinou není veřejně dostupná užitá metodika, nemáme jako výzkumníci kontrolu nad analytickým procesem, a proto ve využívání doporučujeme střídmost a opatrnost.

Twitter v Česku nepatří mezi největší sociální sítě – celosvětově jej v roce 2022 využívá asi 400 milionů lidí, v ČR má několik stovek tisíc účtů, z nichž je aktivních méně než 100 tisíc. Relevance pro veřejně-politický výzkum je dána zejména skladbou jeho uživatelů a také nastavením. Typickými uživateli Twitteru jsou v Česku politici, novináři, byznysmeni, ale své účty mají i různé organizace veřejného, neziskového i soukromého sektoru, včetně ministerstev, krajů, obcí, vysokých škol apod. Pro veřejnou politiku tak Twitter určitě má relevanci, neboť relativně dobře **pokrývá vlivné aktéry a stakeholdery**.

Z hlediska sociálněvědního výzkumu navíc Twitter představuje platformu možná nejvýznamnější. Je to proto, že je relativně jednoduchý, přehledný a čitelný, neboť nepracuje s algoritmy jako jiné sociální sítě, tzn. že uživatelé mají pod kontrolou, co se jim bude zobrazovat. Díky tomu lze pro stahování dat z Twitteru využít **strojových nástrojů**, které existují jako přídatné balíčky (plug-in) k mnohým statistickým programům a nabízí **stahování dat dle zadaných kritérií** (klíčových slov, hashtagů použitých v příspěvku či uživatelských účtů) i jejich základní analýzu. Data z Twitteru jsou tak široce dostupná a velmi snadno je lze dostat do formy analyzovatelné i statistickými nástroji. Twitter je proto hojně využíván i při práci s velkými datovými soubory (*big data*), při vytěžování dat (*data mining*) a v datové žurnalistice, ale data mohou být samozřejmě analyzována i kvalitativně.

Specifikem Twitteru je relativní **krátkost jednotlivých sdělení**, která vychází ze základního znakového omezení (od roku 2017 na 280 znaků, předtím na 140 znaků). Příspěvky lze řetězit, takže sdělení mohou být rozsáhlejší, přesto je jistá stručnost a hutnost pro tweety typická – z analytického hlediska to může představovat slabinu i výhodu.

Problémem Twitteru je zejména omezené spektrum jeho uživatelů, což limituje jeho využití u řady témat, která zrovna nerezonují ve veřejném prostoru nebo se týkají například různých marginalizovaných skupin. U řady veřejněpolitických témat ale může představovat velmi dobrý doplňkový zdroj dat, z něhož lze získat představu o podobě veřejné diskuze i základních postojích některých aktérů. Najdeme tak studie týkající se například hodnocení vládních politik občany (Syiaifudin a Puspitasari 2017) či diskurzu o konkrétních politikách,

166 Text zachycuje stav před převzetím sítě Elonem Muskem na podzim 2022. V průběhu roku 2023 došlo ke změně platformy včetně jejího přejmenování na X. Dopady na možnosti výzkumného využití nejsou v čase publikace knihy známy.

jako například o elektronických cigaretách (Cole-Lewis et al. 2015). Data z Twitteru mohou být kombinována s jinými daty, například s veřejněpolitickými dokumenty, jak činí Goritz et al. (2020) ve svém výzkumu vlivu nadnárodních organizací na podobu diskuze o globální klimatické politice.

8.3 Specifika výzkumného využití dat ze sociálních médií

302 | V tomto oddílu představíme nejvýraznější rozdíly mezi výzkumným využitím dat ze sociálních sítí a klasičtějších dat, jakými jsou například rozhovory, různé typy dokumentů, výstupy z tradičních médií apod. Nechceme tato data stavět proti sobě, ale spíše zviditelnit specifika dat ze sociálních médií (někdy i digitálního prostoru obecně), která je třeba vzít v potaz, abychom se v digitálním prostoru pohybovali jistě a ohleduplně a mohli z dat vytěžit maximum. V souladu s členěním výše se nejprve zaměříme na obsah (co kdo říká) a následně na vazby a dynamiku sociálních platforem (kdo s kým a jak interaguje).

8.3.1 Zkoumání obsahu

Materiál ze sociálních médií je v mnoha ohledech podobný jiným datům – představuje například texty, na něž je možné aplikovat různé typy analýz od obsahové přes diskurzivní po narativní. Data ze sociálních médií však mají i několik specifíků, kterými se liší od jiných typů dat.

Identita osob

Zatímco u individuálních a skupinových výzkumných rozhovorů typicky interagujeme se skutečným člověkem, jehož reálnou existencí si můžeme být relativně jisti, v digitálním prostoru panuje mnohem větší **nejistota** nad tím, **kdo se skrývá za jednotlivými profily**. Jeden profil může obsluhovat více lidí, neobvyklé nejsou ani „falešné“ profily, které jsou vytvářeny na politickou či ekonomickou zakázku a mohou mít za cíl polarizovat, znemožnit nebo jinak de/formovat diskuzi (tzv. trollové, boti).

Existují přitom situace, ve kterých navzdory virtuálnímu prostoru máme značnou jistotu, že za jednotlivými profily stojí reální lidé. K prověřování lze využít historii profilů, jejich vzájemné interakce

a napojení na činnosti mimo digitální prostor. Mnohdy ale tuto možnost nemáme (např. kvůli vysokému množství profilů), a pak je třeba nejistotu spojenou s reálným pozadím profilů přijmout a otevřeně s ní pracovat. Lze se vydat dvěma základními cestami.

První cesta je epistemicky důsledná a **soustředí se výhradně na diskuzi a argumenty**, které v ní zaznívají. Otázkou, zda diskutují skuteční lidé a do jaké míry mají prezentované zkušenosti a zážitky reálný základ, nechává stranou. Příkladem je výše zmíněný výzkum Lenky Vochocové, Dina Numerata a Terezy Sedláčkové (2022) zaměřený na argumenty podporující očkování v diskuzích spojených s epidemií spalniček v roce 2019.

Druhá cesta pracuje s **předpokladem**, že zkušenosti, které v digitálním prostoru zaznívají, mají reálný základ a že je všechny **formulují reální a jedineční lidé**. Takový předpoklad by byl naivní a neudržitelný u veřejných polarizovaných diskuzí týkajících se politických témat – v méně exponovaných a moderovaných debatách v uzavřených a regulovaných skupinách je nicméně pravděpodobnost „reálnosti“ profilů o něco větší. I zde je třeba s daty pracovat obezřetně (ať už se to týká zkušeností, nebo třeba demografických charakteristik) a **důsledně triangulovat**, tj. konfrontovat zjištění z digitálních platforem s daty získanými jinou cestou. Příkladem takového přístupu je výzkum Magdaleny Mouralové a Evy M. Hejzlarové zpracovaný v podkapitole 8.4.1, kde je popsána zkušenost s využitím dat z facebookové skupiny „Učitelé+“ v souvislosti s pandemií covidu-19.

| 303

Situovanost a časovanost

Jedním z charakteristických rysů sociálních médií je **jejich aktuálnost a rychlá reakční doba**, ale také **uchování starších projevů**. Tím se liší od klasických rozhovorů, které probíhají v jednom okamžiku. Součástí rozhovorů je velmi často vyprávění o minulých událostech a jednání, při němž dochází k vědomému i nevědomému zkreslení (co a jak si pamatujeme, jak o tom mluvíme a racionalizujeme). Při práci s daty z rozhovorů je nutné toto zkreslení zohledňovat – neznamená to, že by výpovědi nebyly hodnotné, ale jsou dokladem toho, jak je situace zpětně vnímána a vykládána, nikoliv toho, jak se v minulosti „skutečně“ odehrála. Naopak příspěvky na sociálních sítích jsou situovány do minulosti, vznikly přímo v reakci na konkrétní události a jsou proto velmi užitečnými daty pro **rekonstrukci toho, jak lidé prožívali nějakou situaci**. Podobně mohou sloužit deníky (které ale mají výzkumníci k dispozici spíše vzácně), částečně též výstupy

z klasických médií (u nich jsme zase omezeni redakční prací, v jejímž důsledku se do mediálního diskurzu dostává jen vybraná část zkušenosti) či třeba tiskové zprávy a prohlášení (které se týkají organizací a politických reprezentantů).

Vizualizace dat

Ač jsou příspěvky v sociálních médiích na první pohled dobře viditelné, může být oříšek dostat je mimo danou platformu do formy vhodné pro analýzu. Různé platformy se přitom liší v možnostech přenosu dat:

304 |

- Některé platformy (typicky Twitter) lze jednoduše **strojově prohledávat**, data z nich vybírat podle různých kritérií a vytvářet z nich standardizované datové matice. Je k tomu možné využít řadu jednoduchých a volně dostupných nástrojů (doplňky existují k mnoha statistickým softwarům od R+ po SPSS).
- Pro řadu platformem lze využít **komerční marketingové nástroje**. Zde je však nevýhodou jednak nákladnost, ale zejména neprůhlednost postupů – z výzkumnické perspektivy jsou nástroje černou skříňkou, kde úplně přesně nevíme, jak výběr a sběr probíhá, a získaná data tedy nemůžeme dostatečně popsat.
- Další možností je **manuální kopírování**. To se používá zejména u diskuzí pod články a statických diskuzních fór, ale lze se s ním setkat i u dat například z Facebooku. Zde je potřeba být si vědom existence algoritmů, které personalizují zobrazovaný obsah (k zmírnění či ošetření tohoto problému jsou využívány různé strategie jako zakládání nových a nezatížených výzkumných profilů, oslovení správců skupin a využití jejich přístupu k datům ze skupiny). Manuálně vykopírovaná data pak často potřebují poměrně hodně péče co do čištění (viz podkap. 8.4.1). Je také třeba rozhodnout, jak zacházet s netextovými prvky (obrázky, videa, emotikony, gify), které mohou být jak součástí textů, tak samostatnými výstupy. Zde je klasickým postupem záznam obrazovky (printscreen) a uplatnění analytických metod pro vizuální data.

Pozice výzkumníka

Při využívání sociálních sítí je třeba mít na paměti, že je více **odhalen i výzkumník**, zvláště pokud využívá svůj běžný profil. Účastníci výzkumu o vás mohou získávat informace, stejně jako to děláte vy

o nich, tj. procházejí váš profil, mohou vidět vaše interakce s jinými lidmi, což může ovlivnit ochotu zapojit se i způsob tohoto zapojení (např. mohou mít představu o cílech výzkumu, o vašem názorovém ukotvení, o kontaktech s jinými aktéry).

Při využívání sociálních sítí může být **komplikovanější zajistit bezpečnost obou stran i důvěrnost výzkumu**. Při rekrutování respondentů je třeba hlídat, aby domlouvání neohrozilo zajištění anonymity vašich informačních partnerů. Naopak je třeba počítat s tím, že respondenti mohou výzkumníka snáze kontaktovat i po ukončení výzkumu – situace je podobná etnografickému výzkumu, na sociálních sítí se tak ale může dít i u výzkumů, které etnografické nejsou a kde na to výzkumníci nejsou připraveni/vováni.

| 305

Některá rizika lze ošetřit striktním oddělením soukromého a výzkumného bytí na sociálních sítích, tj. **vytvářením výzkumných profilů**. Zde ale zase hrozí, že prázdný výzkumný profil nebude pro informační partnery dostatečně důvěryhodný.

Zacházení s daty a etické souvislosti

U klasických rozhovorů vyjadřuje informant se svou účastí souhlas, měl by být poučen o svých právech, může rozhodnout o své anonymizaci nebo o tom, jestli chce vidět výzkumná zjištění. Při využití dat ze sociálních médií je situace opět komplikovanější.

Z hlediska formálních pravidel se za **bezproblémové** považuje **využití dat z otevřených skupin a fór**, která jsou veřejně dostupná všem uživatelům a jakékoliv zapojení do nich je de facto veřejným aktem.¹⁶⁷ To platí bezpochyby formálně – uživatelé souhlasili s podmínkami platformy při registraci do nich a měli by si být vědomi toho, že jejich data jsou přístupná dalším uživatelům a stranám. Reálné vědomí této skutečnosti však bude mnohem slabší a mnozí uživatelé si pravděpodobně plně neuvědomují, že jejich „diskuze s přáteli“ je veřejně dostupná a lze ji zaznamenávat a uchovávat, automaticky indexovat a analyzovat. Tuto skutečnost bychom měli zahrnout do svého přemýšlení o výzkumné etice – převládající postup tedy je, že zajímá-li nás obsah (a nikoliv uživatelé a jejich vztahy), nepracujeme s konkrétními profily a v citacích odkazujeme na diskuzní vlákno.

¹⁶⁷ Využívání veřejných skupin a fór je doporučeno nejen z důvodů etických, ale větší noui i lépe odpovídá cílům veřejněpolitického výzkumu, v němž se vesměs zaměřujeme na veřejnou komunikaci a diskurz.

Přímé využití dat z **uzavřených fór** je eticky **velmi problematické** a výzkumník by měl mít souhlas k využití nejen od správců, ale všech zahrnutých uživatelů. To lze snadno zajistit jen u nových skupin a fór vzniklých přímo pro účely výzkumu, kde je toto součástí vstupních informací. U skupin existujících nezávisle na výzkumu to je většinou nereálné. Proto se v takových situacích doporučuje používat tato data jako doplňková a triangulačním způsobem.

306 | Stejně jako v jiných prostředích je i v digitálním prostoru důležité být si **vědom pravidel a zákonitostí jejich fungování**. To platí pro obecné pobývání na sociálních sítích, ať už v roli soukromé, či výzkumnické, ale také pro jednotlivé platformy i konkrétní skupiny. Seznamte se s těmito pravidly (kromě jiného jsou to kontextové informace pro data) a respektujte je. I když se v digitálním prostoru nese-
tkáváme tváří v tvář, **dodržujeme i zde základní zásady slušnosti, otevřenosti a férovosti**. Pokud tedy chcete například z výzkumných důvodů vstoupit do uzavřených skupin, odpovídejte na vstupní otázky podle pravdy. Infiltrace pod falešnou identitou je obecně považována za neetickou, při nestandardních postupech konzultujte své záměry s institucemi k tomu určenými (např. komise pro etiku ve výzkumu).

8.3.2 Zkoumání vztahů a jejich dynamiky

Jedním ze specifík sociálních médií, resp. internetových sociálních sítí jako jejich podskupiny, je **bohatý záznam o různorodých interakcích mezi uživateli** (sledování, „přátelství“, lajkování, sdílení, komentování). To je poměrně hojně analyzováno zejména pro marketingové účely, nicméně stalo se předmětem zájmu také akademického společenskovedního výzkumu.

Ten často využívá právě komerčních marketingových nástrojů pro analýzu sociálních sítí (např. Sentione), což ale může být z metodologického hlediska problematické. Jak již bylo naznačeno výše, tyto nástroje z pochopitelných důvodů transparentně nezveřejňují svou metodiku, a tedy přesně nevíme, jak se k prezentovaným výsledkům došlo. To samozřejmě komplikuje interpretaci dat i důvěryhodnost závěrů.

Transparentnější metodologické zacházení z větších sociálních sítí v roce 2022 umožňovala pouze síť Twitter, a proto je k analýze vztahů využíváno zejména dat z ní. Příkladem může být studie Stiera a kolegů (2018), kteří zkoumají vztahy mezi vlivnými aktéry – politiky, aktivisty, stakeholdery a představiteli médií – v rámci diskuze o klimatické změně.

Veřejná politika se nicméně primárně zaměřuje na obsah politiky a v souladu s tím je i při využívání dat ze sociálních sítí větší pozornost věnována obsahu (diskurzu, argumentům, narativu) než vztahům mezi uživateli. Ty jsou spíše předmětem zájmu politologů (zaměřených na *politics*) a sociologů, i když disciplinární hranice jsou tenké a nejasné a mnohé výzkumy zasahují i do oblasti *policy*.

8.4 Příklady výzkumu využívajícího data z digitálního prostoru

V tomto oddíle detailněji představíme dva příklady využití dat z digitálního prostoru. Ani jeden z případů není přímočarou analýzou, ale spíše ohledáváním tohoto prostoru a ukázkou toho, jak lze využívat data z něj jako jeden ze zdrojů k pochopení zkoumaného fenoménu. | 307

8.4.1 Příklad využití facebookové skupiny Učitelé+ při výzkumu prožívání pandemie covidu-19 pečujícími učitelkami (Magdalena Mouralová)

V rámci projektu GA ČR „Domov jako veřejněpolitický nástroj: emotivní dimenze domova v době karanténních opatření covid-19 v Česku“ jsem se věnovala oblasti nouzového domácího vzdělávání v době zavřených škol v letech 2020–2022. Zaměřila jsem se zejména na prožívání této situace různými dotčenými skupinami, tedy učiteli, žáky a rodiči, přičemž jsem dlouhodobě sledovala diskuze v učitelských a rodičovských skupinách, a to jednak z pozice výzkumnice v oblasti vzdělávací politiky, ale částečně též v pozici rodiče a pedagogy. Vedle konvenčních médií širokospektrých a zaměřených na oblast vzdělávání (např. EDUin, Eduzín, Učitelské noviny) jsem sledovala i některá fóra nepodléhající redakční kontrole (ceskaskola.cz, rodina.cz) a po začátku pandemie také několik facebookových skupin (Učitelé+, EDUzín diskuzní skupina, Zavretáškola, Na děti nám nesahejte). To vše mi především zprostředkovávalo kontakt s různorodým terénem, umožnilo obeznámit se s tématy, situacemi a jejich prožíváním různými částmi dotčené populace.

Pro samotný výzkum nakonec byla nejvýznamnější facebooková skupina Učitelé+, což je skupina vzniklá v roce 2017 a spravovaná spolkem Učitelská platforma, která je určena zejména pro pedagogy a studenty učitelství ke vzájemnému sdílení a podpoře. Jedná se o veřejnou skupinu, kde jsou všechny příspěvky i diskuze viditelné pro všechny uživatele Facebooku. Zapojení do diskuze je

ale umožněno jen členům skupiny, přičemž členství je regulované a podléhá schválení administrátory, kteří rovněž schvalují nové příspěvky. V průběhu pandemie se skupina výrazně rozrostla a na jaře 2022 čítala již téměř 22 tisíc členů, což přesahovalo 10 % populace českých učitelů. Samozřejmě nemůžeme říci, že každý desátý učitel je členem skupiny, i když správci skupiny poměrně pečlivě ověřují identitu osob žádajících o členství, takže naprostá většina z tohoto počtu jsou nebo byli učitelé nebo studenti učitelství. Diskuze ve skupině lze ale rozhodně považovat za významný učitelský hlas, který nejen část učitelské komunity reprezentuje, ale také postoje učitelské populace ovlivňuje.

308 |

Skupinu jsem začala sledovat pár týdnů po začátku pandemie, na začátku roku 2021 jsem se sama stala její členkou. Do skupiny jsem byla vpuštěna na základě žádosti a stručného dotazníku, kde jsem odpovídala pravdivě ohledně své pozice a důvodů zapojení do skupiny. Své členství jsem využila pouze pro účely zveřejnění výzvy, ostatní aktivity byly nezávislé na členství a bylo by možné je realizovat, i kdybych členkou nebyla.

Facebookovou skupinu Učitelé+ jsem výzkumně využila hned několika způsoby. Tím prvním a zásadním bylo ono „navnámání“ terénu a konkrétní zacílení výzkumu v rámci grantu. Emotivní dimenze domova v čase protipandemických opatření, na něž se zaměřoval náš projekt jako celek, jsem se totiž rozhodla zkoumat na situaci učitelů (resp. spíše učitelek), kteří jsou zároveň rodiči dětí do deseti let a v čase zavřených škol tak kombinovali svoji výuku z domova s péčí o vlastní děti, jejichž školy a školky byly také zavřené. Cílem mého výzkumu bylo detailněji popsat, jak učitelé svou situaci prožívají a jak jejich potřeby korespondují s veřejnými politikami, které se jim snaží pomoci. Na učitele se stejně jako na jiné rodiče dětí do deseti let vztahovala možnost čerpat pandemické ošetřovné v době, kdy byly zavřené školy a školky, zároveň po část lockdownů byli učitelé zařazeni mezi pracovníky kritické infrastruktury a mohli využívat služeb určených škol. Z diskuzí ve skupině Učitelé+ se nicméně zdálo, že i když je situace pro mnohé učitele, a zejména učitelky, velmi náročná, jen málo z nich tato veřejněpolitická opatření, která jim stát nabízel, využívalo.

Druhá role facebookové skupiny Učitelé+ byla rekruční. Členství ve skupině jsem využila jako jednu z cest pro oslovení potenciálních informačních partnerů pro rozhovory, což byl hlavní zdroj dat pro samotný výzkum (znění výzvy v boxu 8.1). Nejednalo se o zdroj jediný, kromě facebookové skupiny jsem využila osobních sítí a kontaktů. Nicméně nakonec se rekrutace přes Učitelé+ ukáza-

la jako nejfunkčnější z hlediska operativnosti a časové flexibility (na výzvu reagovaly učitelky, které měly čas, resp. byly si jej schopné udělat, což nakonec o jiných kontaktech platilo o poznání méně). Na výzvu v učitelské skupině, i když proběhla v průběhu prázdnin (srpen 2021), byla velmi silná odezva a během dvou dnů pozitivně reagovalo téměř padesát učitelek (i když výzva byla formulována pro muže i ženy, reagovaly pouze ženy). To jsem vnímala jako potvrzení věcné smysluplnosti zvoleného tematického zaměření, neboť otázka ladění péče a výuky v čase pandemie zjevně mezi učitelkami rezonovala. Na všechny nabídky jsem reagovala alespoň ve formě poděkování za ochotu, více jsem pak komunikovala s 15 potenciálními respondentkami (a to již s využitím soukromých zpráv), z nichž jsem rozhovory uskutečnila s osmi (rozhovorů jsem uskutečnila celkově devět, tedy jen jedna z informačních partnerek nebyla oslovena přes Facebook). Pro další komunikaci jsem brala v úvahu informace, které o sobě dotyčné napsaly v odpovědi, tak abych zahrнула učitelky s rozmanitou zkušeností (zejména různé staré děti, různá rodinná situace a zahrnutí i menších obcí a jiných regionů než Prahy a jejího okolí). Výběr však neprobíhal nijak systematicky a osloveny byly zejména učitelky, které reagovaly jako první a jejichž reakce byla rozvinutější. Klíčovým parametrem byl nakonec i soulad našich časových možností, na některé předběžně domluvené rozhovory bez jasného časového rámce již nakonec nedošlo. Vedlejším efektem skutečnosti, že jsem pro rozhovory využila jen menší části nabídek (méně než 20 %), je i větší ochrana informačních partnerek, neboť z veřejné komunikace ve skupině nelze identifikovat konkrétní informační partnerky.

BOX 8.1: Výzva ve facebookové skupině Učitelé+

Milé kolegyně a kolegové, mám prosbu na ty z vás, kteří jsou zároveň rodiči dětí do 10 let. V rámci výzkumu na FSV UK hledám učitele/ky, kteří by mi byli ochotni vyprávět o své pracovní, rodinné (i jiné) zkušenosti z pandemie (asi hodinový anonymizovaný výzkumný rozhovor). Potřebuji učitele, kteří učili ve školním roce 2020/2021 (ideálně i 2019/2020) na základní nebo střední škole a zároveň se starali o dítě/děti do 10 let, na něž dopadlo uzavření škol (i dětských skupin apod.) v důsledku protipandemických opatření. Zajímá mě zejména situace učitelů/ek, kteří měli nárok na „covidovou“ OČR, ať už ji využili či ne. Více informací ráda podám e-mailem či v SZ. Moc děkuji za zvážení.

Zdroj: Muralová

Při využívání facebookové skupiny pro rekrutaci jsem zvažovala potenciální rizika tohoto nástroje. Facebook není využíván rovnoměrně v celé populaci, nicméně pro moji cílovou skupinu učitelů – rodičů malých dětí, tj. vysokoškoláků ve věku 30–50 let – je facebookové pokrytí solidní. Výhodou byla také nezacílenost skupiny a její rozsáhlost (v době rekrutace asi 17 tisíc členů). I tak jsem si uvědomovala, že skupina samozřejmě nezastupuje všechny učitele a oproti celé učitelské populaci bude pravděpodobně vychýlená nejen z hlediska věku (což s ohledem na malé děti nevádí), ale i pedagogických hodnot (bude se jednat spíše o učitele progresivnější). Nicméně náš výzkum byl zaměřen interpretativně, šlo nám o pochopení konkrétních situací a souvislostí bez nároku na to, abychom pokryli úplně všechny situace a znali jejich rozšířenost.

Facebookovou skupinu Učitelé+ jsem ve výzkumu využila i jako zdroj dat, když jsem analyzovala přímo příspěvky v diskuzi. Analýza diskuzních vláken přitom sloužila především pro triangulaci informací z rozhovorů a pro doplnění obrázku o vnímání situace přímo v době jejího prožívání bez časového odstupů. Tím tvořila dobrý doplněk k rozhovorům, které měly retrospektivní povahu, neboť byly provedeny až v srpnu a září 2021, tj. rok a půl po prvním lockdownu. Výhodou dat z facebookové diskuze je skutečnost, že vznikala spontánně, nezávisle na mém výzkumu, a odráží tak reálné situace a prožívání přímo v době pandemie. Byla jsem si vědoma toho, že příspěvky v diskuzi představují jen jakési životní střípky, u nichž neznám souvislosti. Proto jsem je mohla interpretovat jen v kontextu daného diskuzního vlákna, nikoliv v kontextu životní situace osob, které je prezentují. Tyto osoby jsem totiž neznala, nevěděla jsem, co jsou zač, a dokonce ani, zda jsou reálné. V prezentaci analýzy jsem je proto odlišovala od učitelek, s nimiž jsem vedla rozhovor a o nichž jsem věděla, že jsou reálné osoby – pro první skupinu jsem používala označení „diskutující“, pro druhou „informantky“.

Do výzkumného souboru facebookových příspěvků byla zařazena celá diskuzní vlákna z období březen 2020 až květen 2021, kde úvodní post tematizoval péči o vlastní děti, podobu nastavení opatření, která ulevovala při péči o děti (ošetřovné, přednostní péče v určených školách), a jejich ne/využívání. Vlákna byla identifikována vyhledáváním výrazů „ošetřovné“, „OČR“, „ošetřovačka“, „hlídání“, „určené školy“ a „krizové školy“. Do analýzy byla zahrnuta jen vlákna s rozsáhlejší diskuzí čítající více než 50 komentářů. Jednalo se celkem o 17 diskuzních vláken s 50–243 komentáři (seznam v tabulce 8.1).

TABULKA 8.1: Přehled diskuzních vláken zahrnutých do analýzy

KÓDOVÉ OZNAČENÍ	DATUM VLOŽENÍ POSTU	TÉMA POSTU (A ZACÍLENÍ)	POČET PŘÍSPĚVKŮ VE VLÁKNĚ
A	15. 10. 2020	Hlídaní dětí pedagogů mimo „krizové“ školy (dotaz na praxi na různých školách)	72
B	17. 10. 2020	Slaďování vlastní výuky a asistence dítěti (prosba o radu)	133
C	29. 10. 2020	Zavření speciálních škol (sdílení informace)	82
D	29. 10. 2020	Organizace výuky a péče (dotaz na praxi)	93
E	1. 11. 2020	Potřeby učitelů (dotaz na názory)	174
F	8. 11. 2020	Sdílení rodinné zkušenosti se slaďováním výuky rodičů a dětí (odkaz na článek)	85
G	26. 2. 2021	Zavření MŠ a možnosti přednostní péče (dotaz na informace a prosba o radu)	243
H	9. 3. 2021	Duševní zdraví učitelů (odkaz na rozhovor)	62
I	29. 3. 2021	Možnost čerpat ošetrovné pro rodiče s dětmi na rotační výuce (sdílení informace)	223
J	1. 4. 2021	Návrat předškoláků do MŠ (sdílení informace)	193
K	2. 4. 2021	Čerpání ošetrovného při částečném otevření škol a rodinné uspořádání (dotaz na praxi členů)	107
L	6. 4. 2021	Zabezpečení výuky pro děti pracovníků krizové infrastruktury po ukončení nouzového stavu (sdílení informace)	108
M	7. 4. 2021	Dopady pandemie na ženy, vztah k ne/čerpání ošetrovného (výzva k přečtení článku)	82
N	7. 4. 2021	Povinnost zajistit péči o děti pracovníků krizové infrastruktury (dotaz na informace)	113
O	10. 4. 2021	Zánik možnosti čerpat ošetrovné pro pracovníky krizové infrastruktury (dotaz na informace)	100
P	11. 4. 2021	Možnost čerpání ošetrovného manželem při možnosti přednostní péče (dotaz na informaci)	50
Q	24. 4. 2021	Otevřený dopis MŠMT k zajištění péče pro děti pedagogů (výzva k připojení)	143

Zdroj: Mouralová

Celá vlákna jsem vykopírovala do zvláštního souboru, což byla činnost poměrně zdlouhavá. Před kopírováním bylo nutné „rozkliknout“ delší příspěvky, aby byly v datovém souboru celé. Z dat jsem strojově odstranila technické údaje mimo samotné texty příspěvků (lajky a možnosti odpovědí, datum) a korpus jsem očistila o komentáře velmi krátké (méně než 15 slov) a větve zcela se odchyľující od tématu. Zabývala jsem se pouze textovou složkou sdělení, a nepracovala jsem tedy s emotikony, obrázky, gify. Text jsem kódovala podobně jako jiné typy textů (tedy podobně jako rozhovory). I když jsou veškeré komentáře ve skupině veřejné, rozhodla jsem se při citování neuvádět facebooková jména, ale odkazuji jen na kód úvodního příspěvku (viz tabulka 8.1).

Pro většinu témat, na něž jsem se výzkumné soustředila, představovala data z facebookových diskuzí jen data doplňková a triangulační a v analýze jsem více pracovala s rozhovory, kde jsem znala celý kontext situace učitelek. Nicméně v průběhu analýzy se role platformy poněkud změnila a vyvstalo i jedno dílčí téma, kde nakonec diskuzní vlákna představovala hlavní dataset a kde se dokonce samotná facebooková skupina stala předmětem výzkumu. Jedním z klíčových teoretických konceptů, který jsem využila pro pochopení situace učitelek, totiž byly mikropolitiky na úrovni škol, pedagogických sborů i dalších učitelských komunit. Zejména v průběhu pandemie tyto komunity byly často jen virtuální a jednu z takových komunit představuje právě skupina Učitelé+. Na facebookovou skupinu Učitelé+ jsem tak v jednu chvíli přestala nahlížet jen jako na prostor, kde sbírám učitelské výpovědi k určitým tématům, ale začala jsme ji nahlížet i jako součást zkoumané situace učitelů, neboť učitelské sebepojetí a vnímání možných a akceptovatelných řešení jejich náročné situace se utvářelo i skrze komunikaci ve facebookové skupině.

První výsledky tohoto výzkumu byly publikovány v článku „Proč učitelky nechodí na ošetřovačku? Emoční strategie, mikropolitiky a sebepojetí učitelek s malými dětmi v době pandemie“ (Mouralová a Hejzlarová 2022). V tomto textu představuje virtuální komunita jen dílčí téma, nicméně skupina jako taková se stále rozvíjí a momentálně představuje jeden z relativně významných učitelských hlasů, který zaznívá ve veřejném prostoru. Proto skupinu dále sleduji – jednak jako jeden z kanálů, který mě udržuje v kontaktu s terénem, ale i jako předmět samostatného výzkumu, který by popsal její fungování a roli.

8.4.2 Příklad využívání digitálního terénu při výzkumu porodnického aktivismu

(Ema Hrešanová)

Ve svém výzkumu se dlouhodobě zabývám porodním aktivismem. Zkoumám různá uskupení usilující o proměnu českého systému porodní péče včetně toho, za jakých podmínek se porody reálně odehrávají. Tato uskupení mohou být jak formální, jako jsou organizace občanského sektoru anebo profesní organizace porodních asistentek a dul, nebo méně formalizované, jako jsou digitální platformy, tvořené osobami, pro něž je porod osobní (volnočasové) téma. V centru mé pozornosti byl přitom koncept „přirozeného porodu“ a to, jak se jeho pojetí v čase proměňovalo. Řečeno slovy grantové žádosti, kterou jsem v roce 2010 podávala: Předkládaný projekt navrhuje studovat hnutí přirozeného porodu a feministické přístupy k porodu prosazující se v českém prostředí. Na abstraktní úrovni těchto systémů myšlení je cílem tohoto projektu zjistit, jaké konkrétní představy související s přirozeným porodem pronikly a stále pronikají do českého kontextu, jakými cestami přicházejí a kdo je jejich klíčovým nositelem, případně jak byly a jsou tyto představy v českém prostředí „domestifikovány“ a pozměňovány. Na konkrétnější úrovni sociálních aktérů se projekt soustředí na významné sociální individuální i kolektivní aktéry, kteří ovlivňují a prosazují diskurz přirozeného porodu v ČR. Cílem projektu je porozumět také rozmanitým perspektivám žen, které praktikují a zastávají „přirozený“ porod.

Základem mého výzkumného přístupu je etnografie, kterou realizuji „tváří v tvář“ – v podstatě vždy ale využívám i digitální terén, protože ten je zásadní a nedílnou součástí porodního aktivismu. Není to tak, že by mě děláním ryzí „netnografie“ bavilo méně, ale z povahy fenoménu, který zkoumám, vyplývá, že důležité jsou interakce a aktivity offline i online. Metodologickou oporou pro mě byla zejména *Netnography: Redefined* (Kozinets 2015) a *Digital Ethnography* (Pink et al. 2016).

Svůj výzkum jsem začala klasickou etnografií, kdy jsem se účastnila různých akcí a následně dělala hloubkové a polostrukturované rozhovory. Díky tomu jsem postupně získala velmi dobrý vhled do toho, kdo jsou klíčové aktérky a aktéři, prostřednictvím jakých nástrojů své představy o změně prosazují a jak o nich komunikují. V roce 2011, kdy jsem na svůj výzkum získala finanční podporu od GA ČR, tvořily můj „digitální terén“ zejména webové stránky rodičovských zájmových organizací a také online platformy orga-

nizujících petice, jichž v té době bylo vícero, a blogy jednotlivých osobností – význačných „tváří“ hnutí.

314 | Jako nejnosnější se pro mě nakonec ukázal mailing list, do kterého jsem byla díky svým kontaktům zařazena. Zúčastněně jsem o svém výzkumném záměru informovala individuálně, všichni byli s mojí rolí srozuměni. Mailing list a na něj navázaná komunikace nezprostředkovávaly jednosměrně informace o akcích nebo poradách, ale sloužily především ke skupinovým diskuzím, do nichž jednotlivé adresátky a adresáti přispívali svými názory a argumenty. Oproti prostředí facebookových diskuzí šlo podle mých zkušeností o soustředěnější a pracovníjší prostředí, ve kterém se vyjednávala shoda na tom, jaké požadavky, jakou formou a s jakými argumenty budou formulovány navenek a koordinovaly se navazující aktivity. Jelikož mi šlo více o vzorce, které se v komunikaci opakovaně objevovaly, a také proto, že jsem vždy nakonec ještě mluvila s konkrétními lidmi, měla jsem dostatek možných výpovědí, které jsem mohla citovat a doložit jimi své interpretace. Mailing list dokresloval mé porozumění klíčovým interakcím a názorům a přesvědčením a prohluboval mé porozumění studovanému fenoménu.

Později, když se komunikace v oblasti porodního aktivismu přenesla více na platformu Facebook, jsem se také stala členkou několika uzavřených skupin. Zde o mém výzkumném záměru věděli správci jednotlivých skupin. Facebook pro mě nicméně plnil spíše funkci korektivu a možnosti vědět, co se děje – ve výzkumu jsem na něj přímo nenavazovala, ani jsem z uzavřených skupin necitovala. V určitých obdobích jsem se ve facebookovém prostředí pohybovala minimálně, protože jsem se jím cítila osobně přesycená. Někdy jsem také měla potřebu „vypnout“ kvůli potřebě vytvořit si prostor na přemýšlení o projektu a analýzu dat.

Digitální přítomnost je nedílnou a zásadní součástí porodního aktivismu. V jeho rámci například vzniklo několik ryze digitálních platforem, jejichž cílem bylo změnit konkrétní aspekty českého porodního systému a které do „hnutí přirozeného porodu“ přitáhly řadu nových členek a členů. Pokud bych vynechala digitální sociální život porodních aktivistek a aktivistů, unikla by mi ze zřetele dynamika klíčových aktivit a vztahů.

Nejvíce jsem data z digitálních platforem využila při psaní kapitoly *The Natural Childbirth Movement in the Czech Republic* (Hřešanová 2017). Moje expertíza získaná prostřednictvím tohoto výzkumu mi pak otevřela možnost být členkou Pracovní skupiny k porodnictví při Úřadu vlády ČR (Úřad vlády 2022), která je potenciální platformou, kde lze přetavovat výzkumnou práci v konkrétní

návrhy na změny v systému porodní péče. Podobnou platformou je pro mě mezinárodní projekt spolupráce ve výzkumu COST¹⁶⁸, který vytváří doporučení v dané oblasti. Některé aktivistické skupiny také využívaly mé výzkumy pro prosazení svých zájmů – vzhledem k jejich kvalitativní povaze nicméně neměly příliš velkou váhu.

8.5 Závěr

V rámci kapitoly jsme se pokusili představit digitální sociální média jako jeden z možných zdrojů relevantních dat pro veřejněpolitický a obecně společenskovědní výzkum. Smyslem tohoto textu má být i povzbuzení k práci s těmito daty, která (stejně jako jakákoliv jiná data) mají svá specifika a úskalí, ale mohou přinést relevantní poznatky o politickém procesu (např. jak je komunikován, vnímán a přijímán) i konkrétní doporučení pro praktickou politiku (co je vnímáno jako problém, jaká je podpora různých řešení a kde jsou možné slabiny).

| 315

Sociální média jsou často využívána v rámci počátečních fází výzkumu pro získání kontaktu a obeznámení s výzkumným terénem či pro rekrutaci účastníků výzkumu. Materiál z nich může být nicméně využit i jako plnohodnotná výzkumná data, zejména při zkoumání specifitějších témat nebo skupin, velmi aktuálních fenoménů, ale též jako jeden ze zdrojů pro poznání společenského diskurzu. Výhodou těchto dat je snadná dostupnost, aktuálnost, časová situovanost a spontánnost, naopak nevýhodou a rizikem vychýlenost populace a její fragmentace, nedostatek informací o mluvčích a absence kontextu, problematická kontrola nad daty. Při práci s daty ze sociálních médií je nepochybně třeba opatrnosti a uvážlivosti, omezení se nicméně týkají i jiných dat. Není to důvod, proč data nevyužívat, ale je to důvod, proč jejich využití pečlivě reflektovat a diskutovat data v souvislosti se zvolenými cíli a hledat cesty ke zmírňování rizik, například tím, že je budeme kombinovat s jinými daty a své závěry tak triangulovat. Kombinace s jinými daty je v nějaké míře obsažena v obou rozebíraných příkladech, kdy výzkumnice data z digitálního prostoru doplňují o rozhovory *face-to-face*.

Využívání dat ze sociálních médií není v českém výzkumu příliš etablované a zatím se mu věnují vesměs výzkumníci primárně se hlásících k jiným disciplínám (sociologii, politologii či mediálním stu-

168 Jednalo se o projekt „IS1405 – Building Intrapartum Research Through Health – an interdisciplinary whole system approach to understanding and contextualising physiological labour and birth (BIRTH)“.

diím). Nicméně zaměření jejich výzkumů se často dotýká společenských problémů a politických opatření a je tedy veřejněpoliticky relevantní. Tým kolem Dina Numerata a Lenky Vochocové se dlouhodobě věnuje tématu očkování a s ním spojených diskuzí a kontroverzí (srov. Numerato et al. 2019; Vochocová et al. 2022), jejich výsledky jsou relevantní pro politiku v oblasti veřejného zdraví. Data ze sociálních médií jsou často využívána při výzkumu občanské aktivity, angažovanosti a politické participace (např. Vochocová et al. 2016), jiným hojně zpracovávaným tématem jsou postoje k migrantům (např. Vochocová a Rosenfeldová 2019). Zde představuje velmi zajímavý aplikovaný výstup analytická studie z produkce Člověka v tísni (Hrdina et al. nedatováno), 316 | která mapuje projevy nenávisti na českém internetu. Cílem studie je identifikovat nejčastější nenávistné narativy o migraci a migrantech. Autoři pracují zejména s daty z Facebooku a diskuzí pod články na zpravodajských portálech, k automatickému sběru dat využili nástroje Social Insider. Vedle identifikace samotných narativů studie ukazuje jejich rozšířenost a porovnává různé kanály šíření. Součástí je i návrh možných kroků, jak nenávistné projevy na internetu omezit.

Analýza dat ze sociálních sítí je stále relativně novým výzkumným postupem a pro řadu kroků a rozhodnutí neexistují jasné návody a opory. Běžné je replikování postupů z jiných (již publikovaných) výzkumů, čímž se utváří jakési kanonické postupy. Lze očekávat, že se v nejbližších letech začnou objevovat komplexnější metodologické opory, které zpřehlední prostor a bude je možno použít jako zásobník vhodných postupů.

SHRNUTÍ KAPITOLY Sociální média jako zdroj dat pro veřejněpolitický výzkum

Hlavní poselství

- Sociální média jsou digitální platformy, které umožňují lidem sdružovat se, komunikovat, vytvářet, upravovat, sdílet a hodnotit informace. Je pro ně typická otevřenost pro širokou skupinu uživatelů, nízká míra kontroly a absence formálních autorit, možnost rychlé reakce a interakce a proměnlivost obsahu.
- Sociální média je možno výzkumně využít několika způsoby: (a) pro kontakt s výzkumným terénem a ponor do něj, (b) pro rekrutaci respondentů v určité situaci a (c) přímo jako zdroj dat a předmět výzkumu. Zde se můžeme soustředit na obsah příspěvků a diskuzí nebo na interakce mezi uživateli.
- Data ze sociálních médií vznikla v určitém kontextu (čas, kultura a pravidla konkrétní platformy, reaktivnost, sledování určitých cílů),

ale zároveň jsou specifická tím, že o části kontextu (osoby uživatelů a jejich osud) nemáme informace nebo jistotu.

Typy výzkumných problémů, pro které jsou data vhodná

- Zkoumání specifických skupin a jejich náhledů na společenské dění. Zkoumání komunikace veřejných politik a organizací.
- Zkoumání společenského diskurzu.
- Zkoumání vztahů mezi různými aktéry.

Příklady výzkumných otázek

- Obecné otázky: Co určitá skupina vnímá jako problém? Jaká je podpora různých řešení? Jak je vnímáno konkrétní opatření? Jak je komunikováno? Jak je přijímáno?
- Jak učitelé s malými dětmi prožívali situaci zavřených škol v době pandemie covidu-19? Jak jejich potřeby korespondovaly s veřejnými politikami, které se snažily jejich situaci řešit?
- Jaké konkrétní představy související s přirozeným porodem pronikly a stále pronikají do českého kontextu? Jakými cestami přicházejí a kdo je jejich klíčovým nositelem?
- Jak byly a jsou tyto představy v českém prostředí domestikovány a pozměňovány?

Typ dat či metody

- Data různého charakteru – nejčastěji texty, ale i obrazový materiál, interakce, vztahy; typicky kvalitativního charakteru, ale lze i kvantifikovat; většinou spontánní, vzniká nezávisle na výzkumníkovi a pro jiný než výzkumný účel.

Doporučená metodologická četba

Kapoor, K. K., Tamilmani, K., Rana, N. P. et al. 2018. Advances in Social Media Research: Past, Present and Future. *Information Systems Frontiers* 20 (3): 531–558. <https://doi.org/10.1007/s10796-017-9810-y>.

Macek, J. 2012. Nevyčísitelné porozumění: kvalitativní výzkum online sociálních sítí. *ProInflow* 4 (1).

Quan-Haase, A., Sloan, L. eds. 2022. *The SAGE Handbook of Social Media Research Methods*. London: SAGE.

Stieglitz, S., Mirbabaie, M., Ross, B., Neuberger, C. 2018. Social Media Analytics—Challenges in Topic Discovery, Data Collection, and Data Preparation. *International Journal of Information Management* 39: 156–168.

Švelch, J., Vochočová, L. 2015. Sociální média jako nová výzva pro výzkum politické participace. *Sociologický časopis* 51 (1): 65–88.

Doporučené praktické příklady využití dat nebo metody

Hrdina, M., Daňková, H., Kopecká, L. nedatováno. *Projevy nenávisti v online prostoru a na sociálních sítích*. Člověk v tísní. <https://www.clovekvtsni.cz/media/publications/553/file/1459365027-hate-speech-zaverecnazprava-final-verze.pdf>.

Numerato, D., Vochocová, L., Štětka, V., Macková, A. 2019. The Vaccination Debate in the "Post-truth" Era: Social Media as Sites of Multi-layered Reflexivity. *Sociology of Health & Illness* 41: 82–97.

Vochocová, L., Mazák, J., Štětka, V. 2016. Nic pro holky? Genderové nerovnosti v politické participaci na sociálních sítích. *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 17 (2): 64–75.

318 | Vochocová, L., Rosenfeldová, J. 2019. Ridiculed, But Safe: What e-mothers' Discussion on Migration Tells Us About the Potential of "Third Spaces" for the Political Communication of Women. *European Journal of Communication* 34 (2): 142–158.

Zdroje

Barberá, P. 2015. Birds of the Same Feather Tweet Together: Bayesian Ideal Point Estimation Using Twitter Data. *Political Analysis* 23 (1): 76–91. <https://doi:10.1093/pan/mpu011>.

Boulianne, S. 2015. Social Media Use and Participation: A Meta-analysis of Current Research. *Information Communication & Society* 18 (5): 524–538.

Brickman Bhutta, C. 2012. Not by the Book: Facebook as a Sampling Frame. *Sociological Methods & Research* 41 (1): 57–88.

Cole-Lewis, H., Pugatch, J., Sanders, A., Varghese, A., Posada, S., Yun, C., Augustson, E. 2015. Social Listening: A Content Analysis of e-cigarette Discussions on Twitter. *Journal of Medical Internet Research* 17 (10), e4969.

Goritz, A., Schuster, J., Jörgens, H., Kolleck, N. 2020. International Public Administrations on Twitter: A Comparison of Digital Authority in Global Climate Policy. *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice* 24 (3): 1–25.

Hejzlarová, E. M., Durnová, A. 2022. Spor o domácí porody jako příklad aktivizace občanské sféry: koncept societalizace Jeffreyho Alexandera. *Sociologický časopis* 58 (2): 151–180. <https://doi.org/10.13060/csr.2022.017>.

Hladík, R. a kol. 2022. *Digitální obrat v českých humanitních a sociálních vědách*. Praha: Karolinum.

- Hrdina M., H. Daňková, L. Kopecká. nedatováno. *Projevy nenávis-
ti v online prostoru a na sociálních sítích. Člověk v tísní*. [https://
www.clovekvtsni.cz/media/publications/553/file/1459365027
-hate-speech-zaverecnazprava-final-verze.pdf](https://www.clovekvtsni.cz/media/publications/553/file/1459365027-hate-speech-zaverecnazprava-final-verze.pdf).
- Hřešanová, E. 2017. The Natural Childbirth Movement in the Czech Republic. In *Rebellious Parents: Parental Movements in Central-Eastern Europe and Russia*, ed. K. Fábíán a Elżbieta Korolczuk, 277–307. Bloomington – Indianapolis: Indiana University Press.
- Jeřábek, H. 1993. *Úvod do sociologického výzkumu*. Praha: Karolinum.
- Kapoor, K. K., Tamilmani, K., Rana, N. P. et al. 2018. Advances in Social Media Research: Past, Present and Future. *Information Systems Frontiers* 20: 531–558. <https://doi.org/10.1007/s10796-017-9810-y>. | 319
- Kozinets, R. 2015. *Netnography: redefined*. London: SAGE.
- Leonardi, P. M., Huysman, M., Steinfield, C. 2013. Enterprise Social Media: Definition, History, and Prospects for the Study of Social Technologies in Organizations. *Journal of Computer-Mediated Communication* 19 (1) 1–19. <https://doi.org/10.1111/jcc4.12029>.
- Macek, J. 2012. Nevyčíslitelné porozumění: kvalitativní výzkum online sociálních sítí. *ProInflow* 4 (1).
- Macková, A. 2018. *Nová média v politické komunikaci: politici, občané a online sociální sítě*. Brno: Masarykova univerzita.
- Mouralová, M., Hejzlarová, E. M. 2022. Proč učitelky nechodí na ošetřovačku? Emoční strategie, mikropolitiky a sebepojetí učitelé s malými dětmi v době pandemie. *Sociologický časopis* 58 (5): 477–507.
- Numerato, D., Vochocová, L., Štětka, V., Macková, A. 2019. The Vaccination Debate in the "Post-truth" Era: Social Media as Sites of Multi-layered Reflexivity. *Sociology of Health & Illness* 41: 82–97.
- Pink, S., Horst, H., Postill, J., Hjorth, L., Lewis, T., Tacchi, J. 2016. *Digital Ethnography*. London: SAGE.
- Quan-Haase, A., Sloan, L. eds. 2022. *The SAGE Handbook of Social Media Research Methods*. London: SAGE.
- Stieglitz, S., Mirbabaie, M., Ross, B., Neuberger, C. 2018. Social Media Analytics—Challenges in Topic Discovery, Data Collection, and Data Preparation. *International Journal of Information Management* 39: 156–168.
- Stier, S., Schünemann, W. J., Steiger, S. 2018. Of Activists and Gatekeepers: Temporal and Structural Properties of Policy Networks on Twitter. *New Media & Society* 20 (5): 1910–1930.
- Syaifudin, Y. W., Puspitasari, D. 2017. Twitter Data Mining for Sentiment Analysis On Peoples Feedback Against Government Public

Policy. *Matter: International Journal of Science and Technology* 3 (1): 110–122.

Švelch, J., Vochocová, L. 2015. Sociální média jako nová výzva pro výzkum politické participace. *Sociologický časopis* 51 (1): 65–88.

Úřad vlády. 2022. Pracovní skupina k porodnictví. https://www.vlada.cz/cz/ppov/rovne-prilezitosti-zen-a-muzu/pracovni-skupina_k_porodnictvi/pracovni-skupina-k-porodnictvi-pri-rade-vlady-pro-rovnost-zen-a-muzu-zahajila-svou-cinnost-127757/ (cit. 10. 10. 2022).

320 | Vochocová, L., Mazák, J., Štětka, V. 2016. Nic pro holky? Genderové nerovnosti v politické participaci na sociálních sítích. *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 17 (2): 64–75.

Vochocová, L., Numerato, D., Sedláčková, T. 2022. Opting for Polarizing Emotions: Strategies of Czech Pro-Vaccination Discussants in the Emotionalized Public Sphere and Debate on a Measles Epidemic. *International Journal of Communication* 16 (21): 1006–1026.

Vochocová, L., Rosenfeldová, J. 2019. Ridiculed, But Safe: What e-mothers' Discussion on Migration Tells Us About the Potential of "Third Spaces" for the Political Communication of Women. *European Journal of Communication* 34 (2): 142–158.

Kapitola 9

KVANTITATIVNÍ A KVALITATIVNÍ OBSAHOVÁ ANALÝZA

Petra Jansa

Celá patálie s obsahovou analýzou jako konkrétní výzkumnou metodou začíná už u samotného názvu. Ten je natolik obecný, že zdánlivě odkazuje k jakékoliv analýze obsahu (Krippendorff 2004). V zaměřeném slova smyslu však sousloví obsahová analýza funguje jako označení konkrétní výzkumné metody se specifickými pracovními postupy a standardy. | 321

V této kapitole tedy ponecháváme obecný význam stranou a obsahovou analýzou se zabýváme v jejím zaměřeném slova smyslu jako konkrétní analytickou metodou empirického výzkumu. Po základní charakteristice kvantitativní obsahové analýzy (*content analysis, quantitative content analysis, classical content analysis*) a kvalitativní obsahové analýzy (*qualitative content analysis, qualitative text analysis, qualitative media analysis*) se podíváme na jednotlivé kroky při realizaci výzkumu, které z obsahové analýzy dělají vědeckou metodu.

Kapitola zohledňuje především specifika „ručního“ kódování, ať už takzvaně na papír, anebo za asistence specializovaného softwaru. Hodí se zde proto upozornit, že v případě obsahové analýzy plně zpracovávané počítačem je třeba některé procedury modifikovat – například místo kódovacího formuláře vzniká speciální slovník výrazů (více Neuendorf 2002, 125–132; Krippendorff 2004, 257–310).

9.1 Obsahová analýza jako metoda

Obsahová analýza jako systematická analýza textu není novodobým vynálezem. Církev ji po staletí používá pro analýzu liturgických i světských textů. V 17. století tak v útrokách klášterů vznikaly jedny z prvních obsahových analýz novinových článků (viz Krippendorff 2004, 3). Phillip Mayring (2014, 18–19) ovšem za **počátek novodobé obsahové analýzy** považuje až rok 1893, kdy John Gilmer Speed, editor no-

vin New York World, provedl srovnávací obsahovou analýzu tematické agendy čtyř newyorských deníků.¹⁶⁹

Během 20. století se podoba a pozice obsahové analýzy jako metody empirického sociálněvědního výzkumu postupně upevňovala. Už v roce 1910 ji na konferenci Německé sociologické společnosti uvedl jako vhodný nástroj výzkumu masových médií Max Weber. Za **zlatý věk obsahové analýzy** jsou považována 30. až 50. léta 20. století, kdy metodu rozvíjel **Harold D. Lasswell**, a to především ve výzkumech válečné propagandy.¹⁷⁰ Lasswell přišel s inovacemi, které představují i dnes standardy dobré praxe, jako je například pilotní kódování nebo test reliability (Neuendorf 2002, 35–36). Ve 40. a 50. letech 20. století se také objevují první metodické příručky (např. *The Analysis of Communication Content* od Bernarda Berelsona a Paula F. Lazarsfelda, 1948), následované Berelsonovou (1952, 18) metodologickou monografií, v níž obsahovou analýzu definuje jako „výzkumnou techniku pro objektivní, systematický a kvantitativní popis zjevného obsahu komunikace“.

BOX 9.1: Pojmosloví, se kterým se v obsahové analýze neztratíte

Kategorie/proměnná: kategorie v případě kvalitativní obsahové analýzy rozkládají výzkumnou otázku na empiricky zkoumatelné aspekty, mohou být vytvářeny deduktivně (tj. koncepty odvozené z již existující teorie) anebo induktivně (tj. koncepty odvozené z dat výzkumného vzorku). Každá kategorie musí být definována precizně a srozumitelně tak, aby se nepřekrývala s jinou. V případě kvantitativní obsahové analýzy se v tomto smyslu setkáme s označením proměnná (Kuckartz 2014, 42), odkazujícím na potenciálně měřitelné charakteristiky jednotlivých částí analyzovaného materiálu. V kvantitativní obsahové analýze kategorie rozkládá proměnnou na měřitelné hodnoty (např. proměnná gender může nabývat několika kategorií jako například muž/žena/jiné).

¹⁶⁹ J. G. Speed analýzou přišel na to, že během sledovaného období narostla „bulvarizace“ zpravodajství, kdy skandály, klepy a krimipříběhy postupně vytlačily na okraj vědecká nebo náboženská témata. Jeho obsahová analýza srovnávala obsah deníků New-York Tribune, New York World, The New York Times a The Sun.

¹⁷⁰ Harold Lasswell věnoval válečné propagandě již svou disertační práci *Propaganda Technique in the World War* z roku 1927. V té se pokouší o klasifikaci propagandy skrze analýzu válečných letáků a náborových plakátů. Výzkumné postupy aplikované v disertaci následně kriticky přehodnotil a dále rozvíjel v obsahovou analýzu, která pro něj byla ústřední metodou pro výzkum propagandy a masových médií (viz např. Lasswell 1936, 1949; Lasswell, Lerner a De Sola Pool 1952).

Kódovací schéma/kódovací kniha: je sadou přesně definovaných proměnných a kategorií, kterými je kódován obsah vybraný pro analýzu (tj. výzkumný vzorek). Obsahuje mj. pravidla kódování, návody a příklady.

Kódování: je v případě obsahové analýzy analytickým procesem, při kterém jsou jednotlivým částem zkoumaného obsahu (tzv. analytickým jednotkám) přiřazovány kategorie.

Reliabilita: vyjadřuje spolehlivost (stálost) výsledků při opakovaném kódování, pro tyto účely probíhá tzv. test reliability, bez kterého není možné přistoupit k hlavní analýze dat.

Validita: vyjadřuje platnost výsledků kódování posouzením vhodné formulace proměnných a kategorií a jejich vztahu k výzkumné otázce i zvolenému výzkumnému vzorku. Jinými slovy se validita ptá na to, zda bylo kódováno skutečně to, co badatel zamýšlel kódovat.

Zdroj: Jansa

Kritika kvantitativní obsahové analýzy jako příliš redukcionistické metody, opomíjející význam a širší kontext, přišla záhy. Kritici jako například sociolog Siegfried Kracauer (1952) pak položili **základy kvalitativní obsahové analýzy**.

Ta sice vychází z klasické kvantitativní obsahové analýzy, ale snaží se vypořádat s výše zmíněnými výtkami.¹⁷¹ V 50. letech 20. století se již objevují první pokusy o systematickou aplikaci kvalitativní obsahové analýzy, kdy vzniká například analýza komiksu *Little Orphan Annie* (Shannon 1954). Obě analytické metody se tak od svého počátku (a mnohem intenzivněji od 80. let) vyvíjejí po vlastní ose, a proto se jim budeme v kapitole věnovat odděleně.

9.2 Kvantitativní obsahová analýza

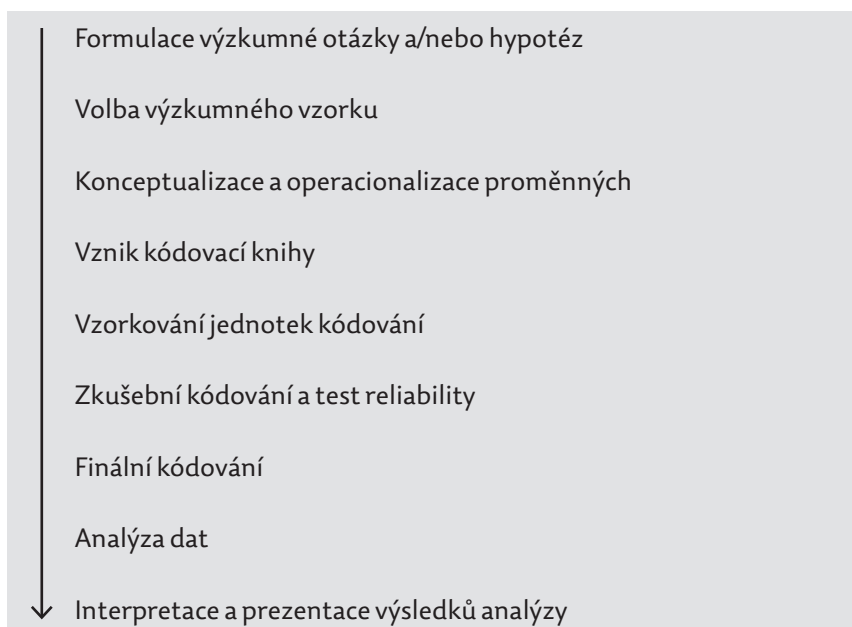
Vedle zmíněného Berelsona a Lasswella je průkopníkem kvantitativní obsahové analýzy (dále jen OA) Klaus Krippendorff (2004, 18), jehož vymezení metody jako „výzkumné techniky pro odvozování validních a replikovatelných závěrů z dat jejich kontextualizací“ náleží k těm citovanějším.¹⁷²

¹⁷¹ Více o historickém vývoji viz Krippendorff (2004), Krippendorff a Bock (2009), Schreier (2012) a Mayring (2014).

¹⁷² Definic obsahové analýzy je hned několik. Jejich sumarizaci najdete např. v úvodu knihy *Analyzing Media Message: Using Quantitative Content Analysis in Research* (Riffe 2005).

BOX 9.2: Proces realizace kvantitativní obsahové analýzy

324 |

Zdroj: Jansa

9.2.1 Charakteristika metody

Daniel Riffe (2005, 25) charakterizuje OA jako systematický a replikovatelný výzkum, během kterého jsou dle stanovených pravidel měření jednotlivým částem obsahu přiřazovány číselné hodnoty (kategorie), s nimiž se následně pracuje pomocí statistických metod. Cílem je popis zkoumaného vzorku a analýza vztahů mezi kategoriemi. Obsahovou analýzu potom charakterizuje:

- **Systematičnost**, která má kořeny v pozitivistickém paradigmatu a hypoteticko-deduktivním přístupu k poznání. OA je kvantitativní metodou a postupuje dle jasně definovaných a na sebe navazujících kroků, což umožňuje dosáhnout nutné míry objektivity (nebo alespoň intersubjektivit).
- **Zobecnění a replikovatelnost** usilující o tvorbu objektivně měřitelných dat, která nejsou závislá na individualitě badatele a jsou zobecnitelná na populaci. To následně vyhovuje požadavku replikovatelnosti výzkumu při získání shodných výsledků, čímž se stvrzuje validita výzkumu i platnost jeho závěrů. Jinými slovy, pokud různí badatelé použijí stejný výzkumný design a aplikují stejně

proměnné při dodržení všech stanovených postupů na stejný výzkumný vzorek, měli by dosáhnout shodných výsledků.

- **Měření a numerické hodnoty**, které redukuje zkoumané obsahy na čísla (Riffe 2005, 32). Měření spočívá v přiřazování čísel jednotlivým částem zkoumaného obsahu. Nejde o ledajaká čísla – číslo zastupuje přesně vymezenou charakteristiku. Číselné hodnoty nejsou přiřazovány náhodně, ale podle kritérií vymezených badatelem.

9.2.2 Aplikace metody krok za krokem

| 325

Na samém začátku výzkumu stojí **výzkumný problém a formulace výzkumné otázky**, případně **hypotéz**. Co vlastně chceme zkoumat, proč, s jakým záměrem a z jakého teoretického rámce budeme vycházet? Tomu by měl odpovídat i následný výběr výzkumného vzorku, který respektuje výše zmíněné charakteristiky obsahové analýzy jako kvantitativní metody.

Záměrný či nenáhodný výběr vzorku není pro OA vhodný, protože výsledky není možné následně zobecnit na populaci. Problematikou tvorby výzkumného vzorku provádí sedmá kapitola knihy Kimberly A. Neuendorfové (2002) nebo šestá kapitola Krippendorffovy knihy (Krippendorff 2004). V této podkapitole přeskočíme k formulaci proměnných a procesu kódování. Přípravu výzkumné otázky i hypotéz a výběr vzorku však není radno podceňovat – oporu nabízí v sedmé kapitole své knihy například Babbie (2007) nebo Blaikie (2003).

Krok 1 – Formulace proměnné a kódovací kniha

Proměnné a kódovací kniha tvoří jádro metody a na formulaci proměnných závisí validita výsledků výzkumu (Berelson 1952; Krippendorff 2004).

Proměnná a její operacionalizace

Proměnnou je možné popsat jako „definovatelný a měřitelný pojem, který může pro různé případy nabývat různých hodnot“ (Neuendorf 2002, 95). V klasické obsahové analýze jsou **proměnné odvozovány (dedukovány) z již existující teorie** a následně aplikovány na výzkumný vzorek. V některých případech je na výzkumný vzorek záměrně aplikováno (zcela nebo s částečnými modifikacemi) již existující schéma proměnných, které bylo vytvořeno pro obdobný výzkum

(Kuckartz 2014). Ani v klasické obsahové analýze ale není vyloučeno použití proměnných, které jsou tvořeny na základě induktivní logiky (srov. podkap. 9.3.2, Krok 1).

Odvozováním z teorie nabývají proměnné podobu hypoteticko-teoretických konceptů, které je nutné převést do empiricky pozorovatelné a měřitelné podoby. Tomu se říká operacionalizace. Například proměnnou politická participace „[...] můžeme [...] operacionalizovat jako účast ve volbách nebo [...] účast na demonstraci nebo podpis petice“ (Beneš a Drulák 2019, 32). To znamená, že politickou participaci rozkládáme na konkrétní pozorovatelné jevy. V řeči kvantitativní obsahové analýzy jde o **rozklad proměnné na kategorie**.

326 | Ukažme si to na jednoduchém příkladu. Řekněme, že nás zajímá, jakým způsobem české tištěné deníky prezentují migraci. V takovém výzkumu formulujeme hned několik proměnných. Zajímat nás například může, jakým způsobem se média migraci věnují nejčastěji. Náš zájem je takto široký a je nutné jej operacionalizovat na jednotlivé proměnné. Takovou může být například proměnná „zastoupení mediálních žánrů“. Proměnnou bychom potom operacionalizovali dále na kategorie, které je možné srozumitelně vymezit a současně empiricky pozorovat (měřit). **Kategorie se musí navzájem vylučovat** (Holsti 1969), aby bylo možné vždy zvolit jen jednu. Tak například proměnnou, kterou jsme si pojmenovali jako „zastoupení mediálních žánrů“, by bylo možné rozložit do několika kategorií: zpráva/rozhovor/reportáž/komentář/jiné.

Proměnné i kategorie korespondují s teoretickým rámcem výzkumu, výzkumným problémem a měly by vést k zodpovězení výzkumné otázky, případně potvrzení či vyvrácení hypotéz. Cílem vymezení proměnné je, aby jakýkoliv proškolený kódér zvládnul vybrané části obsahu přiřadit pouze jednu z kategorií té které proměnné. Vedle **přesné definice proměnné** proto často i ke každé kategorii vznikají tzv. **operační definice** stanovující indikátory, díky kterým je **kategorii vymezena hranice** (srov. Neuendorf 2009; Potter 2009). Hranice kategorie mohou být určeny například podmínkami nebo ukázkami či citacemi z kódovaného textu.

Příprava kódovací knihy

V momentě, kdy jsou formulovány proměnné a kategorie, vzniká kódovací schéma. **Kódovací schéma je souborem proměnných a kategorií. Toto schéma spolu s pravidly jeho použití tvoří kódovací knihu.** Podle Neuendorfové (2002, 9) musí být kódovací kniha natolik přesná a podrobná, aby jakýkoliv jedinec, který ovládá jazyk a kulturní realie, v nichž výzkum probíhá, a který prošel zaškolením, byl

schopen kódovat výzkumný vzorek s dosažením více méně shodných výsledků. Tím je dosahováno žádoucí objektivity, reliability a replikovatelnosti, které jsou rysem vědecké metody a zárukou platnosti výsledků kvantitativního výzkumu.

Kódovací kniha je zásadním analytickým nástrojem srozumitelně popisujícím, co a jak bude měřeno, za jakých podmínek a v jakých krocích. Bývá proto v ideálním případě součástí prezentace výsledků jako ukázka aplikované metody a současně jako kontrolní mechanismus, dle kterého lze posoudit validitu výsledků. Přestože tomu tak mnohdy nebývá, měla by být i nedílnou součástí absolventských prací, protože bez ní není hodnotitel schopen posoudit, zda student či studentka skutečně realizovali OA.

| 327

Krok 2 – Vymezení analytické jednotky

Vymezení analytické jednotky je specifikem OA (Krippendorff 2004). Jedná se o rozdělení zvoleného výzkumného vzorku na kódovatelné části, kterým budou přidělovány kategoriální hodnoty jednotlivých proměnných. Novinový článek může být analytickou jednotkou, anebo jej lze rozkouskovat hned na několik analytických jednotek – odstavce, věty, slova.

Volba analytické jednotky je metodologickým rozhodnutím, které musí být učiněno **před zahájením kódování a následně dodrženo po celou dobu kódování**. V případě, že se způsob vymezení analytických jednotek během testování ukáže jako nevhodný nebo nefunkční, je možné jej změnit. Po takovém zásahu je však nutné opět provést test a po něm už analytické jednotky neměnit. Vymezení analytických jednotek probíhá v přípravné fázi a kodéři by měli v ideálním případě dostávat materiál již „rozkouskovaný“, aby volba jednotek nebyla na nich. Pokud by analytická jednotka nebyla vymezena, mohlo by se stát, že každý z kodérů bude kódovat jinak obsáhlé části. Výsledky by tak byly nejen rozdílné, ale také nereplikovatelné.

Krok 3 – Testování kódovací knihy a reliability mezi kodéry

Kódovací knihu nelze považovat za finální, dokud neprojde testováním. V případě OA se kódovací kniha v podstatě vyvíjí ruku v ruce se zaškolením kodérů a testováním reliability, tj. shody mezi kodéry. Shoda a konzistence výsledků analýz provedených nejméně dvěma kodéry je totiž zásadním ukazatelem kvality kódovacího schématu.

Z toho plyne, že pokud plánujeme použít OA, je třeba počítat **nejméně se dvěma kodéry** (Krippendorff 1995). Podle Neuendorfové (2002, 141–143) je kódování jedním kodérem nepochopením celé metody, protože nedokáže zajistit potřebnou validitu.¹⁷³

Příprava kodérů

Před testem shody mezi kodéry probíhá zaškolení. To má obvykle podobu **detailního představení kódovací knihy a cvičného kódování**, kdy si kodéři prakticky nacvičují celý proces. S tím jde ruku v ruce **revize kódovací knihy** – zpřesňují se definice kategorií a reviduje se pořadí proměnných, které může ovlivňovat porozumění textu. Příprava kodérů tak trvá zhruba měsíc (Krippendorff 2004), v případě komplikací i déle. Pro dodržení požadavku objektivitu a replikovatelnosti musí být kódování nezávislé na individualitě kodéra. Kodéři by měli být snadno zaměnitelní (a to i ve smyslu nahraditelnosti).

Výběr vzorku pro testování

Pro testování se nepoužívá celý výzkumný vzorek (resp. všechny analytické jednotky), ale pouze část. Jak velká by tato část měla být, není standardizováno, ale doporučuje se **10 až 20 % celého výzkumného vzorku** (srov. Neuendorf 2009; Mayring 2014). Nejčastější strategií výběru testovacího vzorku je **náhodný výběr**, kdy jsou z celkového výzkumného vzorku náhodně vybrány ukázky.¹⁷⁴ Druhou možností je **záměrný výběr**, kdy jsou vybrány takové typy případů, které charakterizují celý výzkumný vzorek.¹⁷⁵

Test reliability

Během testu reliability jsou zaškoleným kodérům přiděleny totožné analytické jednotky. Kodéři je kódují samostatně a následně je porovnávána míra shody mezi výsledky jejich kódování. Když je míra shody vysoká a není třeba výraznější revize kódovací knihy, je možné realizovat závěrečnou diskuzi nad výsledky testování a začít s finálním kódováním. Pokud je míra shody nízká, tak je obvykle nutné revidovat

¹⁷³ Neuendorfová (2002) uvádí, že v případě, kdy celý vzorek kóduje pouze jeden kodér, je nutno alespoň v testovací fázi přizvat druhého kodéra, aby bylo možné posoudit shodu. Je nicméně zřejmé, že takto přísná pravidla nelze aplikovat na studentské práce, na nichž se studenti a studentky metodu teprve učí a poprvé demonstrují její samostatné použití.

¹⁷⁴ Tento princip se používá také při výběru ukázek pro cvičné testování během školení.

¹⁷⁵ V tomto druhém případě musí ten, kdo výběr realizuje, celkový výzkumný vzorek velice dobře znát.

kódovací knihu a po revizi ji znovu otestovat. Míra shody je vyjádřena tzv. **koeficientem shody**. Pravděpodobně nejnámějšími a nejpoužívanějšími koeficienty shody jsou *Cohenova Kappa*, u kterého je obecně doporučována hodnota vyšší než 0,4 (Neuendorf 2009), a *Krippendorffova Alfa* (Krippendorff 2004), u které je žádoucí dosáhnout hodnoty vyšší než 0,8.¹⁷⁶ Pokud je shoda nedostatečná, je nezbytné zjistit, jaké proměnné kodéři kódovali rozdílně, a na ně se zaměřit. Pomoci může lepší definice proměnné, sloučení překrývajících se kategorií, uvedení příkladů nebo kritérií pro rozhodování.

Krok 4 – Finální kódování a analýza dat

| 329

Kódování probíhá tak, že je každému kodérovi přidělena sada analytických jednotek, kterou kodér postupně prochází a jednotlivým jednotkám přiděluje relevantní kategorii proměnné podle kódovací knihy. **Kategorie se nezapisují slovně, ale jako číselné hodnoty**, které jsou uvedeny v kódovací knize u každé kategorie. Numerické hodnoty jsou zde chápány jako tzv. kódy, proto se hovoří o kódování. Kódování je vlastně převodem analyzovaného obsahu do číselných hodnot. Během finálního kódování je kódován celý výzkumných vzorek a jednotky jsou mezi kodéry rozděleny obvykle dle principů náhodného výběru. Kodéři tak pracují každý s vlastní sadou jednotek, jelikož již úspěšně proběhl test reliability a předpokládá se, že kodéři se natolik sladili, že kódují „jako jeden člověk“.¹⁷⁷

Číselné hodnoty nejsou zapisovány přímo do kódovací knihy, ale **do kódovacího archu** (někdy také označovaného jako matice kódování nebo záznamový arch – příklad viz tabulka 9.4). Kódovací arch má podobu tabulky, v praxi je obvykle využíván Excel, který svými četnými funkcemi umožňuje i následnou práci s číselnými hodnotami – porovnávání, třídění a vizualizaci dat. **Výsledky OA se potom zaměřují na výskyty jevů a jejich četnosti, druhy a typy témat, časové řady a trendy**. Jestliže je v zájmu badatele analyzovat složitější vztahy mezi proměnnými, bude zřejmě třeba aplikovat některou ze statistických metod analýzy dat (více Neuendorf 2002, 167–190).

¹⁷⁶ Pro výpočet shody již existují nástroje, jež celou práci usnadňují a zpřístupňují vědcům, kteří nejsou silní v matematice a statistice. „Ruční“ počítání pro každou proměnnou je přinejmenším časově náročné. Výpočet např. usnadní aplikace, která je součástí softwaru SimStat, anebo aplikace PRAM, která je dostupná zdarma.

¹⁷⁷ Dle Neuendorfové (2002) by měl být prováděn test shody i u finálního kódování. Např. tak, že je část jednotek kódována všemi kodéry. Současně ale uvádí, že to nebývá běžnou praxí.

9.3 Kvalitativní obsahová analýza

Kvalitativní obsahová analýza (dále jen KOA) je metodou pro systematický popis významu kvalitativních dat skrze třídění jednotlivých částí výzkumného vzorku do připravených analytických kategorií.

9.3.1 Charakteristika metody

Margit Schreierová (2012, 5–8) definuje KOA jako empirickou společenskovední metodu, pro kterou je charakteristická:

330 |

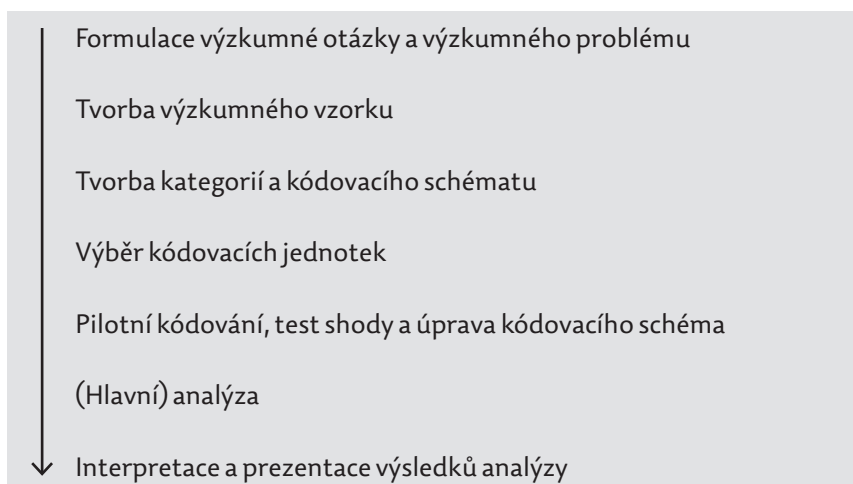
- **Redukce dat**, kdy se badatel zaměřuje pouze na vybrané aspekty významu, které jsou vymezeny výzkumnou otázkou a zvolenými analytickými kategoriemi. Kodér tak vynechává ty části obsahu, které definovaným kategoriím neodpovídají. Analýza tak svou zaměřeností vede k postupné redukci možných nuancí.
- **Systematičnost**, kdy se striktně dodržuje následnost jednotlivých, za sebou jdoucích procedurálních kroků. Tím se snaží vyhnout možným zkreslením výsledků výzkumu.
- **Flexibilita** se projevuje **při tvorbě kategorií**. Kategorie totiž nevznikají nutně odvozením z teorie, ale přednost dostává **induktivní postup** (více viz níže). Tímto způsobem je možné KOA přizpůsobit paradigmatickému východisku, výzkumné otázce i analyzovanému materiálu.

Pro kombinaci systematičnosti vycházející z kvantitativní obsahové analýzy a flexibility související s interpretativním přístupem charakterizuje Mayring (2014) **kvalitativní obsahovou analýzu jako smíšenou metodu**, kdy: „[...] přiřazení kategorií k textu je kvalitativním postupem, zpracování velkého množství textových pasáží a analýza četnosti kategorií je kvantitativním postupem“ (Mayring 2014, 10).

9.3.2 Aplikace metody krok za krokem

Na začátku každého kvalitativního výzkumu stojí formulace výzkumného problému a výzkumné otázky. V případě KOA je **výzkumná otázka klíčovým orientačním bodem** a vztahuje se k ní jak tvorba kategorií, tak výběr kódovacích jednotek a následná interpretace dat (Kuckartz 2014).

BOX 9.3: Proces realizace kvalitativní obsahové analýzy¹⁷⁸

| 331

Zdroj: Jansa

Krok 1 – Tvorba kategorií a kódovacího schématu

Jádrem KOA je formulace kategorií, potažmo kódovacího schématu. **Kategorie** jsou koncepty, které **pojmenovávají ty aspekty materiálu, o nichž chce badatel zjistit více informací umožňujících zodpovědět výzkumnou otázku**. Čím precizněji je formulován výzkumný problém a výzkumná otázka, tím snadněji se budou tvořit kategorie.

Kategorie by měly být pro účely analýzy precizně vymezeny tak, aby **se nepřekrývaly** a ke každé analytické jednotce bylo možné přiřadit vždy pouze jednu z nich. V momentě, kdy se vybraná pasáž hodí do více kategorií, je na místě zvážit, zda není třeba kategorie přeformulovat (přesněji vymežit, sloučit apod.).

Deduktivní logika tvorby kategorií

Kategorie může být konstruována deduktivně nebo induktivně. Deduktivně konstruované kategorie jsou odvozovány z teorie a vznikají bez přímého napojení na zkoumaná data (Kuckartz 2014). Pokud se

¹⁷⁸ V kapitole uvádíme základní fáze KOA, které syntetizují přístupy několika autorů (Mayring 2014, 2021; Kuckartz 2014; Schreier 2012). Souběžně existují definice metody, které se mohou v náplni jednotlivých fází lišit.

pro takové kategorie rozhodujeme v případě KOA, je nezbytné ověřit jejich aplikovatelnost na výzkumný vzorek a případně je **přizpůsobit** či **doplnit o induktivně konstruované kategorie**. Deduktivní kategorie by bez tohoto ověření a případného doplnění o induktivní kategorie neměly kódovacím schématu dominovat (Schreier 2012).

Induktivní logika tvorby kategorií

Induktivní tvorba kategorií se vždy odvíjí od výzkumné otázky, předmětu výzkumu a výzkumného cíle. Pokud nejsou tyto body ujasněné, není možné postupovat dál, protože nelze udělat adekvátní **rozhodnutí o kritériích výběru kategorie** (tj. co chceme nebo potřebujeme zjistit, aby bylo možné odpovědět na výzkumnou otázku) a **o úrovni abstrakce kategorie** (tj. jak konkrétní anebo jak obecné kategorie budou).

Induktivní kategorie jsou **zakotveny přímo v datech** a neodvozují se z již existující teorie. To znamená, že pro vytváření kategorií je třeba se ponořit do samotných dat výzkumného vzorku. KOA pro tvorbu kategorií používá obvykle **10–50 % celého výzkumného vzorku** (Mayring 2014, 81). Induktivní tvorba kategorií vychází z hermeneutického přístupu k textu, který je založen na opakovaném koncentrovaném čtení řádek po řádku. Během opakovaného čtení jsou vyznačovány ty pasáže, které souvisí s předmětem výzkumu a výzkumnou otázkou. Na základě první takové pasáže je formulován tzv. kód, který pojmenovává a reprezentuje nejvýraznější ideu či charakter dané pasáže. Poté, co se kódy začínají opakovat a nevznikají nové, nastává čas na jejich sloučení do kategorií. Kategorie jsou abstraktním konceptem,¹⁷⁹ který zastřešuje skupinu kódů (viz box 9.4).

¹⁷⁹ Kuckartz (2014, 58) ilustruje míru abstrakce kategorie na příkladu výzkumu vazby mezi reálnými činy a názory respondentů výzkumu na změnu klimatu. Když v rozhovoru jeden z respondentů popisuje svůj postup při třídění odpadu, jedná se o část, která přímo souvisí s předmětem výzkumu. Kategorii můžeme formulovat následovně: 1) kategorii vymežíme úzce jako třídění odpadu, nebo 2) kategorii vymežíme obecněji jako individuální aktivity v rámci recyklace, kam ale spadá nejen třídění odpadu, ale např. i nákup oblečení v second handu, anebo 3) formulovat kategorii ještě obecněji jako specifické chování k životnímu prostředí.

BOX 9.4: Příklad induktivní tvorby kategorie

Analyzovaný text	Kódy	Kategorie
<u>„Nemohu dělat to, co ostatní zdraví lidé.</u>	<u>omezení</u>	<i>Zkušenost sociální izolace</i>
Ztrácím s lidmi kontakt. Cítím se osamělý.	ztráta kontaktu	omezení ztráta kontaktu
Když se cítím špatně, nedělám nic.	apatie	
<u>Nikdy si nemůžu být opravdu jistý tím, že zítra bude dobrý den. Nikdy si nemůžu dělat plány. Nevím totiž, jak se budu cítit zítra nebo příští týden.</u>	<u>omezení</u>	<i>Emoční prožívání</i> apatie vděk
<i>Mohlo by to být horší. Jsem rád, že jsem na živu.“</i>	<i>vděk</i>	

| 333

Zdroj: Jansa, převzato z Bengtsson 2016, upraveno

Po vytvoření prvních kategorií pokračujeme ve čtení. Jestliže následující pasáž odpovídá již existujícím kategoriím, nemusíme vytvářet nové. Pokud existujícím kategoriím neodpovídá, znamená to, že je nutné formulovat novou kategorii.

Revize kategoriálního systému

Formulací kategorií vzniká tzv. kategoriální systém neboli kódovací schéma. Kategoriální systém je třeba před finální aplikací revidovat. Revizí je myšlena **kontrola souvislosti kategorií s výzkumnou otázkou, výlučnost kategorií a dostatečná abstrakce umožňující do jedné kategorie zařadit více než jednu jedinou pasáž**. Zkontrolováno by mělo být také vymezení kategorií – tj. že každá kategorie má název, definici (popis kategorie a její charakteristické znaky), ilustrační příklad z dat nebo hypotetický příklad. Případně lze jednotlivé aspekty vybraných kategorií rozpracovat do podkategorií, ke kterým je dobré určit pravidla rozhodování, tzn. kdy budeme kódovat tou kterou podkategorií a kdy použijeme jinou. Pokud během revize dojde k jakýmkoliv změnám ve vymezení kategorií (např. k jejich rozdělení nebo sloučení), je nutné se opět vrátit ke čtecí fázi a aktualizovat celý kategoriální systém. Jakmile máte systém kategorií hotový, je připraven na pilotní fázi (viz výše Krok 3 Testování kódovací knihy).

Krok 2 – Vymezení kódovacích jednotek

Vymezení kódovací jednotky je rozdělení materiálu, který je předmětem analýzy, do částí, jež lze smysluplným způsobem interpretovat. Může jít o věty, odstavce, dvacetisekundovou stopáž nebo celé soubory.

Velikostí kódovací jednotky ovlivňujeme citlivost a míru detailu analýzy. Je rozdíl, pokud kódujeme novinový článek jako jeden celek,

anebo přidáváme kategorie jednotlivým odstavcům. Tím se dostáváme k nutnosti volby kritéria, podle kterého badatel určuje, kde kódovací jednotka začíná a končí, aby nedocházelo v průběhu analýzy ke změnám.

334 | Schreierová (2012) uvádí dvě základní **kritéria**, která lze použít – **formální a tematická**. Formální rozdělují materiál na formální kategorie vycházející ze struktury textu a jsou proto často snadno rozpoznatelné (věta, odstavec apod.). Tematické kritérium rozděluje analyzovaný materiál dle momentu změny jednoho dominujícího tématu v jiné.

Krok 3 – Pilotní kódování a úprava kódovacího schématu

V pilotní fázi kódování je testována funkčnost kategoriálního schématu. To znamená, že se opět prochází výzkumný vzorek a jednotlivým analytickým jednotkám jsou přiřazovány kategorie. Pilotní kódování testuje funkčnost systému a probíhá proto tak, jak je plánováno pro finální analýzu – například testování provádí stejný počet kodérů, jaký je zamýšlen pro finální kódování.

Testování probíhá na části výzkumného vzorku. Podobně jako v případě tvorby kategorií jde o **reprezentativní výběr**, který zastupuje celkový výzkumný vzorek.¹⁸⁰ Analyzované kategorie jsou zapisovány do kódovacího archu (obvykle v podobě textové tabulky). Během pilotního testování se sleduje validita kategorií a reliabilita (shoda) kódování. Validita v tomto případě odkazuje k míře, do jaké kategorie „pokrývají“ analyzovaný materiál. Jestliže kodéři během testu narážejí na pasáže, které jsou relevantní pro výzkum a neexistují pro ně kategorie, bude třeba kategoriální systém revidovat a nové kategorie do něj doplnit.

Pilotní kódování probíhá **ve dvou kolech** a výsledky z obou těchto kol jsou následně porovnány. Dvoukolové porovnání je vhodné také v případě, kdy kódování provádí pouze jeden kodér. Ten opakovaně kóduje vybranou část výzkumného vzorku. A následně porovná, na-

¹⁸⁰ Obvykle 10–50 % výzkumného vzorku dle složitosti a velikosti výzkumného vzorku (srov. Mayring 2014; Kuckartz 2014).

kolik se obě jeho kódování shodují. V případě, že kódování probíhá s více kodéry, což je obecně doporučeno, tak každý z kodérů během testu kóduje shodnou část a následně je porovnávána shoda mezi jejich výsledky. V případě KOA, která se soustředí na latentní obsah a významy, mnohdy nejde shodu mezi kodéry striktně měřit (srov. Schreier 2012; Kuckartz 2014). V kvalitativní obsahové analýze se spíše než o výpočtu koeficientu shody hovoří o **dohodě mezi kodéry** (*inter-coder agreement*). Čím vyšší je shoda mezi výsledky kódování, tím můžeme kódovací schéma považovat za konzistentnější.

Pokud pilotní kódování přinese pouze nepatrné úpravy kategoriálního systému, je možné přistoupit k finální analýze. Pokud jsou úpravy kódovacího schématu zásadnější, je vhodné tyto změny ještě před začátkem kódování znovu otestovat. Časová náročnost testování se odvíjí od kvality a složitosti kódovacího schématu, velikosti výzkumného vzorku i pečlivosti a konzistence kodérů, může proto trvat až několik týdnů.

| 335

Krok 4 – Hlavní analýza

K hlavní analýze se přistupuje až po úspěšném pilotním testování. Kategoriální systém a rozdělení výzkumného vzorku na analytické jednotky v této fázi výzkumu již nelze měnit. Pokud narazíme během finálního kódování na nedostatky, je nutno se vrátit zpět ke krokům revize a pilotního testování a až poté se pokusit o finální kódování.

Hlavní analýza opět probíhá tak, že jsou **jednotkám přiřazovány kategorie**. V případě, kdy celý výzkumný vzorek analyzuje jeden kodér, mělo by i během hlavní analýzy dojít ke **kontrolnímu kódování**. To znamená, že vybraná část vzorku je kódována dvakrát. Jedná se o podobný princip jako v případě pilotního kódování s jedním kodérem (viz Krok 3 – Pilotní kódování a úprava kódovacího schématu) a pro kontrolu je dvojitě kódována zhruba 1/3 výzkumného vzorku (srov. Schreier 2012; Mayring 2021).

Ve chvíli, kdy je celý výzkumný vzorek analyzován, zvažují se **možnosti seskupení kategorií**, u kterých je to vzhledem k výzkumné otázce třeba. Dochází také k **transformaci jednotky na úroveň případu** (viz tabulka 9.1). To znamená, že vytváříme novou textovou matici, v níž stále pracujeme s kategoriemi, ke kterým ale zapisujeme konkrétní případy a jejich shrnutí (Mayring 2014, 64). Kategorie mohou být následně porovnávány a lze hledat opakující se vzorce, které by měly být interpretovány optikou teoretického rámce výzkumu a s ohledem na výzkumnou otázku.

TABULKA 9.1: Příklad schematické podoby textové matice

	KATEGORIE 1	KATEGORIE 2
Jednotka 1	případ: citace z dat interpretace: badatelova teoretická konceptualizace jevu	případ: citace z dat interpretace: badatelova teoretická konceptualizace jevu
Jednotka 2	případ: citace z dat interpretace: badatelova teoretická konceptualizace jevu	případ: citace z dat interpretace: badatelova teoretická konceptualizace jevu
Jednotka 3	případ: citace z dat interpretace: badatelova teoretická konceptualizace jevu	případ: citace z dat interpretace: badatelova teoretická konceptualizace jevu

336 | Zdroj: Jansa

9.4 Srovnání kvantitativní a kvalitativní obsahové analýzy

K tomu, aby bylo snazší uvědomit si styčné plochy obou typů obsahových analýz a rozdíly mezi nimi, může sloužit znázornění v tabulce 9.2.

TABULKA 9.2: Přehled základních charakteristik kvantitativní a kvalitativní obsahové analýzy

	KVANTITATIVNÍ OBSAHOVÁ ANALÝZA	KVALITATIVNÍ OBSAHOVÁ ANALÝZA
Inspirační paradigma	pozitivismus	interpretativismus (hermeneutika)
Výzkumný proces	předem definované procedurální kroky, vyžadující přípravu a plánování testovací i finální fáze	předem definované procedurální kroky, vyžadující přípravu a plánování testovací i finální fáze
Výběr vzorku	preferenze náhodného výběru, cílem je zobecnění na celé populace, vzorkování je dokončeno před analýzou	účelový výběr vzoru, data je možno ve výjimečných případech přidávat během analýzy (Mayring 2014, 88–94)
Jádro metody	formulace proměnných rozložených na měřitelné kategorie, které tvoří kódovací knihu	tvorba kategorií a podkategorií, které tvoří kódovací schéma
Výzkumná logika	kategorie jsou vytvářeny především deduktivně	kategorie jsou vytvářeny induktivně nebo deduktivně-induktivním postupem

Počet kodérů	dva a více	ideálně nejméně dva, při dodržení procedury dvoukolového kódování možný jeden kodér
Analýza	redukce vzorku na numerické hodnoty, které jsou zapisovány do kódovacího archu, proces kódování je výchozím bodem pro následnou statistickou analýzu	slovní hodnoty jsou zapisovány do textové matice, kódování dat pracuje s příklady a citacemi z analyzovaného vzorku dat
Interpretace a prezentace výsledků	zájem o výskyty, frekvenci, intenzitu, dlouhodobé trendy, časové řady, porovnávání apod.; výsledky jsou prezentovány v podobě grafů, tabulek, datových vizualizací; výsledky analýzy mohou být podpořeny citacemi a ukázkami	interpretace je zakotvena v datech, částečně pracuje i s numerickými hodnotami, jako jsou četnost a procenta; výsledky analýzy jsou prezentovány především jako precizní popisy konkrétních případů, případně doplněny vizualizací dat; výsledky analýzy mohou být podpořeny citacemi a ukázkami
Zajištění validity výsledků	finálnímu kódování předchází testovací fáze, měření shody mezi kodéry výpočtem koeficientu reliability, testování se provádí do té doby, než shoda dosáhne nejvyšší možné míry	konzistentní aplikace kódovacího schématu, dvoukolové kódování, ověření shody mezi kodéry skrze koeficient nebo inter-coder agreement
Výhody metody	umožňuje zpracovat velký objem dat, je aplikovatelná nejen na mediální obsahy, objektivita výsledků	v porovnání s jinými kvalitativními metodami umožňuje zpracovat větší objemy dat, je aplikovatelná nejen na mediální obsahy; flexibilita tvorby kategorií
Limity	redukce dat a kvantifikace charakteristik obsahu, časová náročnost na přípravu i realizaci výzkumu, častokrát nezbytné pracovat v týmu	vhodnější pro analýzu hutnějších kvalitativních dat (není vhodná pro strukturovaná data např. nasbíraná dotazníkovým šetřením), redukce dat není tak intenzivní jako v případě kvalitativní obsahové analýzy, ale není vhodná např. pro tvorbu teorie, ani k analýze mnohosti významů malých textových jednotek, jako jsou slova
Možnost počítačem asistované analýzy	ano (např. WordStat, MaxQDA)	ano (např. Dedoose, Nvivo, QCAmap)

Zdroj: Jansa

9.5 Příklad využití obsahové analýzy

Následující příklad aplikace obsahové analýzy vychází z vlastní zkušenosti autorky kapitoly a ukazuje využití obsahové analýzy v rámci případové studie, která kombinuje více technik sběru a analýzy dat.¹⁸¹ Možnosti reflexe výsledků výzkumu jsou proto značně omezené, jelikož se v době vzniku této kapitoly jedná o stále probíhající výzkumný projekt.

338 | 9.5.1 Příklad použití obsahové analýzy v rámci případové studie mediálního obrazu identity města a vlivu festivalu Colours of Ostrava na něj (Petra Jansa)

Případovou studii, kterou realizuji, usměrňují tři výzkumné otázky – jednou z nich (konkrétně „Jak festival ovlivňuje tematickou agendu rámující mediální obraz města?“) byla vedena i obsahová analýza mediálních výstupů. Cílem OA bylo zjistit, jaký prostor je v médiích věnován městu Ostrava v porovnání s festivalem Colours of Ostrava, jaká z témat vymezených záměrem výzkumu a teorií se v mediálních výstupech objevují, jak jsou emocionálně rámována a jak se zájem (vyjádřený jako počet výstupů) mění v čase (v průběhu roku i v celém sledovaném období). Pro takové účely se jevila jako nejvhodnější (a současně osvědčená) metoda kvantitativní OA. Rovněž šlo o pragmatickou volbu – doplnění kvalitativního výzkumného designu o kvantitativní data.

Tvorba výzkumného vzorku a volba analytické jednotky

Výběr výzkumného vzorku byl poměrně nesnadný a dodnes jej z pozice hlavního řešitele výzkumného projektu přehodnocuji. Zvažovala jsem v podstatě dvě cesty. Jednou bylo sestavení vzorku pomocí vícestupňového náhodného výběru z období konání festivalu. Druhou zvažovanou možností byla, po vzoru obdobné studie (Reason a García 2007), cesta účelového výběru konkrétního období. Zvolen byl účelový výběr, který byl sestavován s použitím mediální databáze Newton Media Search. Ve zmíněné data-

181 Případová studie *Colours of Ostrava: Sociokulturní role festivalu v městském prostředí a její percepce místní komunitou*, která byla podpořena Grantovou agenturou Univerzity Karlovy (č. projektu 1150218), kombinuje obsahovou analýzu médií, polostrukturované rozhovory s vybranými stakeholdery a fokusní skupiny s obyvateli města. Jedná se o několikaletý a stále probíhající výzkum s předpokládaným dokončením v závěru roku 2023.

bázi nejsou obsažena úplně všechna česká média (především se tento limit týká online médií) a mediální výstupy jsou v podobě strojového přepisu (to znamená, že není možné měřit například umístění daného mediálního výstupu na stránce, vizuální doprovod nebo analyzovaný obsah dávat do kontextu obsahu celého vydání).

Vzorek byl z databáze sestaven skrze vyhledávání klíčových slov „Ostrava“ a „Colours of Ostrava“ v období posledních 10 let a sledován byl český regionální i celostátní tisk a online média. Vzorek byl následně očištěn o vybrané typy výstupů – například o heslovité přehledy letních festivalů v ČR nebo o recenze, které se týkaly výhradně dílčího programu festivalu, nikoliv festivalu jako celku a jeho vztahu k městu a obyvatelům. Jako analytická jednotka byl zvolen celý mediální výstup (obvykle v podobě zprávy či publicistického článku).

| 339

Příprava kódovacího schématu

K tvorbě proměnných bylo přistoupeno deduktivním způsobem a kódovací schéma vycházelo z obdobného výzkumu, který realizovala Beatriz García (García 2004, 2005; Reason a García 2007) pro účely výzkumu sociokulturního dopadu pořádání Evropského města kultury v Glasgow. Garcíaou aplikované kódovací schéma bylo modifikováno jen částečně, a to s přihlédnutím ke specifickým předmětu výzkumu a již nasbíraným datům z rozhovorů.¹⁸² Nešlo nicméně o proměnné, které by byly odvozeny přímo ze samotných dat výzkumného vzorku, nelze proto hovořit o induktivní logice formulace proměnných.

Kromě proměnné rok vydání s metrickou hodnotou a proměnných název článku, název média, explicitní pojmenování festivalu a obyvatel Ostravy, které byly slovní, měly proměnné numerickou hodnotu (obvykle 0 nebo 1 ve smyslu nepřítomnost/přítomnost tématu). Hodnoty se zapisovaly do kódovacího archu.

Spolu s přípravou kódovací knihy vznikal manuál pro kodéry, který přinášel nezbytné informace umožňující standardizaci kódování (např. definice mediálních formátů, výčty celostátních a regionálních médií, pravidla rozhodování v konkrétních případech). Základní pravidla rozhodování a hranice kategorií byly také uvedeny přímo v kódovací knize (viz tabulka 9.3), aby kodéři nemuseli v průběhu kódování pracovat s několika dokumenty.

¹⁸² Rozhovory byly součástí případové studie a z větší části probíhaly ještě před přípravou kódovacího schématu.

Kódovací schéma bylo pro přehlednost rozděleno do čtyř částí – v bloku A byly kódovány základní údaje o jednotce, v bloku B byly kódovány proměnné zaměřené na charakteristiku média (např. dosah média, periodicita), v bloku C byly proměnné popisující a charakterizující kódovanou jednotku (např. rozsah, žánr, sentiment) a v posledním, nejrozsáhlejších, bloku D byly proměnné věnované zaměření jednotky a identifikaci témat. Ukázka rozložení je vidět v tabulce 9.3.

340 | **TABULKA 9.3: Ukázka vymezení proměnných z kódovací knihy výzkumného projektu Colours of Ostrava: Sociokulturní role festivalu v městském prostředí a její percepce místní komunitou¹⁸³**

BLOK C: CHARAKTERISTIKA KÓDOVANÉ JEDNOTKY

Celkové vyznění jednotky (kódováno ve vztahu k Ostravě a CoO)

INSTRUKCE:

Kódujte jako 1 v případě, že celkové vyznění jednotky je vyložene pozitivní, vyzdvihuje pozitivní charakter regionu, pozitivní dopady festivalu, pozitivně hodnotí přínos festivalu či dění ve městě/regionu.

Kódujte jako 2 v případě, kdy v jednotce převládá negativní hodnotící soud, kdy v textu převažuje upozorňování na negativa či upozorňování na bezvýslednou situaci.

Kódujte jako 3 v případě, kdy článek vyváženě zmiňuje negativa i pozitiva, případně kdy nedochází k žádnému hodnocení, jde pouze o krátkou informaci, oznámení apod.

1 – Pozitivní

2 – Negativní

3 – Neutrální

C4

POZNÁMKA

Jako pozitivní kódujte takové, které výslovně chválí, adorují, zohledňují pouze pozitivní aspekty. Jako negativní naopak takové, které pouze kritizují, hledají a předkládají chyby. Takové, které nemají tyto jednoznačné rysy, považujte za neutrální (např. zprávy či oznámení by se měly snažit být neutrální).

¹⁸³ Pořadí proměnných je upraveno pro účely této publikace a neodpovídá skutečné podobě kódovací knihy.

BLOK D: IDENTIFIKACE A ANALÝZA TÉMAT

Hlavní/primární teritoriální fokus.

INSTRUKCE:

D1	Kódujte jako 1, pokud se jednotka primárně věnuje městu Ostrava.	1 – Město Ostrava
	Kódujte jako 2, pokud se jednotka primárně věnuje festivalu Colours of Ostrava.	2 – Colours of Ostrava
	Kódujte jako 3, pokud se jednotka primárně věnuje jinému tématu.	3 – Jiné

POZOR!

Pokud nelze jednoznačně rozhodnout, orientujte se podle titulku a perexu.

| 341

Zdroj: Jansa

Pilotní kódování, test reliability a změny kódovacího schématu

Největším oříškem celého výzkumu byla příprava a spolehlivost kodérů. Kodéři byli hledáni mezi studenty FSV UK, což bylo především praktické rozhodnutí (s ohledem na možnou výplatu stipendia za kódování). Ukázalo se ale, že studenti nemusí být úplně vhodnou volbou co do jejich spolehlivosti a dodržování termínů. Nejprve byli zaškoleni tři kodéři, kteří ovšem testování protahovali a velkou část kódování pro test ani nedodali. V tomto prvním „náborovém“ kole neměli studenti příslibu žádnou odměnu, takže jedinou mrzutostí bylo to, že se protahovalo testování.

Nakonec byli osloveni další studenti, kterým již byla nabídnuta odměna v podobě stipendia. Proběhlo zaškolení a zhruba dvě kola testování, které vedlo k významné revizi kódovací knihy. Tito kodéři nakonec neměli časovou kapacitu na finální kódování a do celého výzkumu navíc vpadl covid-19, ale významně přispěli k lepšímu definování kategorií tak, aby byly srozumitelné a jasné pro jakéhokoliv kodéra. Následně byli ke kódování přizváni další kodéři, kteří se již stali součástí projektového týmu, čímž byl symbolicky utužen jejich zájem na kódování. S dokončením kódování byla také vyplacena finanční odměna v podobě stipendia. Proces opakovaného zaškolování kodérů, pilotního testování a revize kódovací knihy tak nakonec zabral v souhrnu 2,5 měsíce. Jako doktorandka, která neměla s podobným projektem do té doby zkušenosti, to vnímám jako intenzivní učení se praxí.

Testování reliability a kódovací knihy probíhalo na 17 % výzkumného vzorku. Počítalo se s tím, že u některých proměnných bude problematické dosáhnout kýžené míry shody mezi kodéry. Pochybnosti jsem měla například u emocionálního rámování mediálního výstupu (kategorie: pozitivní/negativní/neutrální). Byla jsem připravena proměnnou případně z kódovací knihy vyjmout, pokud by jako jediná způsobovala potíže. I když své místo v obsahové analýze měla, mj. také proto, že reagovala na zjištění z rozhovorů a pozorování, kdy většina respondentů a aktérů uváděla, že média Ostravu rámují především negativně. Nečekaná byla nižší shoda v proměnných rozsah mediálního výstupu (kategorie: krátký/standardní/dlouhý) a mediální žánr (kategorie: editorial/rozhovor/reportáž/zpráva atd.). V prvním případě se ukázalo, že rozdělení proměnné na tři kategorie kódování ztěžuje, protože kodéři museli u každé jednotky měřit počet znaků a rozhodovat se. Kategorie byly proto zjednodušeny pouze na dvě hodnoty, a to dlouhý/krátký. Kdyby nadále zůstávala zdrojem neshody mezi kodéry, byla by z kódovací knihy odstraněna, protože se z pohledu celkového výzkumného záměru nejednalo o stěžejní proměnnou. V druhém případě se nižší míra reliability u proměnné mediální žánr vyřešila přesnější definicí kategorií.

S novými kodéry šlo testování již rychle. Nejen proto, že se projektu mohli věnovat, ale také proto, že po předchozích zkušenostech byla kódovací kniha strukturovanější a jednotlivé kategorie lépe vymezené. Po druhém testu s novými kodéry bylo možné přistoupit k finálnímu kódování, přesto jsem se rozhodla test po drobné revizi kódovací knihy (změna pořadí dvou kategorií) znovu zopakovat a případně tak i zvýšit koeficient shody, přičemž bylo dosaženo nominální hodnoty nad 0,8 Krippendorfovy Alphy pro tři kodéry.

Finální kódování a analýza dat

Poté, co bylo kódovací schéma otestováno, došlo na finální kódování. Každému ze tří kodérů byla přidělena část výzkumného vzorku. Pro rozdělení výzkumného vzorku mezi kodéry nebyl aplikován náhodný výběr, který někteří autoři doporučují (např. Neuendorf 2002, 2009). Výzkumný vzorek byl jednoduše rozdělen na obdobně velké třetiny. Každý kodér pracoval samostatně a jednotky kodoval do vlastního kódovacího archu (viz ukázka archu v tabulce 9.4). Poté, co byli kodéři hotovi a všechny jednotky okódovány, byly tabulky sloučeny do jedné velké kódovací matice, se kterou se dále pracovalo v analýze.

TABULKA 9.4: Ukázka kódovacího archu

Kódované jednotky ↓ Proměnné ↑	medium	mon	year	lok	nam	daily	size	varia	con	ten	prim	indu	char	rys	visit	kult	EU	rozv	tur	pol	part	img	
	Ostrava. Okraj i síla zároveň	MF DNES	7	2017	0	0	1	2	8	1	3	1	0	1	1	0	1	0	0	0	0	0	0
Sedmý ročník Festivalu v ulicích v Ostravě zahájila lidská věž na Prokešově náměstí	novinky.cz	7	2017	0	0	0	2	4	1	3	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
Festival v ulicích 2017, den druhý: Ondřej Havelka si se svými Melody Makers podmanil Ostravu	ostravan.cz	7	2017	4	2	0	2	8	1	3	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0

Pozn.: Jedná se o ukázkou, kde nejsou zaznamenány všechny proměnné a kódovací jednotky.

Zdroj: Jansa

Kódování jedné jednotky trvalo v průměru 10–15 minut v závislosti na rozsahu mediálního výstupu. Délku kódování jedné jednotky také ovlivňoval počet proměnných, kterých bylo 40. Většina proměnných nabývala číselných hodnot (obvykle pouze 0 nebo 1), některé ale kodéři do tabulky ručně vypisovali, což zabíralo více času.

Kódovací arch byl vytvořen v Excelu, což umožnilo v podstatě okamžitě s daty pracovat. Na základě získaných dat bylo možné identifikovat a kategorizovat tematickou agendu zkoumaného vzorku a sledovat spolu výskyt témat napříč vzorkem i v jednotlivých typech médií. Vedle toho ale bylo možné sestavit časové řady ukazující nejen proměny počtu výstupů v průběhu roku a v průběhu sledovaného období, ale také sledovat změnu témat v průběhu roku i v průběhu sledovaných 10 let. Pro zjištění vztahu a symetrie mezi vybranými tématy bylo následně využito statistického zpracování dat, konkrétně kontingenční tabulky, jejíž použití Excel umožňuje.

Z hlediska etických aspektů jsem při realizaci obsahové analýzy řešila několik výzev, které pramenily především ze skutečnosti, že obsahová analýza médií byla pouze jednou z použitých metod v rámci rozsáhlejší případové studie (jak se zmiňuji na samém začátku uváděného příkladu). Byť se jednalo o kvantitativní obsahovou analýzu, pro kterou většina kategorií byla odvozována z literatury, samotné přípravě kódovací knihy předcházelo již několik polostrukturovaných rozhovorů, v nichž komunikační partneři indikovali média jako významný zdroj negativního obrazu města Ostrava – nejčastěji v souvislosti s tématy znečištění ovzduší, kriminality, sociální problematiky atp. Z rozhovorů bylo rovněž patrné, že komunikační partneři opakovaně zmiňují rozdíly mezi návštěvníky festivalu, celoročními turisty a rezidenty.

V návaznosti na výzkumný design se doplnění hloubkových rozhovorů o kvantitativní data z mediální obsahové analýzy jeví jako vhodné. Předpokladem bylo, že data získaná obsahovou analýzou pomohou lépe porozumět kontextu promluv respondentů, kteří se často odvolávali na obsah médií a mediální stereotypizace Ostravy. Protože kódovací kniha vznikala v době, kdy již zmíněné rozhovory probíhaly, kódovací jednotky nebyly vytvářeny pouze deduktivně na základě existující literatury, ale také indukci z analyzovaných dat, která byla získána z proběhlých rozhovorů. Protože v době tvorby kódovací knihy jsem v Ostravě v rámci terénního výzkumu strávila určitý čas a vytvořila si k místu vazby, vědomě jsem reflektovala každou svou případnou předpojatost, která by

se mohla ve formulaci kategorií projevit. Co v tomto procesu pomáhalo, byla bezesporu také nutnost přesného vymezení každé kategorie a jejich podrobný popis pro kodéry, kteří nebyli ovlivněni promluvami komunikačních partnerů a neměli k místu žádné významné vazby. Kodéři také byli z jiných oborů, což opět kladlo větší nároky na přesné definice kategorií a spolu s tím i na moji schopnost precizního vymezení a nezaopatosti.

Přestože jsou mým oborem mediální studia, lze u tohoto výzkumu vnímat i veřejněpolitický rozměr. Pro řadu měst je kultura důležitou složkou jejich identity, ale také marketingový nástroj a zdroj ekonomické aktivity. Někdy jde přitom o kulturní počiny, které jsou s danou lokalitou srostlé a vycházejí organicky z její historie, tradic a od místních aktérů. Jindy mohou být kulturní pobídky a akce součástí snahy o proměnu image místa a organizovány, řekněme, na objednávku vedením města. Někde tyto různé iniciativy spolupracují, jinde bez skrupulí bojují o městské rozpočty. Tak či onak si jejich důležitost lokální politici obvykle uvědomují a oblast kultury proto neopomíjí ani ve strategických a rozvojových dokumentech města. Podobné výzkumy potom mohou osvětlit, zda kulturní strategie nezůstávají pouze na papíře, jak lokální kulturní subjekty a města (ne)spolupracují a jakou hraje kulturní programování roli v utváření či proměně identity i image místa.

| 345

9.6 Závěr

Obsahová analýza je vhodná pro analýzu široké škály textových a audiovizuálních materiálů (srov. Hanjalic 2004). Máte-li obrazové nebo audiovizuální záznamy, bývá vhodnější je přepsat do textové podoby, což usnadňuje kódování. Jejich použití bez přepisu ale není vyloučeno. Obsahová analýza může pracovat jak s materiálem, který vznikl cíleně za účelem výzkumu (např. individuální nebo skupinové rozhovory, pozorování), tak s materiály vytvořenými za jiným účelem (mediální obsahy, tiskové zprávy, vládní dokumenty, vyhlášky, strategické dokumenty institucí apod.). Přestože je metoda obsahové analýzy jako doma především v oboru mediálních a komunikačních studií, směle s ní pracují i jiné obory. Současně není vhodná pouze pro analýzu mediálních výstupů, ale je aplikovatelná na jakýkoliv druh komunikačního obsahu. Například ve výzkumu formování a rámování veřejné debaty o potratech v USA a Německu Myra M. Ferreeová (Ferree et al. 2009) použila metodu obsahové analýzy jak k výzkumu mediálního diskurzu o potratech, tak k analýze téměř dvou stovek dokumentů,

v nichž oslovené vládní i nevládní organizace formulovaly svůj postoj k dané problematice. Zmíněný výzkum je i dobrou ukázkou toho, jaké všechny informace o metodologii a realizaci výzkumu je vhodné poskytnout (včetně kódovacích knihy). A to nejen pro posouzení validity výsledků, ale také proto, že se jedná samo o sobě o významný přínos dalšímu bádání.

346 | Díky relativně systematickému a mnohaletému vývoji obsahové analýzy jde o prověřenou výzkumnou metodu s jasně definovanými postupy. Ty se mohou zdát pracné, ale dokážou i méně zkušené výzkumníky úspěšně provést realizací výzkumu. Důležité je každý krok dopředu plánovat a počítat s možnými komplikacemi, které mohou přípravu i realizaci výzkumu protahovat. Na druhou stranu je obsahová analýza obecně značně flexibilní. Flexibilita spočívá nejen v aplikovatelnosti na různé druhy obsahů, ale také v možnostech kombinace s dalšími výzkumnými technikami při snaze získat komplexnější pohled na zkoumaný jev. Tak postupovali také Bruter a Harrisonová (2011) ve svém výzkumu ideologických preferencí a identity evropských krajně pravicových stran a jejich voličů. Textovou analýzu obsahu tiskových zpráv, rozhovory s politickými leadery krajně pravicových stran a rozsáhlé dotazníkové šetření voličů doplnili o kvantitativní analýzu politických volebních programů 25 vybraných krajně pravicových stran. Obsahová analýza byla zaměřena především na tvorbu typologie ideologických preferencí sledovaných politických stran. Podle autorů výzkumu právě volební programy demonstrují kolektivně přijímané hodnoty strany a určují sebepojetí jednotlivých straníků. Kombinaci metod zvolila také Hana Brownová (Brown 2013) ve svém výzkumu rámování hispánských migrantů ve státech Arizona a Kalifornie sociální politikou obou států. Vedle rozhovorů se zákonodárci aplikovala obsahovou analýzu jak na mediální výstupy (vyhledávané skrze klíčové slovo „sociální politika“) a vládní archivní dokumenty, jako jsou zápisy jednání výborů pro sociální zabezpečení či jednání zastupitelů o reformě sociálního systému.

Další výzkumnice Ully Graneheimová (Graneheim et al. 2001) aplikovala KOA na analýzu doslovných přepisů série pozorování interakcí mezi pacientkou s demencí a jejími pečovateli, během níž se soustředila především na analýzu témat. Většina identifikovaných témat souvisela s osobním prostorem a potřebou člověka na vlastní teritorium, v němž nedominuje kontrola a regulace cizí autoritou. Jde o příklad subtilní obsahové analýzy menšího výzkumného vzorku, který kódovala sama autorka práce. To by nebylo možné v případě analýzy rozsáhlých vzorků, se kterými pracuje klasická obsahová analýza. Například na kódování mediálního pokrytí voleb do Evropského

parlamentu v roce 2009 se podílelo téměř šedesát kodérů (EES 2009). K celému projektu navíc vznikala veřejně dostupná dokumentace, obsahující informace o přípravě výzkumu, tréninku kodérů i kompletní kódovací knihu (Schuck et al. 2010).

Je tedy patrné, že složitost a časová náročnost obsahové analýzy se přímo odvíjí od složitosti výzkumného záměru a výzkumné otázky. Právě podle nich jsou formulovány proměnné a vymezovány kategorie. Čím náročnější a komplexnější je výzkumný problém, tím složitější jsou i proměnné a kategorie. A tím náročnější je vývoj kódovacího schématu/kódovací knihy a následné zpracování dat. Obsahová analýza je díky této flexibilitě použitelná pro různé výzkumné záměry a umožňuje dosahovat různé míry komplexnosti výsledků. Pro potřeby veřejné politiky může být obsahová analýza přínosem přinejmenším na dvou rovinách – za prvé pro analýzu mediální reflexe veřejněpolitického dění, za druhé pro rozsáhlou analýzu veřejněpolitických dokumentů (obojí srov. Brown 2013, v českém prostředí např. Walach 2016). Dodejme, že z hlediska etiky výzkumu jde o metody poměrně neproblematické. Jednak díky tomu, že pracují (až na výjimky) s texty, a nikoliv lidmi. Jednak proto, že výzkumný postup a potřeby jeho dokumentace jsou poměrně jasné a manévrovací prostor, v němž by mohlo dojít k porušení etické integrity, je relativně menší.

| 347

Kapitola se zaměřila na výstižnou charakteristiku kvantitativní a kvalitativní obsahové analýzy a klíčové momenty její realizace. Svým rozsahem je ovšem limitována, takže nezbyvá, než čtenáře a čtenářky dále odkázat na níže uvedené zdroje, které poslouží jako přehled základní literatury umožňující intenzivnější vhled do tajů obsahové analýzy.

SHRNUTÍ KAPITOLY Kvantitativní a kvalitativní obsahová analýza

Hlavní poselství

- Kvantitativní obsahová analýza (OA) i kvalitativní obsahová analýza (KOA) jsou specifickými metodami s dlouhou tradicí, nejedná se o jakoukoliv analýzu obsahu (název může být zavádějící).
- Pro OA i KOA je příznačný relativně pevně daný postup; u OA je nutná práce minimálně ve dvojici, u KOA je týmová práce výhodou.
- OA i KOA umožňují analyzovat rozsáhlé datasey.

Typy výzkumných problémů, pro které je metoda vhodná

- Zkoumání mediální reflexe veřejněpolitického dění, analýza veřejněpolitických dokumentů.

- OA: Zájem o výskyty, frekvenci, intenzitu, dlouhodobé trendy, časové řady, porovnávání apod.; výsledky jsou prezentovány v podobě grafů, tabulek, datových vizualizací.
- KOA: částečně pracuje i s numerickými hodnotami, jako jsou četnost a procenta; výsledky analýzy jsou prezentovány především jako precizní popisy konkrétních případů.

Příklady výzkumných otázek

- Jak festival ovlivňuje tematickou agendu rámuující mediální obraz města?

348 |

Typ dat či metody

- Metody užívané k analýze dat textového charakteru, ať už vzniklých nezávisle na výzkumu a pro jiný účel (mediální výstupy, veřejněpolitické dokumenty), nebo pro účely výzkumu (rozhovory)

Doporučená metodologická četba

Franzosi, R. ed. 2008. *Content Analysis*. London: SAGE.

Krippendorff, K., Bock, M. A. 2009. *The Content Analysis Reader*. London: SAGE.

Kuckartz, U. 2014. *Qualitative Text Analysis: A Guide to Methods, Practice and Using Software*. London: SAGE.

Mayring, P. 2021. *Qualitative Content Analysis: A Step-by-Step Guide*. London: SAGE.

Neuendorf, K. A. 2002. *The Content Analysis Guidebook*. Thousand Oaks: SAGE.

Riffe, D. ed. 2005. *Analyzing Media Messages: Using Quantitative Content Analysis in Research*. London: Routledge.

Schreier, M. 2012. *Qualitative Content Analysis in Practice*. London: SAGE.

Weber, R. P. 1990. *Basic Content Analysis*. London: SAGE.

Doporučené praktické příklady využití dat nebo metody

Brown, H. 2013. Race, Legality, and the Social Policy Consequences of Anti-Immigration Mobilization. *American Sociological Review* 78 (2): 290–314.

Ferree, M. M. et al. *Shaping Abortion Discourse: Democracy and the Public Sphere in Germany and the United States*. Cambridge: Cambridge University Press.

Graneheim, U. H. et al. 2001. Interaction Relating to Privacy, Identity, Autonomy and Security. An Observational Study Focusing on

a Woman with Dementia and "Behavioural Disturbances", and on her Care Providers. *Journal of Advanced Nursing* 36 (2): 256–265.

Hsie, H.-F., Shannon, S. E. 2005. Three Approaches to Qualitative Content Analysis. *Qualitative Health Research* 15: 1277–1288.

Jordan, A. B. ed. 2009. *Media Messages and Public Health: A Decisions Approach to Content Analysis*. New York – London: Routledge.

Zdroje

- Babbie, E. 2007. *The Practice of Social Research*. 11. vyd. Beimont: Thomson Wadsworth.
- Beneš, V., Drulák, P. 2019. *Metodologie výzkumu politiky*. Sociologické nakladatelství (SLON).
- Bengtsson, M. 2016. How to Plan and Perform a Qualitative Study Using Content Analysis. *NursingPlus open* 2: 8–14.
- Berelson, B. 1952. *Content Analysis in Communication Research*. Glencoe, IL: Free Press.
- Berelson, B., Lazarsfeld, P. F. 1948. *The Analysis of Communication Content*. Oslo: Universitetets Studentkontor.
- Blaikie, N. 2003. *Analyzing Quantitative Data: From Description to Explanation*. London: SAGE.
- Blaikie, N. 2010. *Designing Social Research: The Logic of Anticipation*. Cambridge: Polity.
- Brown, H. 2013. Race, Legality, and the Social Policy Consequences of Anti-Immigration Mobilization. *American Sociological Review* 78 (2): 290–314.
- Bruter, M., Harrison, S. 2011. *Mapping Extreme Right Ideology: An Empirical Geography of the European Extreme Right*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- De Sola Pool, I. ed. 1952. *Trends in Content Analysis*. Urbana: University of Illinois Press.
- EES. 2009. *European Parliament Election Study 2009. Media Study Data, Advance Release*. PIREDEU, www.pieridu.eu.
- Ferree, M. M. et al. 2009. *Shaping Abortion Discourse: Democracy and the Public Sphere in Germany and the United States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Franzosi, R. ed. 2008. *Content Analysis*. London: SAGE.
- García, B. 2004. Urban Regeneration, Arts Programming and Major Events: Glasgow 1990, Sydney 2000 and Barcelona 2004. Special Issue of the *International Journal of Cultural Policy: Urban Space and the Uses of Culture* 10 (1): 103–118.

- García, B. 2005. De-constructing the City of Culture: The Long Term Cultural Legacies of Glasgow 1990. Review Issue of *Urban Studies* 42 (5/6): 1–28.
- Graneheim, U. H. et al. 2001. Interaction Relating to Privacy, Identity, Autonomy and Security. An Observational Study Focusing on a Woman with Dementia and "Behavioural Disturbances", and on her Care Providers. *Journal of Advanced Nursing* 36 (2): 256–265.
- Hanjalic, A. 2004. *Content-based Analysis of Digital Video*. Boston: Springer.
- Holsti, O. R. 1969. *Content Analysis for the Social Sciences and the Humanities*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- 350 | Hsie, H.-F., Shannon, S. E. 2005. Three Approaches to Qualitative Content Analysis. *Qualitative Health Research* 15: 1277–1288.
- Jordan, A. B. ed. 2009. *Media Messages and Public Health: A Decisions Approach to Content Analysis*. New York – London: Routledge.
- Kracauer, S. 1952. The Challenge of Qualitative Content Analysis. *Public Opinion Quarterly* 16 (4): 631–642.
- Krippendorff, K. 1995. On the Reliability of Unitizing Continuous Data. *Sociological Methodology* 25: 47–76.
- Krippendorff, K. 2004. *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*. 2. vyd. London: SAGE.
- Krippendorff, K., Bock, M. A. 2009. *The Content Analysis Reader*. London: SAGE.
- Kuckartz, U. 2014. *Qualitative Text Analysis: A Guide to Methods, Practice and Using Software*. London: SAGE.
- Lasswell, H. D. 1936. *Politics: Who Gets What, When, How*. New York: Whittlesey House.
- Lasswell, H. D. ed. 1949. *Language of Politics: Studies in Quantitative Semantics*. New York: George W. Stewart.
- Lasswell, H. D., Lerner, D., De Sola Pool, I. 1952. *The Comparative Study of Symbols: An Introduction*. Stanford: Stanford University Press.
- Mayring, P. 2014. *Qualitative Content Analysis: Theoretical Foundation, Basic Procedures and Software Solution*. Klagenfurt: Social Science Open Access Repository.
- Mayring, P. 2000. Qualitative Content Analysis [28 paragraphs], Forum Qualitative Sozialforschung/Forum. *Qualitative Social Research* 1 (2): Art. 20. <http://nbnresolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0002204>.
- Mayring, P. 2021. *Qualitative Content Analysis: A Step-by-Step Guide*. London: SAGE.
- Neuendorf, K. A. 2002. *The Content Analysis Guidebook*. Thousand Oaks: SAGE.

- Neuendorf, K. A. 2009. Reliability for Content Analysis. In *Media Messages and Public Health: A Decisions Approach to Content Analysis*, ed. A. B. Jordan, 67–88. New York – London: Routledge.
- Potter, J. W. 2009. Defining and Measuring Key Content Variables. In *Media Messages and Public Health: A Decisions Approach to Content Analysis*, ed. A. B. Jordan, 35–53. New York – London: Routledge.
- Reason, M., García, B. 2007. Approaches to the Newspaper Archive: Content Analysis and Press Coverage of Glasgow's Year of Culture. *Media, Culture and Society* 29 (2): 305–332.
- Riffe, D. ed. 2005. *Analyzing Media Messages: Using Quantitative Content Analysis in Research*. New York – London: Routledge.
- Shannon, L. W. 1954. The Opinions of the Little Orphan Annie and her Friends. *Public Opinion Quarterly* 18: 169–79. | 351
- Schreier, M. 2012. *Qualitative Content Analysis in Practice*. London: SAGE.
- Schuck, A. et al. 2010. *European Parliament Election Study 2009: Media Study. Data Advance Release Documentation*. Cologne: GESIS Data Archive.
- Walach, V. 2016. (Ne)bezpeční Romové? Analýza významu bezpečnosti ve vztahu k Romům ve vládních dokumentech České a Slovenské republiky. *Sociológia* 48 (2): 172–191.
- Weber, R. P. 1990. *Basic Content Analysis*. London: SAGE.

Kapitola 10

MEDIÁLNÍ DATA A KRITICKÁ ANALÝZA DISKURZU

Lydie Kárníková

352 | Při troše zájmu o veřejné dění si můžeme všimnout, že některá témata se stávají předmětem vyhocených pří, zatímco na jiných panuje shoda a téměř se o nich nediskutuje. Způsob, jakým témata žijí ve veřejném prostoru, má přitom přímý vliv i na veřejnou politiku, protože kontroverzní agenda se prosazuje hůře než agenda bezrozporná. Chceme-li porozumět tomu, jak se témata vyvíjejí, jakou mají strukturu nebo jaké jsou vůbec celkové mantinely uvažování v daném kulturním kontextu, je příhodné zaměřit se na významy, které se kolem témat utvářejí, a na mechanismy, kterými se tyto významy ustalují. Do středu naší pozornosti se tak dostává **proces označování** neboli semióza, během něhož se vytyčují linie společenského myšlení a ve kterém se zároveň projevuje dynamika vztahů mezi společenskými skupinami. Praxe označování se ve společenskovědních výzkumech těší pozornosti od 70. let 20. století v souvislosti s obratem k jazyku v sociálních vědách a nabízí jedinečnou možnost poznání procesů, při kterých se užíváním jazyka utvářejí společenské danosti, jež následně ovlivňují řadu společenských jevů.

Když začneme zkoumat, jakým způsobem se o věcech mluví a píše, může nám to pomoci objasnit, proč jsou některá témata ve veřejnosti „zablokovaná“ a proč se jako obsah veřejných politik jeví neprůchodně. Na tyto a další otázky se zaměřuje také analýza diskurzu, respektive *kritická analýza diskurzu*¹⁸⁴ (CDA), která se od raných 90. let rozvinula v globální interdisciplinární výzkumný program a v současnosti zahrnuje řadu různých přístupů. Důvodem ustavení programu byla snaha **propojit detailní analýzu jazyka v sociálním užití s kritickým pohledem na společenskou praxi**: Protagonisté programu navazovali

¹⁸⁴ V případě českého adjektiva odvozeného od slova diskurz se držíme doporučení Martina Hájka a používáme výraz *diskurzivní*, tedy označující skutečnosti, které se týkají diskurzu, jako protikladu k *diskurzivní*, jako učiněné diskurzem, diskurzem způsobené, tedy vyjádřené promluvou („diskurzivní rozepře“ atp.) (Hájek 2014, 113).

na tradici kritické lingvistiky, která se již od konce 70. let začala místo o jazyk samotný zajímat o dynamiku vztahu mezi realitou a diskurzivní praxí – tedy praxí, při které společenské jevy získávají své významy prostřednictvím jazykového (ale i jiného, např. obrazového) vyjádření. Kritický pohled na užívání jazyka a důraz na jeho provázanost se sociálními strukturami a procesy činí z CDA ideální výzkumný přístup pro porozumění komplexním společenským jevům, který se těší značné oblibě i v tuzemském výzkumu (např. Homoláč 2006; Kobes 2010; Krčál 2016; Hájek et al. 2019; Řeháčková 2006; Šmídová-Matoušová 2012; Slačálek 2013; Skačan 2017). Vyznačuje se svou orientací na problematice oblasti, tedy na témata, která jsou společensky kontroverzní, či přímo konfliktní a polarizační. Materiálem, který umožňuje porozumět jejich struktuře a dynamice, jsou velmi často data z médií, a právě na využitelnost CDA při zkoumání mediálních dat se zaměřuje tato kapitola.

| 353

Struktura kapitoly je následující: nejprve popíšeme ontologické a epistemologické předpoklady, které definují normativní stanovisko CDA a kterými se kriticky diskurzivní přístup odlišuje od obsahových analýz. Zaměříme se na hlavní intelektuální zdroje a klíčové pojmy. Dále popíšeme, jak se toto stanovisko promítá do vztahu k mediálním obsahům – jako obsahům produkovaným médii v tradičním slova smyslu, tedy tištěnými, vysílacími a internetovými sdělovacími prostředky –, a vyložíme, jak lze data z médií zkoumat z hlediska diskurzu. Následně představíme dva konkrétní nástroje, které nám mohou pomoci rozklíčovati, jaké významové roviny se v medializovaných tématech objevují, jaké perspektivy se v nich konfrontují nebo jak dochází ke konstrukci sociálních identit. Kapitulu uzavírá ukázka analýzy z výzkumu o procesu ustavování paměti komunismu v českých mainstreamových médiích po roce 1989.

10.1 Kritická analýza diskurzu: intelektuální zdroje a klíčové pojmy

Kritická analýza diskurzu se jako široce pojatý výzkumný program vyvinula z tradice kritické lingvistiky. Její představitelé, autoři především z britských a australských univerzit, začali koncem 70. let v reakci na turbulentní společenský vývoj zdůrazňovat, že jazyk se stal v současných společnostech zásadním mocenským nástrojem a je proto potřeba věnovat pozornost zápasům o významy, ke kterým v praxi užívání jazyka dochází (Fowler et al. 1979; Fowler 1991; Hodge a Kress 1993). CDA se ustavila zkráj 90. let na interním kolokviu v Amster-

damu, jehož účastníky tvořila skupina jazykovědců a dnešních čelných představitelů programu. Právě tam společně formulovali základní charakteristiky kriticky diskurzního přístupu (Lehečková 2016, 84). Program se od raných 90. let bohatě rozvíjel a v současné době zastřešuje několik svébytných proudů zkoumání, které kladou důraz na různé aspekty dialektického vztahu mezi realitou a diskurzem (jako jazykem v sociálním užití, viz níže), vyzdvihují jiné teoretické zdroje a vyvíjejí rozmanité analytické nástroje.¹⁸⁵ CDA se definuje jako program široce pojatý a interdisciplinární a ve sbornících a člancích se proto v současnosti čím dál častěji setkáváme s označením *Critical Discourse Studies* na místo původního *Critical Discourse Analysis*,¹⁸⁶ odstranění pojmu „analýza“ z názvu odkazuje právě k širšímu pojetí CDA, které umožňuje zahrnovat více přístupů. Především ale odkazuje k charakteru programu nejen jako metody, ale jako **celkového výzkumného postoje**, který badatelům poskytuje velmi konkrétní paradigmatický rámec.

CDA charakterizuje kritický pohled na společnost a normativní postoj – zkoumanou realitu totiž nejen popisuje, ale také posuzuje a vyhodnocuje vzhledem k určitému předem stanovenému souboru hodnot (Fairclough 2013, 178).¹⁸⁷ Teoretické podloží CDA tvoří několik intelektuálních tradic, klíčovými jsou ale kritická teorie a post-strukturalismus, ze kterých jednotlivé přístupy vyvíjející se v rámci programu čerpají různou měrou (podrobněji viz Forchtner 2017). Oběma tradicím je společný důraz na **problematizaci zavedené společenské praxe** a zaměření na to, **jak při užívání jazyka**, tedy při praxi označování reality, **dochází ke konstrukci společenských daností**. Stěžejní myšlenkou je předpoklad, že diskurz je stejnou měrou společností utvářený jako společnost utvářející – nejen že významy reprodukuje, ale zároveň se na vytváření těchto významů podílí a také je ustaluje a normalizuje. CDA se tedy zabývá dialektickým vztahem mezi tím, co se děje uvnitř diskurzu, a tím, co se děje mimo něj, tedy

¹⁸⁵ Pro přehled jednotlivých přístupů spadajících do výzkumného programu CDA doporučujeme především publikace *Routledge Handbook of Critical Discourse Studies* (Flowerdew a Richardson 2017) a úvodní kapitolu titulu *Contemporary Critical Discourse Studies* (Hart a Cap 2014); v českém jazyce pak přehledně Lehečková (2016, 78–95), ze širokého pohledu popisuje diverzitu diskurzních přístupů Schneiderová (2015).

¹⁸⁶ Pro usnadnění orientace v tomto textu přesto používáme v češtině zaběhlejší akronym CDA.

¹⁸⁷ Právě tento aspekt se může stát zdrojem kontroverzí a vrhnout na výzkumné závěry stín: z hlediska vědecké etiky je proto záhodno reflektovat ontologické pozadí výzkumu i svou pozici jako výzkumníka, tedy objasnit paradigmatický rámec, ukotvit jej i sebe v něm a případně i naznačit sporné body.

jaká sociální praxe a jaké sociální struktury ovlivňují tvorbu významů a jak tento proces zpětně ovlivňuje je (Fairclough 2003, 25).

První problém však může nastat už u samotného pojmu **diskurz**. Ten totiž lze vykládat různými způsoby a pro každý výzkum je proto nutné nejprve stanovit uplatnění pojmu v daném konkrétním případě. Diskurz je podle nejvyužívanější definice „jazykem v sociálním užítí“ – specifickou společenskou praxí (Fairclough a Wodak 1997, 258), při které společenské jevy získávají své významy. Diskurz může také označovat určitý jazyk typický pro konkrétní sociální pole nebo praxi (tedy např. politický diskurz, zpravodajský diskurz) nebo způsob, jak jsou prvky světa vykládány z hlediska konkrétní perspektivy (např. neoliberální diskurz). Konečně lze o diskurzu uvažovat jako o souboru textů (text zde chápeme v širokém slova smyslu), které spojuje téma, tedy objem textů utvořených kolem konkrétních společenských problémů. Mluvíme pak například o diskurzu o klimatu, diskurzu protiočkovacím atp. (srov. Fairclough 2013, 179; Flowerdew a Richardson 2017, 2).¹⁸⁸

| 355

V případě diskurzu definovaného určitou perspektivou pak především platí, že vedle sebe ve společnosti existuje vždy několik diskurzů. Pro teoretické uchopení těchto různých perspektiv využívá CDA **koncept ideologie** a chápe ho jako soubor propojených přesvědčení, postojů a hodnot, který má vliv na to, jak se vztahujeme k sociální realitě. Pozornost analytiků diskurzu pak mnohem spíše přitahuje skrytá a latentní podoba ideologií jako interpretačního pozadí – jako zásobárny významů pro každodenní uvažování, která se skrývá v různých jazykových prostředcích a kterou společnost užívá a nevědomě reprodukuje (Wodak a Meyer 2009, 8). Ideologie představuje **hodnotový rámec ukotvující argumentaci a interpretaci**, který se může, ale nemusí překrývat s ideologií chápanou v úzkém, politologickém slova smyslu (viz např. Sartori 1993).

Diskurzy reprezentující různé pohledy na svět se ve veřejném prostoru neustále konfrontují; ne každý má ale možnost nastolit své vidění jako univerzálně platné. CDA v tomto ohledu navazuje na neomarxistickou teorii společnosti a pracuje s předpokladem nerovnosti, tedy **asymetrie společenských vztahů**, která se v případě jazyka projevuje mocí nad významy. Většina přístupů CDA navazuje na pojetí moci Michela Foucaulta a nepovažuje moc za nástroj represe, ale naopak zdůrazňuje jeho produktivitu – právě moc totiž ustavuje diskurzy,

188 Členění diskurzů a vnímání jejich hierarchie, překryvů a vzájemných vztahů je často velmi komplikované. Vyjasnění této struktury je proto důležitou součástí výzkumu. Jedním z řešení je např. zaměření na tzv. makrotémata (Wodak 2001, 66).

sociální pozice, identity a vědění (Phillips 2007). Jinými slovy, moc umožňuje formulovat, kdo je kdo, v jakém vztahu se nachází k ostatním a co znamenají jevy a události.

V praxi diskurzu, jako praxi jazykové, pak moc působí tak, že jeden pohled může být ustaven jako obecně platný a upřednostňovaný interpretační klíč; proces označování všech společenských jevů pak inklinuje jeho směrem. Tato skutečnost souvisí právě s nerovnými vztahy ve společnosti: daný pohled prosazují skupiny, které mají privilegovaný přístup k formulaci společenských významů a mohou je ustavit jako výchozí, zdánlivě nezaujatý pohled na věc. Daná perspektiva se poté dostává do **hegemonické pozice**, protože jí akcentované významy jsou považovány za obecně platné, ačkoliv reprezentují pouze pohled určité sociální skupiny, třídy, instituce, politické frakce nebo jejich kombinace. Předmětem zájmu CDA jsou pak právě **vztahy dominance a podřízení**, které existují mezi různými diskurzy. Ty posuzuje zaměřením na jazykové, diskurzivní a společenské mechanismy, jež tuto dominanci umožňují.

Status obecné platnosti získávají významy prostřednictvím **procesu naturalizace pojmů**, jehož výsledkem je, že určitá reprezentace společenských jevů není vnímána pouze jako jeden z možných způsobů označení skutečnosti, ale jako označení přirozené, hodnotově neutrální (srov. Fairclough 1989, 91–92). V průběhu naturalizace pojmů zároveň významy přestávají být přiřaditelné ke konkrétnímu vidění světa – přestávají být vnímány jako „ideologické“ a stávají se součástí běžného uvažování. Toto běžné uvažování je označováno termínem *common sense* (do češtiny někdy překládaným jako zdravý rozum) a jedná se právě o takové společenské vědění, o kterém existuje široká shoda, ať už skutečná, domnělá, či diskurzivně utvářená – jinými slovy o soubor toho, „co je ve společnosti považováno za správné, přijatelné a schopné řídit všechny praktické činy“ (Bourdieu, cit. dle Kraus 2008, 101).

Diskurz (ve všech smyslech slova) ale není pevně dán, naopak je předmětem neustálé změny – jako dynamicky strukturované intersubjektivní vědění závisí na kontextu. CDA proto pracuje s propracovanou **konceptí kontextu**, ve které zohledňuje široké spektrum sociálních a diskurzivních praktik, jež ovlivňují tvorbu a ustalování významů. Významy nevznikají pouze v prostředí samotných textů, ale utvářejí se napříč texty a napříč diskurzy. Na tento proces mají vliv různé institucionální rámce i celkový sociopolitický a historický kontext – tedy ony „mimodiskurzivní“ struktury a procesy, které jsme zmiňovali výše. Koncept kontextu rozpracovávají jednotliví autoři různě, nejčastěji se setkáváme se čtyřmi vrstvami kontextových vztahů, které se na konstrukci významů podílejí:

- sociopolitický a historický kontext,
 - aktuální/situační kontext,
 - bezprostřední jazykový kontext,
 - intertextové a interdiskurzní vztahy.
- (Richardson 2007; Wodak 2014, 2017).

Chceme-li zohlednit takto široce pojatý kontext, tedy všechny zmíněné úrovně, znamená to, že musíme mít oporu ve vědeckém poznání, jež popisuje specifika oblasti nebo tématu, které zkoumáme, ale i specifika zkoumaného materiálu. Poslední významnou charakteristikou CDA, kterou zde uvedeme, je proto důraz na **interdisciplinární přístup** (či také *transdisciplinární*, podrobněji viz Weiss a Wodak 2003), který nám právě pomáhá chápat a popisovat, jaké sociální dění se v diskurzu odráží a jak je diskurz zpětně ovlivňuje. Podobně jako u vrstev kontextu můžeme i teoretický aparát hierarchicky řadit. Na nejvyšší úrovni zahrnuje obecné sociální teorie (tzv. velké teorie) týkající se vztahu mezi sociální strukturou a sociální akcí. Další úrovně jsou teorie nižších řádů, které postihují realitu v konkrétních oblastech zkoumání (charakteristika a vývoj společenských jevů, specifika společenských subsystémů – tedy např. mediálního prostředí atp.). Nakonec můžeme zahrnout i teorie popisující podmínky uvnitř samotného zkoumaného materiálu (tedy např. teorie argumentace, rétorických figur, teorie žánrů atd.) (Wodak a Meyer 2009, 24). Vzhledem k širokému záběru kriticky diskurzních analýz je proto v praxi výzkumu dobré pečlivě uspořádat relevantní vědecké poznatky, o které se teoreticky opíráme a na které naši práci navazujeme.

| 357

10.2 Kritická analýza diskurzu a mediální diskurz

Předmětem zájmu kritických analýz diskurzu se typicky stávají mediální texty, protože média mají jako specifické sociální instituce zásadní vliv jak na výběr a zpracování společenských témat, tak na jejich hodnocení (Lehečková 2016, 82). Z kritického úhlu CDA je třeba média posuzovat nejen jako prostor pro veřejnou debatu, ale také jako svébytného aktéra diskurzu. Způsoby, jakými mediální reprezentace reality ovlivňují společenské uvažování i dění, jsou velmi komplexní, souhrnně ale můžeme říci, že „na vině“ je vždy proces výběru, tedy volba toho, na co se obrátí pozornost: Jaké vrstvy budou zdůrazněny, nebo jaké naopak vůbec nezazní, jaký typ odborníků a dalších hráčů se k otázkám vyjadřuje (nebo dostává k vyjádření prostor), na jaký typ problémů mediální sdělení upozorňuje atp. **Proces selekce** vypovídá

o zaujetí určitého stanoviska, které je v tomto procesu zakódováno a které můžeme rozšifrovat, zaměříme-li se na obsah mediálních sdělení, vztahy mezi nimi i vztah ke kontextu.

Obsah médií byl vůbec prvním materiálem, u kterého začali představitelé kritické lingvistiky prokazovat manipulativní funkce jazyka (Kelsey 2017) a CDA jako pokračovatel této tradice navázal četnými výzkumy i metodikami, jak k empirickému materiálu z médií přistupovat. Mediální diskurz zůstává jedním z klíčových zdrojů, jejichž prostřednictvím se témata v rámci CDA zkoumají, v současné době ale výzkumníci využívají široké spektrum dalších dat – kromě politických projevů či dokumentů se jedná i o primární data, například etnografický výzkum (viz Krzyżanowski 2017). Tyto typy dat se v jednotlivých fázích výzkumu také často vzájemně doplňují.

10.2.1 Na co se při zkoumání mediálních dat zaměřit?

Vzhledem k výše řečenému se CDA při zkoumání mediálních dat zaměřuje především na rozkrytí mocenských pozic a vztahů mezi aktéry, které se v daném tématu konfrontují. Jak jsme uvedli výše, je přitom důležité mít na paměti, že aktérem jsou i samotná média. **Role médií při reprezentaci a konstrukci témat může být různá** – mohou svým dlouhodobým působením a způsobem prezentace témat a jejich prvků posilovat ustavený poměr mezi jednotlivými pohledy nebo zasahovat do dynamiky témat tím, že nastolují témata a představují další významný hlas v debatě. K mediálním datům poté můžeme přistoupit prizmatem různých výzkumných otázek: Můžeme zkoumat, jak jsou mediální obsahy vzájemně provázané, a to jak na úrovni jednotlivých textů, tak různých diskurzů. Provázanost můžeme zkoumat po „horizontální“ ose a zaměřit se na vztahy mezi jednotlivými texty, diskurzy a tématy, nebo po ose „vertikální“, tedy jak se (re)prezentace témat proměňuje v čase. Můžeme se zaměřit na proces naturalizace určitého pojmu nebo tvrzení a postihnout, jak se postupně ustaloval. Můžeme také porovnávat, jak se daný jev mění v interpretaci jednotlivých sociálních aktérů (jak individuálních, tak kolektivních). Data můžeme zkoumat komparativně i z hlediska jednotlivých médií, tedy srovnávat, jak se liší mediální prezentace témat v konkrétních titulech či segmentech mediálního diskurzu. Můžeme se také zaměřit na analýzu ustálených forem reprezentace konkrétních oblastí společenské reality. Všemi těmito cestami pak můžeme odpovídat na otázky, jaké významové roviny jsou v námi zkoumaných tématech upřednostňovány nebo naopak potlačovány, kdo je prosazuje, kdo dostává v kon-

krétních tématech hlas (a jaký), s jakými dalšími tématy se zkoumané téma propojuje, jaké otázky a problémy konotuje atp.

Ve výzkumech CDA je analytický materiál většinou menšího rozsahu a vzhledem ke kvalitativní povaze kriticky diskurzivního výzkumu jsou pro něj typické malé vzorky, nejčastěji desítky textů. Dataset lze ovšem rozšířit a přibrat na pomoc nástroje kvantitativní analýzy, například korpusové lingvistiky (Baker a McEnery 2005; Mautner 2009; souhrnně viz Nartey a Mwinlaaru 2019) či strojové zpracování dat (Hájek et al. 2006; Hájek 2014).

10.3 Nástroje kritické analýzy diskurzu: rozbor argumentace a diskurzivní strategie

| 359

CDA v současnosti zahrnuje řadu přístupů, které pro analýzu mediálních dat vypracovávají konkrétní postupy (viz např. van Dijk 1983, 2009; Fairclough 1995; Fowler 1991; Richardson 2007; Mautner 2012; výzvy spojené s aplikací principů CDA při zkoumání dat ze sociálních médií viz Bouvier a Machin 2018; podrobně o mediálním diskurzu a nástrojích jeho analýzy viz Schneiderová 2015). V této podkapitole si představíme dva nástroje – **analýzu praktického usuzování** jako způsobu argumentace a **analýzu diskurzivních strategií**. Tyto nástroje zároveň reprezentují dva z hlavních proudů vyvíjejících se pod hlavičkou CDA – přístup britského lingvisty Normana Fairclougha¹⁸⁹ a diskurzivně-historický přístup (DHA) spojený s prací tzv. Vídeňské skupiny reprezentované nejvíce Ruth Wodakovou a Martinem Reisiglem.

10.3.1 Analýza argumentace: praktické zvažování jako typický argumentační proces v politickém diskurzu

Ačkoliv se o analýze argumentace mluví téměř u všech přístupů vyvíjejících se v rámci CDA, nejpodrobněji se jí zabývá autorská dvojice Isabela a Norman Faircloughovi. Možnosti uplatňování tohoto ná-

¹⁸⁹ Faircloughův přístup ke zkoumání diskurzu se postupně vyvíjí a za uplynulých třicet let se proto můžeme setkat s různými označeními. V minulosti bylo možné nazvat na označení „textově orientovaná analýza diskurzu“ (TODA), později Fairclough formuloval svůj přístup jako „dialekticko-relační“. Akcentoval tím své zaměření na dialektický vztah mezi diskurzivní a mimodiskurzivní praxí (Fairclough 2009). Zaměření na argumentaci a možnosti vysvětlování, kterému se věnuje spolu se svou ženou Isabelou Faircloughovou, shrnul pod označením „dialektické usuzování“ (Fairclough 2017).

stroje rozvíjejí i přímo pro analýzu politických a veřejněpolitických témat, mimo jiné v reakci na argumentační obrat v *policy analysis* (Fairclough a Fairclough 2012). Argumentaci navrhují rozebírat prostřednictvím argumentačních schémat (podrobněji viz Walton et al. 2008) a v případě politického diskurzu se zaměřují na schéma praktického usuzování (*practical reasoning*). S praktickým usuzováním se nejčastěji setkáváme v situacích definovaných nějakým problémem, který vyžaduje řešení: Argumentace tedy začíná momentem, kdy je určitá situace popsána jako problematická a následuje snaha nalézt způsob, jak tento problém překlenout, tedy nalézt a pojmenovat prostředek vedoucí k cíli.

360 | V situacích, které jsou složité a ve kterých je možné jednat několika alternativními způsoby, se praktické argumenty snaží vyvažovat několik proměnných: okolnosti situace, cíle, náklady a výnosy, ale také úvahy morálního charakteru, které dokonce mohou převážit promýšlení nákladů a výnosů (Fairclough a Fairclough 2011, 245–247). Tyto proměnné se v procesu argumentace stávají **premisami**¹⁹⁰ (viz tabulka 10.1).

TABULKA 10.1: Argumentace pomocí premis

Premisa cíle	Specifikuje, jakého cíle se snažíme dosáhnout
Premisa účelu	Propojení prostředku a cíle; záruka (<i>warrant</i>), která specifikuje požadované řešení a která tvrdí, že pokud řešení zavedeme, povede to ke kýženému cíli
Premisa okolností	Definuje výchozí stav a situaci, tedy formuluje problém
Premisa hodnoty	Pojmenovává, jaké hodnoty (jaké morální požadavky a další společenské zájmy) vedou náš výběr cílů a požadovaných řešení
Premisa efektivity	Zahrnuje další úvahy o nákladech a výnosech a o účinnosti požadovaného řešení

Zdroj: Fairclough a Fairclough 2011, 245–247, upraveno

Klíčovou proměnnou je v politické oblasti premisa hodnoty. **Premisa hodnoty** funguje v argumentaci jako omezení akcí, které je možné v určitém kontextu vzhledem ke stanoveným cílům zvažovat. Stanovuje určitý normativní rámec, který zároveň vymezuje to, co

¹⁹⁰ Z hlediska procesu usuzování se podle některých teoretiků nejedná v případě praktického usuzování ani o postup deduktivní, ani induktivní, ale spíš *konduktivní* – jednotlivé premisy se totiž vzájemně nerozvíjejí, ale naopak spolu nemusejí vůbec souviset, protože mohou pocházet z velmi různých sfér života (Fairclough a Fairclough 2011, 247; Fairclough a Fairclough 2012).

se může stát cílem. Cíle jsou tedy představitelné nejen vzhledem k tomu, čeho se snažíme dosáhnout, ale musí být v souladu s hodnotovým rámcem definovaným právě premisou hodnoty (Fairclough a Fairclough 2011, 247).¹⁹¹

Analýzu praktického usuzování ilustrujeme na příkladu studie o podpisové akci, kterou v roce 2008 inicioval rumunský prestižní deník *Jurnalul National* na podporu nové jazykové politiky. Jejich požadavkem byl návrat k označení „cikán“ pro romskou minoritu, které bylo v roce 2000 odstraněno ze všech oficiálních dokumentů na základě memoranda vydaného v souvislosti s přístupovými rozhovory o členství země v EU (Mădroane 2012, 105). Iniciativa deníku vznikla v reakci na tehdejší rozvířenou mezinárodní situaci, kdy ve Francii a v Itálii došlo k sérii kriminálních činů a následnému zásahu proti skupinám Romů, kteří byli označeni jako pachatelé. Kvůli zaměnitelnosti jmen „Roma“/„Romanian“ vznikala v zahraničí nevráživost vůči Rumunům, kteří v té době v souvislosti se vstupem země do EU přijížděli do zemí západní Evropy za prací. Požadavek znovuzavedení označení „cikán“ měl za cíl očistit mezinárodní obraz Rumunů a opíral se o argument tradice, větší jazykové správnosti a historické přesnosti. V tabulce 10.2 je argumentace deníku rozložena do premis.

| 361

TABULKA 10.2: Argumentace deníku *Jurnalul National* v premisách

Premisa cíle	Cílem je zlepšit negativní obraz Rumunů v EU odstraněním jazykové asociace mezi Rumuny a Romy, kteří jsou označováni jako pachatelé zločinů. Cílem je zároveň uspokojit jak Rumuny, tak Romy tím, že se znovu nastolí historická, jazyková a kulturní „pravda“.
Premisa účelu	Když nahradíme termín „Rom“ termínem „cikán“, který je navíc kulturně přesnější, zamezíme dalšímu poškozování obrazu Rumunů v zahraničí.
Premisa okolností	V zahraničním tisku dochází při zpravování o kriminálních incidentech ke zmatení pojmů „Rom“ a „Rumun“. To má negativní dopad nejen na obraz země, ale také na naše občany, kteří odcházejí do zahraničí s vidinou poctivého výdělku.
Premisa hodnoty	Závazek tradici a jazykové správnosti; Spravedlivost; Právo na sebeurčení (Romů); Kontrola nad vlastní kolektivní identitou.
Premisa efektivity (náklady a výnosy)	Když nic neuděláme, jména a skupiny budou dále zaměňovány a obraz Rumunů v zahraničí se bude postupně horšit. Romové budou nespravedlivě těžit z toho, že na sebe v zahraničí přebírají rumunskou identitu.

Zdroj: Mădroane 2012, upraveno

¹⁹¹ Podrobněji k premise hodnoty viz Fairclough a Fairclough 2012, 176–178.

Pro další ilustraci využití analýzy argumentačního schématu praktického usuzování doporučujeme například studie autorů o projednávání úsporného rozpočtu britské vlády (Fairclough a Fairclough 2011; Fairclough 2016).

10.3.2 Diskurzivní strategie

K rozpletení významové struktury textů slouží také diskurzivní strategie, které jako nástroj textové analýzy popsali autoři diskurzivně-historického přístupu (dále též DHA) Ruth Wodaková a Martin Reisiĝl 362 | (Reisiĝl a Wodak 2001; Wodak a Reisiĝl 2009; česky též Reisiĝl a Wodaková 2015). Proces začíná identifikací **hlavních a dílčích témat a určením klíčových prvků diskurzu** – potřebujeme zjistit, jací aktéři, jevy, události a objekty se ve zkoumaném diskurzu objevují. Zároveň potřebujeme zjistit, jak jsou tyto prvky v diskurzu reprezentovány. Kostru analýzy tvoří pět otázek, které nám pomohou identifikovat jednotlivé strategie:

- Jak jsou jednotliví aktéři, objekty, jevy, události a procesy v diskurzu označovány? (Nominační strategie).
- Jaké vlastnosti a rysy jsou jim připisovány? (Predikační strategie).
- Jaké argumenty jsou k jejich prezentaci využívány? (Argumentační strategie).
- Z jaké perspektivy jsou pojmenování, připisované vlastnosti a argumenty vyjadřovány? (Perspektivizační strategie).
- Jsou jednotlivá tvrzení vyjadřována otevřeně, nebo jsou přítomna pouze implicitně, či přímo zamlčována? (Intenzifikační/mitigační strategie).

Strategií se rozumí „více či méně záměrný plán postupu (...) zvolený k dosažení konkrétního společenského, politického, psychologického nebo jazykového cíle“ (Reisiĝl a Wodaková 2015, 152). **Strategie jsou v prostředí diskurzu propojené a projevují se na různých úrovních jazykového systému.** „Nositeli“ těchto strategií mohou tedy být velmi různé jazykové prostředky, ale také jejich kombinace, které mohou navíc vypovídat o více strategiích. Je proto nezbytné zároveň zohledňovat text jako celek. Nejčastější prostředky, díky nimž lze diskurzivní strategie identifikovat, uvádíme v tabulce 10.3.

TABULKA 10.3: Prostředky identifikace diskurzivních strategií

Lexikální volby:

Zaměřujeme se na zvolená podstatná jména, zájmena, přídavná jména, slovesa, příslovce, ale i využívání zájmen či číslovek. Všimáme si vybraných výrazů pro označení prvků diskurzu a uvědomujeme si proces výběru, tedy existenci alternativ k užitému výrazu. Pozornost věnujeme také způsobu jejich užití. Jakými všemi výrazy jsou označeni jednotliví aktéři, jevy a události? V jakém větném kontextu jsou užitý? Jaká slovesa označují akce? Jakými označeními je vyjádřena skupinová příslušnost?

Příklad: *Protestující školáci / demonstranti z řad středoškolských studentů; plná náměstí / hloučky studentů*

Užití přenesených a obrazných vyjádření:

Figury jako metafora, metonymie nebo synekdocha zdůrazňují v textu souvislosti, které mezi prvky vnímá autor, a implicitně tak vyjadřují jeho hodnocení situace. Umožňují umocnit význam. Některé figury jsou typické pro jazyk médií a právě jim je dobré věnovat pozornost. Objevují se v textu nějaká přirovnání, ironizující obraty? (podrobně k figurám viz Kraus 2008, 102–112)

| 363

Příklad: *Hořká pilulka; praní špinavého prádla; být u kormidla; ne/dělat si hlavu*

Syntax:

Na výsledném významu se podílí i řazení informací v textu. Kromě distribuce klíčových jevů napříč odstavci článku je důležité všimát si i větné stavby a typu vedlejších vět. Jaké vztahy vznikají mezi jednotlivými informacemi v důsledku zvolené větné stavby?

Příklad: *Rodiče podepsali omluvenky a místo učení nešly děti na konci týdne do školy. Tak vypadají Pátky pro budoucnost, do kterých se zapojili také čeští teenageři.* (zdroj: idnes.cz)

Přímá řeč:

Kdo je citován a jak? Objevuje se nepřímá řeč, parafráze? Jakým způsobem jsou v textu zařazeny? Užití uvozovek může značit různé formy distancování se od řečeného.

Příklad: *Středoškoláci ze stovky zemí dnes stávkují proti údajně nedostatečné aktivitě vlády v oblasti ochrany klimatu.* (zdroj: reflex.cz)

Argumenty:

V případě DHA se analýza argumentace orientuje především na toposy („obecná místa“) a falacie (klamně, nepravé argumenty). Oba typy argumentů vždy vycházejí z daného sociokulturního kontextu a jejich určení závisí na dobré znalosti zkoumaného prostředí (podrobněji včetně příkladů viz Reisigl 2014, 78–79). Toposy a falacie slouží k posílení vlastního tvrzení či k odmítnutí či diskreditaci jiných perspektiv, a to jak explicitní, tak implicitní formou.

Příklad: V případě klimatického aktivismu mladých se často objevuje argument ekologické zátěže životního stylu mladých: *Předpokládám, že se během stávky budou průběžně informovat mobilními telefony, jejichž výroba (především baterie) představuje velkou ekologickou zátěž.* (zdroj: flowee.cz)

Zdroj: idnes.cz, reflex.cz, flowee.cz (viz seznam zdrojů)

Všechny uvedené prostředky umožňují odhalit implicitní významy, které jsou v textu přítomny a o které se text interpretačně opírá – jinými slovy, umožňují nám rekonstruovat jeho ideová východiska.

Pro detailnější ukázkou rozboru diskurzivních strategií doporučujeme kapitulu o DHA, ve které jsou jednotlivé strategie demonstrovány na příkladu analýzy projevu Václava Klause ve Sněmovně reprezentantů Spojených států amerických z března 2007 (Reisigl a Wodaková 2015, 159–171). Za pozornost ovšem rozhodně stojí i kritická reflexe metody ze strany českých jazykovědců, ve které pojmenovávají limity diskurzivně-historického přístupu a zároveň nabízejí možnosti, jak je (alespoň částečně) překlenout (Homoláč a Mrázková 2017).

10.4 Příklad využití kritické analýzy diskurzu

364 |

Pro ilustraci využití CDA při analýze mediálních dat jsem zvolila výzkum, který vznikl v rámci komparativního česko-polského projektu zaměřeného na osudy původního uličního názvosloví v zástavbách pocházejících z 50. let 20. století a na kterém jsem se podílela.

10.4.1 Příklad využití kritické analýzy diskurzu:

Postsocialistické pohledy na odstraňování uličních názvů z období socialismu

(Lydie Kárníková)

Zatímco v Polsku je od května 2016 v platnosti zákon o dekomunizaci veřejných prostranství a budov („zákon o zákazu propagace komunismu nebo jiného totalitárního zřízení v názvech budov, objektů a zařízení veřejného užitku“), v České republice takto konkrétní legislativa požadující přejmenování ulic neexistuje. Názvy ulic a další prvky veřejného prostoru pocházející z období státního socialismu jsou přesto předmětem kontroverzí a často jsou vnímány jako negativní otisk minulého režimu a důkaz nedokončenosti procesu vyrovnání se s minulostí. Ve své studii jsem se proto zaměřila na to, jak se tento interpretační sklon projevuje ve způsobu, jakým přetrvávající uliční názvosloví tematizují česká média. Výzkumným cílem bylo porozumět tomu, jaké jsou způsoby nahlížení na téma, v jakých vztazích se k sobě tyto perspektivy nacházejí, kdo tyto perspektivy v diskurzu českých médií zastupuje a jak téma zapadá do celkového procesu konstrukce kulturní paměti po roce 1989. Tento výzkumný cíl jsem následně formulovala do výzkumných otázek:

- VO1: Jaká je dynamika sporu o nutnost přejmenování názvů ulic pocházejících z období socialismu?

- VO2: Jakou roli hrají v dynamice sporu a v (re)produkci tématu média?
- VO3: Jak proces diskurzivní (re)produkce tématu ovlivňují jevy typické pro českou paměťovou politiku v období postsocialismu?

Studie tvoří součást širšího výzkumu, ve kterém si kladu za cíl prozkoumat, jakým způsobem jsou v českém veřejném prostoru reprezentovány vztahy mezi různými diskurzivními o dědictví komunismu. V projektu navazují na řadu prací, které popisují tendence české (i širěji východoevropské) politiky paměti po roce 1989 – klíčovým jevem je binární vnímání moderních dějin země, omezování pozornosti na zločiny komunistického režimu, ale také politická instrumentalizace paměti v podobě tzv. antikomunismu (za všechny např. Kopeček 2013; Hrubeš a Navrátil 2017; Reifová 2018; Blaive 2021). Mou základní hypotézou v představované studii bylo, že požadavek odstranění socialistických názvů ulic je v českém prostředí produktem určitého přednastavení celkové diskurzivní minulosti. I proto jsem chtěla zjistit, jak se toto přednastavení aktivizuje v případech debat o potřebě přejmenování názvů ulic pocházejících z období socialismu. Pro práci s daty jsem využila principy diskurzivně-historického přístupu (DHA, Wodak a Reisigl 2009), který ze všech přístupů k CDA nejvýrazněji pracuje se širokým pojetím kontextu a umožnil mi tak zohlednit „vyšší vrstvy“, které mají v tomto tématu vliv na konstrukci významů.

Studie probíhala ve dvou fázích – nejprve byl sestaven široký korpus mediálních textů, které se zabývají uličními jmény pocházejícími z období socialismu. Poté jsem se zaměřila na konkrétní případ Ostravy – Zábřehu, který jsem použila jako ilustraci veřejněpolitického sporu o přejmenování ulic, ale zároveň místa sporu o (kulturní) paměť. Jedná se o uliční jména nejstarší části zástavby sídliště Bělský les, zvané lidově „starý Zábřeh“, kde soubor dvaceti šesti ulic nese původní názvy, které byly pro nově vzniklou čtvrť vybrány v době dokončení této části sídliště. V roce 1950 byla zástavba u příležitosti výročí bitvy u Stalingradu pojmenována jako Stalingradská čtvrť a pro nově vzniklé ulice byl následně vybrán soubor dvaceti šesti jmen sovětských vojáků, kteří se v bitvě významně zasloužili. V roce 1961 se po přejmenování města Stalingradu na Volgograd ustoupilo od názvu čtvrti, jména ulic ale zůstala v původní podobě.

V roce 1990 a 1995 se dvě místní iniciativy zasazovaly o přejmenování těchto ulic. Iniciativy byly vedeny zástupci tehdejší názvo-

slovné komise při Radě města Ostravy a navrhovaly změnu názvů ulic, například podle československých pilotů. Obě iniciativy ale dopadly neúspěšně a návrh na přejmenování ulic byl v obou případech zamítnut radními obvodu Ostrava – Jih, pod který oblast starého Zábřehu spadá. Jako argument byl uváděn zamítavý postoj místních obyvatel: Za prvé s přejmenováním velkých ulic se pojí významná administrativní (a přeneseně i životní) zátěž a za druhé na straně místních obyvatel neexistuje motivace názvy ulic měnit. Jména sovětských vojáků v uličních názvech sídliště se v uplynulých dvaceti letech několikrát dostala do pozornosti médií, a to především proto, že představují místo sporu o paměť, tedy typické „místo paměti“ (Nora 1989); konfrontují se zde různé představy o tom, zda mají být názvy odstraněny a proč. Místo je totiž jako původní zástavba z 50. let z hlediska politiky přejmenování specifické: nejedná se o veřejné prostranství, kde by bylo potřeba „odčinit hříchy“, tedy navrátit prostranstvím jejich původní názvy, které byly po komunistickém převratu 1948 přejmenovány (David a Mácha 2014, 150). Tento fakt komplikuje požadavek přejmenování a otevírá pole dalším argumentům, například o zachování urbanistické celistvosti zástavby, jejíž součástí jsou právě i uliční jména.

Na uliční názvy ve starém Zábřehu jsem se proto zaměřila jako na typické „dědictví komunismu“ ve veřejném prostoru a předmět sporu o paměť, který je v praktické rovině veřejněpolitický. Jako cíl jsem si stanovila zmapování vnitřní struktury tématu a jeho dynamiky: Cílem bylo zjistit, jaká stanoviska se v této problematice vyjevují, kdo je jejich nositelem a v jakých vztazích jsou tato hlediska reprezentována v diskurzu českých mainstreamových médií. Kromě možnosti postihnout vztah privátní a veřejné sféry v této konkrétní problematice jsem ale také chtěla osvětlit, jakou roli v konstrukci tématu a interpretaci významů hrají samotná média, a posuzovala jsem je jako klíčového aktéra sporu.

Problematika přejmenovávání veřejných prostranství po roce 1989 se dotýká několika společenských oblastí a ve výzkumu jsem proto potřebovala zohlednit úroveň stávajícího vědeckého poznání napříč jimi. Protože jsem se snažila ukázat, že mediálnímu prostoru dominuje určitý typ „vzpomínání na komunismus“, zvolila jsem jako ústřední teoretický koncept výzkumu kulturní paměť, jako typ paměti, který je utvářen „shora“ (Assmann 2009). Potřebovala jsem zpracovat studie popisující specifika práce s pamětí v období postsocialismu, a to nejen v kontextu České republiky, ale i celého regionu (Czepczyński 2008). Pracovala jsem s hypotézou, že zásadní složkou nové kulturní paměti vytvářené po roce

1989 je negativní vymezení se vůči předchozímu komunistickému režimu. Jeden z hlavních zdrojů této shora utvářené paměti je specifická interpretace moderních dějin země, opírající se o polarizující kategorie svoboda vs. represe a demokracie vs. totalita (např. Kopeček 2008).

Studii jsem dále opřela o pojmový aparát *kritické toponymie* a zaměřila se na specifika tzv. *honorifikační praxe*, tedy praxe, kdy jsou k označování veřejných prostranství využívána jména osobností a událostí považovaných jednotlivými režimy za významné (Azaryahu 2009). Výzkumem jsem navázala na četné studie, které se zaměřují na procesy přejmenování městských prostranství v prostoru bývalého východního bloku po roce 1989. Zohlednila jsem popisované mechanismy typické pro formování nových národních identit prostřednictvím městské toponymie, především pak zjevnou snahu „vyřazovat“ období socialismu z kulturní paměti (Ashworth a Tunbridge 1999; Young a Light 2001). Konečně jsem do konceptuálního rámce zapojila teorie popisující specifika novinářské práce s pamětí, tedy jakým způsobem média pracují s historickými tématy (mimo jiné poznatek, že historie se stává předmětem medializace v relativně ustálených příležitostech ve formě tzv. *anniversary journalism*) a jak se média díky svému specifickému postavení ve společenské struktuře stávají klíčovými *memory workers* (Zelizer 2008).

Druhým metodologickým vodítkem DHA mi bylo komplexní pojetí kontextu (Lehečková a Hořejší 2015, 129), abych mohla vysvětlit strukturu zkoumaného diskurzu a popsat, jaké vrstvy kontextu ovlivňují významy v tématu. Identifikovala jsem a popsala následující:

- Nejnižší vrstvou, která představuje druhý stupeň korpusu, a tedy materiál pro textovou analýzu, je „diskurz o přejmenování ulic ve starém Zábřehu“. Jedná se o mediální texty, které zmiňují nebo se přímo zabývají uličními názvy ve starém Zábřehu či šířeji v obvodu Ostrava – Jih.
- Vyšší vrstvou je „diskurz o přejmenování ulic a veřejných prostranství po roce 1989“, který obsahuje případy přejmenování ulic z celé republiky a zčásti se tedy kryje s prvním stupněm korpusu. Přejmenování je v tomto širokém korpusu tematizováno jako nedokončený proces v rámci vyrovnávání se s komunistickou minulostí.
- Další vrstvou je národně specifický „diskurz o dědictví komunismu“, který se vyznačuje určitými inklinacemi (antikomuni-

smus, marginalizace jiných pamětí) a který čerpá z celkového dobového kánonu jako nejvyšší vrstvy kontextu.

- Tento „kánon“ tvoří nejvyšší vrstvu, kterou nazývám narativem historické diskontinuity. Projevuje se specifickou prací s historickými významy, především pak striktním dělením moderních dějin na období svobody a nesvobody a přehlížením kontinuit (Dobeš 2009; Kopeček 2013).

368 |

Data k analýze jsem získala z digitálního mediálního archivu cestou dvoustupňového hledání pomocí kombinace klíčových slov. Na základě předpokladu určité mediální praxe v zacházení s historickými tématy (výše zmíněný *anniversary journalism*) jsem hledání časově ohraničila dvěma kulatými výročími listopadové revoluce (1999¹⁹²–2019). První stupeň korpusu jsem vytvořila pomocí klíčových slov „komunistické“; „názvy ulic“; „uliční jména“; „přejmenování“, v druhé fázi jsem využila klíčová slova „Ostrava“; „přejmenování“; „sídliště Stalingrad“. Následně jsem z prvního stupně pramenné základny ručně vybrala články tematizující přejmenovávání ulic v Ostravě a zkombinovala je s druhým korpusem. To byl proces sice pracný a časově náročný, ale zároveň jsem se díky němu mohla s materiálem sžít a naladit se na něj; sloužil mi tedy jako prostředek tzv. sensitizace. První stupeň korpusu jsem prozkoumala zběžnou analýzou titulků a tematického zaměření, druhý stupeň sestávající z patnácti textů jsem podrobila detailní textové analýze. V samotné analýze jsem neurčila význam ani časovosti materiálu, ani profilu konkrétního mediálního zdroje, ale zaměřila jsem se na texty jako na souhrnnou reprezentaci tématu napříč časem a mediálním prostorem, která mi umožní popsat obecnou inklinaci ve způsobu, jak česká mainstreamová média s tématem zacházejí. Kromě popisu vztahů mezi přímými aktéry sporu a jejich perspektivami jsem tedy chtěla zjistit, jaký interpretační klíč v této problematice média využívají a jaké významové roviny v tématu akcentují.

Samotnou práci s daty jsem začala podle analytického postupu formulovaného v rámci DHA (viz podkap. 10.3.2) a zaměřila jsem se na identifikaci aktérů, objektů, jevů a událostí vyskytujících se ve zkoumaném diskurzu. Reprezentaci jednotlivých aktérů a dalších prvků v diskurzu jsem posuzovala prostřednictvím diskurzivních strategií. To mi umožnilo rozpoznat implicitní hodnotový systém,

192 Zároveň teprve v roce 1999 dochází k prvním ohlédnutím za procesem přejmenování a jeho hodnocení z odstupu prvního desetiletí nového režimu.

který poukazoval na perspektivu, z níž k tématu přistupují média (jako paměťoví aktéři). Po prvním zmapování těchto prvků a vztahů mezi nimi jsem upřesnila své hledání a zaměřila se na zastoupené perspektivy a jejich distributory. Následně jsem si zformulovala několik pomocných otázek, jejichž prostřednictvím jsem chtěla zachytit složitou dynamiku těchto vztahů:

- Jaké perspektivy se v otázce přetrvávajících jmen ve starém Zábřehu střetávají?
- Jací aktéři tyto perspektivy reprezentují neboli jsou jejich „nosieli“?
- Jaký je vztah aktérů k daným perspektivám?
- Jaké jsou vztahy mezi aktéry tohoto diskurzu?
- V jakém vztahu se k těmto perspektivám nacházejí samotná média?

| 369

Díky analýze prvků diskurzu a strategií jejich reprezentace jsem následně identifikovala a popsala tři významové roviny, které odpovídají třem hlediskům zastoupeným ve sporu o přejmenování ulic ve starém Zábřehu.

Hlediska sporu jsem popsala následovně:

- Přejmenování ulic jako nezbytný krok v procesu vyrovnání se s komunistickou minulostí (hledisko „dekomunizace“).
- Přejmenování ulic jako narušení kontinuity a každodennosti (hledisko administrativní a životní zátěže).
- Přejmenování ulic jako narušení urbanistického celku (hledisko původních uličních názvů jako součásti kulturního dědictví).

Mezi těmito hledisky panuje specifická dynamika: Ačkoliv se perspektivy na vnější úrovni pojí s konkrétními aktéry (především místními úředníky a místní veřejností), nacházejí se tyto aktéři v různém vztahu k jednotlivým hlediskům a různé jsou i způsoby jejich distribuce. První hledisko souvisí s celkovou konstrukcí tématu a hlavním distributorem jsou proto samotná média. Jak jsem zmínila výše, nerozlišovala jsem přitom mezi jednotlivými tituly, ale sledovala jsem společné prvky interpretace tématu v médiích. Cílem bylo poznat a popsat celkovou inklinaci, v duchu mé hypotézy, že v médiích dochází k přejímání narativu historické diskontinuity, a tedy že má tento narativ vliv na konstrukci významů v diskurzu o dědictví komunismu. Dalším nositelem prvního hlediska jsou místní autority (úředníci, politici) požadující přejmenování, které

dostávají v analyzovaných textech prostor vysvětlit své stanovisko a zvyšovat tak urgentnost požadavku na odstranění původních názvů.¹⁹³ Druhé hledisko reprezentuje perspektivu místních obyvatel: ti se ovšem ve sledovaném diskurzu stávají pouze pasivním aktérem a jejich stanovisko je vždy tlumočeno dalšími aktéry, nejčastěji místními autoritami. Využívá se přitom na obou stranách sporu – na jedné straně je stanovisko místních uváděno jako důvod pro zachování původních jmen, na straně druhé jako překážka procesu přejmenování (který je v souladu s prvním hlediskem vnímán jako společensky žádoucí; v této rovině jsou tedy první dvě hlediska v součinnosti). Třetí hledisko zastřešuje argumenty odbornějšího rázu a umožňuje nahlédnout proces přejmenování v širším kontextu. Toto hledisko reprezentují místní autority i přizvaní odborníci (archiváři či jazykovědci) přibližující historii, podmínky i možnosti využívání honorifikačního motivu, tedy jmen významných osobností a událostí, při pojmenovávání veřejných prostranství. Setkáváme se zde opět s opačnými interpretacemi, respektive s dvojím metrem – pro část aktérů zastávajících toto hledisko je závadná pouze honorifikace pocházející z období komunistického režimu, zatímco ostatní ji buď vnímají jako přirozený jev provázející život všech politických režimů, nebo jako překonaný způsob označování veřejných prostranství a požadují tedy obecný odstup od této praxe. Právě v tomto hledisku pak zaznívá i požadavek posuzovat zeměpisná jména jako součást kulturního dědictví.

Pro nedostatek prostoru se v závěru zaměřím pouze na výsledky, které se týkají poměru aktérů diskurzu jako účastníků veřejně-politického sporu. Závěrem studie v tomto ohledu bylo zjištění, že existuje výrazná diskrepance mezi diskurzním a mimodiskurzním rozložením sil. Dynamika sporu uvnitř mediálního diskurzu, kterou jsem postihla rozlišením tří výše uvedených hledisek a vztahů mezi nimi i jejich nositeli, totiž neodpovídá dynamice skutečné, mimodiskurzní. V diskurzu mainstreamových zpravodajských médií tedy v různé míře sledujeme uplatňování výše popisované kulturní paměti jako interpretačního východiska, které velí plošně odmítnout dědictví komunismu v podobě uličních názvů a odsoudit ty, kteří tuto perspektivu nesdílí. V reálném světě je ovšem respektována paměť konkurenční, marginalizovaná, tedy paměť místních obyvatel, kteří nepovažují jména ulic přetrvávající z minu-

¹⁹³ Zde je ovšem zároveň potřeba mít na paměti, že diskurzní pozici aktéra „místní úředníci“ určuje role státních institucí jako jednoho z klíčových zdrojů pro média (Fairclough 1995, 49).

lého režimu za problém; přejmenování nepodporují, protože pro ně představuje zátěž, a místní instituce jejich hledisko respektují. Důraz na potřebu odstranit původní jména ulic ve starém Zábřehu a povaha takového kroku jako nezbytného prostředku vyrovnání se s komunistickou minulostí je tedy dílem národního diskurzu o dědictví komunismu, ve kterém interpretačně převládá paměť reprezentovaná obrazem negativní zkušenosti komunismu (opřena o narativ historické diskontinuity), jež tím zároveň usiluje o svou univerzalizaci.

Nakonec bych se chtěla zmínit o místech výzkumu, které vnímám jako problematické a které mohou sloužit jako ponaučení pro příště. První je jistě snaha zachytit obecné tendence českého zpravodajského diskurzu po roce 1989, která je vedena vyšším cílem mého celkového výzkumu. V něm se snažím rozkrýt a popsat mechanismy, jejichž cestou česká zpravodajská média – obecně a souhrnně, bez ohledu na konkrétní mediální aktéry – přispívají k univerzalizaci jedné (partikulární) paměti komunismu. V důsledku toho jsem ve svém vzorku pracovala s určitým zploštěním mediálního prostoru: nevěnovala jsem se rozdílu mezi jednotlivými tituly, ale hledala jsem vyjádření diskurzivních strategií napříč zkoumanými zpravodajskými články, bez ohledu na titul či období. Ve snaze zpřehlednit strukturu debaty jsem také zobecnila pozice jednotlivých aktérů, a to právě včetně médií jako souhrnné kategorie. Ve světle mých výsledků by bylo možné zaměřit návaznou studii například na diverzitu mezi zastoupenými aktéry a odstupňování jejich sklonu k zaujaté interpretaci. Konečně poslední problém, který jsem si během práce na této studii opět uvědomila, souvisí se samotným kritickým čtením. Rizikem interpretativního přístupu k textu je totiž velmi často takzvané „včítání“, tedy určitá postupná přecitlivělost vůči implicitním rovinám významu, kdy začneme „slyšet i trávu růst“. Je proto třeba zkoumané texty číst opakovaně, s odstupem času a pokaždé pokud možno novými očima.

| 371

10.5 Závěr

Diskurzivní analýza mediálních dat umožňuje odpovědět na otázky o tom, jaká dynamika panuje v konkrétních debatách vedených ve veřejném prostoru, jaké významy se prosazují a na základě jakých argumentů, kdo je prosazuje (či může prosazovat), jaký poměr existuje mezi zúčastněnými hlasy, jaký pohled danému diskurzu dominuje a jaké pohledy jsou naopak marginalizovány. Zároveň se snaží zodpo-

vědět otázku, proč se to tak děje, jaké mechanismy se na těchto procesech podílejí a jaké sociální struktury a praxe tyto procesy ovlivňují.

CDA má ovšem i své výrazné limity a mezi některými badateli stále vzbuzuje značnou nedůvěru. Velmi časté jsou výtky k teoretické eklektičnosti programu a přílišné nahodilosti analytických voleb, která vede v očích kritiků k nedostatečně rigorózním výzkumným závěrům. Další omezení vyplývají z kvalitativního charakteru diskurzních analýz, který se projevuje nízkou mírou reliability a tím, že výsledky nelze ověřit. Na tuto kritiku reagují protagonisté CDA právě zapojením více rovin kontextu do analýzy, tedy zavedením možnosti zohlednit všechna relevantní „patra“, která produkci významu ovlivňují, a nečinit závěry pouze „zevnitř“ textů (Lehečková 2016, 87).

Jako řešení se uvádí také důsledná sebereflexe během celého výzkumného procesu. Ta se projevuje především úsilím badatele o co největší transparentnost, a to jak v otázkách práce s daty a zvolených analytických postupů, tak v práci s teoretickým aparátem, aby bylo jednoznačné, co aplikace daných pojmů pro výzkum a jeho závěry znamená. V tomto ohledu je také důležité mít na paměti, že některé teorie nejsou z hlediska svých ontologických předpokladů slučitelné (konkrétněji např. Forchtner a Tominc 2012). Součástí sebereflexe je i vědomí vlastní pozice badatele, protože neexistuje žádný objektivní pevný bod, ze kterého se k realitě přistupuje – i vědecké poznání je výsledkem společenské determinace (Beneš et al. 2019, 32). Je proto dobré zdůraznit vlastní vztah k tématu a objasnit náš kritický úhel, stejně jako uvést, o co ho opíráme. V neposlední řadě je potřeba pracovat jednoznačně s využívanými koncepty – a to především v případě pojmu „diskurz“, který jako analytický konstrukt vždy závisí na výzkumníkově perspektivě (Reisigl a Wodaková 2015, 147).

Kritická analýza diskurzu nachází uplatnění při zkoumání široké škály témat, ve kterých je znatelná snaha prosadit jedno řešení či pohled na úkor řešení či pohledů jiných, nebo uplatnit nějaký zobecňující rámec. Pomáhá nám mapovat strukturu témat i zachycovat jejich proměny v čase. Kromě výše zmiňovaných prací dále doporučujeme pro dobrou ilustraci využití diskurzního přístupu při zkoumání mediálních dat studii Ondřeje Slačálka o argumentační síle „obrazu Mnichova“ využívaného v zahraničněpolitických diskuzích (Slačálek 2010), ve které účinně kombinuje principy analýzy diskurzu s dalšími teoretickými koncepty (symbolické centrum, teorie rámování). Za pozornost stojí také práce Michala L. Hořejšího, který se dlouhodobě zaměřuje na diskurz o národním parku Šumava. Ve studii srovnávající rozhovory se zástupci dvou protikladných názorových frakcí využívá principů diskurzivně-historického přístupu, které kombinuje s analýzou jazykových

korpusů. Detailně se zabývá konstrukcí sociálních aktérů a identifikuje a popisuje obrazy typické pro diskurz o národním parku (Hořejší 2015).

Analýzy diskurzu mohou sloužit jako vynikající základ pro další fáze výzkumu. Pro veřejnou politiku může být přístup přínosný zejména při zkoumání fáze nastolování agendy, kde může pomoci velmi plasticky rozkrýt strukturu toho, jak a kdo o daném tématu mluví a proč se nedaří najít způsob, jak téma posunout. Dalším vhodným využitím je analýza mediálního dění ve fázi implementace určité politiky, zvláště když tento proces „drhne“. V širším kontextu politických věd je pak velmi užitečným nástrojem, jak uchopit dynamiku vleklých a polarizovaných diskuzí.

| 373

SHRNUTÍ KAPITOLY Mediální data a kritická analýza diskurzu

Hlavní poselství

- Využití CDA při analýze mediálních dat umožňuje rozkrýt mocenské poměry mezi hlasy ve veřejných debatách a identifikovat tak procesy prosazování určitých názorových pozic.

Typy výzkumných problémů, pro které je metoda vhodná

- Kontroverzní, konfliktní či polarizující společensko-politická témata.
- Medializované spory.

Příklady výzkumných otázek

- Jaká je dynamika sporu/sporů tematizovaných v médiích?
- Jaké hlasy jsou ve sporu zastoupeny a jak jsou reprezentovány v mediální debatě?
- Jaká mocenská praxe se při prosazování a konzultování tématu projevuje?
- Kdo prosazuje jaké významy a proč?

Typ dat či metody

- Metoda užívaná k analýze dat textového charakteru, ať už vzniklých nezávisle na výzkumu a pro jiný účel (mediální výstupy, veřejněpolitické dokumenty), nebo pro účely výzkumu (rozhovory).

Doporučená metodologická četba

Fairclough, N. 2003. *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Science Research*. London: Routledge.

Flowerdew, J., Richardson, J. eds. 2017. *The Routledge Handbook of Critical Discourse Studies*. London: Routledge.

Hart, C., Cap, P. 2014. Introduction. In *Contemporary Critical Discourse Studies*, eds. C. Hart a P. Cap, 1–16. London: Bloomsbury.

Lehečková, E. 2016. Analýza diskurzu a kritická analýza diskurzu. In *Aplikovaná lingvistika: Příručka pro studenty Bc. studia ČJL*, ed. K. Šebesta, E. Lehečková, P. P. Pierścieniak a K. Šormová, 78–95. Praha: Univerzita Karlova.

Prokopová, K., Orságová, Z., Martinková, P. 2014. *Metodologie výzkumu v oblasti kritické analýzy diskurzu*. Olomouc: Univerzita Palackého.

Schneiderová, S. 2015. *Analýza diskurzu a mediální text*. Praha: Univerzita Karlova.

374 |

Doporučené praktické příklady využití dat nebo metody

Hájek, M., Kaderka, P., Nekvapil, N., Samec, T. 2019. *Kdo šetří, má za tři? Diskurz šetrnosti v proměnách české společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

Homoláč, J. 2006. Diskurz o migraci Romů na příkladu internetových diskuzí. *Sociologický časopis* 42 (2): 329–351.

Hořejší, M. L. 2015. Národní park Šumava: Hruška vs. Stráský, dva rozhovory z března 2011. *Studie z aplikované lingvistiky* 6 (1): 47–69.

Skačan, J. 2017. Kritická analýza mediálního diskurzu: islam, džihád a islamofóbia. *Philosophica Critica* 3 (2): 15–33.

Slačálek, O. 2013. Léčba nemoci a splácení dluhu. KSČM a ÚSTR v diskurzu českého antikomunismu. *Forum Historiae* 7 (1): 106–137.

Zdroje

Ashworth, G. J., Tunbridge, J. E. 1999. Old Cities, New Pasts: Heritage Planning in Selected Cities of Central Europe. *GeoJournal* 49 (1): 105–111.

Assmann, J. 2009. Communicative and Cultural Memory. In *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, eds. A. Erll a E. Nuuning, 109–118. Berlin – New York: Walter de Gruyter.

Azaryahu, M. 2009. Naming the Past: The Significance of Commemorative Street Names. In *Critical Toponymies: The Contested Politics of Place Naming*, eds. L. D. Berg a J. Vuolteenaho, 53–56. London – New York: Routledge.

Baker, P., McEnery, T. 2005. A Corpus-Based Approach to Discourses of Refugees and Asylum Seekers in UN and Newspaper Texts. *Journal of Language and Politics* 4 (2): 197–226.

Beneš, V., Císař, O., Drulák, P. 2019. Výzkum politiky a jeho epistemologické, metodologické a normativní souvislosti. In *Metodologie*

- výzkumu politiky, eds. V. Beneš a P. Drulák, 19–36. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Blaive, M. 2021. Codeword "Criminal": Moral Remembrance in National Memory Politics. In *2020 State of the Region Report: Constructions and Instrumentalization of the Past: A Comparative Study of Memory Management in the Region*, ed. N. Mörner, 106–114. Stockholm: Södertörn University.
- Bouvier, G., Machin, D. 2018. Critical Discourse Analysis and the Challenges and Opportunities of Social Media. *Review of Communication* 18 (3): 178–192.
- Czepczyński, M. 2008. *Cultural Landscapes of Post-Socialist Cities. Representation of Powers and Needs*. London: Routledge.
- David, J., Mácha, P. 2014. *Názvy míst: Paměť a identita, kulturní dědictví*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- Dijk van, T. A. 1983. Discourse Analysis: Its Development and Application to the Structure of News. *Journal of Communication* 33 (2): 20–43.
- Dijk van, T. A. 2009. News, Discourse, and Ideology. In *The Handbook of Journalism Studies*, eds. K. Wahl-Jorgensen a T. Hanitzsch, 191–204. London: Routledge.
- Dobeš, J. 2009. Nečekané paralely aneb Proudý skrytý pod povrchem mocenských změn. *Soudobé dějiny* 16 (4): 653–663.
- Fairclough, I. 2016. Evaluating Policy as Argument: The Public Debate over the First UK Austerity Budget. *Critical Discourse Studies* 13 (1): 57–77.
- Fairclough, N. 1989. *Language and Power*. Harlow: Longman.
- Fairclough, N. 1995. *Media Discourse*. London: Edward Arnold.
- Fairclough, N. 2003. *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Science Research*. London: Routledge.
- Fairclough, N. 2009. Dialectical-Relational Approach to Critical Discourse Analysis in Social Research. In *Methods of Critical Discourse Analysis*, eds. R. Wodak a M. Meyer, 162–186. London: SAGE.
- Fairclough, N. 2013. Critical Discourse Analysis and Critical Policy Studies. *Critical Policy Studies* 7 (2): 177–197.
- Fairclough, N. 2017. CDA as Dialectical Reasoning. In *The Routledge Handbook of Critical Discourse Studies*, eds. J. Flowerdew a J. Richardson, 13–25. London: Routledge.
- Fairclough, I., Fairclough, N. 2011. Practical Reasoning in Political Discourse: The UK Government's Response to the Economic Crisis in the 2008 Pre-Budget Report. *Discourse & Society* 22 (3): 243–268.
- Fairclough, I., Fairclough, N. 2012. *Political Discourse Analysis: A Method for Advanced Students*. London: Routledge.

- Fairclough, N., Wodak, R. 1997. Critical Discourse Analysis. In *Discourse as Social Interaction. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*, vol. 2, ed. T. A. van Dijk, 258–284. London: SAGE.
- Flowerdew, J., Richardson, J. 2017. Introduction. In *The Routledge Handbook of Critical Discourse Studies*, eds. J. Flowerdew a J. Richardson, 2–62. London: Routledge.
- Forchtner, B. 2017. Critical Discourse Studies and Social Theory. In *The Routledge Handbook of Critical Discourse Studies*, eds. J. Flowerdew a J. Richardson, 259–271. London: Routledge.
- Forchtner, B., Tominc, A. 2012. Critique and Argumentation. On the Relation of Between the Discourse-Historical Approach and Pragma-Dialectics. *Journal of Language and Politics* 11 (1): 31–50.
- Fowler, R. 1991. *Language in the News: Discourse and Ideology in the Press*. London: Routledge.
- Fowler, R., Hodge, B. Kress, G., Trew, T. Kegan, P. 1979. *Language and Control*. London: Routledge.
- Hájek, M. 2014. Čtenář a stroj: Vybrané metody sociálněvědní analýzy textů. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Hájek, M., Kabele, J., Vojtíšková, K. 2006. „Zázemí“ a „bojiště“ v usilování o spravedlnost: textová analýza odborářské, feministické a lidskoprávní mediální komunikace. *Sociologický časopis* 42 (2): 269–290.
- Hájek, M., Kaderka, P., Nekvapil, N., Samec, T. 2019. *Kdo šetří, má za tři? Diskurz šetrnosti v proměnách české společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Hart, C., Cap, P. 2014. Introduction. In *Contemporary Critical Discourse Studies*, eds. C. Hart a P. Cap, 1–16. London: Bloomsbury Publishing.
- Hodge, B., Kress, G. R. 1993. *Language as Ideology*. London: Routledge.
- Homoláč, J. 2006. Diskurz o migraci Romů na příkladu internetových diskusí. *Sociologický časopis* 42 (2): 329–351.
- Homoláč, J., Mrázková, K. 2017. Znovuvedení kritické analýzy diskurzu do českého prostředí. *Slovo a slovesnost* 78 (3): 237–253.
- Hořejší, M. L. 2015. Národní park Šumava: Hruška vs. Stráský, dva rozhovory z března 2011. *Studie z aplikované lingvistiky* 6 (1): 47–69.
- Hrubeš, M., Navrátil, J. 2017. Constructing a Political Enemy: Anti-Communist Framing in the Czech Republic Between 1990 and 2010. *Intersections. East European Journal of Society and Politics* 3 (3): 41–62.
- Kelsey, D. 2017. Journalism and Critical Discourse Studies. In *The Routledge Handbook of Critical Discourse Studies*, eds. J. Flowerdew a J. Richardson, 510–524. London: Routledge.

- Kobes, T. 2010. *Nastartovali nás jako motorky: činnost nevládních organizací při řešení romské problematiky na východním Slovensku*. Plzeň: Vydavatelství Západočeské univerzity.
- Kopeček, M. 2008. In Search of "National Memory". The Politics of History, Nostalgia and the Historiography of Communism in the Czech Republic and East Central Europe In *Past in the Making. Historical Revisionism in Central Europe after 1989*, ed. M. Kopeček, 75–95. Budapest: Central European University Press.
- Kopeček, M. 2013. Czech Republic: From the Politics of History to Memory as Political Language. *Cultures of History Forum*. Jena: Imre Kertész Kolleg. <https://doi.org/10.25626/0011>.
- Kraus, J. 2008. *Jazyk v proměnách komunikačních médií*. Praha: Karolinum. | 377
- Krčál, P. 2016. Kritická analýza produkce „volebního diskurzu“ sněmovních voleb v roce 2013 se zaměřením na členy vládní koalice. *European Electoral Studies* 11 (1): 2–14.
- Krzyżanowski, M. 2017. Ethnography and Critical Discourse Studies. In *The Routledge Handbook of Critical Discourse Studies*, eds. J. Flowerdew a J. Richardson, 179–194. London: Routledge.
- Lehečková, E. 2016. Analýza diskurzu a kritická analýza diskurzu. In *Aplikovaná lingvistika: Příručka pro studenty Bc. studia ČJL*, ed. K. Šebesta, E. Lehečková, P. P. Pierścieniak a K. Šormová, 78–95. Praha: Univerzita Karlova.
- Lehečková, E., Hořejší, M. L. 2015. Ruth Wodaková. *Studie z aplikované lingvistiky* 6 (1): 125–142.
- Mădăroane, I. D. 2012. Roma, Romanian, European: A Media Framed Battle over Identity. *Critical Approaches to Discourse Analysis across Disciplines* 5 (2): 102–119.
- Mautner, G. 2009. Checks and Balances: How Corpus Linguistics Can Contribute to CDA. In *Methods of Critical Discourse Studies*, eds. R. Wodak a M. Meyer, 155–180. London: SAGE.
- Mautner, G. 2012. Analyzing Newspapers, Magazines and Other Print Media. In *Qualitative Discourse Analysis in the Social Sciences*, eds. R. Wodak a M. Krzyżanowski, 30–53. Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Nartey, M., Mwinlaaru, I. N. 2019. Towards a Decade of Synergising Corpus Linguistics and Critical Discourse Analysis: A Meta-Analysis. *Corpora* 14 (2): 203–235.
- Nora, P. 1989. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations* 26: 7–24.
- Phillips, L. J. 2007. Doing Discourse Analysis: A Brief Introduction to the Field. In *Media Technologies and Democracy in an Enlarged*

- Europe: The Intellectual Work of the 2007 European Media and Communication Doctoral Summer School*, eds. N. Carpentier, P. Pruulmann-Vengerfeldt, K. Nordenstreng, M. Hartmann, P. Vihalemm, B. Cammaerts a H. Nieminen, 285–294. Tartu: Tartu University Press.
- Reifová, I. 2018. The Pleasure of Continuity: Re-reading Post-socialist Nostalgia. *International Journal of Cultural Studies* 21 (6): 587–602.
- Reisigl, M. 2014. Argumentation Analysis and DH Approach. In *Contemporary Critical Discourse Studies*, eds. C. Hart a P. Cap, 67–96. London: Bloomsbury Publishing.
- Reisigl, M., Wodak, R. 2001. *Discourse and Discrimination: Rhetorics of Racism and Antisemitism*. London: Routledge.
- 378 | Reisigl, M., Wodaková, R. 2015. Diskurzivně-historický přístup (DHA). *Studie z aplikované lingvistiky* 6 (1): 145–177.
- Richardson, J. E. 2007. *Analysing Newspapers: An Approach From Critical Discourse Analysis*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Řeháčková, D. 2006. Konstruování maskulinity v časopisech životního stylu pro muže. *Sociologický časopis* 42 (2): 291–305.
- Sartori, G. 1993. *Teória demokracie*. Bratislava: Archa.
- Schneiderová, S. 2015. *Analýza diskurzu a mediální text*. Praha: Univerzita Karlova.
- Skačan, J. 2017. Kritická analýza mediálního diskurzu: islam, džihád a islamofóbia. *Philosophica Critica* 3 (2): 15–33.
- Slačálek, O. 2010. Boj o národ: obrazy Mnichova ve sporech o českou zahraniční politiku. *Mezinárodní vztahy* 45 (4): 50–71.
- Slačálek, O. 2013. Léčba nemoci a splácení dluhu. KSČM a ÚSTR v diskurzu českého antikomunismu. *Forum Historiae* 7 (1): 106–137.
- Šmídová-Matoušová, O. 2012. „Rudé právo psalo, že nás bylo málo...“ *Restituce identity a identita restituce v diskursu Rudého práva v roce nula*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Walton, D., Reed, Ch., Macagno, F. 2008. *Argumentation Schemes*. Cambridge – New York: Cambridge University Press.
- Weiss, G., Wodak, R. 2003. Analyzing European Union Discourses: Theories and Applications. In *A New Agenda in (Critical) Discourse Analysis*, eds. R. Wodak a P. Chilton, 121–135. Amsterdam: Benjamins.
- Wodak, R. 2001. Discourse-Historical Approach. In *Methods of Critical Discourse Analysis*, eds. R. Wodak a M. Meyer, 63–95. London: SAGE.
- Wodak, R. 2014. Discourse and Politics. In *Discourse in Context*, ed. J. Flowerdew, 321–346. London: Bloomsbury.

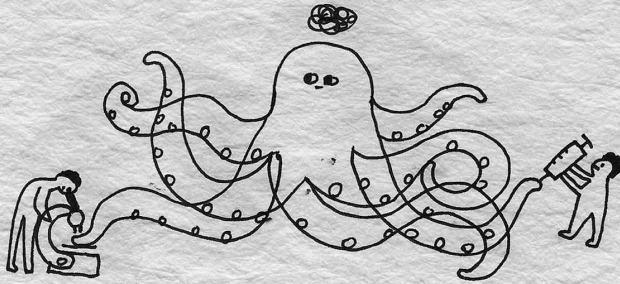
- Wodak, R. 2017. Discourses about Nationalism. In *The Routledge Handbook of Critical Discourse Studies*, eds. J. Flowerdew a J. Richardson, 403–420. London: Routledge.
- Wodak, R., Meyer, M. 2009. Critical Discourse Analysis: History, Agenda, Theory and Methodology. In *Methods of Critical Discourse Analysis*, eds. R. Wodak a M. Meyer, 1–33. London: SAGE.
- Wodak, R., Reisigl, M. 2009. Discourse-historical Approach. In *Methods of Critical Discourse Studies*, eds. R. Wodak a M. Meyer, 87–121. London: SAGE.
- Young, C., Light, D. 2001. Place, National Identity and Post-Socialist Transformations: An Introduction. *Political Geography* 20 (8): 941–955.
- Zelizer, B. 2008. Journalism's Memory Work. In *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, eds. A. Erll a E. Nunning, 379–388. Berlin – New York: Walter de Gruyter.

| 379

Ukázky jazykových prostředků – zdroje:

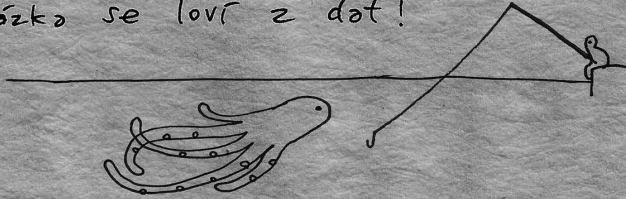
- Mladá Fronta DNES. 2019. „Stávka za klima, pojďte s náma!“ Po celém Česku demonstrovali studenti. *Mladá fronta DNES* (online), 15. 3. 2019. https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/fridays-for-future-stavka-klima-studenti-demonstrace.A190315_094128_domaci_brzy.
- Reflex. 2019. Klimatické záškoláctví: Ekologisté cynicky zneužívají mentálně postiženou dívku. *Reflex* (online), 15. 3. 2019. <https://www.reflex.cz/clanek/komentare/93821/klimaticke-zaskolactvi-ekologiste-cynicky-zneuzivaji-mentalne-postizenou-divku.html>.
- Flowee. 2019. Stávka na efekt? Za klima se dá bojovat i jinak než záškoláctvím. *Flowee* (online), 15. 3. 2019. <https://www.flowee.cz/planeta/6199-stavka-na-efekt-za-klima-se-da-bojovat-i-jinak-nez-zaskolactvim>.

DATA Z PROSTŘEDÍ VÝZKUMU

11) DATA, KTERÁ SEBRAL NĚKDO JINÝ

- na co si dát pozor, kde je najít
- otázka se loví z dat!

PŘÍKLAD → ČÍM JE DAJI VYSVĚTLIT POSTOJE UČITELŮ K VÍCELETÝM GYMNÁZIÍM?

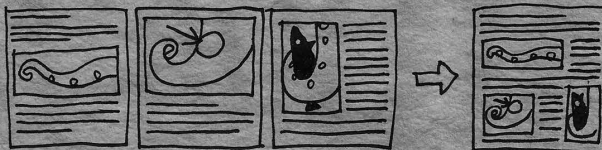
PŘÍKLAD → KDO V POSLANECKÉ SNĚMOVNĚ HLASUJE PRO ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ?

12) SYNTÉZA VÝZKUMŮ

- Jde dělat výzkum výzkumů?

ODPOVĚDĚ JE

ANO

PŘÍKLAD → JAKÉ INTERVENCE POMÁHAJÍ SNÍŽIT SEBEVRAŽEDNOST?

PŘÍKLAD → JAK JE V ZAHRANIČÍ NASTAVENA PODPORA NEFORMÁLNÍCH PĚČIJÍCÍCH?

ČÁST 4

DATA Z PROSTŘEDÍ VÝZKUMU

Eva M. Hejzlarová, Magdalena Mouralová

Další část knihy se věnuje datům z prostředí výzkumu a zařadily jsme | 383 sem kapitolu 11 **Sekundární analýza existujících dat** a kapitolu 12 **Systematická rešerše**. Obě kapitoly pojednávají o možnostech využívání materiálu z jiných výzkumů jako dat pro výzkum vlastní.

Kapitola 11 se zaměřuje na specifika sekundárního využití dat zejména kvantitativního charakteru. Jedná se o data, která sice primárně vznikla pro účely analýzy, ale většinou jiné, než jakou máme v plánu my. Kapitola pojednává i o datech, která nemají původ ryze výzkumný, ale také například evidenční. Kapitola se nevěnuje způsobům analýzy, ale spíše shrnutí výhod a úskalí sekundárního využití a upozornění na specifika dat (např. nemožnost ovlivnit podobu dat, hledání výzkumné otázky z dat, potřeba kázně). Jsou v ní představeny i základní zdroje archivních sekundárních dat využitelných pro veřejněpolitický výzkum. Kapitola 12 naopak představuje způsob, jak pracovat se specifickými daty, jimiž jsou výstupy z výzkumů, tj. výzkumné zprávy a články. Jedná se tedy o data na jedné straně komplexní, ale zároveň redukováná. Alexandr Kasal popisuje postup, jak s výsledky systematicky pracovat a využít je pro zodpovězení věcné výzkumné otázky, která má díky bohaté datové základně setu zobecňující ambice. Zatímco sekundární analýza pracuje s daty v surovém stavu nebo jen s daty mírně upravenými, systematická rešerše na úrovni datasetu nejde a analyzuje až výsledky výzkumů.

Kapitola 11 je podle nás povinnou četbou pro všechny studující společenských věd. Pokud jsme v úvodu k předchozí části psaly, že studentům a studentkám není vždy zřejmý rozdíl mezi načítáním a následnou znalostí určitých dat na straně jedné a jejich analýzou na straně druhé, tak zmatení v tom, co je sekundární analýza a co využití sekundárních dat, zažíváme jako vyučující možná ještě intenzivněji. V kapitole 11 je tomuto (a nejen tomuto) rozlišení věnována velká pozornost. Magdalena Mouralová zde vysvětluje, jaká jsou možná pojetí sekundární analýzy, a na obou příkladech názorně ukazuje úzká

místa, se kterými je potřeba při tomto typu analýzy počítat. V kapitole je ale také řada informací, které mohou rychle stárnout (např. údaje o archivech a databázích) a které doporučujeme ověřovat.

Kapitola 12 pak představuje samostatný výzkumný design založený na analýze publikovaných výsledků výzkumu. Nejde pravděpodobně o text, který by vzbudil široký zájem začínajících výzkumníků a výzkumnic (minimálně ne těch na bakalářském nebo magisterském stupni studia), ale jde zároveň o první český text na toto téma doplněný dvěma výbornými příklady z výzkumu na pomezí veřejné politiky a veřejného zdraví, který má vysokou relevanci pro studující doktorských programů i celou akademickou obec.

SEKUNDÁRNÍ ANALÝZA EXISTUJÍCÍCH DAT

Magdalena Mouralová, Jan Skalík

Představa o společenskovedním výzkumu je často spojena se sběrem | 385 dat. Většina studentů veřejné politiky a blízkých oborů ve svých výzkumech data sama vytváří – ať už na základě přímé interakce s lidmi, které různým způsobem dotazují či pozorují (viz kap. 1 o aktérech), nebo výběrem a shromážděním existujících projevů (dokumentů a artefaktů). Mnozí studenti mají pocit, že bez originálních dat není jejich výzkum dostatečně hodnotný a přínosný. Tak tomu ale rozhodně není a **sekundární využití dat**, tzv. sekundární analýza, je ve společenských vědách **legitimní výzkumnou strategií**, která je vhodná pro řešení celé řady výzkumných otázek, včetně těch veřejněpolitických. V mnoha situacích může být využití existujících kvalitně sebraných dat přínosnější než práce s daty vlastními.

Termínem „sekundární analýza“ se neoznačuje žádný specifický typ analýzy, ale odkazuje se na druhotnost využití dat. Nejčastěji se užívá pro pojmenování práce s kvantitativními daty sebranými a využitými primárně v rámci jiného výzkumu a jinými výzkumníky. V tomto textu ale pracujeme s širším pojetím a zahrnujeme všechny situace, kdy jsou výzkumně (znovu)využity **jakékoliv datové soubory, které vznikly v rámci jiného výzkumu nebo i pro jiné než výzkumné účely** (např. monitoring, hodnocení, plánování, marketing). Úskalím širokého pojetí zdrojů pro sekundární analýzu je různorodost jejich vlastností, které je obtížné pojmut v jednom textu, a proto ne všechny rysy popisované v této kapitole stoprocentně sedí na všechny zahrnuté situace. Toto široké pojetí nicméně lépe odpovídá realitě veřejněpolitického výzkumu, který je rozmanitý, barvitý a otevřený různým metodám a datům.

Pro lepší orientaci jsou různé charakteristiky dat shrnuty v tabulce 11.1, kde je zároveň intenzitou podbarvení polí vyznačena využitelnost dat pro sekundární analýzu (a jejich zahrnutí v této kapitole). Data s charakteristikami z tmavších polí představují nejtypičtější situace pro sekundární analýzu (úzké pojetí), velmi podobným způso-

bem lze ale nahlížet i na další data (světlejší pole), pro něž je aplikovatelná většina jevů a rad popsanych v této kapitole. V širším pojetí tedy data pro sekundární analýzu nemusí mít jen kvantitativní charakter (i když to výrazně převládá, protože kvantitativní data jsou méně kontextuální), dokonce ani nemusí být bezpodmínečně sebrána jinými lidmi nebo organizacemi (i když to tak typicky je). Jako na sekundární analýzu lze nahlížet i na situace, kdy se výzkumník podílel na sběru dat, ale využívá je pro nějakou novou výzkumnou úlohu, případně nad podobou datasetu neměl dostatečnou kontrolu (např. data pocházejí z velkého mezinárodního výzkumu, kde je výzkumný nástroj výsledkem kompromisů při vyjednávání mnoha stran). Při sekundární analýze se typicky pracuje s daty, která již byla dříve analyzována a nějak výzkumně zpracována, nicméně ani to nemusí být podmínkou (příklad 11.5.1 ukazuje situaci, kdy předchozí využití dat bylo minimální a data ležela ladem, což minimálně v českých podmínkách není úplně výjimečná situace).

Mimo záběr této kapitoly tak leží zejména data sbíraná přímo pro konkrétní výzkumnou úlohu od různých aktérů (těm se věnuje první část této knihy zaměřená na data od aktérů) a data artefaktového charakteru (těm jsou věnovány dvě další části této knihy zaměřené na administrativní a mediální data).

Z terminologického hlediska může být poněkud matoucí, že sekundární analýza většinou využívá **primárních dat, tj. dat ve formě základních empirických informací**, které jsou sice zaznamenány a případně vyčištěny, ale nejsou nijak dále zpracovány (Buriánek 2017; Boslaugh 2007), tedy například agregovány, tříděny, zpracovány do tabulek či okódovány. Takovými daty jsou typicky veřejné i neveřejné datové soubory z kvantitativních šetření, u nichž máme přístup k celé datové matici (tabulka s případy a proměnnými), v případě kvalitativních dat pak například přepisy rozhovorů či záznamy fokusních skupin. Dle některých autorů (např. Buriánek 1988) sekundární analýza dat pracuje výhradně s primárními daty, jiní (např. Jeřábek 1993) do ní zahrnují i práci s daty sekundárního charakteru, tj. daty nějak dále upravenými a transformovanými, ať už ve formě souhrnné prezentace, grafů a tabulek, přehledů, statistických výkazů, nebo třeba kazuistik.

Sekundární analýza má být ale v každém případě „novou, aktivní a tvůrčí prací“ (Buriánek 1988, 78), měla by být **vedena originální výzkumnou otázkou**, přinášet nějaký nový náhled, uplatnit novou teoretickou perspektivu. Sekundární analýza tedy není jen přehledem stavu poznání, shrnutím zjištění z předchozích výzkumů, zopakováním výsledků. Cílem i výsledkem sekundární analýzy by mělo být přinesení nových poznatků a zjištění, ač na základě starých (ve smyslu

TABULKA 11.1: Data s různými charakteristikami a jejich využití pro sekundární analýzu

Charakter dat	Kvantitativní (v podobě čísel)		Kvalitativní (v podobě textů, zvukových a obrazových záznamů)	
Vztah dat k výzkumu	Data iniciovaná výzkumníky, vzniklá přímo pro výzkum (např. individuální či skupinové dotazování, terénní poznámky, paměťové protokoly)	Data shromažďovaná pro jiné než výzkumné účely (např. administrativní data, evidence spotřebního chování, dopravní vytíženost, záznamy z jednání zastupitelských sborů)		Spontánně vzniklé artefakty, které se daty stávají až zaměřením výzkumné pozornosti na ně (např. mediální výstupy, deníky, zákony, volební programy)
Vztah výzkumníka ke sběru/ výběru dat	Vlastní – zapojení do všech fází designování a realizace výzkumu	Týmová, projektová – dataset vzniklý ve spolupráci více lidí, jednotliví výzkumníci nemají kontrolu and všemi fázemi		Převzatá – na sběr a výběr dat výzkumník neměl vliv a podíl
Míra zpracování dat	Surová data (např. ve formě naměřených hodnot, dotazníků, nahrávek)	Data upravená tak, aby s nimi bylo možné analyticky pracovat (např. přepis rozhovorů, očištěné datové matice apod.)	Zpracovaná data, která umožňují další analýzy (např. datasey zahrnující váhy či různé konstruované proměnné jako indexy; přehled obsahu dle kódů)	Datové výstupy, v nichž jsou původní informace zpracovány do přehledů, agregovaných ukazatelů, případových studií a kazuistik (sekundární data)

| 387

Zdroj: Mouralová

neoriginálních) dat. V jistém smyslu představuje sekundární využití dat i metaanalýza či systematická rešerše (viz kap. 12), i když je nenazýváme sekundární analýzou.

V této kapitole nejprve shrneme přednosti a úskalí sekundární analýzy dat, včetně etických aspektů. Následovat pak bude základní přehled zdrojů dat pro sekundární analýzu, které jsou dostupné v ČR. Součástí kapitoly jsou i dva příklady. První z nich představuje sekundární analýzu v úzkém pojetí a ukazuje dvě různá užití dat z šetření učitelů zadaného Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy (dále MŠMT) při zkoumání postojů učitelů k zařazování žáků do oddělených tříd podle výkonu (tzv. vnější diferenciaci). Druhý příklad pak představuje sekundární analýzu v širším pojetí, kdy jsou analyzována administrativní data o hlasování a propojují se s dalšími charak-

teristikami poslanců a poslankyň. Věcně se příklad zabývá politikou životního prostředí a ukazuje možnosti spojování různých datových soborů.

11.1 Přednosti sekundární analýzy dat

Proč vůbec využívat sekundární analýzu dat? Důvodů je hned několik. První skupinu představují **důvody praktické a ekonomické**, kdy má výzkumník jen omezené časové, kapacitní a zejména finanční zdroje, které mu neumožňují sběr dostatečně kvalitních vlastních dat (srov. 388 | Buriánek 1988). To je typicky příklad studentských kvalifikačních prací, které chtějí využívat kvantitativní výzkumný design, protože sebrat vlastními silami data dobře reprezentující cílovou populaci bývá často nad možnosti jednotlivých výzkumníků bez většího týmu. Vlastní kvantitativní šetření prováděná studenty tak zhusta trpí zkreslením způsobeným výběrem a sběrem dat, kdy výzkumník nemá pod kontrolou rekrutaci respondentů.¹⁹⁴ Taková data často nemají valnou výpovědní hodnotu a mnohdy jsou jen mrháním času výzkumníků i zapojených respondentů. Sekundární analýza dat sebraných profesionálně a větším týmem tak může být velmi funkčním řešením.

Druhou skupinou důvodů jsou **důvody etické a sociální**. Využívání sekundárních dat chrání terén před devastací (Buriánek 1988), k níž dochází opakovaným a intenzivním zkoumáním dané populace. Zde se neblaze projevuje masifikace vysokoškolského vzdělávání, jeho strukturace do více cyklů a také rozvoj elektronického dotazování, které je zdánlivě snadno proveditelné a nenáročné. Množství šetření pro účely závěrečných prací tak u některých skupin může nabývat až obludných rozměrů – ilustračním příkladem může být, že v rámci facebookové skupiny Učitelé+ bylo jen za leden a únor 2022 zveřejněno téměř 30 výzev k vyplnění dotazníku. Lze tedy předpokládat, že některé skupiny, jako právě učitelé sdružení na sociální síti, mohou být výzkumně přetíženy, což se projevuje v jejich (ne)ochotě se zapojit i v kvalitě tohoto zapojení.

Mezi přednostmi sekundární analýzy dat jsou uváděny i **výhody teoretické** jako hlubší porozumění minulosti než u retrospektivního šetření, možnost komparace časové i geografické, širší verifikace

¹⁹⁴ Ve studentských pracích je typicky využíváno online dotazování, kdy často dochází k samovýběru, při němž neznáme celkovou návratnost a nevíme nic o těch, kteří se nezapojili. Tušíme přitom systematické zkreslení (*response bias*), ale jeho podobu a rozsah neznáme.

poznatků či obecně tvorba teorie (Buriánek 1988). Idea sekundární analýzy obecně vychází z představy kumulace vědění, návaznosti výzkumů a komunikace mezi různými výzkumnými studii. Využití sekundární analýzy dat může i zvyšovat dopad našich závěrů v akademickém prostředí (sdílení datového souboru vede k vzájemnému citování, a tedy silnějšímu provázání a zvýšení dosahu), ale také posilovat význam některých argumentů ve společnosti.

Specifické výhody může mít využití dat, která primárně nevznikla pro výzkum, ale pro jiné účely. Respondenti mohou být méně motivováni k přesnému a pravdivému reportování pro výzkum než při jiných evidovaných aktivitách. Zvláště pokud nás výzkumně zajímá spíše jednání než postoje, je funkční zaměřit se na přímé **zpracování záznamů o jednání** (tak jako v příkladu 11.5.2, kde jsou využity záznamy o hlasování poslanců) než na shromáždění subjektivních referencí o jednání, která podléhají mnoha zkreslením.

| 389

11.2 Úskalí sekundárního využívání dat

Sekundární využívání dat má samozřejmě také svá úskalí, která můžeme rozdělit na metodologická a etická. Základním **metodologickým limitem je danost a uzavřenost dat**. Výzkumník provádějící sekundární analýzu nemá vliv na jejich skladbu a některá data, která by se hodila, prostě v datasetu nejsou nebo jsou v ne zcela uspokojivé podobě (např. jinak kategorizované spojitě ukazatele, ne zcela vyhovující nebo neúplné možnosti odpovědí). Data přitom již nelze nijak doplnit a nezbývá než se spokojit s tím, co je. Tento nedostatek vede nejen k omezení konkrétního výzkumu tím, že determinuje formulaci výzkumných otázek a hypotéz. Zejména u témat pokrytých velkými opakovanými šetřeními to může mít i širší dopady na výzkum v dané oblasti, neboť může způsobit jeho zapouzdření a zacyklení na určitých tématech a marginalizaci subtémát a aspektů, které nejsou danými daty pokryty.

Významným rizikem při sekundární analýze je **nejistota ohledně kvality dat**, neboť nad jejich sběrem nemáme kontrolu. To je limitem administrativních dat sbíraných pro jiné než výzkumné účely, kde může docházet k jejich zkreslování vlivem primárního účelu (vykazovaná vs. reálná činnost apod.). O okolnostech vzniku dat je proto dobré získat co nejvíce informací, například pomocí expertních rozhovorů s lidmi, kteří jsou obeznámeni s prostředím, odkud data pocházejí (úředníci, administrátoři apod.), nebo s lidmi, kteří se na sběru dat podíleli.

Nejistota ohledně kvality dat se týká i dat sbíraných pro výzkumné účely – i ta mohou obsahovat chyby vzniklé při sběru či čištění, které výzkumník provádějící sekundární analýzu není schopen odhalit. Tento nedostatek ošetřují různé **standardy managementu dat**. Pro sekundární analýzu bychom tak měli využívat zejména data, k nimž máme i doplňkové informace o výzkumném nástroji, průběhu šetření a způsobu jejich úprav (detailněji zpracovává Krejčí 2002; Krejčí a Leontiyeva 2012). Pokud tomu tak není, neznamená to, že data nemůžeme vůbec použít, ale je třeba tuto skutečnost dostatečně reflektovat a zohlednit při formulaci závěrů.

390 | Chybějící kontext a nejistota ohledně kvality dat a jejich výpovědní hodnoty je pak ještě zesílena u sekundárních dat, tj. dat nějak agregovaných a tříděných. Zjednodušeně řečeno, **čím více operací s daty** bylo uděláno, než jsme se k nim dostali, **tím větší prostor pro zkreslení**. To se týká například dat z databází nadnárodních organizací (viz box 11.3), kde jsou typicky data agregovaná a dopátrat se údajů, z nichž byla spočítána, je často nadlidský úkol. Na druhou stranu zde lze stavět na důvěře v dané organizace, nicméně nejistotu je vhodné opět reflektovat.

Druhou skupinu představují **omezení etická**. Ta souvisí zejména s obecnými pravidly zacházení s daty – informováním o využití dat při jejich sběru a souhlasem od těch, jichž se data týkají. Při přebírání dat leží odpovědnost primárně na těch, kteří data sbírali a poskytlí dalším stranám. Pokud jsou data legálně zveřejněna (datové archivy, veřejné databáze, přehledy a statistiky, poskytnutí na základě žádosti o přístupu k informacím apod.), nemusíme se etickou stránkou využití více zabývat. Naopak velkou pozornost si zaslouží v případě dat získaných neoficiálně, sdílených mezi kolegy apod. Rozhodně je třeba znát kontext získání dat a vyjasnit přesné způsoby jejich užití, abychom neohrozili ty, kterých se data přímo týkají, ale ani ty, kteří nám je poskytli. U první skupiny je klíčovým dokumentem informovaný souhlas, v kterém by mělo být explicitně řešeno i další nakládání s daty a možný způsob jejich poskytnutí dalším stranám, u druhé pak typicky smlouva o užití.

Specifická omezení se týkají **sekundárního využití kvalitativních dat**. Nutno říci, že sdílení kvalitativních dat a jejich zpřístupnění v archivech zatím není v českém prostředí příliš rozšířené. Je to zejména proto, že kvalitativní data jsou mnohem citlivější na zohlednění kontextu, který při sekundárním využití může chybět. Vztah mezi výzkumníkem a respondentem je důvěrnější a poskytnutí dat dalším osobám by jej mohlo ohrozit a snížit kvalitu dat. Navíc u některých metod sběru dat může být zveřejnění záznamů citlivé i pro samotné

výzkumníky, ať už kvůli osobním informacím, které se mohou stát součástí nestructurovaných rozhovorů, nebo kvůli samotnému způsobu vedení rozhovoru. Sdílení dat s širokou komunitou je zatím běžnější v mezinárodních projektech, jinak je to spíše výjimečné. Poměrně běžně se ale data i kvalitativního charakteru sdílí v rámci větších výzkumných týmů, případně mezi studenty a vedoucími jejich závěrečných prací. V každém případě tomu musí předcházet nejen dohoda mezi výzkumníky (studentem a vedoucím), ale zejména mezi výzkumníkem a informantem.

Sekundární analýza dat není metodou pro každého a vyžaduje i jistou vyzrálost, která zahrnuje ochotu vzdát se výzkumné otázky, pokud na ni data nemohou odpovědět. **Klíčovou úlohou při sekundární analýze dat nakonec není, jak co nejlépe zjistit to, co mě zajímá, ale spíš co zajímavého mi tato data mohou dát.** Do extrému je tento přístup dotažen při vytěžování dat (*data mining*), kdy jsou hledány vztahy mezi proměnnými v datovém souboru bez vstupních předpokladů o populaci. Tím se již dostáváme mimo záběr klasického (deduktivního) společenskovedního výzkumu, který se primárně soustředí na zkoumání vztahů mezi společenskými jevy, o nichž má nějaké indicie z naakumulovaného vědění (předchozích výzkumů a teorie) a které jsou operacionalizovány proměnnými v datovém souboru.

| 391

11.3 Přístup k datům

V současné době existuje poměrně hodně možností, jak získat data vhodná pro sekundární analýzu. Níže uvádíme základní přehled dle typu dat. Tento přehled není zdaleka úplný a popisuje situaci v čase vzniku publikace, tedy v roce 2022. Na jedné straně lze očekávat jeho relativně rychlé zastarávání, na straně druhé je však velmi pravděpodobné, že data jako taková mizet nebudou, naopak bude jich spíše přibývat. Bezpochyby se však budou měnit místa, kde je najdeme, a způsoby, jak se k nim dostat. Přehled tak slouží především pro základní představu a nalákání.

Základním zdrojem výzkumných dat pro sekundární analýzu je v českém prostředí **Český sociálněvědní datový archiv** (ČSDA, dříve Sociologický datový archiv). Jedná se o rozsáhlou a volně přístupnou databázi zahrnující data z téměř tisícovky českých výzkumů a mezinárodních výzkumů s českou účastí. Výraznější je zastoupení kvantitativních šetření (viz box 11.1), ale jeho součástí jsou i data kvalitativního charakteru (archiv Medard).

BOX 11.1: Přehled významných výzkumných projektů relevantních pro veřejně-politický výzkum zařazených do ČSAD

392 |

- Česká data v rámci mezinárodního výzkumného programu ISSP: Role vlády (1985, 1990, 1996, 2006, 2016), Sociální sítě (1986, 2017), Sociální vztahy a systémy podpory (2001), Sociální nerovnosti (1987, 1992, 1999, 2009, 2019), Rodina a genderové role (1988, 1994, 2002, 2012), Pracovní orientace (1989, 1997, 2005, 2015), Náboženství (1991, 1998, 2008, 2018), Životní prostředí (1993, 2000, 2010), Národní identita (1995, 2003, 2013), Občanství (2004, 2014), Volný čas a sport (2007), Zdraví (2011).
- Sociální spravedlnost 1991, 1995 a 1999: československá data z rozsáhlého mezinárodního projektu a data z českých opakování výzkumu v letech 1995 a 1999.
- Ekonomická očekávání a postoje I.–XL: data z dlouhodobého projektu realizovaného v letech 1990 až 1998.
- Volební výzkumy: Exit Poll.
- Data z výzkumů týmu České pohraničí z let 1990 až 1999.
- Data z longitudinálního výzkumu panelu rodičů a dětí Rodina 1989 až 1998.
- Data z výzkumů Muži a ženy na trhu práce 1991 a 1995 a Muži a ženy s vysokoškolským diplomem (1998).
- Data z pravidelných výzkumů veřejného mínění Centra pro výzkum veřejného mínění (CVVM).

Zdroj: Mouralová, s využitím stránek ČSAD (<https://archiv.soc.cas.cz/cz/>)

Výzkumy jsou v archivu tříděny tematicky, ke každému datasetu jsou k dispozici metadata, která obsahují informace o výzkumném projektu, řešiteli, času a způsobu sběru dat, počtu respondentů apod. Nezbytnou součástí je také výzkumný nástroj, tedy typicky dotazník.

Podobně jako ČSAD existují datové archivy i v jiných zemích,¹⁹⁵ pro veřejněpolitický výzkum jsou nicméně využívány zejména da-

¹⁹⁵ Austrálie – ADA; Belgie – SODHA; Brazílie – CESOP; Dánsko – DNA; Estonsko – ESSDA; Finsko – FSD; Francie – PROGEDO Research Infrastructure; Chorvatsko – CROSSDA; Irsko – ISSDA; Island – DATICE; Itálie – UNIDATA; Izrael – ISDC; Japonsko – CSRDA; Jižní Korea – KSDC; Kanada – odesi; Litva – LiDA; Lucembursko – LISER; Maďarsko – TARKI; Německo – GESIS; Nizozemsko – DANS; Norsko – NSD; Polsko – ADS; Portugalsko – APIS; Rakousko – AUSSDA; Rumunsko – RODA; Rusko – DBSR; Řecko – So.Da.Net; Severní Makedonie – MK DASS; Slovensko – SASD; Slovinsko – ADP; Spojené království – UKDS; Srbsko – DSC; Španělsko – CIS; Švédsko – SND; Švýcarsko – FORS; Taiwan – SRDA.

tové archivy mezinárodních a mezivládních organizací – přehled
těch nejčastěji využívaných nabízí box 11.2.

BOX 11.2: Přehled významných mezinárodních projektů a databází relevantních pro veřejněpolitický výzkum

Eurostat nabízí harmonizovaná statistická data na úrovni EU a poskytuje srovnání regionů a členských států. Kromě samotných dat jsou dostupné online i interaktivní tabulky a grafy. Mezi nejznámější a nejčastěji využívaná šetření Eurostatu patří:

- European Community Household Panel (ECHP),
- Labour Force Survey (LFS),
- EU Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC),
- Structure of Earnings Survey (SES),
- Community Innovation Survey (CIS),
- Adult Education Survey (AES),
- Continuing Vocational Training Survey (CVTS).

Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD) zpřístupňuje různá data a metadata OECD zemí i vybraných nečlenských států, a to jak ve formě surových dat, tak i přehledů a publikací. Výběr statistiky je dostupný v OECD.Stat, užitečné mohou být i profily jednotlivých zemí OECD (Country Statistical Profiles).

Světová zdravotnická organizace (WHO) zveřejňuje statistiky zdraví svých členských zemí (Global Health Observatory – GHO).

Světová banka spravuje otevřenou databázi statistických dat.

Zdroj: Mouralová, s využitím stránek ČSDA (<https://archiv.soc.cas.cz/cz/>)

Dalším významným zdrojem kvalitních dat jsou mezinárodní výzkumná šetření. Některá z nich jsou zahrnuta do ČSDA, jiná nikoliv. V boxu 11.3 jsou uvedeny některé mezinárodní výzkumy, které jsou relevantní pro veřejnou politiku a z nichž jsou data volně dostupná.

Specifickou skupinu dat představují **otevřená data**. Ta nejsou omezená žádnými podmínkami užití a jsou dostupná ke stažení bez technických překážek. Existují různé databáze otevřených dat a stále jich přibývá. V českém kontextu je klíčovým místem Portál otevřených dat (<https://data.gov.cz/>). Své otevřené databáze mají také některá města jako Praha (<https://opendata.praha.eu/>) či Brno (<https://data.brno.cz/>).

BOX 11.3: Vybrané mezinárodní výzkumy relevantní pro veřejnou politiku s volně dostupnými daty

394 |

- Eurobarometer
- Comparative Study of Electoral Systems (CSES)
- Progress in International Reading Literacy Study (PIRLS)
- Trends in International Mathematics and Science Study (TIMSS)
- Programme for International Student Assessment (PISA)
- International Social Justice Project (ISJP)
- European Working Conditions Survey (EWCS)
- European Election Studies (EES)
- International Crime Victims Survey (ICVS)
- Programme for the International Assessment of Adult Competencies (PIAAC)
- European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs (ESPAD)

Zdroj: Mouralová, s využitím stránek ČSDA (<https://archiv.soc.cas.cz/cz/>)

Pro studentský výzkum jsou leckdy ochotny poskytnout data i další výzkumné instituce, například vysokoškolská pracoviště, výzkumné ústavy, ministerstva, firmy, zvláště jedná-li se o data starší, která už byla využita a na další práci s nimi nejsou kapacity nebo zájem. Zaujme-li vás datový soubor v nějaké studii, stojí za pokus oslovit autora s žádostí o data. V případě veřejných institucí je k tomu možné využít i zákon o svobodném přístupu k informacím, což je detailněji popsáno v kapitole 6.

11.4 Na co si dát pozor při sekundární analýze dat

Pokud se rozhodnete pro sekundární analýzu dat, nabízíme několik základních rad:

- Vždy si zjistěte co nejvíce informací o datech a jejich sběru. Ideálně pracujte s daty, jejichž managementu byla věnována náležitá pozornost (např. ze sociálněvědních datových archivů). Pokud vám nějaké podstatné informace chybí, pokuste se kontaktovat původní výzkumný tým.
- Přemýšlejte o kontextu dat, nejen o okolnostech samotného výzkumu, ale i o společenských souvislostech, jako jsou politické, ekonomické a společenské události v době jejich sběru (zvláště u dat starších).

- Máte-li na výběr, využívejte i pro sekundární analýzu raději data primární (tj. surová, netříděná) než sekundární (agregovaná, kódovaná). Každou úpravou se ztrácí část informace, tak se tyto ztráty snažte minimalizovat. V některých oblastech a pro některé typy výzkumných úloh ovšem primární data k dispozici být nemusí.
- Hlídejte si soulad výzkumných otázek a dat, často je nutné původní výzkumné otázky reformulovat, resp. přizpůsobit výzkumné otázky datům. Běžný a legitimní je i opačný postup, kdy prostudování dat (zejména těch administrativních, nevzniklých přímo pro výzkum) předchází formulaci hypotéz.
- Reflektujte omezení plynoucí z dat, přiznejte všechny své nejistoty a přizpůsobte charakteru dat formulaci svých závěrů. | 395
- I data je nutné citovat, tj. odkázat na původní zdroj a případně i databázi, z níž byla získána (např. ČSDA).

11.5 Příklady využití sekundární analýzy dat ve veřejněpolitickém výzkumu

V této podkapitole uvádíme dva příklady, v nichž jsou zachyceny postupy a uvažování výzkumníků při řešení konkrétních výzkumných úloh s využitím sekundární analýzy dat. Stejně jako v jiných kapitolách jsou příklady psány v první osobě.

11.5.1 Příklad sekundární analýzy dat: Postoje učitelů k vnější diferenciaci (Magdalena Mouralová)

V roce 2009 si MŠMT zadalo poměrně rozsáhlý výzkum vzdělávacích postojů a názorů různých aktérů vzdělávání (ředitelů škol, učitelů, studentů učitelství), jehož součástí byla reprezentativní dotazníková šetření, ale i rozhovory a fokusní skupiny. Data byla sbírána přesně v době, kdy padala vláda Mirka Topolánka. Bylo nasnadě, že pod novým vedením se s nimi již pracovat nebude, a zdálo se, že zůstanou ležet v ministerských šuplících. Na designování sběru dat se podílelo několik vzdělávacích expertů a akademiků, mezi nimi i Jana Straková a Arnošt Veselý, kteří z nich publikovali alespoň základní výsledky (Straková 2010; Straková a Veselý 2010) a především je poskytli svým studentům. Vzniklo tak několik studentských textů a článků (např. Tůmová 2011; Tůmová 2012; Mouralová 2013; Mouralová et al. 2016). Zde popíšu práci na dvou

z nich, na kterých jsem se podílela (v jednom případě sama, v druhém v autorském týmu – budu proto na některých místech používat i množné číslo).

396 |

V obou studiích jsem pracovala s datovým souborem z kvantitativního šetření učitelů, které pro MŠMT provedla agentura Factum Invenio. Jednalo se o reprezentativní dotazníkové šetření na 1002 učitelích, kteří byli vybíráni kvótním způsobem na základě typu školy a regionu. Učitelé odpovídali anonymně, sekundární využití datového souboru nepřinášelo žádné etické dilema či problém. Kromě datového souboru jsem měla k dispozici znění dotazníku a základní výzkumnou zprávu (MŠMT 2009). Dotazník obsahoval asi 40 otázek zaměřených na osobní zkušenosti, ale též postoje a názory týkající se pedagogické profese i vzdělávací politiky.

Znát postoje různých aktérů je pro veřejnou politiku užitečné hned z několika důvodů: může to pomoci lépe strukturovat problém/y i navrhnout jeho řešení tak, aby bylo průchozí, ale také aby bylo skutečně přijato a implementováno v praxi. Učitelé jsou přitom klíčovými aktéry vzdělávací politiky – změny ve vzdělávací politice přímo ovlivňují jejich práci, je jich zároveň hodně a jejich odpor může představovat poměrně silný hlas v rozhodovacím procesu, zejména jsou ale liniovými pracovníky, kteří většinu změn ve vzdělávání přímo realizují ve svých třídách a na nichž záleží, jak přesně tato realizace dopadne.

Klíčovými proměnnými, s nimiž jsem v obou textech pracovala, byla dvojice otázek, v níž učitelé vyjadřovali souhlas či nesouhlas s existencí zvláštních tříd pro žáky nadané a pro žáky méně nadané. Přesné znění otázek bylo:

- Jste spíše pro, nebo spíše proti vytváření výběrových tříd pro nadanější žáky na úrovni povinného vzdělávání (víceletá gymnázia, školy a třídy s rozšířenou výukou)?
- Jste spíše pro, nebo spíše proti tomu, aby méně nadaní žáci navštěvovali speciální třídy či školy (základní školy praktické)?

Důvodů, proč jsem zvolila zrovna tyto otázky, bylo hned několik:

- Zásadní byla samozřejmě věcná zajímavost a společenská relevance. Otázky se zaměřují na postoje učitelů k tzv. vnější diferenciaci, což je jedno z nejvýraznějších témat české vzdělávací politiky od 90. let až do současnosti. Otázky existence různých vzdělávacích proudů a typů škol byly a jsou nejen hojně

- diskutovány (srov. též příklad 7.5.1 v kapitole o mediálních výstupech), ale byly i předmětem četných legislativních úprav.¹⁹⁶
- Otázka vnější diferenciaci přitom nerezonuje jen v médiích či mezi politiky, ale i mezi učiteli, kteří však v názorech na ni nejsou rozhodně jednotní. To ukazovaly právě i odpovědi v použitém datasetu, kde vždy asi dvě třetiny učitelů zastávaly prodiferenční postoj a jedna třetina protidiferenční. To přináší výzkumnou zajímavost, kdy se můžeme pokusit vysvětlit či pochopit alespoň část rozdílů v postojích.
 - Další důvod byl již více metodologický. Otázky jsou formulované dosti konkrétně a jsou navázány na (v době výzkumu) existující politiky. Bylo tedy možné předpokládat, že učitelé otázkám rozuměli podobně, neboť všichni měli jasnou představu, co je to základní škola praktická i víceleté gymnázium (o tom svědčilo i naprosté minimum chybějících odpovědí). Odpovědi jsem tedy považovala za validní, což je samozřejmě klíčové pro věrohodnost interpretace analýzy a platnost jejích závěrů.
 - Další metodologickou výhodou byla i jednoduchost formulace, kdy byli učitelé vedeni k prostému vyjádření souhlasu či nesouhlasu. Binomický charakter proměnné umožňuje využít některé analytické metody (např. logistická regrese) a usnadňuje interpretaci výsledků (např. vytvořením typologie).

Jak je z předchozího zřejmé, stanovení výzkumné otázky se neodvíjelo jen od výzkumného zájmu a věcné smysluplnosti, ale také od podoby dat samotných a charakteristik konkrétních proměnných. To znamená převrácení kanonického výzkumného postupu, kdy je nejprve stanovena výzkumná otázka a až v dalším kroku se hledá metoda a sbírají data, která by ji pomohla zodpovědět. Já jsem měla nejprve data a hledala jsem smysluplné výzkumné otázky, k jejichž zodpovězení by mohla posloužit. Stejná data jsem při-

¹⁹⁶ V roce 2001 za ministra školství Eduarda Zemana byl připravován nový školský zákon, jehož součástí bylo i zrušení víceletých gymnázií. Pravděpodobně to byl klíčový bod, kvůli kterému byl zákon při projednávání smeten, což vedlo i k pádu samotného ministra – od té doby již nikdo takto radikální změnu nenavrhl. V případě škol a tříd pro „slabší“ žáky se politika měnila několikrát. V další verzi nového školského zákona, který již byl přijat (zákon č. 561/2004 Sb.), byly zrušeny zvláštní a pomocné školy a byly nahrazeny tzv. základními školami praktickými. K různým úpravám docházelo několika novelizacemi, tou nejvýraznější pak byl zákon č. 82/2015 Sb., kde byly redefinovány speciální vzdělávací potřeby a přetvořen způsob poskytování podpory (srov. Mouralová 2020, 294–295).

tom využila ve dvou různých textech s různým zacílením a různými výzkumnými otázkami. Právě vícenásobné využití dat je výhodou a specifickým sekundární analýzy, a proto zde postupně popíši práci na obou textech.

Jako první vznikl článek Postoje českých učitelů k vnější diferenciaci žáků a možné hodnotové kořeny těchto postojů, který vyšel v roce 2013 v časopise *Orbis scholae* (Mouralová 2013). Zde jsem pracovala s oběma otázkami zaměřenými na diferenciaci, tedy jak postoji k výběrovým třídám, tak postoji k základním školám praktickým. V době publikace to bylo vysoce aktuální téma zejména v souvislosti se zaváděním inkluzivního vzdělávání a také téma, které mě dlouhodobě zajímalo a na něž jsem zaměřila svou disertační práci.

Prvním krokem, který předcházela formulaci konkrétní výzkumné otázky, bylo důkladné seznámení s daty. K tomu mi posloužil jednak dotazník a výzkumné zprávy, ale zejména základní deskriptivní statistiky proměnných včetně rozložení odpovědí. Tím jsem získala lepší povědomí o podobě dat a pomohlo mi to identifikovat výzkumně zajímavé jevy. Jedním z nich byla i skutečnost, že se odpovědi na obě otázky zaměřené na vnější diferenciaci zcela nepřekrývaly – i když v obou případech zastávaly zhruba dvě třetiny respondentů prodiferenciační postoj (tj. podporovaly existenci oddělených tříd), byly ve vzorku zastoupeny všechny čtyři možné kombinace postojů,¹⁹⁷ což ukazovalo na vícerozměrnost postoje k vnější diferenciaci.

Právě tímto směrem jsem se rozhodla zaměřit svou výzkumnou pozornost a zkoumat souvislosti postojů k vnější diferenciaci s dalšími postoji. Vycházela jsem přitom z předpokladu, že postoje k diferenciaci jsou odrazem hlubších hodnot, které se mohou odrážet i v jiných odpovědích týkajících se přístupu k žákům a vnímání učitelské profese. Mým cílem bylo odhalit různé sady profesních i osobních hodnot a přesvědčení a charakterizovat skupiny učitelů, které je zastávají.

Pracovala jsem se čtyřmi skupinami učitelů vzniklými křížením odpovědí na dvě základní otázky a porovnávala rozdíly v odpovědích na další postojové otázky. Zde se projevil úskalí práce se

197 Existenci oddělených tříd na obou stranách spektra podporovalo 56 % respondentů, 8 % podporovalo jen třídy pro nadané, ale odmítalo oddělené třídy pro slabší žáky, 10 % naopak podporovalo oddělené třídy pro slabší žáky a odmítalo třídy pro nadané a 16 % odmítalo oddělování žáků do různých tříd dle nadání na obou stranách spektra (Mouralová 2013, 17).

sekundárními daty, neboť jsem mohla pracovat jen s těmi postoji a názory, na které se tvůrce dotazníku napadlo zeptat, přičemž jejich výběr byl z hlediska mého záměru spíše nahodilý. K dispozici jsem tedy měla jen dosti omezené spektrum proměnných týkajících se pedagogického přesvědčení (zejména názory na individualizaci přístupu k žákům), naopak poměrně bohatý byl soubor proměnných týkajících se vnímání profese, motivace k ní (klady a zápory učitelské profese, vnímání učitelského povolání jako životní mise a spokojenost v učitelském povolání a rozhodování při opakování volby profese, důvody pro volbu učitelské profese a setrvání v ní). Pokud bych měla možnost podílet se na vzniku dotazníku, jistě bych se snažila o zařazení širšího spektra otázek, například týkajících se kulturní a biologické podmíněnosti učení a vzdělávacích výsledků nebo vnímání spravedlnosti, zásluhovosti a rovnosti.

Nezbývalo než pracovat s tím, co bylo k dispozici. I tato relativně omezená data nicméně ukázala řadu souvislostí mezi postoji k vnější diferenciaci a jinými názory a postoji, kdy se mezi čtyřmi skupinami učitelů ukázaly statisticky významné rozdíly v postojích k individualizaci a zejména k učitelské profesi (pro konkrétní výsledky viz originální článek Mouralová 2013). To vyústilo ve formulaci čtyř ideálních typů postojů¹⁹⁸ učitelů se zaměřením na vnější diferenciaci, které je shrnuto v tabulce 11.2. Toto rozlišení nabourává dichotomický náhled na učitele jako na ty, kteří jsou buď „pokrokoví“, nebo „konzervativní“, a ukazuje, že realita je komplikovanější a plastičtější. Osvícený tvůrce či obhájce politik tak může reagovat na různé kořeny a souvislosti postojů a návrhy politik citlivěji rámovat a vysvětlovat, což by mohlo vést k jejich lepšímu přijetí a úspěšnější implementaci.

198 Jak uvádím v článku, na ideální typy je třeba nahlížet jako na myšlenkový konstrukt, který sice vychází z empirie, ale zároveň nese význam vložený autorkou. Představené ideální typy sice vychází z odhalených vztahů mezi proměnnými (tedy statisticky významných rozdílů mezi skupinami učitelů), ale nejedná se ani tak o jejich shrnutí jako o autorskou interpretaci – pokus o nalezení smyslu v odhalených vztazích. Ideální typy v žádném případě nereprezentují postoje všech učitelů v dané skupině, hodnotové sady konkrétních učitelů jsou zcela jistě mnohem rozmanitější a jejich postoje se opírají i o celou řadu jiných hodnot, zkušeností a zájmů (Mouralová 2013).

TABULKA 11.2: Ideální typy postojů učitelů

		VYTVÁŘENÍ TŘÍD PRO MÉNĚ NADANÉ	
		PRO	PROTI
Vytváření tříd pro nadanější	Pro	<p>Pohodlný</p> <p>Typické rysy: <i>důraz na volný čas; obavy ze stresu</i></p> <p>Artikulace zdůvodnění: <i>V homogenních třídách se učí snáze. Změna je náročná.</i></p> <p>Hodnotová opora: <i>pohoda učitele</i></p>	<p>Rozvíjející</p> <p>Typické rysy: <i>zájem o děti a obor; učení vnímáno jako poslání</i></p> <p>Artikulace zdůvodnění: <i>Talenty je třeba rozvíjet všemi prostředky. Nikoho bychom neměli znevýhodňovat, vyčleňovat.</i></p> <p>Hodnotová opora: <i>rozvoj žáka</i></p>
	Proti	<p>Pomáhající</p> <p>Typické rysy: <i>slabé pragmatické motivy; slabé autoritativní vzory</i></p> <p>Artikulace zdůvodnění: <i>Znevýhodněné děti potřebují zvláštní péči.</i></p> <p>Hodnotová opora: <i>pomoc žákovi</i></p>	<p>Tradiční</p> <p>Typické rysy: <i>důraz na pozici učitele – respekt, autorita, vliv; nižší podpora individualizace</i></p> <p>Artikulace zdůvodnění: <i>Ke všem se má přistupovat stejně, diferenciacce žáků není potřeba.</i></p> <p>Hodnotová opora: <i>autorita učitele</i></p>

400 |

Zdroj: převzato z Mouralová 2013, 22

Druhý z textů byl připravován pro zahraniční publikum a vyšel v roce 2016 v časopise *Teacher Development* pod názvem *Teachers' Attitudes Towards Tracking: Testing the Socialization Hypothesis* (Mouralová et al. 2016).¹⁹⁹ V tomto textu jsme se nakonec věnovali jen postojům k výběrovým vzdělávacím drahám, což je téma výrazně relevantní i pro jiné vzdělávací systémy. Hlavní otázka, na niž jsme se zaměřili, se týkala učitelské socializace, tj. procesu, v němž se utváří učitelská identita, sebepojetí a pedagogická přesvědčení.

Pracovali jsme přitom se třemi alternativními teoriemi učitelské socializace, které akcentují různá období v životě učitele jako klíčová pro utváření jeho pedagogických přesvědčení. Může to být (a) zkušenost žakovská z doby dětství, (b) období pedagogické přípravy či (c) období začátku pedagogické dráhy. Naší klíčovou

¹⁹⁹ Pro kontext doplňuji pár informací ke genezi textu. Společný text jsme začali psát v roce 2012. Velmi dlouhá doba od začátku přípravy po publikaci byla dána zejména složením týmu, který stál na spolupráci dvou studentů různých oborů, z různých stupňů studia a s různou zkušeností i odborným zaměřením. I když jsme měli zkušené pedagogické vedení, byla nám ponechána značná režimová volnost. Jednalo se o náš první pokus na mezinárodním poli impaktovaných časopisů, který zahrnoval i několik narážů, kdy jsme text opakovaně zcela předělávali. Spolupráce navíc nebyla nijak formálně zastřešena a pro nikoho z nás nepředstavovala hlavní úkol, na němž jsme v dané době pracovali. V různých dobách tak byla přerušována studijními, pracovními i rodinnými povinnostmi někoho z nás. Sečteme-li to s dlouhými (opakovanými) recenzními řízeními, trvala doba od začátku psaní do úspěšné publikace skoro pět let.

otázkou tedy bylo, která z těchto teorií platí, tj. kdy a jak jsou učitelé socializováni. Využívali jsme přitom jako milník převrat v roce 1989, který představuje jasný předěl, po němž došlo k velmi rychlé a výrazné proměně vzdělávacího systému směrem od relativně unifikovaného vzdělávání k vzdělávání velmi diferencovanému. Učitelskou populaci jsme rozdělili do různých generací podle toho, v jaké životní etapě je tato událost zastihla.²⁰⁰

Výhodou tohoto výzkumného zaměření je jistá nadčasovost. Tím, že k tak výrazným a náhlým změnám, jako se odehrála v roce 1989, dochází jen velmi výjimečně a jedná se o situaci, kterou nelze jednoduše opakovat a simulovat, je náš výzkum zajímavý i pro mezinárodní publikum bez vztahu k českému školství. Zároveň nevadilo, že analyzovaná data nebyla úplně čerstvá (v době publikace 7 let od sběru), protože nás nezajímaly tolik samotné postoje učitelů, ale spíše mechanismy jejich utváření.

Cílem studie tedy bylo zjistit, zda existují významné rozdíly v postoji k vnější diferenciaci mezi různě socializovanými učiteli. Vedle vysvětlované proměnné – postoje k vnější diferenciaci nadaných žáků – jsme tedy pracovali s několika dalšími vysvětlujícími proměnnými. Klíčový byl zejména věk učitelů, jímž jsme modelovali generační příslušnost. Kromě něj jsme pracovali ještě s dalšími sociodemografickými a pedagogickými charakteristikami učitelů (gender, typ školy a vyučované předměty), jejichž vliv na postoje učitelů k oddělování nadaných uváděly některé předchozí studie (Hallam a Ireson 2003; Dar 1985) a my je tedy potřebovali kontrolovat při testování různých socializačních hypotéz.

Sociodemografické proměnné jako věk a gender jsou z hlediska sekundární analýzy poměrně bezpečné, neboť mají jasný obsah a jejich měření je standardizované. Přesto jsme v našem případě na jisté metodologické problémy narazili. Rozdělování do generací totiž vycházelo pouze z věku, ale neměli jsme údaje o tom, v jakém roce učitelé nastoupili k pedagogické přípravě a ukončili vysokou školu či v jakém roce nastoupili do svého prvního (učitelského) zaměstnání. Vše jsme modelovali jen s využitím věku a pracovali tedy implicitně se standardizovanou a přímou pedagogickou kariérou. Pro ošetření alespoň nejhrubších odchylek od této dráhy

200 Nejstarší generace učitelů za socialismus nejen sama chodila do školy, ale také se připravovala na pedagogickou dráhu a začala učit, nejmladší generace učitelů naopak i žakovská léta prožila v porevoluční době. Mezi nimi byly dvě transformační generace učitelů, které se lišily v tom, zda zažily učitelskou přípravu v časech před či porevolučních.

jsme využili proměnnou zachycující délku pedagogické praxe (bohužel jen v relativně hrubých kategoriích) a do analýzy nezařadili 52 učitelů z nejstarší generace (tj. asi 10 % této generace), kteří měli kratší než patnáctiletou praxi. Byli jsme si nicméně vědomi, že zejména hranice mezi dvěma transformačními generacemi je dosti mlhavá, a proto jsme vytvořili i alternativní model jen se třemi generacemi (ten více respektoval naše data, ale zároveň jsme se tím museli vzdát části teoretického východiska). Celkem bezproblémová byla proměnná „typ školy“, protože představovala jednu z klíčových proměnných celého šetření, když sloužila jako jedna z kvót – byla tedy dobře zachycena a datový soubor velmi hezky umožňoval porovnávání mezi skupinami. Naopak komplikace nastaly v případě vyučovaných předmětů, kde se praxe na českých školách liší od praxe v zemích zkoumaných ve studiích, na něž jsme navazovali. Řada českých učitelů vyučuje více různých předmětů, a to nejen kvůli systému dvojí aprobace, ale také kvůli personální situaci na školách. Kromě dvou klasických skupin učitelů ze západních výzkumů – těch vyučujících humanitní/společenskovední obory a těch vyučujících přírodovědné/technické – jsme museli přidat skupinu těch učitelů, kteří vyučují oboje. V datech jsme měli informaci o tom, jaké všechny předměty dotyční učí, ale neznali jsme jejich proporci. Vytvořili jsme tedy navíc sadu binomických proměnných indikujících výuku konkrétního předmětu (odlišili jsme tedy všechny ty, kdo učí např. cizí jazyk, od těch, co jej vůbec neučí), které jsme rovněž zahrnuli do regresního modelu, přičemž jsme očekávali (v souladu s předchozími výzkumy) zejména možný vliv výuky cizích jazyků a matematiky.

Výsledkem analýzy (vyžívali jsme srovnání středních hodnot a logistickou regresi) bylo zjištění, že pro učitelskou socializaci je klíčová zkušenost z doby zahájení pedagogické praxe, tedy že je významný rozdíl v postojích k vnější diferenciaci mezi generacemi učitelů, kteří začali učit v systému unifikovaném a diferencovaném. Alternativní socializační teorie odkazující na klíčový vliv pedagogické přípravy a žákovské zkušenosti data nepotvrzují, tj. neukazují se rozdíly mezi generacemi, které mají různé systémové zkušenosti. Ukázal se rovněž vztah s typem školy a některými vyučovanými předměty – celkem nepřekvapivý je silnější prodiferenční postoj u učitelů gymnázií, v souladu s předchozími zjištěními je i tento postoj u jazykářů, naopak oproti zahraničním studiím nebyl potvrzen u matematikářů (pro podrobnější výsledky viz Mouralová et al. 2016). Výsledky představují drobný příspěvek k rozvoji vzdělávací politiky jako vědní disciplíny, mohou nám pomoci k lepšímu pozná-

ní oblasti vzdělávání a pochopit, proč je systém nastaven daným způsobem a proč v něm aktéři jednají tak, jak jednají.

11.5.2 Příklad sekundární analýzy dat: Co má vliv na hlasování o životním prostředí

(Jan Skalík)

Není žádným tajemstvím, že české parlamentní strany se věnují ochraně životního prostředí téměř jen tehdy, když už se tomu nemohou vyhnout. Sám jsem nechtěl skončit u konstatování, že mi to vadí, a ptaní se po příčinách mne nevedlo jen mým sociologickým studiem, ale dovedlo mne i k práci v asociaci ekologických organizací Zelený kruh. Začal jsem navštěvovat parlamentní výbory, českou politikou se běžně zabývat, a právě otázku, jaké faktory ovlivňují příznivost parlamentního hlasování pro životní prostředí, jsem si vybral pro svou diplomovou práci a dále ji rozvedl v několika článcích.

| 403

Na začátku tohoto výzkumu ale stála řada metodologických otázek. Několik set lidí v českém parlamentu tvoří neustále na něco dotazovanou, vytíženou a sociologicky do značné míry i „vytěženou“ skupinu, k níž je obtížné se dostat. V Poslanecké sněmovně probíhá v průměru několik dotazníkových šetření ročně, včetně těch od oddělení Sociologie politiky Sociologického ústavu AV ČR. Tyto oficiální výzkumy představují jen zlomek toho, na co musí zákonodárci odpovídat – od průběžných průzkumů různých organizací a sdružení po smršť předvolebních anket.

Skutečnost, že řada poslanců a poslankyň na dotazník neodpoví, by teoreticky šlo ošetřit upomínáním či vyžadováním odpovědi, kterou je zákonodárce povinen zaslat. Chybu vzniklou malým zájmem o kvalitu zasílaných odpovědí by však takovýto nátlak nevyřešil. Pro zpracování validních odpovědí nemají zákonodárci dostatek času, přičemž ani finanční motivace respondentů v tomto případě nedává smysl. Všemožné postojové ankety a dotazníky tak za zákonodárce často zpracovávají jejich asistenti. V odpovědích se navíc projevuje zohlednění závazné pozice politické strany k dané otázce a silná sociální desirabilita při reakcích na témata ochrany přírody.

Výzkum proenvironmentálního jednání navíc obecně ukazuje, že uvedení záměru něco udělat ve prospěch přírody jen slabě souvisí s naplněním takového činu. Málokdo se odváží říct, že ho příroda nezajímá. Záměr proenvironmentálně jednat podle Bamberga a Mosera (2007) vysvětluje pouze 27 % variability koneč-

ného jednání, sociálněvědnímu výzkumu v této oblasti tak autoři doporučují spíše teoreticky zakotvený výzkum jednání než dotazníková šetření zaměřená na postoje.

404 |

Jinými slovy, přímé dotazování jsem poměrně záhy pro svůj výzkum zavrhl a přímou osobní zkušenost z projednávání legislativy využil jen pro výzkumnou triangulaci. Ukázala se totiž možnost sledovat přímé jednání poslanců a poslankyň ve formě záznamu o jejich hlasování. Za ústřední výhodu metodologického přístupu, který sleduje přímo poslanecké hlasování, je považován fakt, že se při sekundární analýze operuje s daty o konkrétním jednání, která zajišťuje a uschovává instituce důkladně pečující o jejich kvalitu. Data jsou navíc relativně snadno dostupná, ověřitelná i srovnatelná napříč řadou témat (srov. Veselý 2005; Kostecký a Patočková 2006). Systematických rozborů o hlasování v prvních dvou dekádách Poslanecké sněmovny je přesto poměrně málo, v případě Senátu je situace ještě horší (Brokl et al. 2001; Linek a Rakušanová 2005). Výzkumně byly zjišťovány údaje o členství a funkcích v politické straně, poslaneckém klubu, parlamentních výborech a informace týkající se politické kariéry v zastupitelských sborech. Poslanci jsou pravidelně dotazováni na úlohu jednotlivých činitelů v rozhodovacích procesech poslaneckých klubů, způsob hlasování v případě stanoviska rozdílného od stanoviska klubu, snahu vedení politické strany ovlivňovat rozhodování poslaneckého klubu a výsledky potenciálních sporů mezi vedením politické strany a poslaneckým klubem ohledně hlasování. Postojové otázky se týkají například pravo–levé orientace, ideologií, způsobu myšlení politických elit a názorů na celospolečenské otázky (Lacina 2008).

Ve své práci jsem kromě internetového archivu Poslanecké sněmovny využil výsledky šestnáctileté práce Legislativního centra Zeleného kruhu, které po celou tuto dobu monitorovalo dění v Poslanecké sněmovně. Zelený kruh totiž na základě hodnocení skupiny expertů (tj. metodou obdobnou výzkumné metodě zvané panel soudců) z ekologických organizací na konci každého volebního období vybírá a hodnotí významná hlasování týkající se životního prostředí. Jak poukazují i Kostecký a Patočková (2006), využití expertního posouzení při hodnocení politického jednání pomáhá vyhnout se subjektivnímu, méně informovanému výběru vzorku. Můj kontakt s pracovníky neziskových organizací ekologického zaměření mne zároveň vedl k přesvědčení, že výsledky mé analýzy můžou být užitečné v jejich advokační práci zaměřené na veřejné politiky. Riziku, že výsledky mého výzkumu mohou být považovány za zaujaté, jelikož jsem v době zpracovávání výzkumu byl zároveň

zaměstnancem Zeleného kruhu, jsem se snažil čelit aspoň transparentním popsáním této své situace v textu práce.

Základ výzkumného vzorku po těchto úvahách vytvořilo celkem 156 hlasování rozprostřených mezi lety 1994 a 2010 a diskutovaných v 11 publikacích Zeleného kruhu. Nedocentelným přínosem tohoto výběru bylo, že byl tvořen průběžně po celé období a s faktickým přispěním desítek lidí při výběru tématu i redakční práci, kteří se tématu legislativní ochrany přírody a životního prostředí v českém nestátním sektoru věnují. Spoléhání na externí výběr hlasování ale s sebou samozřejmě přinesl i některé praktické obtíže. Nepřekonaným metodickým problémem zůstala různá věcná váha jednotlivých zvolených hlasování. V počátku devadesátých let byla schvalována řada významných předpisů, a proto jsou ve výběru téměř samá pro životní prostředí výrazně důležitá hlasování, zatímco později byla do výběru často zařazována například hlasování týkající se změny programu schůze Sněmovny, neboť byla v daném období nejlepším možným indikátorem proenvironmentálnosti v hlasování poslanců. Nebylo také možné rozlišit hlasování stranicky závazná a takzvaně volná. Narážel jsem i na to, že rozložení hlasování v čase není zcela rovnoměrné. Zatímco například ve volebním období 1998–2002 bylo vybraných 49 hlasování, v rozpětí let 1994–1998 se jedná o pouze 19 hlasování.

Vzhledem k tomu, že metodika Zeleného kruhu pro hodnocení poslaneckého hlasování se v průběhu daného období mírně vyvíjela a měnila, výsledky analýz sítě ekologických organizací jsem nepřevzal a využil pouze výběr vzorku hlasování. Stejně tak nebyla přímo využitelná data o těchto hlasováních, která jsem získal od Michala Škopa a jeho iniciativy KohoVolit.cz a která vycházela z informací na webu Poslanecké sněmovny. Potřeboval jsem spolupráci kolegů zdatnějších v úpravě databázových dat tak, abych s nimi mohl pracovat v programech MS Excel a následně SPSS. Tyto technické obtíže s přípravou dat pro analýzu postupně bobtnaly, vlekly se a ve výsledku byly největším problémem pro vytvoření studie. Příprava dat byla zapotřebí především proto, že mne na rozdíl od Zeleného kruhu nezajímala pouze ona expertním panelem posuzovaná prospěšnost jednotlivých hlasování pro životní prostředí, ale i řada charakteristik²⁰¹ 639 poslanců a poslankyň, kteří mezi červencem

²⁰¹ Jedná se o charakteristiky: politická strana, poslanecký klub, opozice–koalice, příslušnost ministra životního prostředí ke stejnému poslaneckému klubu, role v Poslanecké sněmovně, délka mandátu, členství ve výborech, věk, pohlaví, vzdělání, volební obvod.

1994 a dubnem 2010 měli možnost hlasovat aspoň v jednom z vybraných 156 hlasování. Zde pak leží asi největší etické dilema práce, která pracuje se zjištěnými proměnnými a rezignuje na využití dat o postojích zákonodárců. Může se tak jevit, že vysvětlení způsobu hlasování na základě dostupných dat je úplné či dostačující, byť tomu tak není. Ačkoliv jsem i na tento nedostatek v práci upozornil, je s ní spjat natolik, že jeho prostá reflexe nepostačuje.

Co tedy po zpracování ukázaly deskriptivní statistiky a faktorová analýza? Zřejmě nepřekvapí, že určujícím kritériem prospěšnosti hlasování pro životní prostředí byla politická orientace: politický střed s 56 % předstihuje levice s 47 % i pravici s 40 % prospěšných hlasů. Strana zelených v daném období dosahuje průměrné prospěšnosti 71 % hlasů pro životní prostředí, zatímco například ODS 36 %. Koaliční strany, a zvláště pak ty, které nominují ministra životního prostředí, hlasují z hlediska životního prostředí prospěšněji nežli strany opoziční.

Zjištěné závěry tak podporují tezi o hlavním vlivu poslaneckého klubu na parlamentní dění a o růstu politického populismu (Brokl et al. 2001). Pravo–levá osa politického přesvědčení se v otázkách životního prostředí ukázala jako funkční, osa liberalismus–konzervatismus naopak jako spíše nevhodná, neboť na ní nebylo možné jasně stanovit polohu ČSSD a ODS.

Všechny ostatní poslanecké charakteristiky mají již na prospěšnost hlasování řádově nižší vliv. Řada charakteristik poslanců je navíc rozprostřena ve výrazné vazbě na zastávanou politickou stranu. Proenvironmentální hlasy přicházely častěji ze středových či levicových stran, což mělo za důsledek to, že ekologicky zaměření poslanci byli častěji Moravy, kde byl levicový elektorát silnější (viz Šaradín 2007). Stejně tak spolu úzce souvisela genderová a environmentální korektnost politických stran.²⁰²

Obecněji se ve výzkumu ukázalo, že zatímco efektivní a úspěšní poslanci v levicových stranách jednali při hlasování více ve prospěch životního prostředí než jejich straniční kolegové a kolegyně, v pravicových stranách to bylo právě naopak. Opakující se mandát či rostoucí počet předložených poslaneckých návrhů se projevoval poklesem proenvironmentálního hlasování (v ODS, ODA, US a částečně i v KSČM). Naopak v ČSSD a do jisté míry i v KDU–ČSL míra proenvironmentálního hlasování narůstala spolu se zastává-

202 V nejvrchnějším kvantilu z hlediska prospěšnosti pro životní prostředí dominovaly ženy, v nejspodnějším muži. Při kontrole pro politickou stranu ale rozdíly přetrvávaly pouze u ODA, US a US-DEU a mírně i v ODS.

ním funkce v čele Poslanecké sněmovny nebo počtem podaných návrhů. Členové Výboru pro životní prostředí hlasovali mírně prospěšněji nežli jejich kolegové v Poslanecké sněmovně. Oproti obecnému očekávání o generačním růstu proenvironmentálních postojů (Mertig a Dunlap 2001) lze říci, že vůči životnímu prostředí hlasovali vstřícněji poslanci starší a poslanci, kteří do Sněmovny vstoupili dříve. Zatímco humanitní vzdělání nebo kombinace více titulů u jejich nositelů přispívala k proenvironmentálnosti hlasování, zákonodárci zejména s inženýrskými tituly naopak často přírodě naklonění nebyli.

Zvolený metodický přístup mi tak umožnil pracovat s dostatečně rozsáhlým a kvalitně sebraným datovým souborem vhodným pro celou řadu analýz. Zároveň mi však přinesl i omezení vyplývající z nemožnosti doplnit otázky týkající se postojů a hodnot. Výzkum tedy naznačuje, že stranická příslušnost je ještě silnějším vlivem v porovnání s ostatními faktory, než jak by to bylo, pokud by do výzkumu otázky týkající se po postojích zahrnuty byly.

Při práci na výzkumu jsem docenil, že bylo možné se vyhnout poměrně náročnému vývoji dotazníku a sběru dat, který by se neobešel bez řady problémů. Byť ani obstarání a příprava dat o poslaneckém hlasování nebyly přímočaré, přímější cesta ke kvalitním kvantitativním údajům mi umožnila se dostatečně soustředit na analýzu a zpracování dalších výstupů z výzkumu během následujících let.

| 407

11.6 Shrnutí a závěr

Sekundární analýza dat je ve veřejněpolitickém výzkumu využívána hojně. Je jednou ze základních součástí strukturace problému v aplikovaném výzkumu (*policy analysis*), kdy jsou shromažďována různorodá data o analyzovaném fenoménu a jeho souvislostech. Sekundární analýza bývá ale běžně součástí také akademických výzkumů (*policy research*). Často zde figuruje jen jako doplňková metoda, která je využívána k popisu kontextu, předvýzkumu či triangulaci. Nicméně ani využití sekundární analýzy dat jako hlavní výzkumné metody není nijak neobvyklé, jak ukazují příklady zpracované v předchozím oddíle i řada dalších odborných publikací.

Sekundární analýza dat je jednou ze základních metod v mezinárodních komparativních studiích (viz též kap. 13). Vedle nich je zde řada studií zaměřených jen na českou společnost a různé sektory veřejné politiky. Například v oblasti vzdělávací politiky jsou hojně využí-

vány velké mezinárodní výzkumy vzdělávacích výsledků a kompetencí (zejména PISA, ale též TIMSS, PIRLS či PIACC), studie se zaměřují například na rozdílné výsledky či aspirace dívek a chlapců (Šmídová et al. 2008; Matějů a Simonová 2018) nebo konkurenční vztahy mezi školami (Dvořák a Straková 2016). Častá je také práce s více různými datasey a porovnávání jejich výsledků, jako to dělá například Straková (2010) při zkoumání postojů veřejnosti ke vzdělávání.

408 | Příkladem sekundární analýzy kvalitativních dat může být například studie Glumbíkové a Mikulce (2019), kteří zkoumali postoje aktérů k zapojení osob bez domova do tvorby sociálních politik. Využívají přitom dat z rozhovorů sbíraných na zakázku. Jeden z autorů se nicméně podílel na sběru dat, a tedy je částečně ošetřeno riziko chybějícího kontextu.

Sekundární analýza není vhodná pro všechna výzkumná témata a záměry, ale ani pro každého výzkumníka. Tato výzkumná strategie je velmi dobře využitelná při zkoumání problémů dlouhodobých, přetrvávajících a vracejících se, kterých je ve veřejné politice značné množství. Naopak se nehodí pro zkoumání nových fenoménů, pro zachycení vynořujících se problémů a nových konstrukcí. Rozhodnutí uplatnit strategii sekundární analýzy má v sobě prvek jisté pokory – netváříme se, že je náš výzkumný záměr převratný a úplně unikátní, že zkoumáme něco, co nikoho před námi ještě zkoumat nenapadlo, ale jsme si vědomi toho, že už na daném poli bylo leccos uděláno, že máme na co navazovat, že patříme do určitého širšího proudu výzkumu. Trochu jiná je situace při využití dat sbíraných primárně pro jiné než výzkumné účely, která může mít charakter objevu a metodologické inovace.

V každém případě si sekundární analýza žádá přizpůsobení výzkumného záměru datům, která jsou k dispozici. Přiznání, že na některé otázky, které by nás zajímaly, nejen neumíme odpovědět, ale nemůžeme ani zkusit odpovídat, může být náročné a vyžaduje jistou výzkumnou vyzrálost. Omezení ale vyváží řada výhod sekundární analýzy, především ekonomických, časových a kapacitních.

Sekundární analýzu se hodí použít zejména v situacích, kdy:

- v oblasti výzkumného zájmu existuje velké množství dat a populace je výzkumně přetížena (viz případ poslanců v druhém příkladě);
- je k dispozici dataset, který nebyl výzkumně vytěžen (viz příklad zkoumání postojů učitelů v prvním příkladě);
- je možné kombinovat více datových souborů, tj. data jsou vázána na jednoznačně identifikovatelné jednotky jako státy, obce, kraje,

politické strany, zákonodárce a jiné veřejné činitele (viz příklad výzkumu Jana Skalíka, další zajímavé analýzy spojující různá data jsou například mapy vzdělávání – viz PAQ Research 2022);

- zajímá nás vývoj nějakého fenoménu a existují zde starší výzkumy;
- soustředíme se na rozvoj a testování teorie víc než na exploraci a řešení aktuálního problému;
- množství času a zdrojů nestačí na samostatný výzkum – to může pramenit z omezenosti zdrojů, ale i z vysoké náročnosti výzkumu například z důvodu špatné dostupnosti zkoumané skupiny;
- samostatný sběr dat je z nějakého důvodu pro výzkumníka náročný nebo nevhodný, například kvůli zdravotním omezením, osobnostnímu nastavení;
- výzkumník nemá předem úplně přesně specifikované výzkumné otázky, ale zajímá ho obecněji nějaký sociální fenomén nebo skupina. Je ochoten se přizpůsobit datům a ptát se na to, co umí daná data říci o jevu či populaci, spíše než že by měl jasně specifikováno, co potřebuje zjistit a hledal nejlepší cestu, jak to udělat.

Sekundární analýza dat je zároveň velmi dobře kombinovatelná s dalšími metodami. Typicky se používá v prvním kroku komplexnějšího výzkumu, kdy je fenomén nejprve osahán na základě dat, která jsou k dispozici, a pak až je designován vlastní výzkumný nástroj zaměřený na to, co v dosavadních datech chybí. V druhém kroku se může jednat o dotazníkové šetření, ale také o rozhovory, fokusní skupiny ad.

Smyslem této kapitoly je povzbudit studující a začínající badatele k práci s existujícími daty, minimálně pro účely obeznámení se s fenoménem a identifikace výzkumné mezery, tj. toho, co zatím vyzkoumáno není, ale stálo by za to zkoumat.

SHRNUTÍ KAPITOLY Sekundární analýza existujících dat

Hlavní poselství

- Výhody sekundární analýzy jsou praktické a ekonomické (nízké náklady, rychlost získání datového souboru, práce s prověřenými daty), etické (šetření terénu) i teoretické (možnosti kumulace vědění, porozumění minulosti, komparace).
- Sekundární analýza má limity metodologické a etické.

Typy výzkumných problémů, pro které jsou data vhodná

- Téměř libovolné otázky a problémy dle typu dat.

- Rozložení postojů, názorů a jednání u různých populací, jejich vývoj v čase.
- Mezinárodní komparace.

Příklady výzkumných otázek

- Jaké sady profesních i osobních hodnot a přesvědčení existují v populaci českých učitelů?
- Jak se liší postoje k vnější diferenciaci mezi různě socializovanými učiteli?
- Jaké faktory ovlivňující hlasování relevantní pro životní prostředí u českých poslanců a poslankyň?

410 |

Typ dat či metody

- Typicky data kvantitativního charakteru sbíraná výzkumníky pro výzkumné účely nebo administrativní data, méně často též data kvalitativní povahy.
- Převzatá, sbíraná v rámci jiného výzkumu nebo pro jiné účely.

Doporučená metodologická četba

Buriánek, J. 1988. K pojetí sekundární analýzy. *Sociologický časopis* 24 (1): 74–92.

Johnston, M. P. 2017. Secondary Data Analysis: A Method of Which the Time Has Come. *Qualitative and Quantitative Methods in Libraries* 3 (3): 619–626.

Krejčí, J., Leontiyeva, Y. eds. 2012. *Cesty k datům: zdroje a management sociálněvědních dat v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON) v koedici se Sociologickým ústavem AV ČR.

Ruggiano, N., Perry, T. E. 2019. Conducting Secondary Analysis of Qualitative Data: Should We, Can We, and How? *Qualitative Social Work* 18 (1): 81–97.

Vartanian, T. P. 2010. *Secondary Data Analysis*. Oxford: Oxford University Press.

Doporučené praktické příklady využití dat nebo metody

Glumbíková, K., Mikulec, M. 2019. Participace osob bez domova na tvorbě sociálních politik a jejich nástrojů. *Sociální práce* 19 (5): 31–45.

Grossmann, J., Korbek, V., München, D. 2021. *Práce z domova: možnost, nebo nutnost?* Praha: Národohospodářský ústav AV ČR.

Korbek, V. 2020. *Grantová podpora a doktorské studium: analýza dat Grantové agentury Univerzity Karlovy*. Praha: Národohospodářský ústav AV ČR.

Petruželka, B. 2021. Využití administrativních dat v oblasti vynucování práva pro analýzy aplikující statistické modely využívající informace o čase: příklad drogových politik. *Česká kriminologie* 6 (1–2): 1–21.

Zdroje

- Bamberg, S., Moser G. 2007. Twenty Years after Hines, Hungerford, and Tomera: A New Meta-Analysis of Psycho-Social Determinants of Pro-environmental Behaviour. *Journal of Environmental Psychology* 27: 14–25.
- Boslaugh, S. 2007. An Introduction to Secondary Data Analysis, in | 411
Secondary Data Sources for Public Health: A Practical Guide. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brokl, L., Mansfeldová, Z., Seidlová, A. 2001. Vztah poslanců českého parlamentu k voličům jako problém vertikální odpovědnosti. *Sociologický časopis* 37 (3): 297–311.
- Buriánek, J. 1988. K pojetí sekundární analýzy. *Sociologický časopis* 24 (1): 74–92.
- Buriánek J. 2017. Data primární. In *Sociologická encyklopedie*. https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Data_prim%C3%A1rn%C3%AD.
- Dar, Y. 1985. Teachers' Attitudes Toward Ability Grouping: Educational Considerations and Social and Organizational Influences. *Interchange* 16 (2): 17–38.
- Dvořák, D., Straková, J. 2016. Konkurence mezi školami a výsledky žáků v České republice: pohled zblízka na šetření PISA 2012. *Pedagogika* 66 (2): 206–229.
- Glumbíková, K., Mikulec, M. 2019. Participace osob bez domova na tvorbě sociálních politik a jejich nástrojů. *Sociální práce* 19 (5): 31–45.
- Grossmann, J., Korbel, V., München, D. 2021. *Práce z domova: možnost, nebo nutnost?* Praha: Národohospodářský ústav AV ČR. https://idea.cerge-ei.cz/files/IDEA_Studie_3_2021_Prace_z_domova/files/extfile/IDEA_Studie_3_2021_Prace_z_domova.pdf.
- Hallam, S., Ireson, J. 2003. Secondary School Teachers' Attitudes Towards and Beliefs about Ability Grouping. *British Journal of Educational Psychology* 73 (3): 343–356.
- Jeřábek, H. 1993. *Úvod do sociologického výzkumu*. Praha: Karolinum.
- Johnston, M. P. 2017. Secondary Data Analysis: A Method of Which the Time Has Come. *Qualitative and Quantitative Methods in Libraries* 3 (3): 619–626.
- Korbel, V. 2020. *Grantová podpora a doktorské studium: analýza dat Grantové agentury Univerzity Karlovy*. Praha: Národohospodářský

- ústav AV ČR. https://idea.cerge-ei.cz/files/IDEA_Studie_07_2020_Grantova_podpora_UK/files/extfile/IDEA_Studie_07_2020_Grantova_podpora_UK.pdf.
- Kostelecký, T., Patočková V. 2006. Fungování národních, regionálních a lokálních vlád – problém měření výkonu vlád („government performance“). *Sociologický časopis* 42 (5): 913–936.
- Krejčí, J. 2002. Datové služby pro českou sociologii/Data Services for Czech Sociology. *Sociologický časopis* 38 (1–2): 125–138.
- Krejčí, J., Leontiyeva, Y. eds. 2012. *Cesty k datům: zdroje a management sociálněvědních dat v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON) v koedici se Sociologickým ústavem AV ČR.
- 412 | Lacina, T. 2008. *Tematický vývoj proměnných v dotazníkovém šetření členů Poslanecké sněmovny PČR*. Socioweb (online). http://www.socioweb.cz/upl/editorial/download/156_socioweb_10_08.pdf.
- Linek, L., Rakušanová P. 2005. Why Czech Parliamentary Party Groups Vote Less Unitedly. The Role of Frequent Voting and Big Majorities in Passing Bills. *Sociologický časopis* 41 (3): 423–442.
- Matějů, P., Simonová, N. 2018. Koho znevýhodňuje škola: chlapce, nebo dívky? *Orbis scholae* 7 (3): 107–138.
- Mertig, A. G., Dunlap R. E. 2001. Environmentalism, New Social Movements, and the New Class: A Cross-National Investigation. *Rural Sociology* 66: 113–136.
- Mouralová, M. 2013. Postoje českých učitelů k vnější diferenciaci žáků a možné hodnotové kořeny těchto postojů. *Orbis scholae* 7 (3): 11–26.
- Mouralová, M. 2020. Žáci se speciálními vzdělávacími potřebami jako cílová populace vzdělávacích politik a jejich zobrazování v médiích. In *Česká veřejná politika optikou teorie sociální konstrukce cílových populací*, ed. M. Nekola, E. M. Hejzlarová a J. Kohoutek, 251–295. Praha: Karolinum.
- Mouralová, M., Paulus, M., Veselý, A. 2016. Teachers' Attitudes Towards Tracking: Testing the Socialization Hypothesis. *Teacher Development* 21 (2): 346–361.
- MŠMT. 2009. *Analýza předpokladů a vzdělávacích potřeb pedagogických pracovníků pro zkvalitňování jejich práce. Učitelé ZŠ a SŠ* (online), 7. 5. 2009. https://www.msmt.cz/file/10100_1_1/.
- PAQ Research. 2022. *Mapa vzdělávacího ne/úspěchu*. <https://www.mapavzdelavani.cz/> (cit. 8. 10. 2022).
- Petruželka, B. 2021. Využití administrativních dat v oblasti vynucování práva pro analýzy aplikující statistické modely využívající informace o čase: příklad drogových politik. *Česká kriminologie* 6 (1–2): 1–21.

- Ruggiano, N., Perry, T. E. 2019. Conducting Secondary Analysis of Qualitative Data: Should We, Can We, and How? *Qualitative Social Work* 18 (1): 81–97.
- Straková, J. 2010. Postoje české společnosti ke vzdělávání a jejich vývoj v čase. *Studia paedagogica* 15 (2): 27–42.
- Straková, J., Veselý, A. 2010. Vzdělanostní nerovnosti a jejich řešení z pohledu aktérů. In *Nerovnosti ve vzdělávání*, eds. P. Matějů, J. Straková a A. Veselý, 404–421. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Šaradín, P. 2007. Czech Republic. The Influence of the Strong Bi-polarization. In *Visegrad Votes. Parliamentary Elections 2005–2006*, ed. P. Šaradín a E. Bradová, 13–37. Olomouc: Univerzita Palackého. | 413
- Šmídová, I., Janoušková, K., Katrňák, T. 2008. Faktory podmiňující vzdělanostní aspirace a vzdělanostní segregaci dívek a chlapců v českém vzdělávacím systému. *Sociologický časopis* 44 (1): 23–53.
- Tůmová, A. 2011. *Postoje učitelů ke kurikulární reformě*. Praha: Fakulta sociálních věd UK.
- Tůmová, A. 2012. Effects of Age and Length of Professional Experience on Teachers' Attitudes to Curricular Reform. *Central European Journal of Public Policy* 6 (2): 84–99.
- Vartanian, T. P. 2010. *Secondary Data Analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- Veselý, A. 2005. Vzdělávací politika. In *Veřejná politika*, ed. M. Potůček, 277–309. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

Kapitola 12

SYSTEMATICKÁ REŠERŠE

Alexandr Kasal, Jana Horová, Iva Brabcová

414 | Ač se to nemusí na první pohled zdát a slovo „rešerše“ tomu nenapovídá, **systematická rešerše je plnohodnotná vědecká metoda, která může přinášet nová a vzrušující zjištění na základě syntézy výsledků dříve publikovaných studií.** Tato kapitola představí metodu v kontextu veřejněpolitického výzkumu a praxe. V českém kontextu je možné se setkat se synonymy jako systematický přehled literatury, případně systematické *review*, my budeme dále v textu používat zkratku „SR“. V procesu tvorby politik mnohdy vzniká poptávka po zmapování evidence o určité problematice (např. o rozsahu problému nebo o jeho možném řešení). Často může stačit „obyčejná“ rešerše, nicméně v některých případech je žádoucí realizovat rešerši systematickou, abychom tak pokryli zvolené téma v celé jeho šíři. V praktické rovině může jít třeba o přípravu podkladů k tvorbě strategického veřejněpolitického dokumentu (jak bude popsáno podrobněji v jednom z příkladů aplikace metody).

V této kapitole nejprve představíme metodu SR i s jejími výhodami a nevýhodami a popíšeme, jaké různé varianty SR existují. Podstatná část kapitoly je pak věnována popisu konkrétních praktických kroků, které SR odlišují od běžné (byť důkladné) rešerše, a konečně na dvou konkrétních příkladech ukážeme možnou aplikaci této metody.

Metoda SR má původ ve zdravotnickém výzkumu, kde byla používána pro syntézu mnoha článků na stejné téma s cílem zajistit větší výpovědní hodnotu a sílu argumentu než individuální studie. Tato metoda má řadu pozitiv (viz tabulka 12.1), ale i některá negativa (viz tabulka 12.2), která budou v kapitole diskutována.

S postupem let se SR dostává i mimo pole zdravotnického výzkumu a začíná se v různých obměnách používat i v sociálních vědách včetně veřejněpolitického výzkumu. Původně se SR zaměřovala primárně na kvantitativní výsledky, nicméně dnes už je standardem i výsledek v podobě narativní syntézy (tj. textového shrnutí) kvalitativních studií a dat. I tomu se budeme dále v textu věnovat.

TABULKA 12.1: Silné stránky metody systematické rešerše

Transparentnost	Pokud provádíme SR správně, jsou všechna naše rozhodnutí transparentní, je například jasné, proč některé články zahrnujeme a jiné nikoliv.
Úplnost	SR nám umožní zmapovat veškerou publikovanou evidenci na zvolené téma ve zvoleném časovém období a dle stanovených kritérií.
Replikovatelnost	Replikovatelnost souvisí s transparentností, kvalitně provedenou SR můžeme po autorech zopakovat ve všech jejích krocích.
Silné závěry	SR nám poskytuje silné závěry vhodné pro rozhodování o veřejných politikách nebo jejich designu. Tyto závěry můžeme publikovat v některém z odborných periodik. SR aktualizuje a shrnuje vědění o určité oblasti. SR je seriózní vědeckou metodou.

| 415

Zdroj: Kasal

TABULKA 12.2: Negativa metody systematické rešerše

Časová náročnost	Není pravidlem a závisí na šíři a zaměření SR, ale v porovnání s prostou rešerší zabere mnohonásobně více času (Mareš 2013).
Možné vychýlení výsledků	Závislé na charakteru publikovaných textů (<i>publication bias</i>) (Begg 1994). Tzv. <i>publication bias</i> je způsoben tím, že výsledky SR jsou nutně odrazem publikovaných studií, takže nepublikované výsledky není možné zohlednit. To může vést např. k falešně vyššímu podílu studií ukazujících významný efekt opatření/intervence.

Zdroj: Kasal

Oproti „obyčejné“ rešerši se ta systematická odlišuje právě transparentností, úplností, a replikovatelností. To z ní na rozdíl od „obyčejné“, nesystematické, byť důkladné rešerše činí svébytnou vědeckou metodu. Běžná rešerše nám může podat hodnotný přehled o zvoleném tématu, nicméně její výstupy není možné prezentovat jako kondenzovaný²⁰³ souhrn veškerého poznání v dané oblasti. Systematická rešerše nám přesně toto umožňuje, její závěry jsou silné, uplatněné metody a jejich transparence umožňují kritické zhodnocení ze strany čtenářů. Jedná se o silnou metodu, jejíž užití se ale s ohledem na časovou náročnost ne vždy hodí. Troufáme si však tvrdit, že v průběhu let bude tato metoda dále nabývat na důležitosti a vy se s ní budete častěji setkávat, ať už ve čtenářské, nebo výzkumnické roli. Pro

²⁰³ Ke kondenzaci dochází zejména redukcí objemu textu v důsledku syntézy výsledků mnoha studií na stejné nebo podobné téma.

obě role je dobré znát základní metodologické postupy a různá úskalí této metody.

Na rozdíl od primárního výzkumu v průběhu systematické rešerše nesbíráme citlivá osobní data a může se tak zdát, že se nemusíme zabírat etikou výzkumu. Opak je však pravdou, při realizaci systematické rešerše je nezbytná osobní integrita výzkumníka nebo výzkumnice, na kterou jsou kladeny vysoké nároky. Je nutné následovat poctivě všechny úkony spjaté s metodou nebo odolat svodům *cherry pickingu*, tj. záměrnému vybírání informací/studií, které podporují naše postoje nebo záměry.

416 |

12.1 Typy systematických rešerší

Za roky existence se vyvinula celá řada různých specifických odnoží této metody. Kromě „klasické“ SR, kterou popisujeme v této kapitole, můžeme zvažovat:

- *Metareview*²⁰⁴, což je v podstatě systematická rešerše systematických rešerší (Smith et al. 2011). Tato metoda se používá zejména v oblastech, kde je objem publikované evidence takový, že k danému tématu byla zpracována už celá řada samotných SR.
- *Scoping review* je zpravidla orientováno na určité širší téma, otázka je formulována širěji a pro dostatečné pokrytí daného tématu může být použito několik odlišných vyhledávacích strategií (Grant a Booth 2009). Používá se nejčastěji pro zmapování méně prozkoumaných oblastí nebo třeba s cílem vypracovat přehled používané terminologie k nové, dynamicky se rozvíjející oblasti výzkumu.
- Jako metaanalýza se nejčastěji označují SR orientované na syntézu kvantitativních studií (Crowther et al. 2010).

K dnešku existuje více než tucet různých typů (ne)systematických rešerší se specifickými metodologickými postupy (Grant a Booth 2009; Mareš 2013). Tyto typy se liší mírou systematickosti, zaměřením na různé druhy studií, mírou omezení vyhledávání aj. (Grant a Booth 2009).

204 Někdy také *umbrella review*.

12.2 Metodologie

V dnešní době existuje řada konkrétních metodik, které vás provedou celým procesem. Jejich následování vám také zajistí, že v průběhu příprav SR i psaní výzkumné zprávy na nic nezapomenete. Námátkou lze uvést třeba pravidelně aktualizované *PRISMA guidelines*, *Cochrane* nebo *IOM* (Higgins et al. 2016; Morton et al. 2011; Page et al. 2021). Většina z nich uvádí s dílčími obměnami následující kroky:

- formulace výzkumné otázky,
- stanovení vyhledávací strategie,
- stanovení kritérií pro zahrnutí nebo vyloučení článků,
- identifikace a získání článků z databází vědeckých textů a jejich posouzení podle stanovených kritérií,
- posouzení kvality zahrnutých článků,
- extrakce dat ze zahrnutých článků,
- syntéza dat,
- doplňkový sběr dat.

| 417

Na tomto místě je vhodné připomenout, že pokud chceme postupovat v souladu s výše uvedenými metodikami, je žádoucí a někdy i nezbytné pracovat alespoň ve dvoučlenném týmu (o tom ale později).

Formulace výzkumné otázky

Před formulací samotné výzkumné otázky je vhodné si **problematiku předběžně zmapovat**. To je obzvláště přínosné, pokud se rozhodneme zpracovávat SR na téma, ve kterém nemáme my nebo někdo z členů našeho týmu expertizu.²⁰⁵ Mapování je možné realizovat prostým vyhledáváním na internetu a/nebo zmapováním základní literatury prostřednictvím některé z databází vědeckých textů. Získáme tak základní přehled a předejdeme tomu, že nám unikne něco zásadního a museli bychom se vracet zase na začátek.

V rámci SR můžeme hledat nejčastěji odpovědi na otázky dopadové (Co funguje? Co je efektivní?) nebo nedopadové (Co je potřeba? Jaký je typický proces? Jaké faktory ovlivňují implementaci? Jaké převládají postoje? Jaké jsou náklady a přínosy?). K formulaci konkrétního znění výzkumné otázky je pak vhodné využít některý z pomocných nástrojů, které pomáhají upřesnit obsah otázky.

²⁰⁵ Obecně bychom nedoporučovali se pouštět do SR na téma, které je vám cizí.

Z nástrojů se nabízí například tradiční PICO vycházející z medicínského prostředí (*Population, Intervention, Comparison, Outcome*) (Richardson et al. 1995; Santos et al. 2007), při jeho použití má výzkumná otázka například následující stavbu:

Jaký dopad (O) má konkrétní intervence (I) na zvolenou populaci (P) ve srovnání s jinou intervencí nebo status quo (C)?

Jako další nástroj se nabízí SPIDER (*Sample, Phenomenon of Interest, Design, Evaluation, Research type*), jehož užití jeho autoři zamýšlejí primárně pro hledání kvalitativních studií (Cooke et al. 2012) a s jehož pomocí je výzkumná otázka formulována následovně:

418 | *Proč (E) určitá zkušenost ovlivňuje sledovaný fenomén (PoI) ve zvolené populaci (S)? Co o tom říkají výsledky určitého typu výzkumu (R)?*

Z dostupných srovnání PICO a SPIDER je možné vyvodit, že PICO je senzitivnější (zachytí více relevantních zdrojů za cenu celkového vyššího počtu referencí, které je nutné protřídit), zatímco SPIDER vykazuje vyšší specifičnost (vyšší podíl výsledného počtu referencí je relevantní pro otázku, kterou si klademe, za cenu možného opomenutí relevantního zdroje) (Cooke et al. 2012; Methley et al. 2014).

Stanovení vyhledávací strategie

Otázku je v dalším kroku nutné přetavit v konkrétní vyhledávací strategii vyhovující pravidlům zvolené databáze textů. Zde je praktické mít po ruce slovník synonym, abychom nezapomněli na některá z důležitých klíčových slov (aby nám v důsledku toho neunikl nějaký důležitý článek). Praktické je používat základní booleovské (logické) operátory jako „AND“, „OR“, „NOT“ (Atkinson a Cipriani 2018), případně další symboly jako je „*“, kterou je možné použít pro libovolnou koncovku slova.²⁰⁶ Pokud vyhledáváme termín „suicid*“, databáze nám na tento dotaz vrátí články obsahující klíčová slova jako „suicidal“, „suicide“, „suicides“ atd. Používání logických a dalších operátorů se může mezi jednotlivými databázemi mírně lišit, proto vždy věnujte pár minut studiu pravidel konkrétní databáze. Konkrétní příklady vyhledávacího dotazu je možné nalézt v praktických příkladech uvedených v této kapitole.

Šíře záběru vyhledávací strategie nutně zrcadlí položenou výzkumnou otázku. **Už na začátku je tak z praktických důvodů vhodné**

²⁰⁶ Tyto příklady jsou platné minimálně v případě jedné z nejobsáhlejších databází recenzovaných vědeckých článků Web of Science (Clarivate-Analytics 2022).

uvažovat o časových možnostech a nutné šíři pokrytí. V některých případech je žádoucí se ptát velice široce (Jaký dopad na kouření má vzdělávání adolescentů o škodlivosti užívání tabáku ve srovnání se *status quo*?), někdy je naopak žádoucí otázku zúžit (Jaký dopad na kouření má vzdělávání středoškoláků o škodlivosti užívání tabáku v rámci výuky ve srovnání se *status quo*?). Jde zdánlivě o detaily, ale v druhém případě se podstatné zúžila cílová skupina (středoškoláci vs. adolescenti) i samotná intervence („vzdělávání“ v libovolném kontextu, kam by spadala i obecná osvětová kampaň, vs. vzdělávání v rámci středoškolské výuky). Tyto detaily se nám promítnou do klíčových slov použitých ve vyhledávací strategii, která bude v prvním případě otevřenější (velký počet výsledků), v druhém úzeji vymezená (nižší počet výsledků). | 419

Kritéria pro zahrnutí nebo vyloučení článků

V souběhu s formulací otázky **je nutné nastavit základní omezení vyhledávání a kritéria pro zahrnutí nebo vyloučení.** S ohledem na konkrétní zaměření SR je vhodné zvážit řadu kritérií. Níže uvádím některá z nich, přičemž první čtyři z nich zrcadlí nástroj PICO.

Kritéria by měla být v ideálním případě stanovena tak, aby nás při zvažování článků pro zařazení nic nepřekvapilo a nemuseli jsme zpětně definovat nová kritéria. Pro případy, že dále v procesu musíme stanovovat nová kritéria, je nutné tuto skutečnost reportovat a v samotném SR pak uvést, která kritéria byla stanovena až při třídění. To se může přihodit, pokud je naším záměrem nalézt efektivní intervence přenositelné do českého kontextu a ve výsledcích se setkáme s článkem z kulturně zásadně odlišného prostředí (např. intervence pro původní obyvatele území USA). Dodatečně pak budeme definovat kritérium pro vyřazení intervencí pro původní domorodé komunity obyvatel.

TABULKA 12.3: Příklady širšího a užšího zaměření záběru systematické rešerše s využitím nástroje PICO a dalších kritérií

KRITÉRIUM	PŘÍKLAD (ŠIRŠÍ ZAMĚŘENÍ)	PŘÍKLAD (UŽŠÍ ZAMĚŘENÍ)
Population	Zahrnuté články musí být zaměřeny na děti a mladé dospělé do 20 let věku	Zahrnuté články musí být zaměřeny jen na dívky ve věku 15–19 let
Intervention	Zahrnuté články musí pojednávat o celospolečenské osvětové kampani zaměřené na prevenci kouření	Zahrnuté články musí pojednávat o osvětové kampani na školách zaměřené na prevenci kouření
Comparison	Pro zahrnutí článku není nutné srovnání s jinou intervencí	Zahrnuté články musí pracovat s kontrolní skupinou, která dostane jinou intervenci
Outcome	Zahrnuté články musí vyhodnocovat vliv na postoje ke kouření u dětí a mladistvých do 20 let měsíc po intervenci	Zahrnuté články musí vyhodnocovat vliv na postoje ke kouření u dětí a mladistvých do 20 let měsíc po intervenci a to, zda rok po realizaci kampaně kouří nebo ne
Kontext	Bez regionálního omezení	Zahrnuté články musí pojednávat o studiích v zemích střední a východní Evropy
Časové omezení	Bez časového omezení	Zahrnuté studie musí být publikované po roce 2015
Jazykové omezení	Pokud chceme být skutečně inkluzivní, a máme zdroje na překlady, můžeme zahrnout články ve všech světových jazycích	Zahrnuty jsou jen studie publikované v angličtině, francouzštině a češtině
Jiná metodologická omezení	Zajímají nás všechny studie bez rozdílu	Musí jít o randomizované studie s kontrolní skupinou, tzv. RCT (Bhide et al. 2018)

Zdroj: Kasal

Identifikace a získání článků

Nejčastěji se využívají široce zaměřené databáze vědeckých článků, jakými jsou Web of Science, která obsahuje podstatnou část recenzovaných odborných periodik, nebo Scopus, případně existují databáze oborové.²⁰⁷ Vždy se vyplatí si v databázi založit osobní profil, který nám umožní vyhledávací strategie ukládat a upravovat. S ohledem na záběr SR je možné zahrnout i některé z databází šedé literatury (tj. li-

²⁰⁷ Pro zdravotnictví např. PsycINFO, Medline, pro sociální politiku Social Policy and Practice, Cochrane pro databázi zdravotnických SR, Education Database of Proquest pro problematiku vzdělávání.

teratury, která není publikována v oficiálních nakladatelstvích indexovaných v databázích²⁰⁸). Šedou literaturu je vhodné do vyhledávání začlenit, pokud nás zajímá například dostupnost služeb pro uprchlíky. O těchto službách a jejich dostupnosti může být něco publikováno v recenzovaných periodících, ale většina informací bude obsažena například ve výročních zprávách nebo reportech neziskových organizací nebo vládních dokumentech. **Obecně se pro zajištění systematickosti doporučuje zahrnout vícero databází literatury, a to i přesto, že se výsledky vyhledávání budou z velké části překrývat.**

Velké databáze zpravidla umožňují export výsledků vyhledávání do některého z běžně používaných softwarů ke správě zdrojů (o tom později). To je klíčové, zejména pokud pracujeme s širěji formulovanou vyhledávací strategií, která nám v konkrétní databázi může vrátit v extrémních případech i desítky tisíc referencí.

| 421

Posouzení vůči stanoveným kritériím

Po odstranění duplicitních referencí je nutné je všechny **posoudit vůči stanoveným kritériím**. To probíhá zpravidla v následujících krocích: a) třídění podle názvu, b) třídění podle abstraktu, c) třídění podle plného textu článku. Vždy je žádoucí být spíše opatrný a sporné reference posunout do další fáze třídění zaměřené na větší detail, než přijít o článek, který by mohl být pro SR klíčový. Proces třídění je znázorněn v typickém schématu v jednom z praktických příkladů na konci této kapitoly.

U posuzování referencí je žádoucí zapojit do práce alespoň jednu další osobu, aby bylo možné si práci rozdělit. To je důležité nejen s ohledem na časovou úsporu, ale i prevenci chybovosti, kdy jediná osoba může z různých důvodů tíhnout ke specifické interpretaci stanovených kritérií. Z toho důvodu je dobré si vzít balík cca 5–10 % výsledků a ten nezávisle na sobě vyfiltrovat a následně srovnat procentuální shodu (reliabilita hodnotitelů; *interrater reliability* /Belur et al. 2021/). Cílem je sladit chápání kritérií pro zařazení nebo vyřazení. Ta nelze vždy formulovat zcela jednoznačně a vzniká tak prostor pro více interpretací. V případech, kdy se rozhodnutí pro zařazení mezi hodnotiteli liší, je nutné nalézt shodu a vyjasnit důvod zařazení nebo vyřazení. Tím by mělo dojít ke kalibraci chápání kritérií pro zařazení/vyřazení a dalšímu jednotnému postupu.

²⁰⁸ Např. EU Evidence database of the Best practice portal nebo Grey Literature Report pro oblast zdravotní politiky.

Posouzení kvality zahrnutých článků

Samotná skutečnost, že byl článek publikován v recenzovaném periodiku,²⁰⁹ nám ne vždy musí stačit jako záruka toho, že dosahuje požadovaných vědeckých kvalit. Kvalita studií může být vyhodnocována v celé paletě oblastí od charakteru zkoumaného vzorku, vhodnosti použití statistických metod, reportování potřebných detailů, vyvozování závěrů na základě výsledků, záměrného přehlížení nedostatků nebo účelového prezentování pouze dílčích výsledků (Farrington 2003; Seale 1999; Schulz et al. 1995). I proto existuje celá řada formalizovaných nástrojů k posouzení kvality různých studií. Namátkou třeba AMSTAR pro posuzování kvality samotných SR (Shea et al. 2007), nebo třeba MQCOM pro observační studie (Chacón-Moscoso et al. 2019).

Extrakce dat

Po posouzení kvality článků dostaneme finální balík článků, ze kterého je nyní potřeba získat kýžené informace. Zde je praktické si připravit tabulku, kde řádky představují jednotlivé články a sloupce požadované informace, které budou z většiny zrcadlit položenou otázku a obsahovat základní identifikátory studie (název, autoři, rok vydání, populace, intervence, kontext, efekt intervence, počet osob ve studii atd.). Postupně pak pročitáme jednotlivá plná znění textů a data kopírujeme do tabulky. Extrakcí se rozumí právě akt vyjímání relevantních informací (dat) pro další syntézu. Konkrétní příklad je uveden v praktických ukázkách uplatnění metody v další části této kapitoly.

Software

S pomocí patřičného softwaru je možné si udržet v procesu třídění pořádek, mít možnost se vracet k předchozím krokům a ověřovat je. Zkrátka být systematictí, jak si metoda žádá. V současnosti jsou hojně využívány programy EndNote a Zotero, přičemž druhý jmenovaný je možné volně stahovat a používat bez jakýchkoliv poplatků. Zotero lze doporučit ke správě všech zdrojů, ať jde o reference na vědecké publikace, libovolné mediální výstupy, nebo třeba přednášky či rozhovory. Uživatelé Zotera vytváří přehledné tutoriály běžně dohledatelné na internetu. S jejich pomocí je snadné si osvojit základní funkce za pár minut.

²⁰⁹ Pokud jsme vůbec takové kritérium stanovili.

Jedná se o klíčový krok, kdy se hodnotí doposud odvedená práce a vyjevuje se přidaná hodnota SR. Syntéza dat se bude podstatně lišit podle charakteru vstupních dat. Pokud budou čistě kvantitativní a srovnatelná, je možné s využitím statistických metod dojít například k jedinému číslu, které vypovídá o skutečné efektivitě opatření/intervence napříč studii (Lau et al. 1997). Pro tento příklad si pro jednoduchost představme třeba výsledky studií srovnávajících snížení/zvýšení prevalence kouření u středoškoláků po informační kampani na školách, kdy je výsledek uváděn jako procentuální změna v prevalenci.²¹⁰ Výsledné číslo (např. pokles prevalence kouření o 10 %) má vysokou výpovědní hodnotu, protože je shrnutím efektivit opatření/intervence, která může být realizována napříč různými kulturními kontexty nebo rozličnými organizacemi. Daný kontext může efekt intervence nějakým způsobem vychylovat a syntézou dat z více studií se dostáváme blíže ke skutečné efektivitě opatření/intervence napříč kontexty.

| 423

Pokud budou data kvalitativní, používá se s ohledem na charakter dat nejčastěji narativní syntéza (Barnett-Page a Thomas 2009). Zde si můžeme představit SR zaměřené na prožívání bezdomovectví samotnými osobami bez domova v různých zemích. Prostřednictvím narativní syntézy pak v psaném textu prezentujeme společné nebo naopak unikátní prvky napříč jednotlivými studii. Oba způsoby syntézy je pak možné také kombinovat.

Syntézu je s ohledem na veřejněpolitický přesah vhodné doplnit o vztahení samotných výsledků SR k cílovému kontextu. Pokud je naší snahou nalézt efektivní opatření pro prevenci sebevraždného jednání, je žádoucí se zamyslet nad praktickou uplatnitelností identifikovaných intervencí (viz příklad dále). Pokládejte si dotazy jako: „Je představitelné, že se tato opatření v českém kontextu realizují? Je zde dostatek pracovních sil, které by je zajišťovaly? Jsou efektivní opatření politicky průchozí?“

Podobně pokud bychom chtěli identifikovat opatření, která by měla předcházet smrtelným autonehodám, je také nezbytné zohlednit kontext. „Je intervence, která byla efektivní v Barmě, vhodná pro české prostředí? Jak moc se liší původní a cílový kontext opatření (kvalita infrastruktury, průměrný rok výroby provozovaných vozidel, maximální povolená rychlost v obcích a na dálnicích)? Jaké to má

²¹⁰ Předpokládáme srovnatelné intervence (informační kampaň), srovnatelné populace, srovnatelné nástroje použité pro měření prevalence, ale rozdílné kulturní kontexty (např. to, že studie byly realizovány v různých světadílech).

důsledky pro případnou snahu přenést určité opatření do určitého cílového prostředí?”

Výsledky SR je pro potřeby veřejněpolitického výzkumu nebo veřejné politiky jako praxe někdy žádoucí kontextualizovat i proto, že obsažená zahraniční evidence často pochází z jiného kulturního a politického kontextu. Toho je možné dosáhnout mj. prostřednictvím fokusních skupin nebo sérií expertních rozhovorů (více v praktickém příkladu a v kap. 1 zaměřené na aktéry).

Doplňkový sběr dat

424 |

Pokud chceme mít jistotu, že jsme v procesu vyhledávání a třídění neopomněli nic zásadního, lze oslovit odborníky na danou oblast, aby se podívali na seznam zahrnutých studií a případně ho doplnili.

12.3 Příklady aplikace metody systematické rešerše

V této části kapitoly jsou popsány dva poměrně odlišné příklady, které by měly prezentovat aplikační širší metody.

12.3.1 Příklad systematické rešerše efektivních intervencí prevence sebevražedného jednání jako podklad pro národní akční plán prevence sebevražd (Alexandr Kasal)

Pro potřeby formulace Národního akčního plánu prevence sebevražd (NAPPS) jsme se rozhodli v literatuře identifikovat intervence, které by mohly být efektivní ve snižování sebevražd v ČR. Důvodem byla vysoká míra sebevražd v ČR a chybějící národní strategie prevence navzdory doporučením mezinárodních organizací (WHO, Evropská komise).

Z toho důvodu jsme formulovali širokou vyhledávací strategii, kterou jsme aplikovali na několik databází vědeckých textů. Důležitým rozhodnutím bylo nezahrnovat primární studie, ale vyhledávat pouze předchozí SR, tedy realizovat *metareview*. Důvodem byl vysoký počet primárních studií, který by vedl k téměř nekonečné práci (nutnost pracovat s desítkami tisíc článků), a také poměrně vysoký počet předchozích SR, které pokrývají celé spektrum problematiky prevence sebevražd. Omezen byl také záběr, a to na posledních pět let, kdy byla provedena poslední velká SR na dané

téma. Otázka, na kterou jsme hledali odpověď, byla: „Jaká existují efektivní opatření prevence sebevražd a která z nich je možné zavázat pro implementaci v českém prostředí?“

Formulovali jsme tuto poměrně širokou vyhledávací strategii: („suicide attempt“ OR „attempted suicide“ OR „suicidal behavior“ OR „suicidal ideation“ OR suicide OR suicid*) AND (prevent*) AND (review OR „meta analysis“), která byla aplikována v databázích PsycINFO, Embase, Medline, Social Policy and Practice, Cochrane a Web of Science. Strategie obsahuje tři základní bloky, první z nich se týká problematiky sebevražd, druhý zajišťuje, aby bylo přítomno téma prevence. Třetí z nich se týká charakteru článku, kdy naším cílem bylo najít už publikované systematické rešerše nebo metaanalýzy. Mezi bloky je uveden operátor AND, který stanoví, že ve výsledcích se objeví jen ty články, které obsahují všechny tři bloky současně.

| 425

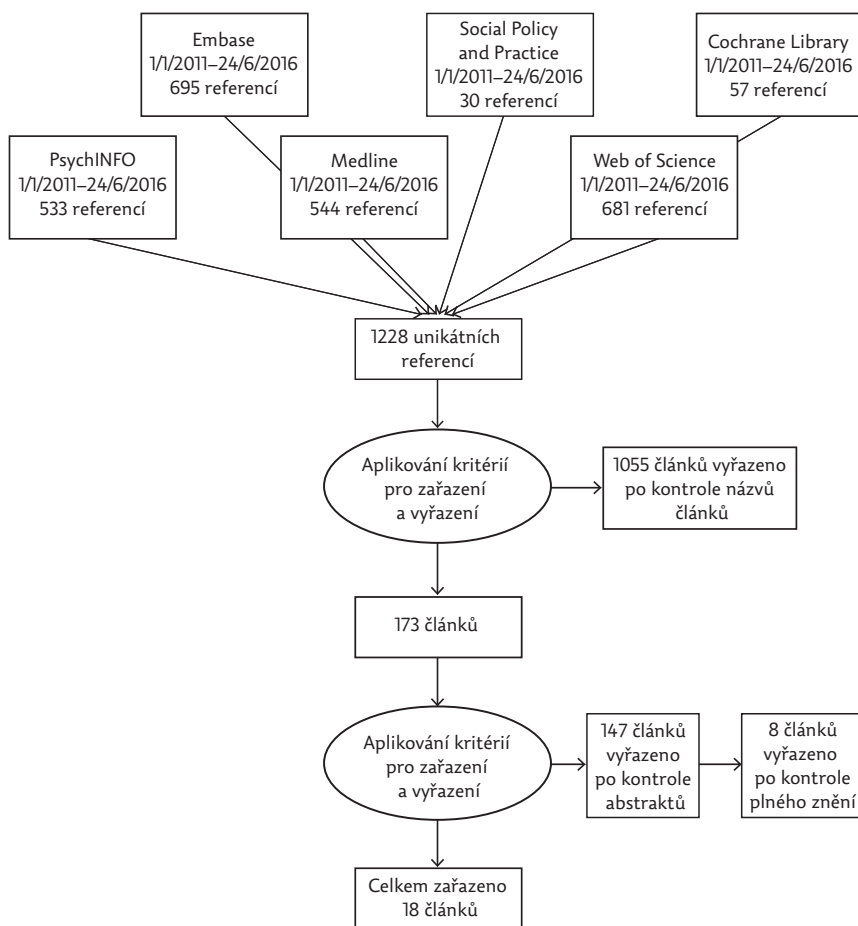
Pro zařazení studie do konečného výběru musel být článek SR nebo metaanalýzou, musel pojednávat o efektivitě opatření prevence sebevražd a musel být v anglickém jazyce. Nestanovovali jsme žádná kritéria pro cílovou populaci, kontrolní skupinu nebo kontext, prioritou byl široký záběr. To se ukázalo jako dobrý tah. Současně s omezením pouze na SR nebo metaanalýzy jsme se dostali na počet 1 228 unikátních referencí, což je objem článků, který je v týmu možné za pár týdnů s přehledem projít a vyfiltrovat články pro zahrnutí do konečného výběru.

Články jsme jako tým (dva lidé) hodnotili v softwaru EndNote a postup hodnocení je znázorněn v obrázku níže. Z vlastní zkušenosti je takřka nemožné si představit práci na SR bez pomoci softwaru ke správě citací. Osvědčilo se všechno poctivě zálohovat a mít tak možnost se vždy vrátit o krok zpět ve chvíli, kdy jsme si nebyli jisti, zda jsme konkrétní článek v minulém kroku zařadili nebo vyřadili. Nejčastějším důvodem pro vyřazení byla chybějící evidence o efektivitě intervencí, kdy nebylo možné soudit, zda uvedená opatření skutečně pomáhají předcházet sebevraždám. Dále byly studie hojně vyřazovány z důvodu jiné metodologie než SR, s ohledem na klíčové slovo *review* uvedené ve vyhledávací strategii se totiž do výsledků dostaly i některé publikované nesystematické přehledy literatury.

Celý proces třídění nám trval asi dva měsíce s tím, že jsme mu věnovali zhruba třetinu naší pracovní kapacity, tj. cca 3 hodiny denně.

Finální soubor 18 článků jsme zhodnotili metodou AMSTAR, která posuzuje metodologickou kvalitu SR. Jelikož AMSTAR nemá

OBRÁZEK 12.1: Znárodnění procesu výběru článků

426 |

Zdroj: Kasal et al. 2018

žádnou pevně stanovenou hodnotu, která by určovala spodní hranici, od kdy je článek nedostatečně kvalitní po metodologické stránce, rozhodli jsme se, že jako nevyhovující vyřadíme studie s menším než polovičním počtem bodů. Ač nebyla žádná studie vyřazena, bodovou hodnotu jsme reportovali ve výsledcích, aby bylo možné jí vzít v potaz při dalších úvahách.

Pro potřeby extrakce dat jsme připravili níže uvedenou tabulku, která zahrnovala základní identifikátory (název, autoři aj.) a další relevantní proměnné. Předpokladem pro extrakci dat do tabulky bylo, že daný článek pojednával o intervenci, která byla efektivní, tj. snižovala v dané populaci sebevražedné jednání. V tabulce níže pro ilustraci uvádíme i konkrétní příklady.

TABULKA 12.4: Příklad tabulky pro extrakci dat

NÁZEV ČLÁNKU; AUTOŘI (ROK PUBLIKACE)	CÍLOVÁ SKUPINA	TYP PŘÍSTUPU (INTERVENCE) DLE WHO TYPOLOGIE	INTERVENCE (N KONKRÉTNÍCH STUDIÍ V DANÉM ČLÁNKU)	SLEDOVANÉ PROMĚNNÉ	KOMENTÁŘ ZE SKUPINOVÉ DISKuze. MOŽNÉ ZAVÁDĚT V ČR?
Meta-Analysis and Systematic Review Assessing the Efficacy of Dialectical Behavior Therapy (DBT); Panos et al. (2014)	Lidé s diagnózou bipolární afektivní poruchy	Indikované (posouzení a management dluševních onemocnění a zneužívání návykových látek)	Dialektická behaviorální terapie (n=2)	Sebevražedné chování včetně pokusu o sebevraždu	Ano, ale na terapii není v českém systému dostatek lidských zdrojů
Interventions to reduce suicides at suicide hotspots: a systematic review; Cox et al. (2013)	Nespecifikováno	Univerzální (zodpovědné informování o problematice sebevražednosti)	Mediační intervence ve snaze ovlivnit sebevražednost na hot spotech (n=1)	Pokusy a sebevraždy	Ano, vypracovat metodiku (spolupráce s médii)

Zdroj: Kasal et al. 2018

V tabulce si můžete všimnout posledního sloupce, který uvádí stanovisko expertní skupiny, se kterou jsme pořádali skupinovou diskuzi za účelem kontextualizací nálezů našeho SR. S ohledem na veřejnou politiku jako praktickou disciplínu se právě realizace skupinové diskuze ukázala jako zásadní aktivita, která nám umožnila navázat kontakt s odborníky z praxe. Myslím si také, že v konečné instanci bylo právě zapojení odborníků a zhodnocení vhodnosti intervencí pro český kontext jedním z rozhodujících elementů, když jsme se jako NUDZ (Národní ústav duševního zdraví) snažili přesvědčit Ministerstvo zdravotnictví, že formulace strategického dokumentu prevence sebevražd je nezbytná.

428 |

12.3.2 Příklad podpory neformální péče v celosvětovém kontextu

(Jana Horová, Iva Brabcová)

K vytvoření prezentované přehledové studie nás mimo jiné vedla současná snaha o deinstitucionalizaci péče o chronicky nemocné seniory a to, že až dva miliony dospělých osob je v České republice alespoň minimálním způsobem zapojeno do péče o své blízké (Geissler et al. 2019). Péče o chronicky nemocné tak mívá obvykle rodinný charakter (Jeřábek 2005). Neformální pečující však často poskytují péči s velmi omezenými znalostmi a možnostmi pomoci a podpory (Šimoník 2015). Nejisté postavení neformálních pečujících, jejich zhoršené sociálně-ekonomické postavení a tlak související s náročnou psychickou i fyzickou péčí o blízkou osobu může generovat vznik sociálněpatologických jevů nebo sociální izolace (Jeřábek 2005).

Naší snahou (společně s dalším spoluautorem²¹¹) bylo zjistit, jaké jsou závěry výzkumných studií, které se zabývaly podporou neformální péče, a to v celosvětovém kontextu za posledních pět let (2016–2020). Šlo nám o to nastínit možnosti poskytování podpory osobám pečujícím o své blízké ve vlastním sociálním prostředí – typicky u nich doma. Dalším důležitým aspektem pro zpracování review bylo i to, že koncept neformální péče není v žádné české legislativní normě definován, přestože je běžně používán. Specifikace pečující osoby je v zákoně o sociálních službách stanovena pouze nepřímo přes vymezení závislých osob, případná podpora neformálních pečujících tak nemá v českém prostředí normativní oporu.

211 Přestože tento příklad píšeme jako dvě kolegyně, v příčestí minulém používáme s ohledem na složení výzkumného týmu koncovku -li.

Hlavním cílem této přehledové studie bylo zjistit, jaká je podpora neformálního pečovatelského v jiných lokalitách (Horová et al. 2021). Časové kritérium publikací pro vyhledávání zdrojů bylo stanoveno na období let 2016–2020. Na základě předchozí zkušenosti s psaním přehledové studie jsme zjišťovali, zda podobný přehled již není vytvořen, a stanoveným časovým rozpětím jsme pak navázali na výsledky proběhlého projektu „Podpora neformálních pečovatelů“ autorského týmu Geissler et al. (2019), který se zabývá průřezem zavedených opatření na podporu neformálních pečovatelů v evropských státech.

Pro volbu klíčových slov jsme zvolili systematický způsob identifikace jednotlivých prvků vyhledávání, protože klíčová slova mají podstatný vliv na výsledky vyhledaných zdrojů. S využitím nástroje PICO jsme formulovali následující výzkumnou otázku: „Jaké strategie se vztahují k podpoře neformálních pečujících ve světě?“ a vybrali tak vhodná klíčová slova.

Pojem „neformální péče“ jsme s ohledem na výše uvedené vymezili jako „poskytování péče osobě blízké v domácím prostředí“.

Využili jsem pokročilou vyhledávací strategii se zařazením booleovských operátorů „AND“ a „OR“. Zvolena byla klíčová slova: *support (AND/OR) informal care (AND/OR) caregiver (AND/OR) home care*. Tato klíčová slova mají v anglickém jazyce celou řadu synonym, proto jsme do vyhledávacího procesu zařadili využití tezauru MeSH (Medical Subject Heading), biomedicínského slovníku rozeznávajícího nadřazené a podřazené kategorie pojmů, což nám umožnilo efektivněji vyhledat relevantní zdroje. Díky využití MeSH jsme tak pod *home care* zařadili také související termíny jako třeba *home health nursing* nebo *homemaker service*.

TABULKA 12.5: Využití booleovských operátorů s ohledem na počty vyhledaných publikací v porovnání s počty vyhledaných zdrojů bez jejich využití

VÝZKUMNÁ OTÁZKA		VÝSLEDKY
JAKÉ STRATEGIE SE VZTAHUJÍ K PODPOŘE NEFORMÁLNÍCH PEČOVATELŮ VE SVĚTĚ?		
1	<i>caregiver OR informal care OR informal carer OR primary care provider</i>	63 637
2	<i>support OR encouraging OR strategy OR help</i>	71 597
3	<i>home care OR long-term care</i>	54 256
4	(1) AND (2) AND (3)	813

Zdroj: Horová et al. 2021

Kriticky je potřeba zmínit, že jsme nevyužili proximitní (vzdálenostní) operátory (*NEAR, WITHIN, ADJACENT*), kterými lze specifikovat vzájemnou blízkost zadaných klíčových slov, a ovlivnit tak výsledný počet nalezených zdrojů. Nepovažovali jsme to za variantu, která by zásadně ovlivnila výsledek. Selektce a hodnocení vysokého konečného počtu nalezených zdrojů byly sice časově náročné, v tomto případě nám však umožnily hlubší vhled do problematiky a dodaly další inspiraci pro pozdější zkoumání.

Rešeršní zdroje byly vyhledávány v plnotextových elektronických databázích zaměřených na ošetřovatelství a další zdravotnické obory Cinahl, Ebsco, ProQuest Central a dále v citačních databázích PubMed Central a Scopus. Zpětně můžeme na základě získaných zkušeností říci, že bychom vzhledem k časté duplicitě vyhledaných zdrojů volili menší počet databází, případně bychom se zaměřili na databáze s jiným oborovým zaměřením (v případě tématu neformální péče by byly vhodné databáze zaměřené nejen na zdravotnictví, ale i na psychologii či sociologii, event. další obory). Pro některé autory může být také omezením zpoplatněný přístup do některých databází. Situaci může pomoci vyřešit status studenta/zaměstnance/člena instituce, která má do databází vstup uhrazen (univerzita, škola, knihovna apod.).

Pro doplnění jsme využili i některé zdroje šedé literatury (konkrétně Google Scholar a ProQuest). Naše dosavadní zkušenost s nimi je pouze kladná a posloužily nám k dohledání informací u některých zdrojů, u nichž se fulltextové verze v oficiálních databázích nezobrazily.

Po zadání kritérií byla provedena první redukce vyhledaných zdrojů, kdy byly nerelevantní články po pročetí abstraktů vyřazovány. Vyřazujícími faktory se v této filtrační fázi pak staly: nekonzistence s PICO; duplicita publikace; výzkumné zaměření pouze na osoby závislé na péči; zaměření na péči o děti; prostředí pobytových zařízení a formální péče a přehledové studie. Celkově nám tato fáze zabrala asi tři měsíce práce, kdy jsme databáze opakovaně procházeli a vyhledané zdroje postupně pročítali a eliminovali ty nevyhovující.

Do konečného přehledu bylo zařazeno 18 výzkumných studií. Následně byla provedena jejich kritická evaluace, jejímž účelem bylo zjistit úroveň důkazů a přínos (aplikovatelnost) pro praxi. Publikace s kvantitativním či smíšeným výzkumným designem byly zhodnoceny a do přehledu zařazeny s ohledem na relevantnost výsledných závěrů ke stanovené výzkumné otázce. V této přehledové studii jsme nepopisovali zhodnocení zařazených kvantitativních

výzkumů s využitím konkrétního hodnotícího nástroje (z důvodu snahy o dodržení požadovaného rozsahu článku). Kritické zhodnocení vybraných studií bylo provedeno na základě prezentace validity a reliability výsledků výzkumů jednotlivými autory, tedy jak byly výsledky studií statisticky podloženy a argumentovány. U kvalitativních výzkumů již byla využita modifikace standardizovaného hodnotícího nástroje. Doporučujeme v přehledových studiích standardně využívat hodnotící nástroje pro evaluaci kvality vybraných článků, protože touto víceúrovňovou kontrolou lze ověřit jejich vědeckou kvalitu. V této fázi jsme se potýkali s výběrem vhodného dotazníku/checklistu/škály pro vyhodnocení kvality u kvalitativních výzkumů. Vyhovující hodnotící nástroj jsme nakonec našli na webových stránkách mezinárodní výzkumné organizace Joanna Briggs Institute (JBI 2017). Uvedený nástroj umožní konstatovat, zda prezentovaný výzkum splňuje stanovená kritéria (např. kongruenci mezi stanoveným paradigmatem a výzkumnou metodologií, mezi výzkumnou metodologií a metodami užitými ke sběru dat, reprezentaci participantů a jejich názorů, zda došlo ke schválení etickou komisí/orgánem apod.). U některých výzkumů pro nás bylo obtížné stanovená kritéria v prezentovaném textu kvalitativních studií vyhledávat a bylo nutné texty opakovaně pročítat, ovšem výslednou sumarizaci vyhodnocení kvality článků vnímáme jako faktor zvyšující vědeckou úroveň předkládaného článku. Tato část tvorby přehledové studie nám trvala asi měsíc každodenní několikahodinové práce s vybranými zdroji.

| 431

Vybrané publikace jsme pro přehlednost kategorizovali podle zaměření možností podpory neformálním pečujícím na tři skupiny: 1) podpora v oblasti emocionální, psychické a behaviorální, 2) podpora prostřednictvím informačních a komunikačních technologií a 3) ostatní možnosti podpory. Dále jsme shrnuli využitá podpůrná opatření podle lokalit/států a u každé z uvedených možností jsme konstatovali její limity i benefity, tak jak je prezentovali autoři daných studií. Mezi uváděnými limity neformální péče byla nejčastěji konstatována absence praktické emoční i informační podpory a umožnění sdílet složité situace, dále vágnost zájmu institucí o potřeby neformálních pečujících a také nízká IT gramotnost pečujících osob (důležitý faktor pro případné edukační působení). Konečná fáze psaní byla více uvolněná a pro nás zajímavá, protože se již vynořovaly výsledky a bylo možné formulovat konkrétní závěry.

Za prioritní byly v oblasti podpory neformálním pečujícím považovány pomoc při samoidentifikaci a hledání podpory, formalizace podpory pečovatelů (důsledný standardizovaný postup

ihned při zahájení péče rodinnými pečujícími), centralizace zdrojů (centrum/úložiště k nalezení potřebných zdrojů), navigace systému (pružnější a přístupnější systém pro klienty i rodiny), potřeba identifikace depresivních symptomů u pečujících osob a příprava další generace na péči o své blízké (chybějící prvky v mezigenerační výchově). Předložení sumarizace podstatných informací vnímáme jako důležité pro čtenáře, kterému usnadní orientaci, i když v našem případě bylo možné sloučit studie podle zaměření pouze na poměrně rozsáhlé oblasti. Jako přínosné se také jeví zařazení komentářů u souhrnu informací o jednotlivých výzkumech, kde považujeme za vhodné dovysvětlit případné odlišné normativní, kulturní a další odlišnosti a specifika jednotlivých výzkumů.

Při zpracování přehledové studie jsme řešili otázku, zda zařazovat pouze výzkumy s kvantitativními výzkumnými metodami. Více než polovina vybraných studií totiž využila kvalitativní či smíšený výzkumný design, což z určitého úhlu pohledu může být vnímáno jako limitující, protože generalizace výsledků zde není možná. Přesto jsem se rozhodli kvalitativní výzkumy zařadit, protože metodologický popis kvalitativních výzkumných strategií a popisované analýzy získaných dat poskytly inspirativní informace pro další zkoumání v této oblasti.

Výsledky této přehledové studie celkově naznačily, že pečující osoby nejsou často detekovány jako cílová skupina sociálních služeb a jejich potřeby bývají opomíjeny. Prezentovaný přehled dokládá dominanci výzkumů zaměřených na podporu pečujících osob prostřednictvím internetových a jiných technologických edukačních a podpůrných platforem.

Zjištěné oblasti možné podpory v jiných státech a jejich kategorizace nás v rámci projektové aktivity inspirovaly k tvorbě edukačního portálu zaměřeného na psychosociální podporu a pomoc neformálním pečovatelům prostřednictvím odborného poradenství v oblasti sociálně-právní, péče o blízkou osobu, prevence syndromu vyhoření a zdravého životního stylu, s využitím audiovizuálních prostředků a virtuální reality. Sumarizace a výběr relevantních informací také usnadnily orientaci v problematice dalším členům projektového týmu (IT specialista, psycholog, zdravotničtí pracovníci). Důležitou se jeví i diseminace výsledných zjištění prostřednictvím publikace v periodiku určeném pro odbornou veřejnost.

Prezentovaný přehled také nabízí jednak inspiraci pro provedení dalších výzkumů v oblasti zdravotní a sociální práce, jednak zviditelňuje téma, které bude nutné v blízké budoucnosti řešit koncepčně (aktuální znění zákona o sociálních službách č. 328/2021

Sb. pojem neformální péče nevymezuje, ani nezmiňuje oblasti případné podpory v dané oblasti) (MPSV 2022).

Pro autory přehledových studií platí samozřejmost v respektování etických principů psaní odborných textů. Konkrétně jde o dodržování citační etiky, např. důraz na správné parafrázování a uvádění citovaného zdroje. Autor přehledové práce musí pracovat se zahraničními zdroji, musí tedy garantovat správné pochopení primárního zdroje (pozor tedy na situace, kdy se podstatná informace „ztratí v překladu“).

Na závěr bychom chtěli zmínit, že vnímáme důležitou úlohu přehledových studií ve smyslu přínosu nejen pro čtenáře, ale i pro jejich autory, u kterých tříbí a prověřuje kritické myšlení a umění interpretovat, hodnotit a poté sumarizovat a prezentovat získané poznatky. V průběhu práce na přehledových studiích, které jsme psali, jsme se zatím nikdy nesetkali se situací, která by nás zásadně omezila či nám znemožnila přehled dokončit v takovém rozsahu, jaký jsme si naplánovali.

Co se týká časové náročnosti vyhotovení systematické rešerše, práce na této přehledové studii zabrala kolektivu sedmi autorů asi měsíc intenzivní práce. Je však třeba zdůraznit, že nešlo o první přehledovou studii v tomto autorském kolektivu a významnou roli hraje „sehranost týmu“ a vzájemná kooperace a efektivní komunikace.

12.4 Závěr

Než se rozhodneme použít metodu SR, je nutné zvážit řadu okolností. První z nich je, zda se vůbec hodí k našemu záměru. Poté bychom se měli zamyslet nad tím, zda máme dostatek času, realizace SR totiž zabere zpravidla několik měsíců.

Pokud se však pro SR rozhodneme, může nám poskytnout vysoce kvalitní podklady pro rozhodování nebo zajímavý materiál s přínosem pro daný obor. Pokud je naším cílem poskytnout právě podklady pro *policy/decision makers*, oceníme systematickosti metody, možnost replikovat její výsledky, a tedy i obecnou transparentnost, která může v očích důležitých aktérů dodat materiálu na důvěryhodnosti. Neodiskutovatelnou výhodou je také úplnost informace. Správně provedená SR totiž podává kompletní přehled o zvolené problematice.

Realizace SR nám také může pomáhat uzavírat propast mezi výzkumem a praxí, kdy nové vědecké důkazy nemusí přinášet benefity, pokud nejsou diseminovány a implementovány do běžné praxe (Graham et al. 2008). Uvádí se (Balas a Boren 2000; Green et al. 2009), že

v některých případech trvá i více let, než jsou výzkumem doporučené intervence plně aplikovány v praxi. Proto vnímáme zpracovávání SR jako důležité, neboť mohou zefektivnit proces rozhodování při zavádění nových postupů, procesů nebo i legislativních norem do praxe.

Ač jde zatím v oblasti veřejněpolitického výzkumu a praxe o relativně vzácně aplikovanou metodu (alespoň v českém prostředí), výše uvedené příklady snad dostatečně ilustrují, že SR bezpochyby mají své uplatnění.

SHRNUTÍ KAPITOLY Systematická rešerše

434 |

Hlavní poselství

- Systematický přehled literatury (systematické review, „SR“) zajišťuje větší výpovědní hodnotu a sílu argumentu.
- SR v má oblasti veřejněpolitického výzkumu a praxe uplatnění díky transparentnosti, replikovatelnosti a silným závěrům pro kritické rozhodování.

Typy výzkumných problémů, pro které je metoda vhodná

- Přehledy stavů/situací v mezinárodním či jiném kulturním kontextu.
- Orientace pro provedení výzkumů v dané oblasti.
- Zmapování neřešených problémů.
- Kritická bilance dosavadního stavu.

Příklady výzkumných otázek

- Jaká je podpora neformálního pečovatelského v jiných lokalitách? Jaké strategie se vztahují k podpoře neformálních pečovatelů ve světě?
- Jaká existují efektivní opatření prevence sebevražd a která z nich je možné zvažovat pro implementaci v českém prostředí?

Typ dat či metody

- Vědecké články a výzkumné zprávy, tj. data textového a smíšeného charakteru existující nezávisle na daném výzkumu.

Doporučená metodologická četba

Atkinson, L. Z., Cipriani, A. 2018. How to Carry Out a Literature Search for a Systematic Review: A Practical Guide. *BJPsych Advances* 24 (2): 74–82.

Grant, M. J., Booth, A. 2009. A Typology of Reviews: An Analysis of 14 Review Types and Associated Methodologies. *Health Information & Libraries Journal* 26 (2): 91–108.

Mareš, J. 2013. Přehledové studie: jejich typologie, funkce a způsob vytváření. *Pedagogická orientace* 23 (4): 427–454.

Doporučené praktické příklady využití dat nebo metody

Horová, J., Bártlová, S., Hajduchová, H., Motlová, L., Trešlová, M., Záškodná, H., Brabcová, I., Hrdý, T., Baloun, I., Stasková V., 2022. Using Virtual Reality to Ease the Burden on Informal Caregiver. *Journal of Nursing, Social Studies, Public Health and Rehabilitation* 13 (1–2): 17–25.

Kasal, A., Mladá, K., Winkler, P. 2018. Metodika prevence sebevražednosti – zpráva z projektu a jeho praktické implikace. *Psychiatrie* 22 (1): 5–14.

Winkler, P., Krupchanka, D., Roberts, T., Kondratova, L., Machů, V., Höschl, C., Sartorius, N., Van Voren, R., Aizberg, O., Bitter, I., Cerga-Pashoja, A., Deljkovic, A., Fanaj, N., Germanavicius, A., Hinkov, H., Hovsepyan, A., Ismayilov, F. N., Ivezic, S. S., Jarema, M., Jordanova, V., Kukic, S., Makhshvili, N., Sarotar, B. N., Plevachuk, O., Smirnova, D., Voinescu, B. I., Vrublevska, J., Thornicroft, G. 2017. A Blind Spot on the Global Mental Health Map: A Scoping Review of 25 Years' Development of Mental Health Care for People with Severe Mental Illnesses in Central and Eastern Europe. *Lancet Psychiatry* 4 (8): 634–642.

| 435

Zdroje

Atkinson, L. Z., Cipriani, A. 2018. How to Carry Out a Literature Search for a Systematic Review: A Practical Guide. *BJPsych Advances* 24 (2): 74–82.

Balas, E. A., Boren, S. A. 2000. Managing Clinical Knowledge for Health Care Improvement. *Yearbook of Medical Informatics* 9 (1): 65–70.

Barnett-Page, E., Thomas, J. 2009. Methods for the Synthesis of Qualitative Research: A Critical Review. *BMC Medical Research Methodology* 9 (1): 1–11.

Begg, C. B. 1994. Publication Bias. *The Handbook of Research Synthesis* 25: 299–409.

Belur, J., Tompson, L., Thornton, A., Simon, M. 2021. Interrater Reliability in Systematic Review Methodology: Exploring Variation in Coder Decision-Making. *Sociological Methods & Research* 50 (2): 837–865.

Bhide, A., Shah, P. S., Acharya, G. 2018. A Simplified Guide to Randomized Controlled Trials. *Acta obstetrica et gynecologica Scandinavica* 97 (4): 380–387.

- Clarivate-Analytics. 2022. *Web of Science Core Collection Help*. https://images.webofknowledge.com/images/help/WOS/hs_wildcards.html (cit. 14. 10. 2022).
- Cooke, A., Smith, D., Booth, A. 2012. Beyond PICO: the SPIDER Tool for Qualitative Evidence Synthesis. *Qualitative Health Research* 22 (10): 1435–1443.
- Crowther, M., Lim, W., Crowther, M. A. 2010. Systematic Review and Meta-Analysis Methodology. *Blood, The Journal of the American Society of Hematology* 116 (17): 3140–3146.
- Farrington, D. P. 2003. Methodological Quality Standards for Evaluation Research. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 587 (1): 49–68.
- Geissler, H., Fischerová, A., Holeňová, A., Solnářová, D., Staňková, N. 2019. *Jak podporovat pečující na regionální a lokální úrovni? Příklady dobré praxe*. Projekt „Podpora neformálních pečujících II“. CZ.03.2.63/0.0/0.0/15_017/0006922. Praha: Fond dalšího vzdělávání.
- Graham, D. I., Logan, J., Tetroe, J., Robinson, N., Harrison, B. M. 2008. Models of Implementation in Nursing. In *Evidence-Based Nursing: An Introduction*, eds. N. Cullum, D. Ciliska, B. Haynes a S. Marks, 231–243. Oxford: Blackwell.
- Grant, M. J., Booth, A. 2009. A Typology of Reviews: An Analysis of 14 Review Types and Associated Methodologies. *Health Information & Libraries Journal* 26 (2): 91–108.
- Green, L. W., Ottoson, J. M., Garcia, C., Hiatt, R. A. 2009. Diffusion Theory and Knowledge Dissemination, Utilization, and Integration in Public Health. *Annual Review of Public Health* 30: 151–174.
- Higgins, J., Lasserson, T., Chandler, J., Tovey, D., Churchill, R. 2016. *Methodological Expectations of Cochrane Intervention Reviews*. London: Cochrane.
- Horová, J., Bártlová, S., Hajduchová, H., Motlová, L., Trešlová, M., Zášková, H., Brabcová, I. 2021. Mezinárodní přehled podpory neformálního (rodinného) pečovatelského. *Sociální práce* 21 (2): 20–43.
- Horová, J., Bártlová, S., Hajduchová, H., Motlová, L., Trešlová, M., Zášková, H., Brabcová, I., Hrdý, T., Baloun, I., Stasková, V. 2022. Using Virtual Reality to Ease the Burden on Informal Caregiver. *Journal of Nursing, Social Studies, Public Health and Rehabilitation* 13 (1–2): 17–25.
- Horová, J., Brabcová, I., Krocová, J. 2017. Účinnost intervenčních programů prevence pádů hospitalizovaných osob. *Kontakt* 19 (2): 105–115.

- Chacón-Moscoso, S., Anguera Argilaga, M. T., Sanduete Chaves, S., Losada López, J. L., Lozano Lozano, J. A., Portell Vidal, M. 2019. Methodological Quality Checklist for Studies Based on Observational Methodology (MQCOM). *Psicothema* 31 (4): 458–464.
- JBI. 2017. *The Joanna Briggs Institute Critical Appraisal Tools for Use in JBI Systematic Reviews. Checklist for Qualitative Research*. https://jbi.global/sites/default/files/2019-05/JBI_Critical_Appraisal-Checklist_for_Qualitative_Research2017_0.pdf.
- Jeřábek, H. 2005. *Rodinná péče o staré lidi*. Praha: CESES FSV UK. https://ceses.cuni.cz/CESES-20-version1-sesit05_11_jerabek.pdf.
- Kasal, A., Mladá, K., Winkler, P. 2018. Metodika prevence sebevražednosti – zpráva z projektu a jeho praktické implikace. *Psychiatrie* 22 (1): 5–14. | 437
- Lau, J., Ioannidis, J. P., Schmid, C. H. 1997. Quantitative Synthesis in Systematic Reviews. *Annals of Internal Medicine* 127 (9): 820–826.
- Mareš, J. 2013. Přehledové studie: jejich typologie, funkce a způsob vytváření. *Pedagogická orientace* 23 (4): 427–454.
- Methley, A. M., Campbell, S., Chew-Graham, C., McNally, R., Cheraghi-Sohi, S. 2014. PICO, PICOS and SPIDER: A Comparison Study of Specificity and Sensitivity in Three Search Tools for Qualitative Systematic Reviews. *BMC Health Services Research* 14 (1): 1–10.
- Morton, S., Berg, A., Levit, L., Eden, J. 2011. *Finding What Works in Health Care: Standards for Systematic Reviews*. Washington (DC): National Academies Press.
- MPSV. 2022. *Zákon č. 328/2021 Sb., kterým se mění zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR.
- Page, M. J., McKenzie, J. E., Bossuyt, P. M., Boutron, I., Hoffmann, T. C., Mulrow, C. D., Shamseer, L., Tetzlaff, J. M., Akl, E. A., Brennan, S. E. 2021. The PRISMA 2020 Statement: An Updated Guideline for Reporting Systematic Reviews. *British Medical Journal* (online first 2021 Mar 29), 372: n71. <https://doi:10.1136/bmj.n71>.
- Richardson, W. S., Wilson, M. C., Nishikawa, J., Hayward, R. S. 1995. The Well-built Clinical Question: A Key to Evidence-Based Decisions. *ACP Journal Club* 123 (3): A12–A13.
- Santos, C. M. d. C., Pimenta, C. A. d. M., Nobre, M. R. C. 2007. The PICO Strategy for the Research Question Construction and Evidence Search. *Revista latino-americana de enfermagem* 15: 508–511.
- Seale, C. 1999. Quality in Qualitative Research. *Qualitative Inquiry* 5 (4): 465–478.

- Shea, B. J., Grimshaw, J. M., Wells, G. A., Boers, M., Andersson, N., Hamel, C., Porter, A. C., Tugwell, P., Moher, D., Bouter, L. M. 2007. Development of AMSTAR: A Measurement Tool to Assess the Methodological Quality of Systematic Reviews. *BMC Medical Research Methodology* 7 (1): 1–7.
- Schulz, K. F., Chalmers, I., Hayes, R. J., Altman, D. G. 1995. Empirical Evidence of Bias: Dimensions of Methodological Quality Associated with Estimates of Treatment Effects in Controlled Trials. *Jama* 273 (5): 408–412.
- Smith, V., Devane, D., Begley, C. M., Clarke, M. 2011. Methodology in Conducting a Systematic Review of Systematic Reviews of Healthcare Interventions. *BMC Medical Research Methodology* 11 (1): 1–6.
- Šimoník, P. 2015. Podpora neformálních pečovatелů – závěrečná zpráva z výzkumu. *Výstupy projektu podpora neformálních pečovatелů*. Projekt „Podpora neformálních pečovatелů“, CZ.1.04/3.1.00/C6.00002. https://socialnipolitika.eu/wp-content/uploads/2018/11/2_Z%C3%A1v%C4%9Bre%C4%8Dn%C3%A1-zpr%C3%A1va-z-dotazn%C3%ADkov%C3%A9ho-%C5%A1et%C5%99en%C3%AD-mezi-neform%C3%A1ln%C3%ADmi-pe%C4%8Dovateli.pdf (cit. 23. 2. 2022).
- Winkler, P., Krupchanka, D., Roberts, T., Kondratova, L., Machů, V., Höschl, C., Sartorius, N., Van Voren, R., Aizberg, O., Bitter, I., Cerga-Pashoja, A., Deljkovic, A., Fanaj, N., Germanavicius, A., Hinkov, H., Hovsepyan, A., Ismayilov, F. N., Ivezic, S. S., Jarema, M., Jordanova, V., Kukic, S., Makhashvili, N., Sarotar, B. N., Plevachuk, O., Smirnova, D., Voinescu, B. I., Vrublevska, J., Thornicroft, G. 2017. A Blind Spot on the Global Mental Health Map: A Scoping Review of 25 Years' Development of Mental Health Care for People with Severe Mental Illnesses in Central and Eastern Europe. *Lancet Psychiatry* 4 (8): 634–642.

DALŠÍ FANTASTICKÉ PŘÍSTUPY K DATŮM A JEJICH ZPRACOVÁNÍ

13 JAK TO DĚLAJÍ JINDE = ZAHRANIČNÍ PRAKÉ

- na co si dávát bacha, když pracuji se zahraniční zkušenosti **NEOTŘELE TIPY**

PŘÍKLAD → JAK VYPADAJÍ SOCIÁLNÍ SLUŽBY PRO SENIORY V ČESKU A NA SLOVENSKU?

TEORIE SOCIÁLNÍ KONSTRUKCE
CÍLOVÝCH POPULACÍ

PŘÍKLAD → JAK SE PĚČUJE O LIDI SE ZDRAVOTNÍM POSTIŽENÍM V NĚMECKU A NIZOZEMSKU?

ZKUMILI JSME VĚCINO MOŽNÉ
- AMBASÁDY, FB, OSOBNÍ KONTAKTY

14 PÁTRÁNÍ PO TOM, PROČ A JAK SE VĚCI STALY = PROCESS TRACING

PŘÍKLAD → JAK SE Povedlo PROSADIT REFORMU ÚŘADU PRÁCE?

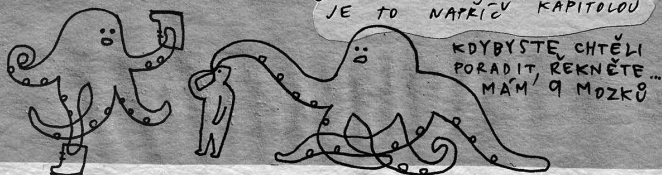
NEVÝHRA

PŘÍKLAD → PROČ NEVZNIKLA NÁRODNÍ RADA PRO VZDĚLÁVÁNÍ?

I KDYŽ SE O TOM
HODNĚ MLUVILO

15 KDYŽ NESTAČÍ EXISTUJÍCÍ PŘÍSTUPY

- jak vytvořit svěbytný výzkumný design?

JE TO NATŘÍV KAPITOLOU

KDYBYSTE CHĚLI
PORADIT, REKNĚTE...
MAM' A MOZKŮ

PŘÍKLAD → JAKÁ JE REDISTRIBUČNÍ LOGIKA NĚMECKÉ RODINNÉ POLITIKY?

ČÁST 5

DALŠÍ FANTASTICKÉ PŘÍSTUPY K DATŮM A JEJICH ZPRACOVÁNÍ

Magdalena Mouralová, Eva M. Hejzlarová

Poslední část knihy jsme nazvaly s lehkou nadsázkou **Další fantastické přístupy k datům a jejich zpracování**. Jde totiž – na rozdíl od předchozích částí – o soubor kapitol, které nemají svého jednoznačného společného jmenovatele odvozeného od způsobu vzniku nebo oblasti původu dat. Do této části jsme zařadily tři texty: kapitolu 13 **Práce se zahraniční praxí při zkoumání veřejných politik**, kapitolu 14 **Process tracing** a kapitolu 15 **Evoluce nové metody: institucionální analýza přerodělování veřejných prostředků na příkladu rodiny**. | 441

Tato část se vyznačuje nižší vnitřní koherencí než části předchozí a lze ji vnímat i jako část, v níž jsou tři velezajímavé kapitoly, které se zkrátka v rámci uspořádávání nikam jinam nehodily. Přesto se nejedná o zcela nesourodý soubor – mezi kapitolami vnímáme pojítka v podobě různorodosti využívaných dat, která znamená opuštění čisté perspektivy dat, komplexnosti představovaných přístupů a specifčnosti typu výzkumné úlohy. Ve zkratce tuto část nazýváme „jinými pohledy“ či „pohledy jinam“. V případě kapitoly 13 se jedná o pohled „vedle“, za hranice do jiných zemí, v případě kapitoly 14 o pohled zpět po kořenech a mechanismech ne/změny a v případě kapitoly 15 prostě o jiný – nový – pohled, o jakési probourání nového okna v situaci, kdy nám ta stávající nestačí. Tato část knihy rozhodně nemá ambici být úplnou a uzavřenou a jistě by se do ní hodily i další texty, které by mohly ukazovat jiné pohledy (např. prognostický „dopředu“). Důležitější než vnitřní koherence této části pro nás bylo, že tyto texty máme k dispozici a že jsou zajímavé.

U všech tří kapitol jsme si jisté jejich přínosem pro čtenáře a čtenářky této knihy, i když proces jejich vzniku byl různý. K zařazení kapitoly 13 **Práce se zahraniční praxí při zkoumání veřejných politik** nás vedla zejména přitažlivost pohledu do zahraničí a různých komparací pro studenty a studentky, ale i pro různé zadavatele zejména z řad neziskových organizací. Zároveň jsou studující i další badatelé a badatelky často nejistí v tom, jak vlastně práci se zahraniční zkuše-

ností pojmout a co si mohou a nemohou dovolit. Autoři proto přinášejí přehled možností, jak se zahraniční zkušeností pracovat, vytyčili jisté mantinely a upozornili na silná i slabá místa tohoto výzkumného přístupu. Příklady pak reprezentují dva pomyslné póly – jeden představuje rigorózní akademický komparativní výzkum, druhý pak rychlejší a operativní přístup aplikovaný.

442 | Kapitola 14 **Process tracing** představuje svébytný výzkumný design, který je využíván pro rekonstrukci sledu akcí a procesů, jež vedly k určité změně, a jejich vysvětlení. Stejně jako u kapitoly 12 nebo následující kapitoly 15 nejde o text vhodný pro úplné začátečníky a začátečnice. Ocení ho zejména doktorští studenti a studentky, případně jejich služebně starší kolegové a kolegyně, protože jde o jeden z prvních česky zpracovaných textů. Nalákat nicméně můžeme na zajímavé příklady o vzniku Úřadu práce a ne-vzniku Národní rady pro vzdělávání.

Kapitola 15 **Evoluce nové metody: institucionální analýza přerozdělování veřejných prostředků na příkladu rodiny** tvoří závěrečnou symbolickou trojtečku, kterou naši učebnici uzavíráme. Demonstruje se v ní vznik nové metody, resp. samostatného a originálního výzkumného designu, na konkrétním „živém“ příkladu a autorský tým formuluje obecnější pravidla pro to, jak postupovat v případech, kdy nám stávající možnosti nestačí.

Kapitola 13

PRÁCE SE ZAHRANIČNÍ PRAXÍ PŘI ZKOUMÁNÍ VEŘEJNÝCH POLITIK

Magdalena Mouralová, Natálie Nývltová, Tomáš Barták,
Karolína Dobiášová

Při výzkumu veřejných politik se poměrně často hledí do zahraničí | 443
a analyzuje se situace v různých zemích. Studium zahraniční praxe je jednou z možností poznávání jednotlivých politik, souvislostí jejich vzniku a jejich vlivu na společnost. Obohacuje a rozšiřuje náhled na národní i lokální společenské problémy a jejich potenciální řešení, ukazuje rozmanitost možných vstupních zdrojů a pomáhá odhalit efekty různých politik (srov. Veselý 2011, 100–105). Porovnání se zahraničím rovněž umožňuje zjistit rozsah problému a jeho závažnost, ale tvůrci politik se zde také inspiřují například při hledání řešení pojmenovaných problémů.

V této kapitole představíme základní způsoby a postupy využití zahraniční zkušenosti při zkoumání veřejných politik. Zahraniční praxi lze zkoumat s využitím různorodých typů dat, jimž jsou věnovány některé předchozí kapitoly – můžeme pracovat s dokumenty, legislativou, mediálními výstupy, sekundárními daty nebo dotazovat aktéry. V této kapitole se proto nebudeme věnovat konkrétním datům, ale zaměříme se na specifika sběru dat o zahraničních politikách, tj. o politikách odehrávajících se mimo náš společenský kontext, naši osobní žitou zkušenost a často též v jiném jazykovém a kulturním prostředí. Data o politikách jiných zemích jsou přitom využívána jak ve výzkumu **základním** (akademickém), tak **aplikovaném**, a tato kapitola se pokusí pokrýt toto rozkročení: část 13.1 je věnována mezinárodní komparaci, která představuje onen akademický proud, část 13.2 pak využívání zahraniční dobré praxe, což je proud spíše aplikovaný. Každý z přístupů bude reprezentovat i jeden příklad uvedený v části 13.3: Karolína Dobiášová představí česko-slovenskou komparaci sociálních služeb cílících na seniory; Tomáš Barták a Natálie Nývltová pak popisují postup při hledání příkladů dobré praxe individualizovaných služeb pro osoby se zdravotním postižením v Německu a Nizozemsku. První je příkladem akademického výzkumu, druhý aplikovaného. Nutno podotknout, že rozlišení akademického a aplikovaného

přístupu slouží zejména pro přehlednost výkladu. Oba proudy jsou nicméně široké a není mezi nimi jednoznačná hranice, takže se v reálném výzkumu mnohdy slévají.

13.1 Komparativní výzkum

444 | Komparace je jednou ze základních kognitivních metod, kterou všichni využíváme dennodenně v běžných situacích. Mezinárodní komparace je pak etablovaný výzkumný přístup, který se již od 70. let rozvíjí zejména v oblasti politologie a mezinárodních vztahů (Drulák a kol. 2008, 62), od 90. let je pak etablovaný i v oblasti veřejné politiky. I když se v řadě textů setkáme s termíny komparativní metoda či komparativní analýza, pojetí komparativního výzkumu je natolik různorodé, že je vhodnější mluvit o výzkumném designu či přesněji **skupině výzkumných designů**, které využívají **různé metody, různá data**, a dokonce i **různé epistemologické a ontologické přístupy** a přispívají k naplňování různorodých výzkumných cílů (srov. Karlas 2008; Geissler a Mouralová 2011; Rabušicová a Záleská 2016). Smyslem tohoto oddílu není představit podrobně tyto konkrétní designy či metody, ale spíše ukázat specifika práce se zahraničními daty v akademickém výzkumu.²¹²

Komparaci ve společenských vědách můžeme využít jako náhradu experimentu, tzv. **kvaziexperiment**. Srovnáváním více případů s různými výchozími podmínkami a charakteristikami se tak snažíme vysvětlit výskyt či podobu určitého jevu. Při zkoumání společnosti ale **podmínky** většinou sami **nemůžeme nastavovat a kontrolovat**, tak jak si to žádá experimentální design, ale pouze je měříme a zahrnujeme do analýzy, například podle nich vybíráme případy ke zkoumání, jsou nezávislými proměnnými ve statistické analýze apod. Komparativní výzkum ale může sloužit i interpretativním cílům, kdy se porovnáváním různých případů snažíme porozumět fenoménu a nalézt obecně platné rysy (Karlas 2008, 65). To je typickým cílem například pro komparativní (nebo též vícečetnou) případovou studii (*multiple-case study*; Stewart 2012).

V rámci veřejné politiky se mezinárodní komparace používá od 90. let 20. století a zaměřuje se na několik **základních otázek**: (i) v čem se politiky liší, a tedy jakým způsobem lze řešit určité úlohy,

²¹² Text se věnuje komparaci mezinárodní, ale komparovat lze i jiné jednotky (obce, regiony, organizace, intervence). U těchto komparací budou některé úvahy podobné, ale některé z rozebíraných bodů naopak nebudou relevantní.

(ii) proč se politiky liší, tj. jaké faktory či okolnosti vedou k přijetí toho či onoho řešení, (iii) jaké jsou dopady různého nastavení politik a (iv) za jakých podmínek jsou určité politiky funkční či efektivní (srov. Geissler a Muralová 2011; Rihoux et al. 2011). Komparativní výzkum je využíván ke **zviditelnění problému** a upozornění na **potřebu jeho řešení, k hledání možných řešení, odhadování dopadů připravovaných intervencí** či odhalování obecnějších **zákonitostí procesu tvorby politik** a vztahů mezi charakteristikami společnosti a podobou politik.

Komparací lze tedy sledovat **různorodé výzkumné cíle** a může se v ní pracovat s různými **daty kvantitativní i kvalitativní povahy** a využívat **různé metody**. Základními rozhodovacími uzly, které se v nějaké formě vyskytují v jakémkoliv komparativním výzkumu, jsou (i) výběr případů, (ii) volba komparativních kritérií a (iii) volba datových zdrojů a způsobu sběru dat. Nejsou to samozřejmě jediná rozhodnutí, která musí výzkumník činit (další se týkají např. konkrétních metod analýzy a způsobu prezentace dat), ale tyto tři volby mají svá specifika právě v souvislosti se zkoumáním zahraniční zkušenosti. Rozhodnutí jsou samozřejmě provázaná a vše se odvíjí od cílů výzkumu a teoretického ukotvení.

| 445

13.1.1 Výběr případů

Volba případů představuje klíčové rozhodnutí, jehož prvním krokem je rozhodnutí **o počtu případů**, které chceme do výzkumu zahrnout. Ten se odvíjí zejména od výzkumného cíle a zvolené metody (Karlas 2008, 68; Veselý 2011, 110–111). V kvantitativní komparativní analýze se nejčastěji využívá nějaký ucelený datový soubor z mezinárodních projektů nebo databází mezivládních organizací (typicky EU, OECD, WHO apod.),²¹³ kde jsou shromážděny údaje o jejich členských státech. Zdůvodnění takové volby nevyžaduje od individuálních výzkumníků rozsáhlou argumentaci, neboť se odvíjí od dostupnosti dat a země představují přirozený soubor, který je navíc opakovaně využíván, takže lze odkázat na praxi jiných výzkumníků i navázat na jejich zjištění.

V kvalitativním přístupu, zejména v komparativní případové studii, se typicky pracuje s menším souborem zemí a výběr případů je zde klíčovým rozhodnutím jednotlivých výzkumníků, kterému bývá

²¹³ Základní přehled projektů a databází nabízí boxy 11.2 a 11.3 v kapitole věnované datům pro sekundární analýzu.

věnována velká pozornost. Základní podmínkou je **srovnatelnost případů**²¹⁴ (Karlas 2008), většinou se tedy volí země stejného kulturního okruhu. Výběr se dále odvíjí od cílů, ale typicky se ze zemí, které připadají v úvahu, vybírají buď případy nějak blízké, podobné (sousední země, země s podobným nastavením, se společnou historií), nebo naopak případy co nejrůznorodější, s rozdílným nastavením (např. zástupci různých režimů sociálního státu, země s výrazně rozdílným nastavením zkoumané politiky, země různě veliké či různě bohaté).

446 | Důležitým (i když často otevřeně nepřiznávaným) kritériem je **přístup do prostředí** daný kontakty a jazykovou vybaveností výzkumníků a výzkumnic. Často se nicméně stává, že je přístup k datům a obeznámenost se situací různá u různých případů, což představuje problém z hlediska srovnatelnosti případů a může snižovat validitu výzkumu a důvěryhodnost výsledků. Právě z těchto důvodů je nutné obezřetně volit komparované případy pro výzkum a důkladně uvažovat nad zvoleným výzkumným cílem.

13.1.2 Výběr srovnávacích kritérií

Druhým významným rozhodovacím uzlem je výběr srovnávacích kritérií. V komparativním výzkumu přitom výrazně **převládá strategie deduktivní**, kdy jsou kritéria stanovena předem na základě teoretických východisek (což je popsáno v prvním příkladu). Induktivní postup, kdy jsou kritéria postupně doplňována na základě dosažených zjištění, se objevuje zejména v komparativní případové studii s malým množstvím případů a většinou jen jako doplněk. Jistá otevřenost však není u mezinárodního srovnání na škodu, protože kritéria jsou často kulturně ukotvena a vstupní volba proměnných obvykle odráží naši osobní zkušenost, tj. typicky zkušenost z české politiky. Čistě deduktivní přístup by mohl vést k opomenutí aspektů, které nejsou příliš relevantní v Česku (či jiné mateřské zemi výzkumníků), ale mohou hrát roli při zkoumání případů v jiných zemích.

Při zkoumání zahraniční zkušenosti je vhodné kromě samotných veřejných politik **sledovat i jejich kontext a vnější podmínky**. To znamená zaměřit se i na související veřejné politiky, na sociální, politické a ekonomické charakteristiky země, legislativní prostředí, vztahy aktérů a institucionální uspořádání a konkrétní okolnosti přijetí

214 „Srovnatelnost v tomto kontextu znamená, že podobná hodnota převážného množství nezávislých proměnných daných případů nám umožňuje k těmto proměnným přistupovat jako ke konstantním“ (Karlas 2008, 68).

i implementace politik (Rihoux et al. 2011; Cortázar 2005; Béland a Howlett 2016). Obecně tedy lze konstatovat, že je potřeba sledovat veřejněpolitický prostor, ve kterém je veřejná politika utvářena (Béland a Howlett 2016, 222 a 224).

13.1.3 Datové zdroje

Výběr konkrétních zdrojů dat a jejich sběr je provázán s výběrem případů (zemí), metodami analýzy a prezentace. Jak již bylo řečeno výše, v kvantitativní komparativní analýze se většinou pracuje s datasey z mezinárodních projektů nebo statistických databází mezivládních organizací (základní přehled těchto zdrojů dat nabízí kapitola 11 této knihy). V komparativním výzkumu se ale nemusí pracovat jen s již vytvořenými mezinárodními datasey, ale informace o případech se také přímo sbírají a vyhledávají. K tomu se využívá různorodých zdrojů: (i) **veřejněpolitických dokumentů** včetně zákonů a podzákonných norem, strategických dokumentů, soudních rozhodnutí, výročních zpráv, rozpočtů ad.; (ii) **veřejných prezentací organizací a institucí** (zejména webové stránky, informační materiály, mediální výstupy); (iii) **výzkumných dat** a výstupů charakterizujících jednotlivé země čerpaných z odborných studií a místních statistických šetření; (iv) **expertních pohledů** čerpaných z již existujících zdrojů (odborné studie, mediální výstupy), ale i vlastního dotazování (rozhovorů tváří v tvář, telefonických či videohovorů, písemných dotazování).

Různé typy dat přitom mají své výhody, ale také úskalí. Výhodou využití existujících datasetů je srovnatelnost dat, která je stvrzená autoritou mimo výzkumný tým, nevýhodou omezená nabídka proměnných (viz též kap. 11 o sekundární analýze dat).

Při práci s veřejněpolitickými dokumenty je poměrně obtížné postihnout celý institucionální a legislativní rámec, protože do různých oblastí typicky zasahuje větší množství norem a dokumentů. Tento kontext jsme většinou schopni dobře postihnout v domácím prostředí, ale již komplikovaněji v zahraničním. Různé země se také mohou lišit významem a závazností veřejněpolitických dokumentů (pro země střední a východní Evropy je například běžnější než pro země západní a severní Evropy rozpor mezi sepsanou podobou politiky a reálnou praxí).

Problémy s výpovědní hodnotou dokumentů lze relativně dobře řešit využitím expertního šetření (viz též kap. 1), kdy jsou **informace z dokumentů kontextualizovány místními odborníky**. Experti jsou nejen nositeli aktuálního vědění o dané problematice, ale mohou

poskytnout i reflexi minulého vývoje ve sledované oblasti a případně i určité vize, kam se bude oblast vyvíjet. Očekáváme od nich znalost kontextu či přímou zkušenost s politikou. Můžeme je vybírat různým způsobem. Obvykle se hledají ve veřejné správě a výzkumu, experti by se ideálně měli v oblasti pohybovat delší dobu, měli by reprezentovat konkrétní oblasti našeho výzkumu, popřípadě mít obecný přehled o dané problematice (např. akademičtí pracovníci, kteří se sledované oblasti v dané zemi dlouhodobě věnují, což je možné odvodit např. dle publikací k dané problematice). Zároveň ale expertem nemusí být jen někdo s formální autoritou danou akademickým titulem nebo pozicí na ministerstvu, ale lze využít i jiné insidery, kteří mají přímou zkušenost se zkoumanou politikou (např. linioví pracovníci nebo příjemci politiky).

Zejména u komparativní případové studie, která pracuje jen s několika málo případy a usiluje o jejich komplexní chápání (Creswell a Poth 2016, 195–196) se **různé typy a zdroje dat kombinují a využívají k triangulaci**. Takový způsob výzkumné práce nutně zahrnuje významné množství času věnovaného zkoumání jednotlivých případů, což může být jistým handicapem této metody při analyzování veřejných politik (Anderson et al. 2014). Avšak prostřednictvím určitých shodných znaků, které lze tímto přístupem nalézt, je možné získat široké portfolio poznatků o veřejných politikách. Pokud jsou ve vícepřípadové studii nalezeny kontrasty či podobnosti napříč oblastmi veřejné politiky, může je výzkumník vztáhnout k lokálnímu či národnímu kontextu a vyvozovat obecnější vztahy mezi fenomény (Vannoni 2015, 7).

13.2 Výzkum dobré praxe

Výzkum dobré praxe je založen na myšlence, že **společnosti mají podobné problémy** a existuje jen omezené množství použitelných řešení. Proto je možné – namísto abychom hledali řešení na vlastní pěst – se **inspirovat v politikách existujících v jiných zemích**. Kořeny přístupu leží v oblasti managementu, který se pro veřejné politiky začal využívat na začátku 90. let (Veselý 2011, 99; Myers et al. 2004). Navzdory poměrně dlouhé době vyžívání výzkumu dobré praxe je stále relativně omezené jeho teoretické ukotvení a možnosti ověření závěrů (Stenström a Laine 2006, 12; Veselý 2011, 110–111; Myers et al. 2004).

Obecně přijímaná definice dobré praxe neexistuje, ale různá vymezení mají společné dva základní prvky: Prvním z nich je popis sta-

vu, kterého chceme dosáhnout, reprezentovaný reálným příkladem (např. dobře fungující veřejná politika v některé zemi), druhým je naopak neuspokojivá situace, kterou chceme zlepšit. Tohoto zlepšení je možné dosáhnout prostřednictvím **implementace prvků, které fungují** ve zvoleném příkladu dobré praxe (Veselý 2011, 103).

V rámci výzkumu dobré praxe se používá i termín „nejlepší praxe“ (*best practice*). Tím může být myšlena skutečně ta nejvýhodnější varianta řešení v porovnání s jakýmkoliv jiným postupem (Bretschneider et al. 2004, 309–311) – určení nejlepší praxe v takovém pojetí je však metodologicky velmi náročné, leckdy na hranici možného. Častěji se souslovím nejlepší praxe míní praxe dobrá, tj. úspěšná a fungující řešení. Typickým výzkumným designem je zde **případová studie** (ibid.). Cílem takového výzkumu je **extrapolace**, tj. přenesení a aplikace poznatků ze zvoleného příkladu dobré praxe do jiného prostředí. Aby to bylo možné, je třeba porozumět, proč a za jakých podmínek dobrá praxe funguje a zda bude fungovat i za podmínek jiných (Cortázar 2005, 3).

| 449

Při výzkumu dobré praxe je tedy opět klíčový výběr případu. Tentokrát nehledíme na srovnatelnost a teoretickou oporu výběru, ale spíše sledujeme **užitečnost a možnost přenosu**. Pro dobrý výběr neexistuje obecná opora (např. soupis bodů, které by měl příklad splňovat), stejně jako neexistuje jednotný postup, který by výzkumníkoví řekli, jak provést analýzu. Vše se odvíjí od zkoumané oblasti, charakteru problému, ale také zkušenosti a nápaditosti výzkumníků.

Nalezené a popsané příklady zahraniční dobré praxe nelze přejímat bez rozmyslu. Pokud je cílem navrhnout konkrétní doporučení pro veřejnou správu, je nutné diskutovat rozdíly mezi zeměmi a **zahrnout kontext** a zkušenosti nejen z daného příkladu, ale i z terénu, v němž má intervence proběhnout (Ongaro 2020, 287–288). Při sledování zahraniční praxe je vhodné zohlednit například legislativní prostředí zkoumané veřejné politiky v daných zemích či zákonodárné instituce a aktéry, kteří danou veřejnou politiku ovlivňovali a (spolu) utvářeli (Béland a Howlett 2016, 222).

13.3 Příklady práce se zahraniční zkušeností

V tomto oddíle představíme konkrétní příklady výzkumů, v nichž byla využívána zahraniční zkušenost. První z nich je příkladem výzkumu akademického využívajícího komparaci české a slovenské sociální politiky, konkrétně sociálních služeb cílících na seniory. Druhý příklad je rovněž z oblasti sociální politiky, ale představuje ukázkou aplikova-

ného výzkumu, kdy jsou pro konkrétního zadavatele hledány příklady dobré praxe individualizovaných služeb pro osoby se zdravotním postižením v Německu a Nizozemsku.

13.3.1 Příklad komparace politiky sociálních služeb pro seniory v České a Slovenské republice (Karolína Dobiášová)

450 |

V tomto příkladu popisují, jak probíhala vícečetná případová studie (*multiple-case study*) (Stewart 2012), ve které byla aplikována veřejněpolitická teorie sociální konstrukce cílových populací (dále SKCP) na srovnání politiky sociálních služeb pro seniory v České a Slovenské republice. Naším cílem (výzkum jsem prováděla s kolegyní Miriam Kotrusovou) bylo tedy nejen komparovat sociální služby pro seniory ve dvou zemích, ale i ověřit, jak je možné využít danou teorii pro komparaci (Kotrusová et al. 2020). Teoretický i metodický přístup tak byl úzce svázán s teorií SKCP (Schneider a Ingram 1993). Na základě komparace jsme chtěly zodpovědět zejména následující otázky:

- Jaký je *policy design* (obsah politiky) sociálních služeb určených pro cílovou populaci seniorů závislých na péči v ČR a na Slovensku?
- V čem se liší *policy design* sociálních služeb pro seniory závislé na péči v ČR a na Slovensku?
- Jaké další důležité cílové populace kromě seniorů závislých na péči je možné identifikovat v *policy designu* sociálních služeb v obou zemích?
- Jaká je konstrukce seniorů a případně dalších cílových skupin v *policy designu* sociálních služeb pro seniory v obou zemích?
- Jaké jsou dopady *policy designu* sociálních služeb na cílovou skupinu seniorů, případně dalších cílových populací?

Naše studie byla součástí šířeji pojatého tříletého projektu Grantové agentury České republiky s názvem „Komparativní výzkum cílových populací v České republice: záleží na obsahu veřejných politik?“

Výběr zemí pro komparaci

Na počátku výzkumu bylo naším záměrem srovnat politiku sociálních služeb pro seniory ve dvou vybraných zemích z tzv. visegrádské čtyřky. Důvodem byla skutečnost, že se všechny tyto země,

kteře měly zkušenost se socialistickým modelem sociální politiky, snažily po pádu komunismu v roce 1989 systémy sociální ochrany včetně sociální péče o seniory reformovat. Původně jsme uvažovaly o srovnání sociálních služeb pro seniory v Česku a v Polsku. Byly jsme vedeny pragmatickým uvažováním, protože jsme v té době měly kontakty na polské výzkumníky zabývající se dlouhodobou péčí o seniory. Nakonec jsme se rozhodly pro Slovensko, a to zejména z jazykových důvodů. Teorie sociální konstrukce cílových populací (SKCP), kterou jsme chtěly uplatnit, totiž pracuje s konstrukcí cílové populace, což vyžaduje vysokou míru porozumění. Obávaly jsme se, že bychom z důvodu jazykové bariéry byly příliš závislé na partnerech z Polska, kteří se sice dlouhodobě věnují oblasti sociálních služeb, ale neměli žádnou zkušenost s teorií SKCP. To by znamenalo nárůst komunikace a velkou časovou prodlevu, kterou jsme si nemohly dovolit. Proto jsme se nakonec rozhodly, že budeme komparovat politiku sociálních služeb pro seniory v Česku a na Slovensku (dále ČR a SR). Tento výběr byl motivován nejen jazykovou blízkostí obou zemí, ale i společnou historií, kdy obě země až do roku 1992 byly součástí jednoho státu a měly stejný systém sociálních služeb. Srovnání obou zemí proto bylo možné chápat i jako jakýsi přirozený experiment, kdy je možné sledovat, jak se jednotné institucionální nastavení politiky sociálních služeb vyvíjelo v obou zemích po rozpadu společného státu z totožného výchozího bodu. Druhou výhodou bylo, že část vývoje sociální politiky po rozpadu Československa již zmapovaly jiné výzkumné studie (Potůček a Radičová 1997, 1998). Mohly jsme se tak zaměřit až na nejnovější období, dosud v komparativní rovině výzkumně nezachycené. Za výchozí bod naší komparace jsme zvolily roky 2007 a 2008, kdy v obou zemích došlo k významným reformním krokům v oblasti sociálních služeb. V ČR byl přijat přelomový zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, který vstoupil v platnost v lednu 2007. Díky tomuto zákonu například měli všichni registrovaní poskytovatelé sociálních služeb bez ohledu na svou právní formu stejná práva a povinnosti. Zákon také stanovil standardy kvality sociálních služeb. Přelomovou změnou bylo zavedení nové dávky – příspěvku na péči, financovaného ze státního rozpočtu a vypláceného osobám závislým na péči. Příspěvek na péči měl sloužit k tomu, aby si s jeho pomocí lidé se sníženou soběstačností „nakoupili“ sociální služby dle svých potřeb. Uživatel sociálních služeb se tak stal zákazníkem, který si bude vybírat mezi různou podobou péče (formální nebo neformální) a různými poskytovateli služeb. Na Slovensku byl přelomový zákon

č. 448/2008, o sociálních službách, který poprvé zakotvil právo osoby na poskytnutí sociální služby. Nejvýznamnější změnou, kterou tento zákon přinesl, byla kompletní decentralizace sociálních služeb. Od roku 2009 tak bylo poskytování sociálních služeb spolu s jejich financováním v odpovědnosti samosprávy (obcí a krajů), která k tomu měla využívat vlastní příjmy, posílené novým přerozdělovacím mechanismem z tzv. podílových daní. Nový zákon o sociálních službách otevřel na Slovensku prostor pro poskytování sociálních služeb i jiným než státním organizacím, ale zároveň zavedl jejich diferencování z hlediska nároků na financování z veřejných zdrojů, kdy jiné nároky mají tzv. veřejné sociální služby (ve vlastnictví krajů a obcí) a jiné tzv. neveřejné sociální služby (soukromé subjekty). Na rozdíl od ČR, kde si budoucí klient služeb volil sociální službu sám, na Slovensku je klientovi navržena sociální služba na základě míry závislosti posudkovou službou úřadů práce.

Výběr kritérií

Z hlediska výzkumné strategie jsme zvolili vícečetnou případovou studii (Rihoux et al. 2011) za využití kvalitativních metod. Komparační kritéria v našem případě vycházela z teorie SKCP. Představovaly je vybrané prvky policy designu: 1) stanovení cílů, jež mají být danou politikou sledovány, 2) konstrukce cílové populace, tj. jaké obrazy a stereotypy jsou v rámci veřejně politických dokumentů používány vůči skupině, na kterou daná politika cílí, 3) nástroje politiky, 4) implementační struktura (plán realizace politiky včetně zdrojů) a 5) distribuce výhod a břemen směrem k cílové populaci.

Výběr dat pro analýzu

Rozhodly jsme se, že budeme kombinovat analýzu dokumentů s primárními daty z expertního šetření. Vedla nás k tomu zkušenost z předchozího komparativního výzkumu zaměřeného na srovnání politiky péče o duševní zdraví v Česku a na Slovensku, kdy se ukázalo, že pouze analýza dokumentů neumožňuje zjistit, jak daná politika reálně (ne)funguje. Řada formálních politických dokumentů a legislativních dokumentů ukazuje, jak by měla politika v ideálním případě vypadat, neřikají nám však nic o tom, jak je ve skutečnosti implementována, jaké jsou její dopady do praxe. To lze do určité míry zjistit z dalších dokumentů, jako jsou různé analýzy, evaluace, vědecké články a případně i tzv. šedá literatura (tj. neformálně vzniklé dokumenty, často nepublikované, jako např. výroční zprávy, výzkumné zprávy různých organizací, zápisy

z porad, webových stránek různých organizací, přednášky na konferencích či workshopech, newslettery, vyjádření a proslovy různých aktérů participujících v rámci dané politiky). Zde je však riziko, že nejsme vždy schopni identifikovat, kteří aktéři a jejich zájmy za vytvořením daného dokumentu stojí. Tyto dokumenty také nejsou vždy aktuální či nejsou k dispozici v takovém rozsahu, který bychom potřebovali. Expertní šetření je bezesporu organizačně náročnější, ale umožňuje nám, při správném výběru expertů a správném kladení otázek, zjistit aktuální a jedinečné informace.

Výběr a analýza dokumentů

V rámci naší komparace jsme v první fázi pracovaly s výzkumnými studiemi publikovanými v recenzovaných periodikách zaměřených na politiku sociálních služeb pro seniory. Významným zdrojem informací v ČR byly publikace Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí a v SR obdobného výzkumného ústavu pro aplikovaný výzkum v oblasti sociálních věcí – Inštitútu pre výskum práce a rodiny. Čerpaly jsme i v z odborných článků, které jsme vyhledaly přes dostupné databáze, například z časopisu Sociální práce/Sociálna práca a Fórum sociální politiky, kde publikují velmi často k otázkám sociální politiky kromě českých odborníků i experti ze Slovenska. To nám umožnilo udělat si základní představu o tom, jak je institucionálně nastaven systém sociálních služeb pro seniory v ČR a v SR a kde se mohou vyskytovat problémy. V těchto dokumentech jsme získaly odkazy na další zdroje, zejména koncepční a strategické povahy. Ty jsme hledaly také na stránkách klíčových ministerstev v obou zemích – Ministerstva práce a sociálních věcí ČR a Ministerstva práce, sociálních věcí a rodiny SR a také ministerstev financí obou zemí. Paralelně jsme vyhledávaly dokumenty legislativní povahy – zákony, důvodové zprávy k návrhům zákonů, vyhlášky, které jsme hledaly na webových stránkách Národní rady Slovenské republiky a Parlamentu České republiky. Velkým problémem bylo zorientovat se v různých novelách zákonů a v tom, jaké změny konkrétní novely přináší. V tom nám kromě důvodových zpráv pomohli experti (viz dále). Významným zdrojem dat byly i zprávy OECD vztahující se k dlouhodobé péči.

Následně jsme dokumenty pročetly a hledaly vybrané prvky policy designu. Již v této fázi výzkumu se ukázalo, že významnou cílovou skupinou v politice sociálních služeb jsou nejen klienti sociálních služeb, ale také poskytovatelé sociálních služeb. Rovněž bylo zjevné, že ČR a SR se po velkých reformách z let 2007/2008 z hlediska institucionálního nastavení sociálních služeb ubírají ji-

nou cestou. Již v této fázi výzkumu jsme došly k zajímavým zjištěním, která ovlivnila naše další kroky. Naším prvotním záměrem bylo zkoumat sociální služby pro seniory obecně, aniž bychom rozlišovaly veřejné a soukromé poskytovatele, neboť český zákon o sociálních službách z tohoto pohledu sociální služby nijak nerozlišuje, stejně jako to nečiní většina českých dokumentů i výzkumných zpráv. Když jsme ale analyzovaly slovenské veřejněpolitické dokumenty, ukázalo se, že v rámci slovenského systému jsou oddělováni veřejní a tzv. neveřejní poskytovatelé sociálních služeb, a to zejména s ohledem na jejich financování. To nás vrátilo zpět k analýze českého systému, abychom zjistily, zda i v ČR jsou (zejména v implementační rovině) rozdíly mezi soukromými a veřejnými poskytovateli sociálních služeb, jaká je vlastně pozice a role soukromých poskytovatelů sociálních služeb v rámci českého systému a jak se liší ve srovnání se soukromými poskytovateli v SR. V právním rámci v ČR mezi veřejnými a soukromými poskytovateli není rozdíl explicitně vyjádřen, proto jsme se k tomuto tématu snažily najít nějaké odborné články. Nalezly jsme ale jen nepříliš četná vyjádření aktérů zastupujících soukromé poskytovatele v běžném tisku. To nás přivedlo k rozšíření vzorku expertů o zástupce poskytovatelů sociálních služeb v obou zemích. V zásadě lze shrnout, že jsme nejprve k analýze slovenského systému sociálních služeb přistupovaly s logikou, která je součástí českého systému. Systematická analýza slovenského systému nám nejen ukázala, že slovenský systém je jiný, ale také to, v čem se liší od českého, a tím nás v našem uvažování vrátila zpět k českému systému sociálních služeb a pomohla nám podívat se na něj trochu jinou optikou, než byla v analytických zprávách běžně používána.

Práce s dokumenty je poměrně časově náročná. Při plánování času na výzkum je nutné zohlednit, zda se jedná o nově zkoumanou problematiku či zda se již v dané oblasti orientujete. Nám tato úvodní fáze práce s dokumenty zabrala cca dva měsíce práce, a to jsme již měly s výzkumem v oblasti sociálních služeb zkušenosti. S ohledem na to, že jsme pracovaly v dvoučlenném týmu, zahrnujeme do časové dotace na práci s dokumenty nejen samotné vyhledávání, třídění a analýzu dokumentů, ale i diskuzi nad dokumenty v rámci týmu.

Výběr expertů a realizace expertního šetření

Dalším krokem v naší komparaci bylo expertní šetření. Jelikož jsme zkoumaly delší období od roku 2007, hledaly jsme experty, kteří v oblasti sociálních služeb působí minimálně 10 let.

V každé zemi jsme chtěly získat nějakého experta z úrovně státní správy, nejlépe vedoucí pracovníky klíčových ministerstev, dále zástupce institucí hájících práva seniorů v orgánech státní správy, analytiku dané politiky či vědce zabývající se danou problematikou, ředitele nějakého zařízení sociálních služeb pro seniory a také zástupce střešní organizace poskytovatelů sociálních služeb pro seniory. O expertech za Českou republiku jsme měly celkem jasnou představu, neboť jsme se oblasti sociálních služeb dlouhodobě věnovaly. Na Slovensku jsme ale osobně nikoho neznaly. V první fázi hledání slovenských expertů jsme tak vyhledávaly odborné články o sociálních službách pro seniory a vytipovaly si vědkyni, která dlouhodobě o této problematice publikuje. Jednalo se o výzkumnou pracovníci Inštitútu pre výskum práce a rodiny. Následně jsme se na ni písemně obrátily s žádostí o rozhovor. Paralelně jsme oslovily dopisem úředníka na Ministerstvu práce, sociálních věcí a rodiny SR, který měl v kompetenci oblast sociálních služeb. Tohoto pracovníka a kontakt na něj jsme našly na webových stránkách ministerstva. Na náš dopis na slovenské ministerstvo nám ale nikdo neodpověděl. Nakonec nám s hledáním experta z oblasti státní správy pomohla výše zmíněná výzkumnice z Inštitútu pre výskum práce a rodiny. Zároveň nám doporučila i další možné experty dle námi zvolených kritérií s tím, že jsme se na ni v žádosti o rozhovor mohly odkázat. S ohledem na to, že tato výzkumnice je uznávanou specialistkou na danou problematiku na Slovensku, ostatní oslovení informanti byli velmi vstřícní a někteří z nich zařídili i návštěvu zařízení sociálních služeb. V návaznosti na poznatky z práce s dokumenty (viz výše) jsme chtěly navštívit jak soukromé, tak i veřejné zařízení sociálních služeb. Je vhodné zmínit, že někteří dotázaní experti reprezentovali i dvě námi hledané pozice (expertní vědění ze dvou oblastí). Například vědecká pracovníce byla zároveň členkou Rady vlády SR pro práva seniorů a přizpůsobování veřejných politik procesu stárnutí populace, ředitelka domova pro seniory byla zároveň v předsednictvu Asociace poskytovatelů sociálních služeb SR. Podobně tomu bylo v ČR, kde se člen předsednictva Asociace poskytovatelů sociálních služeb ČR a Unie zaměstnavatelských svazů ČR podílel v roli výzkumníka na analýzách v oblasti sociálních služeb či ředitel zařízení sociálních služeb pro seniory byl zároveň členem Rady vlády pro seniory a stárnutí populace. Nakonec jsme získaly v každé zemi čtyři experty, kteří reprezentovali všechny námi požadované oblasti. Expertní šetření jsme prováděly podle předem připraveného scénáře, který byl rozdělen do základních tematických bloků

reprezentujících námi zvolená kritéria komparace – prvky policy designu sociálních služeb pro seniory.

456 | Všichni experti byli před započítím rozhovoru v souladu s etickými principy kvalitativního výzkumu poučeni a podepsali informovaný souhlas. V rámci informovaného souhlasu byli nejprve seznámeni s cílem a zdrojem financování projektu i s tím, kdo je hlavním řešitelem projektu. Dále byli poučeni, že jejich účast na rozhovoru je zcela dobrovolná a je na nich, jaké informace a zkušenosti v rozhovoru sdělí. Byli informováni o průběhu rozhovoru a možnosti kdykoliv rozhovor přerušit či ukončit, případně neodpovídat na některé otázky. Byli požádáni o to, zda je možné rozhovor nahrávat. Dále byli seznámeni s tím, jak bude dále s nahrávkami nakládáno. Abychom od expertů získali co nejupřímnější výpovědi včetně kritického hodnocení dané veřejné politiky, zvolili jsme částečnou anonymizaci. To znamená, že jsme se s experty v rámci informovaného souhlasu dohodli, že nebudou uváděna jejich jména, jen jejich příslušnost k instituci a specifikace jejich expertního vědění. V rámci informovaného souhlasu byli experti seznámeni s kontaktní osobou, na kterou by se měli v případě nejasností obracet.

Rozhovory s českými experty a návštěvy českých zařízení sociálních služeb pro seniory jsme realizovaly v průběhu dvou měsíců. Všechny rozhovory se slovenskými experty i návštěvy sociálních služeb jsme podrobně naplánovaly a realizovaly v rámci pětidenního pobytu na Slovensku.

Expertní šetření v našem případě přineslo jedinečné informace, které doplnily chybějící střípky poznání získané z dokumentů. Zejména implementační deficity a dopady politiky sociálních služeb na cílové skupiny bychom bez těchto rozhovorů nezjistily. Například dopady vynucované rodinné solidarity při úhradě sociálních služeb, kdy slovenští experti uváděli příklady z praxe a popisovali, jak se tzv. sendvičová generace rodičů s malými dětmi musí někdy i zadlužit, aby mohla uhradit pobytovou sociální službu pro rodiče či prarodiče závislého na péči. Takovéto zkušenosti z dokumentů nezjistíte. Expertů jsme se ptaly i na jejich názor na vnější podmínky a jejich možný vliv na fungování politiky sociálních služeb pro seniory (např. politickou situaci, sféry zájmů jednotlivých aktérů, kulturní specifika). Zde jsme se dozvěděly například skutečnost, že počáteční úplná decentralizace sociálních služeb na Slovensku nebyla, s ohledem na tvorbu regionální politiky často založenou na osobních zájmech politiků, úplně nejšťastnější. V České republice jsme zase díky zaostření výzkumného pohledu nejen na veřejné,

ale i na soukromé poskytovatele (jak bylo zmíněno výše) zjistily určité implementační deficity. Zajímavé byly i samotné návštěvy zařízení sociálních služeb, které dokreslily celkový obraz sociálních služeb pro seniory v ČR a v SR, kdy bylo zjevné, že v případě České republiky mají poskytovatelé sociálních služeb více finančních prostředků. V případě, že bychom měly více času, bylo by určitě zajímavé v těchto zařízeních realizovat zúčastněné pozorování dle předem stanovených kritérií.

Analýza a interpretace dat

Jak už bylo uvedeno výše, náš metodologický postup vycházel z teorie SKCP. Veřejněpolitické dokumenty a doslovné přepisy expertních rozhovorů jsme analyzovaly prostřednictvím tematické analýzy (Braun a Clarke 2006), kde jsme hledaly výše zmíněné prvky policy designu dle teorie SKCP: cíle dané politiky, cílové populace (senioři a poskytovatelé sociálních služeb) a jejich sociální konstrukce, nástroje politiky, přínosy a zátěže pro cílové populace a implementační strukturu. Následně jsme jednotlivé prvky policy designu v ČR a SR srovnávaly v širším kontextu vnějších podmínek, v nichž daná politika funguje (Rihoux et al. 2011, 16–17; Cortázar 2005, 3). V této fázi výzkumu jsme se tedy opět vrátily k práci s dokumenty, zejména s odbornou literaturou. Analýza a interpretace dat je opět poměrně časově náročná fáze výzkumu a její nedílnou součástí je i čas věnovaný přemýšlení nad výsledky.

Dospěly jsme k tomu, že v ČR jsou senioři považováni za samostatnou sociální skupinu, která si zaslouží péči kvůli oslabení nebo ztrátě schopnosti z důvodu věku (zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách). Sociální konstrukce seniorů závislých na péči je v policy designu sociálních služeb v ČR pozitivní, tzn. že senioři si pomoc zaslouží. Přijetí nového zákona o sociálních službách změnilo vnímání seniorů od pasivního závislého pacienta k aktivnímu klientovi/uživateli služby. Posílila se jejich autonomie a svoboda v rozhodování při výběru služby, přestali být tolik závislími na institucích nebo vlastní rodině. Naopak na Slovensku nejsou senioři konstruováni jako samostatná cílová skupina, jsou ztotožňováni s lidmi se zdravotním postižením a spolu s nimi jsou vnímáni jako závislá sociální skupina, která je odkázaná na pomoc (zákon č. 448/2008 Sb., o sociálních službách) ze strany profesionálních pečovatелů (poskytovatelů sociálních služeb) nebo laických pečovatелů z řad nejbližší rodiny. Výstižným příkladem může být v celém zákonu o sociálních službách užívání označení člověka, který čerpá sociální službu, termínem „prijímatel“, což evokuje jeho pasivní roli

v systému sociálních služeb. O typu poskytované služby za něj rozhodnou odpovědné instituce – posudkoví lékaři, sociální pracovníci obcí či kraje, v nichž trvale bydlí.

13.3.2 Příklad politiky poskytující individualizovanou péči osobám se zdravotním postižením

(Tomáš Barták, Natálie Nývltová)

458 |

Na počátku našeho výzkumu stálo konkrétní zadání neziskové organizace a samotný výzkum byl realizován v rámci kurzu „Výzkumná praktika ve veřejné politice: Quick & Dirty“²¹⁵ v akademickém roce 2020/2021 a do jeho řešení bylo zapojeno šest studentů a studentek. Naším cílem bylo nalézt země, které mohou sloužit jako příklady dobré praxe v oblasti péče o osoby se zdravotním postižením (dále též OsZP²¹⁶), a to s ohledem na jejich individuální potřeby. Hledali jsme tedy země, kde existuje efektivní zdravotní a sociální systém s fungujícími nástroji a opatřeními, která přispívají k individualizované péči o OsZP.

Prvním krokem tedy bylo takové země najít. Nabízely se nám dva obecné způsoby postupu. První možností bylo prozkoumat situaci ve více zemích. To by znamenalo se u všech těchto zemí jen povrchně zaměřit na fungování sociálního a zdravotního systému a v každé zemi identifikovat nástroje či opatření, které dobře fungují (např. konkrétní sociální dávky nebo služby určené pro osoby se zdravotním postižením). Ve výsledku bychom tedy měli jakýsi seznam existujících funkčních veřejněpolitických nástrojů, které by ale nebyly zasazeny do širšího kontextu. Druhou možností bylo zaměřit se na situaci pouze ve dvou či třech zemích detailněji. Vzhledem k časovým a kapacitním možnostem (úkolu se věnovalo šest studentů/ek a výstupy jsme potřebovali v horizontu přibližně dvou měsíců) jsme se rozhodli pro druhou možnost. Tato cesta se nám zdála účinnější i z hlediska toho, že bylo možné jednotlivá opatření zkoumat podrobně a podívat se i na souvislosti a podmínky, za kterých fungují.

V dalším kroku bylo potřeba zvolit konkrétní země, přičemž mezi hlavní kritéria při výběru patřila přenositelnost do Česka.

215 Kurz byl vyučován na Katedře veřejné a sociální politiky Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy.

216 V souladu s doporučením Veřejného ochránce práv ČR (2020) dáváme přednost termínu osoba se zdravotním postižením (OsZP) před častěji používaným termínem osoba zdravotně postižená (OZP).

Hledali jsme tedy země se sociálním a zdravotním systémem, který je blízký českému nebo s ním má alespoň výrazné styčné plochy. Pokud by totiž systémy ve zkoumané zemi fungovaly naprosto odlišně a byly založeny na úplně jiných principech, byla by aplikace takového opatření velmi složitá.

Druhým klíčovým kritériem byla dostupnost oficiálních materiálů primárně v anglickém jazyce. Toto kritérium se ukázalo jako poměrně velká překážka, protože většina států má v angličtině pouze základní dokumentaci, která slouží zejména pro cizince (např. informace týkající se sociálního a zdravotního pojištění). Zbytek dokumentů je poté dostupný pouze v jazyce dané země. Jazyková bariéra nám tak značně zúžila možnost výběru. Zároveň se nám stávalo, že pokud jsme nějaká data v angličtině našli, byla často již neaktuální a pro nás tedy nerelevantní.

Abychom si byli jisti, že zvolíme opravdu zemi, kde sociální a zdravotní systém v této oblasti funguje alespoň částečně příkladně, rozhodli jsme se pro konzultaci výběru zemí s expertkou na sociální politiku, která dlouhodobě sleduje i její vývoj v zahraničí. Z této konzultace, týmové rozvahy i komunikace se zadávající neziskovou organizací nakonec jako nejvhodnější vyšly Německo a Nizozemsko. Tyto dva státy splňovaly kritéria užitečnosti, inovativnosti a přenositelnosti, nicméně ne zcela jazykovou přístupnost, kterou jsme se nakonec rozhodli upozadit, resp. vyřešit rozhovory s místními aktéry.

Třetím krokem byl již samotný sběr dat, přičemž jsme pracovali s dvěma typy dat. Jako první jsme v případě obou zemí provedli *desk research*, jehož cílem bylo získat co nejvíce aktuálních informací v anglickém jazyce. Základním zdrojem dat tak byly oficiální dokumenty, webové stránky, statistiky a odborné články, které se jakýmkoliv způsobem dotýkaly námi zkoumaného tématu. Jak jsme již zmínili, problematika pro nás byla zejména jazyková bariéra. Velkou část našich dat tak tvořily podklady, které vznikly na úrovni nadnárodních či mezinárodních organizací, jako jsou například Evropská unie či OECD.

Kombinací zkoumání oficiálních dokumentů a odborných článků bylo možné se základně zorientovat v dané problematice. To znamená, že jsme byli schopni říct, jak je v obou zemích nastaven systém pojištění a jaké základní sociální dávky a služby existují. Následně jsme se konkrétními opatřeními zabývali detailněji a snažili se zjistit, jak fungují, jak vypadají z pohledu uživatelů a liniových pracovníků, jaké mají dopady a efekty. To se zpravidla nedá zjistit z oficiálních dokumentů, a proto se dalším zdrojem dat staly roz-

hovory s konkrétními aktéry, kteří měli s jednotlivými opatřeními praktickou zkušenost.

V tomto kroku se začal rozcházet přístup skupiny zaměřující se na Německo a skupiny zkoumající praxi Nizozemska, jelikož cesta ke konkrétním respondentům-aktérům s praxí v dané oblasti nebyla rozhodně přímočará. S ohledem na cíle nebylo třeba rigorózních a srovnatelných dat, ale spíše získání co nejvíce informací. Proto jsme volili širokospektrý způsob shánění komunikačních partnerů, „rozhodili jsme sítě“ mnoha směry a kontaktovali různé instituce s prosbou o zprostředkování kontaktu na relevantní úřady či neziskové organizace zabývající se sledovanou oblastí.

460 |

Volili jsme cestu tradiční a formální, kdy jsme oslovili velvyslanectví Německa i Nizozemska v Praze, neziskové organizace zabývající se problematikou podpory individualizované péče a ve věci inkluzivního vzdělávání i Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. Zároveň jsme se pokusili využít méně formálních způsobů získávání respondentů a poptávku po určitém zdroji dat rozšířit i na sociální síť (Facebook) do skupin českých občanů žijících v obou zemích. Jednalo se o časově nejnáročnější část výzkumu, reakce úřadů či veřejných institucí na naši žádost byla pomalá a vlažná. Po nějakém čase bez odpovědi jsme prosbu zopakovali a doptávali se i po jiných možnostech kontaktu. Nakonec se touto cestou podařilo získat seznamy neziskových organizací, ale s ohledem na časový horizont výzkumu se nepodařilo tímto kanálem dospět k nějakému rozhovoru.

Neformální cesty fungovaly pružněji. Jako klíčové se ukázalo získání prvního kontaktu, který nám často zprostředkoval kontakty další (metoda *snowball sampling* – srov. Krippendorff 2018, 117). Kontaktování respondentů, kteří by měli zkušenost s politikou podpory osob se zdravotním postižením z Nizozemska či Německa a zároveň by byli ochotni se s námi o tyto zkušenosti podělit, nebylo v době pandemie onemocnění covid-19 snadné, ale zároveň to umožnilo hledat nové cesty pro sehnání respondentů i mimo dosud vyzkoušené možnosti. Někteří z nás tak poprvé někoho oslovovali ve facebookových skupinách či kontaktovali zahraniční neziskové organizace.

Rozhovory probíhaly dálkově s využitím videohovorů. Pro každý rozhovor jsme vytvářeli zvláštní scénář, který zohledňoval postavení konkrétního respondenta, tj. například pro rodinného příslušníka OsZP byl nutný jiný scénář rozhovoru než pro učitelku z inkluzivní školy. Scénáře rozhovoru jsme primárně tvořili na základě poznatků z oficiálních veřejněpolitických dokumentů či

odborných zdrojů, tj. pomocí rozhovorů jsme chtěli získat vhled do praktického fungování konkrétních opatření v oblasti individualizované podpory OsZP. Zároveň jsme se doptávali i na doporučení dalších oblastí či dílčích opatření cílících na OsZP (např. opatření v oblasti zdravotní či sociální péče, dopravy, vzdělávání).

Z etického hlediska bylo přirozeně důležité citlivě pracovat se získanými poznatky, jelikož někteří respondenti se s námi podělili o zajímavé, ale zároveň velmi specifické a důvěrné zkušenosti. Tyto skutečnosti bylo nutné reflektovat a zároveň uvažovat, jak je vhodně včlenit do závěrů zkoumání zahraniční praxe, které mělo primárně doporučovat dobrou praxi ze sledovaných zemí, ale případně i zmínit citlivé otázky (např. prvotní negativní zkušenosti krajanů), které by bylo možné eliminovat.

Celkově byly tímto způsobem provedeny čtyři rozhovory s různými aktéry ze sféry individualizované podpory péče osob se zdravotním postižením. Rozhovory s krajaný (s Čechy žijícími dlouhodobě v zahraničí) probíhaly česky, ale absolvovali jsme rovněž jeden rozhovor v angličtině. Informace z rozhovorů nejen rozšířily poznatky z provedených rešerší, ale zejména nám poskytly informace o jejich reálném fungování v praxi. Přidanou hodnotou byly i dílčí zajímavosti z oblasti praktického fungování, které bychom neměli možnost získat ze studia písemných dokumentů.

Výsledkem výzkumu byly dvě závěrečné zprávy, které shrnovaly situaci v obou vybraných zemích. Zároveň v nich byly představeny příklady fungujících dílčích opatření cílících na OsZP. V obou případech se jako funkční nástroj ukázal tzv. osobní rozpočet, který přispívá k rozvoji individualizace dané osoby. V rámci osobního rozpočtu má daný člověk k dispozici jednorázové či pravidelné dávky nebo poukázky, na jejichž základě si samostatně volí, jaké služby či kompenzační pomůcky jsou pro něj nejvhodnější. Dále se v případě Německa i Nizozemska jednalo o doporučení zejména v oblasti trhu práce (např. vzdělávání zaměstnavatelů, motivace skrze rozsáhlý systém příspěvků pro zaměstnavatele), v oblasti vzdělávání (např. skrze vysokou státní podporu vysokých škol) a v oblasti dopravy (např. přizpůsobení městské hromadné dopravy pro osoby se zrakovým či sluchovým postižením). Výsledky jsou využívány zadavatelem zejména pro vyjednávací a advokační činnost.

13.4 Závěr

Zkoumání zahraniční praxe je důležitou součástí veřejněpolitického výzkumu. Komparativní veřejná politika je etablovanou subdisciplínou veřejné politiky, která má své učebnice (např. Peters a Fontaine 2020), panely na konferencích a odborné časopisy (např. *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*; *Journal of International and Comparative Social Policy*). Nahlížení do zahraniční praxe je i běžnou součástí procesu tvorby politiky, zejména ve fázi vymezování problému, kde mezinárodní srovnání nastavuje referenční rámec, ale také při navrhování variant, kde fungující zahraniční praxe může být inspirací pro volbu řešení. Operování se zahraniční dobrou praxí je součástí advokační práce neziskových organizací a dalších aktérů, kteří předkládají alternativní náhledy na veřejněpolitické problémy a jejich možná řešení.

Studii, které využívají zahraniční zkušenosti, můžeme v českých zdrojích najít opravdu velké množství – od ryze akademických s jasným teoretickým ukotvením po aplikované, kde praktický cíl převažuje nad rigorózností postupu. Prvý přístup reprezentuje příklad Karolíny Dobiášové, kde je představena komparativní studie sociálních služeb v ČR a SR. Je zde důležitá metodologická čistota, kdy je pečlivě promyšlen výběr případů, komparačních kritérií i dat. Naopak druhý příklad z pera Tomáše Bartáka a Natálie Nývltové o hledání příkladů dobré praxe individualizované péče o osoby se zdravotním postižením v Německu a Nizozemsku reprezentuje rychlou *policy analysis* a vidíme, že je v něm běžná improvizace a využívání všech dostupných dat a cest.

Řada studií stojí někde mezi těmito póly. Příkladem může být studie autorského kolektivu z Fondu dalšího vzdělávání (Geissler et al. 2015) vytvořená v rámci projektu Podpora neformálních pečovateli financovaného z Evropského sociálního fondu. Studie představuje způsoby řešení neformální péče v pěti zemích (tehdejší EU, konkrétně ve Spojeném království, Německu, Švédsku, Španělsku a Polsku. Země jsou vybrány jako zástupci různých režimů sociálního státu a součástí případových studií je i představení celkové logiky systému sociálního zabezpečení. Datově studie vycházejí zejména ze studia dokumentů (legislativy, koncepčních dokumentů i odborných studií), které jsou doplněny o rozhovory s experty z daných zemí. Výstupem je kromě jednotlivých případových studií i srovnání praxe v daných zemích a také zhodnocení vybraných opatření ve vztahu k situaci v České republice, tedy identifikace příkladů realizovatelné dobré praxe.

Jiným zajímavým příkladem zapracování zahraniční zkušenosti je studie Pražáka a Dvořáka (2022) o síťování škol v Anglii. Autoři představují různé typy sítí škol s různými cíli i uspořádáním a doplňují to třemi konkrétními příklady z Anglie, kde je síťování škol významným prvkem řízení vzdělávání. Smyslem studie je nejen představit zajímavý fenomén českému publiku, ale studie má i praktický přesah s ohledem na diskuzi o středním článku řízení a podpory ve školství, kdy anglická praxe může být inspirací pro případné hledání a nastavování režimu v ČR.

Veřejněpolitických studií pracujících se zahraniční zkušeností najdeme v české produkci poměrně dost. Pro další příklady doporučujeme projít výstupy různých veřejných výzkumných institucí, jako jsou Výzkumný ústav práce a sociálních věcí (např. Hon et al. 2020), Centrum pro studium vysokého školství (např. Beseda et al. 2021), Institut pro kriminologii a sociální prevenci (např. Škvain 2015) a další.

Se zahraniční zkušeností se dá pracovat mnoha způsoby, sledovat různé cíle, využívat různá data a metody. Některé aspekty jsou však pro tuto práci společné a vyplývá z nich několik rad s širokou platností:

- Sběr dat z více zemí je časově náročný proces. Orientace v cizím prostředí i kontaktování potenciálních respondentů či expertů je zdoluhavé. Proto je důležité každý krok komparativního výzkumu dobře promyslet, postup strukturovat a dostatečně koordinovat, pokud se uskutečňuje v týmu (což je s ohledem na náročnost poměrně časté).
- Země mají různá kulturní a institucionální nastavení, která nemusí být na první pohled zřejmá. Velmi podobně vypadající dokumenty mohou mít velmi různý význam a dopad. To se týká i na první pohled bezpečných statistických dat, kde způsob a okolnosti měření mohou být velmi různé a zároveň zásadní pro výsledek. Je proto velkou výhodou, pokud máte možnost mít v zahraniční zemi insidera. Ideálem je samozřejmě mezinárodní tým, který je však v mnoha situacích nereálnou variantou. Dobrým řešením je doplnit sekundární data expertním šetřením, v němž lze získat více kontextuálních informací.
- Veřejná politika má diskurzivní charakter a v jejím výzkumu je důležitý jazyk. Je dobré i toto hledisko zvažovat při výběru zemí, ale zároveň se jím nenechat zcela omezit – k překlenutí bariéry mohou pomoci experti, ale i jiní insideři, jako jsou například Češi žijící v dané zemi (což hezky ukázal druhý příklad Tomáše Bartáka a Natálie Nývltové).

Hlavní poselství

- Studium zahraniční zkušenosti je ve veřejněpolitickém výzkumu využíváno hojně, a to jak pro účely základního výzkumu, tak aplikovaného.
- Výhody: široké možnosti využití, dostupnost dat, možnost systematického přístupu k datům díky databázím, mediální výstupy jako „časové snímky“ různých událostí.
- Nevýhody/výzvy: nutnost zohledňovat kontext, rozhodování o redukci datasetu.

464 |

Typy výzkumných problémů, pro které jsou data vhodná

- Zahraniční zkušenost je využívána pro akademické i praktické úlohy. Typicky se jedná o zviditelnění problému a upozornění na potřebu jeho řešení, hledání možných řešení, odhadování dopadů připravovaných intervencí či odhalování obecnějších zákonitostí procesu tvorby politik a vztahů mezi charakteristikami společnosti a podobou politik.

Příklady výzkumných otázek

- Obecné výzkumné otázky: (i) v čem se politiky liší, a tedy jakým způsobem lze řešit společenské problémy a dosahovat cílů; (ii) proč se politiky liší, tj. jaké faktory či okolnosti vedou k přijetí toho či onoho řešení; (iii) jaké jsou dopady různého nastavení politik; (iv) za jakých podmínek jsou určité politiky funkční či efektivní; (v) jaká řešení z jiných zemí jsou přenositelná a uplatnitelná pro domácí situaci.
- Jaký je policy design sociálních služeb určených pro cílovou populaci seniorů závislých na péči v ČR a na Slovensku? V čem se liší policy design sociálních služeb pro seniory závislé na péči v ČR a na Slovensku? Jaké další důležité cílové populace kromě seniorů závislých na péči je možné identifikovat v policy designu sociálních služeb v obou zemích? Jaká je konstrukce seniorů a případně dalších cílových skupin v policy designu sociálních služeb pro seniory v obou zemích? Jaké jsou dopady policy designu sociálních služeb na cílovou skupinu seniorů, případně na další cílové populace?
- Jaké konkrétní nástroje individualizované péče o osoby se zdravotním postižením, které jsou uplatňovány v jiných zemích, mohou sloužit jako příklady dobré praxe? Jaké jsou možnosti a limity využití těchto nástrojů v ČR?

Typ dat či metody

- Data různého charakteru – kvantitativní i kvalitativní, často sekundární povahy, mohou být iniciovaná výzkumníky i vzniklá pro jiný účel.

Doporučená metodologická četba

Bretschneider, S., Frederick, J. M. Jr., Wu, J. 2004. "Best Practices" Research: A Methodological Guide for the Perplexed. *Journal of Public Administration Research and Theory* 15 (2): 307–323.

Geissler, H., Muralová, M. 2011. Komparativní přístupy při zkoumání veřejných politik. In *Současné metodologické otázky veřejné politiky*, ed. M. Nekola, H. Geissler a M. Muralová, 170–193. Praha: Karolinum.

Peters, B. G., Fontaine, G. eds. 2020. *Handbook of Research Methods and Applications in Comparative Policy Analysis*. Chemp-ton: Edward Elgar.

Veselý, A. 2011. Theory and Methodology of Best Practice Research: A Critical Review of the Current State. *Central European Journal of Public Policy* 5 (2): 19.

Doporučené praktické příklady využití dat nebo metody

Beseda, J., Hündlová, L., Bláha, F. 2021. *Zahraníční dobrá praxe v zajišťování kvality online a distančních studijních programů*. Praha: Centrum pro studium vysokého školství. https://www.csvs.cz/wp-content/uploads/csvs-2021_zahranicni-dobra-praxe-v-zajistovani-kvality-v-online-a-dist-progr_final.pdf.

Geissler, H., Holeňová, A., Horová, T., Jirát, D., Solnářová, D., Svobodová, K., Tomášková, V. 2015. *Neformální péče ve vybraných státech Evropské unie. Komparativní rešerše a identifikace příkladů dobré praxe*. Praha: Fond dalšího vzdělávání.

Hon, F., Průša, L., Bareš, P. 2020. *Mezinárodní komparace rozsahu a struktury příjemců příspěvku na péči a podmínek pro jeho přiznání v ČR, na Slovensku, v Německu a v Rakousku*. Praha: VÚPSV.

Pražák, D., Dvořák, D. 2021. Síťování škol: Případová studie Anglie. *Orbis scholae* 16 (1): 1–24.

Škvain, P. 2015. *Zabezpečovací detence z pohledu vybraných zahraničních právních úprav*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.

Zdroje

- Anderson, C. A., Leahy, M. J., DelValle, R., Sherman, S., Tansey, T. N. 2014. Methodological Application of Multiple Case Study Design Using Modified Consensual Qualitative Research (CQR) Analysis to Identify Best Practices and Organizational Factors in the Public Rehabilitation Program. *Journal of Vocational Rehabilitation* 41 (2): 87–98.
- Béland, D., Howlett, M. 2016 The Role and Impact of the Multiple-streams Approach in Comparative Policy Analysis. *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice* 18 (3): 221–227.
- 466 | Beseda, J., Hündlová, L., Bláha, F. 2021. *Zahraniční dobrá praxe v zajišťování kvality online a distančních studijních programů*. Praha. Centrum pro studium vysokého školství. https://www.csvs.cz/wp-content/uploads/csvs-2021_zahranicni-dobra-praxe-v-zajistovani-kvality-v-online-a-dist-progr_final.pdf.
- Braun, V., Clarke, V. 2006. Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology* 3 (2): 77–101.
- Bretschneider, S., Frederick, J. M. Jr., Wu, J. 2004. "Best Practices" Research: A Methodological Guide for the Perplexed. *Journal of Public Administration Research and Theory* 15 (2): 307–323.
- Cortázar, J. C. 2005. Learning from Best Practices in Public and Social Management: A Methodological Proposal. *Paper for United Nations Public Administration Network*. <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=d55cc1a576f975fcd4f7bcc834de9f5e944fc1f8>.
- Creswell, J. W., Poth, C. N. 2016. *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches*. Los Angeles: SAGE.
- Česká republika. Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách.
- Drulák, P. a kol. 2008. *Jak zkoumat politiku: Kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích*. Praha: Portál.
- Geissler, H., Holeňová, A., Horová, T., Jirát, D., Solnářová, D., Svobodová, K., Tomášková, V. 2015. *Neformální péče ve vybraných státech Evropské unie. Komparativní rešerše a identifikace příkladů dobré praxe*. Praha: Fond dalšího vzdělávání.
- Geissler, H., Mouralová, M. 2011. Komparativní přístupy při zkoumání veřejných politik. In *Současné metodologické otázky veřejné politiky*, ed. M. Nekola, H. Geissler a M. Mouralová, 170–193. Praha: Karolinum.
- Hon, F., Průša, L., Bareš, P. 2020. *Mezinárodní komparace rozsahu a struktury příjemců příspěvku na péči a podmínek pro jeho přiznání v ČR, na Slovensku, v Německu a v Rakousku*. Praha: VÚPSV.

- Karlas, J. 2008. Komparativní případová studie. In *Jak zkoumat politiku: Kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích*, P. Drulák a kol., 62–91. Praha: Portál.
- Kotrusová, M., Dobiášová, K., Vlčková, K. 2020. Senioři jako pasivní pacienti, nebo aktivní klienti? Komparativní analýza policy designu sociálních služeb pro seniory v České a Slovenské republice. In *Česká veřejná politika optikou teorie sociální konstrukce cílových populací*, ed. M. Nekola, E. M. Hejzlarová a J. Kohoutek, 131–175. Praha: Karolinum.
- Krippendorff, K. 2018. *Content Analysis: An Introduction to its Methodology*. Los Angeles: SAGE.
- Myers, S. M., Smith, H. P., Martin, L. L. 2004. Conducting Best Practices Research in Public Affairs. *International Journal of Public Policy* 1 (4). Orlando: Center for Community Partnerships. | 467
- Ongaro, E. 2020. Forms of Knowledge for the Practice of Public Administration. In *European Perspectives for Public Administration: The Way Forward*, ed. G. Bouckaert a W. Jann, 273–292. Leuven: Leuven University Press.
- Peters, B. G., Fontaine, G. eds. 2020. *Handbook of Research Methods and Applications in Comparative Policy Analysis*. Chemp-ton: Edward Elgar.
- Potůček, M., Radičová, I. 1997. Splitting the Welfare State: the Czech and Slovak Cases. *Social Research* 64 (4): 1549–1587.
- Potůček, M., Radičová, I. 1998. *Sociální politika v Čechách a na Slovensku po roce 1989*. Praha: Karolinum.
- Pražák, D., Dvořák, D. 2022. Síťování škol: Případová studie Anglie. *Orbis scholae* 16 (1): 1–24.
- Rabušicová, M., Záleská, K. 2016. Metodologické otázky srovnávací pedagogiky: podněty pro koncipování komparativních studií. *Pedagogická orientace* 26 (3): 346–378.
- Rihoux, B., Rezsö-hazy, I., Bol, D. 2011. Qualitative Comparative Analysis (QCA) in Public Policy Analysis: An Extensive Review. *German Policy Studies/Politikfeldanalyse* 7 (3): 9–82.
- Schneider, A., Ingram, H. 1993. Social Construction of Target Populations: Implications for Politics and Policy. *American Political Science Review* 87 (2): 334–347.
- Slovenská republika. Zákon č. 448/2008 o sociálních službách.
- Stenström, M.-L., Laine, K. 2006. *Towards Good Practices for Practice-oriented Assessment in European Vocational Education*. Jyväskylä: Jyväskylä University Press.
- Stewart, J. 2012. Multiple-case Study Methods in Governance-Related Research. *Public Management Review* 14 (1): 67–82.

- Škvain, P. 2015. *Zabezpečovací detence z pohledu vybraných zahraničních právních úprav*. Praha. Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- Vannoni, M. 2015. What are Case Studies Good for? Nesting Comparative Case Study Research into the Lakatosian Research Program. *Cross-Cultural Research* 49 (4): 331–357.
- Veřejný ochránce práv ČR. 2020. Jak mluvit a psát o lidech s lidmi s postižením. https://www.ochrance.cz/uploads-import/CRPD/Doporuceni/6-2020_doporuceni_media.pdf (27. 5. 2020).
- Veselý, A. 2011. Theory and Methodology of Best Practice Research: A Critical Review of the Current State. *Central European Journal of Public Policy* 5 (2): 19.

Kapitola 14

PROCESS TRACING

Michaela Veselá Hiekischová, Arnošt Veselý

Process tracing²¹⁷ (dále jen PT) je relativně novou a stále se rozvíjející | 469 kvalitativní metodou, která se etablovala především v politologii a při studiu mezinárodních vztahů, v poslední době je však využívána také na půdě dalších příbuzných společenských věd včetně veřejné politiky (Mahoney 2012; Beach a Pedersen 2013, 2016; Mazák 2017).

Jde o systematickou kvalitativní metodu, jejíž ambicí je (již ex post) vysledovat kauzální mechanismy²¹⁸ působící na to, že se „něco“ stalo, a která je postavena na soustavném a podrobném prozkoumání jednoho případu. Je používána také při komparaci více konkrétních případů (Fontaine 2020), může být kombinována s metodou QCA (Beach 2018) a v neposlední řadě je využívána i jako samostatná hodnotící metoda (Befani a Mayne 2014). V této souvislosti považuje Mahoney (2012) PT za jeden z nejdůležitějších způsobů zkoumání kauzality v kvalitativním výzkumu. Ačkoliv se PT zaměřuje na sledování kauzálních mechanismů, vždy vychází z důkladné deskripce vzniku zkoumaného případu a v této fázi může působit jako „pouhé“ před-

217 Jak uvádí již Veselý (2015a), žádný ustálený překlad pojmu *process tracing* doposud neexistuje. Zjednodušeně ho lze přeložit jako „analýza procesu“, „rozbor procesu“ či jako „stopování procesu“, „sledování stop v procesu“ nebo jako „proces stop“. Přeložit lze i jako „podrobné sledování historického případu“ či jako „podrobné sledování stop v rámci jednoho historického případu“. V tomto textu se tedy stejně jako Veselý (2015a) přikláníme k anglickému termínu *process tracing*.

218 V sociálních vědách se běžně používá termín „mechanismus“. Tento termín je přímo učebnicovým příkladem path dependence, resp. „zabudované historie“ v sociálních vědách. Termín byl do sociálních věd převzat z Newtonovy mechaniky, a to mechanickými materialisty. Udomácnil se v sociální teorii natolik, že je používán i v současnosti. Dnes má termín „sociální mechanismus“ spíše podobu metafory. Společnost ani jednotlivci totiž nejsou mechanické stroje, jak původně zamýšleli mechaničtí materialisté a karteziáni. Termín „mechanismus“ používáme v textu i my. Samozřejmě si uvědomujeme, že v současné době tento termín nedenotuje žádný „sociální stroj“, nýbrž komplexní sociální fenomén (společnost, společenské jevy), pro něž hledáme vědecké vysvětlení, aniž bychom byli mechanickými materialisty.

stavení vývoje problému, které se ve veřejné politice běžně realizuje. Nicméně PT je sofistikovanější metoda a její popis na několika málo stránkách (navíc s důrazem na zjednodušený návod pro její realizaci) považujeme za ambiciózní úkol. Jedná se o metodu, které je například věnována celá kniha o více než 350 stranách (Beach a Pedersen 2016). Začínající výzkumník tak musí počítat s tím, že se bez základních odborných metodologických vědomostí, bez snahy o aktivní porozumění, čtení původních textů a celkově vynaloženého velkého intelektuálního úsilí neobejde.

470 | Celý proces hodnocení je v PT postaven na **identifikování kauzálního procesu** – řetězce příčin a následků – mezi nezávislou proměnnou a výsledkem závislé proměnné (Beach a Pedersen 2013). Ačkoliv mohou tyto pojmy evokovat kvantitativní přístup, jedná se zcela o kvalitativní metodologii, u níž se **klade důraz na pečlivý, důkladný a detailní popis příčiny, následku i celého procesu, který k němu vedl**. Kausalita je vnímána odlišným způsobem než v kvantitativních vědách. Je zaměřena nikoliv na zjištění, zda příčina vyvolává následek, ale na to, **jak a proč se tak děje**. Process tracing tak může přispět kvantitativní analýze hlubším rozbořem získaných dat. V PT nezkoumáme, zda daná veřejná politika selhává či je úspěšná, ale jakým způsobem a proč tomu tak je. Tím můžeme přispět k lepšímu porozumění společnosti i politice. A to nejen v souladu s praktickou povahou veřejné politiky (aplikace a další využití výsledků při řešení problémů či při tvorbě veřejné politiky), ale také s ohledem na její vědecký charakter (potvrzení výchozích teoretických předpokladů či budování nových).

Z hlediska etických aspektů je samozřejmě nutné si uvědomit, že každá fáze výzkumu musí řešit etické otázky. Kromě klasické procedurální etiky musí výzkumník řešit etická dilemata. Ta souvisí především s hodnotovou pozicí výzkumníka, jeho rolí insidera či outsidera, přístupem k empirickým materiálům (oficiálním i neverejným) a posouzením jejich relevance. Vždy by se však měl výzkumník snažit o pečlivou práci se zdroji a o obecnou výzkumnickou integritu. Veškerá pocitovaná etická napětí by měl být schopen reflektovat a otevřeně se o nich zmínit.

Na následujících stránkách se pokusíme srozumitelným způsobem představit nejen základní koncepty metody PT, ale přiblížit také způsob její aplikace při studiu konkrétních případů. V několika krocích nabízíme možnost zpracování metody PT a zároveň se s Arnoštem Veselým věnujeme konkrétním praktickým příkladům, ve kterých byla metoda PT využita (jedná se o vznik Úřadu práce ČR a studii k debatě o vzniku Národní rady pro vzdělávání). Velmi důležitým úkolem kaž-

dého výzkumníka je uvědomit si, že každá metoda nemá pouze pozitiva, ale je spojena s celou řadou otázek o její vhodnosti či různých způsobech využití. Z tohoto důvodu se v závěru textu zaměříme i na její úskalí. V zásadě však PT považujeme za metodu zasluhující významné postavení v kvalitativní metodologii. Umožňuje výzkumníkovi stát se aktivním posuzovatelem hledajícím indicie pro zodpovězení otázky, jak a proč se daná událost odehrála, čímž přispívá k jejímu porozumění. Navíc ji můžeme doporučit všem, kteří rádi sledují detektivní příběhy a odhalují pachatele zločinu, detaily průběhu zločinu i motivy pro jeho spáchání. Process tracing lze totiž přirovnat k detektivní práci. Výzkumník, stejně jako detektiv, se snaží podrobně analyzovat vývoj jednoho případu a jeho úkolem je odpovědět na otázku, co bylo příčinou a z jakého důvodu se událost odehrála. | 471

14.1 Základní koncepty metody

Základní podstatou metody PT je vysledovat **kauzální mechanismus** (1) a najít odpovědi na otázky, jak a proč se daná událost odehrála. K tomu PT jako analytický nástroj vychází z **testování síly získané evidence** (2), zároveň musí výzkumník **při sběru dat diagnostikovat jejich spolehlivost** (3), a to vše v souladu s **bayesovskou logikou uvažování** (4). Hlavní cíl metody je postavený na explanaci za účelem **testování i budování teorie** (5). Všechny tyto uvedené základní koncepty jsou na následujících řádcích detailně popsány a vysvětleny.

14.1.1 Kauzalita a kauzální mechanismus

Jak jsme již v úvodu zmínili, na rozdíl od kvantitativní metodologie není pojetí kauzality v PT založené pouze na zkoumání příčiny a následku ve smyslu zodpovězení otázky, zda se daná událost stala. Neboli jev A v čase t^1 nastane pouze za podmínky, že nastane jev B v čase t^2 . Příkladem může být zkoumání vlivu demokracie na hospodářský vývoj států. Víme, že existuje silná pozitivní korelace mezi demokratickým režimem a hospodářským rozvojem (např. Durham 1999; Acemoglu et al. 2019). Nicméně PT se spíše snaží hledat odpověď na otázky, **jakým způsobem**, případně **proč** příčina vyvolává svůj následek, případně zda a jakým způsobem jev A přispívá k jevu B. Nezajímá nás tedy pouze to, **zda** demokracie vede k hospodářskému rozvoji, ale zajímá nás, **jakým způsobem**. Hledáme odpovědi na hlubší otázky související s tímto vztahem: Jak víme, že právě demo-

kracie podporuje ekonomický růst? Jaké konkrétní aspekty přispívají v demokratických státech k ekonomickému rozvoji a jakých se nedostává v těch autoritářských?

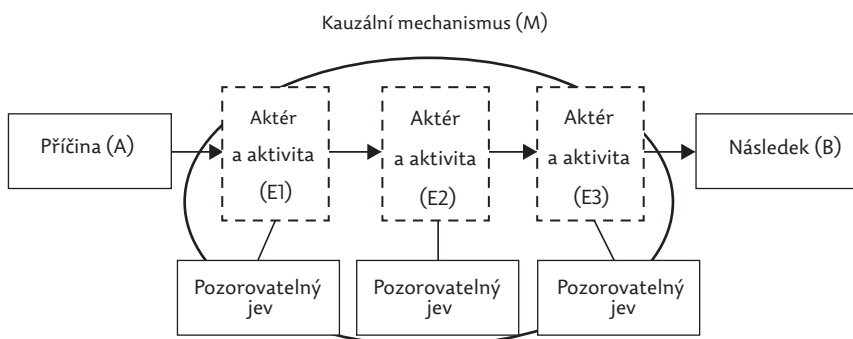
Odpovědi na podobné otázky nám v PT pomůže vysvětlit **kauzální mechanismus** (jako jev M). Beach a Pedersen (2016) ho definují jako teoretický systém složený ze série vzájemně propojených částí, které přenášejí kauzální síly z A k B. Zjednodušeně řečeno, kauzální mechanismus v PT **představuje určitou teorii či hypotézu, která vybranou událost vysvětluje a dokládá**. Výzkumník, stejně jako detektiv, který zkoumá kriminální případ, se snaží pomocí empirické evidence (důkazů) svoji hypotézu testovat.

472 | Identifikovat kauzální mechanismus můžeme několika způsoby, z nichž nejméně vhodný je minimalistický přístup a naopak nejvýznamnější je vnímání kauzálního mechanismu jako systému. Minimalistický přístup je příliš zjednodušený, protože je založený pouze na předpokladu, že A vede k B prostřednictvím M ($A \rightarrow M \rightarrow B$). Základní linie uvažování sice vychází z předpokladu, že původní událost (A, situace v čase t_1) se transformovala na událost, kterou chceme vysvětlit (B, situace v čase t_3). Kauzální proces, který k B vedl, ovšem není dostatečně důkladně popsán a prozkoumáný. Je vnímán pouze jako „krok ležící mezi počáteční příčinou a finálním výsledkem“, který je však zapotřebí identifikovat mnohem konkrétněji (Mahoney 2012, 579). V tomto kontextu vnímají autoři Beach a Pedersen (2016) kauzální mechanismus (M) jako *systém*, v němž je kauzální proces mezi A a B poměrně jasně a explicitně rozbalen.

To znamená, že 1) kauzální mechanismus jako systém je zapotřebí identifikovat **v podobě explicitně pojmenované teorie či hypotézy** a následně 2) ho pečlivě, jasně a srozumitelně **operacionalizovat**, a zároveň 3) je nutné **odhalit všechny aktéry a jejich aktivity**. Každou část teoretického mechanismu lze totiž dle Beache a Pedersena (2016, 87) považovat za „ozubené kolo, které přenáší dynamickou kauzální energii kauzálního mechanismu na další ozubené kolo, což v konečném důsledku přispívá k dosažení výsledku B“. Jen tímto způsobem můžeme přispět k porozumění příčinných souvislostí. Takto „rozbalený“ kauzální mechanismus je známkou dobře provedeného PT a měl by mít podobu následujícího schématu.

Aktéři (entity) jsou považováni za faktory angažující se v aktivitách (tj. částech mechanismu = tzv. ozubená kola), přičemž tyto aktivity jsou produktem změn a způsobují přenos kauzálních sil (tzn. pohyb kol). Takto zachycený a definovaný kauzální vztah může být znázorněn takto: $A \rightarrow (E1 \rightarrow E2 \rightarrow E3) \rightarrow B$. Preciznost vymezení aktérů a aktivit záleží nejen na hloubce znalostí daného problému a zku-

OBRÁZEK 14.1: Schéma kauzálního mechanismu v PT

Zdroj: převzato z Mazák 2017, 60 (obr. 1), upraveno

| 473

šenostech výzkumníka, ale také na typu teoretické explanace (více v další podkapitole) i na časovém horizontu hodnocené události. Opět si můžeme pomoci přirovnáním k detektivní práci, ve které detektiv poměrně přesně a detailně mapuje proces celé události, neustále hledá všechny aktéry (očitě svědky, možné pachatele) a aktivity (nákup důkazů, útěk z místa činu, podplácení, plánování krádeže apod.). K tomu mu mohou pomoci předešlé zkušenosti s pátráním (tj. prováděním podobného metodologického procesu).

Zároveň je samozřejmě možné vycházet z jiného způsobu trasování, často v praxi komplikovanějšího, a ne tak lineárního vztahu, jak je uvedeno v předešlém schématu. Takto strukturované schéma může nicméně sloužit jako návod pro zkoumání daného případu a explicitního definování kauzálního vztahu a jeho jednotlivých částí.

Diskuze k formulaci kauzálního mechanismu

Nabízí se poměrně faktická otázka úrovně mechanismu neboli v sociálních vědách známá diskuze ohledně velkých a malých teorií. Na jedné straně jsou zastánci používání mikrolevel teorií, kteří vycházejí z předpokladu, že díky malým a konkrétním teoriím můžeme identifikovat neredukovatelné (i to nejmenší) spojení mezi jednotlivými aktéry. Díky detailnímu pozorování můžeme popsat daný jev s vyšším stupněm přesnosti a pravděpodobnosti (např. George a Bennett 2005). Na druhém pólu jsou odborníci, kteří vycházejí z domněnky, že velké a obecné teorie nemusí být redukovány na zkoumání aktivit jednotlivých aktérů, a přesto je možné je v PT použít (např. McAdam et al. 2008). Odpověď není jednoznačná, a zjednodušeně a pragmaticky řečeno záleží na tom, co konkrétně zkoumáme a hodnotíme. Jak uvádí i George a Bennett (2005), přijatelná míra obecnosti kauzálních

mechanismů se bude lišit v závislosti na konkrétní výzkumné otázce a cílech výzkumu. Formulování hypotéz o konkrétním kauzálním mechanismu a rozhodnutí o tom, zda tyto hypotézy modelovat na mikro- nebo makroúrovni, je v konečném důsledku vždy volbou výzkumníka. „Výběr úrovně teorie totiž vždy souvisí s úrovní, na níž se nejlépe prostudují aspekty existence kauzálního mechanismu vycházejícího z teorie“ (Beach a Pedersen 2016, 87). Pokud například zjišťujeme, zda a jakým způsobem demokracie ovlivňuje hospodářský růst, zcela určitě budeme používat makrolevel teorie, protože projevy takového vztahu budou také na makroúrovni.

474 | Dalším otazníkem při hodnocení vybrané události je fakt, že **vysvětlit danou událost může více než jen jeden kauzální mechanismus**. Vysvětlení, která jsou pro jednoho uspokojivá, nemusí být uspokojivá pro jiného. Stejně tak mohou být daná vysvětlení považována za nedostatečně přesná v kontextu nových informací, případně při volbě jiné úrovně kauzálního mechanismu (teorie) (George a Bennett 2005). Přestože výzkumník posoudí kauzalitu prostřednictvím jednoho teoretického vysvětlení, neznamená to, že ta ostatní jsou vyloučena. A v tom se PT odlišuje od detektivní práce, kde je pachatel usvědčen a vše svědčí proti němu (důkazy jsou jednoznačné). Důvodem může být celá řada faktorů, jež vždy vycházejí ze zkušeností a optiky výzkumníka. Na dalších stránkách se podrobněji zaměříme především na odlišnosti v typu teoretické explanace.

14.1.2 Typy teoretické explanace

Jedním z důvodů, proč může každý výzkumník dojít k odlišným výsledkům, je použití odlišného teoretického přístupu. Beach a Pedersen (2013, 2016) identifikovali čtyři typy kauzálních mechanismů. Jejich rozlišení vychází z práce Craiga Parsonse (2007), který vymezil čtyři typy explanace používané v sociálních vědách – strukturální, institucionální, ideové a psychologické. Při jejich identifikaci vycházel z logiky, že každý typ popisuje odlišné argumentace příčin toho, co lidé dělají nebo naopak nedělají a proč. Zároveň rozlišoval mezi racionálním a interpretativním přístupem k zodpovězení výzkumné otázky. Strukturální a institucionální typy teoretických explanací vycházejí z racionální a objektivní logiky. Naopak ideové a psychologické teorie jsou postaveny na logice interpretace a omezené racionality.

Strukturální kauzální mechanismus vychází ze strukturálních teorií, které jsou postaveny na předpokladu, že aktéry ovlivňuje tlak

jejich vnějšího prostředí. Strukturální tvrzení vysvětlují, co lidé dělají v závislosti na svém postavení vůči exogenně daným „materiálním“ strukturám, jako je lokalita, distribuce bohatství nebo distribuce fyzické moci. Jednání lidí se pak liší podle toho, jak se jejich postavení v těchto strukturách mění (Parsons 2007, 12). Badatel při hodnocení daného případu vychází z výzkumných otázek týkajících se toho, „jak daná struktura společnosti předepisuje pozorované chování?“ (Beach a Pedersen 2013).

Institucionální kauzální mechanismus se od strukturálních teorií liší v tom, že instituce jsou vytvořeny člověkem, a proto s nimi lze manipulovat. V běžné mluvě společenských věd je instituce jakýkoliv trvalý vzorec chování mezi skupinou lidí. Tyto vzorce nabývají formálního i neformálního tvaru, bývají explicitní i implicitní. Společné pro ně je, že působí na jednání člověka. Lidé v těchto vytvořených organizacích a pravidlech konají v závislosti na své pozici (Parsons 2007). Typické institucionální mechanismy jsou tedy odpovědí na otázku, „jak určité přítomné instituce neúmyslně ovlivňují jednání aktérů“ (Beach a Pedersen 2013).

| 475

Ideový kauzální mechanismus vychází z předpokladu, že výstupy jsou (alespoň částečně) produktem toho, jak aktéři interpretují svůj svět a jaký myšlenkový proud je zaujal. Ideové tvrzení vysvětluje, co lidé dělají, jako funkci kognitivních a/nebo afektivních prvků, které organizují jejich myšlení, a vidí tyto prvky jako vytvořené určitými historickými skupinami lidí (Parsons 2007, 12). Není zde kladen důraz na to, jak struktury nebo instituce omezují chování, ale na to, jak jsou ideologie důležité, protože ve výsledku ovlivňují jednání aktérů (Beach a Pedersen 2013). Základní výzkumná otázka bude znít: „Jakým způsobem ideologie působí na jednání aktérů?“

Psychologický kauzální mechanismus zahrnuje teoretizování o tom, „jak a do jaké míry interní psychologické dispozice interagují s jinými faktory, a tím vyvolávají určité jednání?“ (Beach a Pedersen 2013). Psychologická tvrzení vysvětlují, co a proč lidé dělají, a vychází přitom z perspektivy, že tato jednání jsou obecná napříč lidstvem. Jsou to pevně zavedené rysy toho, „jak lidé myslí“ (ačkoliv může existovat několik psychologických dispozic – lidé typu A, lidé typu B atd. – takže ne všichni lidé jsou nutně stejní) (Parsons 2007). Příkladem použití je teorie skupinového myšlení od Irvinga Janise, na které je postaven příklad o vzniku Úřadu práce ČR.

14.1.3 Evidence a její testování

Pro potvrzení stanoveného kauzálního mechanismu je potřeba získat potřebné informace neboli empirickou evidenci. Přitom se vychází z předpokladu, že část mechanismu mezi A a B by měla zanechat předvídané empirické projevy, které by měly být pozorovatelné v empirickém materiálu (Beach a Pedersen 2013, 100). Navazujeme tak na obrázek 14.1 o kauzálním mechanismu. Všechny jeho identifikované a operacionalizované části musí být potvrzeny, a tedy i dohledatelné v empirických materiálech. **Získaná evidence však nemusí být vždy kompletní a většina informací v sociálních vědách nemá podobu jednoznačných důkazů.** V PT tak dochází k hodnocení získané evidence pomocí bayesovského způsobu subjektivního uvažování (podrobněji v podkap. 14.1.5). Zpravidla se **setkáváme s informacemi, které nějakou hypotézu spíše potvrzují nebo ji spíše vyvracejí.** Úkolem výzkumníka je hledat evidenci, která zvýší jistotu, že výsledek, který vysvětlujeme, byl zapříčiněn konkrétními způsoby. Zde si opět můžeme pomoci analogií, a to se soudním procesem, ve kterém jsou předkládána různá tvrzení, jak se daná věc odehrála. Úkolem soudce je pak tato tvrzení pečlivě posoudit, určit jejich platnost a z těch, která považuje za platná, vytvořit nejpravděpodobnější verzi případu.

Navíc je v PT při hledání empirické evidence velmi důležitá znalost kontextuálních faktorů. Evidence je vlastně kombinací získaného empirického materiálu a dalších kontextuálních faktorů (Befani a Mayne 2014, 22). Už na předchozích řádcích jsme upozornili, že správná a kvalitní aplikace PT vyžaduje značné znalosti a zkušenosti výzkumníka s hodnoceným problémem. Opět si můžeme pomoci analogií s prací detektiva. Pokud se detektiv nebude správně orientovat v prostředí, ve kterém pracuje, pachatele zcela jistě nenalezne. Znalosti a zkušenosti například s kulturou, právním řádem či lokalitou hrají zásadní roli při pátrání po pachateli.

Ve výsledku má získaná evidence vždy různou váhu a kvalitu. Z tohoto důvodu se v PT doporučuje použít čtyři druhy testů. Van Evera (1997) je rozlišil dle dvou dimenzí: 1) teoretické jistoty a 2) teoretické jedinečnosti, které jsou nutné pro potvrzení dané teorie (neboli kauzálního mechanismu). Pokud je získaná evidence teoreticky jistá, je pro potvrzení mechanismu nezbytná. To znamená, že absence takové evidence vyvrací (falzifikuje) testovanou teorii (kauzální mechanismus). Přítomnost evidence, která je jedinečná, vysvětluje danou událost dostatečným způsobem neboli nám říká, že daná událost nemohla s největší pravděpodobností vzniknout jiným způsobem a dokazuje platnost použité teorie.

TABULKA 14.1: Testy určující váhu evidence dle teoretické jedinečnosti a jistoty

		TEORETICKÁ JEDINEČNOST	
		Ne	Ano
Teoretická jistota	Přítomnost empirické stopy		
	Ne	Stéblo ve větru	Kouřící hlaveň
	Ano	Proskok kruhem	Test oboustranně rozhodný

Zdroj: Beach a Pedersen 2013, upraveno

Typologii oněch čtyř testů zobrazuje tabulka 14.1.²¹⁹ Nejslabší výpovědní hodnotu má první z nich, tedy **stéblo ve větru** (*straw-in-the wind test*), jehož empirická predikce má nízkou jistotu i nízkou jedinečnost. Není tedy pro potvrzení hypotézy ani nezbytná, ani dostačující. Neboli pokud empirickou evidenci, která je v souladu s vybraným kauzálním mechanismem, nalezneme, je zřejmé, že událost se mohla (ale nemusela) odehrát pouze uvažovaným způsobem. Pokud však evidenci nenalezneme, hypotéza je sice oslabena, ale není to důvod pro její úplné odmítnutí. Jak uvádí Mazák (2017), je důležité si uvědomit, že se nejedná o typ testu, který naše poznání příliš posune.

| 477

Dalším typem testu, který je v sociálních vědách hojně využívaný, je **proskok kruhem** (*hoop test*). Aby byla hypotéza potvrzená, musí pro ni existovat evidence, tzn. že musí „proskočit obručí“. Jak však popisují Beach a Pedersen (2013, 103), tato obruč má různou velikost průměru, čímž dochází k větší či menší podpoře jistoty pro potvrzení dané hypotézy. Čím menší průměr tato obruč má, tím podpoříme větší jistotu, že námi vybraná teorie je platná. Neboli čím jasnější a pádnější evidenci nalezneme, tím je větší jistota, že hypotéza je potvrzená. Pokud evidenci nenalezneme, nemůže proskočit kruhem a lze ji považovat za vyvrácenou. Je třeba si nicméně uvědomit, že pokud daná teorie a její mechanismy projdou tímto testem (na základě získané evidence), neznamená to, že se událost tímto způsobem stoprocentně odehrála. Otázkou totiž zůstává, jak velkým průměrem obruče nalezená evidence prošla. Výsledné zhodnocení záleží vždy na výzkumníkovi.

Třetí typ testů, **kouřící hlaveň** (*smoking gun test*), méně využívaný v sociálních vědách (Mahoney 2012), leč žádoucí, je charakterizován jako vysoce jedinečný, avšak s nízkou či žádnou jistotou v empiric-

²¹⁹ Jejich pojmenování je obrazné, o jejich přeložení do českého jazyka se zasloužil Mazák (2017). Zároveň si uvědomujeme složitost jejich vymezení a z tohoto důvodu doporučujeme prostudovat původní práce.

ké predikci. Je tedy dostačující pro potvrzení teorie, dle empirické evidence nemohla událost vzniknout jiným způsobem. Pro lepší porozumění uvádí Mazák (2017, 63) následující příklad: „test funguje podobně jako nalezení vražedné zbraně v ruce podezřelého. Pokud se tak stane, hypotézu o jeho vině lze v podstatě potvrdit. Pokud ale podezřelý při zatýkání vražednou zbraň v ruce nesvíral, rozhodně nemusí znamenat, že je neviný.“ To znamená, že absence empirické evidence (zbraně v ruce) neznamena, že teorii můžeme vyvrátit.

478 | Poslední typ, **test oboustranně rozhodný** (*doubly decisive test*), slučuje obě dimenze: jistotu i jedinečnost. Je tedy možné říci, že se jedná o ideální typ testu. „Nicméně ve světě sociálních věd je téměř nemožné formulovat predikce takovým způsobem, především vzhledem k obtížnosti najít a získat přístup k takovým empirickým důkazům, které by *double decisive test* umožnily“ (Beach a Pedersen 2013, 104).

Posouzení, do jaké míry je test jedinečný a jistý neboli do jaké míry je silný, je úkolem výzkumníka. Přestože váha získané empirické evidence musí být podložena argumenty, je výsledné posouzení do značné míry subjektivní. Z tohoto důvodu se doporučuje explicitně uvést, jaký typ testu je pro získanou evidenci uplatněn.

14.1.4 Evidence, její sběr a diagnostikování spolehlivosti

Process tracing spočívá na důkladném sběru a posouzení (diagnostikování) dat. Za data lze považovat téměř cokoliv – různé druhy dokumentů (významné jsou interní materiály), zúčastněné pozorování, rozhovory s přímými aktéry, statistiky či výzkumy veřejného mínění. Ačkoliv se totiž jedná o kvalitativní metodu, neopírá se pouze o data kvalitativní povahy, naopak je žádoucí sbírat i data kvantitativní (Collier 2011). Pro uplatnění silnějšího testu je vhodné data triangulovat, tj. používat různé typy a zdroje na sobě nezávislé evidence. Protože čím více typů různých evidencí, které odpovídají naší teorii, získáme, tím silnější typ testu můžeme použít.

Pro kritickou práci s empirickou evidencí (a tedy získanými a testovanými daty) je však nutné se zamyslet nejen nad tím, zda odpovídá teorii a jakou má váhu pro její potvrzení či falzifikaci, ale také nad přesností evidence, zda nedošlo ke zkreslení v získaných informacích, případně zda nejsou data spíše zmanipulovaná. Tento proces nazývá Collier (2011) diagnostikování spolehlivosti evidence.

Zároveň je zapotřebí si při hledání empirické evidence a jejím následném diagnostikování uvědomit dvě skutečnosti. Za prvé výsledek

zkoumání a hodnocení případu se může lišit podle typu výzkumníkem zvolené empirické evidence (Collier 2011, 825). Za druhé si výzkumník musí být vždy vědom, že sebraná data nemusí být stoprocentní (odpovídat dané události) a nejsou nikdy kompletní. Jak ale uvádí Checkel (2006), výhodou PT je, že je možné jej využít i v případech chybějících a nesouměřitelných dat. Další výhodou, na kterou upozorňuje Mazák (2017, 63), je „skutečnost, že [když] evidenci nepozorujeme, nemusí [to] nutně znamenat, že evidence neexistuje“. Týká se to především materiálů z interních porad, ke kterým nemá běžný pozorovatel přístup.

| 479

14.1.5 Bayesovská logika (bayesovské uvažování pravděpodobnosti)

Bayesovská logika subjektivní pravděpodobnosti je považována za základ celé metody PT. Za prvé je uplatňována již při stanovení kauzálního mechanismu, protože bayesovské uvažování vyjadřuje naši důvěru, že mechanismus platí, na základě předchozích znalostí z různých zdrojů a před provedením sběru dat. Za druhé následuje uplatnění této logiky tím, že posuzujeme (pomocí kritéria jedinečnosti a jistoty), že pozorovaná evidence potvrzuje či nepotvrzuje naši hypotézu. Výzkumník tedy vychází ze svého stupně přesvědčení neboli ze subjektivního posouzení, že kauzální mechanismus platí (či neplatí) i po sběru dat a získané evidenci. Za třetí se bayesovské uvažování týká našich odhadů pravděpodobnosti přesnosti důkazů. Jakmile shromáždíme nové důkazy, aktualizujeme naši míru důvěry v platnost teorie, která se nazývá „posteriorní pravděpodobnost“ (Beach a Pedersen 2016, 172).

Subjektivismus v bayesovské logice vychází z racionality výzkumníka a z jeho znalostí o zkoumaném problému. Předpokladem totiž je, že badatel je vybaven znalostmi, zkušenostmi a disponuje určitým názorem a přesvědčením. Pravděpodobnost v bayesovském uvažování představuje stupeň víry, že daná situace nastala určitým způsobem a že je racionální držet se takového tvrzení, pokud (a dokud) se předpokládá, že není známo nic jiného. Ke změně názoru může dojít až ve světle nově odhalených důkazů. Jinými slovy, „skutečnost, že evidence ukazuje určitým směrem, pouze zvyšuje pravděpodobnost teorie, ale neříká mnoho o tom, s jakou pravděpodobností je teorie pravdivá“ (Mazák 2017, 67).

Práce s evidencí pak může probíhat dvěma způsoby, z nichž častější (a v následujících příkladech využívaný) je koncepční a neformální způsob uvažování bez jakékoliv kvantifikace (Beach a Pedersen 2016,

172). Druhé pojetí je založeno na formálnosti a přesném vyčíslení pravděpodobnosti (Humphreys a Jacobs 2015; Fairfield a Charman 2017) a na požadavku, aby posuzování probíhalo „konzistentním“ způsobem a získaná a popsaná evidence produkovala stejné pravděpodobnosti (Fairfield a Charman 2017).²²⁰

14.2 Deskriptivní vs. explanační cíle

480 | Process tracing může být využit pro deskriptivní i kauzální inferen-
ce (Collier 2011; Mahoney 2012), tzn. výzkumným cílem může být
deskripce či explanace. **Deskriptivní cíl se zaměřuje na důkladný
a detailní popis zkoumané události (bod B), který nelze identifi-
kovat bez vytvoření časové osy** (Collier 2011). Process tracing se jako
nástroj sledování kauzálních procesů vždy zaměřuje na vývoj události
v čase, protože jen díky němu je výzkumník schopen charakterizovat
klíčové kroky v procesu a tím odpovědět na otázky, jak a proč se daná
událost stala. Nabízí se samozřejmě otázka, od jaké doby či jakého mo-
mentu by měla být chronologie události zaznamenána. Odpověď nelze
vzhledem k charakteru kvalitativní metody zodpovědět přesně. Vždy
záleží na optice a zkušenostech výzkumníka. Je však nezbytné vychá-
zet ze stanoveného teoretického předpokladu (kauzálního mechani-
smu). Vhodné načasování tak začíná v momentě, který je spojován
právě se vznikem kauzální proměnné vycházející z teorie (*theorized
causal variable* /Ricks a Liu 2018/).

**U explanačního cíle je PT použit pro budování teorie nebo pro
testování již existující teorie. V obou případech dochází k vysvět-
lení, jak a proč k danému jevu došlo.** Rozdíl spočívá v realizaci PT
a v návaznosti jednotlivých kroků. **Testování teorie** vychází z deduk-
tivního přístupu a z již existující teorie. Dochází u ní nejprve k opera-
cionalizaci kauzálního mechanismu, tzn. stanovení pozorovatelných
jevů, které je nutné pro potvrzení teorie očekávat. Následně je prove-
den sběr dat a vyhodnocování spolehlivosti evidence. Zjednodušeně ře-
čeno, logika postupu vychází ze znalosti příčiny a stanovení kauzálního
mechanismu ($A \rightarrow M \rightarrow B$). Je evidentní (a upozorňuje na to také Mazák
2017), že PT díky tomuto designu výzkumu nabourává vžitou předsta-
vu, že kvalitativní přístup je vhodný pouze pro budování teorie, nikoliv
pro její testování. Naopak se jedná o relativně častý způsob využití PT.

220 Vzhledem k tomu, že se v této kapitole věnujeme způsobu uvažování bez jakékoliv kvantifikace, doporučujeme v případě zájmu o druhý přístup, založený na formálnosti a přesném vyčíslení, prostudovat původní literaturu.

Budování teorie vychází z induktivního přístupu a využívá se v případě, kdy výzkumník nemá ještě zcela jasno, jaký kauzální mechanismus objasňuje závislou proměnnou. Začíná sběrem dat a následně hledá nejlepší možné vysvětlení zkoumané události. Tím přispívá k obohacení teoretického poznání. Pomocí PT lze například vytvářet ideální typy (ve weberovské tradici), případně formulovat typologie či teorie středního dosahu, které následně umožní analyzovat nové případy stejným způsobem a za stejných podmínek (Mazák 2017).

Výrazné rozlišování mezi induktivním a deduktivním přístupem však není dle Beache a Pedersena (2013, 2016) v praktickém výzkumu reálné, naopak dochází k jejich prolínání. Například i při testování teorie postupuje výzkumník induktivně v případě, když na základě již dostupných empirických článků hledá nápady, jaká teorie (kauzální mechanismus) může zkoumaný jev vysvětlit.

Přestože se PT primárně zaměřuje na zodpovězení explanačního cíle (ať už induktivně, či deduktivně), nemůže být tohoto cíle dosaženo bez dostatečně důkladného popisu dané události a jednotlivých klíčových kroků v čase (na rozdíl od deskriptivního cíle). Tento přístup vychází ze samé podstaty základních otázek, které si vědci při realizaci případových studií kladou. David Dessler (2003, 395) je identifikuje následovně: „O co jde?“ a „Co dané události předcházelo?“ Deskriptivní popis vývoje případu nám může navíc objasnit myšlenkový proces výzkumníka – co považuje za prioritní, jak danou situaci vnímá a z jakých hlavních událostí vychází.

| 481

14.3 Použití metody process tracing v sedmi krocích: Příklad vzniku Úřadu práce ČR (Michaela Veselá Hiekischová)

Realizovat kvalitní metodu PT není vůbec jednoduché, přesto se pokusím nabídnout vodítka pro její zpracování. Níže uvádím sedm základních kroků postupu a u každého z nich rovnou v boxu popisuji konkrétní realizaci metody PT na příkladu vzniku Úřadu práce ČR, kterým jsem se výzkumně zabývala (viz Hiekischová 2017). Je však zapotřebí si uvědomit, že se jedná o doporučení související s použitím a stanovením explanačního cíle a s výzkumným designem testování teorie.

1. Základním stavebním kamenem je výběr případu:

Neboli události, kterou chceme vysvětlit (bod B). Tu je třeba velmi dobře identifikovat a znát. Bez dostatečného odborného zázemí ne-

lze realizovat dobrý PT a kvalitně odpovědět na stanovené výzkumné otázky (aplikace kroku 1 viz box 14.1). Z hlediska etických dilemat si musí být každý badatel vědom své pozice výzkumníka, svých znalostí a zkušeností s daným případem. A to nejen ve vztahu k ontologii a epistemologii, ale i ke své roli (outsidera či insidera).

BOX 14.1: Výběr případu

482 |

V roce 2011 došlo k centralizaci úřadů práce (do té doby se jednalo o silně decentralizovanou síť těchto institucí s vlastní právní subjektivitou) a ke vzniku Úřadu práce České republiky (dále jen ÚP ČR). Jednalo se o velmi kontroverzní organizační změnu, kterou odborníci, politici i zaměstnanci úřadů práce z mnoha důvodů kritizovali (podrobněji např. Hiekischová 2017). Osobně jsem tuto reformu prožila jako tehdejší zaměstnanec jednoho z úřadů práce, měla jsem velmi rozsáhlé zkušenosti nejen s reformou, ale také s prací v této instituci. Na vlastní kůži jsem pociťovala důsledky reformy. Moje role insidera mi pomohla nejen hlubokými odbornými znalostmi zkoumaného problému, ale vyvolávala samozřejmě také etická dilemata ohledně mé objektivity a nestrannosti jako výzkumnice. Díky doktorskému studiu a zarámování problému do teoretických premis, a pak také prostřednictvím výzkumu a snahy oslovit co nejvíce respondentů i s odlišnými hodnotami a názory, jsem dokázala nahlížet na reformu více realisticky. Mým cílem bylo porozumět problémům, se kterými byla změna spojována, a jedním ze způsobů, jak jsem k tomuto cíli mohla dojít, bylo využít metodu PT a snažit se odpovědět na výzkumnou otázku „Proč se tato kontroverzní organizační změna, jež byla považována za politické fiasko, stala jednou z hlavních agend tehdejší vlády?“.

Zdroj: Hiekischová 2017

2. Identifikace kauzálního mechanismu (hypotézy, teorie):

Kauzální mechanismus musí být konceptualizován způsobem, který nám umožní studovat, co se děje mezi A a B. K tomu je zapotřebí si uvědomit, z jakého typu teoretické explanace vycházíme (strukturální, institucionální, ideové a psychologické) a mít opravdu pečlivou znalost vybrané teorie a již existujících studií na námi zkoumané téma (aplikace kroku 2 viz box 14.2).

Přestože jsem se zaměřila na testování teorie, a tedy deduktivní přístup ke zpracování PT, stejně jako Beach a Pedersen (2013, 2016) musím potvrdit, že nelze jednoduše a striktně rozlišovat mezi induktivním a deduktivním pojetím. Naopak jsem nejprve postupovala induktivně. Věděla jsem, že hledám příčinu, proč se kontroverzní organizační změna úřadů práce stala jednou z hlavních agend tehdejší vlády, a tak jsem se pustila do studia odborné literatury a hledala teorie, které problém mohou vysvětlit a rozvinout tak mou kauzální teorii ($A \rightarrow B$) do kauzálního mechanismu ($A \rightarrow M \rightarrow B$). Z osobní zkušenosti musím upozornit na časové úskalí této etapy. Jedná se o velmi dlouhou a někdy též zdoluhavou činnost, bez které však nelze postupovat dále. Pokud chce být výzkumník detailně obeznámen s teoretickými poznatky na dané téma, musí vynaložit velké úsilí ke zpracování kvalitní rešerše i k následnému studiu literatury. V rámci mnou řešeného problému mě zaujala teorie skupinového myšlení (*groupthink*) Irvinga Janise, která je považována za jednu z nejuživnějších teorií politických selhání. Zabývá se psychologickým aspektem selhání politik jako přijetí chybného názoru v důsledku kolektivního rozhodování (vychází tedy z psychologického typu teoretické explanace). Pro rozhodování v politice to pak znamená, že pokud se skupina, jež rozhoduje o konkrétní budoucí politice, semkne a uzavře ostatním aktérům, kteří nejsou jejími členy, a tudíž také jiným názorům, může přijmout rozhodnutí, která jsou pak ve svých výsledcích neúspěšná a mohou být považována za politická fiaska. A vzhledem k tomu, že proces rozhodování a samotné schválení zákona č. 73/2011 Sb., o Úřadu práce České republiky byly poznamenány mandátově silnou a názorově relativně homogenní koalici a naopak slabou opozicí, jejíž negativní stanoviska nebyla vyslyšena, rozhodla jsem se teorii otestovat. Cíl výzkumu byl tedy vztažen k teorii skupinového myšlení a zněl následovně: zjistit a odhalit, zda lze teorii skupinového myšlení s jejími konkrétními symptomy vysvětlit příčiny selhání organizační reformy, konkrétně v souvislosti se způsobem přijetí kontroverzního Zákona o ÚP ČR.

Zdroj: Hiekischová 2017

3. Stanovení časové osy (vývoj události):

Popsat hlavní historické události související s naším případem a tím stanovit přesnou chronologii vývoje případu včetně identifikace hlavních aktérů, kteří výsledek celého procesu ovlivnili. Zároveň je nezbytné si uvědomit, že nelze pouze popsat vývoj zkoumané události,

ale také vždy odhalit, „Co dané události předcházelo?“ (aplikace kroku 3 viz box 14.3).

BOX 14.3: Stanovení časové osy

484 |

V souladu s vybraným případem jsem musela sestavit časovou osu vývoje vzniku Úřadu práce ČR. Díky mým odborným znalostem, vycházejícím ze studia literatury, ale také z vlastní zkušenosti či na základě provedených rozhovorů s odborníky na politiku zaměstnanosti (včetně pamětníků, kteří stáli u zrodu úřadů práce), byla logika pro stanovení časové osy následující. Vycházela jsem z přesvědčení, že silné, decentralizované a od roku 1990 existující úřady práce nelze jednoduše centralizovat během 164 dní²²¹ bez důsledků z toho plynoucích. Začala jsem se tedy zabývat tím, zda se již v minulosti rodily myšlenky o organizační změně úřadů práce. První zmínky o jasné a konkrétní koncepci jednoho státního sociálního úřadu, který by sdružoval všechny dávky vyplácené státem, jsem objevila už za vlády Mirka Topolánka a za ministra práce a sociálních věcí Petra Nečase (9. 1. 2007 – 8. 5. 2009). Ministr Nečas však v té době neuspěl a změna se neuskutečnila. O myšlence vzniku jednoho „superúřadu“ se opět začalo diskutovat ihned po nástupu vlády Petra Nečase jako již premiéra (13. 7. 2010 – 10. 7. 2013). První oficiální zmínku o centralizaci úřadů práce oznámil tehdejší ministr práce a sociálních věcí Jaromír Drábek v tiskové zprávě čtrnáct dní po svém nástupu do funkce (Hiekischová 2017).

Tato zjištění mě vedla k popisu vývoje organizační změny na úřadech práce už od roku 2007. Nicméně detailně jsem se zabývala především procesem rozhodování a schvalování zákona o ÚP ČR, tedy od již deklarované první zmínky o centralizaci (ze dne 19. 7. 2010) až do účinnosti zákona. Zároveň jsem považovala za nutné zmínit se o dalších organizačních změnách, které se vznikem ÚP ČR souvisely. Ve zkratce se jednalo o vytvoření jednotného výplatního místa čili o přechod všech nepojistných sociálních dávek. Detailně je chronologie hlavních událostí popsána v příloze 14.1, kde je představen sled událostí s uvedením data, popisem toho, co událost znamenala, a jejím zasazením do širšího kontextu.

Zdroj: Hiekischová 2017

²²¹ Od prohlášení ministra Drábka v tiskové zprávě (MPSV 2010) až po schválení Zákona o ÚP ČR uběhlo pouhých 252 dnů, přičemž samotná doba schvalovacího procesu trvala 164 dní, tedy zhruba 5 a půl měsíce.

4. Vytvoření kauzálního schématu:

Grafické znázornění celého zkoumaného procesu od bodu A k bodu B, a to včetně důkladného, operacionalizovaného a precizního popisu kauzálního mechanismu (M). Takto zachycený a definovaný kauzální vztah může být znázorněn takto: $A \rightarrow (E1 \rightarrow E2 \rightarrow E3) \rightarrow B$. Jeho grafické znázornění nám i čtenáři umožní lépe si uvědomit, z jakých myšlenkových proudů vycházíme (aplikace kroku 4 viz box 14.4).

BOX 14.4: Vytvoření kauzálního schématu

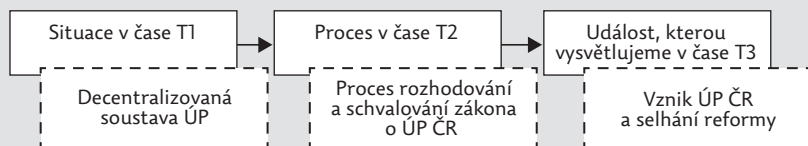
Abych splnila podmínku explicitního, důkladného a detailního rozbalení kauzálního mechanismu (Beach a Pedersen 2016), vymezila jsem ve stati nejprve teorii skupinového myšlení a stanovila hypotézu: „Jednou z hlavních příčin, proč se kontroverzní organizační změna úřadů práce stala jednou z hlavních agend tehdejší vlády a proč byla schválena a následně implementována, je syndrom skupinového myšlení“ (Hiekischová 2017).

Následně jsem vycházela z Irvingovy teorie, jež je postavena na osmi symptomech svědčících o skupinovém myšlení, které jsou zahrnuty do tří typů dimenzí. První dimenze je nazývána jako „přecenění skupiny“ a zahrnuje symptom 1) iluze nezranitelnosti a 2) víra ve vlastní morálku skupiny. Druhá dimenze je označována jako „izolovanost od informací z vnějšku“ a obsahuje symptom 3) kolektivní racionalizace a 4) stereotypní nahlížení na vnější skupiny. Třetí a poslední dimenze souvisí s „tlakem na uniformitu“ a zahrnuje symptom 5) autocenzura, 6) iluze jednomyslnosti, 7) přímý tlak na odpůrce a 8) existence samozvaných strážců myšlení (tzv. mindguards). Aby byla potvrzena hypotéza, že klíčovou příčinou pro vznik kontroverzní organizační reformy bylo skupinové myšlení, bylo třeba, aby byly potvrzeny všechny tři základní znaky skupinového myšlení (soudržná skupina, izolace od informací z vnějšku, vedoucí skupiny prosazuje vlastní řešení), a to za pomoci symptomů, které takové chování identifikují. Všechny osm symptomů jsem tedy vymezila a operacionalizovala.

Třetí podmínkou pro dostatečné rozbalení kauzálního mechanismu je odhalit všechny aktéry a jejich aktivity. Pustila jsem tedy do „detektivní práce“ a začala pátrat po všech aktérech (členech vládní koalice, předkladatelích zákona, opozičních poslancích, současných i bývalých zaměstnancích úřadů práce a dalších odbornících).

Kauzální schéma, které jsem ve stati vytvořila, zahrnovalo vymezení logiky mého uvažování. Od uvedení příčiny selhání reformy (situace v čase t_1) po situaci v čase t_2 , na kterou působil mnou zvolený kau-

zální mechanismus, až po událost vzniku ÚP ČR a selhání organizační změny (situace v čase t_3), kterou jsem chtěla vysvětlit. Samozřejmě se nabízelo graficky operacionalizovat i samotný kauzální mechanismus. Vzhledem k jeho celistvosti jsem se však rozhodla ponechat takto zjednodušené schéma a vše ostatní v textu popsat (definování všech osmi symptomů, identifikace základních aktérů i jejich jednání).

486 |

Zdroj: Hiekischová 2017

5. Sestavení plánu pro sběr dat:

Důležité je využít všechny dostupné a relevantní způsoby získání empirické evidence s důrazem na triangulaci dat. Velmi významným a zajímavým zdrojem dat jsou interní dokumenty, které je možné získat v případě dostatečné odborné základny, znalosti prostředí a případně díky roli insidera (aplikace kroku 5 viz box 14.5).

BOX 14.5: Plán sběru dat

Vzhledem k tomu, že kvalitní PT spočívá na důkladném sběru dat, která by měla být důkladně posouzena jak z hlediska validity a pravděpodobnosti, tak z hlediska teorií a výzkumných otázek, rozhodla jsem se využít různé typy a zdroje na sobě nezávislých dat. Mým plánem bylo čerpat z primárních (hloubkových rozhovorů) i sekundárních (veřejně-politické dokumenty, mediální zprávy) dat. Jako tehdejší zaměstnanec jsem měla možnost čerpat i z interních dokumentů, případně z neoficiálních záznamů tehdejších zaměstnanců ÚP ČR. Interní politické dokumenty, záznamy z porad či osobní záznamy politických představitelů jsem však k dispozici neměla. Musela jsem se tak spoléhat na ústní vyjádření některých z nich. Vedla jsem dva rozhovory s předkladateli návrhu zákona o ÚP ČR, z toho jeden z nich se bál na některé dotazy otevřeně odpovídat z důvodu jejich nahrávání a názory dával najevo spíše neverbálně (a to i poté, co reforma proběhla a on již nebyl členem vlády).

Z výše uvedeného je zřejmé, že jsem se setkala s celou řadou etických dilemat. Vzhledem k tomu, že jsem se nechtěla spoléhat pouze

na své zkušenosti, případně na zkušenosti pracovníků z úřadů práce (což by vedlo k jednostranným informacím), rozhodla jsem konfrontovat jejich vyjádření s výroky jiných respondentů (tehdejších politiků, předkladatelů zákona, odborníků na politiku zaměstnanosti). Tyto respondenty jsem volila především na základě provedené analýzy veřejněpolitických dokumentů a mediálních zpráv. Oslovila jsem ty, jejichž jména byla často uváděna. Nezasťírám, že se jednalo o fázi časově náročnou (pročítání všech dokumentů). A ne všichni oslovení odborníci byli ochotni na mém výzkumu participovat. Ve výsledku však byla tato fáze podstatná nejen pro získání co největšího množství dat, ale i pro mé odborné a nestranné posouzení celé organizační změny.

| 487

Zdroj: Hiekischová 2017

6. Explicitní uvedení toho, jaký typ testu je pro získanou evidenci uplatněn (aplikace kroku 6 viz box 14.6):

BOX 14.6: Typ testu

Při posuzování validity i spolehlivosti evidence jsem se rozhodla pro typ testu, jenž je v sociálních vědách hojně využíváný, tedy proskok kruhem (hoop test). Volba typu testu pro mě byla jasná a řídila se logikou, že použití testu stéblo ve větru mé poznání příliš neposune a závěry nebudou nijak zajímavé a relevantní. Naopak použití testu oboustranně rozhodného považuji v sociálních vědách za nerealistický předpoklad, už třeba z důvodu chybějících interních informací. Rozhodovala jsem se tedy mezi testem proskok kruhem a kouřící hlaveň. Nakonec má pragmatická volba padla na nejčastěji používaný test proskok kruhem. Ačkoliv jsem čerpala z celé řady různých zdrojů (primárních, sekundárních), nebyla jsem zcela přesvědčena o tom, že po několika letech bádání od vzniku zkoumané události získám důkazy podobné „pistoli v ruce“. Navíc jsem neměla přístup k interním materiálům tehdejší vládní koalice. Předpokládám, že obdobným důkazem, jako je „pistole v ruce“, by mohla být zvuková nahrávka či videozáznam některé z porad tehdejší vládní koalice.

Byla jsem si samozřejmě vědoma toho, že v případě, že vybraný kauzální mechanismus projde testem proskok kruhem (na základě získané evidence), neznamená to, že se událost takto stoprocentně odehrála. Mnou získaná data nicméně svědčila ve prospěch teorie skupinového myšlení. Každý symptom byl do jisté míry potvrzen, někde s větší, někde s menší evidencí. Z důvodu nedostatečných interních materiálů ne-

bylo například možné s vysokou jistotou potvrdit, že docházelo k auto-cenzuře. Zároveň z důvodu nenalezení odlišného názoru z řad koalice nebylo možné s jistotou tvrdit, že docházelo k přímému tlaku na členy s odlišným názorem, než jaký byl názor vládní koalice.

Zdroj: Hiekischová 2017

7. Hledání a následné zpracování evidence pro potvrzení hypotézy (včetně následné diagnostiky):

488 | Jedná se o část samotného sběru a následného zpracování získaných dat (např. pomocí otevřeného či selektivního kódování). V této fázi doporučují někteří autoři identifikovat také alternativní hypotézy a hledat evidenci i pro jejich potvrzení (Bennett a Checkel 2015; Ricks a Liu 2018). Nicméně Beach a Pedersen (2016) upozorňují, že hledání alternativních soupeřících teorií nemusí být vždy užitečné, protože různá teoretická vysvětlení si málokdy odporují zároveň na teoretické i empirické úrovni, takže ve výsledku empirická podpora jednoho vysvětlení nemusí nutně znamenat oslabení jiného vysvětlení. Na druhou stranu je samozřejmě třeba vzít vždy v úvahu, že pokud nám vyjde jedna teorie, neznamená to, že na událost nepůsobí jiné mechanismy (aplikace kroku 7 viz box 14.7).

BOX 14.7: Hledání evidence pro potvrzení hypotézy

Na základě svého plánu sběru dat jsem se pustila do aktivního hledání evidence pro potvrzení mé hypotézy. Alternativní hypotézy jsem vzhledem k explicitně zvolené teorii skupinového myšlení nestanovila, a tudíž ani nehledala data pro jejich potvrzení. A to navzdory tomu, že jsem na počátku výzkumného záměru měla v úmyslu pokrýt všechny typy teoretické explanace (strukturální, institucionální, ideovou i psychologickou) a v této logice stanovit i více alternativních hypotéz. Z diskuze s kolegy nad takto stanovenou strukturou (ještě během svého doktorského studia) jsem došla k závěru, že širší zkoumání by byla příliš rozsáhlá, pro čtenáře možná i hůře pochopitelná a ve výsledku nijak podstatná a zajímavá. Navíc sbírat empirická data pro každý typ teoretické explanace představuje realizovat zcela jiný typ výzkumu (např. položení základních otázek pro rozhovor).

Konkrétně jsem pro zodpovězení cíle a potvrzení své hypotézy čerpala z dokumentů právní povahy, volebních programů jednotlivých politických stran (především ODS a TOP og jako členů vládní koalice), dokumentů z Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR, programo-

vých prohlášení vlády, koaličních smluv, tiskových zpráv MPSV, dále také z odborných studií, článků z denního tisku, ale též z realizovaných hloubkových rozhovorů.

U článků z denního tisku jsem využila databázi Newton Media Search (největší databázi mediálních zpráv v Česku). V rámci rozšířeného vyhledání byla zadávána klíčová slova související se stanovenými výzkumnými otázkami a s aplikovanou teorií (tj. groupthink a skupinové myšlení, Drábek úřady práce, reforma úřady práce, vyhledávání konkrétních jmen, např. Kohoutová, Smejkalová, Sadílková, Vacek, Jeník, Nečas). Zdrojem pro vyhledávání byly všechny celostátní deníky a regionální tituly (české i moravské regiony), oborové tituly (především pak ekonomické a politické, společenské a deníky z veřejné správy) a v neposlední řadě také informace z televize a rozhlasu. Každé vyhledávání bylo omezeno stanovením časového období, které se vztahovalo k době před vznikem reformy, především pak k době vzniku a k následné implementaci reformy.

Dokumenty z Poslanecké sněmovny ČR jsem čerpala ze Společné česko-slovenské digitální parlamentní knihovny (zde se jedná zejména o zápisy z jednání výborů, sněmovní tisky a stenoprotokoly z jednání z období rozhodování a schvalování návrhu Zákona o ÚP ČR). Díky nim jsem mohla identifikovat hlavní politické zastánce i odpůrce reformy.

Rozhovory (celkem 10) jsem koncipovala jako explorační a sloužily pro rozklíčování a doplnění některých událostí souvisejících s organizační reformou. Výběr respondentů byl záměrný, aby pokryl širokou škálu aktérů, kteří se na přípravě reformy více či méně podíleli. Jednalo se o odborníky z oblasti veřejné a sociální politiky, z úřadů práce, ale také o poslance a předkladatele Zákona o Úřadu práce ČR. Všechny rozhovory byly nahrávány a anonymizovány. U jednoho rozhovoru s předkladatelem zákona jsem se setkala s etickým dilematem, jakým způsobem získané informace formulovat. Tento respondent totiž projevil neochotu na některé otázky odpovídat do diktafonu a používal pouze neverbálních projevů („ano“ či „ne“). Rozhodla jsem se respondenta anonymizovat (způsobem, že nebylo ani patrné, z jaké politické strany je) a jeho neverbální projev jsem zahrнула do své analýzy (důvodem byla teorie skupinového myšlení, která souvisí s tlakem na uniformitu).

Jak jsem již výše uvedla, všechna data byla sbírána a zpracována (včetně posouzení jejich relevance) v souladu s definovanými osmi symptomy teorie skupinového myšlení. Hledala jsem všechny aktéry (na základě studia veřejněpolitických dokumentů, mediálních zpráv, vlastní zkušenosti se zkoumaným problémem), jejich způsoby komunikace a jed-

nání a analyzovala je dle operacionalizovaného kauzálního mechanismu. To znamená, že jsem prováděla selektivní kódování a hledala znaky potvrzující či vyvracející teorii skupinového myšlení.

Každý symptom byl do jisté míry potvrzen, někde s větší, někde s menší evidencí.

Zdroj: Hiekischová 2017

14.4 Příklad uplatnění metody process tracing

490 | Jeden příklad uplatnění metody byl po jednotlivých krocích stručně představen v předchozím textu prostřednictvím boxů (podrobný popis viz Hiekischová 2017 a 2018). Další příklad aplikace process tracingu popisuje její autor Arnošt Veselý. V jeho výzkumu nebyl stanoven explanační, ale deskriptivní cíl, který mu umožnil detailně zachytit proces vzniku Národní rady pro vzdělávání.

14.4.1 Příklad využití process tracingu na příkladu vzniku Národní rady pro vzdělávání (Arnošt Veselý)

Konkrétní analýza tohoto případu byla publikována ve dvou státech (Veselý 2015a, 2015b), kde jsou i uvedena hlavní zjištění, metodologie a dokumenty, ze kterých jsem při práci čerpal. Zde se pokusím ve stručnosti popsat, jak práce na studii probíhala, a nahlédnout do procesu aplikace metody PT nad rámec toho, co již bylo publikováno. A to s důrazem na část vztahující se k deskriptivnímu cíli a tak, aby to bylo pro čtenáře nejen zajímavé, ale také prakticky využitelné.

Motivací pro začátek prací na studii bylo oznámení tehdejšího ministra Marcela Chládko o tom, že chce zřídit tzv. Národní radu pro vzdělávání a do jejího čela jmenovat Václava Klause ml. Ožilo tím téma, které se s přestávkami řešilo ve vzdělávací politice od počátku 90. let. Ihned mě napadlo, že je zajímavé, jak se toto téma pravidelně dostává do agendy vzdělávací politiky a stejně pravidelně z ní vypadá. Mojí prvotní a zcela elementární otázkou bylo: Jak to, že se o Národní radě pro vzdělávání tak dlouho mluví, ale doposud se jí nepodařilo ustavit? Proč se objevil tak velký odpor, když s tím ministr přišel? Je to jen kvůli osobě Klause ml. anebo jsou zatím nějaké hlubší důvody? Ještě předtím bylo ale potřeba zodpovědět otázku, jak vlastně probíhala diskuze a proces vytvoření Národní rady pro vzdělávání.

Na počátku výzkumu tedy nebyla nějaká teorie, ale prostá zvědavost, jak se věci mají. Protože o tématu nebylo před tím nikterak pojednáno, stanovil jsem si nejprve cíl popsat, shrnout a strukturovat do chronologického popisu, jak se vyvíjela diskuze o Národní radě pro vzdělávání. Cílem výzkumu bylo pochopit, proč se stále nepodařilo Radu pro vzdělávání ustavit, přestože se o to řada politiků dlouhodobě snažila.

Téma Národní rady pro vzdělávání jsem do té doby sledoval spíše jen zpovzdálí. Nějaké hluboké hypotézy o tom, co by mohlo daný jev vysvětlovat, jsem neměl a neměl jsem ani hluboký přehled o tom, co vše se událo. Bylo tedy jasné, že nejdříve se musím o tématu dozvědět více. Zprvu jsem prohledal všechny digitálně dostupné dokumenty, které se věnovaly danému tématu. Vzhledem k tomu, že téma je poměrně jasně ohraničené, byla jasná i klíčová vyhledávací slova, tedy „Národní rada pro vzdělávání“ nebo „Rada pro vzdělávání“ (u některých témat, která nemají takto centrální pojem, může být získání empirické evidence mnohem zdouha-
vější!). Nejdříve jsem využil především digitálně dostupné články z denního tisku, obsažené v databázi Newton Media Search. Dále jsem prohledal články ze dvou hlavních oborových časopisů: Učitel-
ských listů a Učitelských novin. Využil jsem také dokumenty ze Společné česko-slovenské digitální parlamentní knihovny (zde zejména zápisy z jednání výborů, sněmovní tisky a stenozáznamy z jednání).

Zcela neocenitelnou pomocí byli ovšem přímí pamětníci, zejména pak Jana Hrubá, která si dlouhodobě a systematicky vede rozsáhlý osobní archiv o vzdělávací politice v České republice. Hlavně díky ní jsem se dostal i k dalším dokumentům, které bych jinak nemohl získat, například k materiálům z jednání porady vedení MŠMT, pozvánkám MŠMT na tiskové konference či zápisům z kulatých stolů. Zejména zápisy a poznámky z různých jednání byly naprosto zásadní, protože obsahovaly přímé citace a vyjádření účastníků. Postupně jsem si tak vytvářel: 1) časovou řadu hlavních událostí a 2) seznam všech dokumentů. Některé dokumenty odkazovaly na jiné dokumenty nebo proběhlé akce, takže jsem díky tomu věděl, co je potřeba dále dohledat.

Ne vše se sice povedlo získat, ale postupně se dařilo celý proces (ne)vzniku rady zrekonstruovat. Osobně mě překvapilo, kolik dokumentů se dá k danému tématu najít a co všechno se událo. Protože těch událostí i dokumentů bylo mnoho (hrubým odhadem více než sto), vytipoval jsem si ty hlavní, které tvořily záchytné body (např. kulaté stoly k danému tématu), abych se v tom množ-

ství dat „neutopil“. Další věcí, která mě překvapila, byla bohatost, rozmanitost a někdy i mnohoznačnost procesu. To, co mě na celém procesu výzkumně zaujalo a bavilo nejvíce, byla hloubka zkoumání. Byla to skutečně někdy detektivní práce dostat se k nějakému údaji či dokumentu. Ten byl sice sám o sobě bezvýznamný, ale v rámci rekonstrukce „případu“ jsem měl z daného nálezu velkou radost jako sběratel, který nalezne chybějící kus do své sbírky. Zde ovšem nešlo o sbírku, ale o prohloubení mého pochopení, jak celý proces probíhal. Byla to prostě radost z objevování.

492 | Ač to v metodologii PT většinou není takto popsáno, dle mého názoru a zkušenosti je metoda PT, zvláště pokud sleduje delší časové období, hodně podobná historickému výzkumu. Sbíráme různé artefakty, které se snažíme časově zařadit, a na jejich základě zrekonstruovat, jak se vše událo. Tyto artefakty přitom nejsou vždy jednoznačné. Ostatně vždyť ani realita současného (nejen minulého) sociálního světa taková není. Proto jsem se snažil být v této fázi maximálně deskriptivní. To znamená opravdu jen popisovat to, co víme a co je ověřeno. Zkrátka dát dohromady dostupná fakta a být co nejobjektivnější. Nesnažil jsem se dokumenty podrobovat hluboké interpretaci a hledání skrytých významů. Do časové osy jsem ovšem doplnil kontextové informace (např. údaje o tom, kdo byl v daném čase ministr školství). To mi pomohlo vidět artefakty v trochu jiném světle: ne jako izolované body, ale jako součást širšího vývoje vzdělávací politiky. Po sepsání první pracovní verze studie jsem se obrátil na pamětníky vzniku Rady s žádostí o zpětnou vazbu a korekci případných věcných nepřesností a doplnění. Kromě této zpětné vazby mi poskytli i celou řadu dalších unikátních záznamů, které text dále doplnily.

Pak již nastal čas připravit text k publikaci. Zde se ukázaly dva zásadní problémy. Tím prvním byl rozsah. Nasbíraných informací a dokumentů bylo příliš mnoho a bylo potřeba je nějak utřídit a zjednodušit. Tím druhým problémem pak byla vysoká popisnost analýzy (vycházející právě z deskriptivního cíle PT). Ač se bez důkladného popisu sociálního jevu žádná dobrá analýza neobejde, realita je taková, že vědecké časopisy zpravidla výhradně deskriptivní studie nepublikují, protože se očekává, že odborné studie budou sociální svět nejen popisovat, ale také vysvětlovat.

Teprve v této fázi jsem se začal soustředit na explanační cíl PT a odhodlal se k tomu, podívat se na celý proces z teoretického nadhledu a zformulovat hypotézy, které by mohly (ne)ustavení Rady vysvětlovat. Při sběru dat a jejich skládání dohromady mi postupně začaly krystalizovat čtyři hlavní „okruhy podezřelých“,

TABULKA 14.2: Přehled hlavních událostí (příklad sestavení časové osy)

EDUARD ZEMAN 22. 7. 1998 – 12. 7. 2002	
7. 4. 1999	Usnesení vlády České republiky – začátek práce na Bílé knize
30. 9. 1999	Úvodní zasedání Rady pro vzdělávací politiku
4. 11. 1999	Statut a jednací řád Rady pro vzdělávací politiku vydán ministrem
7. 2. 2001	Konečná podoba Bílé knihy byla projednána a schválena usnesením vlády č. 113
20. 3. 2001	Vláda předložila Poslanecké sněmovně návrh školského zákona, který obsahoval i zřízení Národní rady pro vzdělávání
22. 5. 2001	Sněmovna vrátila návrh školského zákona k přepracování
PETRA BUZKOVÁ 15. 7. 2002 – 4. 9. 2006	
3. 3. 2003	Usnesením vlády zřízena Rada vlády pro rozvoj lidských zdrojů
11. 3. 2004	Vládní návrh školského zákona předložen Poslanecké sněmovně – neobsahuje Radu

| 493

Zdroj: Veselý 2015b

tj. čtyři hlavní hypotézy, které zároveň mají i hlubší teoretickou oporu, a to zejména v různých teoriích tvorby politiky (žádné jednoznačné propojení s teoriemi veřejné politiky jsem ovšem neměl). Tyto čtyři hypotézy byly pojmenovány takto: 1) hypotéza složitosti a zrání, 2) hypotéza blokujícího aktéra, 3) hypotéza chybějícího nositele, 4) hypotéza politických praktik. Tyto hypotézy přitom nejsou disjunktní, tj. potvrzení jedné hypotézy nevylučuje hypotézu jinou, ale pouze poněkud snižuje pravděpodobnost její platnosti. Celý proces (ne)vzniku rady jsem pak podrobil rozboru dle toho, nakolik jsem našel doklady o tom, že jednotlivé hypotézy platí či neplatí. Tato diskuze pak tvořila samostatnou část článku.

Posledním úkolem bylo zkrátit a lépe strukturovat text. Proces jsem se rozhodl popsat chronologicky a členit dle ministrů školství, a to jednak proto, že zpravidla měli na formování Rady velký vliv, jednak proto, že tak vznikaly přirozené a relativně souměřitelné časové úseky. Pokud jde o zkrácení textu, vydavatel časopisu mi vyšel vstříc v rozdělení na dvě části, tj. samotný článek a soupis využitých dokumentů. Tak nebylo v článku potřeba dokumenty popisovat a stačilo na ně pod číslem odkázat.

Pokud jde o etické aspekty, při práci jsem nenarazil na složitější etická dilemata. Základním zdrojem byly veřejně přístupné dokumenty. Jediným částečným dilematem tak bylo, do jaké míry se spolehnout na paměť a zápisky přímých účastníků procesu.

14.5 Závěr

Významnou **předností** metody PT je, že může být použita při zodpovězení hlubších otázek, tedy nejen zda příčina vyvolává následek, ale také to, jak a proč se tak děje. Díky pečlivému, důkladnému a detailnímu popisu příčiny, následku i celého procesu nabízí PT přesah v podobě řešení náročných problémů a tím může přispět kvantitativní analýze k hlubšímu rozboru získaných dat. Z tohoto důvodu bývá používána ve výzkumném designu případových studií, ve kterých je možné do hloubky analyzovat konkrétní případ, se všemi jeho složitostmi a jedinečnými aspekty.

494 | Tím však také dochází k **omezení** metody PT, protože nepracuje s reprezentativitou (ve smyslu kvantitativní metodologie), zároveň pokulhá také její externí validita. Získané informace tak nelze jednoduše zobecňovat pro jiné případy. Jak však uvádí Mazák (2017, 73–74), PT může přispívat k obohacení teoretického poznání, čímž je možné výsledky nakonec zobecnit. Pomocí PT lze například vytvářet ideální typy (ve weberovské tradici), případně formulovat typologie či teorie středního dosahu, které následně umožní analyzovat nové případy stejným způsobem a za stejných podmínek.

Při samotné aplikaci PT se **výzkumník může samozřejmě setkat s konkrétními problémy**. Za prvé zkoumaný případ je nutné znát velmi dobře a jít do hloubky. Interní a velký vhléd do problematiky je velmi žádoucí. Navíc jsou velmi podstatné znalosti například o kultuře zkoumané země, národa, skupiny apod. či právním řádu. Za druhé výzkumník se nemůže opírat o jednoduše zjištěná data, naopak musí využívat více zdrojů, více typů dat a uvědomit si, že některá data jsou nezveřejněná. Za třetí je PT velmi náročný co do investovaného času i zdrojů. Za čtvrté mohou nastat pochybnosti o tom, který test příčinné inference je vhodný. Za páté analýza, a tedy i konečné závěry, mohou čelit standardním problémům chybějících proměnných (těch nepozorovaných i těch nezveřejněných a interních). Za šesté způsob bayesovského uvažování a měření pravděpodobnostních vztahů, některými odborníky zpochybňovaný, může vyvolat zdání příliš velkého subjektivismu.

Aby však závěr nevyzněl až příliš negativně, nabízím čtenáři k prostudování další konkrétní a zajímavé příklady využití PT. V prvním z nich Simone Busetti a Bruno Dente (2017) aplikují metodu PT k evaluaci EXPO Milano 2015. Jejich cílem bylo prozkoumat, zda může PT přispět k hlubšímu porozumění efektům takto velké akce. Záměrem bylo na základě dvou událostí spojených s EXPO Milano 2015 (zamýšlené – *the East External Highway* a nezamýšlené – *Refettorio Am-*

brosiano) demonstrovat výhody a proveditelnost PT, ale též přispět k obohacení teoretického poznání. Vycházeli z induktivního přístupu (*theory-based PT*) a jejich cílem bylo vysvětlit, jaké skutečné důsledky taková akce má (Buseti a Dente 2017).

Druhý příklad využívá metodu PT ke komparaci vlivu demokracie (a demokratických institucí) na zlepšování kvality sociální politiky ve státech jižní Asie (v Indonésii, Malajsii, Thajsku a na Filipínách). Autoři Fadillah Putra a M. Faishal Aminuddin (2020) vycházejí z makrolevel přístupu a využívají k tomu teorii historického institucionálního. Vysvětlují, jaké faktory vedou ke zlepšování kvality sociální politiky a mají vliv na rovný přístup k veřejným službám. Odhalili, že rozvoj sociálních politik je obtížné oddělit od politického prostředí (stranický aspekt způsobuje diskriminaci a vyloučení některých skupin nebo problémů), naopak otevřené a na občany orientované instituce jsou efektivnější při zajišťování ekonomického růstu podporujícího začlenění občanů (Putra a Aminuddin 2020).

| 495

SHRNUTÍ KAPITOLY Process tracing

Hlavní poselství

- PT představuje bohatý informační zdroj pro kvalitativně orientované výzkumníky (odpovídá na otázky, jak a proč se zkoumaná událost odehrála).
- PT vyžaduje hlubokou znalost zkoumaného problému. Z tohoto důvodu je často realizován ve výzkumných designech případové studie.
- Základní podstatou metody PT je vysledovat kauzální mechanismus.
- PT vychází z testování síly získané evidence.
- Sebraná data musí být diagnostikována (posouzena jejich spolehlivost).
- Výzkum je postaven na bayesovské logice uvažování.
- Cílem je deskripce a explanace (za účelem testování i budování teorie).

Typy výzkumných problémů, pro které je metoda vhodná

- Velmi často lze PT využít pro problémy organizační povahy (zřízení ÚP ČR, vznik Národní rady pro vzdělávání), při zkoumání vývoje určité veřejněpolitické oblasti či při evaluaci veřejných politik.

Příklady výzkumných cílů

- Deskripce: Popsat, shrnout a strukturovat do chronologického popisu, jak se vyvíjela diskuze o Národní radě pro vzdělávání.

- Explanace: Zjistit a odhalit, zda lze teorií skupinového myšlení, a jejími konkrétními symptomy, vysvětlit příčiny selhání organizační reformy, konkrétně v souvislosti se způsobem přijetí kontroverzního zákona o ÚP ČR. Neboli proč se tato kontroverzní organizační změna, jež byla považována za politické fiasko, stala jednou z hlavních agend tehdejší vlády.

Typ dat či metody

- Data zejména kvalitativní povahy, vzniklá pro účely daného výzkumu (rozhovory) i pro jiné účely (dokumenty, záznamy z jednání, zápisy).
- Typicky využívá design případové studie.

496 |

Doporučená metodologická četba

Beach, D., Pedersen, R. B. 2016. *Causal Case Study Methods: Foundations and Guidelines for Comparing, Matching, and Tracing*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Mahoney, J. 2012. The Logic of Process Tracing Tests in the Social Sciences. *Sociological Methods & Research* 41 (4): 570–597.

Mazák, J. 2017. Process tracing: zkoumání kauzality v případových studiích. *Sociológia* 49 (1): 55–80.

Doporučené praktické příklady využití dat nebo metody

Busetti, S., Dente, B. 2017. Using Process Tracing to Evaluate Unique Events: The Case of EXPO Milano 2015. *Evaluation* 23 (3): 256–273.

Hiekischová, M. 2017. Vznik Úřadu práce ČR: Příklad skupinového myšlení? *Politologická revue* 23 (1): 33–61.

Putra, F., Aminuddin, M. F. 2020. Democracy and Social Policy in Southeast Asia: A Comparative Process Tracing Analysis. *Jurnal Politik* 5 (2): 221–258.

Veselý, A. 2015a. Národní rada pro vzdělávání 1994–2014: Geneze záměru a příčiny jeho neuskutečnění. *Orbis scholae* 9 (1): 11–28.

Zdroje

Acemoglu, D., Naidu, S., Restrepo, P., Robinson, J. A. 2019. Democracy Does Cause Growth. *Journal of Political Economy* 127 (1): 47–100.

Beach, D. 2018. Achieving Methodological Alignment When Combining QCA and Process Tracing in Practice. *Sociological Methods & Research* 47 (1): 64–99.

Beach, D., Pedersen, R. B. 2013. *Process-Tracing Methods: Foundations and Guidelines*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

- Beach, D., Pedersen, R. B. 2016. *Causal Case Study Methods: Foundations and Guidelines for Comparing, Matching, and Tracing*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Befani, B., Mayne, J. 2014. Process Tracing and Contribution Analysis: A Combined Approach to Generative Causal Inference for Impact Evaluation. *IDS bulletin* 45 (6): 17–36.
- Bennett, A., Checkel, J. T. eds. 2015. *Process Tracing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Busetti, S., Dente, B. 2017. Using Process Tracing to Evaluate Unique Events: The Case of EXPO Milano 2015. *Evaluation* 23 (3): 256–273.
- Collier, D. 2011. Understanding Process Tracing. *PS: Political Science & Politics* 44 (4): 823–830.
- Cox, G. R. et al. 2013. Interventions to Reduce Suicides at Suicide Hotspots: A Systematic Review. *BMC Public Health* 13 (1): 1–12.
- Dessler, D. 2003. Explanation and Scientific Progress. In *Progress in International Relations Theory: Appraising the Field*, 381–404. Cambridge: MIT Press.
- Durham, J. B. 1999. Economic Growth and Political Regimes. *Journal of Economic Growth* 4 (1): 81–111.
- Fairfield, T., Charman, A. E. 2017. Explicit Bayesian Analysis for Process Tracing: Guidelines, Opportunities, and Caveats. *Political Analysis* 25 (3): 363–380.
- Fontaine, G. 2020. Process Tracing for Comparative Policy Analysis: A Realist Approach. In *Handbook of Research Methods and Applications in Comparative Policy Analysis*, eds. B. G. Peters a G. Fontaine, 277–295. Cheltenham: Edward Elgar.
- George, A. L., Bennett, A. 2005. *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Hiekischová, M. 2017. Vznik Úřadu práce ČR: Příklad skupinového myšlení? *Politologická revue* 23 (1): 33–61.
- Hiekischová, M. 2018. *Selhání a úspěchy veřejných politik: Případová studie organizační reformy na úřadech práce*. Disertační práce. Univerzita Karlova, Praha.
- Humphreys, M., Jacobs, A. M. 2015. Mixing Methods: A Bayesian Approach. *American Political Science Review* 109 (4): 653–673.
- Checkel, J. T. 2006. Tracing Causal Mechanisms. *International Studies Review* 8 (2): 362–370.
- Mahoney, J. 2012. The Logic of Process Tracing Tests in the Social Sciences. *Sociological Methods & Research* 41 (4): 570–597.
- Mazák, J. 2017. Process tracing: zkoumání kauzality v případových studiích. *Sociológia* 49 (1): 55–80.

- McAdam, D., Tarrow, S., Tilly, C. 2008. Methods for Measuring Mechanisms of Contention. *Qualitative Sociology* 31 (4): 307–331.
- MPSV. 2010. Statut úřadů práce se po dvaceti letech jejich existence mění. Tisková zpráva (online), 27. 7. 2010.
- Panos, P. T., Jackson, J. W., Hasan, O., Panos, A. 2014. Meta-analysis and Systematic Review Assessing the Efficacy of Dialectical Behavior Therapy (DBT). *Research on Social Work Practice* 24 (2): 213–223.
- Parsons, C. 2007. *How to Map Arguments in Political Science*. Oxford: Oxford University Press.
- Putra, F., Aminuddin, M. F. 2020. Democracy and Social Policy in Southeast Asia: A Comparative Process Tracing Analysis. *Jurnal Politik* 5 (2): 221–258.
- Ricks, J. I., Liu, A. H. 2018. Process-tracing Research Designs: A Practical Guide. *PS: Political Science & Politics* 51 (4): 842–846.
- Stenoprotokol ze dne 7. 12. 2010. Poslanecká sněmovna PČR. <https://www.psp.cz/eknih/2010ps/stenprot/009schuz/9-1.html>.
- Stenoprotokol ze dne 17. 12. 2010. Poslanecká sněmovna PČR. <https://www.psp.cz/eknih/2010ps/stenprot/009schuz/9-8.html>.
- Stenoprotokol ze dne 27. 1. 2011. Senát PČR. <https://www.senat.cz/xqw/webdav/pssenat/original/58531/49625>.
- Stenoprotokol č. 15, ze dne 15. 3. 2011. Poslanecká sněmovna PČR. <https://www.psp.cz/eknih/2010ps/stenprot/014schuz/s014015.htm>.
- Van Evera, S. 1997. *Guide to Methods for Students of Political Science*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Veselý, A. 2015a. Národní rada pro vzdělávání 1994–2014: Geneze záměru a příčiny jeho neuskutečnění. *Orbis scholae* 9 (1): 11–28.
- Veselý, A. 2015b. Národní rada pro vzdělávání 1994–2014: Dokumenty. *Orbis scholae* 9 (1): 157–172.
- Vlková, J. 2010. Jaromír Drábek: Superdávky bude za pár let vyplácet superúřad. *MF Dnes*, 17. 10. 2010.
- Volební anketa lídrů. 2010. *Lidové noviny*, 25. 5. 2010.
- Výbor pro sociální politiku. 2010. Zápis z jednání č. 5., 24.–25. 11. 2010. <http://www.psp.cz/sqw/text/text2.sqw?idd=67725>.

PŘÍLOHA 14.1: Vývoj organizační reformy – popis hlavních událostí

OBDOBÍ	AKTIVITA	POPIS A VÝZNAM
24. 9. 2007	První konkrétní koncepce jednoho státního sociálního úřadu, předložení Návrhu zákona o zřízení tohoto úřadu	Za vlády Mirka Topolánka a ministra práce a sociálních věcí Petra Nečase byl schválen Návrh zákona o zřízení Národního úřadu pro zaměstnanost a sociální správu. K jeho zřízení mělo dojít od 1. 1. 2009. V meziobdobí však došlo ke stažení tohoto návrhu (nezískal podporu opozice ani krajů, dále koalice složená z ODS, KDU-ČSL a SZ neměla většinu v Poslanecké sněmovně, disponovala 100 mandáty).
8. 3. 2010, 8. 4. 2010, 25. 5. 2010, 23. 7. 2010	Kritika úřadů práce – před volbami i po volbách	Kritika se objevila v rozhovorech s Jaromírem Drábkem, který označoval úřady práce za nefunkční, neefektivní při hledání vhodného zaměstnání (což lépe zvládají personální agentury) a zaměstnance za nedostatečně aktivní, nemající schopnosti ani sílu ke své činnosti. (Volební anketa lídrů 2010)
28.–29. 5. 2010	Volby ČR do Poslanecké sněmovny	ODS, TOP 09 a VV vytvořily vládní koalici se 108 mandáty.
19. 7. 2010	První zmínka o vytvoření centrálního úřadu práce	První zmínka šest dní po nástupu nové vlády, bez jasného stanoviska, jaká instituce bude tuto agendu vykonávat (zda ČSSZ, úřady práce, obce či nově vytvořený úřad) a o jaké dávky se bude při sjednocení jednat. (Vlková 2010)
27. 7. 2010	První oficiální zmínka o nové organizační struktuře úřadů práce (Tisková zpráva MPSV – Statut úřadů práce se po dvaceti letech jejich existence mění 2010b)	Po 14 dnech vlády, bez přípravy a jasné koncepce, bez komunikace a diskuze bylo tiskovou zprávou sděleno pracovníkům úřadů práce, že se jejich činnost centralizuje.
27. 7. 2010 – 24. 9. 2010	Příprava Návrhu k zákonu o ÚP ČR (tedy na nové organizační uspořádání úřadů práce)	Délka 59 dní (počítáme-li to od první oficiální zmínky o nové organizační struktuře úřadů práce až do podání návrhu zákona do připomínkového řízení).

OBDOBÍ	AKTIVITA	POPIS A VÝZNAM
24. 9. 2010 – 26. 10. 2010	Připomínkové řízení k vládnímu (ministrskému) Návrhu zákona o ÚP ČR (Návrh ze dne 24. 9. 2010 pro mezirezortní připomínkové řízení 2010)	Úřady práce nejsou připomínkovými místy, jejich vyjádření nejsou vložena do eKLEPU (Elektronická knihovna připravované legislativy). Možnost zaslání připomínek bylo stanoveno do 26. 10. 2010. Přesto nebyla tato lhůta respektována a zákon byl ve stejné podobě předložen poslaneckou iniciativou dne 11. 10. 2010.
500 11. 10. 2010	Podání Návrhu zákona o ÚP ČR skupinou koaličních poslanců z ODS, TOP 09 a VV	Místo původního ministerského návrhu byl zákon podán poslaneckou iniciativou. Tento návrh byl podán v době probíhajícího připomínkového řízení ministerského návrhu.
5. 11. 2010	První čtení při projednávání Návrhu zákona o ÚP ČR	Součástí byl návrh projednání ve zrychleném procesu, tedy aby došlo k vyslovení souhlasu již v prvním čtení. V této fázi využila opozice poprvé a naposledy svoji moc a více než 50 poslanců hlasovalo proti tomuto návrhu.
24.–25. 11. 2010	Projednání Návrhu zákona o ÚP ČR ve Výboru pro sociální politiku	Vyslovení souhlasu pro schválení návrhu v poměru 8 ku 3. Nelze však vyčíst jména poslanců přítomných při hlasování, tudíž ani těch, kdo hlasovali pro a proti. (Výbor pro sociální politiku 2010)
7. 12. 2010, 17. 12. 2010	Druhé a třetí čtení projednávání Návrhu zákona o ÚP ČR	Zákon byl ve třetím čtení schválen. Z přítomných 152 poslanců bylo 86 pro (vždy koaličních poslanců) a 57 proti (vždy opozičních poslanců). (Stenoprotokoly 2010)
27. 1. 2011	Zamítnutí Návrhu zákona o ÚP ČR Senátem ČR	Senát ČR Návrh zákona o ÚP ČR zamítl, nicméně Poslanecká sněmovna ho nadpoloviční většinou poslanců přehlasovala a setrvala na původním znění zákona. Ze 180 přítomných poslanců bylo 105 pro (všech koaličních) a 73 proti. (Stenoprotokoly 2010)

OBDOBÍ	AKTIVITA	POPIS A VÝZNAM
23. 2. 2011	Nesouhlasné stanovisko prezidenta Václava Klause k Návrhu zákona o ÚP ČR	Odůvodnění: „Zákon je věcně sporný, není dobře připraven, není dostatečně prodiskutován a přichází v nevhodnou chvíli.“ Stanovisko však přehlasováno Poslaneckou sněmovnou (ze 180 přítomných poslanců opět 105 pro a 68 proti). ²²²
1. 4. 2011	Účinnost zákona č. 73/2011 Sb., o Úřadu práce České republiky	Zákon byl vyhlášen 25. 3. ve Sbírce zákonů v částce 29 pod číslem 73/2011 Sb. Účinnost započala přechodem všech zaměstnanců úřadů práce pod ÚP ČR (do 60 dnů od vyhlášení).
25. 5. 2011	Předložení vládní Novely zákona o pomoci v hmotné nouzi	Předložení proběhlo necelé dva měsíce po nabytí účinnosti Zákona o ÚP ČR.
1. 1. 2012	Účinnost zákona č. 366/2012 Sb., kterým se mění zákon o pomoci v hmotné nouzi, zákon o sociálních službách a zákon o státní sociální podpoře, zkráceně nazývaný jako novela zákona o pomoci v hmotné nouzi	Zákon byl schválen dne 6. 12. 2010, od tohoto dne byla doba na přípravu přechodu zaměstnanců z oblasti hmotné nouze pod ÚP pouhých 25 dnů (včetně vánočních svátků).
1. 1. 2012	Vytvoření jednotného výplatního místa (dávky státní sociální podpory, hmotné nouze, pro osoby se zdravotním postižením a podpory v nezaměstnanosti)	Přechod všech nepojistných sociálních dávek pod Úřad práce ČR.
1. 1. 2012	Zavedení nového centrálního informačního systému	Neotestovaný, spuštěný za plného provozu, což způsobilo problémy při sehrávání databází klientů a výplatě sociálních dávek, údaje se musely ručně doplňovat. To vše způsobilo přesčasy pracovníků úřadů práce.

| 501

Zdroj: Hiekischová 2018, upraveno

²²² V oficiálním hlasování č. 18 je uvedeno, že pro schválení zákona hlasovalo 107 poslanců, z toho dva z ČSSD, kteří však následně podali žádost o opravu záznamu o hlasování (více ve Stenoprotokolu č. 15, ze dne 15. 3. 2011).

Kapitola 15

EVOLUCE NOVÉ METODY: INSTITUCIONÁLNÍ ANALÝZA PŘEROZDĚLOVÁNÍ VEŘEJNÝCH PROSTŘEDKŮ NA PŘÍKLADU RODINY

Patricia Frericks, Martin Gurín, Julia Höppner

502 | Ve vědecké praxi se nejčastěji setkáváme se situacemi, kdy se snažíme fenomény prozkoumávat na základě již existujících metodologických přístupů a strategií. **Snažíme se pak volit takové přístupy, které co nejvhodněji slouží k zodpovězení námi stanovených výzkumných otázek.**

Byla by však utopie se domnívat, že existující metodologické přístupy jsou všezahrnující a že dokáží sloužit jako nástroj zodpovězení všech výzkumných otázek. **V realitě se tudíž výzkumníci musí pustit do modifikací existujících metodologických přístupů – a to jak „kosmeticky“, tak v podobě zásadních změn – či se odvážit do vytvoření zcela nových metod.** Tato kapitola představuje inspirativní kuchařku pro případ druhý. Bude tak činit skrze náš výzkum, jenž se zaměřuje na odhalení a měření redistribučních logik jednotlivých sociálních států na základě důležitého redistribučního principu: rodiny.

15.1 Krok první: state-of-the-art

Co všechno musí předcházet tomu, než výzkumník dospěje do toho zoufalého stavu, kdy nestačí to, co již existuje? Odpověď je jednoduchá, i když časově velmi náročná: **prvním krokem musí být velmi důkladné pokrytí state-of-the-art²²³, neboli mapování a analýza veškerého vědění, které (s menší či větší relevancí) souvisí s naším výzkumným zájmem.** Z ní musí vycházet nejen unikátní výzkumná otázka reagující na nedostatečné či neexistující teoretické a empirické vědomosti, ale také zhodnocení existujících konceptuálních a metodologických přístupů a možnosti jejich ne/využití pro zodpovězení našich hypotéz a výzkumné otázky.

²²³ V českých textech se užívá rovněž spojení „stav poznání“, ale souloví *state-of-the-art* je i zde velmi rozšířené a v akademických kruzích běžně užívané.

15.1.1 Co víme a co naopak ještě nikoliv?

V centru našeho zájmu stojí přerozdělování veřejných prostředků se zaměřením na rodinu. V takovém případě je nutné vycházet z již existujících znalostí o **regulacích/politikách**, které do finanční situace rodin intervenují. O rodinných politikách víme, že jsou posledním krokem modernizace sociálních států, ale také intervencí, jež v posledních desetiletích nabyla enormního rozsahu (navzdory tomu, že jiné sféry sociální politiky byly zasaženy politikou utahování opasků), a to i ve státech, které dříve rodinné politice nepřikládaly význam (Lewis et al. 2008). Víme také, že rodinné politiky sledují rozdílné cíle (jako jsou např. zvýšení porodnosti a řešení chudoby rodin) a ovlivňují rodinu jak explicitně, tak implicitně (Kamerman a Kahn 1978). Cíle, míra a formy intervence se také mezi jednotlivými sociálními státy zásadně liší. V neposlední řadě víme, že se sociální státy liší i v rozdílných právních definicích pojmu rodina a s nimi spojených systémech sociálních práv a povinností. Rodinná politika není jen nástrojem omezování chudoby a nerovností, ale sama je zdrojem jejich rozličných forem. Zatímco otázka dopadů (explicitních či implicitních) rodinných politik na rodinu je předmětem širokého vědeckého zájmu, mnohem menší zájem směřuje k druhému zmíněnému aspektu rodinných politik – tj. **jaké nerovnosti vytváří samotná architektura rodinných politik.**

| 503

Některé formy těchto nerovností byly odhaleny feministickým proudem analýzy politik (např. Lewis 1992 či Sainsbury 1996), přesto mnoho otázek zůstává nezodpovězeno. Dvě z nich leží v centru našeho výzkumu, a totiž 1) jak se sociální státy liší v redistribučních logikách, jež berou v potaz rodinu, a 2) jak se tyto redistribuční logiky (jež jsou vtěleny v aktuálních regulacích) liší podle rodinných forem.

Rodina je jedním z klíčových principů, skrze který sociální státy redistribují veřejné prostředky. Jinými slovy, sociální státy pracují s konceptem rodiny v systémech přerozdělování veřejných zdrojů a skrze své systémy daní, sociálních dávek a služeb zvýhodňují jisté typy rodinných forem. Činí tak nejen nastavením sociálních práv (tj. dávek), ale i povinností, které jsou manifestovány v podmínkách systému pomoci v hmotné nouzi. Tento aspekt nebyl dosud předmětem systematického vědeckého bádání.

15.1.2 Existující konceptuální přístupy

Pro identifikaci těchto redistribučních logik a institucionálních nerovností je tedy potřeba přístupu, který naplňuje tyto **předpoklady**:

- bere do centra svého zájmu **regulace**, a nikoliv jednotlivce,
- zaměřuje se na **aktuální nastavení regulací**,
- **odhaluje (ve formě i míře) nastavení sociálních práv a povinností**.

504 | Po detailní investigaci všech relevantních směrů a debat týkajících se rodinné politiky a následné identifikaci našeho inovativního výzkumného záměru jsme tedy museli hledat nejvhodnější metodu, která by při jeho mapování (a odhalování) mohla být nápomocna. Následoval tedy nikoliv teoretický či empirický, nýbrž **metodologický průzkum stavu poznání** (*state-of-the-art*). Identifikovali jsme čtyři základní konceptuální strategie, které jsou nejčastěji užívány při analýze rodinné politiky.

Nejběžnější způsob, jak zkoumat rozdíly mezi sociálními státy a vývoj jednotlivých sociálních států i nastavení konkrétních politik, je založen na **srovnávání agregovaných makrodat o výdajích sociálního státu** (Castles 2009), včetně rozsahu náhrad mzdy (*replacement rates*) a jejich pokrytí (*coverage*) či konkrétních výsledků (*outcomes*), jako je například Giniho koeficient (Amenta a Hicks 2012). Analýza veřejných výdajů má dlouhou historii a obvykle se provádí srovnáním celkových výdajů či dílčích položek dle typu (např. finanční transfery, služby atd.) nebo oblasti (výdaje na zdravotnictví, vzdělávání, boj proti chudobě atd.). Výhoda porovnávání kvantitativních makrodat spočívá v metrickém charakteru dat a možnosti použít vysoce sofistikované statistické metody. Data jsou také většinou dobře dostupná, i když srovnání mezi zeměmi často naráží na potíže při vytváření srovnatelných datových souborů (Castles 2004). Naopak kritika analýze výdajů vyčítá, že se tím stěží odhalí podstata sociálních států založená na sociálních právech (Bolukbasi a Öktem 2018). Vysoké výdaje mohou být například způsobeny dočasnou krizí (např. vysoká nezaměstnanost či poskytnutí mimořádných finančních transferů) nebo privilegií poskytnutými určitým sociálním skupinám, jako jsou například státní zaměstnanci nebo důchodci (Esping-Andersen 1990, 19). Podle Esping-Andersena (*ibid.*, 21) je proto nutné „posunout se od černé skříňky výdajů k obsahu sociálních států“.

Ten leží v centru další strategie – **analýzy institucionálních struktur**, která se soustředí na hloubkovou analýzu jednotlivých re-

gulací. V základu stojí idea, že instituce rámuje jednání jednotlivců a kolektivních aktérů, ale i strukturální výsledky, jako jsou politická svoboda nebo sociální nerovnosti. Instituce (např. sociální stát) se skládají z vícerozměrných regulací, na něž lze nahlížet jako na soubor práv a povinností. Právě na tato práva a povinnosti, včetně podmínek jejich působnosti, se zaměřuje institucionální analýza (Hall a Soskice 2001). Zajímá ji tak například logika, na níž je založena možnost (tj. právo) čerpání sociálních dávek či služeb nebo podoba práv a povinností pro lidi v různých sociálních situacích (např. rodičů). Analýza institucionálních struktur může odhalit, proč si některé státy nevedou dobře ve snižování chudoby a nerovností (např. proto, že některé politiky chybí nebo jsou špatně nastavené), jak je pro jednotlivce nastaven systém daní a benefitů a jak tedy regulace snižují či zvyšují nerovnosti nebo úroveň a podobu uznání různých skupin. Pro analýzu fungování a měření institucí byly vyvinuty různé nástroje a přístupy; patří sem (kvalitativní) případové studie, analýza institucí Crawforda a Ostromové (1995), typologie sociálního státu (Esping-Andersen 1990; Ebbinghaus 2011), datové soubory sociálních států (jako např. SCIP nebo CWED, viz Scruggs 2007) a kvalitativní srovnávací analýza (QCA, viz Kvist 2006). Jednotlivé přístupy jsou vhodné pro různé výzkumné situace dané počtem zkoumaných případů a charakterem sledovaných ukazatelů. Asi nejpríměřším způsobem měření a srovnání institucí je provádění kvalitativních případových studií, což je přístup, který je často založen na analýze ideálních typů (Hall a Soskice 2001). Zde je typickým metodologickým postupem definování institucí ve vztahu k výzkumným otázkám, operacionalizace indikátorů pro analýzu zkoumaných institucí a poté popis rozdílů mezi zeměmi nebo roky. Výhodou tohoto postupu je, že umožňuje výzkumníkovi získat podrobné znalosti o institucích a systematicky je porovnávat (Bennet a Elman 2006). Zajišťuje tak vysokou úroveň konceptuální validity²²⁴, a je proto vhodný pro generování nových hypotéz o kauzálních mechanismech (Yin 2009). Základním nedostatkem ryze institucionálního přístupu je jeho ilustrativní charakter, neboť popisuje systém tak, jak by měl fungovat (formální nastavení pravidel), ale nikoliv jak reálně funguje na implementační úrovni (Shaver a Bradshaw 1995).

| 505

Na výše zmíněný nedostatek institucionální analýzy reaguje **analýza výsledků**, tj. reálného fungování daných politik (*welfare outcome analysis*). Prozkoumává tedy, do jaké míry a v jaké formě

224 Validitou je myšlena schopnost nástroje zjišťovat to, co zjišťovat má, tedy co výzkumník zamýšlel.

je daná politika aktuálně a reálně využívána. Může se totiž stát, že institucionální architektura zamýšlí například podporu chudších rodin s dětmi, ale využití této podpory reálnými rodinami je velmi nízké. Konkrétním příkladem takové analýzy může být u oněch rodin s dětmi sledování míry využití finanční podpory státu (např. v podobě užívání rodičovského příspěvku, viz Han et al. 2009 nebo služeb (např. předškolního vzdělávání, viz Van Lancker a Ghysels 2016), ale také zaměstnanosti žen (Gornick a Meyers 2004) či využívání možnosti sociálního bydlení (Scanlon et al. 2015). Tento přístup tedy pomáhá odhalit, jestli se daná politika blíží cíli, který si původně vytýčila. Přístup také umožňuje ukázat, jaké reálné sociální, příjmové či genderové nerovnosti existují mezi jednotlivými rodinami či členy uvnitř nich. Taková analýza ale nepřináší vysvětlení, proč tomu tak je. Soustředí se na dílčí výstupy politik, které však nemusí být způsobeny nastavením politiky, ale i jinými faktory, s politikou přímo nesouvisejícími, jako jsou například osobní preference a sociální normy (Pfau-Effinger 2004).

Poslední strategií, jak nahlížet na nastavení politik, je sledovat jejich **reálné** či **potenciální dopady**. K tomu nám slouží tzv. **mikrosimulace**, což je „počítačová simulace společnosti, ve které je populace reprezentována velkým vzorkem jejích jednotlivých členů a jejich chování“ (Spielauer 2011). Jedná se tedy o modelování agregáčnických a distribučních dopadů politiky tím, že se simuluje rodinná politika nebo její konkrétní opatření na reprezentativním vzorku jednotlivců a rodin – a výsledky jsou vyhodnoceny za použití populačních vah (Martini a Trivellato 1997, 84). S mikrosimulacemi se často setkáváme při analýze dopadů veřejných politik na tzv. *well-being* nejruznějších znevýhodněných skupin, jako jsou děti, senioři či nízkopříjmové rodiny. Typickou úlohou je i zjišťování dopadů stárnutí populace na udržitelnost penzijních systémů či zdravotnictví nebo dopadů jednotlivých regulací na reálnou zaměstnanost. Pro analýzu dopadů politik jsou klíčové tři faktory: (i) vstupní data, která musí být vysoce reprezentativní; (ii) způsob zohlednění systému fungování veřejné politiky (tj. institucionální rámec a jeho logiky), což ovlivňuje komplikovanost celého modelu; (iii) teoretický model behaviorální reakce zkoumaných jednotek. Je tedy zřejmé, že taková analýza politik má potenciálně mnoho slabých míst. Analýza dopadů je limitována svými vstupy, jako jsou dostupnost, kvalita (chybný výběr dat) a formát statistických dat, ale také modelem nastavení veřejných politik. Ve výsledku se jedná o zjednodušení reality (Klevmarken a Lindgren 2008), které má spíše prediktivní než explanační charakter. Na druhé straně tato analýza přináší mnoho důležitých poznatků, neboť dokáže kombinovat infor-

mace z mnoha zdrojů a provádět virtuální experimenty řady scénářů s nejrůznějšími teoretickými oporami a hypotézami. Umožňuje tak testovat a hodnotit nejen konkrétní politická rozhodnutí, ale zároveň i jejich možné varianty (Spielauer 2011). V neposlední řadě umožňuje určit vítěze a poražené reformy a stanovit celkové náklady či výnosy navrhovaných změn (Spadaro 2007).

15.1.3 Řešení neřešení?

Závěrem našeho *state-of-the-art* všechny čtyři identifikované konceptuální strategie posuzujeme ve vztahu k námi stanovenému výzkumnému záměru a otázkám: | 507

- Analýza výdajů sociálního státu je pro náš přístup nedostatečná. Přestože umožňuje sondu do aktuálního nastavení rodinných politik, tento obraz o míře a formě intervence sociálního státu do rodin je velmi zjednodušený a neumožňuje nám zjistit, jakým způsobem a do jaké míry jsou jednotlivé rodiny v podobě práv a povinností regulacemi přímo zasaženy.
- Analýza dopadů rodinných politik se zaměřuje na dopady politik, nikoliv na jejich aktuální nastavení.
- Analýza reálných výsledků v sobě zahrnuje aspekty i jiných faktorů, než je intervence sociálního státu v oblasti rodinné politiky. Tyto výsledky mohou být ovlivněny preferencemi, sociálními normami i jinými politikami než rodinnými. Proto nedokážeme rozkrýt nerovnosti vepsané přímo v jednotlivých regulacích.
- Institucionální analýza je tedy pro náš záměr jediným vhodným řešením, neboť umožňuje analyzovat aktuální nastavení politik a konkrétní sondu do jednotlivých sociálních práv a povinností, jež nejsou ovlivněny jinými faktory.

Tento typ analýzy je navíc, vyjma základních principů vědecké integrity (jako např. interpretace či překroucení dat), oproštěn od jiných etických aspektů, neboť zde pracujeme pouze s (neosobními) regulacemi, a nikoliv s mikrodaty o jednotlivcích (*outcomes*) či přímo jednotlivci samotnými.

Dalším krokem je tedy **rešerše studií**, jež využívají institucionální analýzu. **Hledáme v nich metodologické řešení či inspiraci, které nám pomohou zodpovědět naše výzkumné otázky.** Výsledkem naší rešerše je ale zjištění, že institucionální analýzy rodinných politik trpí několika zásadními **nedostatky**:

- nedostatečné spektrum regulací, kdy drtivá většina analýz uvažuje pouze omezený počet regulací kvůli obavám z přílišné komplexnosti, a/nebo metoda neumožňuje zbylé regulace zahrnout;
- zahrnutí jen sociálních práv bez povinností, kdy se analýzy soustředí pouze na příjmy rodiny a přehlíží podmínky pro podporu, které ukládají rodinám povinnosti – tyto povinnosti zároveň nedokáže metodologický přístup identifikovat a kvantifikovat;
- jednodimenzionální pohled na rodinu, kdy se hovoří pouze o jedné formě rodiny a jiné formy jsou opomíjeny, ačkoliv redistribuční logiky se pro jednotlivé rodinné formy liší;
- absence nulového bodu (referenční bod) měření;
- nevhodný koncept příjmu, kdy analýzy využívají koncept příjmu, který v sobě zahrnuje i jiné faktory než jen ryzí intervenci sociálního státu (např. redistribuci uvnitř rodiny – tzv. ekvivalizovaný příjem).

Toto zjištění má nezbytně konsekvence pro naše metodologické rozhodnutí: musíme vytvořit metodu novou.

15.2 Geneze a vývoj metodologického designu

V následující podkapitole se detailněji zaměříme na proces vzniku a vytváření nové metody. Neaspirujeme na vytvoření univerzálního návodu, ale chceme nabídnout ilustrativní inspiraci, jak může/by měl vědecký pracovník či student postupovat při vytváření zcela nové metody. To obohacujeme o naši první „implementaci“ metody na empirickém příkladu Německa, kde naší výzkumnou otázkou bylo, *do jaké míry představuje rodina redistribuční princip sociálního státu* (viz Frericks et al. 2023a). Tímto příkladem jsme chtěli demonstrovat rozsah a význam této redistribuce.

Úvodem bychom chtěli říci, že pro úspěšné dokončení metody jsou zcela zásadní tři předpoklady. Prvním je vytvoření logického (tedy vzájemně propojeného) systému, který zahrnuje a) jasné vymezení fenoménu, který chceme zkoumat; b) identifikaci jeho projevů (stanovení a definování dimenzí); c) stanovení způsobu měření a d) nalezení adekvátního nástroje. Druhou důležitou podmínkou je komunikace v rámci týmu. Pro produktivní práci je potřeba jak individuální nasazení („více hlav víc ví“), tak i intenzivní vnitřní komunikace, která zajistí mimo jiné srovnatelnost budoucích dat (tj. předejití dvojím interpretacím či konkrétně užití stejného příjmového indikátoru a shodného způsobu výpočtu). A v neposlední řadě považujeme za

důležité dodržovat princip absolutní transparentnosti – a to proto, že je základem etické výzkumné praxe i (často podceňovaným) klíčem a nezbytnou podmínkou pro efektivní a kvalitní tvorbu nové metody.

15.2.1 Fáze I: První krůčky

Vznikající metoda musí vedle zachování systematickosti a vnitřní logiky reflektovat empirická a především teoretická východiska výzkumu. V našem případě bylo zásadní, aby celková konceptualizace odrážela institucionální mechanismy sociální nerovnosti z hlediska garantování finančních prostředků (sociální práva) a vyžadování finančních prostředků (povinnosti), které představují pro rodinu finanční ztrátu. Vzhledem k tomu, že se snažíme uvažovat na úrovni ryze institucionální (regulační), a nikoliv individuální, je nutno uvažovat tyto „plusy“ a „minusy“ pouze v této rovině. To znamená, že pokud hovoříme o redistribučních logikách v rámci rodiny, není předmětem našeho zájmu způsob a míra přerozdělování mezi jednotlivými generacemi, ale to, zda a jakým způsobem je tato solidarita podporována (např. přídatky na dítě) nebo vyžadována (např. povinnost finanční podpory vůči starému rodiči) v konkrétních (psaných) regulacích. V této oblasti jsme zaznamenali zásadní výzkumnou mezeru (*research gap*) – víme, že tyto regulace existují, že mají jistý genderový (resp. defamilizační) charakter, ale vzhledem k absenci systematického přístupu a omezeným metodologickým znalostem nám není známo, jaká je „logika“ přístupu různých sociálních států, tj. které sociální státy akcentují spíše práva a které naopak povinnosti, a v jaké konkrétní míře. Tyto „logiky“ se mohou lišit i v závislosti na rodinném příslušníkovi, tj. sociální státy mohou například garantovat větší finanční prostředky rodinám s dětmi, zatímco pouze nízké či velmi limitované prostředky rodinám se staršími a (péčí/finančně) závislými rodiči. Taková konstelace by jistě byla vůči druhé zmíněné rodině z hlediska zásluhovosti diskriminační. To je ovšem něco, co je potřeba nejen vysvětlit, ale především odhalit.

V prvních krocích je nezbytné definovat pojmy a stanovit termíny (např. co konkrétně *my* považujeme za „redistribuci“, co představuje „garantování“ finančních prostředků a co naopak její „vyžadování“ – tj. jak konkrétně jsou či mohou být práva a povinnosti manifestovány v rámci regulací). Zde bychom rádi apelovali zejména na začínající výzkumníky, aby věnovali dostatečný prostor studiu a korektnímu užívání terminologie, a zkušeným členům týmu pak radíme, aby si vyhradili adekvátní čas na jejich vysvětlení.

Druhým rozhodnutím bylo, aby nová metoda umožňovala zahrnout různé typy a formy rodin, tj. pokrývala hlavní směrování intervencí (tzv. *main streets*) i „atypické“ situace (např. takové rodiny, kde jeden z členů je zdravotně postižený či nezaměstnaný). Taková metoda má umožnit jak úzce zaměřený pohled na konkrétní oblast sociálního státu (např. zaměření na rodinu ve střední třídě), tak i širokospektrý pohled na různé intervence s komparativním dopadem (např. srovnání situace rodiny s postiženým dítětem a rodiny samoživitele). Regulace zaměřující se na „atypické“ formy rodin často obsahují mnoho výjimek a podmínek, které nemusí být při analýze zcela zohledněny (např. v softwaru modelování). I my jsme v naší první empirické sondě zaměřené na Německo těmto překážkám čelili, když jsme museli ručně vypočítávat vyživovací povinnost dospělých dětí vůči jejich rodičům v závislosti na příjmu a složení rodiny dospělého dítěte.

Třetí a poslední rozhodnutí této fáze bylo vyústěním debat, jakým způsobem bychom měli naše práva a povinnosti měřit. Zvažovali jsme různé metody (např. měření pomocí ideálních typů, s nímž jsme měli předchozí výzkumnou zkušenost – viz Frericks et al. 2018), ale nakonec se pro náš výzkumný záměr jako nejvhodnější ukázalo měření rozdílů ve finančních zdrojích. V této fázi se nám jako nejsložitější jevilo paradoxně „zacyklení se“ v logikách a metodologických postupech předešlého projektu, který sice byl ve svém zaměření na regulace a rodinu podobný, aspiroval ale odpovědět jiné výzkumné cíle a otázky. Oproštění se od minulé zkušenosti i jiných konceptů a metodologických postupů prominentních autorů (jak uvádíme níže) je nezbytnou podmínkou pro genezi nové metody.

Ze začátku jsme naráželi na zcela elementární problémy, mezi něž patří například časté užívání hodnotícího jazyka – jako „oceňovat“ (*reward*) či „trestat“ (*punish*). Protože neprovádíme normativní výzkum a chceme publikovat v časopisech upřednostňujících pozitivní optiku, museli jsme převést své návrhy i stav poznání do nenormativního slovníku.

Dalším a zásadnějším problémem byla zakotvenost našeho myšlení ve stávajících prominentních konceptech (jako např. *de/familizace*, *de/komodifikace* či *individualizace*), které se zároveň přímo nevztahují k předmětu našeho zkoumání. Nemohli jsme je zcela ignorovat, neboť jsou zásadní pro argumentaci námi stanoveného *state-of-the-art*, ale zároveň jsme se snažili se od nich oprostit při vytváření vlastního nástroje. Klíčovým bylo vysvětlení, jak se tyto koncepty liší od našeho přístupu/perspektivy.

Z hlediska stylu práce v této fázi každý člen výzkumného týmu pracoval individuálně na definování redistribučních logik (práva a po-

vinnosti) a jejich obecné konceptualizaci. V periodických intervalech jsme se sešli, prodiskutovali návrhy a dospívali k závěrům.

15.2.2 Fáze 2: Upřesňování

Po upřesnění základních termínů a elementární konceptualizaci včetně jejích pravidel jsme se zamýšleli nad vhodným způsobem měření a manifestace redistribučních logik. Zatímco analýzy rodinných politik sledují především rozdíly v reálných příjmech rodin, my jsme se rozhodli sledovat rozdíly v příjmech způsobených čistě redistribučními mechanismy sociálního státu.

| 511

Klíčovou otázkou je, jakým způsobem můžeme zjistit tuto ryzí intervenci sociálního státu. Museli jsme stanovit metodologický *konstrukt*, jímž byl v našem případě jedinec (v zaměstnání či nikoliv), který nemá rodinu. Tento jedinec nepředstavuje reprezentativního zástupce, ale je referenčním (nulovým) bodem, který by logicky neměl být (v oblasti rodiny) dotčen regulacemi, jež po něm žádají solidari- tu nebo jej podporují. Představuje tedy přímý kontrast k situacím, kdy je tento stejný jedinec součástí rodiny. Tento konstrukt nám tedy umožňuje jednoduše identifikovat logiku garantování a vyžadování finančních prostředků rodinám nebo od rodin.

BOX 15.1: Hypotetický příklad Fáze 2

Referenční bod (svobodný jedinec) s tržním příjmem ze zaměstnání 30 000 Kč má po intervenci sociálního státu příjem 18 300 Kč.

Rodič samoživitel s tržním příjmem ze zaměstnání 30 000 Kč (a jed- ním nezletilým dítětem – pozn. tedy stejná situace jako referenční bod, pouze s tou výjimkou, že tento jedinec má dítě) má po intervenci sociál- ního státu příjem 19 500 Kč.

Svobodný jedinec nám zde sloužil jako nulový bod, díky němuž jsme zjistili, že intervence státu v rámci rodiny v tomto specifickém pří- padě dosahovala rozdílu 1 200 Kč.

Zdroj: Frericks, Gurín a Höppner

Následovala ovšem otázka, jaká by měla být charakteristika tohoto referenčního bodu. Referenční bod totiž není jen zásadní pro identi- fikaci redistribučních logik, ale předurčuje i samotný rozsah analýzy. Jeho podoba se odvíjí od výzkumného záměru. Můžeme mít tudíž je- den specifický referenční bod, ale i širokou paletu referenčních bodů,

kteře mají rozdílné charakteristiky (např. rozdílné úrovně příjmů, osobu nezaměstnanou či pobírající starobní důchod). Přesvědčivá argumentace je nedílnou součástí tohoto rozhodnutí.

BOX 15.2: Příklad řešení na případu Německa – 1. část

512 |

Naším prvním empirickým případem bylo Německo. Zde se zdál být jediným možným referenčním bodem jedinec v zaměstnání s průměrným příjmem, což se opírá o teoretické argumenty charakterizující německý sociální stát jako stát, který pracuje s konstruktem průměrného občana. Podpurným argumentem pak byla skutečnost, že i další vlivní autoři aplikovali ve své analýze tento konstrukt (např. Esping-Andersen 1990). Empirická analýza se tudíž explicitně zaměřuje (a omezuje) na rodinné formy, kde v centru stojí člen s průměrným příjmem.

Zdroj: Frericks, Gurín a Höppner

Po splnění tohoto fundamentálního úkolu, tj. jakým způsobem můžeme identifikovat redistribuční logiku, jsme přešli k druhé zásadní úloze: najít konkrétní dimenze, ve kterých se tato logika co nejlépe a dostatečně široce projevuje a skrze něž bychom ji tedy mohli analyzovat.

První a nezbytnou dimenzí jsou regulace, což se může zdát triviální, ale i ty je třeba konceptualizovat s využitím jasných pravidel. V našem případě jsme se rozhodli věnovat regulacím, které spadají do obou pilířů sociálního státu, tj. sociálního zabezpečení i sociálních služeb. Sociální služby (resp. péče) jsou přitom pro svou komplexitu a obtížnou srovnatelnost často z analýz sociálního státu vynechávány, jejich zahrnutí do analýzy je tedy už samo o sobě inovativní, zároveň přispívá ke komplexnějšímu porozumění sociálnímu státu. V postupujícím čase, jak se naše metoda vypilovávala (jak uvedeme v následujících podkapitolách), došlo k rozšíření spektra regulací. Ty pak obsahovaly i benefity a povinnosti stanovené v rámci systému sociálního a zdravotního pojištění a systému zdanění. Tím se nám podařilo zahrnout všechny klíčové regulace.

BOX 15.3: Příklad řešení na případu Německa – 2. část

Modelovou situací pro nás představovala rodina o dvou rodičích s jedním hlavním živitelem (tj. jeden rodič s průměrným tržním příjmem, druhý nepracující) a dvou dětech. Zde se ukázalo rozdílné nastavení v případě, že partneři jsou a nejsou sezdáni.

V případě manželství rodina získává možnost daňového odpočtu (plus) a nepracující partner je kryt systémem veřejného zdravotního pojištění (plus); v případě nesezdaného páru rodina nemá nárok na žádnou daňovou úlevu (0) a nepracující partner musí uhradit příspěvek do zdravotního pojištění (minus).

Zdroj: Frericks, Gurín a Höppner

Konkrétní regulace, které jsou zařazeny do měření a analýzy, se mohou lišit mezi různými sociálními státy, jinými slovy regulace stanovené pro Německo nemusí být relevantní například pro Velkou Británii.

| 513

Co se týče stylu práce, v této fázi jsme pracovali zejména individuálně a hledali jsme a posuzovali relevantní regulace. Výsledkem bylo vytvoření databáze, v níž byly regulace zaznamenány a podepřeny konkrétními argumenty, proč jsou či nejsou relevantní. Komplexní databázi jsme vytvořili v zájmu zvýšení transparentnosti postupu, jako podklad pro naše budoucí empirické kroky, ale také pro potřeby budoucích recenzí.

Druhou dimenzí bylo vymezení rodinných forem. Tím jsme reagovali na zásadní slabost předešlých vlivných konceptů, které braly v potaz pouze jednodimenzionální pohled na rodinu, tj. pracovaly pouze s jednou definicí rodiny a nerozlišovaly její rozličné formy. V této fázi jsme tedy provedli rešerši konceptuálních řešení již existujících metod a pokusili se o jejich syntézu. Pro náš záměr nebyly vhodné scénáře založené na životním cyklu (např. Bridgen a Meyer 2019), neboť takový přístup bere v potaz (i) předešlé regulace (či jejich historické nastavení). Naopak se nám hodilo modelování rodinných forem založené na institucionálních nastaveních tzv. *institutional arrangements* (srov. Bradshaw et al. 1993) a hypotetických situacích (např. Penne et al. 2020), neboť tyto přístupy jsou založeny na analýze současných regulací. Jelikož nás zajímala analýza regulací/institucí, nevyužívali jsme klasické sociologické definice rodiny, ale vymežili jsme ji pragmaticky jako osobní situaci, která je hypoteticky obsažena v redistribučních předpisech. Proto musí model obsahovat (či umožňovat zahrnutí) dostatečné množství forem rodiny, které by měly teoreticky a empiricky odpovídat sociální realitě. Výsledkem naší konceptualizace je *matice*, která zahrnuje rozdílné formy rodin dle postavení jejich členů na trhu práce, příjmu, ale také ne/přítomnosti nejrůznějších členů.

Při sestavování matice jsme vycházeli z již existujících teoretických modelů, v našem případě se jednalo o metodologický přístup

Korpiho (2000) a Lewisové et al. (2008). Dle postavení členů na trhu práce můžeme tedy rozlišovat mezi rodinami s dvěma rovnocennými příjmy z trhu práce (*dual-earner*), s jedním hlavním a jedním doplňujícím příjmem (*supplementary earner*), s jediným příjmem (*single-earner*) a v neposlední řadě rodinami bez tržního příjmu, kde ani jeden z dospělých rodičů (případně rodič) neparticipuje na trhu práce. Jelikož je hlavním úkolem analýzy zjistit různé logiky přerozdělování a především jeho nastavení, výsledná analýza by se měla skládat z rodin s nejrůznějšími příjmy, včetně těch, které nemají vůbec žádný tržní příjem, těch které mají příjem na hranici chudoby, až po ty, které mají průměrné příjmy či příjmy vysoce nadprůměrné. Třetí zásadní 514 | kategorií pro naše modelování rodinných forem je kompozice rodin, tj. ne/přítomnost různých členů. Výsledná matice tak zohledňuje zejména přítomnost dětí (v tomto ohledu navazujeme na již existující literaturu, která se redistribuci veřejných prostředků vůči rodinám s dětmi široce zabývala – viz např. Bradshaw et al. 1993). Modelování rodin tak zahrnuje nejen rozdílný počet dětí, ale i různost věku dítěte. V kompozici rodiny se projevuje i přítomnost dalších členů rodiny, jako například prarodičů, kteří mají nízký příjem či jsou závislí na péči rodinných příslušníků, či naopak nepřítomnost jednoho z rodičů (rodiny samoživitelů), jsou ale zahrnuty i další charakteristiky jako ne/sezdanost či různost/stejnopohlavnost páru.

Analytik tedy může postupovat pragmaticky a stanovit limitovaný počet hypotetických konstelací (např. relevantních při studiu peněžitě pomoci v mateřství/rodičovského příspěvku) nebo naopak zahrnout co nejširší spektrum rodinných forem, skrze které může sledovat nastavení regulací a způsob, jakým tyto regulace přisuzují veřejné prostředky či vyžadují solidaritu rodinných členů před samotnou intervencí státu.

Hypotetické konstelace (formy rodiny) jsme vytvářeli individuálně, ale pak jsme o nich v týmu diskutovali a společně hledali argumenty pro zařazení různých specifických forem rodiny. Argumentace i výsledné formy rodin jsme zaznamenali do záznamových archů.

BOX 15.4: Příklad řešení na případu Německa

Níže uvádíme výsledný matrix s 54 rodinnými formami, které jsme využili pro analýzu redistribučních logik německé rodinné politiky.

Svobodný jedinec s průměrným příjmem (referenční bod)

Svobodný jedinec s průměrným příjmem bez partnera Se závislým rodičem
 S jedním dítětem
 Se dvěma dětmi
 S jedním dítětem (15 let) a finančně závislým rodičem v institucionální péči
 Se dvěma dětmi (11 a 15 let) a závislým rodičem

| 515

	V manželském svazku	Nesezdané páry
Rodinné formy s dvěma pracujícími rodiči (oba průměrný příjem)	Bez jiného příslušníka Se závislým rodičem S jedním dítětem Se dvěma dětmi S jedním dítětem (15 let) a finančně závislým rodičem Se dvěma dětmi (11 a 15 let) a závislým rodičem	Bez jiného příslušníka Se závislým rodičem S jedním dítětem Se dvěma dětmi S jedním dítětem (15 let) a finančně závislým rodičem Se dvěma dětmi (11 a 15 let) a závislým rodičem
Rodinné formy s dvěma pracujícími rodiči (jeden průměrný příjem, druhý poloviční)	Bez jiného příslušníka Se závislým rodičem S jedním dítětem Se dvěma dětmi S jedním dítětem (15 let) a finančně závislým rodičem Se dvěma dětmi (11 a 15 let) a závislým rodičem	Bez jiného příslušníka Se závislým rodičem S jedním dítětem Se dvěma dětmi S jedním dítětem (15 let) a finančně závislým rodičem Se dvěma dětmi (11 a 15 let) a závislým rodičem

	V manželském svazku	Nesezdané páry
Rodinné formy s dvěma pracujícími rodiči (jeden průměrný příjem, druhý pracující na minijob)	Bez jiného příslušníka Se závislým rodičem S jedním dítětem Se dvěma dětmi S jedním dítětem (15 let) a finančně závislým rodičem Se dvěma dětmi (11 a 15 let) a závislým rodičem	Bez jiného příslušníka Se závislým rodičem S jedním dítětem Se dvěma dětmi S jedním dítětem (15 let) a finančně závislým rodičem Se dvěma dětmi (11 a 15 let) a závislým rodičem
Rodinné formy pouze s jedním pracujícím rodičem o průměrném příjmu (druhý bez příjmu)	Bez jiného příslušníka Se závislým rodičem S jedním dítětem Se dvěma dětmi S jedním dítětem (15 let) a finančně závislým rodičem Se dvěma dětmi (11 a 15 let) a závislým rodičem	Bez jiného příslušníka Se závislým rodičem S jedním dítětem Se dvěma dětmi S jedním dítětem (15 let) a finančně závislým rodičem Se dvěma dětmi (11 a 15 let) a závislým rodičem

Zdroj: Frericks, Gurín a Höppner

15.2.3 Fáze 3: Nástroj měření

Dalším zásadním úkolem bylo nalezení nejvhodnějšího nástroje, kterým bychom mohli naši metodu reálně „implementovat“. Díky předchozí rešerši literatury jsme byli obeznámení s modelem EURO-MOD²²⁵ a jeho nástrojem hypotetické domácnosti (HhoT – *Hypothetical Household Tool*²²⁶), který se nám jevil jako slibný. Jeho velkou výhodou bylo to, že se jednalo o uznávaný a velmi transparentní nástroj, který navíc umožňoval komparaci širokého množství sociálních států

²²⁵ Jedná se o mikrosimulační nástroj, jenž modeluje daně a výhody pro členské státy EU (srov. Evropská komise 2020).

²²⁶ Nástroj umožňuje modelovat hypotetické formy rodin.

(Sutherland a Figari 2013). Přesto jsme však museli konkrétně ověřit, zdali je daný nástroj vhodný pro náš výzkum. S tímto nástrojem se totiž pojilo několik nejistot:

- Jaké regulace EUROMOD obsahuje a na jakém principu jejich analýza funguje (např. je na koncept domácnosti napojen systém zdanění)?
- Umožňuje EUROMOD naplánovanou analýzu (tj. analýzu všech hypotetických rodinných konstelací včetně různé úrovně příjmu)?

Abychom tyto pochybnosti rozptýlili, rozhodli jsme se dva týdny intenzivně pracovat na EUROMODu a zkoumat, na jakém principu funguje modelování hypotetických situací, jaké politiky jsou do modelu integrovány a na jakém principu fungují ve vztahu k rodině. Výsledky byly uspokojivé. EUROMOD se navíc ukázal jako velmi uživatelsky přívětivý, umožňující jednoduchý export dat do jiných formátů, což nám velmi zjednodušilo následnou analýzu a interpretaci dat. Zde bychom rádi čtenáře upozornili na to, že by měli zvážit výběr softwaru, nástroje pro modelování či databáze již v prvopočátcích vývoje metody, neboť mnohé z nich mohou procházet dlouhou dobou externího schvalování (např. přístup k EU-SILC²²⁷ mikrodátům je podmíněn návrhem výzkumného projektu, jenž musí být schválen Eurostatem; tento proces může trvat až tři měsíce).

Rovněž zkušenosti s nástrojem EUROMOD a HHoT jsme sbírali individuálně, ale následně jsme je sdíleli, identifikovali jsme problémy a pomáhali si s využitím.

15.2.4 Závěrečné „ladění“

Poté, co jsme zvládli konceptualizaci, specifikovali všechny dimenze a našli odpovídající nástroj měření (EUROMOD), nám zbývalo dolažit jen poslední detaily. EUROMOD přeci jen vykazoval dílčí nedostatky, zejména absenci jedné z důležitých regulací, kterou je povinnost výživného vůči rodiči (tzv. *Elternunterhalt*). Tu jsme se tedy rozhodli dopočítat ručně na základě dostupné literatury a regulativních předpisů. Výslednou kalkulaci jsme zaznamenali, v zájmu transparentnosti a pro příští kalkulace, do záznamového archu. Výhodou německého

²²⁷ EU-SILC (European Union – Statistics on Income and Living Conditions) je šetření, v němž jsou získávána panelová i aktuální průřezová mikrodatabáze o sociálních podmínkách a příjmech domácností.

systemu je, na rozdíl od českého, že je daná regulace snadněji kvantifikovatelná – a to navzdory různým „výjimkám“ spojeným s konstelacemi rodinných forem.

518 | Druhým nedostatkem byla absence další regulace spojené s povinnostmi, totiž dávky v hmotné nouzi (v Německu: *Arbeitslosengeld II*, také známé jako *Hartz IV*). EUROMOD tuto povinnost přímo neměří. Proto jsme ji identifikovali „nepřímo“ pomocí rozdílů v čistých disponibilních příjmech mezi referenčními body (kde jeden z nich či oba mají právo na pomoc v hmotné nouzi) a rodinou o stejné příjmové konstelaci. Možná se ptáte, proč chápeme tuto regulaci v termínech povinností, a nikoliv sociálních práv. V souvislosti s rodinou se zde totiž často setkáváme s podmínkou posuzování celkového příjmu rodiny (*means-testing*). Zatímco svobodný jedinec (referenční bod) s nulovým tržním příjmem má nárok na tuto dávku, jež mu zaručuje určitou životní úroveň, stejný jedinec – jenže tentokrát v rodinném svazku s členem vydělávajícím (např. průměrný) příjem – tento nárok ztrácí. Regulace má totiž za to, že se jedinec s průměrným příjmem o svého rodinného příslušníka postará. Zde je tedy regulací manifestovaná povinnost a pro rodinu to znamená finanční ztrátu (a pro nás identifikovanou redistribuční logiku). Z důvodu našeho konceptuálního rozhodnutí – stanovení pouze jednoho referenčního bodu s průměrným příjmem – jsme takovou ztrátu na případu Německa kvantifikovat nemohli, neboť v centru našeho zájmu bylo, co jedinec (v zaměstnání) s průměrným příjmem získává či napřímo ztrácí kvůli své rodině.

I z tohoto důvodu jsme se rozhodli v budoucích pracích rozšířit referenční body tak, aby reflektovaly několik příjmových úrovní, a nikoliv pouze příjem průměrný, a zároveň aby reflektovaly oba dospělé (v případě párů) v rodině (Frericks et al. 2023b; Frericks a Gurín 2023). Je to také pragmatická volba, protože jsme zamýšleli rozšířit analýzu o další sociální státy a občan s průměrným příjmem nemusí být všude dominantním konceptem. Proto jsme rozšířili naši základní trajektorii o varianty s nulovým tržním příjmem, s příjmem polovičním oproti průměru a s příjmem odpovídajícím dvojnásobku průměru, abychom zachytili ty nejvíce relevantní a reprezentativní příjmové skupiny, které nám umožní identifikovat redistribuční logiku.

Posledním krokem byla konceptualizace příjmu, která by nám umožnila co nejpřesvědčivěji a nejjednodušeji demonstrovat náš koncept, tedy to, co dané rodiny získaly nebo naopak ztratily.

V prvním kroku jsme se rozhodli pracovat s tzv. čistým ekvivalizovaným disponibilním příjmem. Vzhledem k tomu, že v centru našeho zájmu byl prvotně pouze jeden referenční bod, zdál se být tento pří-

jmový koncept nejvhodnější, neboť tento příjem představuje příjem jedince při zohlednění všech příjmů rodiny i rodinné konstelace. Výsledná hodnota tedy vyjadřuje, kolik zdrojů zbývá jedinci k dispozici. Můžeme pak přímo srovnávat s příjmem jedince bez rodiny.

Při srovnávání našeho přístupu s další literaturou jsme ovšem dospěli k závěru, že nástroj při využití tohoto příjmu trpí několika fundamentálními nedostatky. Prvním je skutečnost, že neumožňuje jednoduše demonstrovat logiku garantování dodatečných zdrojů, případně jejich vyžadování prostřednictvím regulací, neboť v sobě zahrnuje i přerozdělování uvnitř rodiny, a to na základě ekvivalenčních škál. Druhým pak je fakt, že takto vyjádřený příjem je obtížně srovnatelný právě kvůli své kvantifikaci. Srovnatelné jsou pouze ty kategorie, které sdílí stejné ekvivalenční škály, což v našem případě byly de facto pouze dvě skupiny: sezdané a nesezdané páry. Ty jsme tedy mohli porovnávat přímo, ale další komparace mezi rodinnými formami nebyly proveditelné.

Proto jsme začali uvažovat nad užitím konceptu hrubého příjmu a sledováním toho, kolik regulace přidávají, resp. ubírají od tohoto příjmu v porovnání s referenčním bodem. To nám umožnilo transparentněji demonstrovat redistribuční logiku jednotlivých regulací a zároveň i přímo porovnávat, která forma rodiny byla jakým způsobem a do jaké míry znevýhodněna či zvýhodněna.

| 519

BOX 15.5: Příklad řešení na případu Německa – 3. část

Pro ilustraci rozdílů pracujeme s hypotetickou konstelací rodiny, kde v centru stojí občan s průměrným příjmem, partner(ka) má poloviční příjem a v rodině jsou dvě děti (11 a 15 let).

A) Čistý ekvivalizovaný disponibilní příjem

Postupujeme následovně: hrubé příjmy v rodině – intervence sociálního státu (= explicitní intervence rodinné politiky) – celkový čistý disponibilní příjem rodiny – ekvivalence (= 2,3) – čistý ekvivalizovaný disponibilní příjem.

Čistý ekvivalizovaný disponibilní příjem referenčního bodu:

2 470,20 eur

Čistý ekvivalizovaný disponibilní příjem sezdané rodiny: 1 875,45 eur

Čistý ekvivalizovaný disponibilní příjem nesezdané rodiny: 1 928,30 eur

Tento přístup nám tedy pomohl odhalit, že existují rozdíly mezi svobodným jednotlivcem a rozdílnými typy rodin. Nesezdané páry jsou intervencí sociálního státu „zvýhodněny“ oproti sezdaným. Paradoxně se

ukázal nižší příjem u rodin než v případě referenčního bodu, a to i navzdory tomu, že referenční bod nebyl terčem žádné intervence, zatímco rodinám byly finanční prostředky přisouzeny. To je výsledkem výše zmíněné ekvivalence. Míra intervence ani její logika se nám tím neodhalila.

B) Hrubý příjem

Potupujeme následovně: hrubé příjmy v rodině – intervence sociálního státu (= explicitní intervence rodinné politiky) vyjádřeno v absolutní hodnotě či procentuálně k výši hrubého příjmu.

Intervence ve vztahu k referenčnímu bodu: 0 eur

520 | Intervence vůči sezdané rodině: 539,82 eur neboli 9,01 % z hrubého příjmu

Intervence vůči nesezdané rodině: 661,38 eur neboli 11,04 % z hrubého příjmu

Zde tedy můžeme přímo odhalit formu i míru redistribuční logiky německé rodinné politiky.

C) Čistý disponibilní příjem

Postupujeme následovně: hrubé příjmy v rodině – intervence sociálního státu (= explicitní intervence rodinné politiky) – čistý disponibilní příjem rodiny.

Čistý disponibilní příjem referenčních bodů: 3 699,87 eur

Čistý disponibilní příjem rodiny sezdané: 4 199,98 eur (113,52 % referenčních bodů)

Čistý disponibilní příjem rodiny nesezdané: 4 315,64 eur (116,64 % referenčních bodů)

Stejně jako ve výše uvedených případech i zde vidíme, že nesezdané páry byly zvýhodněny oproti sezdaným párům a stejně jako v druhém případě můžeme pozorovat i míru redistribuce v porovnání s referenčním bodem.

Zdroj: Frericks, Gurín a Höppner

Po rozšíření počtu referenčních bodů se však zdál předchozí design příliš komplikovaný a do jisté míry i riskantní, protože je to právě čistý příjem, kde se projevuje vliv regulací sociálního státu, a nikoliv příjem hrubý. Následovala poslední vlna detailního studia existujících studií. Literatura prokázala (např. Shaver a Bradshaw 1995), že nikoliv ekvivalizovaný, ale prostý čistý disponibilní příjem je nejvhodnějším indikátorem, skrze který můžeme demonstrovat redistribuci ze strany sociálního státu. Protože jsme již opustili původní ideu prů-

měrného občana, otevřelo se nám okno příležitosti pro komplexnější analýzu redistribučních logik, a tím i zahrnutí obou partnerů. Hrubý příjem se stal pouze výchozím bodem (tzv. *counterfactual*), zatímco čistý disponibilní příjem byl indikátorem redistribuce, který jsme mohli sledovat pro jednotlivé členy rodiny v přímém kontrastu s jejich referenčními body (finální způsob měření viz tabulka 15.1).

TABULKA 15.1: Výpočetní formule pro identifikaci a měření zne/výhodnění

$$[D_x (\text{ČDP z TP } X) + D_y (\text{ČDP z TP } Y)]_{FR} - [RB_x (\text{ČDP z TP } X) + RB_y (\text{ČDP z TP } Y)] \neq 0$$

D – dospělá osoba, která je příslušníkem rodiny

RB – referenční bod

FR – forma rodiny

ČDP – čistý disponibilní příjem

TP – tržní příjem

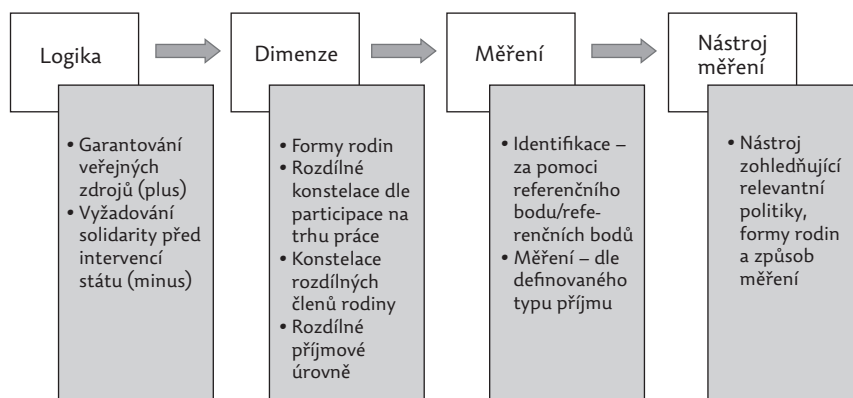
| 521

Zdroj: Frericks, Gurín a Höppner

Po téměř roce jsme se tedy dopracovali k vytvoření zcela nové metody, která přináší náhled do nastavení fiskálních regulací a redistribuce z pohledu rodiny. Schémata 15.1 a 15.2 níže shrnují pilíře nové metody i konkrétní příklad aplikace.

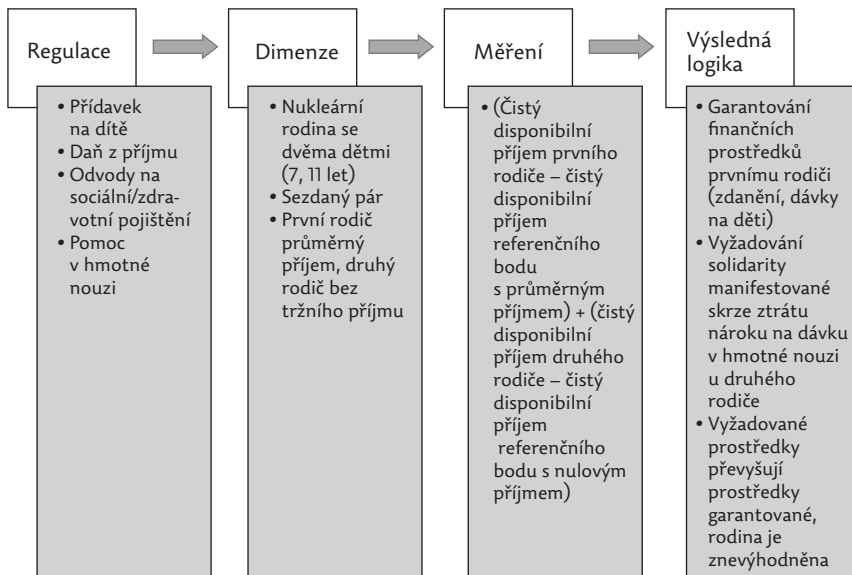
Vytváření nové metody vyžaduje nezbytně velkou dávku invence a trpělivosti. Jejím vytvořením však výzkumník nejen zásadně přispívá k porozumění dosud neprobádaným fenoménům, ale učí se i tomu nejzásadnějšímu: fundamentům vědecké práce.

SCHEMA 15.1: Pilíře nové institucionální metody nastavení rodinných politik

Zdroj: Frericks, Gurín a Höppner

SCHEMA 15.2: Příklad konkrétní aplikace

522 |

Zdroj: Frericks, Gurín a Höppner

SHRNUTÍ KAPITOLY Evoluce nové metody: institucionální analýza přerozdělování veřejných prostředků na příkladu rodiny

Hlavní poselství

- Inovativní výzkum veřejných politik se často neobejde bez geneze nové metody.
- Pro její tvorbu je zásadní solidní teoretický, empirický a metodologický stav poznání.
- Nová metoda musí představovat (vzájemně propojený) logický systém.
- Institucionální analýza hraje nezastupitelnou roli při chápání veřejněpolitických institucí. Nedokáže však odhalit reálné fungování veřejných politik.

Typy výzkumných problémů, pro které je metoda vhodná

- Detailní přehled o nastavení veřejněpolitických institucí; komparace veřejněpolitických regulací a systémů.

Příklady výzkumných otázek

- Jakým způsobem a do jaké míry přerozdělují státy blahobytu veřejné prostředky na základě rodiny?

- Do jaké míry jsou zvýhodňovány jisté typy rodin a o které rodiny se jedná? Na základě jakých redistribučních logik jsou přerozdělovány veřejné prostředky? Jakou roli v tomto procesu hrají jednotlivé regulace? A jak se (pozitivně či negativně) projevuje redistribuce na disponibilních příjmech rodin s nízkými příjmy?
- Liší se státy blahobytu v těchto redistribučních logikách nebo můžeme sledovat zřetelné clustery států s podobnými charakteristikami?

Typ dat či metody

- Data kvantitativní i kvalitativní povahy, převzatá, sbíraná vesměs pro účely výzkumu a evidence.

| 523

Doporučená metodologická četba

Frericks, P. 2017. "Machinery" or "Spirit" of the Welfare State: Institutional Change as Institutional Inertia. *International Journal of Sociology and Social Policy* 37 (5/6): 341–352.

Kvist, J. 2006. Diversity, Ideal Types and Fuzzy Sets in Comparative Welfare State Research. In *Innovative Comparative Methods for Policy Analysis*, eds. B. Rihoux a H. Grimm, 167–184. Boston: Springer.

Mahoney, J., Thelen, K. 2010. *Explaining Institutional Change. Ambiguity, Agency and Power*. Cambridge: Cambridge University Press.

Streeck, W., Thelen, K. 2005. *Beyond Continuity. Institutional Change in Advanced Political Economies*. Oxford: Oxford University Press.

Doporučené praktické příklady využití dat nebo metody

Frericks, P., Gurín, M. 2023. Family as a Redistributive Principle of Welfare States: An International Comparison. *Journal of European Social Policy* 33 (1): 52–66.

Frericks, P., Gurín, M., Höppner, J. 2023a. Family as a Redistributive Principle of the Welfare State. The Case of Germany. *Journal of Social Policy* 52 (2): 449–469.

Frericks, P., Gurín, M., Höppner, J. 2023b. Mapping Redistribution in Terms of Family: A European Comparison. *International Sociology* 38 (3): 269–289.

Zdroje

Amenta, E., Hicks A. 2012. Research Methods. In *The Oxford Handbook of the Welfare State*, eds. F. G. Castles, S. Leibfried, J. Lewis, H. Obinger a C. Pierson, 105–120. Oxford: Oxford University Press.

- Bennett, A., Elman, C. 2006. Qualitative Research: Recent Developments in Case Study Methods. *Annual Review of Political Science* 9: 455–476.
- Bolukbasi, H. T., Öktem, K. G. 2018. Conceptualizing and Operationalizing Social Rights: Towards Higher Convergent Validity in SCIP and CWED. *Journal of European Social Policy* 28 (1): 86–100.
- Bradshaw, J., Ditch, J., Holmes, H., Vilhiteford, P. 1993. A Comparative Study of Child Support in Fifteen Countries. *Journal of European Social Policy* 3 (4): 255–271.
- Bridgen, P., Meyer, T. 2019. Divided Citizenship: How Retirement in the Host Country Affects the Financial Status of Intra-European Union Migrants. *Ageing & Society* 39 (3): 465–487.
- 524 | Castles, F. G. 2004. *The Future of the Welfare State: Crisis Myths and Crisis Realities*. New York: Oxford University Press.
- Castles, F. G. 2009. What Welfare States Do: A Disaggregated Expenditure Approach. *Journal of Social Policy* 38 (1): 45–62.
- Crawford, S. E., Ostrom, E. 1995. A Grammar of Institutions. *American Political Science Review* 89 (3): 582–600.
- Ebbinghaus, B. 2011. Case Selection in Medium-N Comparative Welfare State Analysis. *Qualitative and Multi-Method Research* 9 (2): 15–20.
- Esping-Andersen, G. 1990. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton: Princeton University Press.
- Evropská komise. 2020. What is EUROMOD? <https://euromod-web.jrc.ec.europa.eu/overview/what-is-euromod> (cit. 21. 09. 2022).
- Frericks, P. 2017. "Machinery" or "Spirit" of the Welfare State: Institutional Change as Institutional Inertia. *International Journal of Sociology and Social Policy* 37 (5/6): 341–352.
- Frericks, P., Gurín, M. 2023. Family as a Redistributive Principle of Welfare States: An International Comparison. *Journal of European Social Policy* 33 (1): 52–66.
- Frericks, P., Gurín, M., Höppner, J. 2023a. Family as a Redistributive Principle of the Welfare State. The Case of Germany. *Journal of Social Policy* 52 (2): 449–469.
- Frericks, P., Gurín, M., Höppner, J. 2023b. Mapping Redistribution in Terms of Family: A European Comparison. *International Sociology* 38 (3): 269–289.
- Frericks, P., Höppner, J., Och, R. 2018. The Difficulty of Measuring Institutions: A Methodological Approach to the Comparative Analysis of Institutions. *Social Indicators Research* 137 (3): 847–865.
- Gornick, J. C., Meyers, M. K. 2004. *Families that Work*. New York: Russell Sage Foundation.

- Hall, P. A., Soskice, D. W. 2001. *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Oxford – New York: Oxford University Press.
- Han, W. J., Ruhm, C., Waldfogel, J. 2009. Parental Leave Policies and Parents' Employment and Leave-Taking. *Journal of Policy Analysis and Management: The Journal of the Association for Public Policy Analysis and Management* 28 (1): 29–54.
- Kammerman, S., Kahn, A. J. 1978. *Family Policy: Government and Families in Fourteen Countries*, eds. S. Kamerman a A. J. Kahn. New York: Columbia University Press.
- Klevmarcken, A., Lindgren, B. eds. 2008. *Simulating an Ageing Population: A Microsimulation Approach Applied to Sweden*. Bingley: Emerald Group. | 525
- Korpi, W. 2000. Faces of Inequality: Gender, Class, and Patterns of Inequalities in Different Types of Welfare States. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society* 7 (2): 127–191.
- Kvist, J. 2006. Diversity, Ideal Types and Fuzzy Sets in Comparative Welfare State Research. In *Innovative Comparative Methods for Policy Analysis*, eds. B. Rihoux a H. Grimm, 167–184. Boston: Springer.
- Lewis, J. 1992. Gender and the Development of Welfare Regimes. *Journal of European Social Policy* 2 (3): 159–173.
- Lewis, J., Campbell, M., Huerta, C. 2008. Patterns of Paid and Unpaid Work in Western Europe: Gender, Commodification, Preferences and the Implications for Policy. *Journal of European Social Policy* 18 (1): 21–37.
- Lewis, J., Knijn, T., Martin, C., Ostner, I. 2008. Patterns of Development in Work/Family Reconciliation Policies for Parents in France, Germany, the Netherlands, and the UK in the 2000s. *Social Politics* 15 (3): 261–286.
- Mahoney, J., Thelen, K. 2010. *Explaining Institutional Change. Ambiguity, Agency and Power*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Martini, A., Trivellato, U. 1997. The Role of Survey Data in Microsimulation Models for Social Policy Analysis. *Labour* 11 (1): 83–112.
- Penne, T., Hufkens, T., Goedeme, T., Storms, B. 2020. To What Extent Do Welfare States Compensate for the Cost of Children? The Joint Impact of Taxes, Benefits and Public Goods and Services. *Journal of European Social Policy* 30 (1): 79–94.
- Pfau-Effinger, B. 2004. *Culture, Welfare State and Women's Employment in European Societies*. Aldershot: Ashgate.
- Sainsbury, D. 1996. *Gender, Equality and Welfare States*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Scanlon, K., Fernández Arrigoitia, M., Whitehead, C. M. 2015. Social Housing in Europe. *European Policy Analysis* 17: 1–12.
- Scruggs, L. 2007. Investigating Welfare State Change. In *The „Dependent Variable Problem“ in Comparative Analysis*, eds. J. Clasen a N. A. Siegel, 133–165. Cheltenham/Northampton: Edward Elgar.
- Shaver, S., Bradshaw, J. 1995. The Recognition of Wifely Labour by Welfare States. *Social Policy & Administration* 29 (1): 10–25.
- Spadaro, A. ed. 2007. *Microsimulation as a Tool for the Evaluation of Public Policies: Methods and Applications*. Bilbao: Fundacion BBVA.
- Spielauer, M. 2011. What is Social Science Microsimulation? *Social Science Computer Review* 29 (1): 9–20.
- 526 | Streeck, W., Thelen, K. 2005. *Beyond Continuity. Institutional Change in Advanced Political Economies*. Oxford: Oxford University Press.
- Sutherland, H., Figari, F. 2013. EUROMOD: the European Union Tax-Benefit Microsimulation Model. *International Journal of Microsimulation* 6 (1): 4–26.
- Van Lancker, W., Ghysels, J. 2016. Explaining Patterns of Inequality in Childcare Service Use Across 31 Developed Economies: A Welfare State Perspective. *International Journal of Comparative Sociology* 57 (5): 310–337.
- Yin, R. K. 2009. *Case Study Research: Design and Methods*. Los Angeles: SAGE.

O autorech

Eva M. Hejzlarová působí jako odborná asistentka na Katedře veřejné a sociální politiky Fakulty sociálních věd UK. Výzkumně ji zajímá souvislost veřejné politiky a emocí, a zvláště úroveň příjemců veřejněpolitických opatření. Její poslední výzkumy se týkaly kontroverze ohledně domácích porodů, období pandemie covidu-19 a klimatických politik; orientuje se zejména na akademický výzkum. Inspirace pro rozvrh této knihy čerpala zejména ze své výuky metodologických kurzů a konzultování závěrečných prací. | 527

Magdalena Mouralová vystudovala na Katedře veřejné a sociální politiky Fakulty sociálních věd UK magisterský i doktorský program a nyní zde působí jako odborná asistentka. Výzkumně se věnuje oblasti vzdělávací politiky, zejména aktérům na úrovni školy a jejich vzájemným vztahům a postojům k veřejným politikám. Kromě vzdělávací politiky vyučuje kurzy zaměřené na metodologii a akademické dovednosti. Podněty pro tuto knihu čerpala z dlouholeté zkušenosti s výukou seminářů k psaní závěrečných prací a vedením závěrečných prací.

Martina Štěpánková Štýbrová vystudovala na Katedře veřejné a sociální politiky magisterský program. Orientuje se zejména na oblast rodinné politiky a politiky zaměstnanosti, ve které má i několikiletou praxi. Zároveň se zajímá o teorie institucionalismu a aktérů a vliv na tvorbu veřejné politiky. Dlouhodobě spolupracuje na výuce v kurzu Public Policy na Fakultě sociálních věd UK.

Olga Angelovská absolvovala Vysokou školu ekonomickou a na Fakultě sociálních věd UK vystudovala na Katedře veřejné a sociální politiky magisterský i doktorský program a v současné době zde působí jako odborná asistentka. Výzkumně se zaměřuje na oblast sociální politiky, zejména na zdravotní politiku. Kapitola je založena na zkušenostech

z výzkumu pro disertační práci a z aktuálně ukončeného grantového projektu.

Tomáš Barták je absolventem magisterského studijního programu Veřejná a sociální politika na Fakultě sociálních věd UK. V oboru veřejné politiky se zajímá o způsoby legitimizace designování veřejně-politických opatření napříč jednotlivými oblastmi veřejné politiky, nejvíce pak o vzdělávací a rodinnou politiku a politiku zaměstnanosti. Veřejné politiky nahlíží i optikou sledování zahraniční praxe, na což se zaměřil také v této knize. Sleduje přitom především kontext politik v evropských zemích, a to i s přihlédnutím k organizaci veřejné správy na národní úrovni (ministerstva) a k režimu sociálního státu.

Iva Brabcová se habilitovala v oboru Ošetrovatelství na Zdravotně sociální fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích a v rámci doktorského studia se na téže fakultě věnovala sociálním determinantům zdraví migrantů v České republice. V současnosti je její zájem zacílen na oblast zvyšování kvality zdravotní péče a na sociálně-zdravotní podporu neformálních pečovatelských týmů. Zkušenosti a postřehy ze své dosavadní publikační aktivity využila při psaní textu pro tuto knihu.

Tereza Divíšek (Sedláčková) vystudovala sociologii a sociální antropologii na Fakultě sociálních věd UK. V současnosti zde navazuje doktorským studiem s disertačním projektem Injekce a obrázek za statečnost: očkování v ordinacích. Věnuje se především medicínské antropologii a výzkumu města. Na výuce ji nejvíce baví sdílet se studentkami a studenty své nadšení pro kvalitativní výzkum.

Karolína Dobiášová vystudovala magisterský a doktorský program v oboru Veřejná a sociální politika. Je garantkou studijního programu Sociologie a sociální politika na Institutu sociologických studií Fakulty sociálních věd UK a odbornou asistentkou na 1. lékařské fakultě UK. Přednáší kurzy o sociální a rodinné politice a veřejném zdravotnictví. Ve své výzkumné činnosti se zabývá zdravotní politikou ve vztahu k migrantům a dalším vulnerabilním sociálním skupinám, politikou dlouhodobé péče a rodinnou politikou. V příspěvku čerpala ze svých výzkumných zkušeností.

Jakub Drápal vystudoval právo na Univerzitě Karlově a kriminologický výzkum na University of Cambridge. Působí jako výzkumník na Ústavu státu a práva Akademie věd ČR (v současné době vyslán jako postdoc na Univerzitě v Leidenu) a jako odborný asistent na Právnické

fakultě UK. Zabývá se zejména ukládáním trestů, trestní politikou a vězeňstvím v České republice a v postkomunistických zemích. Rád kombinuje empirické kvantitativní a doktrinální přístupy k právu.

Patricia Frericks je profesorkou sociologie a ekonomie sociálního státu na univerzitě v německém Kasselu. Dříve byla profesorkou sociální politiky na Helsinské univerzitě ve Finsku a odbornou asistentkou analýzy sociálních struktur na univerzitě v Hamburku. Má doktorát z Utrechtské univerzity. Ve své výzkumné činnosti se zaměřuje na komparativní sociologii, zejména na institucionalizaci a transformaci evropských kapitalistických společností a sociálního občanství. Provádí teoretický a empirický výzkum v politické a ekonomické sociologii s důrazem na další rozvoj konceptů a metod institucionální analýzy.

| 529

Martin Gurín je doktorandem na Katedře sociologie a ekonomie sociálního státu na univerzitě v Kasselu. Výzkumně jej zajímá zejména oblast rodinné politiky, zvláště pak institucionální vývoj rodinných politik v komparativním hledisku. Vedle toho se zajímá o institucionální nastavení mezigenerační solidarity a sociální politiku východní Asie (se specializací na Jižní Koreu).

Vít Havelka studuje doktorský program na Katedře evropských studií Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd UK. Zaměřuje se na institucionální vztahy EU a jejích členských států, rozpočet EU, europeizaci a transformativní roli Evropské unie. Od ledna 2016 byl zaměstnán na Velvyslanectví Norského království v České republice na pozici political officer a od roku 2018 pracuje jako výzkumný pracovník v EUROPEUM.

Julia Höppner je postdoktorandka na Katedře sociologie a ekonomie sociálního státu na univerzitě v Kasselu. Má doktorát z ekonomických a sociálních věd z univerzity v Brémách. K jejím výzkumným zájmům patří komparativní výzkum sociálního státu, zejména v oblasti zabezpečení ve stáří a rodinné politiky, dále institucionální teorie a kvalitativní a kvantitativní metody v sociálních vědách.

Jana Horová vystudovala doktorský program Ošetrovatelství na Zdravotně sociální fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. V současné době působí jako odborná asistentka na Fakultě zdravotnických studií Západočeské univerzity v Plzni. V rámci svého výzkumného působení se zabývá kvalitou a bezpečím v poskytování zdravotní péče a podporou neformálního pečovatelsví. Podněty pro sepsání tex-

tu získala ze svých zkušeností s tvorbou přehledových studií v rámci svého výzkumného působení.

Emma Hrešanová je sociální a kulturní antropoložka a socioložka. Vzdělání získala na Západočeské univerzitě a Masarykově univerzitě a v zahraničí na Durham University (VB), University of North Carolina (USA) a na Monash University (Austrálie). Odborně se věnuje sociálněvědnímu výzkumu zdraví a nemoci. Pracuje s kvalitativními metodami, nejbližší je jí (digitální) etnografie.

530 | **Jan Chmel** je absolventem magisterského a doktorského studijního programu na Právnické fakultě UK, kde působí jako odborný asistent a vyučuje předměty základy právních dovedností, politologie, teorie práva a profesní etika v právní teorii a praxi. V rámci vědecké činnosti se zaměřuje především na oblast ústavního soudnictví. Vedle toho pracuje jako soudce Obvodního soudu pro Prahu 4.

Jakub Iran vystudoval magisterský obor Veřejná a sociální politika na Fakultě sociálních věd UK. V praxi se profesně pohyboval v roli konzultanta ve veřejném sektoru na komunální úrovni, kde působil zejména v oblasti ochrany osobních údajů a práva na informace. Pro příspěvek v kapitole této knihy tak využil odborné i profesní znalosti z prostředí škol a obcí.

Petra Jansa je doktorandkou Institutu komunikačních studií a žurnalistiky Fakulty sociálních věd UK a lektorkou na Masarykově univerzitě a Erasmus University v Rotterdamu. Ve svém výzkumu se pohybuje na hranici kulturní sociologie, kulturních studií a mediální geografie, tematicky se soustředí na roli kultury (především festivalů) ve formování městských identit a image místa. Metodologicky se věnuje případovým studiím, v nichž má své místo také obsahová analýza.

Marie Jelínková působí na Katedře veřejné a sociální politiky Fakulty sociálních věd UK. V posledních letech se věnuje tématu lokální integrace migrantů, zabývala se však také přístupem migrantů ke zdravotnímu pojištění, situací osob bez oprávnění k pobytu či pracovním vykořisťováním. Podílela se na řadě mezinárodních studií, které se většinou týkají práv migrantů či nastavení migračních politik. Dlouhodobě úzce spolupracuje s občanskou společností, zejména s migračními nevládními organizacemi (např. se Sdružením pro integraci a migraci), pro které realizuje výzkumy či se podílí na jejich advokačních aktivitách.

Veronika Kandusová vystudovala na Katedře veřejné a sociální politiky Fakulty sociálních věd UK magisterský program. Aplikovanému výzkumu se věnovala nejdříve v rámci uživatelského testování při Univerzitním centru energeticky efektivních budov (UCEEB ČVUT), nyní pokračuje ve výzkumu trhu v oblasti technologií a inovací pro londýnskou výzkumnou agenturu.

Lydie Kárníková je doktorandkou oboru Mediální studia na Institutu komunikačních studií a žurnalistiky Fakulty sociálních věd UK. Zaměřuje se na kvalitativní analýzy různých typů diskurzů a zkoumá procesy vyjednávání o významech typické pro postsocialistický prostor střední Evropy. Působí v několika mezioborových výzkumných projektech. | 531

Alexandr Kasal je výzkumníkem Národního ústavu duševního zdraví. Výzkumně se orientuje na oblast veřejného duševního zdraví a implementaci politik a intervencí v této oblasti. Do kapitoly pojednávající o systematické rešerši se snažil promítnout své praktické zkušenosti s touto metodou, které získal mj. při přípravách Národního akčního plánu prevence sebevražd.

Vendula Kolařík Mezeiová je absolventkou magisterského studia na Právnické fakultě UK a LLM programu na University of Bristol se zaměřením na Health, Law and Society. Ve svém doktorském studiu a výzkumu na University of Oxford se na případech týkajících se zdraví věnuje sociologii práva a právní teorii. Při psaní kapitoly zároveň vycházela ze svých zkušeností, které získala jako asistentka soudkyně na Nejvyšším správním soudě, výzkumná asistentka v sociologickém projektu na Vídeňské univerzitě a jako stážistka v Evropské komisi v oblasti prevence a podpory zdraví.

Dana Lipová je ředitelkou Nadace Sirius, která vznikla v roce 2008 a jejíž činnost je zaměřena na pomoc znevýhodněným dětem. Vystudovala systémovou analýzu na VŠE v Praze a sociologii a sociální politiku na Fakultě sociálních věd UK. Podílela se na výzkumech v oblasti péstounské péče a preventivní práce s ohroženou rodinou. Společně s Vědunou Bubleovou iniciovaly v roce 2015 vznik Asociace Dítě a Rodina, kde doposud působí jako její místopředsdkyně.

Natálie Nývltová je absolventkou magisterského programu na Katedře veřejné a sociální politiky Fakulty sociálních věd UK. V oboru veřejné politiky se zajímá především o rodinnou politiku, politiku

rovných příležitostí a aktuálně se věnuje oblasti bydlení. V této knize se zaměřila na sledování zahraniční praxe, přičemž popisuje primárně hledání příkladů dobré praxe v určité oblasti veřejné politiky. A to v rámci evropských zemí s přihlédnutím k režimu sociálního státu a fungování, nastavení a organizaci veřejné správy v dané zemi.

Jan Skalík studoval sociologii na Masarykově a následně Karlově univerzitě a odborně působil na Katedře environmentálních studií Fakulty sociálních studií MU. Zajímá se o environmentální politiku a ochranu přírody, zabýval se i sociálněpsychologickými výzkumy v tématu životního prostředí.

532 |

Simona Smrčková je studentkou doktorského studia na Katedře veřejné a sociální politiky Fakulty sociálních věd UK, kde se v rámci své disertační práce zaměřuje na oblast evaluací veřejných politik. Tomuto tématu se souběžně věnuje i v rámci své profese.

Lucie Trlifajová je antropoložka a analytička sociálních politik. Pohybuje se mezi akademickým a aplikovaným výzkumem, v době finalizace této knihy pracovala v Centru pro společenské otázky SPOT a jako nezávislá expertka. Zaměřuje se na problematiku chudoby a sociálních nerovností, prekarizace, dluhů a jejich dopadů na občanské hierarchie. K těmto tématům publikovala řadu článků a odborných studií v Česku i zahraničí.

Michaela Veselá Hiekischová vystudovala na Katedře veřejné a sociální politiky Fakulty sociálních věd UK magisterský i doktorský program. Orientuje se zejména na oblast politiky zaměstnanosti, ve které má i několikaletou praxi. Zároveň se zajímá o psychologické teorie a jejich vliv na tvorbu veřejné politiky.

Arnošt Veselý je vedoucím Centra pro sociální a ekonomické strategie na Fakultě sociálních věd UK a proděkanem pro vědu a výzkum. Téměř deset let vedl Katedru veřejné a sociální politiky na této fakultě, kde také již skoro 20 let vyučuje. Zabývá se zejména vzdělávací politikou, policy analysis, sociálněvědní metodologií a výzkumem veřejné správy. Kromě vědeckých projektů se podílel na celé řadě prakticky orientovaných projektů (např. Strategie vzdělávací politiky České republiky do roku 2030+).

Ludmiła Władyniak je socioložka se zaměřením na oblasti kvalitativního výzkumu, zejména vizuálních výzkumných metod. Působí na Katedře sociologie Fakulty humanitních studií UK, v Sociologickém ústavu AV ČR a také v Centru pro společenské otázky SPOT. Ve své akademické práci se věnuje tématům z oblasti kulturní sociologie a sociologie rodiny a také příhraničním a periferním regionům (sociální a prostorové vyloučení, lokální identita).

Dedikace

534 | Texty autorek **Evy M. Hejzlarové, Magdaleny Mouralové a Martiny Štěpánkové Štýbrové** vznikly v rámci programu Cooperatio, vědní obor Veřejná a sociální politika (vědní oblast Sociologie a aplikované sociální vědy). Dedikace ostatních autorů a autorek jsou uvedeny níže.

Kapitola 1 Zkoumání aktérů ve veřejněpolitickém výzkumu

- **Tereza Divíšek (Sedláčková)** – Tento výstup vznikl v rámci projektu Specifického vysokoškolského výzkumu č. 260 596 a programu Horizon 2020 pro výzkum a inovace EU – grant č. 965280.
- **Lucie Trlifajová** – Tento výstup vznikl v rámci projektu Specifického vysokoškolského výzkumu, text navazuje na výzkumy realizované Centrem pro společenské otázky SPOT v rámci projektu Dobrá práce v obci: Možnosti pracovní integrace osob ohrožených sociálním vyloučením na úrovni obce.
- **Ludmiła Władyniak** – Tento výstup vznikl v rámci projektu Specifického vysokoškolského výzkumu, text navazuje na výzkumy realizované Centrem pro společenské otázky SPOT v rámci projektu Dobrá práce v obci: Možnosti pracovní integrace osob ohrožených sociálním vyloučením na úrovni obce.

Kapitola 2 Veřejněpolitické dokumenty v Česku

- **Simona Smrčková** – Tento výstup vznikl v rámci programu Cooperatio, vědní obor Veřejná a sociální politika (vědní oblast Sociologie a aplikované sociální vědy).
- **Marie Jelínková** – Tento výstup vznikl v rámci programu Cooperatio, vědní obor Veřejná a sociální politika (vědní oblast Sociologie a aplikované sociální vědy).

Kapitola 3 Legislativní dokumenty ve veřejněpolitickém výzkumu

- **Jan Chmel** – Tento výstup vznikl v rámci programu Cooperatio, vědní oblasti Theory, Philosophy and Sociology of Law.

Kapitola 5 Veřejněpolitické dokumenty Evropské unie

- **Vít Havelka** – Tento výstup vznikl v rámci činnosti pro Katedru evropských studií na Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd UK.

Kapitola 7 Mediální výstupy ve veřejněpolitickém výzkumu

- **Olga Angelovská** – Tento výstup vznikl v rámci projektu GA ČR | 535 č. 19–23794S Konceptualizování Multiple Streams Framework jako vědeckého výzkumného programu: Systematická perspektiva jeho vývoje.

Kapitola 9 Kvantitativní a kvalitativní obsahová analýza

- **Petra Jansa** – Výzkum byl podpořen Grantovou agenturou Univerzity Karlovy (projekt č. 1150218).

Kapitola 10 Mediální data a kritická analýza diskurzu

- **Lydie Kárníková** – Tento výstup vznikl v rámci programu Cooperatio, vědní oblasti Media and Communication Studies.

Kapitola 11 Sekundární analýza existujících dat

- **Jan Skalík** – Tento výstup vznikl v rámci činnosti na Katedře environmentálních studií Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity.

Kapitola 12 Systematická rešerše

- **Jana Horová, Iva Brabcová** – Tato kapitola vznikla se státní podporou Technologické agentury ČR v rámci programu ÉTA (projekt č. TL03000518).
- **Alexandr Kasal** – Vznik této kapitoly byl podpořen v rámci projektu Specifického vysokoškolského výzkumu č. 260 596.

Kapitola 13 Práce se zahraniční praxí při zkoumání veřejných politik

- **Karolína Dobiášová** – Tento výstup vznikl v rámci programu Cooperatio, vědní obor Veřejná a sociální politika (vědní oblast Sociologie a aplikované sociální vědy).

Kapitola 14 Process tracing

- **Michaela Veselá Hiekischová, Arnošt Veselý** – Tento výstup vznikl v rámci programu Cooperatio, vědní obor Veřejná a sociální politika (vědní oblast Sociologie a aplikované sociální vědy).

Kapitola 15 Evoluce nové metody: institucionální analýza přerozdělování veřejných prostředků na příkladu rodiny

- 536 |
- **Patricia Frericks, Martin Gurín, Julia Höppner** – Tato kapitola je výsledkem výzkumného projektu FaSo („The redistributive logic of family as a principle of welfare state redistribution. An international comparison“), který je financován Německou společností pro výzkum (DFG). Zde uvedené výsledky jsou zároveň založeny na EUROMOD verzi I3.0+. EUROMOD byl původně spravován a vyvíjen Institutem pro sociální a ekonomický výzkum (ISER), od roku 2021 jej spravuje a vyvíjí Společné výzkumné centrum (JRC) Evropské komise ve spolupráci s Eurostatem a mezinárodními týmy ze zemí Evropské unie. Chtěli bychom tímto vyjádřit hlubokou úctu těm, kteří se na vývoji tohoto modelu aktivně podíleli či podílejí. Za výsledky a interpretaci dat odpovídají autoři.

Edice *Studijní texty*, 77. svazek
Řídí Helena Kubátová, Alena Miltová a Jiří Ryba

Eva M. Hejzlarová
Magdalena Mouralová
Martina Štěpánková Štýbrová
(editorky)

FANTASTICKÁ DATA VE VEŘEJNÉ POLITICE A JAK JE VYUŽÍT

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1
www.karolinum.cz
Praha 2023
Redakce Alena Miltová
Grafická úprava a obálka studio Designiq
Ilustrace Tereza Jablonská
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vytiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum
Vydání první

ISBN 978-80-246-5561-1
ISBN 978-80-246-5593-2 (pdf)